

בס"ד **פוע"ה** - פוריות ורפואה עפ"י ההלכה.
מכון
Puah Institute - Fertility and Medicine in Accordance with Halacha

היחידה להלכה יישומית

תשעה באב

הלכות, מנהגים, וקינות,

אב תשע"א

רח' עזריאל 19, ג. שאול, ירושלים 95477, טלי 02-6515050, פקס, 02-6517501
19, Azriel St. Givat Shaul, Jerusalem 95477, Tel: 02-6515050 Fax: 02-6517501
אתר: www.puah.org.il E-mail: info@puah.org.il דואר אלקטרוני:

תוכן עניינים

עמוד 1-4	הלכות תשעה באב הרב מרדכי אליהו
עמוד 5-12	דינים והלכות לתשעה באב הרב שלמה זלמן אורבאך
עמוד 12	רפואת והלכה לתשעה באב
עמוד 13	פסקי הלכות הרב שלום יוסף אלישיב
עמוד 14-25	פסקי הלכות הרב משה פיושטיין
עמוד 26-27	שאלות ותשובות הרב אביגדור נבנצל
עמוד 28	הלכות תשעה באב הרב עובדיה יוסף
עמוד 29	קיצור הלכות ט' באב הרב דוד הורדן
עמוד 30	בעניין אמירת אב הורחמים בשבת מברכים אב
עמוד 30-35	פסקי הלכות הרב אליעזר וולדינברג
עמוד 35-37	הלכות תשעה באב הרב משה הררי
עמוד 38-56	פסקי תשובות הרב בן ציון רבינובitch
עמוד 56-96	הלכות ומנהגי תשעה באב הרב משה מרדכי קארפ
עמוד 97-115	אוצר שאלות ותשובות ביבליוגרפיה הרב מנחם נחום כהנא - שפירא
עמוד 116	תשובות והנהגות הרב משה שטרנבוך
עמוד 116-118	באבקעס, לזרוק או לא? הרב יצחק יהודה רחון
עמוד 119-121	שבעה דוחמות הרב דוד רב לבנון
עמוד 122	דרך לתרבות יהודית לתשעה באב ד"ר אריה סטריקובסקי
עמוד 123-136	קינה לא ידועה רבי יצחק בן ששת מאלג'יר
עמוד 137-149	קינות לתשעה באב לזכר השואה
עמוד 150	קינה על חורבן גוש קטיף הרב ישראל רחון
עמוד 151-153	אבל ותשעה באב וקינוח ברימי אבותינו ובימינו, יעקב יהושע
עמוד 154-166	תודעת אבל ציון כגורם התפתחות מנהגי ט' באב, יעקב גרטנר
עמוד 166-167	תפילת נחם מן הלב או סתם שיגרה? ד"ר יוסף בן ברית
עמוד 167-169	עד שיבנה ביהמ"ק במהרה בימינו הרב יהודה זולדן
עמוד 169	נעלי התעמלות שהפכו לנעלי התאבלות, לאה קפלן
עמוד 170-178	"פאר תחת אפר" קינות לתשעה באב
עמוד 179	ט' באב בכותל המערבי, מ' גיוסר
עמוד 180	הנצחות שבעבר, זלמן רובשוב
עמוד 181-182	הבית שהיה ואינו, י' יואל

יום כמו ביום כיפורים. מיהו מי שיוכל לסגף עצמו ויודע בעצמו שאין התענית מזיק לו ומחמיר על עצמו, נקרא קדוש כנ"ל. ועיין במג"א ושם סק"א ובב"י סוף סי' תקנ"ד) שיש סמך למנהג זה, ולא עשו כן רק כדי להקל על הצום, אלא שבזמן שהיה הבית השני בבנינו בטלו את צום תשעה באב ועשו אותו ליום משתה ושמחה, על כן זכר לאותה השמחה עושים בערב ט"ב קודם חצות סעודה עם מאכלים מיוחדים. על כל פנים, מכאן ילמד אדם לחשב את צעדיו ולא להביא את עצמו לפיקוח נפש, והכנס עיניו בראשו, שלא ייאלץ "לשבור" את הצום ולאכול או לשתות, בו בזמן שיכל למנוע את זה מראש.

האם צמו בתשעה באב בבית שני?

הרמב"ם כותב שגם בבית שני היו צמים ביום תשעה באב, ומשום כך היו שולחים שליחים לדעת את מולד הלילה של ר"ח אב, כדי להודיע לכל ישראל את יום הצום. התשב"ץ (בס' רע"ו) תמה על דברי הרמב"ם שכן אם בית המקדש בבנינו מדוע יש להתאבל על חורבנו הראשון, ונראה לומר שהרמב"ם למד כן משום שבבית שני חסרו כמה דברים שהיו בבית הראשון, למשל הארון והלוות. ולכן בבית שני היו צמים ומתאבלים על כך שלא זכו שבית שני מי שהיה רוצה לצום היה צם, ועל כל פנים גם לדעת הרמב"ם, בתקופת בית שני מי שהיה רוצה לצום היה צם, ומי שלא היה רוצה לצום לא היה צם, שסוף סוף הבית היה בבנינו, וז"ל הרמב"ם (ובמסכת ר"ה על דף יח'): "ובבית שני לא היו מתעניין לא בעשרה בטבת ולא בל"ז תמוז אלא מי שהיה רוצה מתענה ומי שלא היה רוצה לא היה מתענה, ומפני זה לא היו יוצאים על טבת ועל תמוז. אמר ה' יתברך (זכריה ח') כה אמר ה' (זכריה) צום הרביעי הוא ל"ז בתמוז כי תמוז חודש הרביעי, וצום החמישי תשעה באב שיחול בחודש החמישי, וצום השביעי צום גדליה, וצום העשירי הוא עשרה בטבת לפי שהוא בחודש העשירי. ואע"פ שהיה רשות בידם שלא להתענות בתשעה באב כמו שזכרנו היו מתעניין בו מפני תכיפת מיני אבלות שאירעו בו כמו שיתבאר בתענית וכו'. משמע מדברין שבבית שני אע"פ שלא היו צריכים להתענות בט' אב כי הרי הבית בנוי, עכ"ל. היו מתעניין בו מפני שאירעו בו הרבה צרות כמו שהמשנה במסכת תענית דף כ"ו מזכירה.

דעת הרמב"ם בעניין סיוגים בערב ת"ב

כתב הרמב"ם (ז"ל: "והל' תענית פ"ה ה"ט) "ואיזו מדת כל העם שאינן יכולין לסבול יותר מדאי, אבל חסידים הראשונים כך היתה מדתן, ערב תשעה באב היו מביאין לו לאדם לבדו פת חרבה במלח וכמנהג ר"י בר' אלעאי המובא לעיל בדברי הגמרא ושורה במים ויושב בין תנור וכירים ואוכלה ושותה עליה קיתון של מים בדאגה ובשממון ובכיה כמי שמתו מוטל לפניו, וכזה ראוי לחכמים לעשות או קרוב מזה, ומימינו לא אכלנו ערב תשעה באב תבשיל אפילו תבשיל של עדשים אלא אם כן היה בשבת". וגם בזה צריך לדעת שהכל תלוי במידתו של אדם, כי אם מרגיש שאם לא יאכל אפילו תבשיל של עדשים הוא ייחלש ולא יוכל להשלים את צומו, עדיף שינהג כמו שהלכה קובעת ולא מעבר לכך, וכך יוכל לצום כדבעי.

תבשיל מיוחד לערב ת"ב אימתי?

תבשיל שרגיל לאכול בכל השנה, מותר לאכול בערב ת"ב, אע"פ שערב לחיכו. אבל לחזק תבשיל במיוחד לערב ת"ב, והוא ערב לחיכו כיון שלא אוכל ממנו כל השנה - אסור. יש הנוהגים לאכול בערב ת"ב תבשיל מיוחד של אורז עם עדשים הנקרא מז'דא וכל כיצא בזה, ויש ההולכים במיוחד לבית אימם לאכול זאת. ויש לדעת שאם תבשיל זה מיוחד לערב תשעה באב דוקא, אין לאכול, שכן יש בו שמחה גדולה במקום סממן של אבלות, כיון שמחכים לו כל השנה.

ויש שנוהגים לאכול בערב תשעה באב תבשיל של ביצים עם עגבניות, וטעמם כיון שהביצים סימן לחורבן, ובכך הם רוצים להראות את הקשר החזק שלהם עם חורבן הבית, וגם בזה צריך לדעת שאם הוא רגיל בזה כל השנה שרי, ואם לא, לא. על כן כל אדם ישים אל לבו ויחשב אם התבשיל שאוכל בערב תשעה באב מתאים להיות כסממן לאבלות או לא. וכל המתאבל על ירושלים זכה ורואה בשמחתה.

חומרת ת"ב מדברי קבלה או מדרבנן?

צום תשעה באב חמור משאר תעניות, וצריכים לדון האם חומרתו של צום תשעה באב הוא מדברי קבלה או שזה רק מדרבנן. והשאלה בזה היא האם מעוברות ומניקות או חולה צריכים או חייבים לצום בו או לא - אם נאמר שזה מדרבנן, יכולים להקל להם, אבל אם חומרתו היא מדברי קבלה לא יכולים להקל גם למעוברות ומניקות, ודינם כמו ביום כיפור. לדעת הרמב"ם חמור ת"ב משאר תעניות ועל כן למרות שב"ז בתמוז ובשאר תעניות מקילים להם, אבל בתשעה באב לא, וז"ל: "ושם פ"ה ה"י" "עוברות ומניקות מתענות ומשלימות בתשעה באב", וכך נפסק בשו"ע וא"ח תקנ"ד ס"ה.

נטילת ידיים ורחיצתם להסרת לכלוך

בעניין רחיצה כותב הרמב"ם (ושם) "באסור ברחיצה בין בחמין בין בצונן ואפילו להושיט אצבעו במים". למעשה כתוב בהלכה ותקנ"ד ס"ו ששכאדם קם בבוקר צריך

ליטול את ידיו עד סוף פרקי אצבעותיו שבידיו ותו לא. והבן איש חי אומר שדיו זה הרי שייך גם ביום הכיפורים אך הוא נותן טעם לדבר ומסביר את השוני שבין ת"ב ויום הכיפורים, שגם הכיפורים הוא יום שכולו קדוש, אבל ביום תשעה באב ששולט בו הסט"א, לא אכפת לו ונוטלים ידיים רק עד קשרי אצבעותיו, וז"ל בפרשת תולדות אות ב' צריך ליטול כל האצבעות והכף עד פרק הארבעה דמועיל ביה"כ וביום ט"ב עד קשרי אצבעות ולכף היד) כתב מהר"י צמח ז"ל "ביום כיפור אינה שולטת כ"כ וביום ט"ב אינה מקפדת על דבר מועט כזה כי כל היום הוא שלה בעונותינו הרבים", עיי"ש. ומיהו, כל מה שאסרו רחיצה זה בזמן שידיו נקיות ולא מעכבות מלהתפלל וכדומה, אבל אם ידיו מלוכלכות בטיט וצואה, יכול לרחוץ במים עד שיסיר הכללוק, ואם רחיצה במים לבד אינה מועילה, ירחץ ידיו עם סבון ואין בזה חשש איסור סיכה, שלא אסרו אלא סיכה שהיא לתענוג, אבל כשהא לצורך לית לו בה (שו"ע תקנ"ד ס"ט).

עשיית מלאכה

בעניין מלאכה כותב הרמב"ם (ושם ז"ל: "ומקום שנהגו לעשות בו מלאכה עושין, ומקום שנהגו שלא לעשות בו מלאכה אין עושין, ובכל מקום תלמידי חכמים בטלין בו, ואמרו חכמים שכל העושה בו מלאכה אינו רואה סימן ברכה לעולם", וכך פסק השו"ע ותקנ"ד ס"ט) ועיי"ש בעניין מלאכה על ידי גוי, ובעניין מלאכה אחר חצות היום.

שאלת שלום

השו"ע כותב בעניין אמירת שלום שאומר אדם לחברו ז"ל: "ותקנ' ס"ו) "אין שאלת שלום לחבירו בת"ב, והדיוטות שאינם יודעים ונותנים שלום, משיבים להם בשפה רפה ובכבוד ראש" עכ"ל. כלומר, שיום תשעה באב מוקדש לדאגה על האירוע הקשה ביותר שארע לעם ישראל בכל הזמנים, הלוא הוא חורבן בית מקדשנו ותפארתנו. פעמים והנה, אם אדם ע"ה שואל בשלום חברו, משיב לו בשפה רפה ובכבוד ראש. היה פעם אדם עם הארץ שראה את ההלכה, והבין שאם אדם פוגש את חברו, אומר לו "שלום, מה שלומך, בשפה רפה ובכבוד ראש, איך אתה מרגיש", וכך עשה מעשה ונהג בעצמו, וברור הדבר שהכוונה בדברים שכשחייבים להשיב, צריכים להשיב "שלום" לשואל בשלום ברפיון ובכבוד ראש.

יש היום לצערנו עמי ארצות שלא זכו לשבת וללמוד תורה, ואינם יודעים הלכות, ואינם משערים אפילו שבתשעה באב חל איסור אמירת שלום אדם לחברו כמו בכל יום. והנה, אם אדם פוגש כזה אדם שאומר לו שלום, והוא לא ישיב לו, או ששייב לו בכבוד ראש, הלה ייפגע מאוד ותיווצר חליה איבה - באופן זה מותר להשיב לו שלום כמו בכל יום, ולא יחשוש לשאלת שלום, כי איבה חמורה מכלל. והראיה שהרי כתוב בספרים שבימים שביין י"ז בתמוז לבין ט"ב צריך להרבות בברט באהבה ואהבה בין אדם לחברו, שחרי הבית חרב על שנת חנם, ועל כן אין לחשוש להשבת שלום כדאמרו.

היה אדם שרצה לדעת כמה נרות מדליקים בחנוכה אם מוסיפים והולכים או פותחים והולכים, עיין בשו"ע וראה בכותרת של השו"ע שכתוב "כמה נרות מדליקים בחנוכה", ובא לרב בטרוניא ואמר לו באתי לקבל תשובה בדברי השו"ע והוא בעצמו שואל אותי את זה! באמת יש ספק באחרונים אם הכותרות המובאות בסימני השולחן ערוך כתבם הבית יוסף בעצמו או אלו שהוציאו את ספריו לדפוס, כי יש מקומות בהם סותרת הכותרת מהאמור בסימן עצמו - ויש ספר "יוסף בחירי" על מרן הבית יוסף על שם המגיד שהיה קורא לבית יוסף בכינוי זה, ומשמע ממנו שגם הכותרות נכתבו על ידי מרן הבית יוסף.

ידוע שלא ירבה אדם בתענוגים בעולם הזה, וגם מה שהוא אוכל, לא יאכל אלא שיהיה לו כח לעבוד את הבורא. מובא בספר מגיד מישרים שפעם ביקש מרן הבית יוסף מאשתו דבר מאכל חריף או כבוש, ולא היה לה אלא שום. היא הביאה לו שום לאכול, מרן הבית יוסף אכל חצי שום עם האוכל שלו, ונשאר לו חצי שום. חס עליו הבית יוסף, שכן אסור להשאיר שום מקולף או בצל מקולף בלילה, וכדי שלא לזרוק אותו אכל גם אותו. כשנא אליו המגיד, ייסר אותו ואמר לו "אתה אוכל מעדנים, הנה אכלת חצי שום מיותר". וצריך לדעת שהקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה, וברור שאנחנו במדרגתנו לא נענש על אכילת חצי שום או חצי מלפפון כבוש.

תפילין, פרוכת, ס"ת בתשעה באב

בעניין הנחת תפילין בת"ב: יש בעניין זה מנהגים שונים. יש נוהגים להניח תפילין של יד ולא תפילין של ראש שעליו נאמר נאמר נאמר חבוש עליך, וכדעת הרמב"ם ופ"ה מהלכות תעניות הלכה י"א) וכלשונו "מקצת חכמים נוהגים שלא להניח תפילין בו בראש". יש נוהגים שלא להניח תפילין כלל עד תפלת מנחה. יש נוהגים להניח תפילין בבית בצנעא ובאים לבית הכנסת ללא טו"ת. ויש מנהג לפי ק"ק בית קל שמינחים טו"ת בבית הכנסת וכשמגיעים לקניות שאומרים אחרי העמידה מסירים את התפילין של יד ושל ראש. ויש מנהגים שונים גם בעניין הפרוכת של ההיכל. יש נוהגים להסיר את הפרוכת לגמרי על שם הפסוק "הסר צעיפה". יש נוהגים לשים פרוכת שחורה חלקה בלי שום כיתוב ובלי קישוטים ופרחים.

לשון הרע, השלכותיו, תיקון

חטא המרגלים היה החטא הגדול ביותר שיכול היה להיות בכך שהוציאו דיבה על הארץ. צא ולמד מה כתב רש"י "דשעים אלה ראו ולא לקחו מוסר" ורש"י במדבר פרק י"ג פס' ב'. חטא המרגלים היה שהוציאו דיבה על הארץ ואין לה מחילה, שכן אם אדם מוציא דיבה על אדם אחר יכול לבוא ולבקש על נפשו שימחלו לו, והלה אומר שהוא מוחל לו. אבל כשאדם מוציא דיבה על ארץ ישראל אומר לו הקב"ה אני לא רוצה למחול לך על כך. יש אנשים שאומרים לשון הרע או דבר רע ואחר כך מתנצלים והשני מוחל לו בגלל שהלה מסביר שהוא לא התכוון וככל הנראה יצאו הדברים מהקשרם. מה יעשה? אומרים שכל עוד לא יצא הדיבור מפיו של האדם, הוא בעל הבית עליו, אבל ברע שציא הדיבור מפיו, איבד עליו כל שליטה, ומסוגל הלשון הרע לעבור הלאה במהירות כזאת שלא תמיד יכולים לחשיב את הדברים בתורה. משום כך, הרבה פעמים אותו אדם שעליו נאמרו הדברים לא רוצה למחול, או שלא יודע המדבר או השומע מי נפגע מהדברים שלו, ואינו יודע אל מי ללכת ולקש מחילה. מה יעשה אדם שרוצה בכל אופן לתקן את אשר עיוות? ירבה בלימוד התורה שהיא לכל בשרו מרפא, וזה תיקון לדבר בפיו דברי תורה, ויתקנו דברי התורה את אשר הוציא בפיו לשון הרע. וידע האדם להזהר ביותר מכל דיבור של לשון הרע, ויראה איך שכל עם ישראל בוכים לדורות על עוון זה בחטא המרגלים.

לימוד תורה מרפא כל מכאובים

ככלל, צריך אדם לדעת שלימוד תורה הוא מרפא לכל הגוף כולו. והמשתדל ללמוד תורה תמיד, היא בשבילו רפואה לכל מכאוביו. ועל כן, טוב שאדם ישנן תמיד דברי תורה, ואם קשה לו הדבר, ילמד פרק אחד במשניות, כגון פרק מאימתי בתחילת הש"ס, או פרק איזהו מקומן ופרק זה ניתקן לאומרו כל יום, משום שבכל הפרק לא מוזכרת בו שום מחלקת. ואף על פי שבמקום אחר נחלקו בעניין הכתוב במשניות של פרק זה, אבל בפרק זה עצמו אין שום מחלקות ויועיל לו הדבר שתהיה לו רפואה לכל מכאוביו וכו"ל. הגע עצמך, שבזמן התלמוד שלא היה להם ספרים, ולא היתה רשות לכתוב תורה שבע"פ, והיו נותנים סימנים ללימודם כדי לזכור כל מה שלומדים ומסיקים למעשה, ולדוגמה מה שזכרנו במדרש פליאה "אין אוכלים קרבן פסח אלא בחמץ, ופירש הבא"ח שהוא נטריקון בלילה, עד חצות, מלוי, צל, וכן אין מניחים תפילין אלא בשבת, והוא ר"ת ב'מקום שיער ב'מקום ת'פלה. וצריך כל אדם לעשות כך, וללמוד עניין אחד שיהיה שגור בפיו מאוד.

לימוד תורה בתשעה באב

הרמ"א כותב ותק"ב ס"ב) שבערב תשעה באב לא ילמד אדם תורה שש שעות קודם השקיעה, והגאון מוילנא חולק עליו. וביארו את טעמו של הרמ"א, שכשם שאחרי אכילת בשר א"א לאכול מאכלי חלב אלא אם יעברו עליו שש שעות, כיון שטעם הבשר עודנו בין שיניו ועולה במשך שש שעות - כך גם התורה שמשמחת את נפשו של האדם בלי גבול ממשיכה לשמח אותו שש שעות אחרי שסיים ללמוד, וצריך לתמתי שתעבור לו השמחה עד שיכנס הצום שאסור לשמח בו. מאז ומתמיד היו גדולי עולם דבקים בלימודם, ולמדו בחירוף נפש ממש ולא יכלו להפסיק מלימודם שהוא כל חייהם. פעם היה רב אחד שהיה ידוע כמחמיר בכל דבר. וכששאלוהו על כך, הוא תמה ואמר להם אדרבה אין אני מחמיר אלא מיקל. אמרו לו אמור לנו קולא אחת שאתה מיקל בה, ואמר להם שהרמ"א אוסר ללמוד תורה שש שעות קודם הצום, והוא מיקל בדבר הזה ולומד תורה.

פעם הייתי אצל רב ראשי לישראל ע"ה לפני שנפטר, והוא ישב שבעה, וראיתי שהוא לומד מסכת זבחים. אני תמהתי הכיבוד הוא לומד תורה באבלות, וניסיתי לחשוב האם יש מקום אחד במסכת זבחים שמוזכר בו דברים רעים כגון על החורבן או הלכות אבלות וכדומה, ולא נזכרתי אלא בארבע שורות בלבד שם מוזכר שכהן גדול יכול להקריב קרבן כשהוא אונן, אבל הוא למד במקום אחר במסכת. הוא ראה שאני מסתכל עליו והתפלל על מה אני תמה, ואמרתי לו על כך שהוא לומד תורה. הוא אמר לי אמנם לאבל אסור ללמוד תורה, רק באיכה ואויב וכדומה, והוא מקבל על עצמו שיענישו אותו בשמים על כך שהוא יושב ולומד תורה. ובאמת כאשר אדם דבק בתורה בכל כחו ונפשו, הדבר שונה מכל אדם אחר. ואם אדם באמת רוצה ללמוד בימים שאסור ללמוד בהם, יכול ללמוד במסכת מ"ק בפרק אין גולחין, או במסכת גיטין על אירועי החורבן, או יקרא בספר יוסיפון שם מובא באריכות גדולה ענין החורבן, וביום ת"ב מותר ללמוד את זה.

מאכל אסור, זמן האסור מאכל

אם נשאר לאדם בשר מארוחת יום ר"ח אב ולנוהגים להקל לאכול בו בשר, ורוצה לאכול אותו בליל מוצאי ר"ח שכבר נכנס לתשעת הימים, האם מותר או אסור? בגמרא כתוב שכשבאו להלחם עם ישראל בארץ ישראל בציווה' כדי לכבושה, התירו להם לאכול נבלות וטרפות ואפילו קדלי דחזירי. והגמרא מסתפקת באם נשאר להם מאותם הנבלות שהותרו להם לשעתם אחרי שכבר כבשו את הארץ, האם מותר או אסור, ונשארה הגמרא בתיקו. שואל הרא"ש למה בכלל להחזיר, הרי כבר כבשו ועבר זמן היתרו? ביאב הדברים הוא שיש הבדל בין מאכל אסור למאכל המותר ורק נאסר מחמת זמן אסור. למשל, אם רוצה לתת לבנו אפילו בן

יום אחד לאכול אוכל שאינו כשר, ואם חילד אוכל, אין מה לעשות וגם כשהילד גדל, אסור לתת לו לאכול דבר אסור בידיים. יש שרצו להחזיר ולתת ביצה עם דם לילד, וזו טעות ודקין הוא שאסור. מאידך, אם ילד אכל בשר, ולפני שעברו שש שעות הוא רוצה חלב, בזה העניין המאכל מותר אלא שהזמן אסור. ואומר המג"א וא"ה ס' שמ"א משמע שמותר לתת לו מאכל חלבי קודם שיעברו עליו שש שעות מלאות. וכן אם הילד מבקש לאכול לפני קידוש גם כן חדין הוא שמותר, כי הזמן אסור ולא המאכל. או אם הילד מבקש לאכול קודם שאביו עשה הבדלה במוצ"ש, ובפרט אם האב חוזר מאותו אחריו שלומד אחר וכדומה, אזי האמא יכולה לתת לו לאכול, כי אין אסור במאכל עצמו.

הבדלה לנשים, והבדלה של נשים

טוב שכל בעל ואבא ידע שכמו שחייב לקדש לאשתו ולבניו, כך הוא חייב להבדיל להם. ואם אינו יכול או שהוא מאחר, יאמר לאשתו להבדיל בבית. והנה יש אומרים שאסור לנשים לעשות הבדלה, וטעות היא זו, אין שום אסור בכך. וכן מה שמוציאים דיבה על אשה ששונה מהיין של ההבדלה שצומח לה זקן בגלל זה, אין זה אלא דברי שטות והבלים, ואני לא ראייתי שנשר הזקן לגברים ששותים כל מוצאי שבת מהיין של ההבדלה. ואם האשה לא יכולה לשנות יין, תבדיל על מץ ענבים, ואם אין מץ ענבים, תבדיל על בירה. ואם אין לה בירה, תבדיל על קולה. וחובה להחזיר כל אשה ואשה שלא להדליק או לכבות את החשמל במוצאי שבת גם אחרי שיצאה שבת, לפני שאמרה "ברוך המבדיל בין קודש לחול" בלי שם ומלכות.

הבדלה לנהג מונית, נט"י וברכות לאורחים

אם הזמין מונית במוצאי שבת, צריך שגם הנהג יבדיל קודם נסיעתו. וכיון שאדם לא יכול לפנות לנהג מונית ולשאל אותו אם הוא שומר שבת, וכי הוא צריך להבדיל שכן הוא רואי יכעס על הנוסע. על כן אנתנו מייעצים לו להכנס ולומר "ברוך ה', איזה שבת איזה תענוגה באה שבת באה מנוחה! ועכשו יצאה השבת וצריך לעבור, ברוך המבדיל בין קודש לחול", ויכוון להוציא את הנהג ידי חובתו, והרי הנהג לא יאמר שהוא לא רוצה לצאת ידי חובה מאמירתו הזו של הנוסע, ובכך יצא ידי חובה. כמו כן, אסור להתאכיל אורחים בלי נט"י ובלי ברכה, ואם ידרוש זאת מהאורחים יאמרו שהוא עושה עליהם כפייה דתית, על כן בעל הבית יבדל בקול רם, ויכוון להוציא את האורח ידי חובתו.

מנחה של בבא סאלי על אם הדרך

כאשר הגיע הבבא סאלי ע"ה לארץ באוניה הוא הגיע לחיפה, ובא שר המשטרה בעצמו לקבל את פניו, ואף נתן הוראה שלא יבדקו אותו ושיצאו אותו ללא בדיקת מכס וכדומה. והוא אף הזמין אותו לנסוע במיוחד במכוניתו לירושלים, הסתכל הבבא סאלי ע"ה על המכונית ולא רצה לנסוע בה, והוא אמר לו שהמכונית הזאת נוסעת בשבת, ונסע באוטובוס. והנה באמצע הדרך, טפח הבבא סאלי במקלו על גב הנהג וביקש ממנו לעצור את האוטובוס שכן עוד מעט ותשקע השמש והוא לא התפלל מנחה, אך הנהג סירב כיון שהיה זה אוטובוס ישרי, והסכים להוריד אותו בתחנה הקרובה. יד הבבא סאלי ע"ה ועמד להתפלל מנחה במתניות ובכוונה. אחרי שגמר את תפילתו הוא שאל את העוברים ושבים מתי האוטובוס הגא לירושלים, ואמרו לו בעוד שלוש שעות. והנה הוא רואה מרחוק אוטובוס שנוסע לירושלים, הוא עלה עליו ורצה לשלם לנהג, והנה אמר לו הנהג שזה האוטובוס שהוא נסע בו מתחילה, ומאז שהוא ירד נעמד האוטובוס ולא הצליחו להחנינו כלל. לקח בבא סאלי ע"ה את המקל ושוב הנה בו על הראש של הנהג ואמר לו: "תסע תסע", והנה האוטובוס התניע ונסע כאילו לא ארר דבר. ואני רגיל להזכיר ששאלתי בפירוש את בבא סאלי על שתי המקרים הנ"ל ואמר לי "כן, זה נכון". שאלתי אותו איך עשה כבודו כן במקלו ומה סודו, ואמר לי בענותנותו שהנהג נהג כן מחמת פחדו

סערת נשמתו של אדם שלא לומד תורה

יכולים להבחין שבשעה שבו תורה נוסע באוטובוס ולומד גמרא, הוא מעורר כלפי תגובות של קרירות ובו, ולפעמים אף מעיריים לו - מאידך, כאשר אדם באוטובוס שקוע בעיתון, אינו מעורר שום תגובה ואדרבה הוא מושך אליו מבטים של שאר הנוסעים שמנסים "לחטוף" ידיעות כאלה או אחרות. הטעם לכך הוא שבשעה שאדם לומד תורה, הוא מעורר את תשוקתה של כל נשמה ונשמה של הסובבים אותו, וחי מתקוממת על כך שלא מקבלת את מוגנה הרוחני הראוי לה, כי כל התאוות שבעולם זרים לה ואינה נהנית מכלום, ואדרבה מואסת בהם ומייחלת כל יום לצאת מגוף מואתם זה. זו הסיבה שהאדם נתקף בתגובה נסערת בשעה שרואה שאדם אחר לומד תורה, מקיים מצוות בדבקות, ומקדש שם שמים על כל הסובבים אותו. כמו כן, בשעה שאדם רואה מכונית נוסעת וצועק שבת! שבת! הוא מעורר את כעסו של הנוסע, ואין זה כעסו של האדם אלא של הנשמה שלו. וזהו שאנו אומרים: "נשמה שנתת בי טהורה" שהיא נחצבה מתחת לכסה הכבוד. ואדם שלומד תורה ומקיים מצוות ומעשים טובים, גומל עם נפשו חסד עצום, שכן אין לה פהקועלם הזה לא מאכלים ולא שום עניין גשמי אחר, אלא תורה מצוות ומעשים טובים בלבד. ועל זה נאמר "גומל נפשו איש חסד" ומשלי י"א, י"ז.

נספחות וציפורניים מעיקר הדין, כל החומרות ומנהגי האבלות חלים כבר מ"ח זב, ויש שמחמירים בהם רק בשבוע שחל בו, ועל כן אסור להסתפר בימים אלו. ש נשים צדקניות שטובלות אחרי שמקצצות את שערן שלא ידבק שער בשער כדומה, ואין לאסור להם חוץ מליל ט"ב שכיום אין טבילה בזמנה, ואפילו אם ארע טבילה בזמנה כדאי הוא ט"ב להפסיד בשבילו טבילה אחת בכל השנה וכה"ח. אל השנה אסור לגדל ציפורניים, וצריך להקפיד בדבר זה מאוד. ביום ט"ב לא קוצצים ציפורניים ואפילו אם עודמות על הבשר. מרן הב"ח כותב שאם היה לו זה היה מתיר לקצוץ ציפורניים העודמות על הבשר גם ביום ט"ב, ועניין פרשת דברים אית י"ג. בשו"ע ובס' ר"ס מובא שיש לקצוץ בסדר של דבה"א בשמאלו בדא"ה בימינו, שלא יהיה קיצוץ של אצבע אחת סמוך לחברתה, אבל הא"י היה לועג על זה ולדעתו אין שום נ"מ בדבר ויכול לקצוץ כדרכו ועין כה"ח ומש"ב שם. פעם הלך תלמיד אחד אחרי רבו למקוה לראות כיצד הוא נוהג, וראה שלפני שטבל מנקה את ציפורניו היטב, ואחרי שילמד אותו מדוע הוא נוהג כן, כי אם זה חוצץ, זה יוצא ממחבואו ושאל לרבו שילמד אותו מדוע הוא נוהג כן, כי אם זה חוצץ, זה חוצץ בטבילה. אמר לו הרב אתה לא מתבייש לעשות כד? אמר לו התלמיד, ללמוד תורה אני צריך. אמר לו הרב, לא הלכה ולא הנהגה יש כאן, אלא שקשה לי לקצוץ אותם כשהם יבשות, ואחרי רחיצה וטבילה הם רכות ואז נוהג לי לקצוץ אותם, ועל כן לפני הטבילה ניקיתי אותם היטב שלא יחצצו, אבל מי שיכול, חייב לקצוץ לפני טבילה.

כשאני הולך למקוה, חבלן סוגר אחריי שלא יכנסו עמי עד שאני יוצא, ואז נפתח המקוה לצבור. פעם בשעה שאני מתקלח ופניו לקיר, והנה אני מרגיש שמישהו משפץ לי את הגב בחוזקה ולא נותן לי להסתובב, ומייד ברח. מתברר שבשעה שהמקוה נסגר יום קודם, נשאר שם כל הלילה והמתין עד שאני אבוא. ולמרות שעשה לי עוגמת נפש, אני דן אותו לכף זכות שהתכוון לשם שמים, אבל שידע אותו האיש שאם יעשה כן עוד הפעם אני לא מסכים.

קוקה קולה בסעודה מפסקת בעניין קוקה קולה, צריך לדעת אם הוא מבושל או לא, והנפקא מינה בזה היא שאסור לשתות אותו בסעודה מפסקת מדין תבשיל נוסף למה שאוכל. והנה הם מפרסמים שמי שרוצה לא להיות צמא בצום ישתה קוקה קולה, אבל הרי אם זה מבושל אסור, ומלבד זה יש בעיה של בישולי עכו"ם. כמו כן, נשאלה השאלה האם מותר לשתות קפה או תה אחרי סעודה מפסקת, וכתוב שנהנו להקל בזה דוקא, אבל מי דקלים, כלומר מים עם סוכר אסור. לפי זה אם קוקה קולה מבושל לכאורה הוא אסור כמו מי דקלים. ויש לדעת שבח"ל אסור לשתות קוקה קולה, ובשיראל מותר. וההבדל הוא שהנה בעלי המפעל פוחדים שיתגלה הסוד שלהם, ומייצרים את המרכיבים השונים של הקולה במדינות שונות, חלקם ביפן וחלקם באמריקה, וחלקם בצפון אמריקה, ומביאים את אותם המרכיבים לארץ במיכל קטן ומוסיפים עליו את הסודה. ועל כן למעשה, כל השנה יש חשש של בישולי עכו"ם כי זה עולה על שולחן מלכים. ויזכר על טוב הרה"ל לנדה רבה של ב"ב שנסע במיוחד לשם והבטיח להם שלא יגלה סודם והם גילו לו את כל החומר בנושא. לכתחילה אין לשתות קוקה קולה בסעודה מפסקת של תשעה באב, ואם שותה אותו לרפואה שזה יועיל לו שלא להיות צמא בצום מותר. ובאמת מובא בספרים שהיו נוהגים בערב ת"ב לקחת עלים של תה וללעוס אותם ולבלוע אותם, כי יש בזה סגולה שלא יצמא.

החכם שלא רצה לקבל זריקה לפני כיפור היה תלמיד חכם אחד ושהיה זקן ממני בהרבה, אני חייתי בסך הכל בגיל שלשים ואמר לו הרופא שאסור לו לצום ביום הכיפורים אלא אם כן יקבל זריקה בערב כיפור, ולא רצה לקבל את אותה הזריקה. הלכתי איתו ולא רצה לשמוע אלא החליט לצום ולא רצה לקבל זריקה. אמרתי לו תשמע חכם, הרי יש כאן פוסקים שהם זקנים, כגון חכם נסים כ"דורי והרב שלמן חוגי עבודי, וכולם עסוקים, והרי אם לא תקבל זריקה תרגיש חלש ותרצה לאכול, ואז תבוא אצלי לשאול אותי ואני אצטרך למדוד לך שיעורים, תעשה בחכמה ומעכשיו תקח זריקה, והוא לא השתכנע. אחרי שהלכתי, הלך אותו חכם לבית החולים שערי צדק הישן וקיבל זריקה, וספרו לי על כך. הלכתי אליו ואמרתי לו מעיקרא מאי קסבר מר? הוא אמר לי שבאמת הוא לא רצה לקבל זריקה, אבל הרי קללת חכם מתקיימת אפילו על חכם, וכיון שאמרתי לו שיהיה חלש ויצטרך זריקה, הוא בטוח בכך שהיא תתקיים ולכן לא רצה להגיע לזה. ואני באמת לא התכוונתי לקלל חלילה, רק אמרתי את הדין ואת ההלכה ואעפ"כ בקשתי ממנו מחילה.

מסוגל לצום בת"ב יצום ביו"ב צום תשעה באב חמור משאר הצומות, שבשאר צומות, אדם שברך בטעות שהכל נהיה בדברו חייב לשתות טיפה אחת שלא תהיה ברכתו לבטלה, אבל בתשעה באב אומרים לו לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", ובלבד שלא ישתה אף טיפה אחת ביום תשעה באב. חולים, מעוברות ומניקות, בשאר צומות מקילים להם שלא יצומו, אבל בתשעה באב הם חייבים לצום.

פעם היה אדם אחד חולה בת"ב ואמרתי לו שיאכל אף הוא סירב, והצליח לצום אחר כך לפני ראש השנה, הרגיש לא טוב, ושאל אותי מה עליו לעשות ביום כיפור, אמרתי לו אם צמת בת"ב תצום גם ביו"ב, והרי יו"ב חמור יותר מת"ב. לעומת זה, אם אדם חייב לאכול בת"ב או ביו"ב, צריך לתקן ולומר לשם ייחוד לפני שאוכל,

על כך שמקיים מצות "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם", ויאמר אותו לפני שאוכל ביום כיפור, ובכל מקרה צריך לשאול רב שיפסוק לו לפני שיחליט אם לאכול או לא.

קיבל צום בלב ומן רב לפני השקיעה לגבי בין השמשות, אם נאמר שת"ב זה מדברי קבלה אסור בבין השמשות, ואם זה רק מדברנו, ביה"ש מותר. אם אדם אכל וגמר בלבו שהוא מתחיל מעתה לצום ועוד היום גדול. אחר כך הרגיש שהוא צמא וחרי זה זמן רב לפני השקיעה, השאלה אם זה נדר ונאמר שקבלה בלב שמה קבלה או שכל עוד לא פירש שמקבל תענית בפיו אין זה נדר ומותר - בדבר זה נחלקו הפוסקים, ובאמת פעם הגיע אליי מעשה באדם שקיבל נדר בלבו ואמרתי לו שאיבא עוד שני אנשים ואתיר לו את נדרו. ועניין בשו"ע ס' תקנ"ג במש"ב וכה"ש שם.

מקבל שבת מוקדם או מוציא אותה מאוחר יש שמקבלים שבת מפלג המנחה, וכשאמר "ברוך מקדש השבת" בערבית, אסור לו לעשות מלאכה. אבל מותר לו לומר למי שלא קיבל שבת עדיין לעשות למענו מלאכה, מפני שאצל זה שלא קיבל שבת זו מלאכה מותרת. היה רב אחד מחמיר כמו ר"ת עד שעה ורבע אחרי השקיעה או אחרי צאת כ"ב ולמ"ו. יום אחד אני רואה שהוא נכנס למכונת ונוסע ולא הערתי לו מייד, אבל אחר כך אמרתי לו איך אתה עושה דבר כזה? ואמר לי שהוא מחמיר אבל השני לא, ואמרתי שאם כך בסדר, כי אם הוא סובר שזה איסור גמור לא יכול לעלות על המכונית שלהם לפני שיצא השבת לשיטת ר"ת.

צאת הכוכבים של א"י ושל חו"ל בארץ ישראל יש לנו מזל גדול, שהשמש שוקעת ויוצאים הכוכבים אחרי 25 דקות וחצי שעה למרבה, ומה שמחמירים יותר מזמן זה במוצ"ש זה דבר טוב. אבל בחו"ל יש להם שעה וחצי בין השקיעה לבין צאת הכוכבים, וזה קשה מאד, וכדאי לומר להם לבוא לארץ ישראל שכאן אין ביה"ש ארוך, אלא זה קצר וקל. ובכלל "כי שם צוה ה' את הברכה", הברכה באר"י.

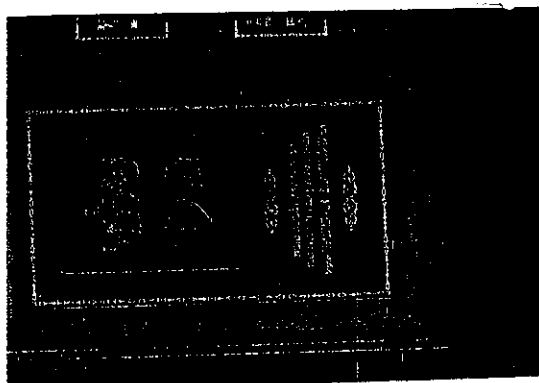
ענינו ונחם בתפלות ט"ב אנו נוהגים לומר ענינו בכל התפלות של ת"ב, בלילה בשחרית ובמנחה. ולגבי תפלת נחם יש מנהגים שונים, יש הנוהגים לאומרה בכל התפלות של לחש. ויש אומרים שרק הש"צ אומרה בשחרית, והציבור במנחה בלבד. מנהג ירושלים לאומרה רק במנחה ותו לא. פעם שאל אדם אחד הכיצד אומרים נחם בזמן הזה והרי כתוב שם 'תערי החרבה הזויה והשוממה', ובימינו יש שלטון ויש ישוב! יש לומר לכל מי ששואל כך, שלא בכל מקום ניתן ללכת עם ציציות שהרי בכמה אתרים בהם המוסלמים טוענים שזה שלהם לא יתנו לנו להכנס, על כן כל עוד אנחנו לא חופשיים להסתובב בכל מקום ומקום בירושלים, צריכים לומר נחם כפי שתיקנו חז"ל ובפרט שיש בה הרבה בתי גילולים וד"ל.

בענין ערב שבת ושבת חזון יש נוהגים לא להתרחץ במים חמים אלא רק במים קרים, ויש שלא מקפידים. ולמעשה, אם אדם כל ערב שבת מתרחץ במים חמים יש נוהגים להקל לו שגם בעש"ק חזון יתרחץ במים חמים. ומי שנהג כל שבת ללכת למקוה בבוקר לפני התפילה גם בשבת חזון ילך. י"א שאין להחליף בגדים לכבוד שבת חזון ועין ס' תקנ"א ולחנים עליה ולמעשה אין לשנות ממה שנוהג בכל שבת.

מזוזה בבית המקדש ובבית מונוף הנחמה האמיתית שאותה אנחנו צריכים היא שהקב"ה ינחם אותנו מאבלנו ומכל צרותינו, ולא מתנחמים בעוד משכורת או בפחות משכורת, אלא בבית המקדש בנוי ומשוכלל שירד מהשמים. הרמב"ם אומר שבית המקדש השלישי ייבנה בידי אדם, אבל אנחנו מסכימים עם דעתו של רש"י וסוכה מ"א ע"א שאומר שירד בנוי ומשוכלל מהשמים. וישנה שאלה, האם ביהמ"ק חייב במזוזות או לא שהרי בשעה שהוא באויר הוא לא נחשב לבית קבע ופעם באחד הפיגועים הרמן קראון מקום למקום והיו בו כמה יהודים יושבים כשהעבירו את הקראון, ובאותה שעה התקשרו אליי ושאלו אותי הרי בשעה שהקראון באויר אין הוא חייב במזוזה, ובשעה שניחו אותו שוב יתחייב במזוזה, והשאלה אם צריך לברך שוב על המזוזה או לא - אשריהם ישראל שגם בשעה קשה שכוז דבקים במצוות. וצריך לדעת, שאם מסייד או בונה וכדומה בביתו, ומשום כך מוציא את המשקוף עם המזוזה, אסור להחזיר את המשקוף עם המזוזה, אלא יחזיר קודם את המשקוף ואחר כך יחזיר את המזוזה. ובשעה שירד בית המקדש, מה יהיה עם מה שנמצא שם במקומו היום? כתוב "אתה ה' באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה", והסיבה לכך שייבנה באש היא משום שאין בג"צים על אש, וגם באש זה ההגלה הטובה ביותר, וזה נקרא ליבון, אחרי שיטוהר המקום ע"י אש ירד ביהמ"ק בנוי ומשוכלל, ואז יראו עינינו וישמח לבנו בביאת גואל ובבנין אריאל במהרה בימינו אמן.

ואנחנו רגילים תמיד לדרוש ולומר על הפסוק "כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון". האלש"ך הקדוש אומר על הפסוק "טבעו בארץ שעריה" אלו השערים שבנה שלמה המלך שלא נהרסו אלא טבעו בארץ, כי הם חסו על כבוד ה' כשאמר שלמה המלך "ויבא מלך הכבוד" חשבו שעל עצמו אמר ורצו לבלוע. אבל האמת הוא התכוון לה' צבקות וע"כ אפילו שהם טעו זכו שלו יגע בהם נבוכדנאצר.

ולעתידי לבא ירד ביהמ"ק מהשמים בנוי ומשוכלל, ואנו מוסיפים בלי שערס ואז תבקע האדמה ויעלו השערים הטבועים באדמה להתחבר עם ביהמ"ק ואנו כי עין בעין יראו עין אחת תראנו את ביהמ"ק יורד, ועין שניה תראה כיצד השערים עולים ומתחברים יחד. יראו עינינו וישמח ליבנו בעגלא ובזמן קריב אכ"ר.

פרק צא

דינים והלכות תשעה באב

שיבול באפר במעוה המפסקת

ברמיא סי' תקנ"ב סעי' ו' איתא: ויש מחמירים לטבל אחר אכילתן פת באפר ולאכלו, על שם יגדס בחצץ וגו'. ורבינו נהג לשרוף נייד בסעודת המפסקת ולטבל באפר ביצה ולאכלו.⁷²

אמירת תהלים בערב ת"ב ופי' אב

נשאל רבינו לגבי אמירת תהלים בערב תשעה באב אחר חצות, וענה, שמותר אף כשחל בחול, משום שאומרו דרך תפילה תחינה ובקשה.⁷³

ולגבי אמירת תהלים בת"ב דעת המג"א בסי' תקנ"ד ס"ק ו' שאין לומר תהלים רק לאחר חצות, אך הפמ"ג בא"א סי' תקפ"ד ס"ק א' חולק וכתב דאבל אע"ג דאסור בת"ב אפילו הכי מותר לומר תהלים דהוי דרך בקשה, אך דעת רבינו שאין אומרים תהלים בתשעה באב, דעכ"פ הוי קצת כתלמוד תורה ות"ב אסור בתלמוד תורה, מלבד מי שרגיל לומר בכל יום כמה פרקי תפילה מותר דאז הוי כתפילה.⁷⁴

במטוס וידוע שיש בזה מחלוקת בפוסקים ויש סוברים שגם בזמננו אין מברכין ברכה הגומל לנוסע במטוס, ויש מברכין בלא שם ומלכות.

תשובת כ"י רבינו.

רשימות הרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א בשם הגאון רבי שמואל איוערבאך שליט"א:

רשימות נבדו הרב אהרן גולדברג שליט"א.

קובץ מבקשי תורה גליין כ"ז תמוז תש"ס, וראה עוד בשו"ת דברי מלכאל ח"ו סי' כ"ז.

עפי' הליכות שלמה ח"א, תפילה פרק ו' עמ' צ"ג.

תצ   שלמי   פרק צא   מועד

ריבוי אור כליל ת"ב

בשו"ע סי' תקנ"ט סעי' ג' איתא: אין מדליקין נרות כלילה כי אם גר אחד לומר לאור קינות ואיכה ויש נוהגים שלא להדליק רק בבית הכנסת דמבואר ברא"ש סוף תענית ובהגהות מימוניות פ"ה מתענית, שהמהגו הוא בבית הכנסת דוקא וע"פ המד"ך איכה מובא שאמר הקב"ה למלאכי השרת מלך בשר ודם כשהוא אבל מכבה הפנסים, אף אני עושה כן, והיינו רק במקדש מעט שהוא בית ד'. ומ"מ מטעם במחשכים חושבני יש נוהגים שלא להדבות האורה אף בבית אלא מעט כפי הצורך.

וכן בבית רבינו הקפידו שלא להדליק את כל האורות רק מעט לפי הצורך.⁷⁶

שינה בסלית קמן כליל ת"ב

מכיון שמחלוקת הפוסקים האם מברכין על הטלית קטן בתשעה באב, דקדק רבינו כליל תשעה באב לישן בטלית קטן, וכן זירז גם לבני ביתו, כדי שלא לבוא לחיוב ברכה בבוקר, וראה כלוח א"י דיני ת"ב.⁷⁸

חינוך קטנים פחות מגיל ט' בתענית שעות

בשו"ע סי' תרט"ז סעי' ב' בהל' יום הכיפורים מבואר שקטנים פחות מגיל ט' אין מענים אותם ואין לחנכם כלל בתענית שעות. וכ"כ רבינו מנוח פ"ב מה' שבתות עשור הי"א ח"א: "קטן שהוא פחות מכן תשע אין מענים אותו פי' אין חייבין אכ"ז ואמו ואצ"ל ב"ד למנוע ממנו מאכל אפילו שעה אחת, והמענה אותו ומונע ממנו מאכל או משתה אפילו שעות מונע ממנו חסד ויראת שדי יעזוב והרי הוא בכלל שופכי דמים כדגרסינן בירושלמי וכו', ומפני זה ראוי למחות ולהזהיר ע"ז שלא לענותו עד שיגיע זמן, דקים להו לרבנן דתוך זמן זה שאמרנו אין יכול לסבול שום עינוי בלא סכנה גדולה, ומצות השם ומשפטי תורתו אינן נקמה בעולם אלא חסד ורחמים וחיים בעולם שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בדם, עכ"ל. ואם ביוה"כ כן כ"ש בתשעה באב שאין מענים לקטנים פחות מבני ט'.

ואמר רבינו דייא שהלילה עצמו אינו בכלל תענית שעות, כיון שהקטנים יכולים להקדים לאכול את ארוחתם מבעוד יום, ולכן אפשר לחנך הקטנים להתענות כלילה. וכן נהגו בביתו שהילדים התענו כליל תשעה באב.⁷⁹

76.

רשימות הרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א בשם הגאון רבי שמואל איוערבאך שליט"א.

77.

ראה שו"ע סי' תקנ"ז סעי' א'. וז"ל אדם כלל קליה סייח: קצושיע סי' קכ"ד סעי' ג': טור.

78.

ברקת סי' א': שולחן שלמה שם סעי' א': סידור היעב"ץ: ומשני סי' ב'.

79.

רשימות הרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א בשם הגאון רבי שמואל איוערבאך שליט"א והוסף.

בלעית דורות עם מים

חולה שאין בו סכנה שהיב על פי פקודת רופא לקחת כדורים בתשעה באב ואינו מסוגל לבלועם בלי לימות מים, מותר לו לשתות מעט מים שיספיקו לבלעית הכדורים, ואין צורך לפגום את המים.⁸⁰

נמילת ידים לחולה הצריך לאכול

בשרית מהרי"ל ריסקין (בקונטרס אחרון סי' ה' ס"ק ס"ח) כתב: יש לעיין, חולה האוכל בטי' באב, אי נוטל ידיו, או עדיפא למיכל בלי נמילת ידים. ודעת רבינו שחיב ליטול את הידים לסעודה כדי נמילת ידים בכל יום עד לפורק היד, דאין זה רחיצה של תענוג.⁸¹

אכילה ושתיה לשיעורין

דעת רבינו רחולה האוכל בתשעה באב אין צריך לאכול לשיעורים, אבל לבריא שמא יחלה, כגון שיש מגפה בעיר (עיין ביה"ל סי' תקנ"ד ר"ה דבמקום), או מעוברת שחלשה ומפחדת שמא תחלה, יאכלו בשיעורים.⁸²

אמירת צחם בברכה"ל לאוכל בת"כ

הרמ"א כסי' תקנ"ז פסק דמי שצריך לאכול בתשעה באב, אומר נחם בברכה המון, וכ"ה במג"א סק"א ובנוהג כצאן יוסף עמו' ר"צ אות י"א. ויש חולקין וסוברים שלא לאמרו בברכה"ל כי לא קבעה אלא בתפילה, וכן דעת הא"ר ס"ק ג' והברכ"י סק"ב ובשע"ת סק"א, שהרי בהלכות יוה"כ פסקו הט"ז והמג"א שלא להזכיר מעין המאורע, א"כ ה"ה בתשעה באב. וכן דעת הגר"א בביאורו שלא לאמרו בברכה"ל הביאו המשנ"ב שם ס"ק ה'. וראה בכף החיים סק"א שכתב כיון דאיכא פלוגתא כזה שב ואל תעשה עדיף, ואין לאמרו כי יש לחוש להפסק בתוך הברכה עיי"ש. אך דעת רבינו שיש לומר נחם בברכה ירושלים כאוכל בת"כ, ולא הוי הפסק וכפי המובא בשו"ע סי' ק"ח סי"ב דהמזכיר מאורע של שאר ימים לא הוי הפסק. ואם שכח ולא אמרו לכרע אין מחזירין אותו כמובא במשנ"ב סי' תקנ"ז סעי' ה'.⁸³

- שאם ילד רעב וצמא אין לענותו, ורק בגלל שהילד אכל את ארוחתו קצת יותר מוקדם מהרגיל לכן אפשר לחנכו.
⁸⁰ נשמת אברהם ח"ה סי' תקנ"ד ס"ק א'.
⁸¹ נשמת אברהם ח"ה סי' תקנ"ד ס"ק א'.
⁸² נשמת אברהם ח"ה סי' תקנ"ד ס"ק א'. וראה עוד סי' שיש הלכה סי' פ"ט אות כ"ג: ועליו לא יוכל ה"א עמו' ר"א.
⁸³ קובץ מבקשי תורה גיליון כ"ז עמו' תליב אות ל"ז: ספר אוצר הברית מהר"י תשנ"ג פרק א' סי' ה' ס"ק ו'.

חולה הצריך לאכול עד מתי מתענה

חולה הנמצא בבית הכנסת בת"כ אם לא יזיק לו כלל יש לו להדר להתענות עד חצות, אבל חולה הנמצא בביתו אינו צריך להדר להתענות עד חצות אף אם לא יזיק לו כלל, דמה שמבואר בסי' תקנ"ט ס"ט שבעלי ברית בת"כ נדחה אוכלים רק אחר מנחה, היינו כדי שלא לפרוש מן הציבור שאומרים קניות עד סמוך לחצות, אבל חולה השוכב בביתו, וכן מעוברת ומניקה באופן שמותרת לאכול אינם צריכות להדר כזה כלל.⁸⁴

אכילה לחולה קודם הנחת תפילין בת"כ

חולה הצריך לאכול בתשעה באב, אינו מניח טלית ותפילין בשחרית, דכיון שהמנהג שלא להניח תפילין לפני חצות היום הוא כדי להראות שהוא כאכל ביום הראשון שמעולל בעפר קרנו, מסתבר דאף שהוא צריך לאכול, מ"מ למא' יהא פארו חבוש עליו בשעה שכולם אכלים.⁸⁵ ואם אוכל לאחר חצות, יקדים ויניח תפילין קודם שיאכל ובתפילת מנחה יחזור ויניח שנית.⁸⁶

חולה האוכל בת"כ ורוצה לעלות לתורה

לכתחילה לא יעלה לתורה מי שאינו מתענה (שו"ע סי' תקס"ז סעי' ו'), ויש מתירין לעלות בת"כ בקריאת שחרית, כי הקריאה הוקבע על עצם היום ולא בשביל התענות.⁸⁷

ודעת רבינו בחולה שצריך לאכול ורוצה לעלות לתורה, שיאכל פחות מכשיעור דהיינו עד 35 סמ"ק משקה - ולחם עד 20 גרם ויהא מותר לו לכתחילה לעלות לתורה.⁸⁸

מנין עשרה חולים לגבי קריאת התורה בת"כ

נסתפק רבינו כמנין של עשרה אנשים חולים שאינם מתענים, האם הם יכולים לקרוא בתורה בתשעה באב, הואיל וזה חובת היום כמו ביוה"כ שחריית?

- ⁸⁴ הליכות שלמה ח"א תפילה פרק י' עמו' מיה דבר הלכה סעי' י"ז.
⁸⁵ סי' נשמת אברהם ח"א סי' תקנ"ה ס"ק א' בשם רבינו. וכ"ז מהר"ם שיק ח"א סי' רפ"ט ור"צ, וראה בשו"ת התעוררות תשובה ח"א סי' ע"ב שהסתפק בזה לדעת הגר"ש וואזנר שליט"א בשבט הלוי ח"ט סי' קל"ג דאם מתפלל בביתו יניח תפילין בשחרית, ואם בביהכ"נ, יתפלל בלי תפילין, ובביתו יקרא ק"ש עם תפילין.
⁸⁶ שמירת שבת כהלכתה פרק ס"ב הערה ק"ח: אשי ישראל עמו' תצי"ח הערה קל"ט.
⁸⁷ ראה שו"ת חת"ס אורח סי' קנ"ז: שערי צדק סי' קי"ט: דע"ת סי' תקנ"ט סי"ד, תורת חיים סי' תקס"ז סק"א; שו"ת לבוש מרדכי ח"ג סי' כ"ז: שו"ת לחם שלמה סי' ק"א יעור.
⁸⁸ נשמת אברהם ח"א סי' תקנ"ט ס"ק ב': ועליו לא יוכל ח"א עמו' ר"ד: וראה לעיל בהלכות שבעה עשר בתמו.

והנה החתם סופר בחאו"ח סי' קנ"ז כתב בנוגע לחולה שאוכל בטיב אם יכול לעלות לתורה, נוגע בדבריו גם בזאת השאלה וכתב וז"ל: "והשתא לפי טעם זה האחרון [ריומא קגרים] לא מיכתיי שיכול לעלות לתורה לקרות במנין עשרה המתענים, אלא אפילו ציבור שאינם מתענים כלל כגון שכולם קצירו ומריעי או בעלי ברית בטיב שנדחה מ"מ קורין ויחל במנחה דיום הוא שנתחייב בקריאת, מימ להלכה אני אומר ולמעשה צריך מיתון קצת, אבל זה נ"ל ברור להלכה ולמעשה שהחולה שאכל בטיב יכול לעלות לתורה אפי' במנחה אבל י"ב צ"ע להינא אם יקראו ויחל, עכ"ל. ומשמע מדבריו שרק בנוגע לי' בעלי ברית נשאר עוד בספק⁸⁹, אבל בנוגע לקצירי ומריעי הבריע החת"ס שכן קורין ויחל במנחה. ויש להוסיף דמזה יש ללמוד דאם כל המנין עשרה חולים אכלו בפחות מכשיעור דכוראי יכולים להלכה לקרות ויחל במנחה, ומכ"ש כשחריית אמנם רבינו נשאר בספיקו ולא הכריע בזה למעשה⁹⁰.

מעוברות בתענית

בשרי' סי' תקנ"ד סי"ה נפסק שמעוברות מתענים בתשעה באב. וראה בהקדמה לשו"ת צדקה ומשפט⁹¹ שתיקן בזמנו שמעוברות ומניקות לא יתענו בת"י וכדון שאר תעניות, מפני שראה שמרוב החום השורר שם כמעט היו באות לידי סכנה. וכן הובא בשם רבינו שנהוג בארץ ישראל להקל במעוברת שלא להתענות בת"ב כשהיא מצטערת בגלל מזג האויר החם⁹².

★

לגבי זירוז והקדמת לידה כתב באגרות משה בי"ד ח"ב סי' ע"ד שיש בכך אישור אף שאינו ע"י ניתוח אלא בלקיחת סמים וכדו', רמאזר שכן כרא השי"ת את העולם כדוראי שאין לעשות תחבולות להקדימו. וכתב על כך רבינו: "לדבריו אפשר שגם יש להתייר באשה מעוברת שלא תצום בטי' באב גם בחודש התשיעי אם יש חשש שזה עלול לגרום זירוז הלידה, אבל לא ביוהכ"פ"⁹³.

⁸⁹ וכן הובא במהר"י המחורשת של החת"ס הוצאת מכון חת"ס שלא כתוב זה בר"ת כיב אלא כתוב מפורש "אבל י' בעלי ברית".

⁹⁰ נשמות אברהם ח"א סי' תקנ"ד סי"ב, ועייש בעמי' שמי' הערת הגר"א ומהר"ג שליט"א בעל שרית צ"ח אליעזר, באות י' שהוסיף לציין לדברי שרית שער' צדק (פאנעט) האו"ח סי' קי"ט שחזק את דברי החת"ס - וכתב מדבריו תורה הם כי במקום חולי הדי כאילו התענו דמסתמא היו רוצים ביותר בהתענית רק אונס חולי מנעם וכו' יע"ש ויעוין שרי' חמד מערכת בין המצרים סי' ב' אות א' עייש, ויל"ע.

⁹¹ מהגאון רבי צדקה הוצין ראב"ד בראדא בשנות הת"ק.

⁹² הליכות כיתה סי' כ"ה הערה ג', ונציין שרבינו הור"ד אורעראק שליט"א מחבר הספר לכתוב את הדברים בתורת הערה ולא להכניסם בפנים הסעיפים - רשימות הרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א, קובץ מנקשי תורה ברך ה' גליון כ"ז עמ' תל"ב.

⁹³ נשמת אברהם חו"ד סי' קצ"ד סי"ק י"א.

תחליפי חלב לתינוקות

מניקת אם היא צער לולד שאין לו מה לאכול ע"י שינוי טעם החלב פטורה מלהתנעות בתשעה באב ואינה צריכה מחמת כן להפסיק להניק הולד בערב ת"ב וליתן לו תחליפי חלב וכדו', אלא מניקתו בהרגלה ואוכלת ע"פ ר"ן בתענית כפי הצורך⁹⁴.

הכנסת פתילות בת"ב להקל התענית

אמר רבינו שמואל לאדם בריא להכניס פתילות לגופו כיום תשעה באב כדי להקל עליו התענית⁹⁵. אמנם על כך כתב רבינו: "והעושה טעדי ע"י ויטאמינים או אינפוזיא למנוע או להקל מעליו את העיני, הוא כעין גבל ברשות התורה ולא יותר מזה"⁹⁶. אבל באדם חלש שחושש שלא יוכל להמשיך בתעניתו, סבר רבינו שלכתחילה יכול לעשות טעדי כדי שיכול לצום כראוי⁹⁷.

נשילת ידים בתשעה באב

הנהגה לנשול ידיו ג' פעמים לאחר עשיית צרכים⁹⁸ נראה שמוחר לעשות כן גם בתשעה באב וידיהם, עד מקום קשרי אצבעותיו. והסביר רבינו: "דיתכן דכיון שהעיקר הוא רק עד סוף קשרי האצבעות לכן מותר שפיר [ליטול] ג' פעמים כדרכו תמיד, אבל לא להוסיף להתרחץ בעוד מקום חדש שאין זה כ"כ עיקר אע"ג שכן דרכו כל השנה, וגם ראיתי בכף החיים סי' ד' אות י"ד שכיום הכפורים ותשעה באב אין להם להסתי' שליטה כל כך"⁹⁹.

סיכה בת"ב להעביר או למניעת זיעה

בשרי' סי' תקנ"ד סעי' ט"ז סיכה אינה אסורה אלא של תענוג, אבל מי שיש לו חטטין בראשו סך כדרכו ואינו חושש.

⁹⁴ הלכות בין המצרים להגרמים קארפ שליט"א פרק ו' הערה 10 בשם רבינו ועי' בחזו"א או"ח סי' נ"ט דבתינוק כל שיש ספק שיגרום לו באב מעיים לעצירתו או לשלשול הוא בכלל ספק סכנה עייש. ובספר תולדות לא יכול ח"א עמו. ר"א הביא מהגאון רבי אביגדור נבנצל שליט"א שהורה רבינו במניקת שיש חשש שיפסק חלבה שתשונה לשיעורין, וראה לעיל בענין אכילה לשיעורין בתשעה באב.

⁹⁵ רשימות הרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א.

⁹⁶ מנחת שלמה ח"ב סי' נ"ח אות כ"ה.

⁹⁷ רשימות הרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א.

⁹⁸ ראה מג"א סי' ו' סק"א ובשע"ת שם, ורבינו היה אומר שמנעורו למדורו להחמיר בזה ליטול ג' פעמים אחר עשיית צרכים גדולים, הליכות שלמה ח"א, תפילה פרק כ' עמ' רמ"ט סעי' כ"ה ארוחת הלכה הערה 86.

⁹⁹ מנחת שלמה ח"ב סי' נ"ח אות כ"ה.

ואמר רבינו שמריה מ' בושם (ויאודורנט) מתחת לבית השחי בתשעה באב, אם אחרים ירגישו ריח רע כשלא תמרוח בזה יש להתיר לבתחילה למרות. אבל אם אחרים לא ירגישו בריח זיעה, או שמריה מ' הבושם הוא רק למנוע אין להקל בזה¹⁰⁰.

איסור מראית עין בנעליים הדומות לנעלי עור
"נשאלתי אם מותר ללבוש ביהכ"פ [ובתשעה באב] נעליים של קורפם אשר במראיתם הם דומים ממש לנעליים של עור, וכן חולה שמוותר לנעול נעליים של עור אם צריך עכ"פ לחוש למראית עין כיון דלא מינבר שהוא חולה ברגליו.

ונלענ"ד דמראית עין הנוכח בש"ס היינו בדבר המותר ורק מפני שנראה כעשה איסור לכן אסור, וכידוע מאכילת דם דגים או חלב שקדים עם בשר, וכיון שבין בנעלי קורפם כיון שנראין בנעליים של עור נראה דהרי זה דומה לכל הדברים שאסור חכמים מפני מראית עין. ומה שנתפשט הדיתר של פאה נברית חושבני שסומכין ע"ז שרוב אנשים יודעים בזה להבחין, אף שהרבה פעמים אני אינני יודע להבדיל, וכיון שגם לענין מנעל ביהכ"פ נזכר בגמ' יומא דף ע"ח ע"ב הענין של מראית עין וכן גם ברא"ש שם בפ"ח ה"ז ובקרבן נתנאל אות ו' עיי"ש, לכן נלענ"ד דאסור.

אולם בחולה כיון שזה באמת מנעל האסור אלא שמוותר בכך מפני שהוא חולה, כבה"ג לא מצינן דאסור משום מראית עין, והמבשל בשבת עבור חולה שיש בו סכנה אינו חייב לעמוד ולהכריז על כך, ועכ"פ נראה כיון דבביתו ובצינעא הרי שרי וכתנן במתני' והיה תנועל את הסנדל, וכיון דקיי"ל דכל מה שאסור חכמים מפני מראית עין אסור גם בחורי חורים, היה נמי איפכא דכל מה שמוותר בחורי חורים שרי נמי בפני רבים, והן אמנם פשוט הוא שאין נכון כלל להביא עצמו לידי חשר והרבה תקנות עשו חכמים משום חשרא וצריך ודאי למעט בהילוך שלא לצורך משום לזות שפתים, אבל מ"מ אין זה שייך לאיסור של מראית עין ושפיר שרי לילך לביהכ"פ וכדומה¹⁰¹.

נעילת נעליים לקמנים
לגבי נעילת נעליים לקמנים ביהכ"פ וה"ה בתשעה באב, כתב רבינו: "רבים נוהגים בזמננו להנעיל לחינוקות ולזרים קטנים נעליים ביהכ"פ מפני שבזמננו גם קטנים אינם רגילים לילך יחף, ולכן יש לחשוש יותר, ושפיר חשיב כדרכו של חינוך, ולסור ולהרחיק י"ש פעמים שזה אסור¹⁰².

¹⁰⁰. ועליו לא יכול ח"א עמו ר"א.

¹⁰¹. מנחת שלמה ח"ב סי' נ"ח אות ב"ט; וראה לעיל בהלכות יחיד.

¹⁰². שם סי' ל"ה אות ה'; והעיר הגר"א נבנצל שליט"א שדברי רבינו נראה דהנ"מ שאין אפשר להשיג נעלי גומי וכד"ב.

אונן בנעילת הסנדל

נראה דאונן בתשעה באב אם יחלוץ נעליו יקשה עליו מלהתעסק בצרכי המת מותר בנעילת הסנדל, והוא הדין במי שנעשה אונן תוך ימי אבלו, ועי' בתוס' מ"ק דף כ"ג ע"ב ר"ה ואינו. ועי' לענין יום הכפורים במי שיש לו דין אונן כגון במחשך על התחום בצרכי קבורה (עיין שו"ע או"ח סי' ע"א סעי' ב') אם מותר בנעילת הסנדל, אך בזמננו דאינא מנעלים מותרות שהן טובות ממש כמו של עור, אפשר דאסור בנעילת סנדל של עור, וכמ"כ צ"ע לענין יולדת דמדינת מותרת בנעליים של עור כל ל' יום לאחר לידתה כמבואר בשו"ע סי' תרי"ד סעי' ג', אם היתר זה אינא גם בזמננו ובנ"ל¹⁰³.

מניעת הלימוד כח"כ - איסור או פסור

רבינו בתשובה הוכיח מדברי הריטב"א במ"ק דף ט"ז ע"א דהפסור של אבל מתלמוד תורה הוא פסור גמור, רק יש לו היתר ללמוד דברים הרעים, אך אין זה חיוב, מדהקשה הריטב"א, האין אמרו שאכל חיוב בכל המצוות חוץ מן התפילין, והא אינא נמי תלמוד תורה, ותירץ: "י"ל שאין למדן מן הכללות אע"פ שאמרו בהן חוץ, והוא פשוטא ליה דאסור בדברי תורה שהן משמחי לב, עוד י"ל דכיון דקורא ק"ש שחרית וערבית כהוא סני ליה כדאינא בסוף מנחות, ונמצא שאינו פסור ממנה" עכ"ל הריטב"א, ובי' רבינו שמוה שמשע דהא דאבל וכן בתשעה באב המותרין בדברים הרעים הוא רק היתר אבל לא מפני שחייבין בתלמוד תורה¹⁰⁴. ועיין בערוך לנר שם שחירץ ולא חני לה משום שמוותר ללמוד דברים הרעים, אך מהריטב"א נראה שהוא באמת פסור, רק שיש היתר ללמוד דברים הרעים, והוא הדין בתשעה באב¹⁰⁵.

¹⁰³. מנחת שלמה ח"א סי' צ"א אות כ"ה ס"ק ח'; ועיין בשמירת שבת כהלכתה פרק ל"ט ערה ק"ג.

¹⁰⁴. מנחת שלמה ח"ב סי' צ"ד אות ג' עמו שני' טור ב'.

¹⁰⁵. הליכות שלמה ח"א, תפלה פרק ו' עמו צ"ג ארוחות הלכה הערה 58; ועי' שם בעמ' ע"ה ארוחות הלכה הערה זו שלמעשה לא היה נוח דעת רבינו מזה שהאבלים מקיימים זמן רב ימי השבעה, כשאין מנחתם, כדי ללמוד דברים המותרים, מפני שעיך יחובת ימים הללו להתיר באבלות ולהצריך את הדין וכלשון הכתב י"שב בדר ירוס" (איכה ג', כ"ח). ויש שהביאו ראיה לדברי רבינו בח"כ ממש"כ הטור סי' תקנ"ט הלכות ס"ב דאין אומרים פסוק יאני זאת בריית' והטעם מפני שהכל בטל מדרבי תורה עיי"ש, ולכאן הלא מחויב ללמוד דברים הרעים, אע"כ ולינא חיוב חיוב ויש חלקין על כך וסבורים שחייבים בכל רגע ורגע במצות זוהית כי ומחוייב ללמוד דברים הרעים כגון מעניי החורבן וכדו', וראה שרי"א אסיפת רינים בין המצרים סי' ב' אות י"ב; שרית דברי יציב ח"ב סי' ר"מ ועוד.

שמן המטוס עדיין נראית השמש, כי זמני השקיעה והזריחה לנוסעי המטוס נקבעים על פי הנראה על הקרקע שתחת המטוס, כן פסק רבינו, אך הנרי"ש אלשיב שליט"א פסק למי שסע לחו"ל, שהזמן הקובע לגבי זה הזמן של היעד שאליו טס, יוצע בטעמו.¹¹⁰

ישיבה במכונית או באוטובוס

יש שהביאו בשם רבינו רמותר לשוב על כסא כשנוסע בתי"ב באוטובוס, ראין כונת הישוב לישוב אלא כונתו על התסיעה.¹¹¹ ויש כתבו בשם רבינו דראוי וטוב להחמיר בתשעה באב לעמוד כשנוסע באוטובוס, ורק אם המקום דחוק, וכן במכונית שא"א לנסוע באופן אחר מותר לישב כרגיל.¹¹²

ברית מילה בתי"ב

ברית מילה הנערכת קודם חצות היום, לא יתעסק אבי הבן בסלית בשעת הברית (כדעת השע"ת סי' י"ח סק"ב בשם כנה"ג), ורק יניח תפילין בשעת הברית.¹¹³ וכשהיה רבינו סנדק בתי"ב שנדחה ליום א' (שמבואר בסי' תקנ"ט סי"ט דכנה"ג אין הסנדק משלים תעניתו והרי זה יי"ט שלו) והברית היה לאחר חצות היום, אמר, שמן הראוי להתפיל מנחה קודם הברית, כי אין זה ראוי כ"כ לומר תפילות 'נחם' ו'ענו' כשעה שאצלו כבר נעשה יי"ט.¹¹⁴

ברכה על הכוס בברית מילה

נוהגים לברך על הכוס בברית מילה שחל בתשעה באב, ואם מליץ אצל הויולדת הויולדת חולה שמוותרת לאכול, יכול להוציאה וגם יאמר לה שתכין לצאת בברכתו ותשתה ממנו. ואם אין הויולדת נמצאת שם, נותנים לחינוך שהגיע לחינוך לשתות. ואם אין חינוך שהגיע לחינוך וגם הויולדת אינה נמצאת ג"כ יש לברך בורא פרי הגפן, ריין של ברית עיקרם למצוה כדי לומר שירה על היין. ועיין סימן תרכ"א סעי' ג' ברמ"א.¹¹⁵

110. כתיב הגאון רבי אבינדר נבנצל שליט"א.

111. ספר ועלוה לא יכול היא עמו ר"ג ועי' בתוס' מנחות דף ל"א ע"א ד"ה שיצא שכתבו ישיבת ספינה לא איקרי ישיבה, ועי' ח"י תוס' לשוב פי"ג ד"ה נלמדה משם.

112. קונטרס קרא עלי מועד פרק ח' סי"ק כ"ב.

113. אשי ישראל פרק מ"ד עמו' תצ"ח הערה קל"ג. הליכות שלמה ח"א, תפילה פרק ד' עמו' מ"ה הערה צ"א.

114. הליכות שלמה ח"א.

115. שמירת שבת כהלכתה פרק ס"א הערה י"א.

למוד הלכות בין המצרים בתי"ב

אמר רבינו, שמותר ללמוד הלכות בין המצרים בתשעה באב, והוא עצמו היה לומר בתשעה באב הלכות בין המצרים מספרים שנחתכו ע"י רבני זמנינו.¹⁰⁶

אחר זמן קריאת שמע

בשרית התעוררות תשובה ח"א סי' ע"ב הסתפק בארם שקרא קריאת שמע בבוקר בלא ברכותיה כדי שלא להפסיד זמן ק"ש, האם מותר לו לאחר מכן לחזור ולקרא ק"ש עם ברכותיה דהא ידי חיוב ק"ש כבר יצא, או נימא דהוי כשאר התפילות שמסדר היום שיכול לאומרם.

ופסק רבינו בנאנס ולא קרא קריאת שמע בתשעה באב עד שעבר זמנה, מותר לו לקרותה בברכותיה, אף על פי שאמרו שאינו אלא כקורא בתורה.¹⁰⁷

אמירת פי קרבנות וקטורת

התפילות שהם מסדר התפילה הקבוע יכול לומר גם בתשעה באב, ולכן יכול לומר פרשת העקדה, פרשת התמיד, משנת איזוה מקומן, והביריתא של ר' ישמעאל אומר, דכיון שהם מסדר התפילה אינם נחשבים ללימוד תורה (ראה שו"ע סי' תקנ"ד סעי' ד'), וה"ה בפרשת התמיד וקטורת במנחה שמותר לאמרם בתי"ב, והוסיף רבינו שזוה דוקא במי שרגיל לאומרם כל השנה.¹⁰⁸

קריאת ספרי מעשיות

נשאל רבינו אם מותר לקרוא בתשעה באב ספרים עצובים כגון על השואה וכד', השיב, שמותר, ודוקא בספרים אלו המעוררים אבל ובכי, אבל לקרוא סתם סיפורי מעשיות אסור.¹⁰⁹

תענית במטוס

מטוס שטס מעל מקום שכבר שקעה בו החמה (וכפי שקורה לפעמים שמטוס נאלץ לחוג מעל לנמל התעופה כחצי שעה) רשאים נוסעי המטוס לאכול אע"פ

106. נטעי גבריאלי ח"ל בין המצרים מהד"ת פרק ע"ה הערה י', ושם מובא שרבינו סיפר

למחבר הספר הגיר גבריאלי צינער שליט"א. אשר אחד בא לפניו ושאלוהו האם רשאי ללמוד בספר נטעי גבריאלי הלכות בין המצרים, וענהו שמותר. והוסיף בנו הגיר ברוך ארעבראך זצ"ל, שרבינו עצמו היה מעיין בספר זה בתי"ב.

107. רשימות הרד"ג יוסף שוב שליט"א והרד"ג חיים ברוגזין שליט"א בקובץ מבקשי תורה סיון

תשנ"ה עמו' רבי אבינדר נבנצל שליט"א.

108. כתבי הגאון רבי אבינדר נבנצל שליט"א.

109. ספר ועלוה לא יכול היא עמו' ר', ועיי' ש' שהביא מכן רבינו הגיר ברוך ארעבראך זצ"ל,

שהיה נוהג רבינו ג"כ לקרוא ספרים אלו בתשעה באב, כגון בספר 'יסופר לזר', והמליץ לבני ביתו ג"כ לקרוא בספר זה בתי"ב.

הבדלה לאוכל בת"ב

בשול"ת זכר שמחה סי' ס"ט כתב, רחולה האוכל בת"ב שחל במוצש"ק גם אם צריך לשנות יין מחמת חולשתו נראה דאין צריך להבדיל, דומיא דקידוש ולחם משנה ביוהכ"פ, דהגם שאוכל פת ושותה יין אי"צ לקדש ולבצוע על לחם משנה עיי"ש. ואמר רבינו דלא דמי לקידוש של יוהכ"פ דליכא כלל מצוה של קידוש, משא"כ בנדר"ד אצל החולה הוא כמו תמיד שצריך להבדיל¹²¹.

הבדלה ביחמר מדינה לאוכל בת"ב

תשעה באב שחל ביום ראשון וישנם חולים, עוברות ומניקות שא"א להם לצום אמר רבינו שיש להם להבדיל על בירה¹²² או על מיץ טבעי¹²³, וכן אפשר להבדיל על קפה¹²⁴, ובדיעבד גם חלב הוא חמר מדינה¹²⁵, ויש שהעידו בשם רבינו שגם בדיעבד אין חלב נחשב לחמר מדינה¹²⁶. אבל למעשה כשאסור לו להתענות ישתדל להשיג משקה בירה שזה ודאי עדיף והוא חמר מדינה לכל הדעות¹²⁷.

קטן שהגדיל בת"ב נדחה

נחלקו הפוסקים בקטן שהגדיל בתשעה באב שנדחה האם חייב להתענות. יסוד המחלוקת בזה האם ת"ב נדחה הוא מדין תשלומין, ולפי"ז כיון שבשבת היה קטן פטור אף ביום א', או שחיובו מחמת עצמו שקבעו התענית ליום א'. ודעת האבני נזר סי' תכ"ו, והמהרש"ם ח"ג סי' רכ"ז דאינו אלא תשלומין לתשיעי

121. שמירת שבת כהלכתה פרק ס"ב הערה ק"ט.

122. רשימות הרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א; מעדני שלמה עמו' נ"ה. ואמר רבינו אף שמהדין מותרים להבדיל על היין (וכן מפורש בשו"ע סי' תקנ"ט סעי' ז' לגבי כוס היין בכרית מילה שנותנים הכוס ליולדת אם מצויה שם, הרי שמותר לשנות היין) וכ"כ בלוח ארץ ישראל להבדיל על יין, מ"מ עדיף לקחת חמר מדינה ולהמנע משתיית יין בתשעה באב. ובכלל לגבי גדר חמר מדינה אמר רבינו, דהנה בארץ ישראל לפני שנים רבות היה נפוץ מאד שתיית בירה שחורה, אך בזמנינו שאין שותים מזה כ"כ, ורובם ככולם שותים שאר משקאות קלים, מ"מ בודאי שנשאר בגדר 'חמר מדינה' אף שאין בה אלכוהול, וכ"ש בירה לבנה שיש בה אלכוהול שחשיב חמר מדינה ועדיף טפי.

123. ועלהו לא יבול ח"א עמו' ר"ב.

124. מעדני שלמה שם. אלא אמר רבינו שקשה לשנות ממנו מלא לזגמיו בבת אחת, וגם לא מהני להמתין עד שנעשה פושרים, כי בשעה שהקפה פושר כבר לא חשיב קפה, דפעמים רבות הדרך לשפוך אותו כאשר נצטנן ולא לשנות, ולכן קשה למעשה להקל ולהחשיבו חמר מדינה.

125. מעדני שלמה שם.

126. הגאון רבי אביגדור נבנצל שליט"א בהערותיו לספר זה. והוסיף: היה מעשה בחולה ממדינת שוויצריה ששם מרבים בשתיית חלב, ויין היה אסור לו, ושאל את ארמו"ר זללה"ה אי חלב יחשב לדיריה כחמר מדינה - ולא התיר.

127. רשימות הרה"ג ר' יוסף שוב שליט"א.

ליחוב"פ... כלשונם של חז"ל, ומסיים רבינו: ומי' נראה שהמשני' לא החמיר בשלא בזמנו רק בפריון הבן ולא בברית מילה. וגם כתבו (עיי' גשר החיים פכ"א סי' ה' סי' ח'), שאפי' אם אבי הבן הוא ממש אבל תוך שבעה, אפי' נזעל מנעול ולובש בגדי שבת ועושה סעודה¹²⁹.

שבת לומר 'אתה חוננתני ואכל במוצאי ת"ב קודם הבדלה בשו"ע סי' רצ"ד סעי' א' כתב: אומרים הבדלה בחזון הדעת, ואם טעה ולא הבריל משלים תפילתו, ואינו חוזר מפני שצריך להבריל על הכוס. ואם טעם קודם שהבריל על הכוס, צריך לחזור ולהבריל בתפילה. ובמשנ"ב סי' ד' כתב: ואע"ג דקיי"ל בס' רצ"ט סעי' ה' דאם טעה ואכל קודם הבדלה יכול להבריל אח"כ, מ"מ כאן דטעה גם בתפילה קנסין ליה, וצריך לחזור ולהתפלל ולהבריל בתפילה.

ולפי"ז יש לעיין בת"כ שחל במוצאי"ש ושבת להבריל בתפילה, ושבת ואכל במוצאי ת"ב לפני שהבריל על הכוס, האם צריך לחזור ולהתפלל. ואמר רבינו דמסתבר ולאחר שכבר התפלל הרבה תפילות מבלי לחזר, "אתה חוננתני", אין עוד מקום לחזר הבדלה בתפילה, וצ"ע¹³⁰.

פרק צב

מוצאי תשעה באב

נפילת ידים במוצאי תשעה באב

רבינו נהג ליטול ידיו שנית במוצאי יוה"כ ובמוצאי תשעה באב ג' פעמים לסרוגין, ואח"כ בירך ברכת 'שעשה לי כל צרכי' על נפילת המנעלים כהג"א כמובא במעשה רב סי' ט'¹³¹.

ומה שאין נוטלין ידים קודם תפילת ערבית השיב רבינו: ד"סומכין בדיעבד על מה שנטלין בבוקר עד קשרי האצבעות, וגם הואיל ויש שמקדימין להתפלל ערבית מבעוד יום לכן מקפידין לא ליטול הידים אלא לאחר מערב"ב¹³².

129. שמירת שבת כהלכתה פרק ט"ב הערה קט"ז.

130. שם הערה צ"ד.

131. הלכות שלמה ח"א, תפילה פרק כ' עמו' רמ"ט בארחות הלכה הערה 88; וראה עוד בספר מנהגי ארץ ישראל הלכות ירכ' סעי' כ"ג שכתב: אין מברכים ברכת שעשה לי כל צרכי בידי, והעיר על כך רבינו, כי רבים נוהגים לכרך ברכה זו כלילה כשנוטל מנעול עפי' הג"א.

132. צוהר ח"ז; הלכות שלמה ח"א, פרק י"ז עמו' ר"ח הערה 52.

ולפיכך פטור. אבל בדברי מלכאל ח"ד סי' ק"ל ובהתעוררות תשובה ח"א סי' קמ"ז וכיד סופר סי' ו', דעיקר הקביעות בשנה זו על יום עשירי. ולפי"ז חייב להתענות שעתה הוא גדול. ועי' בשו"ע תקנ"ט סק"ד, שעד חצות חייבו מחמת עצמו, ומחצות ואילך הוי כתשלומין ולכן בעל ברית פטור אז. ועי' כאבני' שהביא מתשרי הרשב"א שתי"ב שנדרה קבלתו מתחילה לעשרי שבו נשרף ההיכל. אך כ' שהרשב"א לשיטתו שאין דברים שבצינעה נוהג בשבת זו, משא"כ לדין דדברים שבצינעה נוהג, ממילא הוי תשלומין.

ורבינו הכריע בזה, הנראה לומר שמי שנעשה גדול ב"י אב בשנה שטי' באב חל בשבת, פטור מלצום, כיון שהצום נקבע לט' באב, ואע"פ דעיקר הפורענות היה ב'י אב, מי"מ תקנת חז"ל להתענות בטי' דווקא. וכיון שאו עדיין לא היה בר מצוה, לכן פטור להתענות בשנה זו שהצום חל ב'י אב¹²⁸.

ברית נדחה בת"כ נדחה בשו"ע סי' תקנ"ט סעי' ט' איתא: ט' באב שחל להיות בשבת ונדחה ליום א' בעל ברית מתפלל מנחה וגו' ואינו משלים תעניתו לפי שיר"ט שלו הוא ובמשנ"ב סי' ל"ח כתב י"א שה"ה אם חל פדיון הבן בת"כ שנדרה נקרא ג"כ אצלו יר"ט והאב והבן א"צ להשלים התענית ומ"מ אינו מותר לעשות הסעודה שאין מצות הסעודה רוחה התענית ובג"ל לענין בעל ברית דווקא כשהל פדיון הבן בזמנו שחל יום ל"א שלו בו כיום אבל שלא בזמנו ואפילו היה יום ל"א בשבת דאעפ"כ הוא שלא בזמנו צריכין להשלים.

ובכף החיים סי' ס"ט כתב בשם הברכ"י שה"ה לגבי ברית שדוקא אם חל יום השמיני ביום ט' באב שנדרה, דאילו ברית שנדרה, אם כי אסור להשהות את המצוה ולהשהות את התינוק ע"ל אפילו יום אחד, מ"מ יש להחמיר ולהשלים את הצום.

וכתב בשמירת שבת כהלכתה דקצת צריך עיון דמ"ש מהא דסי' רמ"ט במשנ"ב סי' י"ב. דכתב שם בשו"ע סעי' כ' אסור לקבוע בערב שבת סעודה ומשהא שאינו רגיל בימי החול. וכתב הרמ"א וסעודה שזמנה ע"ש כגון ברית מילה או פדיון הבן מותר [ובביאור הלכה מוסיף וה"ה בסיום מסכתא] ובמשנ"ב סי' י"ב כתב אפילו אם אינה בשמיני ללדתו כגון שהיה חולה בשמיני ונדחת מ"מ מקרי זמנה קבוע לכל שעתא ושעתא רמא חיובא עליה לפדותו ממילא מותר לעשות ג"כ הסעודה. ואמר רבינו דשאני יום צום שהוא איסור, משא"כ בערב שבת שזה רק ענין של כבוד שבת, שהרי מותר אפי' לצורך סיום מסכת, ואילו בטי' באב אין כין ט' באב

ועליו לא יכול ח"א עמו' קצ"ד.

- ו. מותר להשתתף באירועים שיש שם דרך אבל אין זה עיקר האירוע.
- ז. מותר ללמוד גנינה כימים אלו (ט).
- ח. מי שלומד גנינה, מותר לו להתאמן בבין המצרים, ולאחר ר"ח אב יתאמן בצניעא (י).
- ט. מותר לשייר כפה בסעודה המותרת בבין המצרים באופן שאינו גורם שמחה יתירה (יא).

יתירה בימים אלו. - וכ"כ בשו"ת חמד חלק ה' במכתב כיהמ"צ סי' א' אות י' דמותו לשייר מערכת כיהמ"צ סי' א' אות י' דמותו לשייר כפה בבין המצרים, ועיי"ש מש"כ דמדי המשא חיים משמע דגם כזה יש להמנע, ושוב דחה דאין רא' מדי עיי"ש.

(יב) מועדי ישרון פרק 5 הערה 27, כיון דהוה סעודה מצוה מותר לרקוד, אבל בלא כלי זמר. - ועיי' בכ"פ החיים סק"מ שכי' וד"ל אם מותר להביא מגננים לכבוד מצוה מילה, נראה דזה חלוי בפלוג' שכי' לעיל בסי"ק ל"ג דלדעת המחזיקים דבר שמחה לצורך מצוה נרמזת ש"הרמ"א, ה"ה הכא, ולדעת האוסרים אסור, עיי"ש שפירש כן דברי המחבר והביא הש"ס אות ט' שכי' על דברי הג"ה המשאר פוסקס לא משמע כן ומיהו הא"ר אי' כ"ו כ' דאפי' במילה עצמה אין נוהגין ליקח מגננים, ומיהו במקום שנהגו היתר כ' שיש להם על מה שיסמכו עכ"ל. ועיי' בסידור דרך החיים שכי' דריקודין ומחולות אסור לעשות בבין המצרים בכל ענין (וה"ל ע"כ) - ועיי' מש"כ בחא"מ ח"א סי' קנ"ב

ח"ב סי' צ"ה, דאם עשה נשואין בלי"ג בעומר או ברי"ח אייר מותר לעשות סעודת בכל הדי' ימים בדיקודין בדיקודין וכלי שיר, ומותר לכל אדם להיות שם ולשמח בשמחתם אף דהוי כימי הספירה.

(יג) בתשרי דרכות אפרים ח"א סי' שע"ה כ' דרכינו אמר לו דכוננו בתשרי בחא"מ ח"א סי' קס"ח דמותו לעשות נשואין בליל י"ז

(יד) מועדי ישרון פרק 5 הערה 154, שהיות ואצל רוב האנשים אין הדירה נקראת על שמם, עד שנכנסים לגור שם, ולכן אין מציגים עניין הרבה שמחה במלאכת הב"ל ואין לאסור לעשות אלו המלאכות עבור הדירה, ע"כ. - דכל האיסור הוא רק לבנות בנין של שמחה, ובין שערין אין לו שמחה מזה מותר.

(טז) מועדי ישרון פרק 5 הערה 144, כיון דלמוד לפיכך הרי אינו לשם שמחה, וגם לוקח זמן ארוך עד שילמד וא"כ צורך הוא לפיכך שילמד כימים אלו. ועיי' בתשרי בחא"מ ח"א סי' פ"ז דמותר לצורך פרנסה ללמוד לנגן בכלי שיר כימי הספירה, והיו נמי כיון דאין כוננו לשם שמחה מותר. - ועיי' בכ"פ החיים ס"ק ל"ט שכי' דישאל שפרנסתו בכלי זמר אצל העכו"ם בבית המשתה נראה דשרי כדי פרנסתו, אבל כיו"ב בתמוז ו' בטבת יש להחמיר באפשר, כמו מר"ח עד התענית, אשל אברהם אות י' ומשמע דאין מותר בבית פרנסה רק מי"ז בתמוז עד ר"ח אב מר"ח עד אחר התענית אסור, וכ"כ דרך החיים אות א' והב"ד מ"ב

בכ"ה, וקיצור שיע' סי' קכ"ב אות א' וכן איש חי דרכים אות ה' עכ"ל. ואולי יש לחלק בין ללמוד לנגן בכלי שיר ובין לזמר לנכרים לצורך

לו שמחה יתירה אסור, דיש להימנע משמחה יתירה (יא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 21. דאין איסור במורה כפה, אבל באופן שיגורם לו שמחה יתירה אסור, דיש להימנע משמחה יתירה (יא).

(ח) מועדי ישרון פרק 5 הערה 16, כיון שאינו בא לשם לשמוע הכלי זמר אלא בא לדבר אחר ורק ממילא שומע הכלי זמר, אבל מר"ח אב ואילך אסור. אף שאכל מצינו שמותר חוץ שלשים לילך שם אינ"ש ששומע שם כלי זמר ומחמת שאין כוננתם שם ע"מ לשמוח, אלא אגב אורחא מ"מ אבלות דרכים שאני, ולכן יש להחמיר מראש חודש אב.

(ט) מועדי ישרון חלק א' פרק 5 הערה 144, כיון דלמוד לפיכך הרי אינו לשם שמחה, וגם לוקח זמן ארוך עד שילמד וא"כ צורך הוא לפיכך שילמד כימים אלו. ועיי' בתשרי בחא"מ ח"א סי' פ"ז דמותר לצורך פרנסה ללמוד לנגן בכלי שיר כימי הספירה, והיו נמי כיון דאין כוננו לשם שמחה מותר. - ועיי' בכ"פ החיים ס"ק ל"ט שכי' דישאל שפרנסתו בכלי זמר אצל העכו"ם בבית המשתה נראה דשרי כדי פרנסתו, אבל כיו"ב בתמוז ו' בטבת יש להחמיר באפשר, כמו מר"ח עד התענית, אשל אברהם אות י' ומשמע דאין מותר בבית פרנסה רק מי"ז בתמוז עד ר"ח אב מר"ח עד אחר התענית אסור, וכ"כ דרך החיים אות א' והב"ד מ"ב

בכ"ה, וקיצור שיע' סי' קכ"ב אות א' וכן איש חי דרכים אות ה' עכ"ל. ואולי יש לחלק בין ללמוד לנגן בכלי שיר ובין לזמר לנכרים לצורך

לו שמחה יתירה אסור, דיש להימנע משמחה יתירה (יא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 21. דאין איסור במורה כפה, אבל באופן שיגורם לו שמחה יתירה אסור, דיש להימנע משמחה יתירה (יא).

(י) מועדי ישרון פרק 5 הערה 19, ועיי"ש שהביא רבאורחות חיים סי' תקנ"ב סק"י כי דאין להחזיר בערב ח"כ אחר הצות. - וראוי לציין למש"כ רבינו בחא"מ ח"א סי' פ"ז דאין לציין ללמוד גנינה לתלמידים כימי הספירה דמותר לצורך פרנסה. וכ' שם וד"ל אם הוא להנאותו אסור אף ללמוד דגם זה הוא הנאה וכו', וללמוד להנאה גם בכל השנה אסור להמכ"ם פ"ה מתענית ה' י"ד, ופסק כן המחבר סי' תק"ס ע"י ג' כומרא דכלי שיר, וראוי להחמיר כמותם, אף שהרמ"א בשם י"א מחר שלא במשתה וכדבריו בח"א סי' קס"י, אבל אין למחות ביד המקליל מאחר שהרמ"א מחזיר שלא במשתה עכ"ל. ולכא"י ה"ה בנדי"ד מש"כ דמותר ללמוד גנינה ולהתאמן כימים אלו איירי באופן שלומד לפרנסה וצריך להתאמן לצורך פרנסתו, אבל אם לומד בשביל הנאה אסור, וכמוש"כ שם בתשרי דאף שמקיל כ"ה הרמ"א דמותר ללמוד להנאה, אפ"ה כימים אלו יש למנע.

(יא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 21, דאין איסור במורה כפה, אבל באופן שיגורם לו שמחה יתירה אסור, דיש להימנע משמחה יתירה (יא).

(יב) מועדי ישרון פרק 5 הערה 27, כיון דהוה סעודה מצוה מותר לרקוד, אבל בלא כלי זמר. - ועיי' בכ"פ החיים סק"מ שכי' וד"ל אם מותר להביא מגננים לכבוד מצוה מילה, נראה דזה חלוי בפלוג' שכי' לעיל בסי"ק ל"ג דלדעת המחזיקים דבר שמחה לצורך מצוה נרמזת ש"הרמ"א, ה"ה הכא, ולדעת האוסרים אסור, עיי"ש שפירש כן דברי המחבר והביא הש"ס אות ט' שכי' על דברי הג"ה המשאר פוסקס לא משמע כן ומיהו הא"ר אי' כ"ו כ' דאפי' במילה עצמה אין נוהגין ליקח מגננים, ומיהו במקום שנהגו היתר כ' שיש להם על מה שיסמכו עכ"ל. ועיי' בסידור דרך החיים שכי' דריקודין ומחולות אסור לעשות בבין המצרים בכל ענין (וה"ל ע"כ) - ועיי' מש"כ בחא"מ ח"א סי' קנ"ב

- י. בשבע ברכות מותר לשייר ולרקוד אבל לא לנגן בכלי זמר (יב).
- סעיף ב'
- יא. אם רוצה לעשות נשואין בליל י"ז בתמוז יעשה החופה מכבוד יום והסעודה בלילה (יג).
- יב. מותר לסייד ולצבוע דירה אם אינו נכנס לחוכה עד לאחר ט' באב (יד).

בתמוז היינו שיעשה חופה מכבוד יום והסעודה יעשה בלילה [ועיי' מש"כ בחא"מ ח"א סי' צ"ז דאם עשה נשואין כיום ל"ג בעומר מותר להמשיך ולרקוד בליל ל"ז מאחר שנתחייבו בשמחה יכולים להמשיך החתונה כרגיל, אבל התשרי לא איירי מזה שהרי איירי ביי"ז בתמוז שחל ביום א' ואי אפשר לעשות החופה מכבוד יום והיינו בשבת קודש, וע"כ עושה החופה נמי בלילה, אלא כוננו דבדרך כלל לא תהיה לעשות החופה בליל י"ז בתמוז אלא מכבוד יום, והסעודה בלילה. ובהו נראה מש"כ בתשרי דלא שייך לילך בחר המנהג לענין לעשות נשואין בליל י"ז בתמוז כיון שהוא דבר דלא שכיח. ולכא"י

צ"ח שהיה הוא נוגע בכל שנה אם מותר לעשות נשואין בליל י"ז בתמוז או לא, אלא דיל' דכל שנה יש לו עצה לעשות החופה מכבוד יום והסעודה בלילה, ורק כשהל' י"ז בתמוז ביום א' שא"ל לעשות החופה ביום רק בלילה אין בזה מנהג, ומה שאמר לו דכוננו הוא לעשות החופה ביום והנשואין בלילה היינו בשאר שנים ששייך לעשות את החופה ביום.

(יד) מועדי ישרון פרק 5 הערה 154, שהיות ואצל רוב האנשים אין הדירה נקראת על שמם, עד שנכנסים לגור שם, ולכן אין מציגים עניין הרבה שמחה במלאכת הב"ל ואין לאסור לעשות אלו המלאכות עבור הדירה, ע"כ. - דכל האיסור הוא רק לבנות בנין של שמחה, ובין שערין אין לו שמחה מזה מותר.

(יג) מועדי ישרון פרק 5 הערה 154, שהיות ואצל רוב האנשים אין הדירה נקראת על שמם, עד שנכנסים לגור שם, ולכן אין מציגים עניין הרבה שמחה במלאכת הב"ל ואין לאסור לעשות אלו המלאכות עבור הדירה, ע"כ. - דכל האיסור הוא רק לבנות בנין של שמחה, ובין שערין אין לו שמחה מזה מותר.

(יד) מועדי ישרון פרק 5 הערה 154, שהיות ואצל רוב האנשים אין הדירה נקראת על שמם, עד שנכנסים לגור שם, ולכן אין מציגים עניין הרבה שמחה במלאכת הב"ל ואין לאסור לעשות אלו המלאכות עבור הדירה, ע"כ. - דכל האיסור הוא רק לבנות בנין של שמחה, ובין שערין אין לו שמחה מזה מותר.

(יד) מועדי ישרון פרק 5 הערה 154, שהיות ואצל רוב האנשים אין הדירה נקראת על שמם, עד שנכנסים לגור שם, ולכן אין מציגים עניין הרבה שמחה במלאכת הב"ל ואין לאסור לעשות אלו המלאכות עבור הדירה, ע"כ. - דכל האיסור הוא רק לבנות בנין של שמחה, ובין שערין אין לו שמחה מזה מותר.

(יד) מועדי ישרון פרק 5 הערה 154, שהיות ואצל רוב האנשים אין הדירה נקראת על שמם, עד שנכנסים לגור שם, ולכן אין מציגים עניין הרבה שמחה במלאכת הב"ל ואין לאסור לעשות אלו המלאכות עבור הדירה, ע"כ. - דכל האיסור הוא רק לבנות בנין של שמחה, ובין שערין אין לו שמחה מזה מותר.

(יד) מועדי ישרון פרק 5 הערה 154, שהיות ואצל רוב האנשים אין הדירה נקראת על שמם, עד שנכנסים לגור שם, ולכן אין מציגים עניין הרבה שמחה במלאכת הב"ל ואין לאסור לעשות אלו המלאכות עבור הדירה, ע"כ. - דכל האיסור הוא רק לבנות בנין של שמחה, ובין שערין אין לו שמחה מזה מותר.

(יד) מועדי ישרון פרק 5 הערה 154, שהיות ואצל רוב האנשים אין הדירה נקראת על שמם, עד שנכנסים לגור שם, ולכן אין מציגים עניין הרבה שמחה במלאכת הב"ל ואין לאסור לעשות אלו המלאכות עבור הדירה, ע"כ. - דכל האיסור הוא רק לבנות בנין של שמחה, ובין שערין אין לו שמחה מזה מותר.

יג. מותר לשייח את זקירות שפכמל [plastel] בכל הג' שבועות (טו).
 יד. מותר להתחיל במלאכה בתשעת הימים ובלבד שלא יגמרנה עד לאחר ת"כ חוץ מתפירה שאפי' להתחיל אסור (טז).
 טו. אין לגנום ולנכש גינה כתשעת הימים אבל גיזום ע"מ שלא יפריע לעובדים ושבים מותר (יז).

טז. מותר לנמנע אילנות או לשחול ולזרוע בעציצים בתשעת הימים (יח).
 סעיף ג'
 יז. בגדים שלובשים על גבי הגוף ממש, מותר להחליף בתשעת הימים כאופן שאם לא יחליף יהיה לו מזה צער (יט).

מקור השמועות

(טו) מועדי ישרון פרק 5 הערה 152, כיון לגנום ולנכש גינה דכל דבר שהוא נוי ויפוי שאין הכוונה שם בזה, - והיינו דכיון לדורע ולנמנע, וי"ל דהכא איירי שנוטע ואין בוה עריין נוי ויפוי לביט עד לאחר זמן, וכמושי"כ לעיל בס"ק ט"ז דאם לא גומר המלאכה עד לאחר תשעת הימים מותר.

(טז) מועדי ישרון פרק 5 הערה 159, והטעם י"ל שהרי מותר לעבוד בתשעת הימים, ורק לעשות דבר חדש שיש לו שמחה ממנו אסור, ולכן אין לאסור אלא אם נגמר הדבר בתוך ט' הימים דאז יש לו שמחה שנגמרה מלאכתו. אבל באופן שלא יגמר מלאכתו מותר, חוץ מחפירה דאסורה מטעם אחר, דא"י בירושלמי דלא למישהי מפני שבו פסקה אבן השתי מהטעם כי השתות יזרסון דאין חופרין בימים אלו, ולכן אין לתפור כימים אלו אף שלא יגמור עד לאחר ת"כ.

(יז) מועדי ישרון פרק 5 הערה 157, דכל דבר של נוי ויפוי הבית אסור לעשות בימים אלו שמממטעים בהם בשמחה.

(יח) מועדי ישרון פרק 5 הערה 158, שהרי אין מממטין אלא נטיעה של שמחה כגון מיני הדס עבור שמחת כלה ביום חופתה משא"כ הכא אינה נטיעה של שמחה. - ועיין לעיל במקור השמועות ס"ק י"ז שכ' דאין אנפילאנד נידון לפי הענין ואכל עיין בשלמא חיים

ועגמ"נ מותר. ועיין במטה משה אות השל"י שכ' דפעמים באמצע השבוע לובשין כחונת מכובסת אם נחמלאה בזיעה ובפרט בארצנו, ועיין בחש"י שלמא חיים סי' רי"ז כי דהחלפת אנפילאנד נידון לפי הענין ואכל עיין בשלמא חיים

ועגמ"נ מותר. ועיין במטה משה אות השל"י שכ' דפעמים באמצע השבוע לובשין כחונת מכובסת אם נחמלאה בזיעה ובפרט בארצנו, ועיין בחש"י שלמא חיים סי' רי"ז כי דהחלפת אנפילאנד נידון לפי הענין ואכל עיין בשלמא חיים

ועגמ"נ מותר. ועיין במטה משה אות השל"י שכ' דפעמים באמצע השבוע לובשין כחונת מכובסת אם נחמלאה בזיעה ובפרט בארצנו, ועיין בחש"י שלמא חיים סי' רי"ז כי דהחלפת אנפילאנד נידון לפי הענין ואכל עיין בשלמא חיים

ועגמ"נ מותר. ועיין במטה משה אות השל"י שכ' דפעמים באמצע השבוע לובשין כחונת מכובסת אם נחמלאה בזיעה ובפרט בארצנו, ועיין בחש"י שלמא חיים סי' רי"ז כי דהחלפת אנפילאנד נידון לפי הענין ואכל עיין בשלמא חיים

ועגמ"נ מותר. ועיין במטה משה אות השל"י שכ' דפעמים באמצע השבוע לובשין כחונת מכובסת אם נחמלאה בזיעה ובפרט בארצנו, ועיין בחש"י שלמא חיים סי' רי"ז כי דהחלפת אנפילאנד נידון לפי הענין ואכל עיין בשלמא חיים

יח. אם נחלכלכו לו הבגדים שהכין לפני ראש חודש, במקום ההכרח ונכונן ללכת לעבודה מותר ללבוש בגדים מכובסים (י).
 סעיף ד'
 יט. בעל חנות מכבסה בשירות עצמי מותר לו לפתוח המכבסה בתשעת הימים, ועיין במקור השמועות (כא).

סעיף ד'
 יט. בעל חנות מכבסה בשירות עצמי מותר לו לפתוח המכבסה בתשעת הימים, ועיין במקור השמועות (כא).

מקור השמועות

סי' ר"כ שכ' דהחלפת בגדים אסור אפילו אינו לחענוג, ואכתי י"ל דבמקום צער ועגמ"נ מותר.

ועיין פקדן החיים ס"ק צ"א שכ' דאף בגדי זיעה וגרביים יש להכין לפני ראש חודש, וי"ל דאף ל' דבינו יש לכתחילה להכין לפני תשעת הימים ורק מותר להחליפם כיון שבגדים אלו הם על גבי הגוף ממש, ולא משמע דסביר רבינו דאין בזה דין בגד ומחמת כן מותר ללבוש, שהרי כ' רק באופן שיגרום לו צער ועגמ"נ, ולכן טוב להכין בגדים אלו מלפני ראש חודש, וכן כ' בספר הנ"ל שרבינו סבר דיש להכין לפני תשעת הימים, ועיין במועדי ישרון פרק 5 הערה 112, שכ' שהכתונה מחלכלת סביב הצוואר ואצל הידים, וי"ל דזה טעם אמאי מותר להחליף בגדים אלו, אבל אין טעם זה מהני שלא יצטרך להכין בגדים אלו מלפני ר"ח וצ"ב.

ומפשטות דבריו שלא כ' להניח הבגד על גבי קרקע קודם לבישת הבגדים כדי שלא יהא בגד נקי, משמע דסביר דאין צריכין לזה, וכן י"ל דלא מהני דרך בגד שלבש לא הוי בגד נקי, ולא מה שמיניו על גבי קרקע, ועיין בחש"י מנחת יצחק ח"י סי' מ"ד שהביא מכרם שלמה י"ד סי' שפ"ט שהביא כשם לחם הפנים והיצה שינחנו על גבי קרקע, וצ"ב.

(כ) קיצור הלכות בין המצרים, והטעם דבאופן ההכרח לא אסור ללבוש בגדים מכובסים. ונמשע וכוונתו שלא הכין בגדים לפני ראש חודש אין לחומר אפילו במקום הכרח כיון שהיה לו צעה להכין בגדים מאחול, וכיון שלא הכין לא היתר לכבס בגדי קטנים, ולכן מותר לפתוח

חשיב הכרח להחיר לכבסם וצ"ב. ועיין בפת"ש י"ד סי' שפ"ט סק"ב שכ' דהא דאסור ללבוש בגדים מכובסים הוא רק לתענוג אבל לצורך מותר, ולכן י"ל כיון דהוא הכרח הוי אינו לובשו מחמת תענוג רק מחמת הכרח ולכן מותר ללבושו, אלא שיש לעיין מה הגדר של הכרח שמחמת כן מותר ללבושו.

(כא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 108, וי"ל שם היות ואין בעל החנות מטפל בזה, אלא המכבס שוכר ממנו המכונות על ידי זדיקת מטבע לתוך קופסת הכסף, ועי"ז היא פועלת לזמן מוגבל, ללא שייכות עם בעל החנות. ואין לאסור מחמת מראית העין שהרי החנות אינה נקראת על שם ישראל עכ"ל. - ומבואר דאם אינו בשירות עצמי אסור לפתוח חנות של מכבסה בימים אלו, ועיין בחשו"י דברי יציב חא"ח סימן רל"ה מש"כ בזה.

ומש"כ דאין החנות נקראת על שם ישראל, י"ל כוונתו דנמצא דאם ידוע שהבעלים של החנות הוא ישראל ונקראת החנות על שמו אסור. אבל י"ל דמש"כ דלא נקראת על שם ישראל כוונתו דכיון שידוע שמה שמכבסים שם היינו כ"א בעצמו, לא נקראת הכביסה על שם ישראל מחמת שידוע שכולי עמלא יכולין לבוא ולכבס, וא"כ בשעה שהמכונה עובדת לא נקרא שעובדת לצורך ישראל, שהרי אפשר דגם עבדים באים ומכבסים שם, וי"ל דא"כ במקום שיש רק ישראל וברור שמי שבא לשם הוא ישראל יש לאסור. ואולי י"ל שהרי יש היתר לכבס בגדי קטנים, ולכן מותר לפתוח

סעיף ו'
כ. מותר לחנק בגדים ישנים שנקדעו כשצריך ללבושם כימים אלו (כפ).
סעיף ח'

כא. מותר לחתוך ולהחאים גזירה לכנר בתשעת הימים (כג).
כב. אין ללמוד תפירה בתשעת הימים (כד).
כג. אין לחפור בתשעת הימים אפילו אם לא יגמור הכנר עד לאחר תשעת הימים (כה).

מקור השמועות

חנונו מחמת כנרי קטנים, ואע"פ שבאו אנשים אחרים אין אסור. ומ"מ ל"ע שהרי בגדי קטנים ראוי יותר לכנס צניעא, אלא ד"ל דכיון דבזמניה"ו ראוי יותר לכנס במכונה הרבה ביחד ולא כל א' בפני עצמו בידו מותר אף לבוא לחנות וצ"ב.

(כז) מועדי ישרון פרק 5 הערה 136. והטעם י"ל כיון שהוא לצורך לבישה מותר אבל בלאו הכי אסור, שהרי יש לבטל התפירה כימים אלו מחמת דברי הירושלמי שכיון שפסקה האבן שהי' יש לבטל התפירה דכתיב כי השתות יהיו. - ועיין בכך החיים ס"ק צ"ט שכי' וד"ל ונראה דלפי מנהגינו לאסור כיכוס מר"ח אפי' בישינים וכדעת הרמב"ן ולא מדינא, ה"ה נמי היקון כלים יש לאסור אף בישינים. ב"ח שכנה"ג בהגב"י אות י' א"ר אות ט"ו, עכ"ל.

(כח) מועדי ישרון פרק 5 הערה 142. והטעם י"ל שהרי מותר להתחיל במלאכה באופן שלא יגמור המלאכה בתשעת הימים ורק תפירה אסורה מטעם משי"כ כירושלמי והשתות יהיוסון ראוי תופרין כימים אלו, וא"כ י"ל דזה דוקא תפירה גופא אבל אם אינו תפירה ממש, אע"פ שסבין לחפירה מותר, דשמחה אין כאן שהרי עדיין לעשות בגדים חדשים, ועי"ש בסק"ג.

כד. מוטב לקדש הלבנה (במוצאי ח"ב) במנין בעוד שהוא מתענה, מלקדש ביחידות לאחר שאכל (כז).

סעיף ט'
כה. אין לשחות מר"ח ועד התענית מיץ ענבים דדינו כמו יין (כח).
כו. אם התחיל סעודה לפני ראש חודש כבשר ויין, מותר לו להמשיך הסעודה בלילה ולאכול כשר ויין, אבל צריך לגמור בהקדם האפשרי (כח).
כז. בזמן תוספת שבת בתחילתה ובסופה מותר לאכול כשר ולשתות יין (כט).

מקור השמועות

(כז) מועדי ישרון פרק 5 הערה 174. בסי' במשנ"ב ס"ק ס"ו דהיינו תוך ג' ימים חכו"ס סעי' ב' כ' הו"מ"א דאין לקדש

הלבנה במוצאי ח"ב, אבל במשנ"ב שם ס"ק מובה, ומ"מ קבלו אבותינו שלא לאכול כל י"א כ' דעת האחרונים דמקדשין אפילו מיני כשר ויין, לכן י"ל דגם מיץ ענבים במוצאי ח"ב, ובכך החיים שם ס"ק כ"ט נכלל בזה. - וביותר י"ל דאף שמיץ ענבים הביא בשם הכנה"ג שכי' דשהיי מצוה לא פסול לגבי מוצאי ח"ב אין לשחות, דמה משהיין ולכן יש לברך במוצאי ח"ב, וכי דכן הוא המנהג כירושלים ובחברון תוב"כ, וכן נהגין בקושטא. עוד הביא שם דהמה"י צמח כ' דבדמשק שאלו להדיח"ו ו"ל למה אומרים ברכת הלבנה במוצאי ח"ב, והשיב לבשר ללבנה ולשיראל כי אעפ"י שנזכר הבית וגיל הרי הם עוזרים להתחדש כמותה, והרי ישראל והשכינה עוזרים להתחדש והיו בשורה זו, וגם כי בת"כ גולד משיח עכ"ל, והובא בפע"ח שער כ"ג פ"א ע"כ. וכי המשנ"ב דכתבו אחרונים דצריך לטעום קודם, וכן צריך ליותר שלא לקדש כלי מנעלים, אבל עיין בא"י שם סעי' ט"ז שכי' דעדיף לקדש בצבור אף שלא טעם כלום משום דברוב עם חזרת מלך, והו"ד בכך החיים שם, ובשעה"צ ס"ק ט', ועיין בספר חורת היים הנהגות ופסקים להגר"ח זונפלד יום כפור סעי' ה' שכי' דעדיף לקדש הלבנה ברוב עם אף שהוא יחף מלקדש אח"כ במנעלי ביחידות.

(כח) מועדי ישרון פרק 5 הערה 50. כש"ע יחף מלקדש אח"כ במנעלי ביחידות. וכי דאין שחותין יין תוסס, ועיין במשנ"ב ס"ק נ"י שכי' דבמצ"ש אם ועיין במשנ"ב ס"ק נ"י שכי' דבמצ"ש אם

(כט) מועדי ישרון פרק 5 הערה 62. והטעם הוא דבתוספת שבת הרי הוא כשבת וכמו דבשבת מותר לאכול כ' בתוספת שבת. - ועיין במשנ"ב ס"ק נ"י שכי' דבמצ"ש אם

סעיף י'

כה. נהגין שהמכריל שוחה יין של הברלה, ואינו נותן לקטן (ל).
כט. סיום על ג' מסכתות במשניות הוי סעודה מצוה (לא).
ל. בסעודת סיום מותרים להשתתף כל אלו שדרכם לאכול עמו ביחד (לפ).

מקור השמועות

הקהל התפללו ערבית אע"פ שהוא עדיין לא התפלל י"א דגנדר בתר הצבור ואין לו לאכול בשר ולשתות יין, וי"א כיון דעדיין מוכיז בברכת המזון רצה הרי אצלו עדיין סעודה ומותר לו לאכול בשר ולשתות יין עכ"ל, ועיין בחשו"י פה נוף (לכ"ז יצחק מיה"ס) סי' צ"ח שכ' דבזמן תוספות שבת במצאי שבת אין לאכול בשר ולשתות יין עי"ש באריכות.

(ל) מועדי ישרון פרק 5 הערה 64, דמש"כ הרמ"א דהמבדיל יתן היין לקטן לשתות

אירי בזמנם שהיה המנהג להבדיל על שכו', ולכן מי שמבדיל ביו יתן לקטן לשתות. אבל כדיום שהמנהג שנושין הברלה על היין נהגין ששוחה בעצמו הכוס של הברלה ואינו נותן לקטן אף שהוא יין. - ועיין בחשו"י שלמות חיים ח"א סי' פ"ד שכ' דאם אין קטן לשתות היין, יעשה הברלה ביין וישתה בעצמו ולא יעשה בשכו', ופי' כן דברי הרמ"א שכשאין קטן ישותה בעצמו ולא כ' שיקח חמר מדינה, דאין חיוב ליקח חמר מדינה, ול"ד רבנו ה"רמ"א אירי במקום שנהג לעשות הברלה על חמר מדינה וכ"ל, ולכן אם עושה ביין יתן לקטן, דאם היה בנמצא חמר מדינה היה מבדיל על חמר מדינה, וכן היה המנהג לעשות על חמר מדינה, וא"כ עי"כ אירי שאין לו אלא יין.

(לא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 70, וכ' הטעם דבפחות מכך אין בזה משום שמחה מצוה. - ועיין דעת חוזה שוה"א דהגה"ק

ישרון פרק 5 הערה 74, שכ' דשמע מרבנו דהיום נהגין להקל בסעודות מצוה גם למי שאינו מכיר את האדם המסיים ואפילו בשבוע שחל בו ט' באב.

הכו

שמועות

הלכות חשעה באב

משנה

לא. אפילו אם לא שמע הסיום מותר להשתתף בסעודת המצוה ולאכול בשר

ולשתות יין (לפ).

לב. אין לעשות סיום ולאכול בשר מו' באב (לז).

סעיף י"ד

לז. מותר לכבס בגדי קטנים כל זמן שהם מלכלכים בגדיהם ובכלל זה גם קטנים המשחקים בחול או שמלכלכים בגדיהם כשאר דברים (לז).

סעיף ט"ז

לד. אין לשוט כמ' הימים בסירה קטנה שעלול ליפול מתוכה לחור המים (לז).
לה. בעי"ש חזון יש לרחוץ עצמו לכבוד שבת קורם חצות (לז).

מקור השמועות

(לג) מועדי ישרון פרק 5 הערה 74, והטעם י"ל דהיה"ח הוא להשתתף בסעודת מצוה וכיון דהוא סעודת מצוה מותר לאכול.

(לד) קיצור הלכות בין המצרים, ומועדי ישרון, והטעם י"ל דעיין במגן אברהם

לקמן סי' תקנ"ד סי"ט ט' שכ' נהגין קצת ילדות למנוע מבשר ויין מו' באב ואילך, ונכון שבאותו זמן נכנסו העו"ג להיכל כדאי כטור, ובשע"ת סי"ב י"ב כ' נמי דיש להמורה להודיע שאם אינו קשה לו הדבה יש למנוע מו' באב וכד' המג"א, ועיין בשו"ת דברי יציב חא"י"ח סי' רל"ח אות כ' שהב"א שכן היה המנהג בצאנו מו' באב לא עשו סיום לאכול בשר.

(לה) קיצור הלכות בין המצרים, והיינו דמש"כ בש"ע בגדים שמלפפין בהן

הקטנים דשרי לא דוק, אלא בגדים שדרך הוא שמתלכלכים כסדר, ונכלל בזה קטנים שדרך לשחק בחול וכדו' ואין מקפידין על בגדיהם והם מלובלכין תמיד מותר לכבס בחשעה הימים, אבל אם אין בגדיהם מלובלכים אסור לכבס אף לקטנים. [ומבאר דאירי אפי' לרחוץ עצמו בעי"ש (שהוא עוב ע"כ) לאחר

תכח שמועות הלכות חשעה כאכ משח
לפ. מותר לקנות פלית חרשה שאין בה ציצית כביהמ"צ (מב).
מ. ח"כ שחל להיות בשבת אין לברך בו שהחיינו (מג).
סעיף י"ח
מא. בבין המצרים יש להימנע מלשוט במים עמוקים ביותר, כאופן שיש בו סכנה (מח).

מקור השמועות

(מב) מועדי ישרון פרק 5 הערה 34. דכשקונה פלית חדש שאין בו ציצית אינו מברך שהחיינו בשעת קנייתו, וכמוש"כ במשנ"ב סי' ס"ק א' דאין שהחיינו לברך שהחיינו הוא מחמת קנייתו בדר חוש, מ"מ הוא דוקא בבגד שראוי ללבוש בשעה שקונים אותו, משא"כ הכא שאין יכול ללבוש עד שישלם בו ציצית, וכיון שאינו מברך שהחיינו מותר לקנותו בבין המצרים. - ולכאור' משום זה אין להטיל ציצית בבגד חדש בבין המצרים, ואפילו אם קנה הבגד לפני כיהמ"צ שהרי כיון שאינו מברך שהחיינו בשעת קנייתו הבגד, אלא רק אחר שמשלם ציצית, א"כ הומו לברך שהחיינו חל כשהוא ראוי ללבוש והיינו בזמן שחולא בו הציצית וכמו שפסק הקצור שלחן ערוך סי' נ"ט סעי' ח' וצ"ב.

(מג) מועדי ישרון פרק 5 הערה 39. המג"א סי' מ"ב כ' בשם הארי"י דאין לברך שהחיינו אפילו בשבתות של בין המצרים, ואע"פ שמוחר לאכול כסודות שלמה בשעתו ואינו נוהג שום אכילות בשבת, אין לברך שהחיינו והגיענו לזמן הזה, כיון שהוא זמן פורענות וי"ל דכיתוב הטוב והמטיב לכ"ע מותר לברך בשבת קודש, לפימ"ש לעיל והטעם הוא מחמת מיעוט שמהו בימים אלו, אבל במשנ"ב סי' צ"ח כ' דאפשר לברך שהחיינו בשבת בבין המצרים כיון שהגור"א בביאורו חולק בכל ימי כיהמ"צ, וכי דהוא חומרא יחידא, וכן הס"ז סי' י"ז

מפקפק בוה, לכן בשבת יש להקל שיש עוד פורענות וי"ל דכיתוב הטוב והמטיב לכ"ע מותר לברך בשבת קודש, לפימ"ש לעיל והטעם הוא מחמת מיעוט שמהו בימים אלו, אבל במשנ"ב סי' צ"ח כ' דאפשר לברך שהחיינו בשבת בבין המצרים כיון שהגור"א בביאורו חולק בכל ימי כיהמ"צ, וכי דהוא חומרא יחידא, וכן הס"ז סי' י"ז

(מד) מועדי ישרון פרק 5 הערה 12, כיון דהוי סכנה, וכביהמ"צ אין ראוי להכניס עצמו לסכנה. - ועיין במקור חיים נלהח"י סי' י"ד

שכ"י וז"ל ראיתי נמנעים מלרחוץ בנהרות מפני הסכנה ודעת מסוגל לרעה.

תכח שמועות סימן תקנ"א משח

לו. בערב שבת חוזן מותר לרחוץ עצמו כדרכו כל גופו במים חמים, למי שרגיל בן ככל בערב שבת (לה).
לו. אסור לרחוץ בסבון אפילו לכבוד שבת (לט) וכשאי אפשר לו להעביר הלכלוך בלא"ה מותר אפילו בימות החול (מ).
סעיף י"ז
לח. בגד שקנה לפני כיהמ"צ אסור להחליפו בבין המצרים לכבוד אחר (מא).

מקור השמועות

חצות. - ועיין בב"ח בד"ה כתב אבי העזרי ויהי"ד כ"ט סי' ט"ז וז"ל, דוקא בער"ש חוזן דחל לפעמים בערב ט' באב ראוי להחמיר מחצות ואילן כמו ערב ח"כ בעלמא, ומשום לא פלוג נהגו לאסור ככל ערב שבת חוזן וכו'.
(לח) קצור הלכות בין המצרים, ואיירי דרגיל בזה ואינו מבטלו אלא באונס, ומותר אפי' כשחל חשעה באב בשבת, ובמועדי ישרון פרק 5 הערה 95, כי וז"ל, דאין שהט"ז סי' ט"ז מסק שאסור לרחוץ בע"ש חוזן, אמנם נוהגין לסמוך על גדולי הפוסקים המחמירין רחיצת כל הגוף לכבוד שבת, משום דעכשיו כמה פעמים ששכר, וממילא יש להם ביטול עונג שבת ביותר, היות שכר מראש חודש לא רחצו כל גופם, וגם עצם הרחיצה בע"ש נראה היום יותר לכבוד שבת מזמנם שהיה לא רחצו כל גופם גם בשאר השבועות כשאננם מתאבלים על החורבן. - ועיין בקיצור ה"ל בין המצרים שהביא מהגרי"א הענקין שכ' בהסכמה ל"ט, נחמתי יוסף וז"ל ולענין רחיצה ודעה בע"ש חוזן לענין במדינה זו שנוהגים לרחוץ חדיד הכל בגדר איסטנים בוה, ודיינו להחמיר בשאר ימים ולא בע"ש, וכן ראיתי נוהגים חסידים ברייסיין שרחצו במרחץ בע"ש חוזן, וכ"כ במשמרת שלום סי' מ', אבל בערב

השלחן סעי' ל"ז כ' דבמדינתנו התחילו ללול ברחיצה בחמין בע"ש, וכי דאין לעשות כן. וכן פסק בתשרי דברי יציב הארי"י סי' ול"ז שאסור אף בע"ש, ועיי"ש שכ' דמי שצריך לרחוץ עצמו, טוב לרחוץ עצמו ביצנא מלחודץ בפורסאי. ואלו לית רבינו שהוא היתר כשהוא לכבוד שבת, וכלי זה ימנע מכבוד שבת י"ל דמותר אף בפורסאי, אבל זה דוקא בחמין ולא בסבון וכד' ואם צריך לרחוץ עצמו בסבון י"ל דיעשו כצינא בביתו, אבל למעשה רבינו לא איירי מזה.

(לט) מועדי ישרון פרק 5 הערה 98, שלא החירו לכבוד שבת רק רחיצה, אבל בסבון אין טעם להחיר ולכן אין לרחוץ אף אם רגיל בכך בכל שבוע, ורק באופן שהוא מלוכלך ולא יעבור הלכלוך והייתה בלאו הכי שרי, דאז לא חשיב רחיצה לתענוג אלא להעביר הלכלוך.

(מ) מועדי ישרון פרק 5 הערה 80, כיון שהרחיצה היא להעביר הלכלוך, לא הוי רחיצה של תענוג ומותר.

(מא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 31, שהרי צריך לברך על הבגד השני שהחיינו ואפי' אם כבר בירך על הבגד הראשון, הלא הברכה היתה בטעות וצריך לברך שוב על הבגד השני שהחיינו.

מב. מותר לעשות ניתוח בבין המצרים אפי' אם יכול להמתין עד לאחר ת"כ (מה).

סימן תקנ"ב

סעיף ג'

א. דבר האפי' הוא בכלל תבשיל, ואסור לאכלו עם דבר מבושל בסעודה המפסקת דהוי' ב' תבשילין (מז).

ב. דגים עם תפ"א חשבים כב' תבשילין, ועיין במקור השמעתה מה נחשב לתבשיל אחד, ומה נחשב לב' תבשילין (מז).

מקור השמועות

(מה) מועדי ישרון פרק 5 הערה 44, וכן שם דאפי' נחמ' elective מותר בימים אלו.

דרכאה לצידן גופו מותר בימים אלו.

(מו) מועדי ישרון פרק 5 הערה 197, דלאו דוקא דבר המבושל אלא הוא הד"ר דבר

האפי'. אבל לכא' מהא שאוכלין לחם עם

תבשיל אחד בסעודה המפסקת מבואר שאין

דבר האפי' נחשב כתבשיל, וה"ל דשאני לחם

שהוא עיקר הסעודה. ועיין שם ש' דה"ה עוגה

שראוי לקבוע עליה סעודה לא נחשב כתבשיל

א' ומותר לאכול חוץ סעודתו דכל מה שראוי

לקבוע עליו סעודה הרי הוא כלום ומותר

לאכלו. - וכ"כ בתשי' התעודות השוכה ח"ג

סי' שמי"ט דאין חילוק בין ב' מיני תבשילין לב'

מיני מאפה. ועיין"ש דפת הכאה בכיסטין אם

דינו כפת מותר לאוכלו, ואם מברכין עליו

במ"מ אף בתוך הסעודה לא הוי' כפת, ובמ"מ

כ' שם דראוי למנוע דברים שאוכלים רק

לתענוג עיי"ש. אבל עיין באשל אברהם

נלהה"ק מבושששש ש' דדבר האפי' אינו

בגדר תבשיל, וכ' שם הטעם באריכות שאין

אוכלים ב' מיני תבשילין כנגד פסח והגיגה

והוא דוקא עלי' ולא אפי', עוד כ' דאם גם מיני

מאפה אסור האין אוכלין לחם וביצה והוי'

הלחם הוא כתבשיל א' והביצה הוא כתבשיל

אפשר נמי כשעיקר הוא הערשים והביצים

הל

שמועות

הלכות חשעה כאב

משנה

סימן תקנ"ג

סעיף ב'

א. אין חולצין מנעלים עד לאחר כרכו אפילו אם מאחר תפילתו כמוצ"ש"ק (מח).

ב. בת"כ שחל כמוצ"ש"ק אם יהיה הפסק מרובה כמה שהקהל יחליפו מנעליהם

לאחר כרכו, עדיף לומר ברוך המבדיל בין קורש לחול ולחלוצ המנעלים לפני

כרכו (מט), ולכן טוב להחיר רצונות המנעלים לפני כרכו (ס).

ג. מי ששכח להניא לביהמ"ד מנעלים לח"כ קודם השבת, יעלם כביחו לאחר

שיאמר ברוך המבדיל (נא).

מקור השמועות

מפרקים אותם כחוסם שבטל גביהו וצ"ע בין כרכו לתפלה. אבל אם אין צריכים לנעו

עכ"ר. וכ"כ בהתעוררות תשובה בהגהות לסי' בהם הרי לא יהיה הפסק גדול ויש לחלצם רק

תקנ"ב, ונמצא דאם מפרשים כונת המג"א לאחר כרכו.

כפשוטו שאפי' במקום שדרכן לאכול ביד לא (ג) בתפלה למשה אות נ"ח. כ', דקודם כרכו

נחשב כתבשיל א', יש להחמיר, וכן לדברי יחיד הרצועות, וכשאי אפשר יאמר ברוך

המבדיל ויחירו קודם כרכו. וראוי לציין מש"כ המבדיל ויחירו קודם כרכו. וראוי לציין מש"כ

במטה משה אות תשכ"ח וז"ל והולכין במנעלים לביהמ"ד רק יעשה המנעלים

בהתעוררות. באופן שמיד אחר כרכו יחלוצ המנעלים מן הרגל כרגל אחת את חברתה

לאחור, דוקא סי' ש"ב נהי"ד במקו' היס' להחיר, הרי כ' דאידי כשיכול לחלוצ ברגל

השניה ואין צריך לחלוצ בידו. (גא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

לחלוצ בזמן שהוא מוצ"ש"ק לשי' (נא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 387, ויכול

ד. ת"כ שחל להי"ח בשבת עדיף שילמד במשך כל השבת רק דברים המותרים ללמוד בחי"ב (נא).

סימן תקנ"ד

סעיף ד'

א. אין לומר ההלים בחי"ב אפילו לצורך חולה (נא).

סעיף ז'

ב. אסור לרחוץ פיו אפילו עם מי פה (mouthwash) (נא).

מקור השמועות

(נב) מועדי ישרון פרק 5 הערה 408. הרמ"א וד"ל גם לעוסק בדברים הרעים בשב"ק ע"ט"כ כ' שכשחל ח"ב ביום ראשון מותר לא שרי לדעתו כלל, וכר' פסק הכריז יוסף ללמוד בשבת לאחר חצות רק דברים המותרים ללמוד בחי"ב, וכי במגן אברהם סק"ז רכ"ש אם חל ח"ב בשבת דאין ללמוד רק דברים המותרים בחי"ב. ובט"ז ס"ק כ' הק' מאי שנא מזה דמותר לאכול אפילו כסעודת שלמה בשבת. ובבכור שור (תענית דף ל) חירץ רבשבת יש חיוב עונג שבת, אבל אין חיוב שמחה, ולכן מותר לאכול כסעודת שלמה דהוה עונג בשביל, משא"כ לימוד התורה שהוא פקודי ה' ישרים משמחי לב וגורם שמחה לאדם ועיין בחשר שאגת אורי סי' ש"ז דחיוב ללמוד תורה ביום טוב מחמת חיוב שמחה יום טוב, לכן אין ללמוד אלא דברים המותרים. ובהו"ש לבאר הגמ' בפסחים סח: אמר רבה הכל מודים בשבת דבעינן נמי לכם מ"ט קראת לשבת עונג. והיינו דיום טוב הוא חיוב שמחה יוצא על ידי לימוד התורה, משא"כ שבת דהוא חיוב עונג אינו יוצא על ידי לימוד התורה רק על ידי אכילה ואכילה. ועיין במכילתא שבי' וכו' שמחתכם אלו השבתות שמעו שיש חיוב שמחה גם בשבת, ובתוס' דברי יצחק חזקוני סי' הבאי דבידושלמי (מס' מגילה פ"א ה"ד) מבואר דיש חיוב שמחה בשבת.

ועיין בסידור יעב"ץ הל' ת"כ אשכנ"ג אות י"ג - והוא דכ' המשנ"ב בסמן תקס"ז ס"ק י"א (נב) קיצור הלכות בין המצרים. וכי שם ראשונים דעסע האיסור לרחוץ פיו הוא מחשש דשמא יכלע וא"כ הי"א דאם עושהו עם מי פה אין לאסור רכיזו שאין לזה טעם טוב לא יכלע, מ"מ יש לאסור מחמת איסור רחיצה.

ועיין בסידור יעב"ץ הל' ת"כ אשכנ"ג אות י"ג - והוא דכ' המשנ"ב בסמן תקס"ז ס"ק י"א (נב) קיצור הלכות בין המצרים. וכי שם ראשונים דעסע האיסור לרחוץ פיו הוא מחשש דשמא יכלע וא"כ הי"א דאם עושהו עם מי פה אין לאסור רכיזו שאין לזה טעם טוב לא יכלע, מ"מ יש לאסור מחמת איסור רחיצה.

ועיין בסידור יעב"ץ הל' ת"כ אשכנ"ג אות י"ג - והוא דכ' המשנ"ב בסמן תקס"ז ס"ק י"א (נב) קיצור הלכות בין המצרים. וכי שם ראשונים דעסע האיסור לרחוץ פיו הוא מחשש דשמא יכלע וא"כ הי"א דאם עושהו עם מי פה אין לאסור רכיזו שאין לזה טעם טוב לא יכלע, מ"מ יש לאסור מחמת איסור רחיצה.

ג. מי שצריך לאכול בחי"ב אינו נוסל ידיו במים אחרונים (נא).

סעיף ט'

ד. לפני ההפילה מותר לרחוץ ידיו עד קשרי אצבעותיו (נא).

סעיף י"ב

ה. אין לעמוד לפני וקן וח"ח בחי"ב, אבל מותר לקור קידה קלה לכבודו (נא).

מקור השמועות

דבמקום צער יש להחזיר רחיצת פה במים בכל ח"צ, רק שיהיה ביותר לכפוף ראשו למטה שלא יבוא לגרונו, ואפי' בחי"ב יש להחזיר כשהוא לו צער גדול, ולכאור' לדי רבינו דבר זה אסור מחמת רחיצה. ואולי י"ל דבכה"ג דיש לו צער גדול לא חשבו רחיצה של חטונג. ועיין במג"א סי' תרי"ד סק"א שבי' דאפילו רחיצה להעביר הוזהר מזה, רכיזו שאינה של חטונג לא אסור, וא"כ ה"ה הכא דמותר לו בצער גדול לרחוץ פיו. ואולי בכה"ג אף לדעת ה"ט"ז בסי' תרי"ג סק"א שאסר רחיצה שהיא רק להעביר הוזהר וכו' סיכה אולי כזה דאית לי צער גדול מזה דשרי, וכמו שמוחר לסוף כשיש לו חטטין בראשו, אבל בלאו הכי אסור אפי' כשאין חשש שמא יכלע וצ"ב. ועיין עוד במשנ"ב שם ס"ק י"ב שבי' דבדבר שאינו טוב לשתי כגון חומץ דינו במים, ויל"ע דאם איתא דבדבר שאין בו טעם טוב אין חשש שמא יכלע, אולי לרחוץ פיו עם החומץ יותר קיל ממים, ובפרט שאפי' אם יכלע הרי הוא מהדברים שאין ראויין לאכילה.

(נב) מועדי ישרון פרק 5 הערה 258. ואף רכשאינו רוחץ לשם חטונג שרי, מ"מ אין ליטול ידיו במים אחרונים, כיון שאינו מעיקר הדין וכמשנ"ב הפוסקים לעיל בסי' קפ"א סעי' י' דיש שאין נוהגים ליטול מים אחרונים, והטעם כ' שם במשנ"ב ס"ק כ"ב שאין מלא סדומית מצוי בינינו ומשום ידים

דבמקום צער יש להחזיר רחיצת פה במים בכל ח"צ, רק שיהיה ביותר לכפוף ראשו למטה שלא יבוא לגרונו, ואפי' בחי"ב יש להחזיר כשהוא לו צער גדול, ולכאור' לדי רבינו דבר זה אסור מחמת רחיצה. ואולי י"ל דבכה"ג דיש לו צער גדול לא חשבו רחיצה של חטונג. ועיין במג"א סי' תרי"ד סק"א שבי' דאפילו רחיצה להעביר הוזהר מזה, רכיזו שאינה של חטונג לא אסור, וא"כ ה"ה הכא דמותר לו בצער גדול לרחוץ פיו. ואולי בכה"ג אף לדעת ה"ט"ז בסי' תרי"ג סק"א שאסר רחיצה שהיא רק להעביר הוזהר וכו' סיכה אולי כזה דאית לי צער גדול מזה דשרי, וכמו שמוחר לסוף כשיש לו חטטין בראשו, אבל בלאו הכי אסור אפי' כשאין חשש שמא יכלע וצ"ב. ועיין עוד במשנ"ב שם ס"ק י"ב שבי' דבדבר שאינו טוב לשתי כגון חומץ דינו במים, ויל"ע דאם איתא דבדבר שאין בו טעם טוב אין חשש שמא יכלע, אולי לרחוץ פיו עם החומץ יותר קיל ממים, ובפרט שאפי' אם יכלע הרי הוא מהדברים שאין ראויין לאכילה.

(נב) מועדי ישרון פרק 5 הערה 258. ואף רכשאינו רוחץ לשם חטונג שרי, מ"מ אין ליטול ידיו במים אחרונים, כיון שאינו מעיקר הדין וכמשנ"ב הפוסקים לעיל בסי' קפ"א סעי' י' דיש שאין נוהגים ליטול מים אחרונים, והטעם כ' שם במשנ"ב ס"ק כ"ב שאין מלא סדומית מצוי בינינו ומשום ידים

דבמקום צער יש להחזיר רחיצת פה במים בכל ח"צ, רק שיהיה ביותר לכפוף ראשו למטה שלא יבוא לגרונו, ואפי' בחי"ב יש להחזיר כשהוא לו צער גדול, ולכאור' לדי רבינו דבר זה אסור מחמת רחיצה. ואולי י"ל דבכה"ג דיש לו צער גדול לא חשבו רחיצה של חטונג. ועיין במג"א סי' תרי"ד סק"א שבי' דאפילו רחיצה להעביר הוזהר מזה, רכיזו שאינה של חטונג לא אסור, וא"כ ה"ה הכא דמותר לו בצער גדול לרחוץ פיו. ואולי בכה"ג אף לדעת ה"ט"ז בסי' תרי"ג סק"א שאסר רחיצה שהיא רק להעביר הוזהר וכו' סיכה אולי כזה דאית לי צער גדול מזה דשרי, וכמו שמוחר לסוף כשיש לו חטטין בראשו, אבל בלאו הכי אסור אפי' כשאין חשש שמא יכלע וצ"ב. ועיין עוד במשנ"ב שם ס"ק י"ב שבי' דבדבר שאינו טוב לשתי כגון חומץ דינו במים, ויל"ע דאם איתא דבדבר שאין בו טעם טוב אין חשש שמא יכלע, אולי לרחוץ פיו עם החומץ יותר קיל ממים, ובפרט שאפי' אם יכלע הרי הוא מהדברים שאין ראויין לאכילה.

סעיף ט"ו

ו. מותר בח"כ להשתמש בדאורדורנט (Deodorant) (נח).

סעיף ט"ז

ז. מותר ללבוש מגעל שאינו של עור ורק יש עליו רצועות של עור לגוי (נט).

מקור השמועות

השואל דביר"ד סי' שע"ו פסק הרמ"א דאבל אינו חייב לעמוד בפני נשיא, האם ה"ה בח"ב, אן רשאני ח"ב כיון דהוא אבילות ישנה. וכי השבית יעקב דלפי הטעם שכי הלבוש שם כיו"ד דאין אבל עומד מחמת שהוא טורד באבילות, היה אפשר לחלק דבחי"ב שהוא אבילות ישנה חייב לעמוד. אלא שיעקב הטעם דפסוק הוא משום דבעינן כיבוד שיש בו הידור דבחי"ב בקרא תקום והדרת, ואבל שיושב על גבי קרקע לא הוי קימה של הידור, וא"כ אף בחי"ב דיושב על גבי קרקע אין חיוב לעמוד לפני ח"ח (ולד נמצא ולאחר חצות יש חיוב לעמוד כיון שכבר אינו יושב על גבי קרקע). אבל עיי"ש בחשו"י שכי דבורדאי אין איסור לעמוד אלא שאין חיוב לעמוד. ועיין עוד בשע"ת שהביא דהב"י כי בשם ספר בית יהודה ח"ב סי' פ"ו דחייב לקום, ובמחזיק ברכה כ' שמנהג פשוט בא"י ובח"ל דבחי"ב קמים בפני רבם ות"ח כבשאר ימים, אבל כ' שאין ראוי מהמנהג שיהיה בחזרת חיוב עיי"ש.

(נט) מועדי ישרון פרק 5 הערה 265. רמ"ל הטעם דאין איסור ללבוש מגעלים של עור אלא אם העור הוא משמש את גוף המגעל, ואפי' אם כל המגעל לא הוי של עור, רק מלמעלה או השוליים גם כן אמור, כיון שהוא חלק מהמגעל, ובמוש"כ במשנ"ב סי"ק ל"א דאף אם היה של בגד ומחופה בעור מלמעלה או השוליים הם של עור אמור, וכי"כ בשע"ת סק"ט בשם פנים מאירות ח"ב סי' כ"ח. אבל במקום שהעור על המגעל הוא רק לגוי בעלמא לא הוי חלק מהמגעל ואינו כמגעל של עור.

ועיין בברכי יוסף סי' תרי"ד סעי' א' שהור"ב מהר"י קשטרו פי' מחופה עור במקום דריסת הרגל, לאפוקי קלק"ב בערבי שאין העור כי אם לאחור בו הקלק"ב, והרב ב"י סי' ש"א כי דסנדל שתחתיו של עץ ועליו של עור פשיטא דמגעל גמור הוא, וכן נהגו העולם לאסור נעילת הקלק"ב, ועיין בנמוקי"י פי' מצות הליצה, ע"כ דברי וקנינו הר"ר חסד לאברהם. והב"י יוסף האריך שם דאין ראוי מדי הב"י דאירי בסנדל שתחתיו עץ ועליו של עור, שיש לרגל בית קבר של עור על העץ, דייקא נמי דקאמר עליונו עור, אבל הקלק"ב אין העור כי אם רצועה כדין, ובוז יורה מרן המותר וסיים דיש לדחוק גם כונת החסד לאברהם להקל.

(ס) מועדי ישרון פרק 5 הערה 405. הרמ"א פסק דאסור בתשמיש המטה וכן נוהגין. ואע"פ שמוחר לאבול כסודות שלמה בשעתו, מ"מ צריך לנהוג אבילות בדברים שבצינעא וכמו קורב מחו כרגל, ובמשנ"ב סי"ק מ' הביא דברי המג"א שהביא בשם הש"ס דאם אירע לה ליל טבילתה מותר לטבול ולשמש, ויש מחמירין גם בזה. ובה"א כ' כיון דבבלי טבילה איכא מצות עונה יש לסמוך בזה על המחמירין (ועיין בתשרי חת"ס י"ד סי' ק"ע דאין יודע מה מצוה יש בבלי טבילה).

ועיין בביתאור הגר"א דמשמע דמצד דהעיקר להלכה כדריעה הראשונה וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בבלי טבילה, ובשע"ת סי"ק מ"ז הביא דברי הח"י אדם בבלי קלי"ז שכי דה"ה לבא מן הדרך יש להקל, שהיה אמר בגמ' וסמכו על הפסוק לא תאונה אלך רעה שלא חבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה ופירש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בורדאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה, וכדאי בגמ' פסחים עב' בדש"י סמך והכל לפי מה שהוא אדם עכ"ל. (ועיין בקיצור שיע"י סי' קנ"ה סי"י ב' שכי רבא מן הדין מותר לבעול בעונה אירי, אבל כפתח"י סי' קפ"ד סי"ג ומהר"ח סק"י שכי דאין להקל בעונה הסמוכה לענת המסד לכא מן הדרך. ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ועיין בביתאור הגר"א דמשמע דמצד דהעיקר להלכה כדריעה הראשונה וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בבלי טבילה, ובשע"ת סי"ק מ"ז הביא דברי הח"י אדם בבלי קלי"ז שכי דה"ה לבא מן הדרך יש להקל, שהיה אמר בגמ' וסמכו על הפסוק לא תאונה אלך רעה שלא חבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה ופירש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בורדאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה, וכדאי בגמ' פסחים עב' בדש"י סמך והכל לפי מה שהוא אדם עכ"ל. (ועיין בקיצור שיע"י סי' קנ"ה סי"י ב' שכי רבא מן הדין מותר לבעול בעונה אירי, אבל כפתח"י סי' קפ"ד סי"ג ומהר"ח סק"י שכי דאין להקל בעונה הסמוכה לענת המסד לכא מן הדרך. ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ועיין בביתאור הגר"א דמשמע דמצד דהעיקר להלכה כדריעה הראשונה וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בבלי טבילה, ובשע"ת סי"ק מ"ז הביא דברי הח"י אדם בבלי קלי"ז שכי דה"ה לבא מן הדרך יש להקל, שהיה אמר בגמ' וסמכו על הפסוק לא תאונה אלך רעה שלא חבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה ופירש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בורדאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה, וכדאי בגמ' פסחים עב' בדש"י סמך והכל לפי מה שהוא אדם עכ"ל. (ועיין בקיצור שיע"י סי' קנ"ה סי"י ב' שכי רבא מן הדין מותר לבעול בעונה אירי, אבל כפתח"י סי' קפ"ד סי"ג ומהר"ח סק"י שכי דאין להקל בעונה הסמוכה לענת המסד לכא מן הדרך. ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ועיין בביתאור הגר"א דמשמע דמצד דהעיקר להלכה כדריעה הראשונה וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בבלי טבילה, ובשע"ת סי"ק מ"ז הביא דברי הח"י אדם בבלי קלי"ז שכי דה"ה לבא מן הדרך יש להקל, שהיה אמר בגמ' וסמכו על הפסוק לא תאונה אלך רעה שלא חבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה ופירש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בורדאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה, וכדאי בגמ' פסחים עב' בדש"י סמך והכל לפי מה שהוא אדם עכ"ל. (ועיין בקיצור שיע"י סי' קנ"ה סי"י ב' שכי רבא מן הדין מותר לבעול בעונה אירי, אבל כפתח"י סי' קפ"ד סי"ג ומהר"ח סק"י שכי דאין להקל בעונה הסמוכה לענת המסד לכא מן הדרך. ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ועיין בביתאור הגר"א דמשמע דמצד דהעיקר להלכה כדריעה הראשונה וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בבלי טבילה, ובשע"ת סי"ק מ"ז הביא דברי הח"י אדם בבלי קלי"ז שכי דה"ה לבא מן הדרך יש להקל, שהיה אמר בגמ' וסמכו על הפסוק לא תאונה אלך רעה שלא חבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה ופירש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בורדאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה, וכדאי בגמ' פסחים עב' בדש"י סמך והכל לפי מה שהוא אדם עכ"ל. (ועיין בקיצור שיע"י סי' קנ"ה סי"י ב' שכי רבא מן הדין מותר לבעול בעונה אירי, אבל כפתח"י סי' קפ"ד סי"ג ומהר"ח סק"י שכי דאין להקל בעונה הסמוכה לענת המסד לכא מן הדרך. ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

תלד

שמועות

הלכות חשעה כאב

משנה

סעיף י"ט

ח. ח"כ שחל להיות בשבת מותר לקיים עונתו בלי"ט, אבל לא למי שבא מן הדרך (ס).

סעיף כ"ב

ט. אסור להדיח כלים כשאין בהם צורך היום (סא).

י. אין לאחל מול טוב לחבירו בח"ב אלא לאחר חצות (סב).

מקור השמועות

(ס) מועדי ישרון פרק 5 הערה 405. הרמ"א פסק דאסור בתשמיש המטה וכן נוהגין. ואע"פ שמוחר לאבול כסודות שלמה בשעתו, מ"מ צריך לנהוג אבילות בדברים שבצינעא וכמו קורב מחו כרגל, ובמשנ"ב סי"ק מ' הביא דברי המג"א שהביא בשם הש"ס דאם אירע לה ליל טבילתה מותר לטבול ולשמש, ויש מחמירין גם בזה. ובה"א כ' כיון דבבלי טבילה איכא מצות עונה יש לסמוך בזה על המחמירין (ועיין בתשרי חת"ס י"ד סי' ק"ע דאין יודע מה מצוה יש בבלי טבילה).

ועיין בביתאור הגר"א דמשמע דמצד דהעיקר להלכה כדריעה הראשונה וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בבלי טבילה, ובשע"ת סי"ק מ"ז הביא דברי הח"י אדם בבלי קלי"ז שכי דה"ה לבא מן הדרך יש להקל, שהיה אמר בגמ' וסמכו על הפסוק לא תאונה אלך רעה שלא חבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה ופירש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בורדאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה, וכדאי בגמ' פסחים עב' בדש"י סמך והכל לפי מה שהוא אדם עכ"ל. (ועיין בקיצור שיע"י סי' קנ"ה סי"י ב' שכי רבא מן הדין מותר לבעול בעונה אירי, אבל כפתח"י סי' קפ"ד סי"ג ומהר"ח סק"י שכי דאין להקל בעונה הסמוכה לענת המסד לכא מן הדרך. ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ועיין בביתאור הגר"א דמשמע דמצד דהעיקר להלכה כדריעה הראשונה וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בבלי טבילה, ובשע"ת סי"ק מ"ז הביא דברי הח"י אדם בבלי קלי"ז שכי דה"ה לבא מן הדרך יש להקל, שהיה אמר בגמ' וסמכו על הפסוק לא תאונה אלך רעה שלא חבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה ופירש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בורדאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה, וכדאי בגמ' פסחים עב' בדש"י סמך והכל לפי מה שהוא אדם עכ"ל. (ועיין בקיצור שיע"י סי' קנ"ה סי"י ב' שכי רבא מן הדין מותר לבעול בעונה אירי, אבל כפתח"י סי' קפ"ד סי"ג ומהר"ח סק"י שכי דאין להקל בעונה הסמוכה לענת המסד לכא מן הדרך. ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ועיין בביתאור הגר"א דמשמע דמצד דהעיקר להלכה כדריעה הראשונה וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בבלי טבילה, ובשע"ת סי"ק מ"ז הביא דברי הח"י אדם בבלי קלי"ז שכי דה"ה לבא מן הדרך יש להקל, שהיה אמר בגמ' וסמכו על הפסוק לא תאונה אלך רעה שלא חבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה ופירש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בורדאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה, וכדאי בגמ' פסחים עב' בדש"י סמך והכל לפי מה שהוא אדם עכ"ל. (ועיין בקיצור שיע"י סי' קנ"ה סי"י ב' שכי רבא מן הדין מותר לבעול בעונה אירי, אבל כפתח"י סי' קפ"ד סי"ג ומהר"ח סק"י שכי דאין להקל בעונה הסמוכה לענת המסד לכא מן הדרך. ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ועיין בביתאור הגר"א דמשמע דמצד דהעיקר להלכה כדריעה הראשונה וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בבלי טבילה, ובשע"ת סי"ק מ"ז הביא דברי הח"י אדם בבלי קלי"ז שכי דה"ה לבא מן הדרך יש להקל, שהיה אמר בגמ' וסמכו על הפסוק לא תאונה אלך רעה שלא חבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה ופירש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בורדאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה, וכדאי בגמ' פסחים עב' בדש"י סמך והכל לפי מה שהוא אדם עכ"ל. (ועיין בקיצור שיע"י סי' קנ"ה סי"י ב' שכי רבא מן הדין מותר לבעול בעונה אירי, אבל כפתח"י סי' קפ"ד סי"ג ומהר"ח סק"י שכי דאין להקל בעונה הסמוכה לענת המסד לכא מן הדרך. ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ועיין בביתאור הגר"א דמשמע דמצד דהעיקר להלכה כדריעה הראשונה וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בבלי טבילה, ובשע"ת סי"ק מ"ז הביא דברי הח"י אדם בבלי קלי"ז שכי דה"ה לבא מן הדרך יש להקל, שהיה אמר בגמ' וסמכו על הפסוק לא תאונה אלך רעה שלא חבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה ופירש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בורדאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה, וכדאי בגמ' פסחים עב' בדש"י סמך והכל לפי מה שהוא אדם עכ"ל. (ועיין בקיצור שיע"י סי' קנ"ה סי"י ב' שכי רבא מן הדין מותר לבעול בעונה אירי, אבל כפתח"י סי' קפ"ד סי"ג ומהר"ח סק"י שכי דאין להקל בעונה הסמוכה לענת המסד לכא מן הדרך. ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ועיין בביתאור הגר"א דמשמע דמצד דהעיקר להלכה כדריעה הראשונה וא"כ יש לסמוך להקל עכ"פ בבלי טבילה, ובשע"ת סי"ק מ"ז הביא דברי הח"י אדם בבלי קלי"ז שכי דה"ה לבא מן הדרך יש להקל, שהיה אמר בגמ' וסמכו על הפסוק לא תאונה אלך רעה שלא חבוא מן הדרך ותמצא אשתך ספק נדה ופירש"י שאז מתאוה לזיווג, וא"כ בורדאי שגם האשה מתאוה, וכשתתאוה אז הוא מצות עונה, וכדאי בגמ' פסחים עב' בדש"י סמך והכל לפי מה שהוא אדם עכ"ל. (ועיין בקיצור שיע"י סי' קנ"ה סי"י ב' שכי רבא מן הדין מותר לבעול בעונה אירי, אבל כפתח"י סי' קפ"ד סי"ג ומהר"ח סק"י שכי דאין להקל בעונה הסמוכה לענת המסד לכא מן הדרך. ומ"מ סבר רבינו דבחי"ב שחל להיות בשבת אין

ג. ראוי שלא לעשן קודם חצות היום (ס"ה).

סימן תקנ"ו

סעיף א'
א. מי שצריך לאכול בת"כ שחל ביום א' [או נדחה ליום א'] יעשה הברלה (ס"ה)
על חמר מדינה (ס"ה).

מקור השמועות

(ס"ו) מקילין לאחר חצות ועיין שם איכות בענין הנ"ל.

(ס"ז) עיין בב"ח שהביא דברי רי"ן דאין לעשות הברלה כלל בת"כ שחל ביום א'. ועיין בתשו' דברי יציב תארי"ח ס' ר"מ שהביא דבתשו' דרי"ז ח"ב ס' תימ"ב כ' דבת"כ שנדחה אינו מבדל ברכת הברלה, וכ"כ בגינת ורדים ח"א ס' קמ"ד. וספק ברכות להקל אבל היגול מוכח ס' תקנ"ט סעי' ט' פסק דאם אוכל בברית מילה בת"כ שנדחה צריך לעשות הברלה מקודם, וכ"כ בדברי יוסף אות ב' בשם תשו' כנה"ג א"ח ח"ב ס' ע"א שמבדיל.

(ס"ז) קיצור הלכות בין המצרים. הרמ"א בסי' תקנ"א סעי' י' דבשבוש שחל ט"ב להיות בחיוב לא ישתה יין של הברלה אלא יתן לחינוך, ועיין לעיל ס' תקנ"א סעי' כ"ח ובמקור השמועות ס"ק ל' מש"כ בענין לעשות הברלה על חמר מדינה, ובת"כ גופא שאין לשתות יין, יש לעשות הברלה על חמר מדינה, וכ"כ בכף החיים סק"ט דאם אינו נצרך לו יבדיל על שאר משקין או יתן לחינוך, ובתשו' דברי יציב תארי"ח ס' רמ"ג סק"ב כ' דגם קטן שאוכל בת"כ יעשה הברלה על חמר מדינה עיי"ש. - ועיין במועדי ישרון פרק 5 הערה 400 דגם מין ענבים אין לשתות אלא חמר מדינה.

סימן תקנ"ה

סעיף א'
א. מושב שלא להניח תפילין דר"ח בת"כ (ס"ג).

סעיף ב'
ב. אין להשתחף (sunfan), כי אם לצורך רפואה (ס"ה).

מקור השמועות

עדות שקר בעצמו. וכי החד"א לתרץ דבנות הרמ"ע דבימי אבילות כ' המקובלים דאין להניח תפילין דר"ח בסדר ימותיו ולא בחכמה, ולכן א"ש דברי הרמ"ע מפאנו כיון שאין מניחין תפילין בבוקר רק במנחה הרי עושים בבוקר כיום ראשון דאבילות ומנחה כשאר ימי אבילות, ולכן בבוקר חמור יותר מבמנחה, והרמ"ע סבר דבבוקר סג' אם עושה כשאר ימי אבילות להניח רק תפילין דרש"י, ובמנחה יניח שניהן עכ"ל. ובהו"ל"פ דברי רבינו שסבר דאנו שנוהגין להניח תפילין רק במנחה, וכמו דשעת מנחה הרי הוא כימי אבילות, וכמו דבימי אבילות כ' המקובלים שאין להניח תפילין דר"ח, הכא נמי בת"כ אין להניח תפילין דר"ח אף במנחה, אבל עיין במשנ"ב סק"ד שכי' דהרגיל להניח תפילין דר"ח יניח גם עתה [אחרונים].

[וה"ל"ע כיון שהשטם שאין להניח תפילין הוא מחמת דקרא פאר וזה פשוט דאם לא הו' תפילין אינו פאר. וא"כ היה אפ"ל יוכל להניח תפילין דר"ח ממ"ל, דאם הלכה כר"ח הרי הוא חייב להניח תפילין אלו וינצא המצוה, ואם אין הלכה כר"ח הרי הם תפילין פסולים וא"כ אינם פאר, וי"ל כיון דאלו ואלו דברי אלקים חיים, לכן נקרא פאר, וז"ל אין להניח כיון דהלכה כרש"י ואין להניח אלא מה שחייבין מדינא].

(ס"ד) מועדי ישרון פרק 5 הערה 262, שאין לעשות בת"כ דבר שהוא להנאה בעלמא, ונכלל במש"כ הרמ"א וימנע אדם מכבודו והנאתו בת"כ בכל מה שאפשר.

ב. כשחל ח"ב ביום חמישי, מותר לרחוץ ולבשם ולהסתפר לכבוד שבת אפילו קודם חצות, אבל לא כליל ששי(עב).

סימן תקנ"ט

סעיף ד'
א. ראוי שלא לכרך ברכת הגומל בח"ב(עב).

מקור השמועות

וחספוטא נאסר עד חצות כ"כ האחרונים בשם רש"ל, ומאמר כ' דמסתמית מן ומור"ם כאן. וכן ממש"כ לעיל סי' תקנ"א סי' משמע דאף ממנהג כשר לא אסור אלא בבשר ויין, אבל לענין רחיצה וחספוטא לא החמירו, ומצאתי להרב השירי שהחזיר ג"כ עכ"ל. ומ"מ קשה להקל בזה שכמה אחרוני זמנינו העתיקו ד"ץ למעשה עכ"ל הבה"ל. ומבוא דאפי' ברחיצה וחספוטא הוא מזה, ולכן אין להוסיף ולהחמיר מה שלא מצאנו להריא.

(עב) קיצור הלכות בין המצרים. ואף דמותר לכבוד שבת כ"ז דוקא ביום ששי בבוקר שאין צריכין להמתין עד אחר חצות, אבל כלילה אסור, ועיי"ש שכי' דכן משמע מא"י. במג"א סי' כ' כשחל ט"ב ביום ה', ביום ה' הכל מותר לכבוד שבי"ק, ועיין בא"ש שמסופק אם איירי גם כלילה או רק ביום, אבל עיין בסידור יעביץ הלן ה' סעיף ו' דמ"ר משמע דמותר מיד הדינו דאפי' כלילה מותר לצשות לכבוד שבת.

(עב) מועדי ישרון פרק 5 הערה 176. דאין להזכיר דברים של שמחה בח"ב. - ועיין בכף החיים סי' ל"ח דאם אירע שבא מן הדרך סמוך לח"ב ואם ימתין עד לאחר ח"ב יעברו ג' ימים ודבש"ע (סי' ר"ט

מבין הגומל בלי שם ומלכות).

סימן תקנ"ז

סעיף א'
א. שכח לומר נחם ונזכר בכרכת שים שלום יאמרו אחר אלקי נצור קודם יהיו לרצון(סח).

ב. ש"צ ששכח לומר ענונו בח"ב והתחיל ברכת רפאנו ועדיין לא נאמר הכרכה, אם הוא בתפילת שחרית יאמר ענונו בשומע תפלה(סט), ואם הוא בתפלת מנחה יחזור לענונו ואח"כ יאמר ברכת רפאנו(ט).

סימן תקנ"ח

סעיף א'
א. תפירה מותרת במוצאי ח"ב(עא).

מקור השמועות

(סח) תפלה למשה אות מ"ט, וכ"כ בכף החיים סוף סק"ב, ובענין השלחן סעי' ג' שיאמרו קודם יהיו לרצון בלי סיום הברכה. ועיין בכף החיים הג"ל שהביא בדמיונו לכל חי סי' י' אות פ"ה בשם ברכת המים כ' דאם אומר לפני ברכת את צמח דוד ובברכה לא היה הפסק ולא היה ברכה לבטלה, אבל הרש"ש בתענית ל' כ' דאם סיים בונה ירושלים יאמר שם נחם בלי חתימה עיי"ש.

(סט) תפלה למשה אות מ"ח. והטעם שהרי הטי"ו בסק"ב כ' דבתי"ב שחרית אין הבעל תפלה אומר ענונו כיון שהוא מיעד, ולכן י"ל דאף שלא להלכה נוהגין דלא כהט"ו ואף בשחרית אומר הש"ץ ענונו, מ"מ כיון שכבר התחיל ברכת רפאנו אומר בשומע תפלה. וכתהב"ע תפלה אומר ענונו בשומע תפלה עיין במג"א סי' קי"ט סק"ו ש' דסיים העונה בעת צרה ושומע תפלה, אבל במשנה בדורה ס"ק י"ט כ' בשם הדה"ח דיתחום שומע תפלה כשאר יחיד כעלמא וכן נכון דכזה יצא לכ"ע.

(ע) תפלה למשה אות מ"ח. עיין בסימן קי"ט סעי' ד' ש' המחבר דאם סיים ברכת רפאנו אינו חוזר לומר ענונו ואומר בשומע תפלה, שהרי מי ששכח לומר ענונו אינו חוזר ומתפלל, ואם יחזור ויאמר ברכת ענונו אחר ברכת רפאנו יהא צריך לחזור ולומר ברכת רפאנו והי' ברכה לבטלה, אבל אם לא סיים ברכת רפאנו אומר ענונו ואח"כ ברכת רפאנו.

(עא) מועדי ישרון פרק 5 הערה 434. שאין להוסיף מה שלא גזרו חכמים, ע"כ. - ויש לציין לר' הבה"ל ב"ה"ה עד חצות היום וח"ל עיין במ"ב דה"ה לענין רחיצה במרחץ

סימן תק"ם

סעיף א'
א. כשאין לו מקום לעשות אמה על אמה כנגד הפתח יעשנו כמלבן (עט).

מקור השמועות *

ירמיהו לעשות הפתח ביום הסעודה בלילה. ל"א עובר בעשה (נצי"א סי' תקס"ח סק"י), וי"א תיין כהאלף לך שלמה סי' שמ"ט שכי' דכל יום ויום שמאחר עובר בעשה (לבש סי' שעשה הפתח סמוך ללילה כדי שיסמך הסעודה להפדיון.

(עט) ספר הבית סי' י"ט אות י"א. הפמ"ג

ומבאר מה דסבר רבינו דאין עוברין כל יום בעשה אלא מצוה בעלמא להקדים מחמת זריזין מקדימין ולכן סבר דאם יש טעם לאחור מחמת דבזה יתא הסעודה סמוך לפדיון מותר. ולעשות אמה על אמה ממש, ושנה דבריו ותיין שם בחשוך דבריי שהביא כמה פוסקים גם במשכ"ן סק"א, ותיין בכך החיים ס"ק שסוברין דאם אינו פודהו בזמנו אינו עובר בעשה, ורק דזריזין מקדימין (חנן מצוה שגי' בנשה סי' שצ"י. מהרי"ט אלפי' ה"י כדוחה פ"א אות י"ד דהנה לעין הלכה. ותיין עוד חשוך אבינו נוד יד"י סי' שצ"ה אות ו'). וי"א דאם אינו פודה ביום

כמלבן.

ב. אין עושין מי שכרך אלא לצורך חולה (ע"י).
סעיף ח'
ג. בפרה"ב החל כח"כ מותר לאביו ולאמו ולכהן ללבוש בגדי שבת בשעת הפדיון (ע"י).

סעיף ט'
ד. מותר לבעלי הברית לרחוץ מקצת גופם כמים קרים כח"כ שנדחה (ע"י).
ה. בפרה"כ צריכין להשלים התענית, אף כח"כ שנדחה (ע"י).
ו. מותר לרחוץ הפדיון הכן ולעשותו לאחר התענית (ע"י).

מקור השמועות *

(ע"י) מועדי ישרון פרק 5 הערה 353, והטעם שמוחר לצורך חולה הוא לכאור שהרי

מותר להתפלל על החולה בח"כ. - ותיין בסידור יעב"ץ ה"י ח"כ חלק ד' שכי' דמי שעלה לחורה בשחית עולה גם למנחה כדי לעשות לו מי שברך, וכי"כ במקור חיים (לחיי) והעולין בשחית עולין במנחה כדי לעשות מי שברך.

(ע"י) מועדי ישרון פרק 5 הערה 423. כיון שכן דרכם תמיד לכבוד המצוה ללבוש

בגדי שבת מותר, דללבוש בגדי שבת אינו אסור מדינא, וכמו דמצונו כשעושין בדיק מילה כ"י באב דאע"פ שצריכין להשלים התענית ונולא מהני מה שהיה יום טוב שלהם שמתדים לאכול, מ"מ שרי ללבוש בגדי שבת, והא נמי י"ל בפרה"ב אע"פ דלא הוי כיו"ט שלהם ולכן אף בח"כ שנדחה צריכין להשלים התענית, מ"מ מותרים ללבוש בגדי שבת.

(ע"י) מועדי ישרון פרק 5 הערה 417, והטעם דיום טוב שלהם הוא וכמו שהחזירו להם לאכול ואין צריכין להשלים התענית והא נמי החזירו להם לרחוץ לכבוד הברית ולכן במקומות שצריכין מותרים לרחוץ מקצת גופם, ומש"כ המחבר דמותר לרחוץ סבר רבינו דהוא דוקא מקצת גופם, וכן דוקא כמים קרים. -

(ע"י) מועדי ישרון פרק 4 הערה 45. עיין בתשו' דברי יציב חיד"י סי' קצ"ו שכי' למחרת ת"ב, והביא דהערוך השלחן יו"ד סי' שיה' סעי' מ"ה כ' דעושין הפדיון לאחר

התענית, והוא עפ"י הש"ך שם ס"ק י"ד שהביא דברי הורה"י סי' רס"ט שראוי להסמך הפדיון לסעודה וכיון שאין יכולין לעשות הסעודה ביום יכולים לעשות הפדיון בלילה. אבל עיין במג"א סי' תקס"ח סק"י שכי'

ערב תשעה באב

**סעודת ברית
בערב ת"ב**

תשובה: קודם חצות מותר.²³⁴

סעודה לפני
סעודה מפסקת

סעודה מפסקת.²³⁵ רק יזהר שלא יאכל בסעודה הגדולה יותר
מדי, מפני שאז הסעודה המפסקת תחשב אכילה.²³⁶

סעודה מפסקת

תשובה: לכאורה לא.

234. ע' משנ"ב ס"י תקנ"א ס"ק עח.

235. ע' רמ"א ס"י תקנב סעי' ט.

236. עי' משנ"ב שם ס"ק כב.

שאלות ותשובות • תשעה באב שחל בשבת או ביום ראשון רטו

קעו. אם שכת לברך עד הלילה, האם מזכירים 'נחמ' בברחמ"ז?

קעז. מהו הזמן המאוחר ביותר בו צריך לפסוק מאכילה ושתייה לפני הצום?

תשובה: בשקיעת החמה.²⁴⁴

ברכת שהכל על
שתיית הכנה
לצום

תשובה: לדעתי נראה שכן, זה עיקר תפקיד המים לספק לגוף את צורך הוויטאמין ²⁴⁵

סדר חליצת הנעליים

תשובה: אדמו"ר זללה"ה סבר שיחלוץ שמאל תחילה.

תשעה באב שחל בשבת או ביום ראשון

לימוד בשבת
ערב ת"ב

תשובה: נראה שמותר, ²⁴⁷ אך לכאורה נראה דמחמירים בזה.

243. אפי' האוכל בת"יב עצמו הוא ספק, עי' משנ"ב סי' תקנא ס"ק ה, וק"י הכא שהרי תמיד אזלנו בזה תחילת המעשה.

קפח ס"ק לג וסיי רעא ס"ק ל.

244. ע' משנ"ב סי' תקנ"ג ס"ק ג.

245. ועי' משנ"ב סי' רד ס"יק מ, ועי' בסי' דעת תורה שם ז, הסובר שאין לברך במקרה כזה.

246. ע' הליכות שלמה ח"א עמ' כב וח"ב עמ' עה וח"ג עמ' תלג-תלד.

247. ע' משנ"ב סי' תקנ"ח וט וביאה"ל שם, והליכות שלמה ח"ג עמ' תלח
[אמנם המונח הקבוע ללמדה]

248. כמעט כל המצא המצוי בלשון חז"ל.

248. כמש"כ הרמ"א בסוף סי' תקנ"ג.

קעא. האם מותר לשתות משקאות קלים, כגון קולה או מיץ תפוזים, בסעודה המפסקת?

משקאות ומאכלים שונים בסעודה מפסקת

תשובה: ראו להימנע. אם חלש, אפשר להקל בזה.²³⁷

קעב. האם דברים חלביים שעברו תהליך פסטור נחשבים לתבשיל? **תשובה:** לכאורה כן.²³⁸ לפי הדעות שיין מפוסטר נחשב מבושל לגבי הלכות יין נסך,²³⁹ לשיטתם בוודאי יש להחמיר בדברים מפוסטרים.

קעג. האם מותר בסעודה מפסקת למרוח לחם בממרחים, כגון חמאה או ריבה?

תשובה: גם ממרחים נחשבים תבשיל, ואסור לאכול בסעודה זו פרוסה עם ממרח אחד, ופרוסה שניה עם ממרח שונה.²⁴⁰

קעד. האם מותר לאכול ביצה מבושלת ומלפפון חמוץ [כבוש] בסעודה המפסקת, או שנחשבים לבי תבשילים?

תשובה: צריך עיון אם מלפפון כבוש נחשב כתבשיל.²⁴¹

קעה. האם מותר לברך ברהמ"ז של סעודה המפסקת אחר שקיעה לכתחילה [כגון שרדצה לשתות עד השקיעה]?

ברכת המזון של סעודה מפסקת

תשובה: לכתחילה כדאי לברך לפני השקיעה, מפני הפסוקים הנאמרים בברכת המזון.²⁴² אבל לא מפני שיש חשש בעצם ברכת המזון ביום תענית. ולכן בשאר תעניות יכול לברך ברכת המזון לכתחילה גם בזמן הצום.

237. וכמש"כ במשנ"ב סי' תקנב ס"ק ד לענין שכר.

238. עי' משנ"ב סי' תקנב ס"ק יא לענין חלב שנתבשל.

239. עי' אג"מ יו"ד ח"ב סי' נב ומנח"י ח"ז סי' סא וע"ש ח"י סי' סז לענין בישול עכו"ם בחלב מפוסטר. אמנם עי' מנחת שלמה סי' כה שלדעתו אין יין מפוסטר נחשב כמבושל.

240. עי' שו"ע סי' תקנב סעי' ג ומשנ"ב שם סוף ס"ק יא.

241. עי' שעי"ת סי' תקנב ס"ק א ש"י"א שנחשב כתבשיל, אך עי' ערוה"ש שם סעי' ז שחולק ומצדד שלא נחשב כתבשיל.

242. אמנם בדיעבד ודאי לא גרע מחולה האוכל בתי"ב, שמברך ברהמ"ז כמבואר ברמ"א סוף סי' תקנז, שהוא כשאר תפילות.

הלכות תשעה באב לפי מרן הרב עובדיה יוסף שליט"א

לפניכם הלכות "תשעה באב" מתוך הספר "חזון עובדיה" להרה"ג עובדיה יוסף שליט"א. פורסם ב-25 ביולי 2009, 23:22 במדור הלכות הלכות אלו הן בכלליות, כמובן שישנם עוד פרטים רבים. אם יש לכם שאלה תוכלו לשאול בתגובות ואשמח לענות לכם. צום קל. ובתקווה שיבוא משיח צדקנו ואז יהפך צום תשעה באב לחג ויום טוב כהבטחת הנביא.

שאלה: מה הפירוש "סעודה המפסקת"?
תשובה: הסעודה האחרונה שאוכלים לפני תשעה באב.

שאלה: מה הדינים המיוחדים ל"סעודה המפסקת"?
1. אסור לאכול בסעודה זו בשר בקר או עוף או דגים, וגם אסור לשתות יין בסעודה זו.
2. אסור לאכול 2 תבשילים, (כגון: אורז עם תפוחי אדמה), אלא יש לאכול רק תבשיל אחד. [אם רגילים לבשל את 2 התבשילים יחד וגם עכשיו בישלם יחד אז זה תבשיל אחד].
3. נוהגים לשבת על הארץ ולאכול סעודה זו.

שאלה: מה הם חמשת העינויים (=צער) שחייבים בתשעה באב?
1. אסור לאכול ולשתות בתשעה באב. (רק מי שחולה אז מותר לו לאכול).
2. אסור להתרחץ ואפילו להשים אצבע קטנה במים אסור. (לנקות לכלוך שעל גופו במים מותר).
3. אסור לנעול מגעל או סנדל מעור, אלא יש ללבוש נעל מחומר אחר.
4. אסור לסוך את גופו או חלק מגופו בשמן, לכן אסור למרוח קרם ידיים או קרם גוף.
5. אסור לקיים יחסי מין, לכן בליל תשעה באב יישנו הבעל והאשה במיטות נפרדות.

שאלה: איך נוטלים ידיים בתשעה באב?
תשובה: כשקמים בבקר וגם כשיוצאים מהשרותים אז נוטלים רק עד מקום חיבור האצבעות ליד, ולא נוטלים כל כף היד כמו כל יום. אבל חולה הנוטל ידיו לסעודה אז נוטל כמו כל השנה את כל כף ידו.

שאלה: איזה עוד דברים יש לנהוג בתשעה באב?
1. אסור לשבת על כסא או ספסל אלא יש לשבת על הארץ או על איזה כרית או מזרון. יש מקילים לשבת על כסא נמוך שהוא פחות מ-24 ס"מ. אבל משעה 13:16 מותר כבר לישוב על כסא גבוה כרגיל.
2. אסור לומר "שלום" בתשעה באב, ואם אדם הקדים ואמר לך "שלום" תענה לו בצורה רצינית ועצובה (בלשון ההלכה: בשפה רפה ובכובד ראש).
3. אסור ללמוד תורה שכן זה משמח את האדם, אלא יש ללמוד בדברים עצובים. כגון: הלכות אבלות, אגדות חורבן בית המקדש, ספר איוב וירמיה. ומי שאינו יודע ללמוד רק תהילים מותר לו לקרא תהילים

כיתה

יהדות > חגים > תשעה באב

קיצור הלכות ט' באב

הרב דוד הורדן מביא קיצור הלכות תשעה באב.
י"ז טבת ה'תשס"ג - הרב דוד הורדן

- יש לאדם להצטער בענין משכבו, שאם רגיל לשכב על שני כרים ישכב עתה על אחד. ויש נוהגין לשכב בליל תשעה באב על הארץ. נוהגין שאין יושבין על ספסל לא בלילה ולא ביום עד לאחר צהרים, כי אם על הארץ ואחר צהרים מותרין, אבל שאר דברים האסורים אסורים עד צאת הכוכבים. נעילת הסנדל אינו אסור אלא של עור, אבל של בגד וכדומה אם אינו מחופה בשולים בעור מותר.
- בשחרית אין מניחין תפילין משום דתפילין נקראים פאר. וגם אין לובשין טלית גדול, אלא לובשין טלית קטן בלא ברכה, ויניחם במנחה. דברי תורה משמחין את הלב שנאמר פקודי ד' ישרים משמחי לב, ולכן אסור בתשעה באב ללמוד תורה כי אם בדברים שמעציבין את לבו כגון בספר ירמיה בדברים הרעים שבו וכן מותר ללמוד בספר איוב ומדרש איכה, ובאגדות שבפרק הניזקין שעוסקים בענין החורבן.
- אפילו עוברות ומניקות אף על פי שמצטערות הרבה, צריכות להתענות אם לא במקום שיש לחוש ח"ו לסכנה. נשים המבשלות וצריכות להדיח המאכלים מותרות דהא אין מתכוונות לרחיצה.
- רחיצה אסורה בין בחמין בין בצונן, ואפילו להושיט אצבעו לתוך מים אסור, ואינו אסור רק רחיצה של תענוג, אבל שלא לתענוג מותר, ולכן רוחץ ידיו בשחרית, ויזהר שלא ירחוץ רק אצבעותיו שזהו עיקר הרחיצה בשחרית, מפני שרוח רעה שורה על האצבעות. ולאחר שנגבם קצת ועדין לחות קצת מעבירין על עיניו. אם היו ידיו מלוכלכות בטיט וכדומה מותר לרחוץ במקום המלוכלך, וכן כשעושה צרכיו מותר לרחוץ ידיו קצת כדרנו תמיד וכן לתפלת מנחה ירחוץ אצבעותיו.
- אסור לשאול בשלום חברו בתשעה באב ואפילו לומר: בוקר טוב וכיוצא בו אסור. ואם עם הארץ שואל בשלומו משיב בשפה רפה שלא יקפידו עליו, וכן אסור לשלוח דורון לחברו שזה בכלל שאילת שלום.
- בענין מלאכה אנו נוהגין שכל מלאכה שיש בה שיהיו קצת, אפילו אינו מעשה אומן אלא מעשה הדיוט אסורין בלילה וביום עד צהרים, אבל דבר שאין בו שיהיו כגון הדלקת נרות וקשירה וכיוצא בו מותר, ולאחר צהרים עושין כל המלאכות, וכן משא ומתן נוהגין לאסור קודם צהרים, ולאחר צהרים מותרין, אבל מי שהוא ירא שמים, יש לו להחמיר כל היום בין במלאכה בין במשא ומתן, שלא יסיח דעתו מן האבילות, ועל ידי אינו יהודי מותר לעשות כל מלאכה. דבר האבד מותר לעשות גם בעצמו.
- תניא בז' באב נכנסו הגוים להיכל, ואכלו ושתו וקלקלו בו שביעי, שמיני, ותשיעי לעת ערב הציתו בו את האש. והיה דולק והולך עד יום העשירי עד שקיעת החמה. והא דלא קבעו את התענית ליום העשירי, אף שרובו של היכל נשרף בו, מפני שהתחלת הפרעניות חמיר טפי. ואיתא בירושלמי ר' אבין התענה תשיעי ועשירי, ר' לוי התענה תשיעי וליל עשירי, מפני שלא היה בו כח להתענות כל היום העשירי התענה רק הלילה. ואנו תש כחנו ואין מתענין רק תשיעי לבד. אך מחמירין שלא

לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל עשירי ולא ביום העשירי עד חצות היום כי אם בסעודת מצוה. וכן אין לברך שהחיינו גם אין לרחוץ ולא להסתפר ולכבס עד חצות יום העשירי ומי שמחמיר על עצמו בכל הדברים הנזכרים כל יום העשירי הרי זה משובח. אך השנה שיום העשירי חל בערב שבת מותר לרחוץ ולהסתפר ולכבס מיד בשחרית מפני כבוד השבת.

כשבת מברכים אב

כתב בש"ע ארי"ח סימן רפד סעיף ז' ברמ"א י"א גם נוהגים לומר אב הרחמים וכל יום שאין אומרים צדקתן צדק אין אומרים אותו וכי' ויש מקומות שאין אומרים אותו כשמברכין החדש, מלבד כימי הספירה והולכין בזה אחר המנהג "עכ"ל.

וכתב בבאר הגולה ח"ל: ואפילו ברי"ח אב שאינו דומה לרי"ח סימן שאומרים אב הרחמים על הגזירות שהזכיר ביורה דעה בשם מהרש"ל ע"כ
ובמעשה רב אות קלה' כתב ח"ל: יקום פורקן ומי שברך ואב הרחמים וכשמברכין החדש אין אומרים אב הרחמים רק כשמברכין רח' אב אומרים אותו עכ"ל

היוצא מהדברים שלפי הרמ"א וכן הוסיף באר הגולה אומרים אב הרחמים רק כשמברכין החדש כימי הספירה אבל כשמברכים רח' אב אין אומרים אותו, ולפי הגאון כשמברכים החדש גם כימי הספירה אין אומרים אותו, רק כשמברכים רח' אב אומרים אותו.

וא"כ לכאורה לומר אב הרחמים כשמברכים חודש כימי הספירה וגם כשמברכים רי"ח אב זה לתפוס שתי שיטות ויש מסידורים שכותבים שאומרים אותו כשמברכים חדש כימי הספירה ובאב. ולכאורה זו טעות והסידורים מדויקים כתבו כדברינו שכימי הספירה אומרים ובאב לא אומרים, ולהגאון כימי הספירה לא אומרים וכשמברכים רי"ח אב אומרים אותו.

בברכה
א.מ.
רבנים

כאי

פרק שנים עשר

מועד

כאי מועד

מאת יחזקאל הכהן ורבינו מאיר
כתב ודפוס יצחק שנייד
ירושלים תש"ז

פרק שנים עשר

תשעה באב

הדפוס
המחבר
המחבר
המחבר
המחבר

הדפוס
המחבר
המחבר
המחבר
המחבר

י. קטנים וקטנות, יש לחנכם בתשעה באב לתענית שעות כלבד¹⁵².

ב. מעיקר הדין מותר ליארם או לשוך בתשעה באב, שמא יקדימו אחר, אולם אין נוהגין כן, ויש מקום לקפידא כזה¹⁵⁴.

נזר ההלכה

152. ח"ש סי' כ"ז. אבל אין להתן להם להתענות כל היום, אף לא בשנת גדלותם (בן י"ב לקמן ובה"א לקטנה) ודלא כמ"ש בשו"ת מהרש"ם (ח"ג סי' שס"ג) לחייב קטן שהגדיל בחי' שגדולה, דהרי היה חייב משום חינוך (עי' לקמן הלכה ז' בהערה 9). דלא מציעו דין כזה בשו"ע לחייב קטן לצום בחי' משום חינוך, ורק ביה"ח (בנפסק באור"ח סי' תרס"ז סעי' ב' ונע"ש במחבר וברמ"א בחילוק בין נער בריא לנער בחוש ובנוגע למה שאין מדקדקין בזה בזה"ח). אבל לגבי חי' לא מציעו כלל, ואורבא הא"ר (סי' תרמ"ט סק"ג) מדגיש לכתוב דאין להם להתענות, ועי' פרמ"ג (סי' תק"ץ סק"ב) ומי' בבא"ה (שם) ע"ש. אולם מל"ן אחד הביא רבינו לר' המדעשים והוא מספר גור אריה על ארי"ח (סי' תק"ץ) דס"ל שד"ן קטנים בחי' שוה ליה"ח, ע"ש, אולם דא עקא דה"ח ממה שזאת יחידה, וזכאי רבינו דהמדעשים בעצמו במקרא כתב לא כן, ע"ש. ויחידה מזו יע"י כש"ח הרמ"ע מפאנו (שע"ד ט"ז הפוסקים) שדעתו דלא רק שאין כל חיוב חינוך, אלא דגם הזה מצוה הבאה בעבירה ע"ש, אולם תענית לשעות שפיר סביר כמה מגדולי הפוסקים שמדגישים לחנך ועי' לקמן הלכה ז' הערה 9.

153. ח"י"ג סי' ט'. דגדלה דה"ח (פ"י אלו"ת הי"ד) פוסק בפשיטות דמותר ליארם אפי' בחי' וכך היא הלכה פסוקה בסו"ר (סי' תקנ"א סעי' ב') ובדעותיהם הטעם שמא יקדימו אחר, תעפ"ז מוסף המג"א בסק"א דמה"ט מותר לעשות גם שידוכין, וכך נפסק עפ"י במ"ב (סקט"ז). אולם כתב רבינו דמענין הדבר דאנ"פ שההלכה בזה היא כ"כ פשוטה ופסוקה מ"מ לא שמענו עד שנתנו כן באחד מקום למעשה לעשות שידוכין בחי'ב, ועי' בס' בן איש חי (ש"א פ' דברים שכו') שבגדאד

ד. מניין של עשרה חולים, אם אכלו כולם כפחות מכשיעור, יכולים להתחילה לקרות ויחל במנחה וכל שכן בשחרית;¹⁵⁶ וכן יכולים לעלות לתורה¹⁵⁷.

נזר ההלכה

דחה עצם הנידון אם הקדיש מדחה הפסק בין הקריאה להפסדה כחב רבינו שנחלק בו כבר קדמונים, שמצד אחד אי' סיעתא לשיטת המג"א והר"ע א, בשו"ת הר"י מינאש (סי' פ"ט) דס"ל שם בודאי שאם הפסיק בקדיש או קריאתו הראשונה כבר נגמרה וכו', ומנמק שלסיבה זו חיקנו שלא לומר קדיש במנחה ב"ר ובח"ב, בין התורה והנביא ע"ש. ומאיך מצ"י בבי" (טור א"ר סי' רצ"ב) שמביא בשם שכלי הלקט, שמבואר מדבריו דפשיטא ליה דביום שיש מפסיד אומרים קדיש לאחר קריאתו, ואפי' במנחה (כמו שיבואר להלן) ע"ש.

וכתב רבינו דמהא שהבי" לא השיג ע"ז כלום מכלל דס"ל ג"כ דהקדיש ל"ה הפסק, ומכיון שבשולחנו לא הביא ההדפ"ק ש"מ דס"ל לפסוק כן להלכה, וכן העלה בר' הבי" בשו"ת נבד"ג (סי' רצ"ב) ורק מסתפק בר' הר"מ בזה בנוגע למנחה בדי"ב ותי"ב ע"ש, ויחזיקא מוז ע"י בספר שדה הארץ (מוחזקת ד"ג סי' כ"ז) שהעלה כן לא רק בדעת הבי" אלא אף בר' הר"מ ע"ש. ועכ"פ עולה מהאמור שלפנינו אמבואה דספרי דס"ל בדעת האבן העזר דהקדיש ל"ה הפסק, ומחלקים רק בנוגע למנחה בדי"ב ותי"ב ומטעמא אחרת, והוא מפני שלא ידא דבר מפסיק בין קדיש זה לקדיש שלפני הפסול לחש, ולא דמי לשחרית שמפסיקים לאחריו באשרי ובלצי"ג, ובנוגע לזה כ' רבינו דהכי נקטינן האשכנזים להלכה, ואין אומרים במנחה הקדיש אחר הקריאה ובמש"נ, וע"י בשו"ת נבד"ג דה"ל.

156. חס"ז סי' ל"ב, אות י"א. כך כתב שם רבינו ע"י דהיטב, אולם בפשטות משמע שהוא מרמז שכתב שם באות ט' (ע"י לעיל פ"י הלכה ז') דחולה שאוכל פחות מכשיעור חשיב שפיר מתענה וכתב"ש רבינו בסוף אות י"א, והביא משרת שער צדק שבמקום חולי דהי כאילו התענו, דמסתמא ה"ו רוצים ביותר בהתענית רק אונס חולי מנעם. ע"ש, ומשו"ה הוא דוקא אם אכלו פחות מכשיעור, אולם מ"י רבינו שם משמע דלמד זה ג"כ מבח דברי החות"ס (בתשו"י סי' קנ"ז) דהואיל וזה חובת היום קוראים ויחל מ"מ, ולפ"ז הרי יכולים לקרות ויחל אפי' אם אכלו כשיעור, ונראה ברעת רבינו דאם החולים אוכלים יותר מכשיעור אוי' הוא בדיעבד נוכדמשמע בפשיטות מדברי רבינו בחי"ד סי' נ"ז, ורק אם כל ה"י חולים אכלו פחות מכשיעור אוי' בודאי יכולים להתחילה להלכה ולמעשה לקרות ויחל וכו' (כמבואר כאן).

157. שם, דחשיבא שפיר מתענים ובמש"נ.

זפילות היום
:: אין לשנות מהמנהג לומר חצי קדיש לאחר קריאת התורה שחרית בתשעה באב, ואין לחשוש להפסק בין הקריאה להפסדה.¹⁵⁵

נזר ההלכה

והנה שמחת עד ט"ב אין עושין איורסן ושידוכין ע"ש, ובשו"ת נבד"ג שמציין אליו כ' שמנהגם שלא ליארס ולא לשדך מ"ז תמוז ואילך ע"ש.

הביא רבינו אסמכתא ואיחזה לזה דאסור ליארס, ולשדך, בח"ב, דחנה המקור לז"ז זה שמותר ליארס אפי' בח"ב, הוא מירושלמי (פ"ק דכתובות ה"א) נע"י בכ"מ שם ובבי" בטור שם ודחם אי' זה"ל: "שמאל אמר אפי' בח"ב יארס שלא יקדימו אחר, ומקשה: מחלפא שיטתא דשמאל תמן הוא אמר אלוהים מושיב יחידים ביתה וכו' במאונים לעלות המה מדחל יחד וכו' הוא אמר אבי. משני: אלא שלא יקדימו אחר בתפילה ואעפ"כ לא קיימה" עכ"ל. ולכאוי הפסקה המסיימת לשון "ואעפ"כ לא קיימה" אין לה כל הכנה (ויעו"ש בקד"ע ובפ"מ), והביא רבינו מ"י המאירי יבמות מג. שמבאר "דאעפ"כ לא קיימה כלומר שאין הלכה כן" וכן פוסק שם להלכה "מותר ליארס מר"ח ועד התענית וכו' הא בסי' גאב בעצמו אסור ליארס" עכ"ל, וממילא כ' רבינו דאין ל"ו כבר יסוד להזכיר אפי' שדוכין וכמב"י לעיל דהוא מבוסס על ההזכיר ליארס.

154. שם, דכתב רבינו דיש לבאר בכוונת הירושלמי (הנ"ל) דאעפ"כ שמותר ליארס אפי' בח"ב לא קיימה" ר"ל שלא יתקיים ולא יצליח ויחוג כזה שעושים האירוס בח"ב, ובדומה למה דמציעו תענית ל' דאמר ר"ע כל העושה מלאכה בח"ב אינו רואה סימן ברכה לעולם, ופסקה הר"מ (פ"ז זענית ה"י) דהטור ושו"ע (סי' תקצ"ד סעכ"ד), וביאר המג"א (בסקט"ז, וכ"כ יתר הגר"כ) דזה נאמר זף במקום שנהגו לעשות מלאכה בח"ב כיערי"ש.

לפ"ז נידא: נזהר דפסק הר"מ והשו"ע דמותר ליארס בח"ב, והגם שיקשה מה דלא הזכירו דעכ"פ אי' יצליח הווינו, י"ל דסמכו ע"מ שכתבו לענין עשיית מלאכה, וזה בכלל, דדיינו גמירת מ"מ עשיית חלות וכו' (ואף דזה נראה דדוק דהכא הא הוא גם ענין של עשיית מצוה, ויל"ע). עכ"פ נאנו אחרת ואסמכתא ומקום נידא לקפידא שלא ליארס בח"ב על אף שכר"מ ושו"ע נפסק עומד מור"א, וממילא ה"ה שלא לשדך.

155. חס"ז סי' ע"ח. ודלא כמ"ש הגר"ע"א בשו"ע (סי' תקנ"ט), דשרי נרגא על מנהג זה, דהא מבאר דמפסיד צד"ק לקרות בתורה וחזילה, ואם מפסיקים בקדיש, אי' כ' כשאומר אחר הפסדה ה"י: "עולה להפסדה לחוד, ומשרה כתב דצריך לומר חז"ק אחר ההפסדה. אולם כתב רבינו דאין לשנות ממנהגינו לומר חז"ק אחר הקריאה, ומשום דטענת הגר"ע"א דהקדיש ה"י הפסקה בין הקריאה להפסדה מבוסס הוא ע"ד המג"א (סי' רפ"ב סקט"ז) ובמ"ש הגר"ע"א, וא"כ לפנינו נגד זה דברי האבן העזר (בשו"ע שם) שדוחה ד' המג"א מהלכה וס"ל דהקדיש ל"ה הפסק, ודחת"ס כהנה' לשו"ע שם, מכריע שהעיקר כדעת האבן העזר כזה דהקדיש ל"ה הפסק ע"ש.

תשעה באב שחל בשבת ונדרחה

אכילות בשבת זו
 ו. תשעה באב שחל בשבת, מעיקר הדין אין נוהגין בו שום אכילות, והמחמיר
 תבוא עליו כרכה¹⁵⁹.

קטן שהגדיל בנדרחה

ז. קטן שהגדיל בתשעה באב הנדרחה [אף על פי שכתשעה באב היה קטן]
 מחויב להתענות¹⁶⁰, אם לא שיש סיבה מיוחדת, כגון שהוא רזה ודל, ויש

נזר ההלכה

159. ח"ט סי' כ"ז, אות ה'. דלגמרי עקירה מתשיע' ואוקמיה אעשירי, וכן הבא רבינו משה' ורשב"א (ח"א סי' תקנ"ז) שכתב בן הרוסין לזה דהרי מעיקרא היה ראוי לקבוע בעשירי ע"ש. ואף שדורמ"א בשו"ע (סי' תקנ"ד ע"ש) כתב לאסור בשבת זו תשמיש, וחולק בזה עמ"ש הש"ע ע"ש, עיי' בשו"ת כתב סופר (סי' ק"א) שדעלה שהעיקר בזה כדעת המחזיקים ורק המחמיר ת"ע ברכה, ושגם כוונת הדמ"א הוא רק מבח מנהגא בעלמא שנתקבל בזה ע"ש. ודלא כמ"ש בזה הערוה"ש (שם סעיף ע"ש).

160. שם. רבינו הארי"ך לכא דבתי"ב הנדרחה, התענית אינה בתורת תשלומין, אלא הויא חיות ביום זה מצד עצמו מתקנ"ח שקבעו בתענית ואכילות ב' באב בשנה זו, וכמבואר לעיל משר"ת ורשב"א, וע"ע בשו"ת התעוררות תשובה (ח"א סי' קמ"ז) [לגבי יולדת שיוא לק'] שכתב דלא מבעיא לר"י דס"ל דעיקר החיוב הוא בעשירי שבו נשרף רובו של היכל ומעיקר הדין יש להתענות בעשירי, אלא אף לרבנן יש להתענות גם בעשירי, אלא שסוברים דאחלתא דפרענותא עדיפא, ובב' ימים לא רצו לטרוח עלינו ע"ש. וממילא כ' רבינו לחייב את חבר מצוה שנמלא לו י"ג יום אחד ביום עשירי, מחמת עצם היום.

הנה המורש"ם (בתשרי ח"ג סי' שס"ג) כתב לחייב קטן זה בתענית, כיון שגם קודם שנעשה י"ג היה חייב משום חינוך וא"כ לא נדרחה לגמרי, (וכמבואר ברש"י בסנהדרין מז: דהואיל וגדול ידחו) ורבינו הק' על דבריו, דלא מצינו דין כזה בשו"ע לחייב קטן בתענית ח"ב משום חינוך (עיי' מש"כ לעיל הלכה א'), אולם כ' רבינו ליישב נימוקו, ולבאר בכוונתו דהא תענית לשעות שפיר סברי מנהגא, והפוסקים שמחזיקים לחנך בתי"ב גם את הקטנים, (וכדמבאר מזה בהגות מורש"ם ורמ"ם בס' תקנ"ז ובס' תקנ"ד), ולא עוד אלא דמדברי השבלי הלקט (סי' רע"ג) מתברר לקטן בזה שלא לחבו להשלים, הוא מפני החולשו' מפני שהיא בחוקת ימי הקד"ר

ה. כשמתחילים התפילין בתפילת המנחה, אין לקרוא קריאת שמע כלל, ואפי' אם אמר מקודם אשרינו מה טוב חלקנו בו כסדרן של שחרית דתלמוד
 תורה אסור כל היום¹⁵⁸.

נזר ההלכה

158. ח"ט סי' ג, אות ה'. שכן כתב המשגיב (סי' תקנ"ה סק"ה) "דיותר שלא לקרא עתה פרישות קר"ש דחלי כעת הוא רק בקרא בתורה ותי"ת אסור כל היום", ואמנם בלוח א"י כותב בשם הגרש"ן ולקניק ד"ל דלדפיס דעת הרגליו לקרא קר"ש, ואמרו מקודם אשרינו וכו', אולם כתב רבינו דמוטב להתנהג בהמשגיב ולא לקרות קר"ש כלל כי הוה כד"ת.

דיני חולה בתשעה באב

אם ניתן לחולה לחמור על עצמו

א. חולה שיש בו סכנה, אסור לו להחמיר על עצמו לצום בתשעה באב, ואין כזה כלל מדרת חסידות, אלא יאכל ואפי' על הספק, ואפי' לצורך חיי שעה, מלבד אם יש כזה משום קידוש ה', למסור עצמו על דתו יח' 164.

מתי וכמה יכול לאכול

ב. חולה שאין בו סכנה, שנצרך לאכול בתשעה באב, אין לו להתענות כלל, ואינו צריך לחקור ולאמוד מתי שצריך לאכול, ויאכל מיד בבוקר 165, והמתחמיר יחמיר על עצמו 166.

ג. בתשעה באב אין דין של להצריך אכילה ושתיה פחות מכשיעור כמו ביום הכיפורים, רק שלא יאכל מעונים 167, והמתחמיר יחמיר על עצמו 168.

נזר ההלכה

164. ח"י סי' כ"ה פ"ד, אות ו-ז, ע"ש.

165. שם, ד"ה בש"ע (סי' תקנ"ד סעי' ו') נפסק דהיה כל י' וכן חולה שהוא צריך לאכול אינו צריך אומדן אלא מאכילין אותו מיד דבמקום חולי לא גזרי רבנן. ובתב רבינו ד"מ"ד כולל גם זאת שאין צריך לחקור אם האכילה זקוקה כבר מיד וכשיעור שלם, ועי' משנ"ב (סי' י"ב). ואף הרמ"א שכתב דמינו נזהגין להתענות כל זמן שאין להם צער גדול שהוא לחוש לסכנה, מסיים מיהא נמי וכוונתו: "דחמיקל לא הפסיד", ומסקי' המ"ב (סי' ט"ז) בשם הח"א דמכ"ש באודם חלוש הוא חולה שאב"ס אין כדאי להחמיר, ויחר ע"כ פוסק בערוה"ש (שם סעי' ז') דאפי' הוא חולה שאינו מוטל במיטה, נמי אינו מתענה כל שהוא בגדר חולה, ועי' ב"ח (סי' כ"ט-ל"ג), ועי' בש"ת אב"י (ח"ב סי' תק"מ).

166. שם, דהיינו אם תאב שלא לאבד התענית, ונכונן שרצה לעלות לחוריה, יש לו לאכול פחות פחות מכשיעור, והביא רבינו שכן נהג המרחשת ז"ל, וכ"כ המרחשת בעצמו (ח"א סי' י"ד סק"ד) דמי שאוכל פחות מכשיעור חשיב שפיר מתענה, (עי' לעיל פ"י הלכה ז') ע"ש, ועי' הערה 167. 167. שם, אות ב'. ואף שהש"ד"ח (מערכת בין המצרים סי' ב' אות א') מבאיר בשם הצעה"ח וספר

חשש שפיק לבריאותו 161.

יולדת

ז. יולדת שיום הנדחה הוא יום הל"א שלא, חייבת בתענית 162.

יעל ברית

ז. מעיקר הדין ברית שחל בתשעה באב שנדחה, בעל הברית אינו מתענה, אולם למעשה אין להקל 163.

נזר ההלכה

ופסרי בנ"ר גם מי בטבח אפי' שהוא בחורף משום לא פלוג, ושלא יהי נראה יותר חמור מו"ב עי' ב"ח (סי' תקנ"ד סק"ג) שנימק ג"כ בזאת ע"ש, וממילא יהי יוצא לפי"ן שבעצם מעיקרא מילתא ישנו חיוב כזה לכל היום גם במקום ורק פסרו משום צער וחולשה וא"כ כשהוא בן י"ג יורד גורם הפסור נדחבמים השוו מידותיהם, א"כ חל עליו כעת חיוב התענית לכל היום משום זינך (ובדומה לנימוקו של ההתעוררות תשובה לגבי יולדת, עי' לקמן הערה 10) וד"ק, וא"כ שפיר יש לחייב בתענית הנדחה גם קטן שהגדיל בו ביום.

161. שם, דבב"ג מצטנ שמותירים בנדחה גם השב"י ודו"ע"א לגבי חולי קצת (כמובא בבא"ה סי' תקנ"ט) ובב"ח (סק"ה) ע"ש.

162. שם, דהיינו אף לפי שיטת הרמב"ן ועוד ראשונים, דהיה כל י' יום מותרת לאכול בת"ב, במקום חולה לא גזרי רבנן, אבל אם חל יום נסתיומו בת"ב בשבת אף שאז היתה פטורה (והרי גם הנדחה הוא תשלומין צריכה ליפטור) אפי"ה חייבת ומשום דהנדחה אינו תשלומין אלא הוא חיוב מתקנ"ץ בעצם יום זה וכמשי"ן לעיל, וביותר מזה הביא רבינו מש"ת התעוררות תשובה (ח"א ו' קמ"ז) דהרי אף ביום חל היתה מחויבת להתענות ולהתאבל ולנהוג כד' ענין, אלא שהחזיר לה משום חולה כמש"ג, וגם זה רק הצריך לה ולא מאכלי תענוגים, וא"כ מחויבת בעיקרו ומש"ה נפי' אי נמא דהנדחה הוא תשלומין, מ"מ חייבת דה"ק.

163. שם, אות ז'. עי' בש"ע (סי' תקנ"ט סעי' ז') דבתי"ב הנדחה אין בעל ברית משלים תעניתו לפי זדוא יי"ט שלו, אולם האריך רבינו בזה דבמה עיקלי ופשוטי אי' באחרונים ע"י, ומעידים והמנהג שלא להקל, ועי' מג"א (סי' י"א) ושע"ת (סי' ט"ז) וכן מעיד הערוה"ש שמעולם לא אינו ולא שמענו מי שיעשה כן ע"ש, עי' בב"ח (סי' ע"ז) מ"ש מרברי הפוסקים בזה ע"ש. ע"ש מש"פ רבינו להקשות על עצם ד' הש"ע שמקיל בנדחה, דהרי לפי המבואר לעיל דהוא חיוב על עצמן היום ואינו תשלומין כלל מה שייך להקל, וכתב ד"ל דבאמת עיקר חיובו הוא גם עשירי, רק שהקילו שלא יהיה כ"כ חיוב כמו בת"ב - שהוא אחרתא דפירענותא והמור שלא רוחות אותה"ם מפני בעל ברית, ומשא"כ בשני ע"ש).

נמילת ידם לאוכל פת

ד. קמן וחולה האוכלים פת בתשעה באב, נוטלים ידהם עד לפוך היר, כדין נמילת בשאר ימות השנה¹⁶⁸.

אם ע"י שצם יצטרך לאכול כיוה"כ

ה. אם על ידי שיצום בתשעה באב או צום גדלי, אולי לא יוכל להתענות ביום הכיפורים, לא יצום, כדי שיוכל לצום ביום הכיפורים¹⁶⁹.

נזר ההלכה

דברי נחמיה דסברי שגם בת"כ יש להאכיל פחות מכשיעור, (וכ"כ באות מ"ג שם, ע"ש) וכן ע"י במשנ"כ (סי' תקנ"ד בבא"ה), וכן בשו"ת שי' למורא (סי' ד') דג"כ ס"ל דשי"ך פחות מכשיעור בחד"ב, וגם לרבות בסי' מרחשת (ח"א סי' י"ד) שהו"י לעיל (א"ה). אגם דאין זה שי"ך לעיקרא דדינא אלא סתם כי לא רצה לאבד התענית וכמשנ"כ אפי"ה כתב רבינו דאין להצריך שיעורין בת"כ כיון דברמב"ם, בטור ובשו"ע לא מצינו שזכר מזה לענין ח"כ, ולא עוד אלא דיל' דזה שכתב בשו"ע בלשון "א"צ אומד" כלל בזה גם דא"צ אומד לשיעורין אלא מאכילין אותו מיד בכל הצורך, וכן בערוך השלחן כותב בפשיטות דפחות מכשיעור ל"ש בת"כ שהוא מדרבנן ע"ש. והביא רבינו תניא דמסייע לזה מסי' מזב"א (סי' תקנ"ד) שפוסק לגבי חולה שנתרפא רק שהוא חלוש דא"צ אומד בחד"ב, ומ"מ הוא עצמו יראה אם מצטער הרבה שחושש שיחזור עליו חלי' יאכל וא"צ שיעורין, רק שלא יאכל למענדנים, ועי"ש עוד במה שהוכיח כן רבינו ע"ש.

168. ח"י סי' י"ח, אות ו'. דיעו"י בשו"ת מהר"ל דיסקין (ק"א אות ס"ה) שמסתפק אם עדין שיאכל בלא נט"י (וה"ה לענין יוה"כ). והעלה רבינו להלכה שצריך ליטול ידיו, וכ"כ בשו"ת יד סופר (ח"א סי' י' אות ד') והסכים עמו להלכה הגאב"ד ממא"ר בשו"ת לבו"מ (חיד"ד מהד"ת סי' י"א אות ג') ודרשאי ומצוה לנט"י, ע"ע חוספת חיים על הח"א כלל קל"ה סק"י ע"ש.

169. ח"י סי' כ"ה פ"ד אות ח"ט. וכלא כמיש באשל אברדם (סי' תרי"ב) דשי"ך בכך מה שאמרו חז"ל עוקרים מצוה דאורי' בשב ואל תעשה ע"י תקנה דרבנן, ומשו"ה יתענה ואם אח"כ לא יוכל להתענות אז יהיה אנוס ע"י שכן וכן מסיק להל' השו"ח (מערבת יוה"כ סי' א' אות י') אחרי דשק"ט כזה טובא, לנביא סיוע מהא"א תנ"ל ע"ש. אולם כתב רבינו דאפי"ה כיון שאם נחמדי' עליו נמצאת זכשילו לפקיד באיסור כרת מה"ה אין לו לצום כלל. (וע"ע משו"כ רבינו שם בריש פרק טו).

המינקת אם צריכה לנסות ולהאכיל התינוק מבקבוק
ו. אשה מינקת, שאיננה מחויבת להתענות בתשעה באב בגלל התינוק שמויק לו תעניתה, אין לה לנסות בתשעה באב, ולא קודם לכן, להאכילו ולהרגילו לחלב רגיל מבקבוק.¹⁷⁰

תשעה באב ששחל במוצאי שבת

להבדיל עבור חולה

ז. תשעה באב שחל במוצאי שבת, יכול מי שצם להבדיל על הכוס עבור חולה שצריך לאכול, כיון שנקרא שפיר בר חיובא¹⁷¹, ויהא להם לפעום מיין ההבדלה¹⁷².

נזר ההלכה

170. ח"י סי' מ"ה, שאלה א'. דתנה הבד"כ (סי' תקנ"ד סק"ה) שכתב דמינקת אינה מחויבת להתענות בת"כ, אם בזה לא ישתה חלב מבקבוק, מיירי במינקת שהתינוק שלה חולה, והרפא אומר שמזיק לו תענית מניקתו, ושמזיק לו שינוי החלב, וכן מועתק גם בשע"ח (שם בסק"ו), ולכן כתב רבינו דברור שבמצב כזה לא מחויבת וגם לא רשאית לנסות ולהאכילו מבקבוק, שזה נוטל זמן, עד שיתרגל הילד לחלב רגיל, ואי אפשר לשער מראש, ויתר ע"כ הביא רבינו דעת החזו"א (שבת סי' נ"ט, אותיות ג' וד') שהעלה להלכה דבתינוק כל שיש ספק שיגרום לו קלקול מעיים, או חוס כל שהוא, הוא בכלל ספק סכנה, יעו"ש, (וכתב רבינו דהיתר זה הוא גם כיוה"כ ע"ש).

171. ח"י סי' מד. וזה שאינו יכול להבדיל עבור עצמו, כתב רבינו דההה רק "כמאן דפומיה הוא דכאיב ליה" וברגע שיורד ממנו עיכוב זה דהיינו במוצאי ח"כ, הא פסקין בסי' תקנ"ו שצריך או להבדיל על הכוס וכן נוהגים למעשה, ולמעשה היה יכול להבדיל לעצמו ולתת לתינוק לשותות, ורק לא עבדינן דכי מכת טעמא אורינא דילמא אג"י התינוק למיסוך שיעורין אף לכשיגדל (כמבואר בלבוש), ומשו"ה הרי בגונא שאין חשש זה כגון מי שמתענה גם בעשירי יכול שפיר להבדיל ולתת לתינוק לטעם כשליכא אחר אצלו, (בנפסק במג"א סק"ב כשם הדמטה משה) וכמבואר במחצית"ש דבכ"ה ל"כא למימר דילמא אג"י למיסוך דהא בליל עשירי אין מנועים וא"כ הרי שפיר נחשב בר חיובא, ולכן כתב רבינו דיוכל להוציא גם אחרי"ם יד"ח, (יתר ע"כ והסוף רבינו דמכין שיכול הרי לצאת הבדלה גם במוצאי"ש, ע"י חולה, כמי"ש בהלכה ד' חזו"ן דחשיב שפיר בר חיובא, וד"ק).

172. שם, וליכא למיחש לדילמא אתי למיסוך כמו שיבואר בהערה הבאה.

איסור לשמור המטה:

מג. דבר נוסף שאסור בתשעה באב הינו תשמיש המיטה (הדייני שנאסר חיזוג האיש והאשה ביום זה). ודין זה אמור אף אם האשה טהורה (וכן בהמשך פרקנו) אך אם אינה טהורה ממילא אסורה היא בכל דני נידה."

אם צריכים להדחיק את מיטותיהם זו מזו, ראה במפורז עב.
מז. איסור זה כולל שיבה עם אשתו, (אפילו הטוהרה, וכנ"ל) באותה מיטה עא. ובענין

ע. עיקר ד"ר כתבו מרן (ס"ה חקני ס"ב וס"ה חקני ס"א, וז"ל מסעי י"ח) עפ"י הנ"ל בחשנית (ד"ל, א').

משום כך לך אמרין לזוירא סחור, לכרמא לא תסרב (מזן ומ"ב סק"ח). והיינו שבזמן איסור חשודים נאסרה גם העשייה.

אסור ליטון באותה המטה אפי' הוא בבגד והוא כבגדו (עפ"י יו"ד סי' קצ"ו וז"ל) ובי"ב גבי יחידים דמרב (פי' תרע"ו סק"ב) ובה"ח (סק"ה).

עב. הגר"ע יוסף מליאניא רב' זצ"ל

בדורה א"צ להודיעו והמטות. וכלב שתדעם שחי מיטות בפני עצמן ולא מטה א' גדולה ואפי' נועם והמטות זכ"י שרי. ומ"ם בני סדינים ותמיכות נפרדים (ראו רמ"א י"ד סי' קצ"ה ס"ו). והוסף שיש להחמיר גם במטות הנגזרות זו בזו שלא ישנו במטות אלה, אפי' ישיבו אות והמטות שיהיה רווח כ שהוא ביניהן. ע"כ. ואילו בגו בסי טוה"ת הביט הקצר (שם סי' י"ב סקמ"ד) כתב שיש להחמיר בששוכבים בשתי מיטות נפרדות אם המטות נוגעות זו בזו. אולם אם יפרידו המטות זו מזו, ויש צידיה רווח כל שותא, יש לחלק. ע"כ. ועוד הביא שם הגר"ע יוסף שלישי"א (עמ' קצ"ד) דברי המזמירים, מה ש' טוה"ת ישראל (סי' קצ"ה סכ"ז) דבעי להודיע המטות באופן שלא יוכלו ליגע זה בזה אפי' ע"י העשרת יד. והוסף שכ"כ כמה פסי' אשכנזים. והגר"ע יוסף הסק שם שהעשרים דאוי א"צ להחמיר בה, ושאין צורך לזה רווח גדול בין המטות, והוא ראפער, תע"ב. והעירו לי ת"ח שכטרת הבית הקצר המזמיר יותר מטוה"ת הבית הארוך משום שבהנחתו יש להחמיר בדרים אלה יותר בשל מצב הדרך. ואכמל.

והספרים המצויים בזה ומדויק המעות תע"ב.

הנה ראוי שום פס' ספרדים מסמך לראת את ד' הש"ך הניל שכן כתבו והרי"א (הנאמן הגדול רבי ישמעאל הכהן, שהיה ספרדי) הניל וחדת, שכולם היו ספרדים. ולהזין נעלמו חברי מרן.

הי"ס בהערות ד"ה 'מן הבית יוסף' ח"ל: 'הנה לדברי הכל אם אל טבילה בומנה במחצאי שבת, כדאי שדופפת כלילה וטובלת במחצאי שבת'. עכ"ל. ומבואר בדבריו שפסק בזה בדברי מן כשועי הע"ל. וכן מובא שם במסדה הבית הקצר (עמ' ג' סעי' ז'). והלך בעקבותיו בנו הרה"ג זצ"ל יוסף שליס"א במספר חזקת העשרה (פרק ג' סיט' ג) אשר שדו"תל רמח"מ זצ"ל.

כל והדבננו במצאי שובי. דברים יקרים מפנינים.

ובעבור זמן שאלנו את הגר"מ אליהו שליט"א רחוק

שבת וזון בליל ט"ב או במצגני ט"ב, שצריכה היא לחזק ולחזק באותו לילה שזוהי טובלת והדגיש שכ"ז מדובר גבי יורט, כי היום ניוון לעשות הכל במקרה בלי שהיהוה וגם הבית קרוב למקרה. כך שאין סיכון שהוא חקקים את הדיקצה והתפספה קודם לליל הטובלת. עכ"ל. והיטו שאין סיבה שזוהי תמדה ולכן תחפוף לא טוב. וראה בספר דרכי טעיה (פטי"ו שב') (גבי מקרה שצריכה לטבל במצגני) שמונה יפה לחפוף בעיש, עפ"י דרמ"א הנ"ל. אך מ"מ תחזור ותחפוף שוב ותסדוק ותבדוק כל גופה היטב במצגני. ותרמ"ל, שיהי בניד אין לחפוף ורואה שמקלה היא בדיקצה בימי ביהמ"צ.

יחידה מואת, שחילצו יו"ר חובות. וכ"ז בדרך למנוע התפרדים. ואין לשנות במצאי ט"ב שתעשה את כל החובות לטבילה במצאי ט"ב. וכ"ז בדרך למנוע התפרדים. ואין לשנות במצאו למדים שאף גבי יו"ר צריכה אשר שחל ליל טבילתו בליל ט"ב. וכן אשר שחל ליל טבילתו

במציאות, שתרומתו ותועפתו את כל הדורות והדורות, שפסקו שלבתי, אשר שצרכה לטובל בליל ט"ב, או

וכתב ששאר האזרחים (ממזמבונת) שכיב הבית הלא (על י"ד שם).

וכ"פ הא"ר (מח) הרב"ה הכה"נ
פסמן דברי הרמ"א, שאם תכל תרחץ ותתקן במצאי ט"ב.

היה נשואו של וקסמן. והיא, הייתה וקסמנע (הבדל כדאי בעצמו בסי' חקנ"א ס"ק קצ"ה).

אז גם מואשבים פסקו כן, שצריכה לדחוק ולחוף רק במצאי ט"ב, וא"צ לעשות כלום בענייני

ואז כיון, ספרדיה שחל ליל טבילה בליל ט"ב, או במצאי ט"ב, חרמו נסחם יחוסה אל

במצאי ט"ב. כדי לא להדחיק מחפשה מחטבילה, וכל. ורש משפחה

במראי ט"ב (כחן שצריכה לטבול ומיד לנסוע מחוץ לזוהר)

והתחנך בעש"ב, ומ"ב במצאי ט"ב חסום וזכר חסום

אשכנזי עתל לל מרכלת ילל
 וזוהי שוב מעט.

האם המלאכות יתקיימו בלי קשר למצב הכלכלי?

וְשֹׁכֵי חֶחָף מֵעַט בְּמִצְרַיִם ט"ו. וְאִם קָשָׁה לָזְזוֹת מִכָּל סִיבָה שְׂוֵאָה

אפי' סיבה קלה) תנוה כדברי ה"מ"א (והשו"ע), ועד אחד' אשכנזים, ומרדכי ומסנה המעשה ה' ...

וְהַיְהוּדִים רַק בְּמִצְוַי ט"ב.

אמצי: שלבאי יש לאשכנזים בעיה מסוימת של רחיצה במציצי זרע

[illegible]

לשך צרכה הוא לתום מעוה ולתורף המעוה

וְעַתָּה עֹרֶרֶת מִתּוֹכָם (הַיְּמִינִי) מִלִּפְנֵי הַיָּדָיו וְיִשְׁמְרֵיכֶם אֶת עַצְמָהּ,

[illegible]

מ כל הרהצות וחפירות הללו, ק בעט"ב וכן במדעט"ב, כלל מותרות במים חמים [ומתבטל] וזהו

(10) אֵלֶּיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְלֹא אֵלֹהִים אֲחֵרִים.

צח

פסקי

סימן תקנב - תשעה באב

תשובות

סימן תקנב

שעורבים ושנים מצויים אין חשש, וכן ג"כ בענין ההליכה כ"ג¹ חמה לצל שכתב במ"ב בשם א"ר ליהדמו כימים אלו.
ובבחי'ל דהקפידא ג"כ מ"ח חמה עד י"ז בן.

א. סעי' א', ש"ע: ולא יאכל שני תבשילין.

ואפילו כשאוכל סעודה המפסקת בלא פת אסור לאכול שני תבשילין, ולכחיה'ל יש לאכול סעודה המפסקת בפת שיש בן מצוה, וכן דרך האכלים לאכול פתן במלח, וגם' אח' הקטנים שוגעו לגיל שידועים להתאכל (אף שאינם מחזקים) יש לתוך לאכול סעודה המפסקת בפת ובצצה ואפר וזרח'לן אות ח'.

ירקות כבשמים ומלפפון חמין ושאר

שיבולים במעודה המפסקת

ב. רמ"א: וכן לא יאכל אחר סעודתו צנן ומלח דברים שדוג' בהם חמין, ברי שינוג' במרששות, ובשני' (בשם שכנה"ג) אסר לאכול קישואן שבוששין אותם במים ומלח או בוזמין.² ואף' הספס' משום מאסור לאכול שני תבשילין עפ"י הכלל ד'כבש'ל' מאסור, אלא הספס' משום פירש'ת מהנאות יחידות, וגם בחין סעודתו אסור, ולכן יש להימנע מאכילת מלפפון חמין ושאר חמוצים ושיבולים (חרדל, חרין, קטשופ וכדו') שאוכלין בשאר ימות השנה להתנא יחידה.

זהו רק במדבר במקום ודאי ולא באור' ודאי אינש למלך, וכו' בער'ד'ש סעי' ל"ט.³ ובכדו' ס"ק רכ"ז הוסף מ"י שבס' מ"א אל' חשש בצל החמה במי' חמין ואב' וכיש שלא חשש.⁴ אש'ל אבר'ם ב'טש'אטש.⁵ פמ"ז מ"ז סק"ד.⁶ ל'כש' הדר' בכדו' ס"ק ר"ל.⁷ אש'ל אבר'ם, וד'ר' ג"כ ברע"ת.⁸ שם, תפירו' ב'טב' דמשי' ל"ח מ"ן דחש' ל"ה ואן העל'ם מקפידים על כך כי איכ' כל' דמי' חמין בלא חשש סכנה.⁹ פמ"ז שם, וכו' ב'ל'כש' ובסידור תפ"ד.¹⁰ חספ"ח וד'ים על הדי'א מ"י ק"ל' סק"ד.

תקנב - 1. שרית בצל החמה וד'ר' מ"י ג"ה.¹ 2. בב"י בשם הרמב"ם הדי'ר' במ"ב סק"ד שפסק'ל' הפת' באפר' ואסור'ם וד'ר' משה' מ"ב וכו'ב' ע"ז בכדו' סק"ד' בשם ה"ק"ס "מכ'ן נראה שיש' לז'א' המצה' לאכול סעודה המפסקת", וע"ע' לח"ל' אות ח' דאם' לא יאכל' בפת' א"כ' הסעודה' והקדו'ם שאכל' לאחר' חמין' הוא' דא' סעודה' המפסקת' וא"כ' יט'ט'ר' ליה'ר' לא לאכול' פת' ב' תבשילין.² 3. מ"ם לעז' דבר'ם, וכל' הקל'ן לעז'ן זה' י"א' תש'ע' י"א' עש'ר, ע"ן' לעז'ל' מ"י' וקנ"א' וד'ר'ה' ל"ז.³ 4. שרית' שב'ט'ם

פסקי

סימן תקנב - תשעה באב

תשובות

צט

כמ"ר יש לזכור שאין לשוחח בידה ושאר
אות חריפים בסעודה זו - כמבאר בט"ז
ומ"א ומ"ב (סק"ד).

דינים, דינים מלוחים, סדינים, במעודה
המפסקת

סעי' ב', ש"ע: ודינים וכו' דוג' לאסור.
יכ' דוכתי' דדינים ככלל' בש' ועוד' דעולה
ש'ל'ן מל'כים ושמחה' לאיש' באכילתו' (מ"ב
'ו'). ואף' כי כמה' מגדולי' הפוסקים' חולקים
והב"ם שאין' איסור' באכילת' ד'נים' בסעודה
מפסקת' מ"ם' מה'ג' לאסור', אכן' בשע'ר' הדחק
'ש' להקל', ויש' הכותבים' שהאיסור' דווקא' ד'נים'
ובושל'ם או גלוי'ם ומטונג'ם, אבל' ד'נים' מלוחים
סדינים' שאינם' חושבים' אין' חשש', ויש' אומרים'
שגם' בזה' אין' להקל' אלא' במקום' צורך'.

מאכלים מבשילים הראויים לאכילה
גם ללא כישוף, ומצוירים הקופרים
ההלך' פ"ספסור

ד. סעי' ג', ש"ע: ותבשיל' הנעשה' מד'ר'
שנאכל' כמות' שדור' חי' מיקרי' תבשיל' לענין' זה,
והיינו' כל' מיני' פירות' מבשילים' וכדו', אף'
שנאכלים' גם' היום' מ"ם' כיון' שנתבשלו' הרי' הם
ככלל' תבשיל' ואסור' לאוכל'ם' עם' עוד' תבשיל',
אף' שנצטנו, אבל' ל'ן' ואסור' וכדו' אצ"ל,
שדרכם' (במנהגם') לחם' החלב' על' האש' קודם'
שנקפה' אין' חימום' זה' עשאו' בחרות' תבשיל',
ובכלל' זה' גם' בזמננו' שמוצרי' החלב' עורכים'

הקדו'ת' ח"א' מ"י' קע"ז' רכ"ה' בשכנה"ג' בפנים' הלא' כע"ד'ד'ש' סעי' ו'. 5. לבש' התנ"א' א"ד' ובר'ר' ישע'
ש'ל'ן שלמה' תרד'ד'ש' סעי' ג'. 6. ובר'ר' הפנ"א' - כד'ר' סק"ד.⁷ כד'ר' הל'כ' סעי' זה'. 8. ה'י'
בר'ן' טעם' (מתק'ר'ב' פונק'ל' וז"ל') ה'תפ'ס' בסוף' השע'ר' ובר'ר' סק"ד' בשם' הרב'ה' פוסקים'. 9. סיום' דבר'
הנדה' שם'. ובס' כד'ר' הל'כ' מוה"י' לכתחילה' ומסיים' דבר'ם' ד'קרא' תבשיל' לאסור' עם' עוד' תבשיל', ועי'ן
לעז'ל' אות' א' רע"ע'. 10. כד'ר' סק"ד' בשם' בן' אש' ח'. 11. ומה' דמשמע' דמדי'ם' סק"ד' לאסור' חלב'
שנתבשל' הוה' שנתבשל' ביטול' ב'ר'י' וכל' וד'ר' מזה' מזה' שנתבשל' (אף' שנצטנו') וד'ר' מחלב' ח', ועי'ן
שע'ר' סק"ד' דאין' כלל' שם' תבשיל' על' שחה' אלא' על' אכילה'. 12. אש'ל' אבר'ם' ב'טש'אטש'. 13. שרית'
הסעודת' השבו'ר' וז"ל' מ"י' ל"ט. 14. א"א' ב'טש'אטש'. 15. שערים' ומצויות' בהל'כ'ה' מ"י' קכ"ג' סק"ד

ק
כך היה כי תבשילין. וכל זה דווקא¹⁶ אם הוסיפו צריכה. וללמד זכות על ההמנים אפשר לומר כי את הניבנה לליכות או האסירות בעת הבישול, שכיין שאינם אוכלים מובצה רק כדי טעמה (או בקידות הבישול, ככלי ראשון). אבל אם בעלמא פחות מכדי אין זה כבוד אכילת תבשיל, אחרי הוצאת האסירות או הליכות מקידות שלא אסרו כי תבשילין אלא כשהוא¹⁷ דרך הבישול ערכבו כתוכס בניה אין זה בכלל שני כבוד וחצונו, ואלו שאוכלין זאת אחר ברהמיין תבשילין אלא תבשיל אחר ומותר לאוכלם כיין שסיבתו הוא שחוששינו¹⁸ שחביצה בכלל תבשיל והרי אסור לאכול כי תבשילין. וכל¹⁹ בסעודה המפסקת.
וכאמור במ"ב - אף במקרה שהסיפוי את הגבינה תוך כדי הבישול היינו דווקא במקום שרוב הפעמים אין עושין כן, אבל אם כן²⁰ הדרך בוכס הפעמים לאכול את שני מיני התבשילים כשזמן מעורבבים יחד הם הם בודד תבשיל אחד, וכל²¹ אחד לפי מנהגו

מנהג הדמונים לאכול סעודה עם תבשיל ואח"כ קצת ביצה באפר ז. סעי' ה', מ"ב סק"י: דלא כדמון עם שמהללה אוכלין מין מבשיל ואחר זה יושבים לארץ ואוכלים ביצים דאמור וכו' דאמור להפסיק ביניהם ברהמיין דגורם ברכה שאינה

שני דרכים אך לאכול סעודה המפסקת

ה. סעי' ט', רמ"א: דחמנה כל גלילות אשכנז

לאכול סעודה קבועה קודם מנהג ואח"כ מחולקין ואוכלין סעודה מפסקת. ובמ"ב בשם

מ"א ועוד פוסקים מפקפקין בה שמהלל כדרכו

כמה מיני תבשילין ואחר מנהג אוכל סעודה

היה מלבד הקויתים האחרים השניים בשעית סק"א. 16. ערה"ש סעי' ט' שערם המצוינים בלהל שם, וכיה בפשיטות כשיא דמשיז מותר לאכול תבשיל המעורב בו שאר פירות וירקות והים ובכח ביצה עם בצל וכל כיוצא ב. 17. בערה"ש סעי' ח' וברזח סק"ד בשם שלחן גבוה השני על המ"א שאמר אסירות עם גבינה שהרי כן הדרך לאוכלם תמיד וכתבים שאפשר שבזמן הקודם לא היה כן, ובערה"ש שהיה שמואל לאכל דברים הרגילים לסוגם כהמנהג או שכן ואין זה כשני תבשילים עקב השמן וההמנהג, וכן בלוגע"ס ממהללים בגבינה (מבשילת דבלין לביא ליכא אסור ואמרו) או ביצים עם בגלים (מבשילים, וכל) דנים עם תפואר (והיה במקום שלא מור על דנים) שכן תוך לאוכלן תמיד יחד עבדתי, והיה מרק וירקות שיש בה כמה סוגי ירקות מרע שם תבשיל אחד הוא, וכל כיוצא ב. 18. כן מסיום הדבר בסק"ד. 19. ושוב דוראנו כי משנה הלכה הערה על המ"א דעריד ענין זה דאכילת פחות מבכירה אינה בנהג תבשיל. 20. כמו שכתוב בסור. 21. ואף אחר ברהמיין ואילו רק טעמה פחות מבכירה לדברי הברכה סק"י בהבנת דברי השעריצ סק"י עפ"י המ"א והתבשיל אוכלים אחר ברהמיין מטעם אחר. 22. כמבואר במ"ב סעי' ט' רמ"א סק"י, ואף כי אינו שם (ומהרה בשעריצ וכן הוסיף) דהו"ק דוקא במכירת פחות מבכירה ומ"ב סעי' ט' סק"י, ואף כי אינו שם (ומהרה בשעריצ וכן הוסיף) דהו"ק דוקא במכירת פחות מבכירה אפשר בהכרח נמי כותנת לשובר סמך מזה לתחילתו וכן התענה כי שרידה ליה כי לחתונתו, והיו כאן אפשר. ובאם יפסקו ביניהם דעת שראו לחזק (לחזק מדרגות) על לשנות צריכתם שוב ל"ה בביע כ"א אפשר. ומה שפיר' (ע' פס"ת) מ"ד אות י"א, ואפשר דהו"ק דמ"א אי"א סק"י שכן דענו ברהמיין מ"ב שאינה צריכה (ע' פס"ת) מ"ד אות י"א, ואפשר דהו"ק דמ"א אי"א סק"י שכן דענו ברהמיין (ובשעריצ סק"י) אכן תמה עליה. 23. כי אף אם נאמר ששני דברים, מ"ב הרי צריך אכילת פת וביצה באפר כחודר תבשיל בסעודה המפסקת וברעליל את א' וא"ל אין אוכלין זאת בתבשיל, או שאוכלין זאת

המפסקת לדורון בעלמא סעודה עראי, ובשם אי"ל מיכש המנהג דכונותם לשם שמנים שלא ייקח להם החפצות, ובמ"א מס"ק שלכל הפחות ימצע מאכילת תבשילין בסעודה הראשונה ואכל רק תבשיל אחד. ומכל מקום בסעודה המפסקת שלאחר מנהג ישי"א לטול שוב דייים ולאכול תבשיל מנהג באמצע) ואוכלין מאכלים המשתעשעים²⁶ בישבה ע"צ קוקע רק באפר עם ביצה קשה וזה, ולא ר"י שיאכל רק הביצה ותו לא, שאין זה בנדר סעודה, ואם כן סעודת שקודם מנהג היא סעודתו המפסקת והרי אכל בה כמה מיני תבשילים, האסור עפ"י ההלכה.
ובמ"א (סק"א) מ"ב סק"י: על הנהגתם להורכות בסעודה לפני מנהג "מפני שבזמן בית כסא וגיל, ואין צריך לחלק המעשים (במ"ב) שני היה ס"ב ד"ס והיו מרכין בסעודה לכן

המפסקת לדורון בעלמא סעודה עראי, ובשם אי"ל מיכש המנהג דכונותם לשם שמנים שלא ייקח להם החפצות, ובמ"א מס"ק שלכל הפחות ימצע מאכילת תבשילין בסעודה הראשונה ואכל רק תבשיל אחד. ומכל מקום בסעודה המפסקת שלאחר מנהג ישי"א לטול שוב דייים ולאכול תבשיל מנהג באמצע) ואוכלין מאכלים המשתעשעים²⁶ בישבה ע"צ קוקע רק באפר עם ביצה קשה וזה, ולא ר"י שיאכל רק הביצה ותו לא, שאין זה בנדר סעודה, ואם כן סעודת שקודם מנהג היא סעודתו המפסקת והרי אכל בה כמה מיני תבשילים, האסור עפ"י ההלכה.

ובמ"א (סק"א) מ"ב סק"י: על הנהגתם להורכות בסעודה לפני מנהג "מפני שבזמן בית כסא וגיל, ואין צריך לחלק המעשים (במ"ב) שני היה ס"ב ד"ס והיו מרכין בסעודה לכן

אחר ברהמיין ולא נתי סעודה המפסקת בפת ואפר וביצה. ויע' לולן הערה 24. 24. שרית בכל ההכנה ח"י נ"ה, וכיה במסכת השלחן סי' קכ"ב סק"י שבסעודה שאחרי מנהג יאכל פת על המנהג כדי לשבע דבזה יגלה דעוה שרית סעודתו המפסקת וסעודתו קבועה, וממלא ידיו מותר לו אף להמיר המנהג לאכול קודם מנהג כמה מיני תבשילים, וזמן בודד שניו שבמפסקת בנפלת מנהג ברייתים וכלא"ה אף שסבך ברהמיין אסור לטול שוב ידים לאכול פת וביצה גם משום שהתבשילים מצטננים (ובכל הערה 22) וגם משום ברכה שאינה צריכה, אי"כ ענין זמן מופלג כגון שהתפלל מנהג גדולה והיפך סעי' ובין ברהמיין ואח"כ הפסק עד סמוך לערב ואוכל סעודת קבוע בשעת מותר לאכול תבשיל אחד - כד"ח שם. 25. ועין רמ"ד דמ"א קצת ראה לה מדרש איכה וכו' - עין ערה"ש סעי' י"א, וזאת אפי' שהמ"א עצמו מפקפק בדרך זו כמבואר בדברי בסקי וסק"י וכתוב שלחנ"ה יאכלו. רק תבשיל אחד והמנהג במ"ב וכתבן אסמכתא נ"כ למנהג המנהג מ"י תק"א אות ל"ה ובמ"ש שם הערה 196. 26. אמנם צריך ליתור מאד לא לחתנע במאכלי מעדנים והנאות וזירות וכלדעל אות ל"ה חמציץ וטובלים וזאת ה' לענין עונות, ובכרחה סק"י מבא בשם כן אש ח' להחמיר באכילת לכן הסלת כדי למעט האמית, ואף כי בימתי מקילים בה שאלו עיקרי הסעודה, מ"ב בלמד מה להיפטר ממאכלים שאין להרחיק לצורך חוקן הנק' לחפצות. 27. ובערה"ש סעי' ה' שנהג לקנות לערוך זה פת עולה שקורין ביגל שהוא מאכל אכילים, ובאשכ אברהם שמשאשש נותן טעם לאכילת פת באפר וביצה עפ"י רמ"א בזה דוראנו י"י ע"כ שפסחמים וביצה מלולות מחזיקין הלימוד יום ט"ב נגד מצוות ל"ה דהי' הנשה בזה מרוב לשכחת התורה מלשון נשנן אלקים וכו' ולכן מקיימים רצואה למכח. 28. ובשעריצ סק"י רע"י הקבלה אין לישב משם ע"צ קוקע אלא בהפסק בנ (שאט לבש בו), ובכרחה סק"י, ואף כי אפשר וכן תעלה בשעת מנהג אברהם י"י ע"כ דגם ע"צ קוקע אבנים או אבנים אין לישב בו אם בהפסק בית הקפידא וזאת ע"צ קוקע עולם ולא על רצפת אבנים מ"ב כגון להחמיר לשטוח ביד גם על רצפת אבנים וכן תעלה בשעת מנהג אברהם י"י ע"כ דגם ע"צ קוקע אבנים או אבנים אין לישב בו אם בהפסק בית פחות מן פסחמים וביצה מלולות מחזיקין הלימוד יום ט"ב נגד מצוות ל"ה דהי' הנשה תכונה אוכלים ע"צ קוקע, ויע' אם מנהג ותיקן הוא, אמנם יראה עכ"פ שיאכלו ע"צ קוקע שיעור סעודה שחזק ביד פת וביצה. 29. במ"ש לקמן סי' תקנ"ט אות ד'. ערה"ש. 30. במ"ש במ"ב סק"י בשם

פסקי

סימן תקנ"ג – חשעה כאב

תשובות

קב

אכילת בשבת ולאחר ברכו התירו כמנהגי אכילות, אבל לפי מהנהגו שמתפללים מערב לאחר זמן צאת השבת, מיד עם צאת השבת צריכים לחלוץ הנעלים אין שנויין לא אומר 'ברכו', וכן המנהג להיות בבית עם חשיכה ומיד עם צאת השבת אומרים 'ברוך המכבד', וכן חולצין המנעלים ולובשים נעלי טיב, ומחליפים בגדי שבת לבגדי חול (ויש לזהור לא ללבוש בגדי חול מוכנסים, אלא אלו שלבשו 'ברגיש') וחולקים לכהני' תהפיל מערב. אמנם יש חולקים על קביעת זו וכותבים שאין מסתבר לומר שדברי הרמ"א אומרים לאלו

ברכו, אבל יאמרו קודם פשיטת בגדי שבת

ברכו, אבל יאמרו קודם פשיטת בגדי שבת

סעי' ב' וברכי שם. 4. ולאחר ברכו הוא בכלל לילה לעין זה (ובדברי המבי סקיה לעין ומהרה). ובשרי חמס מערב ברחמי' פאת השדה סי' ב' אות י"ח ואלו הנזכרים מערב תענית ביה"ש להם לזהר לא לנהוג שום שני' בחליצת המנעלים ובני חול השבת ע"ז קרקע ע"ז שוחטין מפני כבוד השבת, ולברכו משי' תמיא לחלוץ אחר ברכו ברכו היינו שמתפללים משחשכה. 5. תגרשו' איתר' ז"ל שם. שרת דברי ישראל – תלך טרח אירא. זה השלשון אירא סי' הקנין. שרת חור' היה סי' ל"ה. מנעין שם. וע"ז. 6. וקדם צאת השבת אסור לנהוג שום מנהג אכילות ויחשבות כי כסא חור' רחל, ומהלך אות ב'. ובשרי' חור' שם שאחר 20 דקות מהשקיעה יכולים כבר לפטות הבגדים הנעלים, ובסי' ט"ב שול' ביום א' להגרש דבליצק' העד' נ"ח כחוב שכן המנהג בירושלים אם כי יש המקפידים גם במצוי' זו על זמן המופיע בלח. תיע' לחל' העד' 10. 7. ובענין החידות לא לינע במנעלים דער' ובמנעלים דר"ב – לחל' אות ג'. 8. ולכן אלו חלוצים חרשים (קפדו לקחת מה שלבשו בערב ולא ללבוש במנעלים וקיים בינך והשעת הדחק יסילו המנוכסים על הגרעין חור' ויחשבו פתמקאות לבנות בשבת ומחליפים אותם לשחורות וכן מפי מרה. 9. שרת שלמה חיים להגרש ונבגל' ז"ל סי' פ"ז (במהרה"ב הוא בסי' רכ"ז) ובמנעו סובלים כל המוסקים והעדרת דלחל. 10. ובמרב' אסור להביא הקנות אצ"כ ללבוש בו מעט מבגדי. ובשכונ' ברכו, אלא מיד פטור לזמן רצאת השבת (וע' לעיל הערה 6) ותפלו מערב. ועין לעיל סי' הקנין אות ט', ואלו הנזכרים ביר' עין לחל' אות ב'. 11. ששי' פסי' הערה פ"ח דק"ז מנעילת המנעל. 12. שרת שמוע' ממנו הרעשה רעה וקאות, אסור לו לקחת ואת בשבת אלא קנות במצוי' בל' מים (ט' – ט"ב) שול' ביום א' להגרש דבליצק' וסיוט נטענות – יערכו בתוך ארבע משק' ויחל' לקוחם בשבת וישי' שיערבם עד שיהיה רעה וקאות, וסיוט נטענות – יערכו בתוך ארבע משק' ויחל' לקוחם בשבת ע"ז דרך חליצת המנעלים והמסיר שראו סמן אכילת ממש, אבל לפני צאת השבת אין חילוף הדלי' והנה משבת לחל. וכמשנה' אין לומר אינה עם בגדי שבת, וכי' כזה השלשון בשם החור' שיש לחלוץ בתי שבת לפני מערב, ובסי' ט"ב שול' בשבת להגרש פ"ח שליטא פ"ז הערה י"א מביא מפי הגר"ש קניבסקי שליטא שהחור' ז"ל היה נכנס לביתו אחר חולץ מנעליו ללבוש בגדי ער' ויבט

קב

פסקי

סימן תקנ"ג – חשעה כאב

תשובות

סעודה ט"כ, ויש' שהנה להחיי' ג"כ מנין שקיעה' יסול' מים אחרונים, וברכו ביום' השנה שעברו מאז חורבן בית מקדשנו ותפארתנו ועל הכוס שחיי' ממילא אין שוחין הכוס. שיבה כ"ב.

מנהגי סעודה שלישית כשול' ט"ב

ביום א'

סעי' י' שריע' חל ט"ב באחד בשבת או בשבת ורי' אוכל בשר ושווה יין בסעודה המפסקת ומעלה על שלחן אפילו בסעודה שלמה בעת מלכותו. ובמ"ז (סקי' צ') בשם מ"א שרש בדאבון נפש ולא בסעודה חברים, ובשם בכור שור שחולק ע"ז ודעתו שמי שרגיל בכל שבת לסעוד סעודה זו עם חבריו ומיוחדו ומונע עצמו מכן הרי הוא כאכילות בפרהסיא. וכן מנהג' לומר זמירות וחשבחות כמו שרגילין לבגדי חול, כי אין ראוי לומר 'איכה' בבגדי בכל סעודה שלישית, ומביי' כדומי' לפי השקיעה ושווה' כוס של בירומי', וממשיכים בקדושת שבת כלא לנהוג שום' מנהג' אכילות ע' זמן מוצי' ומנהג' כמנהג' קהל' להאריך בשירות וחשבחות וסעודה זו לאחר שקיעה' ככלל שבת, ואס' מביר' כדומי' לאחר לפני ברכו משום שאסור להראות שום מנהגי

הורשלים. 31. מקור חיים לחיי' טעי' י"א. ובמרה' לקמן סי' הקנין סק"א שיש נהגים להחיי' מנין השנים לחורבן לפני אמירת איכה. ויש לומר לא לאכול ג' אנשים יהי. ואם אכלו אעפ"י לא ימנעו כמנהג בפסיקס. 32. ובשרי' אג"מ ח"ד סי' ק"ב מזהר לשיר יגנוג שבת אף אם אינו נהג כך בכל שבת כשם שהחיי' בשר יין. 33. דללקמן סי' הקנין מ"ב סק"ז. ועיי' אות ב' אך יתנו אלו הנזכרים כיר' 34. בסי' שטי' ישמח' חרש' חמס אב אות ט"ז וברכי' חיים ושלום אות ט"ז וירע' שמנהג' כמה צריכים לזהור שלא ליכשל ח"ו באכילה לאחר שקיעה' להמשיך בזה דומי' שמים להוציא ממוכין ומקורות קרשים ליש' מנהגם שבוטחם עמוק וסמך להמשיך בזה דומי' שמים להוציא ממוכין ומקורות קרשים צריכים לזהור שלא ליכשל ח"ו באכילה לאחר שקיעה' להמשיך בזה דומי' שמים להוציא ממוכין ומקורות קרשים כן במילואם בסחיס (הדבר' נגד אות השבת וברכותיו שאומרים דצ' ונחם פשוט ס"א אף שכבר לחל' וט"ב שול' ביום א' להגרש דבליצק' ועיי' רמ"ם לכתולה' ש' לברך לפני השקיעה' ויש חששא ברא' השלמה מים אחרונים. ואין ז"ל היה מברך בדימיו' לאחר המסירה כשבר היה קורב לזמן צאתה' דר"ה.

תקנ"ג – 1. מערים הנענים ח"ו ר"ז. 2. תגרשו' איתר' ז"ל בסי' שמירת שבת ברחמי' פ"ח הערה קע"ט. 3. ולילה לעין צאצא' ד' ב' כוכבים נעונים מפורים. ולעין שבת וחספת שבת צריך כוכבים קטנים ורצופים (ולכן מאוחרין זמן מוצי' בלוחות כרכו שעה אחר צהר' – עין סי' רצ"ג

ומכל מקום, אף לאלו הסוברים שמצות כן ומכאן יראה שנוגה הכל בכך וכו', תפיין תיח' ביום זה שרות, אין היתר לעסוק בדברים ולמדי' להחיר לעיין בספרי מוסר ויראה ועבודת המסכים דעת מהאבילות (שהיה הטעם שאסור מצדדים המעוררים לבו של אדם לחשובה, לימוד הורה הוא משום שלא יסיתו דעת אמנם דווקא' כשאננם מיוסדים על פסוקים מהאבילות) ולכן אינן לקיזו עיתונם וכחבי הוזהרו והרציעו וכו') אסורים אפי' שמיסד עת וספרי הסטוריה מדע וחכמה וכדו' אלא אחרי צוות בודק ארצי בהעברה בעלמא, אבל לימוד בהם ובפרט אם יש לו עונג מזה בודאי אסור.

עיון בספרי יראה ומוסר וסיפור צדיקים
ב. סעי' כ', שריע: ומותר ללמוד מדרש איכה ופיר' אלו מגלחין וכו'. וכן אגרת החרון בני הנזקין ופי' חלק ולקיות בחורבן הנזכר בספר ייספון (מ"ב סק"ג). וכן בספרי הסטוריה אחר שחיזשכ' לו, והאיסור הוא כשלומד בעמקות וההיכנות רח"ל שעבדו על כלל ישראל במשך שנות גלותם בנזן גזירות תי"ח הי"ט והשואה האיומה וכו"ב והשכירים לבו של אדם. ובמאירי (מ"ק כ"א) "ויראה לי שלא נאסרו דברי תורה אבל אלא דרך לימוד וגידול, אבל לעיין בספנים המעוררים לבו של אדם דברים ובקיצור ואחר מ"ב עתהקו' כהנוגן. לחשובה לא נאסר ולא עוד אלא שראוי לעשות

השעה, וכן בשו"ת דברי יצב ארץ ח"ב סי' ר"ט וזהו דבר המטה ידחה עיי"ש. 4. בערד"ש ירד סי' שפ"ד סעי' ט' וזהו פשוט שאסור לו לאכל ללמוד בשאר חבמות וכ"ש לקרוא בביתו עתה או באיזה מחברת שהוא, שלא יסיתו דעתו מאבילות וכ"ש אם יש לו עונג בקריאתו הדא אסור, תיע' לשון הלבוש המובא בביתו ססי' תקנ"ג, ובסי' אחרות רבו וז"ב עמ' קמ"ב שהנחיה הית' מוטלת בטיב בסי' סדר הדורות ובסמ' הגדלים להחידא ואמר שהו' לא תורה, ובנראה דהו' אחר צוות ובחשבותה בעלמא ר"ל דהו' כזה משום היסס הדעת מהאבילות ונפקת הא' וכתב המ"ב סקמ"ט עיי"ש. 5. שרי' מערב' אבילות סי' כ"ה בשם כמה פוסקים, תתי' היום על הירא סי' קל"ה, שרי' יב"א ח"ב ירד סי' כ"ו (הוא אשר גילה לו את דברי המאירי). 6. דעבודת מחייתם של צדיקים מעוררים את נפש האדם לחשובה ולמשש' יותר מספרי מוסר. 7. רבנות אפרים היא סי' שפ"ד בשם הגר"ח קניבסקי שליט"א. 8. תתי' חידם על חידים שם. 9. ערד"ש סעי' ד', תיע' שרות יב"א שם. 10. דבשע"ת סוף הסימן אומר משום ששפחה היא לו כשכותב חידות, ומאירי שולחן גבוה יורה לכל ומעט לכל זה הדין בשד"ח ממ' כ"ה יבכר"ה סוף ק"י ואחר' בשם מאמר אור מחיים, והכרעת השו"ע שם כמו שכתבנו, וכן הברע' מדעת תורה סוף הסימן (והפוסקים נזיל מידו בחידות שנחששו לו בדברים המותרים

דין תורה!¹¹ אם אין הבעלי דינים יכולים להמחין עד למחר שנזכרים לדרכם, מ"מ אסור¹² ליטול שכי' על זה ואפילו נתונים מעצמם כיון דאין כאן שכי' בטלה שהו' סי' אסור בח"ת.

הפילות ושעורים קבועים ואפירות תהילים בפי"ב
ד. סעי' ד', שריע: ומותר לקרוא כל סדר היום ופרשת הקריבנות ומשנת איהו מקומן ומדרש רבי ישמעאל ואומרים¹³ אח"כ קריש' דרבנן, ובמ"ב (סק"ז מהרמ"א סי' תקנ"ט סעי' ד') שאין לומר פסוקים הקטורת שאינו מסדר היום, אמנם אלו¹⁴ האומרים אותו בקביעות אומרים אותו גם היום לפני ואחרי התפילה, וכן גם שאר¹⁵ ענינים הרגיל לומר לפני ואחרי תפלתו בכל יום כגון שש זכויות ואני מאמין.

ה. סעי' ה', שריע: עובדות ומניקות מתענות למחר בחי' ירע באם נחששו לו בעל כורחו בדברים שאסורים ללמוד בטיב ירא שישנה אם לא יכוננו וסחיתם הדברים משמע לאסור דהו' אפילו אסור כי'ש כדוכה, ושרי' בזה חבנת שלוח דאם דרך ארצי בא לו איזה חרדוה ביום האסורים בטיב אין מחוב להסיר החרדוה מלבו רק לקבט בכחה ללמוד ע"י החרדוה ודן קצת זה אסור, וא"כ אפשר דהו' לכתבו ברזא ובראשו פרקים ולא ישכח מותר, וצ"ע. 11. ובסידור יעב"ץ אסור אפילו בנחיצה לילך לדרכם, תיע' בשו"ת מהרש"ם ח"א סי' פ"ד שד"ח עצמו להחמץ לסיים תשובה בעין עונת בטיב משום שכי' בשו"ת הב"ח סוסי' ס"ד דמי שמתו עונת כאלו בזה אחת מהעובדות יירשלים. 12. שרי' מהר"ל ודסק"ה קטנ"א סי' ט"ז (ומשמע דס"ל בהפוסקים תי"ל הערה 1 דאף בדברים הרעים אינו אלא שרות). 13. דהקדשים מסדר התפילה ולא חקא בגלל סדר הלימוד – עיין בזה סי' נ"ה סק"ז ודלא כסי' משנת עקב סי' הקנ"ד. 14. בזה סי' הקנ"ז סקמ"ח שכן מנהג המקובלים ביחדשתי לומר בשו"ת ששי' אין באלוקו ופסוקים הקטורת, ובאש"ל אגודת תניא כתב דאין לומר אלא פסוקים הקטורת לפני התפילה ודחיטוה חבונה ובמסגרי' הוא, אבל פסוקים הקטורת דלאחר התפילה אין לומר גם במקומות שאומרים כל יום. 15. בערד"ש סעי' ו' "אכל כל סדר התפילה תתפלו כמו כל יום ואפילו סי' הקקידה ופרשת הקריבנות ומשנת איהו מקומן ובחינתו ד"ר ישמעאל וכו', ולענין דכ"ר ואני מאמין – בשו"ת דברי מליכאל ח"ו סי' ט', ורובם נזכרים לאומרים אחר הצדקים לעת מנחה וכו' וכו'. 16. מנהגי חב"ד שכן מנהג הרש"י וצ"ל הרבאם אחריו ונראה ר"ב בשו"ת הלכה ונראה שכן לענין תהי"ת, ושהו"ת פ"א סי' ה' סעי' ו' לענין אבל הרגיל תמיד ללמוד חן מותר גם בימי אבילות, ובסי' פכ"ז דהו' י"י שכן מנהג האומרים מסקנא וצ"ל ופשוט דאין זה אסור אלא לענין שיעורים שמקורם קדש עפי' ר"י הקבלה הנמנהג אבל שיעורי תורה שאדם קובע לעצמו מדי יום כגון דף היומי משנת הלכה וימית וכו' אסור ללמוד בטיב כל היום חוץ להפאסם למחר. 17. וכן הבריע במשנת שלום – קידרוב סי' מ' (דאין לומר חן להשקל) וכו' סק"ט. 18. דברי מליכאל שם. אחרות רבו וז"ב עמ' קמ"ב בשם הזוהר וצ"ל ביסוד ושורש חבונה שער סי' ר"ב דרש לקרות קיש שעל המטה בליל ט"ב, ואומרו כרגיל וגם יחיד נעטם וכו' – שו"ת רבנות

קח פסקי

סימן תקנ"ו - תשעה באב

תשובות

בטי"ב כדרך שמתענות ומשלימות ביה"כ. ואם¹⁹

הם חלושות שקרוב שיפלו לחולי אף בלא סכנה אין להם להתענות, וזה הוא ההפך כן ט"ב ליה"כ שבזה"כ אין לאכול רק במקום סכנה ובטי"ב אפילו שלא במקום סכנה דכמקום חולי לא נהר רבן ואפילו חולי שאינו מוטל במטה.

ולכן לענין מערכת אם הוא חלושה ובפס"ב בחדשי²⁰ ההריון הראשונים (וכ"ש אם היו לה מקרים קודמים של הפלות) שחשה בגופה כגון²¹ שסובלת מסחרחורת, חוסר דם (10 ג' מולדובין ולמטה מכך), דפיקות לב, לחץ דם גבוה או נמנן, ולקח צריכה לקבל אנטיביוטיקה, חוס עקב הצום, ככל מצבים אלו אין לה לצום.

ובכוננו עקב חולשת הירדות ומנן האויר ההם ההכל מקובל²² אצל הרבה מורי הוראה להקל למעורב ער²³ החדש והחשיני שלא תמנה, ומ"מ ח"י להקל מכלי שאלה חכם.

ובטי"ב שחל בשבת ונדחה ליום א' יש להקל אף מדינא דרביע כשיש²⁴ מיוחד קצת.

ומעוברת שהותר לה לאכול - כיצד ומה תאכל, והאם תתענה שעות - מתבאר להלן אות

ט', ובטי"ב שחל ביום א' כיצד תברל - להלן

ט"ו תקנ"ו אות ד'.

תשובות

סימן תקנ"ו - תשעה באב

מניקת - לענין תענית ט"ב וט"ז

נדה¹ שם: ומניקת מתענת בטי"ב וכו'. ותיק לעיל (באות ה') לענין מעורבת שאם היא חלושה וחדש בגופה כגון שסובלת מסחרחורת וכו' כן הדין גם לענין מניקת.

ובשע"ת (סקי"ד) בשם ברי"י מניקת שהתניק חולה הדומה אומר שהתענית האם יגרום שינוי בחלב ודיק לחינוק מותר לה לאכול, ולהלן מביא שמניקת הצומה תעקב כך אין לה חלב והתניק אצלו נדחה לאכול כ"א ממה וסכנה היא לו וראי מותר לה לאכול.

ובשם החור"א מוכא² שהיה מורה למניקת לשבור הצום כשהתניק אוכל רק ממנה ואין

לה ד' חלב אף שאין סכנה לחינוק ואין הוא חולה כלל, וכן במקרה שקיים חשש שפסק חלבה מחמת הצום מותר לה לשבור הצום ואינה צריכה לנסות לתת לו חולתים כי ההפאס

אומרים שחלב אם כי בו צורך גדול לחינוק, וגם קיים חשש מקיים עקב שינוי מחמת

אם לחולתים שונים, ויש³ אומרים שמתברר שאין הרבה אומרים אלא בהניק עד ו' חדשים, וא"כ היה התניק פג או שסובל בדרכי הפיכול

הקאות וכדו' שאו יש להקל בזה אף למעלה

פסקי

סימן תקנ"ו - תשעה באב

תשובות

מ' חדשים, ומ"מ אין להורות עפ"י מה שכתבנו

כאן אלא עפ"י חכם.

ובאמרו, בטי"ב נדחה ק"ל ספי. וכיצד ומה

תאכל והאם תתענה שעות - להלן אות ט'.

להלן אות ט'.

ומפלה¹ לאחר ארבעים יום יש לה דין יולדת ומפלת לענין תענית ט"ב

יולדת לענין התענית.

יולדת ומפלת לענין תענית ט"ב² אומד אלא מאכילין אותה מיד, רמ"א: ומיחו נזהרין להתענות כ"ז שאין להם צער גדול שהיה

לחוש לסכנה, והמקל לא הפסיד, ובמ"כ (סקי"א)

שכבר נהגו להתענות כל זמן שאין להם חולשה

וטעמא מלדחן וכו'. ובענין השלחן (סעי' ח')

כתב אב"ל זה כימימים שהירדות היו בריאים

וחזקים אבל עכשיו חלילה ליולדת להתענות

כ"ז, כאב כי עדיין חלושות הן וזה ממש כחולה

ולכן אין להניח (וח"ו) יום ללידה להתענות

בטי"ב, וכן הפלו ער"ה כמה מגדולי הפוסקים

האחרונים, ואף לאחר³ שלשים ללידה אם

עדיין חלושה מגדלה לא תתענה, אמנם אין⁴

להקל מכלי הוראה חכם.

ושלשים יום מניק⁵ מנה לעת ומשע⁶

הלילה (ולא משעה שירשבה על המשבר), ואם

חמו שלשים יום שלה בשבת שחל בו ט"ב

קריחת לא יוכל להשלים תעניתו, יש מי שמצדד

הסובא בדבריו שם ומיירא לענין חר"כ ואפשר ולענין ט"ב ק"ל ספי.

ט"ז שרת אב"י סי' תקנ"ג ע"ד שי' זה בשם שרת בשמים ראש. אמנם בשרת דברי יצ"ב (שם סי'

ל"א) כותב שבמנעו שחשפורה הרפואה לאחר מספר ימים מגדלה מחולקים בריאים כאחד האדם יש

יותר מקום להחמיר בזה לצום גם ח"ו ל' ללידה תכל לפי ראות עיני המורה לפי מצבה של היולדת,

ואם מניקת דוא יש יותר מקום להקל, ויכל אות ו'.²⁸ כה"ח סק"ה בשם מח"ב ומנחה אדמה

בשם לבני חכ"ל.²⁹ כי יש מוסקי ומנעו הפוסקים למעשה מדבר המבי בשם הרבה אחרונים -

עין שרת שבר"ל ח"ו סי' ע'.³⁰ שרת יד הלוי הארח סי' ט"ב בשם מהר"ן אר"ל וי"ע, ועי' שערי

סי' תרי"ז סק"ה וי"ע, ובחידושי דהא מדינת ליכא חשש כלל.³¹ עין ביה"ל סי' של סעי' ד' דה

כל ובשרת יביא ח"ו ססי' מיט וי' חרות והיולדת פלי"ה סוף הערה א'.³² שרת התעוררת השוה

מלונת ימי הקני אות ד' עיי"ש.³³ כמי' בטי' תרי"ז אות ד' עיי"ש.³⁴ שרת מע' בדבריו סי'

ב' אות י"ד בשם פוסקים.³⁵ דר"ח סק"א בשם מוסקים.³⁶ ט"ב שחל ביום א' - ובלע"ז

במחש"ס דשאני מוה"ר והתענית מדינת אב"ל ט"ב זה אם תפלו קריחת וירדת מאי חזית להעתיק זה

על זה, ועיי"ש דאף שיפסקו בדברים אלו מ"מ בטי"ב נדחה בדאי נדחה כן להחפץ בדת

במחצית (אמנם פשוט דאסור לו לאכול כדי שהיה לו כח לילך לבהר"ג להחפץ, אלא הבהת דאז

החובא בדבריו שם ומיירא לענין חר"כ ואפשר ולענין ט"ב ק"ל ספי.

ט"ז שרת אב"י סי' תקנ"ג ע"ד שי' זה בשם שרת בשמים ראש. אמנם בשרת דברי יצ"ב (שם סי'

ל"א) כותב שבמנעו שחשפורה הרפואה לאחר מספר ימים מגדלה מחולקים בריאים כאחד האדם יש

יותר מקום להחמיר בזה לצום גם ח"ו ל' ללידה תכל לפי ראות עיני המורה לפי מצבה של היולדת,

ואם מניקת דוא יש יותר מקום להקל, ויכל אות ו'.²⁸ כה"ח סק"ה בשם מח"ב ומנחה אדמה

בשם לבני חכ"ל.²⁹ כי יש מוסקי ומנעו הפוסקים למעשה מדבר המבי בשם הרבה אחרונים -

עין שרת שבר"ל ח"ו סי' ע'.³⁰ שרת יד הלוי הארח סי' ט"ב בשם מהר"ן אר"ל וי"ע, ועי' שערי

סי' תרי"ז סק"ה וי"ע, ובחידושי דהא מדינת ליכא חשש כלל.³¹ עין ביה"ל סי' של סעי' ד' דה

כל ובשרת יביא ח"ו ססי' מיט וי' חרות והיולדת פלי"ה סוף הערה א'.³² שרת התעוררת השוה

מלונת ימי הקני אות ד' עיי"ש.³³ כמי' בטי' תרי"ז אות ד' עיי"ש.³⁴ שרת מע' בדבריו סי'

ב' אות י"ד בשם פוסקים.³⁵ דר"ח סק"א בשם מוסקים.³⁶ ט"ב שחל ביום א' - ובלע"ז

במחש"ס דשאני מוה"ר והתענית מדינת אב"ל ט"ב זה אם תפלו קריחת וירדת מאי חזית להעתיק זה

על זה, ועיי"ש דאף שיפסקו בדברים אלו מ"מ בטי"ב נדחה בדאי נדחה כן להחפץ בדת

במחצית (אמנם פשוט דאסור לו לאכול כדי שהיה לו כח לילך לבהר"ג להחפץ, אלא הבהת דאז

החובא בדבריו שם ומיירא לענין חר"כ ואפשר ולענין ט"ב ק"ל ספי.

ט"ז שרת אב"י סי' תקנ"ג ע"ד שי' זה בשם שרת בשמים ראש. אמנם בשרת דברי יצ"ב (שם סי'

ל"א) כותב שבמנעו שחשפורה הרפואה לאחר מספר ימים מגדלה מחולקים בריאים כאחד האדם יש

יותר מקום להחמיר בזה לצום גם ח"ו ל' ללידה תכל לפי ראות עיני המורה לפי מצבה של היולדת,

ואם מניקת דוא יש יותר מקום להקל, ויכל אות ו'.²⁸ כה"ח סק"ה בשם מח"ב ומנחה אדמה

בשם לבני חכ"ל.²⁹ כי יש מוסקי ומנעו הפוסקים למעשה מדבר המבי בשם הרבה אחרונים -

עין שרת שבר"ל ח"ו סי' ע'.³⁰ שרת יד הלוי הארח סי' ט"ב בשם מהר"ן אר"ל וי"ע, ועי' שערי

סי' תרי"ז סק"ה וי"ע, ובחידושי דהא מדינת ליכא חשש כלל.³¹ עין ביה"ל סי' של סעי' ד' דה

כל ובשרת יביא ח"ו ססי' מיט וי' חרות והיולדת פלי"ה סוף הערה א'.³² שרת התעוררת השוה

מלונת ימי הקני אות ד' עיי"ש.³³ כמי' בטי' תרי"ז אות ד' עיי"ש.³⁴ שרת מע' בדבריו סי'

ב' אות י"ד בשם פוסקים.³⁵ דר"ח סק"א בשם מוסקים.³⁶ ט"ב שחל ביום א' - ובלע"ז

במחש"ס דשאני מוה"ר והתענית מדינת אב"ל ט"ב זה אם תפלו קריחת וירדת מאי חזית להעתיק זה

על זה, ועיי"ש דאף שיפסקו בדברים אלו מ"מ בטי"ב נדחה בדאי נדחה כן להחפץ בדת

במחצית (אמנם פשוט דאסור לו לאכול כדי שהיה לו כח לילך לבהר"ג להחפץ, אלא הבהת דאז

החובא בדבריו שם ומיירא לענין חר"כ ואפשר ולענין ט"ב ק"ל ספי.

ט"ז שרת אב"י סי' תקנ"ג ע"ד שי' זה בשם שרת בשמים ראש. אמנם בשרת דברי יצ"ב (שם סי'

פסקי

סימן תקנ"ד – תשעה באב

תשובות

ק"י

שאפי"י ילך לביהמ"ד ואם אחי"י לא יוכל אם גם זה קשה לה לא התענה כלל. ובכדי"ל להשלים תעניתו יאכל, ויש לעשות שאלת חכם. (וזה דבמקום) מבאי מסי פתחי עולם במקום ומו שמחננו אך צריך לקחת גולות. שהיה המזהל של חוליות רח"ל שיאכלו פחות מותר"י לו לקחת ללא מים או שיכלעם בערות מכתובת בכדי אכילת פרס וכן כשתיה כפי משקה מר"י שאין מזה הנאה החין, ואי"י לכוך היעדרים האמורים ביה"כ.

ע"י ברב"ה הנתיני.

וכיזי ומה יאכל החולה והאם יתענה שעות שחולת שמוחו לו לאכול יעדיף לאכול ולשתות שיעדים, ואם יד"ל לו בשתייה לא יאכל, ואם

להלן אות ט"ו.

במ"ב (ס"ז) חסר דעה שנתרפא מיום ליום וכו' לא יתענה בט"ב – עיין משי"ב בס"י תר"ח בענין חסר דעה שהוא בריא וחזק בגופו, אם מותר להאכילו ולהשקותו.

חולים וקטנים – העניית שקות, וכיצד סדר אכילתן

מ"ב סקט"ז: ועיין בא"ר שכבות דאפילו כפי"ם. אמנם ההוראה⁴⁴ למעשה אינו ככל הנ"ל יולדת שאינה מתענה איזה שעות אכן

שהלך ונחלש וחיב משום כך לאכול בזה ס"ל להקל. ³⁷ בדיח סקל"י. ³⁸ שם, ויכל לערב ביום דבר מן שפסולו מנאות החזין. ³⁹ שרית צמח צדק שער המילואים סימנים ו' טו', שרית מנה"ר שר"י רפ"י, שרית מ"י ביהמ"צ ס"י ב' אות א' בשם שרית דברי נחמיה ס"י מ', שרית לא מותר אירח ס"י ו' מרחשת ח"א ס"י יד מעיד על עצמו כשהיה חולה בטיב נזכר בעצמו לאכול פחות משהיה מבישער כ"ד שלא יאבר תענית היום שהוא מדבר קבלה וחומר בשל יחיד (והד"ר שרית צ"א ח"א ס"י כ"ה פט"ו). ⁴⁰ שרית חת"ס אירח ס"י קצ"ו, שרית מהר"ל דסק"ן ק"א ס"י ע"ה. ⁴¹ השב"י (ח"א ס"י ל"ו) שהדי"ך בבירור ס"י הקניט לענין ט"ב נדחה בזה שמקלים ס"י תפיקה סק"ב. ולחידס היה לט"ב שאינו נדחה למקלים להתענות עד אחר צאת היום, וכ"ה בשער ס"י המקלים לחולה ובמעברות במדיוש קצת שלא ישלמו, הדי"ן למעברות יולדת שלא להתענות עקב מזג האויר והם נכשלים, ודוקא בחולי משה הותר שלא להתענות כלל. ⁴² אורחות חיים ספונק בשם ס' נדחת שמשון. ⁴³ שרית שבת הקניט ח"ב ס"י ק"צ (וה"ע) לקמן ס' תקפיה אות א' דמי שאוכל שיעורים נגד חולש שנתרפא חולש וחושש שיחזור חולי יאכל ואי"י שיעורים ⁴⁴ מ"ב ס' מ"ב להחיד"א ומבוא אדמה (נחל"ה) שנתרפא חולש וחושש שיחזור חולי יאכל ואי"י שיעורים ⁴⁵ רק שלא יאכל מעטות הודי בבה"ר סקל"א נתיין בדבריו סקל"ה וצ"ע. שרית מנה"ר שר"י ס"י ר"צ (והסתר ע"מ מהשבוט דמבוא לעיל). שרית אבי נור ס"י תק"מ ואשר הדי"ך הותרין שלא להתענות ובקושי הותר לו עד צאת הדבר ברור שלא להתענות כלל דבמקום חולי לא גזר רבנן דמי וכן בירלות תנ"ל וכו' לא תתענה כלל והאכל מיד בבוקר"י. ערוד"ש סעי' ו' (פחות מכתובת לא שייך בט"ב שהוא מדרבנן). הותר היולדת פמ"ר תנ"י ס' (מבאי דברי האב"י ולא גזר בחולה ומותר לו לאכול מיד וכו' וכו' שמשון שכן הורה החו"א, ונתייש שר"י בזה). שרית שבת חלי ח"ד ס"י נ"ו ובהר"ל בשם הפת"ע מיד ששק"י את הצום מדינה לכל אנשי המזהל עם לבריאות עקב המזהל והשתבט ורצו לעשות היכר שלא לעקר לגמרי, משא"כ בחולה היולדת אי"י שיעורים כלל (ואויר הענין בדבר נחמיה ושרית ופתי נראה תבן הוא מאד, ולפי"י מותרין הסתירה דשרית מדרים שכן וכד"ה תנ"ל). שרית קו"ר הורה ח"א ס"י ק"ה. תשובת התענות ח"ב ס' רס"א נשנן הורה כמה פעמים וגר"ו מבירוק נ"ל לחולה לאכול בהנהל ולא

פסקי

סימן תקנ"ד – תשעה באב

תשובות

ק"א

ואך לא להתענות איזה שעות, אלא חולה וכן מעוברת ויולדת ומיניקה שהותר להם לאכול מחמת מחלתם או חולשתם לא גזר רבנן כלל התענית עליהם והותר להם לאכול מיד בבוקר"י. ⁴⁶ כל היום אף לא בשבת גולותם (כן י"ב לקטן אלא שאין להם להתענות במאכל תעניתם שהדי"ן יש להם להשתתף באכילת החזק והצערם של ציבור, אלא יאכלו מאכלים פשוטים וכפי הצורך לחיזוק גופן, ואמ"י יבול"ם להימנע מלאכול מאכלים מבשרים יעשו כן (ושמיה חמה אינה בכלל תבשיל), וצ"כ"י לא תבשילים לא יאכלו אם אפשר להם להסתפק בתבשיל אחד ולא יסל"ו, מים אחרונים כרגיל, ולא"י יאכלו ג' יחד כ"י שלא יתחייבו בדימו, ובכרית המון יד"ק להם למחלתם וחולשתם.

גזר עליו צום כלל, רק לא מעטות, שרית צ"א ח"א ס"י כ"ה פט"ו נדב"א לשאל יש להורות לו שיאכל בדרך המותרת יסיר לעצמו, שרית שו"מ ח"א ס"י נ"ט נשנן נדב"א עלמא לא לזקוק על פחות מכשיעור. וכו' אורחות רבנן ע"י קצ"י בשם הגר"י קניבסקי וצ"ל הורה בספק חז"ל שיאכל פחות מכשיעור. ⁴⁵ אך נחל"ה יצאנו אם לא יקח להם. כ"ה בש"ר אב"י שם, וכן הוא ע"י דברי המוסקס להלן ס' תקני' הורה ⁴⁶ דבכל"ה נתיין לומר לחולים שיצטוו אם באפשרות לכן, ואף כי במקום חולי לא גזר רבנן מים כדי להשתתף בצער ובאכילתן של ישראל. ⁴⁷ תשובת התענות ח"ב ס"י רפ"י דאף וחולים פשוטים מצום אין פטורים מדת אכילת ואם בעיט אין לאכול יותר מתבשיל אחד בשעתו כ"ה בס"י עצמו (ומד"ו עיין משי"ב להלן חולת הערה ⁴⁸). במ"ב ס"י תר"י מ"ז סק"א מבאי לענין בסי תבשיל יחיד להדריש תב"ב (ומ"א פ"ב ע"ב) ושם מבאי בשם שרית ודרכי שמתבשיל וקטנים לשעות אכל לא להשלימה. בדיח סק"ב בשם בדי' יד' ס' רס"ה, דעת הורה ס' הק"י סוסי"י א' בשם שבלי הל"ט ותר דמפ"י חסר הק"י אין מתבשיל להשלימה כן ג"ל י"ב ל"ג רב"י ר"א לב לב כ"ה כ"ה שמתבשיל ביה"כ. וגם רב"ל הקטן לענין שיעור להתאכל הוא לא לפ"י ג"ל ⁴⁹ במ"ש לעיל ס' הקני"א הערה ⁵⁰. וע"י משי"ב בסי תר"י אות א' בשם פוסקים ולפי ג"ל ⁵¹ אי"י לחן אף לא להתענות בלילה ואם מבקשים אכילה או שקוה אין להחמיר עליהם, ואם מרגשים צמאן גזל אפשר להחזיר עד ג"ל ⁵² עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. ובה"ה בדיח סק"ב ובשרית לבש מרדכי יד' מהר"ב ס' י"ב הודי בש"ר רבבות אפרים ח"א ס' שפ"י דמדרבנן. ⁴⁹ במ"ש במ"ב ס' הק"י סק"א בשם מבאי. ⁵⁰ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. ובש"ר משה ח"א ס' צ"ח. ⁵¹ נלמד מהר"ב ס' תר"י וכו' בדיח"י שאין להקדים לפ"י ג"ל ⁵² ע"י משי"ב דמדרבנן. ⁵³ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁵⁴ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁵⁵ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁵⁶ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁵⁷ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁵⁸ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁵⁹ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁶⁰ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁶¹ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁶² עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁶³ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁶⁴ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁶⁵ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁶⁶ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁶⁷ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁶⁸ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁶⁹ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁷⁰ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁷¹ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁷² עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁷³ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁷⁴ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁷⁵ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁷⁶ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁷⁷ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁷⁸ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁷⁹ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁸⁰ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁸¹ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁸² עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁸³ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁸⁴ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁸⁵ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁸⁶ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁸⁷ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁸⁸ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁸⁹ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁹⁰ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁹¹ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁹² עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁹³ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁹⁴ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁹⁵ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁹⁶ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁹⁷ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁹⁸ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ⁹⁹ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן. ¹⁰⁰ עיין ס' תר"י אות ב' ודיח לענין ט"ב. וע"י משי"ב דמדרבנן.

בשרי, אבל כהני' העולם ידועים לדון וחולו ואינו חושש. ובכלל זה מ"י שרד"ק לקנה עם האוכל פה נוסלים הידים כדרכו כי חיוכב בני' מעט מים על הנייר מותר בטי' דאנו לשם חנונו.

מדינא עד סוף פסח היו, משא"כ בני' משום רוח דעה ד"ה מדינא עד קשרי אצבעותיו, ועוד⁶¹ כי הסטרא אחרא כיה"כ אינה שוללת ובטי' אינה מקפדת.

הנוגע בעלים אפילו⁶² של בר וגמי וכן הנוגע במקומות מכוסים שבנופו והחוכך בשערותיו וכו' רוח⁶³ ידיו עד קשרי אצבעותיו. וגם⁶⁴ במצא"י ט"ב לפני חפלת מעריב ליטול הידים ג"פ לסירוגין עד קשרי האצבעות. היום לא נטלו אלא רק עד סוף קשרי האצבעות. במ"י (סקי"ז): נשים המבשלות וצריכות לרחוץ הבשר אף דמילא רוחצת גם ידיו מותר – עיין משי"ב בזה להלן אות כ"א.

רחיצה בקינות בביהכ"מ, והדפסת השקיות במים

יג. סעי' י"א, שריע: ולאחר שניגב ידיו ועדיין לחות קצת מעבירים על עינו ואם היה לפלגו על עינו ודרכו לרוחצם במים מעבירו ואינו חושש דהוה ליה כטמא וצוואה שרוחץ בדיקו

יך. סעי' ט"ז, שריע: סיכה אינה אסורה אלא של חנונו וכו'. ובכלל זה כל האצבעות ומיני קוסמטיקה שונים שאסור להשיש להשמות בהם כפי' באב, אבל החזו"ם חזמר ירמיה' על הגוף נגד ריה רע ודיעה מותר, וכן נוהל נגד יתושים מותר⁶⁵ למרחו ואין בזה משום סיכה ורחיצה. שאינו עשוי לחנונו.

סיכה מוצרי קוסמטיקה, נוהל נגד ריה ידועה ונגד יתושים

אומרים⁶⁶ יחם" לפני זבנה יירושלים, ומסים את הברכה "מנחם ציון זבנה יירושלים", ואם לא אמרו אין מחזירין אותו, ויש⁶⁷ אומרים שלא יאמרוהו אלא ב"החזקו" ובלא החזקה. גדולי הדורות שהחזירו לטבול למי שלבו שנקטו, ויש⁶⁸ שכתבו שהיה בטי' יש להקל למי שניגל חמדי לטבול לקרי', אן יש⁶⁹ אומרים שבטי' באב לכריע אין לטבול, ויש להבדיל בין טי' ליהודי שהוא יום קדוש ומתחללים בו כל היום, ועכ"פ מי שלבו נקפו מאד יעשה שאלה חכם, ויהיו להחזיר בלא שאלת חכם.

הפסק מורה כפי' באב

י. סעי' ח', אבל כהני' אין לטבול בזמנה הלכך לא חטבל בו. ובמ"י (סקי"ז) אלא הרחוק והחזק עטי' ולמוצטי' חופפת מעט קודם הטבילה. ולעיל סי' הקניא (אות מ"ז) כתבו אין נוהגין לפסוק האידנא.

לצורך הפסק מורה כזה השעתי' (סי' הקניא סקל"ה) שמהותו לרחוץ מעט, ואף⁷⁰ בזמן. וחלכש⁷¹ בגד נקי, שכבר לבשתי, שאין עליו כותמים, ואם אין לה אלא מכוסה מותרת ללבושו שריא לצורך מצוה.

טבילת בע"ח כפי' באב

יא. שם: הלא לא חטבל בו. ועיין בשריע

האבילות ידנה באנעת וטי' ידנה באבילות, ולפי' יש יותר להקל בטי' מבטוה המטפלת ולכא"ו גם לעין אסור אכילה תבשילים, וצ"ע, ובפני ברוך סי' י' סעי' י"ג בשם הג' חכמה שלמה לעין אבילים דלא זכרנו בזמן ובשם גשר החיים ח"ב פ"ט ע"פ מביא לוקל לאבילים לצ"ח ביהמ"ד, ולכן נכון שישמענו ג' חלום מלאכל יחד, ועי' סי' תרי"ח הערה 84. 53. כדלקמן במציא סוסי' הקני', ויעי' בשריע' – עיין ה"י, והתנחם שאר פוסקים כה"מ"א ובהגמ"א שאמרוהו ואפילו כשאוכל בליל טי' לא בשערית – עיין סידור בטר נהרא הדין, ויהי' סי' קל"ה סעי' כ"ג, אורח סי' הקני' סקל"ז בשם שרית שרים, ערה"ש שם סעי' ג'. 54. בבדיח סק"א כתב דכ"ח דאכא פלוגתא בזה יש חשש להפסק ושב ואל תעשה ערוך ויאמרו ב"החזקו, וכ"פ בשרית חז"ר ח"ג סי' מ'. והשו"ת ראיתי בשרית דברי יצ"ב (הגמ"א, מהארמ"ר סקל"ז) וצ"ל איך ח"ב סי' רמ"ד שמהרה חז"ל לומר הוה בברכת ונהג יירושלים, ואף לאכל המטבחים שבהיה לא נכון מאד למי שאוכל מתחת חז"ל לומר הוה בברכת ונהג יירושלים, ואף לאכל המטבחים שבהיה לא יאמרו עילה ריבא בברכה"מ (ע' סי' תרי"ח) ויהי' עיני' שם שכתבו לטבול מתחת חז"ל אובילים רק מדי ק"ח מחמת חז"ל (ועיי'ש עד שאנשי מעשה נהגים שאף שמתחילים לטבול מתחת חז"ל אובילים רק מדי דמחזי ולא מעלה להם וברכה"מ). 55. סוגו בשו"ת קצור דיע' סתרה סי' ה' סעי' ז'. 56. וצ"א וטי' סי' הקניא סעי' ג'. 57. ויהי' שמהרה לרחוץ הנהג בנקים שחוללך שאסור להתהלך ולהלמד דמחזי ולא מעלה להם וברכה"מ). 58. חז"ר חז"ר סי' פ'עט סי' ה' סקל"ז, וכו' בקצונת קיש ישראל (שנתהגר ע"י אד"ר בב"ר המפתח). 59. נוסף אורח לנהגך ממוקדאטש וצ"ל סי' הקני' סק"ז דאף שלענן ידחיק מקל בדיח כמו בדיח. 60. שריע סי' י' סעי' י"ח, ועיין בבד"ל סי' תרי"ג דיהי' אבא.

61. שעי' סק"ז ומ"ב סי' תשנ"א סק"ז לעין חז"ל חז"ל כהנו לעיל אות סי'. 62. עיין שריע רש סי' ד' ובטי' שם. 63. שרית שרגמים היה סי' מ"ד בשם ר"י צמח עיני דף י"ז ע"ב, אמנם באורח פסיקא סי' תרי"ג סק"ב מביא בשם מק"מ על זוחק רק לעין יחיד והטעם יודעת פלאים ואינה שוללת אלא באצבעות ששם התפתחים ומסים לפני' בטי' יש לרחוץ נטי' שוה"ת עד סוף הפוק, ובכל דבריו בטי' זה סק"ז בשם אמרי דוד דעני' הארי' וז' של לקטשי בטי' שוה"ת עד הפוק וממלא היה בטי', ובסי' אורחות רבו ד"ח ע"י ר"ז שהתורא אמר שהטל ידיו שוה"ת עד הפוק וממלא היה בטי', ובסי' קשר אצבעותיו ואפשר קצת יותר כי אין זו רחיצה של חנונו. 64. בדלעיל סי' הקני' אות ג'. 65. ולא רק האצבע או האצבעות שבהם חז"ק – מ"ב סי' תרי"ג סק"ז, ואם חז"ק או נגע ביד אות יטול רק אתו הדי, ועיין בבד"ל סי' ד' סק"ז בשם השלי' שיש לטול את שתי הידיים אף שהיזק או נגע רק ביד אחת, ויעי' שם מנחם חבי' ואם מתפללים לפני צאדי' יטלו הידים אחד תפלה מעריב אחד צאדי'. ח"ב סי' קני' ע"י שבת פי' סעי' ג'. 67. שערות המצחיים בוללה סי' קל"ז סק"ב, ועי' בטי' תרי"ג אות ג' משיב בענין השמיטה במבשרי בידו, והיה חז"ק לעין טי' דלכא אסור נאלץ דלכא"ו יש לאסור במוקד. 68. ערה"ש סעי' יד'. 69. שרית שבת וקדוהו דא סי' קע"ז. 70. עיני' הבדיח דיהי' סיכה דמסק דבטי' מותר טבחה לחטובי' את חזקתא. 71. שרית שבת וקדוהו ח"ב סי' קצ"א.

פסקי

סימן הקנין - תשעה באב

תשובות

קטן

פרש' רינים באיסור נעילת הסנדל'
ועל חינוך הקפן להו
סו. סעי' ט"ז, שריע' נעילת הסנדל דווקא של
עור אבל של בגד של עץ וכו' וזו מותר
וכו'. ובה' יחיד' סי' תרי"ד הארבע בפרי
דינים באיסור נעילת הסנדל, ובמה שמצד היום
נעלי בד וגומי הוזהרם ללבישה אם מותר
ללבושן, וקחנו משם כי אין לכפול הדברים.
ובענין גיל חינוך הקפן לאי לבישה נעלי
המנוגד' לחונם אף בעוד שעריו לא
הגיעו לגיל חינוך, אמנם לפני' גיל בר הבגה
(בבן כ' או ג') בודאי אין חיוב, ובמקום שיש
חשש להיזק מזה בכל גיל.

ברכת שיעשה לי כל צרכי

סו. מ"ב סקל"א: והנה אע"פ שאסור כטי"ב
יחיד' בנעילת הסנדל מ"מ הסכימו הרבה
אחרונים שיזכר לברך ברכת שיעשה לי כל
צרכי' והנהגו' עפ"י האריי' ו"ל אינם מברכים
ברכה שיעשה לי כל צרכי אלא כלילה כשנעל
בטי"ז (סקיט), וצ"ע מדוע דווקא בחזון אסור

72. בחבטת אדם וכו' אבילות סי' קכ"ב סעי' י"ז כותב זכתי' לא מצד שיהיה חיוב לומר אפילו
בעילת הסנדל, ועין במדבריו חז"ל סי' רמ"א דבר המה עין, והנה עפ"י המבואר בשערי צדק סקל"א המשום
עמדת נפש הדוהרים אין לספר הקטנים ולכנס כסותם אף לפני גיל שש, וזה בגדרו. 73. דאף ביהדי
מסובריא להלך כדלקמן סי' תרצ"ז אות ב'. 74. בדין סי' מ"ז סק"ז בדין בשם הרב פוסקים שהן המנהג
להלכים אחר עקבות הארי' ו"ל הבאי בקצור הבא בסקע' וכן מסק בשית יביא חז"ל סי' כ"ז,
ועי' תשובות הדעות ח"א סי' ר' מנחם דהרא"ה דיע שצ"ב נזק לא למסר בדין ו' כטי"ב ויחיד, וז"ל
בסדר הדב, ובדינים הדעות ח"א סי' ר' מנחם דהרא"ה ופני שכתוב במעשר להגרי' ויחיד, וכן נזק
אצ"ל מבואל. 75. בדין סי' מ"ז שם. 76. דרכי חיים ושלום אות חרמיה שכן נזק הגדול
ממקצאט נעל. 77. בדין סקל"א בשם בן אש, וז"ל סנה בשערי צדק פ"א אות חרמיה שכן נזק הגדול
לכרע אסור גם ביום דחוי בכלל חז"ל. 78. עין מ"ב סק"ז, וכן ס"ל להדיף ברוב תכשי' וכן
החזקה, ועי' שרי' מנחם ח"א סי' כ"ז ושרי' שכתב חז"ל סי' ע' ובה' ג' חז"ל ושרי' תכשי' וכן
ראינו משום פיר' לאפוקי ל"ט ובעברת או מניקת באופן רלוכ משום א"ן והנהג' מהעברת אלא
שחוק לשתות. וכן שרי' אלא של לחות לאחר ט"ב, ובבא בן הדרן עי' שער' סקל"א ודבר' לפי מה
ובשערי המצותם החלטה סי' קכ"ה סק"ב, וכן למי שצדק תוקף וחושש למבשל חז"ל - בדין סקל"א.
80. שרי' מדבר' לטק' קנטי' סי' ה' אות ס"ז, ואף ביום כי בשבת הוא מקטעו - שרי' אנד

פסקי

סימן הקנין - תשעה באב

תשובות

קטן

לא בעתו, ואפס' משום שאם נאסור גם באב ואפילו בחזית ד', אבל אסור' לתת מותר
בזמן דאי היה זה בודד אבילות במהרה' בבית וכד' כטי"ב, וכן א"ן' להבטיח שיתן
לאסור כ"כ. ועכ"פ בזמן מותר הדינה, אבל מתנה שזה בכלל שאילות שלום האסור.
יש' לאסור הדינה כל הגוף ורק' פניו ידיו
והגול' יש להחזיר.
והנהג' להסביל בכל שרי' בבוקר לחוספת
סודה מותר' גם כשבת זו וכ"ש שלכע"ק
מותר, אמנם חז"ל' מי המקנה צונגו או פושרם
להפיץ קריוותם אבל לא חומים.

ברכת מול מול, ולהחזיק חינוך

י"ב. סעי' כ', שריע': אין שאילות שלום לחבירו
בחי' והדיוטות שאינם יודעים ונוהגים שלום
משביחם להם כשמה רפה וכו'. אבל לברך אחד
את השני מותר כטי"ב, שאין זה בודד שאילות
שלום, ולכן מותר' לאח' מול מול' בחושנה ידא שמים יש' לו להחזיר להפריש עצמו כל

ברכת מול מול, ולהחזיק חינוך

שם, ועכ"פ חז"ל דאי יש לאסור - שם. 81. בירור הלכה סי' זה ט"ב שחל ביום א' להגריש ובלע"ז
הטור ל"ו. 82. מקור חיים לחזון יאיר סי' ה' יש לאסור הדינה כל הגוף וסכנה, ובלא"ה בשבת
לאו בדין חזון יחזקאל כל גופו בעתו - עי' שרי' לאסור הדינה ד' מתוך לכל חז"ל סי' י' אות כ"ז
בשם גור אריה יתוחד אפילו בעתו בשבת זו תע"כ (ועי' בטיב שחל ביום א' שם שהסביר דבותו
לאסור דווקא הדינה כל הגוף). 83. מנחת חנוך סי' שרי' לא נשמע ולא נראה מי שיחזיר שלא
לחזון פניו ידיו והגול' במנהג המדי' הדין בטיב שחל ביום א' שם. 84. שם. 85. שם, ובלא"ה גם
בשבת אסור מדינה, ואף למתירים עפ"י הקרב' נתנאל בגדרו, יש לאסור משום סי' באב (וצ"ע אם היתיר
ומקלים בזה לאחר חזון יחזקאל וטענתו נזק מה שמותר לשל' על הכסא, והנהג' א"ל מנהג הראשונים
לכן הקלו לאחר חזון יחזקאל משא"כ שאילות שלום מקור מתוספתא הירושלמי. 87. שרי' להורות נזון חז"ל
סי' ל"ו, שרי' או נזון חז"ל סי' ג' ו' ט"ב שחל ביום א' להגריש ובלע"ז סוסעי' נזון שבי' בשרית
שלמת חיים חז"ל סי' קל"ב ושרי' דר צבי יד' סי' שרי' לענין אבל. 88. כדאי במ"ב סקל"א. 89. שרי'
ההנהגות השוברת חז"ל סי' ל"א. 90. תשובות הדעות ח"ב סי' רמ"א ושרי' בשם סי' חס' בדין שנתה
מדע כותב הגמ' והפוסקים שמת יתנו על הבית והל' עצם שחוק אסור, וברבדים פיה דאל' אכן לא
כותב שם זה עי"ש בתהדי' מה שמיישב ועכ"פ מסיים הדין בטיב שחל ביום א' אסור אף ו"ל אלא הנהג' במוסקים כאן
(ואפשר דלא מובא במוסקים הנהג' דשאני אבל דאיכא אחרים שיתכל' להחזיק חזקתו ולכל' בו משא"כ
בטיב ובלע"ז אבילות א"כ מי חזקת ביהמקד' וטעם ב' ובהג' מותר להחזיק חזקתו אבל נמנע בכל האפשר
משוער עני' ועי' להלן אות כ"ז) היסוד דעת מאכילתו. 91. בערה"ש סעי' כ"א יתאמת שבעשיו
המנהג ק"ע אור אמירת הקטנה והנהג' מהדרא לאתרי' האסור ע' חזון א"ן א"ז לחזקתו בן פניו
חזון המנהג וכן שנתפזר בן א"ן אסור בדין דבחי' חלוי במנהג מ"מ היראים מותרים לא לעשות
מלאכה לחזון המנהג קודם חזון. 92. בדין סק"ז ק"ז בשם חס' חז"ל א"ז כלל קל"ה סק"ט.
93. חז"ל שם וקטעו' סי' קכ"ד סעי' ט"ז, ואף למי שרצה לעסוק במלאכה ומשא ומתן ודואר

קד

פסקי

סימן תקנח – תשעה באב

תשובות

לקנות או לתפור בגדים חדשים, וכן אסור¹ לשמוע שירה, וכל כיצ"צ כפי המפורס בסימן תקנ"א.

אמנם, כיון שלדברי המאמ"ד (המורה) בבבלי ד"ה ע"י איין אסור כליל וכיוצא עשירי אלא בשבש ריח ולא בכל הדברים הנזכרים בסי' הימים, לכן אין כי קשה להקל בהם (כדברי הביה"ל) מ"ם בשעת הדין וצדק גדול, כיון הנוסע מביתו לזמן ממושך כבוקרו של יום עשירי יש להקל לכבס, וכן ש"ס להחיל להתרחץ ולהחליף בגדים למי שסובל מדינה ומרח רע.

כשר ויין, הספור, רחיצה, כיבוס, גירוף, שחורט, ורחיצה כליל מוצמצם שנראה

ג. שם: ואם חל ט"ב בשבת ונראה ליום א' מותר לאכול בשבש ריח כ"י, אבל לילת² האחרונים³ אסור מפני אבילות של יום. ובמ"ב (סק"ד) התענית מותרת ההצצה וכיבוס והספור, אמנם

בסי' הימים, ריעה ששיב פמ"ב נערה ט"ו. 7. מגיד שהיה פמ"ב סק"ב. 8. ובס"ב מביא רש סק"ב בזה ד"ל"ה ו' קילא מרח אב"י. 9. נטיג פמ"ב טע"ט. 10. תשובות הגהות ח"ב סי' ר"ס דבסי' הימים נמו הנהיג בזה וכיש במצבתי וק"ל ט"ו ותייש דמשיה וידיק והפסקים לכתוב "לחזק במרחץ", והוצאה בעלמא בעין מקלחת בומנט ליכא אסורא ונדאי כשהוא בצונטס או במפרט. ודבסי' נהגים לטבל במקוה לפני קידול (בדלעיל סי' תקנ"א אות ל"א), ואין בזה חשש כי כותנים לחסות סודה ולא לשם חנינוג, וכיה להודיא בא"א בטשאטש סי' זה בשם הקדושת לו ידע. 11. ששיב פמ"ב טע"ט. 12. רע"ז סוסיי זה ושרית מרחשים ח"ד סוסיי קמ"ח, שרית שבה"ל ח"ז סי' ע'. 13. שער"י סק"ד בשם הפמ"ג, וכלוח איי להגרמ"ט כזה שיש להחמיר בלילה זה כמו במ"ב בן המצרים, אבל אין לזה מקור בשם מקום אחר, רע"ז שרית שבת הקדוה ח"ד סי' קנ"ג דמשמעת גמיה וכן להיפך בלילה ו' אף כי מדינת ליכא אסור, עיר"ש. 14. במב"ר בסי' תקנ"ב מ"ב סק"ב, וכן המנהג אם כי יש מומחשים לקנות בלילה על שבת, וכיה להחמיר בלוח איי להגרמ"ט. 15. בסי' בורר הלכה סי' זה מב"א משבתי' בהגות המור לסי' ר"ס ח"ל יא"א אם נדחו ט"ב באב ע"י יום עשירי ראי' למעט בליל י"א משום אבילות של יום במשך לעצן בשבש ריח, ובבחי' סק"י בשם חסי' היום על ההור"א וז"ל רע"ז חב"ד הרפאים אין לשמש במרחצי תענית לפי שנלשל מחמת התענית ורק בל"ל שהוא מצוה או שומר פתאים הי' וכן כרצא לא כן מרחץ או מי שיעזר תפס עיר"ש. ובמוצאי שבת נראה בבר כונס ב"ב (סק"ב) בשם מר"ג להיפך מבר. 16. עין אורחות חיים סק"ג, ושרי חמד מע' במוצאי סי' ב' אות כ"ד ער"ש סי' זה. 17. בשעת בשם איי דמותו בשחור ויהי בקשר"ע סי' קנ"ד טע"י. ב' ער"ש סי' זה. אמנם בסי' כמה מהפסקים (המפורטים לז"ל) רש"י לא חזקא אלא דבומתם לא היה חרוך לכבס בלילה ושנאי ולישנא נקט, ומרחץ מותר מדי במרחצי ותענית ובפרט לעצן כיבוס רע"י תקנ"ח עורא אין לכבס ביום

פסקי

סימן תקנח – תשעה באב

תשובות

קה

הדוקא¹⁸ כשעשה לבדו שבת, אבל אם בדעתו עיין לעיל סי' תצ"ט טע"י ח', וחינו, דמצני להחרקן שוב למחרת אין היתר להחרקן גם פלגוגא בפוסקים לעצן זה ישי' אומרים במרחצי התענית עד חצות יום המחרת, וכן אין שמביכים אף אם אינא בחובה בקלין כסית היתר לכבס¹⁹ אלא בגדים לבדו שבת אבל לא ריש' אומרים שאין מברכין על מגילת איכה אף בגדים של ימות החול, ואכילת בשר ושהית' אם היא כותבה כסית בקלין וכו', והמ"ב מברך יין אסורא²⁰ עד חצות, ככלל שנה, ולא כאלו לבדן עליה כשהוא כותבה בקלין, וכל' אחד המוסים בזה, ויש' הכותבים שגם לעצן הספורת יעשו כמנהגו אך היכא דליכא מנהג אין לבדן נכון להחמיר להמתן עד אחר חצות.

סימן תקנח

ברכה על קריאת מגילת איכה
א. טע"י א', רמ"א: ומתפללים בנחת ודרך כבי כאבילים. ויש' גורמין "ומתפללים בלחש ודרך כבי" שכן הוא במסכת סופרים (מ"ט י"ח הלכה מחזירים אותו לבינת, שאם יקחהו לבינת על ח') "בחפלה ערביה אין אדם שומע לחבירו שנה הבאה יראה כמחייאש מן הגאולה.

מפני שהם מתפללים בלחשה" וכו'.
ובמקרה שלא קרא את מגילת איכה בליל ובמ"ב סק"ב: לעצן ברכה לפני קריאת איכה ט"ב בברכה (לאילו הנהיגין כן) משום שלא

ר' כדי שיהיו פונים להתנסע ברכה שבת (ועש"ב בסי' רמ"ב אות ג'), וכיה בדיא בסידור יעב"י שחור לספר ולכבס ולחזק מיד, וכן פסק: גלוני מרחי' מרחי' פירש שליטא ח"ז סי' כ"י, שרית לחזות סק"ד: שרית או נדבר ח"ח סי' מ', שרית אבן ישראל לחזרי' פירש שליטא ח"ז סי' כ"י, שרית לחזות נון ח"ז סי' ל"י, ששיב פמ"ב טע"י ח', שרית רבנות אפרים ח"ב סי' קנ"ח, שרית מחזה אליהו סי' פ"י, ובשרית באר משה ח"ז סי' ע"ט מותר כיבוס במרחצי התענית רק בשעתיה, ורחיצה וגילוח אנו מותר אלא בבוקר דיום ו'. 18. שרית או נדבר שם, וכיה בששיב שם בשם הגרש"א ז"ל לעצן כיבוס ולבש'ת, וכן מוכנס דאין לחזיר איכא נשאר שם בגד זה לשבת, וז"ל בדיקת 20 הבאנו רש' הנהלוקם על עיקר חומרא זו עיר"ש. 19. ובשרית שבת הקדוה ח"ז סי' קנ"ב רמ"ב יש להחיל להסיק מבצבת כביסה המכנסת בגדים לבדו שבת גם בגדים לימות החול כיון דבבחי'ל מבאי חולקים על עצם האסור והספורת וכיבוס ואין נמסקנו להחמיר, כזה יש להקל. 20. ער"ש טע"י ב', וכן נהגו עלמא. אבן שריר באורחות חיים ואין נמסקנו להחמיר, כזה יש להקל. 21. א"א בטשאטש וליכא אסור להחמיר מבריתש ד"ע שפי' דברי המגיד שהכל מותר הכותב גם בבשר ויין (היינו משהר"ם ד"ס ר' דבמרחצי התענית אסור מחמת אבילות של יום), ולפי דבריו הכותב רבשה ב"ו לא מור חז"ל כלל ר"י אבילות ביום ו', ועין בשרית מחזה אליהו שם ד"ב מסק' כן מנה כמה ראיות, ולפי' מותר הכיבוס והרחיצה והחלפת בגדים אף שער"י אין כותבו בהם לכבס שבת. 21. א"א בטשאטש וליכא אסור להחמיר אחר חצות בער"ש כיון שקראנוס להיכריע לשונה ולכן עדין מותרת הסידור להמתן במספורת עד אחר חצות, וכיה בזה: הר"ב דתקל' הור"ס בסוף דהשר"י.

תקנ"ח – 1. אורח סק"ב בשם סי' כדס שלמה, וכיה בסידור יעב"י מתפללים בקול ודמה דרך בבי כאבילים. 2. מגיד סי' רפ"ב ח"ד במחש"ש חכא. 3. פמ"ג איי רש סי' זה. 4. בדיח סק"ה. 5. סי' תורת חיים סי' זה סק"ב בשם אב"י בעל המנהג חיים שכן נהג המנהגושי'.

וְגַם יוֹכֵל לִישֵׁב עַל סִפְסַל גִּמְדָּה לִמֵּי שִׁקְשָׁה לוֹ
 לִישֵׁב עַל הָאָרֶץ, וְעַל הַמִּדְבָּרוֹת שֶׁלִּפְנֵי הָאָרֶץ
 קוֹדֶשׁ מוֹתָם¹⁶ לִישֵׁב אֶפְיָל לְכָל אֹדֶם לִי דִינוֹ
 כִּי־יִשְׁבֶּה עַל הָאָרֶץ, הַדְּשָׁנוֹ הַדִּינִי¹⁷ עַל־מִלְחָה לְהִלָּק
 מִגִּי טַפְחִים, כֹּשֶׁם שְׁנוֹתֵיגִים הָאֲבָלִים תוֹךְ ד' יָמֵי
 אֲבָלּוֹת לְהִלָּק לִישֵׁב עַל כָּסֵא מַחֲוֹת מִגִּי טַפְחִים.
 וְהַקִּנְיָן וְחֻלּוּשִׁים, יִיחָדוּ וּמַעֲבָרוֹת שִׁקְשָׁה
 לְהֵם יִשְׁבִּיבָה עַל כָּסֵא גִמְדָּה רִשְׁאָיִם¹⁸ לִישֵׁב עַל
 כָּסֵא רִגְלִי מֵאֲחֹר שְׁאִינִי אֲצֵלָם לִישֵׁם תַּנְגּוּן.
 וְכֵן הַתַּנְגּוּן בִּכְרֵם אֵי כְּאוֹרֶסְבוֹס רִשְׁאָיִם²⁰
 לִישֵׁב שָׂרִי כִּסֵּעַ כִּסְיוֹת הַתַּנְגּוּן וּלְנִחּוֹת גִּרְיָא
 אֵלֵיכֶם מִסֵּעַ כִּסְיוֹת הַתַּנְגּוּן.
 וְרָאָה רִשְׁאִילָת שְׁלֹמֹה דְּהָא אֲמִירָא כְּבוֹשִׁיחַ יִישֵׁשׁ
 לֶךְ שְׁלֹמֹה, אֲמַנָּה בְּמִנְחָה לְכִרְעֵי נִשְׁאָיִן כְּפִיִּים,
 וּמִנְחָתָה²² הַמְּקוֹבְלִים בִּירוּשָׁלַיִם תִּזְוִי לִישֵׁא כְּפִיִּים
 גַּם בְּשִׁמְרָתָה.
 שְׂרִישׁ דִּינִים כְּבָרְיָא הַחֲדָה דְּסִיָּא
 שְׂרִישָׁתָהּ וּמִנְחָה
 ו. שֵׁם: קוֹרִין בְּתוֹרָה כִּי תַחֲלִי בִּסְעָה וּמַסְתִּירִין
 בִּירְמִיָּה אֲסוּךְ אִסְיִסִּים. הַעוּלָה שְׁלִישִׁי הוּא
 הַמַּפְסִיר, וְחֻצִי קִרְיָא אֲזִירִים לְפָנֵי בִּרְכַת
 הַהַפְסָרָה, וְהַחֲרִי"א (בְּהַגְהוֹתֵינוּ לְשִׁירָה) מוֹכֵר
 שִׁישׁ לְמוֹה הַחֲצִי קִרְיָא לְאַחַר הַהַפְסָרָה וּמְכָרָה
 שִׁישׁ הוּא בְּשִׁרְתָּה הַרְיִי מִינְחָה (כְּצִיל כְּסִי)
 שִׁישׁ הוּא בְּשִׁרְתָּה הַרְיִי מִינְחָה (כְּצִיל כְּסִי)

זשאזז פאפ און ראק און פאפ, וואס איז דאס געזאגטע
זשאזז פאפ און ראק און פאפ

ה. עני ד', ש"ע: אין אומרים חתן ולא
סליחות ואין מפלין על פניו משום דאיקרי
מוציא ומטעם²¹ זה אין אומרים אביי מלכנר
לא בשחרית ולא במנחה.

עפ"י דעת הרבה פוסקים ראשונים ואחרונים
אין כן אלא אומרים הקידוש לפני ההפטרה.
אין²² עושין "מ" שבייך" לטלים בקרייתתים
בשחרית ואף לא לזלזל או לזכור המתפללים

[illegible]

16. מקור הדם להדיר. 17. ילקוט הגשמינו כי זה בשם סידור עון הפילה וביה בטי משנת תיקב מי
זה, והם באבאל תגשמיס להלקי עפיס ודירי פ' אלו מגלחין ודבר המסוך לארץ בארצא סמכחא דמי, וכידי
בשהיח פ"כ מי יעל יאי. 18. רואה לשמיחא הוזחא 30 ידקס, רע באורחות חוב ח"ב ע"י ק"ד
שהוזחא הדגריק מי יעל יאי, רע יתשבס על שרעהיג גמור לזקסן שרעהיג חזקת דוקס רבוב מי
19. ונתת והילול פמיח סעי' יאי, וכיה שרעהיג יד' מי שפי' סעי' ז'. 20. סמנא וקאי פמיח
הוזחא, מי הויתת והילול שם הויתת יי' בשם הגריש אלשכב שליטיא, שית רבובא אפיסא היא מי
שפי' 21. לוח איי לגרימיס. 22. אגורחא וכיה כשגריג דגריג ובידיה ודית יתע דאן אמרימיח
אירי רבוב וכו' (בדל), ואן משאן פמיח טיב, וסאקן אייר ובשורי עלת שמואל יי' עיי' דרבי
בברא סקל ריש אבסול, ואיח בסריח טיב (תצמיח מכיסיג), סמכ שטות רוא לא למור לזקס
וכי' בשוריח וכי' וטיח לא ואיח בשם שטת גמור וכו'. 23. בדיח שם. 24. בטי ביור חלה ונטיח
מי זה מבא ליד פוסקס ראשונס ואוזחנס הסורבס כן, ובטי ילקוט וסק מעריס עמי תפסיח חלה
בגרימיח למור קדיש, אחר התפסור. 25. בדיח סקס בשם ודרשות מגריג. 26. ובזן ודית יי'.

היה להם מגילה כשירה וכו"ב, מ"מ כשקוראים
אוטו בביתו של מ"ב יצאנו^ט בלא ברירה.
ג. שם: מחפלים ערבה והי יצאנו עמה
בדרך המלך ערבית כליל פ"ב

ב' סעי' ב', שריע' ומתחללים ערבות ואומרים
אויכע וקיות. ובטור מוכח דבר המסכת סופרים
"קורין ספר קניות (איכה) וכו' ואם יודע להוציא
מוטב ואם לאו ונתנו למי שירדע להוציא
שיכינו כל העם והנשים שחידוקות שהנשים
רפ"ב (מק"ב) להוציא שנשים חייבות לשמוע
קריאת התורה בכל שבת, אמנם למעשה' לא
בדברי הלל לזהותן לומר אחרי מצויה שירי' חייב
למעלות אשא עיני אל הדרים' וכו' ואומרים¹¹
אחוז גם בליל ט"ב שהוא מסדר התפילה. וכן
אומרים לפני המעלה שיר המעלות הזה בדרכי
וכי' וקורין לזהותן כן בכל השנה, ובענין בירורי' בדרכי
ז' לעולם' וכו' שאומרים בדרכי לפני שמועדי'
— יט"ו אומרים שאין לאומדל, אמנם מנהגיהם
העולם לאומדל, ומשום איסור דברי תורה איך
כזה שגם הוא מסדר התפילה.

דגו הנשים ליהו כשמית קיית וזכרי כמד אחונו שחכיו דרי המי סופרס בע אמרו ונהו ללול הורח למקורח יחירו דריו מצו מהו טוב ול מדא במנה.

ש"ס ח"א כסא, מדרגות שש

ארה"ק, ובמסעך במבנה ובאופנים

סעיף כ"ג. כל מי שיש לו חוב על פניו או על אחרים

בכיה"נ' לארץ עד תפלת המנחה, ובמ"ב (סקי"א) מות' להניח תחמי שק או כר קטן

[illegible]

קכח פסקין סימן תקנ"ט - תשעה באב תשובות

מי שצריך לבדוק יגומלי יבדק²⁷ במנוחה. ויש²⁸ בעל קורא, אבל במנוחה אין הו"ל לבידוקי.
מי שאומר שאין לומר "בדין שמים" וכו' לפני המצאת הס"ח בשחרית.
ומי שאינו מתענה - עיין לקמן סי' תקס"ו
סעי' ו' ובמ"ב סק"א שלכחילה לא יעלה
להוראת עיניו אות ו' עוד פרטים בזה. עכ"פ
בקרית שחרית אף למחמרים א"ל²⁹ חשש
שיעלה להורה כי נהגנו על האבילות דסיכ
חל על הצום וכן משמע בדברי הרמב"ם (בפ"ג
מהל' תפלה ה"ח).
ובמש"כ ברמ"א ומ"ב (סק"כ) בענין אמירת
פיטום הקטורת ושאר סדר התפילה - עיין לעיל
סי' תקנ"ד אות ד'.
סעי' ה' שריע: בשעת הקנינת אסור לספר דבר
וכי'. עיין לעיל סעי' תקנ"ד אות כ"ג.

אכל - הליכתו לבידוקי, עלייתו
להורה, תפילתו לפני העמוד
ו' סעי' ו', מ"ב סק"ד: והג"ש קלוגר הוכיח
כלילה שיש קנינת מועטים לא ילך האכל חוץ
ג' ימים, אבל כיום שיש הרבה קנינת וצער לו
אם לא ילך שרי ואחר ג' ימים גם כלילה ילך
לבידוקי. ואין צורך לשנות מקומו בסי' באב.
ובשחרית מותר³⁰ לו לעלות להורה ולהפסיק
כיון שהקריאה היא מענינים הרעים וכולי עלא
אסורים בחורה כמותו, ומותר³¹ לו גם להיות

ליר, שריח דבר ישראל - תלץ היא סי' קנ"ט ויש קצת שמונה שאב אומר "בדין שפטרני".³² בדיח
סק"ה, תיע לעיל סי' הקניא אות ג'.³³ משמרת שלום - קורטב סי' י' ויש דעות דאין לאומד
כ"א בשב"כ וכלשון רשבי ומהפחות תיע שמאי ורדמ"י ואם כי נזה לומר בכל הימים עכ"פ נטיב
שחרית היא אין לומר דאין היא אין מהפחות תיע שמאי ורדמ"י ובראי אין כותב רשבי לומר א.
אבל במנוחה דאין הוא כבר התעוררות ההתנסות אפשר ויש למד' עכ"פ.³⁴ תשובות הנהגות ח"ב סי'
רס"א וע"ש שנטה לומר דגביר ויש למד' עכ"פ.³⁵ שערות סי' קנ"ד סק"א בשם מהר"ב.³⁶ חוץ למעט שם.
למעט פ"י סעי' ו' בשם מהר"ל.³⁷ מ"ב לעיל סק"א בשם הפג"ש בשם מהר"ל.³⁸ חוץ למעט שם.
33. בדיח סק"י.³⁹ 34. סי' בריית אבות סי' ג'. 35. מ"ב לעיל סק"א בשם מהר"ב.⁴⁰ חוץ למעט שם.
36. עיין שריח אסור מערכת בהדמ"ע סי' ב' אות י"ד. 37. ט"ב שולח ביום א' - לוגר"ש ובל"ע.
דאף דבדיח"ם בתשעת הימים מקילים אבל לא נטיב.⁴¹ מ"ב סק"א בשם מהר"א ושרא אחרונים.
39. בדיח סק"ט בשם שכו"ז בשם מהרי" מנחם, ועיין בסי' ט"ב שולח ביום א' וצ"ל הערה ק"ד

פסקין סימן תקנ"ט - תשעה באב תשובות קכט

שעה בשבת או לפני ר"ח, ואין⁴² לוכשים נעלי
עור, וכן שאר ענינים האסורים בסיכ לא הותר.
ולכן אסורים בדיחה וסיכה וכן ישיבה על כסא
הכו' (ותלת הנגל' כעת המילה). ונחגשים⁴³ שאבי
הבן, המוחל והמקל (וסנדק מעמוד וקוואטר
המחבד בכסא של אליהו) מחצופים בשלית,
התכבד⁴⁴ להחשק בשלית שאלה כרי שלא יצטרכו
לכרך עליו, אבל לא ילבש אבי הבן תפילין,
ואלו המלים אחר חצות מותרות העיסוף בשלית
ולבישת התפילין כרגיל.

מותר⁴⁵ למהל' לתקן צפרניו אף כסיכ
לצורך מילה המהקשמת בו כיום, ולהורח⁴⁶ ידיו
בסבן. לצורך קניית חזיתו, וכן לשטוף פיו
בבזל מחטא מר כבדי למנוע ייחוס לחינוך כעת
המציצה.

ומכריס ברכות המילה וגם⁴⁷ שהחיתו
לחוננים ככל הנהגה, ובענין המציצה נחלקו
הדעות⁴⁸ אם לעשותה ע"י יד כרגיל בכל השנה
אם לא, המקל⁴⁹ יש לו על מי לסמך אבל
ומכריס ברכות המילה וגם⁵⁰ שהחיתו

שמוח⁵¹ מכמה אנשי שיטת המהמרים.⁵² כסבי' בדיח' יד' ומותר, ובאגדה היא עמי קפ"ט שכן
מנהג העולם דלא ככמה מהאחרונים שהקילו בה עי"ש.⁵³ בשעית סי' תקנ"ד סק"א ויכ"ה בשעית
סי' י"ח סק"ד בשם מהר"ב סנדק הלובש שלית אין למחות בידו, ובאשל אברתם תיגט כותב דלובשים
סלית, וכזה בשעית שארית שמוחה סי' י"ח וסי' זכור הברית סי' כ"א סעי' מ"ז, ובסיכ שולח ביום א' -
דבל"ע, שם רבן יש לנהוג, ובאגדה היא עמי קצ' שכן נהגים, וטרא דמכריס האומר הברית, אלא
שלא מפורש שם.⁵⁴ קנעטר עיין תפילה שכתב סידור דעת קורשים (סלית המקל חיבת ברכות, אלא
43. סי' בריית אבות סי' ד' אות ט"ז בשם מהר"ל.⁵⁵ דבמבטקן לקמן סי' תרכ"א אות ד' בשם
44. מהר"ל לכל יד סי' כ"ד, וכזה עפ"י סוסי תקניא עי"ש.⁵⁶ המותרים: שרית מהר"ם
פוסקים.⁵⁷ 45. מותר לכל יד סי' כ"ד, וכזה עפ"י סוסי תקניא עי"ש.⁵⁸ המותרים: שרית מהר"ם
שיק סי' שט"ז, שרית מהרי" אסא חוריד סי' ר"ט, שרית ענק שאלה סי' י"ז וה"ד בקצת המנהג על המסא
סי' תרכ"א סק"א ודק מוכיח אסור אבל בשאר העניות מותר, וכזה בשעית האלק' לך שלמה סי' ש"ס
וה"ד בל"ע מהרי" (ד"קקוב) סי' ז', האסורים: שערות סי' תרי"ב סק"ג בשם שרית דבר שמואל סי' צ"ח
ומכ"ש בטיב הדיח, ברכי יד סי' רס"ה, ולק' מהרש"א שם, שרית תשובה מאוהב סי' תקנ"ד, דרכי
חיים ארבעות דברות ביהודין שכן נהג צומצ' יש להורו וגם בטיב המקל יש לו על מי לסמך ובסיכ חזוה
אחר ארבעות דברות ביהודין שכן נהג צומצ' יש להורו וגם בטיב המקל יש לו על מי לסמך ובסיכ חזוה
דאף אפשר להקל, ובה"כ אסור.⁵⁹ בדיח סק"ה בשם שרית תשב"ץ ורח"ה חיים, באגדה היא עמי
קצ"א.⁶⁰ במשנת לעיל סי' תקנ"ד אות י"ט ואף בהנחת ד'.⁶¹ כמ"ס לעיל סי' תקנ"ד אות כ"ג.
51. מ"ב סק"ד.⁶² 52. מ"ב לעיל סי' תקנ"ד סק"ב.⁶³ וכו' וד' פ"ג נאמר ג', ועד שם ואין נאכ"ס

קלג פסקי תשובות תשנ"ב

סימן תקנ"ט – תשנ"ב באב

הדינים בסי' תקנ"ד אות כ"א.

ונתקן⁸¹ שיעשו הפדיון מסור לערב כדי להסמיכו למעשה שאחרי ככל האפשר.

ועשין פדיונה⁸² בין בטיב נדחה ובין בטיב שאין בענין הליכה לבית הקברות בש' באב ריש' הכותבים שלמעשה נהגים שאין פדיונה⁸³ ב' כ' בטיב נדחה ובין בטיב שאין נדחה אלא עורכים הפדיון כמצאנו ט"כ או למחרת⁸⁴ ביום.

וע"ע לקמן סי' תקס"ח אות ה' לענין פדיונה⁸⁵ בשאר ימי חטאות, וכשתל יום לא בשבת וט"ב או שאר חטאות ביום א'.

שע"צ סקל"ד: דיוקא כיום חופות אבל בו ימי המשחה של צריכים להשלים אף בתענות נדחה וכו'. עיין משיב בענין זה לעיל סי' תקמ"ט אות ב' וסי' תרפ"ז אות ד'.

מוחזרים לאכול (בטיב נדחה). עיין בזה לעיל סי' תקנ"ד אות ה' - ס'.

סעי' י', שרי: נהגים שלא לשחוט ולא להכין צרכי סעודה עד אחר חצות, והוא חזין סידור הבית, ועיין בארובה בכל פוטי לבית הקברות בטיב, ויש' שנהגו ללכת אך

תשובות

סימן תקנ"ט – תשנ"ב באב

לחזקו⁸⁶ לבעלי הבית האכילה ושחיה בטיב נדחה וכ"ש בשאר חטאות דחויים.

ובית' מילה שלא בזמנה (נדחה) המוקיימת בטיב נדחה, יש' אומרים שבה לכו"ע לא הותרה האכילה ושא' צינורם לבעלי הבית, אמנם מסתמק⁸⁷ הפוסקים משמע שלא להלך בזה וגם בביימ המוקיימת שלא בזמנה מותרת האכילה וכו' בטיב נדחה וכ"ש בשאר חטאות דחויים.

החזקו⁸⁸ בביימ המוקיימת שלא בזמנה ונהגין כדלהלן לענין פדיון הבן משלמים חטאות וכוונתו, וכמבואר לעיל פדיון הבן בטיב שאין נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

בשבת ונדחה הפדיון ליום א' שהוא ט"ב נדחה לכל הדעות צריכים להשלים חטאות.

לא נבטו בין הקברים אלא עמדו בחץ ליד
הגדר (וע"ע טו"ס תקפ"א).
ואף כי אין אומרים צידוק הרין בט"ב,
מ"ם הוראה קבר ישראל מברך⁸⁹ אשר יצר
אתכם וכו'.

סימן תקפ

בענין החיות להניח זכר לחורבן אמה
על אמה בלתי מסוידי
א' סני' א' שריע: משחורב ביהמ"ק תקנו
הכפוי שהיו באותו דור שאין בונוס לעולם
בין מסוידי וזר אלא וכו', ומשירי מקום אמה
דע, כי אין חילוק בין ארץ ישראל לחו"ל

השרש הנבחר, נמוקי ארץ קצת קדולת בפולין נהגין ללך סביב למיר ביהמ"ק ולא לחנוכה פנימה.
ובסי אחרות רבו ח"ב עמי קמ"א שהוריא זצ"ל היה הלך לביהמ"ק סביב פעמים נוסס בין שורות הקברים
הפעמים עמד בבנייה להדיק וכו' לא, הנגריי קונסטי זצ"ל לא היה נבט בשום פעם בין הקברים.
ובשנתו האחרונה היה נבט כלל מללית לביהמ"ק ואף לא בעמידה ליד הגדר לא סביב ולא בשאר
ימות השנה והיה נראה בעליל שטעם כנסו עמו בזה.⁸⁹ שם בשם הנגריי קונסטי זצ"ל ששאל לחו"א
אם לברך ברכה זו שהיו אין אומרים צידוק והיו לא השיב לו, אבל הוא עצמו (בשנים שהלך היה
מברך ברכה זו כשראה הקברים ואמר שהמברך לא הנסיד.

תקפ – 1. בענין סני' זה ובאחרות וזים סקיד דאנו דרס בין הנכרים והם מקפידים על שלמות
סיד הבנים (ובכנסו אין שיר טעם זה, דאין מקפידים אלא על החיות והצניעות של הבנות) ובשרית
התעוררות תשובה היא סי' קסיד שרץ בסיד מרגע ציוו חו"ל לשיר ללא סיד, אבל בסיד נחלו כדור
הנהוג במשנא א"צ לשיר מקום ללא סיד, דאין זה ממשות אלא מדאא סיד, אמנם שיא אינם מחלקים
בה. 2. כן מצט כחוב שנונו: הנגריי עמודי זצ"ל (שרית שאלת תעביר היא סי' קסיד), והוריס זצ"ל
(סי' מבניו החוריס, עמ' צ"ג), מוחרש מבטלא זצ"ל (שרית משכנות הדרעס סי' יח), הגדק מבטשטש
זצ"ל (שם), הדיבר וזים: מצאנו זצ"ל (כפי שרית המעשה מוחרש רבי הלל מקלמיי זצ"ל שניקד אצלו
הענין לו על שאין זכר לחורבן ומיד עולל הדיבר זצ"ל על הסלם ונורד הסיח הדיס כשיער, ובסי רבינו
הק' מצאנו ח"ב עמי רכ"ש שרית הסביר שפיר דין פסור מלשון ואת משום שדירה אינה שלו אך
כין שהעיר לו הגדק הנ"ל לכן תנקט, הדיס בספר הבית סי' י"ט הערה י"ב), בו הדיבר והקאלי משנאות
זצ"ל (מלהלן בשם נמוקי ארץ), מוחרש מלאני זצ"ל (כרזה סקידא בשמו שפאר היה מצטער על
הפנה כרע ומראה הלכנס נראה מטעם או אותו הבית נבט ער העולם וכל דאית ביה אמה על אמה כשיער נגד
קונסטי זצ"ל (אחרות רבו ח"ב עמי קמ"א) וכן נהגו ע"י הדבה נחלקים הדיס עליה, וזהו"ל הנגריי
3. בודישו אנדית מוחרש"א ריב דף ס' ע"צ בין דברי שם כחוב יום מטעם זה ושירי אומה זצ"ל.
בואל אין לו קין בחול ואין דעת להיות חושב רק דרך גירוד, משמע ששן וזר לחורבן בזה הוא
הוקף בחול, ובספר הבית שם הערה א' מבאי כרזה בחדר חלפיות ע"י בן יכשבתה בחץ
לארץ ישירי אמה על אמה, אמנם שאר פוסקים אמן מחלקם כלל, תיע שרית או נדבר ח"ז סי' ע"ג

הלכות ומנהגי
בין המצרים

חשפה כאב שול בשבת

זה סיד כחוב נחל למיר זצ"ל
סני' מברך קמ"ק

מחבר: מרדכי שטיין
הדפוס: מוסד תורת אברהם י"א

דיני תשעה באב

א. תשעה באב אסור בה' עינויים: אכילה ושתיה,
רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמישי המטה. וכמו כן
צריך לנהוג בו כמה איסורים שהאכל נהג בהם. ולכן אסור
בתיבת כאכל ובשאלית שלום. ונוהגין בו איסור אף בישיבה
ע"ג כסא או ספסל עד חצות היום, ובצעשית מלאכה
[במקומות שהמנהג שלא לעשות] ומניעת הנאה ותענוג
[לענין שכיבה במטה, הריחת בשמים ועישון ועוד].

א. תשעה באב לילו כיומו לכל דבר, ואף בין השמשות
שלו אסור בחמשה עינויין הנ"ל ובתלמוד תורה²
[ובשאר הדברים, ראה במקורות]. אבל אין לו דין תוספת

- 1. תענית ל. כל המצוות הנהוגות באבל נהוגות בתיב, רמב"ם פ"ז מתענית הל' י"א. טוש"ע תקנ"ד ס"א. ויתר הדינים ית' להלן בפרק זה.
- 2. פסחים נ"ז: רמב"ם שם ה"ז טוש"ע תקנ"ג ס"ב ומ"ב תקנ"ד סק"א. ואמנם לענין שאר הדינים שרו כגון ישיבה על הספסל ועשיית מלאכה צ"ע אם נהגין בביהשמי"ש, שהרי אף ביום עצמו הותרו מחצות ולהלן, ובפ"י ושר"ע לא הוזכר דין ישיבה ע"ג קרקע רק אחר ברכו, ומלאכה לרשי"י מותרת כלילה ונ"כ במקו"ח לדינא ויענ"ן בסידורו הביא שיטה זו ועיכ"פ בספיקו משמע דיש לחקל בו לכה"פ כדן ספיקא ודבנו. ובפמ"ג ר"ס תקנ"ג ומ"ב שם לא אסרו בביהשמי"ש רק בה עינויין ובתיבת, אבל בשאר הדברים לא מצינו. ושר"י בשבולי הלקט סי' רס"ז שכ': "יש

אם התפלל ערבית מבעו"י נאסר מיד [אז"כ התנה בפירוש שלא קיבלו עד ביהשמי"ש]⁶, וראה במקורות.

ג. וכן ביציאתו אסור בכל חמשת העינויים ובתלמוד תורה עד צאת הכוכבים אפילו אם התפלל ערבית מבעוד יום. והנהגתו להחמיר כרכינו תם אף בדרבנן, מחמירין אף כזה כדאפשר, והמחמירין כר"ת רק כדאורייתא, מקילין כזה⁷.

בכלשוו ע' ת"י רה"ש ט. ועוד ואכ"מ. ועי' במוע"ז ח"ז ס' רנ"ג ובתשו' והנהגות ח"ב ס' רע"ב באורך.

5. ראה הע' 3 שכ"פ רמ"א וכל האחר', וכ"ה בברכ"י סק"ב ובמטה יהודה, וכ' במ"ב שם דאף במצאי ת"ב אין דין תוספת.

6. רע"א בגליון השו"ע ע"פ הרי"ף בשם גאון שאוסר להבדיל מבעו"י שאם מבדיל קיבל עליו הצום וכן בתפלה ערבית עי' מגיא רצ"ט סק"ט. וכ"כ במ"ב בשעה"צ ס"ק ט. ולפ"י משמע דאפי' אם יתנה בפירוש שאינו מקבל הצום לא מהני כמו בהבדלה, ואמנם עי' ביו"ד ס' קצ"ו ברמ"א דנקט בדריעבד בהתפללו עדיין יכולה להפסיק בסתירה דחשיב יום רצ"ע. ושו"ר בתה"ד ס' רמ"ח משי"ב שם לחלק בזה בשם א' מהגדולים [מהרי"ל] שכ' לו בתשובה ולפ"י אי"ש. ועיקר הראיה מהבדלה לתפלה דחול, צ"ע בזה ד"ל דהבדלה שאני, ובמגיא רצ"ט לא נתפרש דתפלה בת"צ אוסרת ע"ש, רק כ' שם דבתענית יחיד אינה אוסרת. ושוב שמעתי מהגר"ש אלישיב שליט"א שעיך ד"ן צ"ע ללמוד תפלה מהבדלה וכנ"ל, ולכן במתנה בפירוש שאינו מקבל עליו התענית בתפילה, בודאי יש להקל.

7. מ"ב סק"ג. ועי' להגרמ"ט זצ"ל בספרו בין השמשות ובהסכמתו לספר אורות חיים. וכאן מקילין אף שהוא מדברי קבלה, דלענין זה לא קיבלו עליהו לחוש לש"י רבינו תם וגם להרבה ראשי ד"ל אין חיוב מדברי קבלה רק תלוי ברצו, וזה לא קיבלו עליהו. ובפרט שדעת ריה"פ דדברי קבלה בדרבנן, ע' חורת חסד ס' ר' באורך.

מבעו"י³, ויש מחמירין כזה⁴, והלכה כדעה ראשונה⁵. ומ"מ

מקומות שנהגו לישב על הארץ מיד שאומר החזן והוא רחום ויש שאין נוהגין עד אחר תפלה לחש ואומר קדיש ויושבין על הארץ⁶. עכ"ל. ומשמע דלכו"ע אין צריך לישב אלא מתפלת ערבית בביהכ"נס. ומ"מ ראיתי בשלמות חיים ס' רכ"ז שכ' דלכתחילה ראוי ליתר בשיבה על הספסל ביהשמי"ש, וראה בסמוך.

3. כ"מ ברמב"ם שם דרך ביהשמי"ש שלו אסור, ובמ"ש במ"מ פ"ג ה"ג. וכ"כ הרמב"ן בתה"א ובתוס' פסחים נד. ועי' להרי"ב"א תענית ט. ובעירובין מ: והרדב"ן בתשו' ה"ה לשונות הרמב"ם ס' קד, וכ"כ הב"ח [ומש"כ שם דברמב"ם נראה דיש להם תוספת זהו רק בשאר תענית עבור דגשמים ולא בת"ב ובמ"ש המ"מ שם]. וכ"כ הרמ"א ס' תקנ"ג והגר"א שם ומגיא סק"ג ובהי"א ודה"ח ומ"ב סק"ג. ואמנם לענין שאר הדינים שבו כגון ישיבה על הספסל ועשיית מלאכה צ"ע אם נהגין בביהשמי"ש, שהרי אף ביום עצמו הותרו מחצות ולהלן, ובפ"י ושו"ע לא הוזכר דין ישיבה רק אחרי ברכו. ומלאכה לרש"י מותרת בלילה, ועכ"פ בספיקו משמע דיש להקל בו לכה"פ כדון ספיקא דרבנן.

4. רמב"ם בפיה"מ סוף תענית וכ"ה בחינוך מצוה רצ"א וכ"כ תוס' תענית ל. ד"ה כלוכן פשוט רי"ף בשם גאון שכ' דקבליה לתענית איתסר באכילה ושתיה, ורמב"ן תמה הרי אין בת"ב דין תוספת ע"ש, [ומיהו בסדר רב עמרם גאון, מצינו ישוב נפלא לזה, דכיון דהבדיל נאסר בבשר ויין מדין סעודה מפסקת של עת"ב, שהרי פקע ממנו דין שבת של מעלה כסעודת שלמה בשעתו, וממילא לא יוכל לשחות יין ההבדלה]. ושו"ר להנצי"ב בשאלות ו"ל, דיש תוספת לעינוי ת"ב לגבי אכילה בדעת הרי"ף ורמב"ם והגאונים ז"ל, דיש תוספת לעינוי ת"ב לגבי אכילה ושתיה אבל לא לשאר עינויין, וישב גם סתירת דברי הרמב"ם בזה ע"ש ובהנה"ה. וכדי לחדר בשיטה זו יש נוהגין לקבל מבעו"י התענית, ולשיטה זו נראה שיש דין תוספת בין בכניסה ובין ביציאה. אבל הפ"י לא נקטו כדעה זו כדלעיל. ומ"מ נראה דלדין שכבר פורשים מהשקיעה ובמ"ש במ"ב סק"ג ואין מצמצמין ופורשין קודם לכן בזמן שהוא ודאי יום ולא מחמת ספק יוצאין כל השיטות. דעת ריה"פ שדין תוספת יוצאין

ד. הכל חייבין בתענית ואפילו מעוברות ומניקות,⁸ אאיכ יש חשש ספק סכנה ונוק לעובר במעוברת ואפילו בתחילת ימי עיבורה,⁹ או שיהיה צער לולד שאין לו מה לאכול או עיי שינוי טעם החלב.¹⁰

ה. אדם חלוש בטבעו, אף שיש לו צער מהתענית, כל שאינו בחשש סכנה ואינו חולה חייב להתענות.¹¹

ו. חולה שאין בו סכנה, וכן יולדת בריאה אפי' תוך ל' יום נהגו להתענות כל זמן שאין להם צער, ומ"מ

8. פסחים נ"ד. רמב"ם פ"ה מתענית ה"י, ובטוש"ע תקנ"ד ס"ה.

9. ע' ברא"ש ובר"ן סוף פ' יוהכ"פ בשם גאון ורמב"ן בתה"א, שמקל"ן אף ביוהכ"פ אפי' קודם מ' יום ליציירתו כשיודעים שאם לא אכלה יעקר הולד. ובק"נ שם ובמהרש"ם בדע"ת ס' תרי"ז. ועי' מ"ב תקנ"ג בשעה"צ סק"ב. ועי' תשרי מהר"ל סי' מ"ה דלא שייך חומרא בזה.

10. תשרי דבר שמואל סי' ק"ז ובתח"ס ח"ז סי' כ"ג. ובאה"ט סי' תרי"ח ובאה"ל סי' תרי"ז ד"ה עוברות. ומיהו גבי יוהכ"פ הצריכו שיסתכן הולד, אבל לגבי ת"ב כ' בברכ"י תקנ"ד סק"ה שאם ע"פ הרופא תיזק לו התענית להניק עיי שינוי החלב מותר לה לאכול. ובארחות רבינו ח"ב בשם החו"א דאינה צריכה מחמת כן להפסיק להניק הולד בערב ת"ב וליתן לו תחליפי חלב אם וכדומה, אלא מניקתו כהרגלה ואוכלת ע"פ דין בתענית כפי הצורך, וכן שמעתי בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל.

11. תקנ"ד ס"ז ובמ"ב סק"א, ושם נהגו להתענות כמ"ש הרמ"א, וע"ש במ"ב סקט"ז, בשם החו"א דבחולה וגם חלוש אין כדאי להחמיר, אבל חלוש לחוד צריך להתענות, וכ"כ בערוה"ש תקנ"ג ס"א ותקנ"ד ס"ז דכל שאינו חולה מתענה ואפי' חלוש או בעל מחששים ע"ש. ודברי המ"ב סק"א על חולה והוא גם חלוש, וביאר שם דצריך לאכול היינו שהוא חלוש וחש בגופו, וא"צ שיאמר דוקא צריך אנן, וכמ"ש במאמר שם.

כשמרגישה שצריכה לאכול תפסיק התענית ותאכל. ויש מקילין בכל זה, והמיקל לא הפסיד. ואם הם חלוישים בטבעם אין להם להתענות¹². וי"א שבדורותינו החלוישים אין ליולדת תוך ל' להתענות כלל¹³, ואצ"ל כשילדה בניתוח. וכן

ועי' אגרי"מ ח"ד סי' קי"ד שפטר אף בחלוש יותר משאר בנ"א מהמ"ב הנ"ל וצ"ע.

12. בשו"ע תקנ"ד ס"ז דפטורין, וברמ"א שם דנהגו להתענות כ"ז שאין להם צער גדול, וכ"ה בתשרי רש"ל סי' נ"ג דאפי' אמרה צריכה אני מתענה אאיכ היא חולה קצת, ובמג"א סק"ט, ומ"מ כ' הרמ"א דהמיקל לא הפסיד. וקאי בין על חולה בין על חיה דאפי' בלא צער המיקל לא הפסיד, ובא"ר כ' דהמלבושי י"ט בשם ארי"ה מיקל בזה, וכ"מ בביהג"א כאן וביר"ד סי' רס"ה ס"ד דבחולה ויולדת לא גזרו כלל איסור תענית, והיותר גמור הוא ע"ש. וכ"כ באב"ג סי' תקנ"ג. ובתשרי פני' תנינא סי' ט"ז ובתשרי שמלת בנימין ורף ה' נקטו דלא כרש"ל. ובפרי"ח בליקוטיו הוכיח מיי"ד סי' רס"ה ס"א דמבואר שם שיוולדת שמתענה, ותי' דאם קים לה בגוה שיכולה להתענות תתענה, ואם לאו אוכלת. וכ"כ במ"ב סק"ב, וביאר שם דזהו הכוונה צריך לאכול. ובספר יהושע פסקים סי' קצ"ה. שעל כרחק לא פטר השו"ע רק כשיש קצת חולי. ובבית הלל ייד סי' רס"ה ישוב אחר לזה ע"ש. ועי' חו"א כלל קל"ה סי' ובנשמ"א דחשאב"ס אם צריך לאכול המיקל לא הפסיד, ובשע"ת סק"ז בשם תשרי פני' חז"ל, ובשם תשרי זכרון יוסף כ' שם שאם בריאה ואינה מרגשת בחולשת לידתה התענה ותשלים, ואם חרגיש איזה חולשה יתירה באמצע היום תפסיק מלהתענות, ואם חרגיש קצת חולה או חולשה לא התענה כלל. וכ"כ המ"ב סק"ט. ובחי"א לגבי חולה שאם הוא גם חלוש אין לחמיר, ובמ"ב סקט"ז.

13. בערוה"ש ס"ח, כ' רכ"ז בימיהם שהדורות היו בריאים אבל עכשיו חלילה ליולדת להתענות תוך ל' כי עדיין חלושה היא והיא ממש כחולה ולכן אין להניח להתענות בת"ב. וכ"כ בתשרי מהר"ם מרוטנבורג אחריו סי' ט"ו, והובא בפתחי תשובה, ובכה"ח אר"י ט. וועי' שאילתות סי' קס"ז

אך אין צריכים מדינא לאכול פחות פחות מכשיעור¹⁶, וראה במקורות.

כוסות, ואם צריך לשתות אסור לאכול, ואינו מותר לו אלא כפי מה שמוכרח לו למחלתו וא"כ לגבי השאר חשיב מתענה, וכן לגבי כל מה שאינו אוכל הוי מתענה. ומדבריו למדנו שאף חולה בתיב אין הכונה שאין עליו חיוב תענית כלל, אלא הוא בגדר דחיה דמתיר לו לאכול מה שצריך ובשעה שצריך וקודם לכן אסור לו לאכול. וכ"ה להדיא בשעת להגאונים סי' שכ"ה שלא הותר לזמן חולוש לאכול בתיב רק כשיגיע לרגע שאם לא ישתה אז יסתכן, אבל קודם לכן מחוייב להתענות. ואף דלא קי"ל הכי לענין חשש סכנה וראה הע' 121, ומ"מ למדנו שאין זה אלא בגדר דחיה וכל מה שיכול להתענות חייב להתענות. וכי' מהר"ל דסקין ק"א סי' ה' או' מ"ה. אך מהפ"י הנ"ל לכאזי נראה דלא מזהיר"ל דסקין ק"א סי' ה' או' מ"ה. אך מהפ"י הנ"ל לכאזי נראה דלא ס"ל הכי, אלא כלשון הרמב"ן והשו"ע דחולה לא גזרו עליו וא"צ אומר, ונמצא שאינו מחוייב בתענית כלל, ולא ביארו הפוס' כלל שיש להם חיוב תענית רק מדין שלא יפרשו מן הצבור בתעניתם ולא יפנקו עצמם כמ"ש בירוש' תענית סי' תקנ"ט לגבי יולדות ומיניקות.

ואמנם י"ל בזה דאף הרמב"ן ושו"ע לא התירו אלא ב"צריך" לאכול, כלשונם, ועי' בשעה"צ י"ט שנדחק בזה וי"ל כנ"ל שלא הותר אלא מה שצריכים לאכול, אע"פ שאם לא יאכלו לא יגיעו לידי סכנה ולא ידעתי מה הוצרך המאמר לידחק בזה, דאם צריכה אף ביוהכ"פ מאכילין, דכאן מתפרש בפשוטו שמרגיש שצריך לאכול, ואם לאו יחלש אע"פ שלא יסתכן, אבל בשא"צ לאכול למה יאכל. ושו"ר במהר"ל דסקין בק"א או' ע"ה, דפשיטא ליה דחולה אע"פ שאוכל, מ"מ כל שעה שאינו אוכל שם תענית עליו, ואע"פ שהחוב שלו רק שלא לפרוש מן הציבור אפי' בשאר תעניות, מ"מ משום לא התגודדו לא הפקיעו שם התענית ממנו. וא"ש היטב דברי הבית הלל הנ"ל, דעכ"פ מתענה לשעות כמה שיוכל, ואף בזה חשיב עדיין מתענה.

16. אכילה פחות מכשיעור לא מצינו אלא ביוהכ"פ כדי למעט באיסור ולהפכו לחצי שיעור שאין לוקין עליו אבל בשאר תעניות דבלא"ה אין חומר איסור התענית אלא מדרבנן, ובהו אסור אף פחות

אם הוא ת"ב שנדחה לא יתענה¹⁴. ומ"מ גם אלו שאין מתענים, אם יכולים יתענו כמה שאפשר כתענית שעות¹⁵,

ובנצי"ב שם שפטרן אף מתענית יוהכ"פ, אך לא קי"ל כוונתו.

14. מג"א סק"ט, רציין לשר"ע תקנ"ט ס"ט, ובפמ"ג שם ביאר שיעשו כהמבואר שם דיתענו עד חצות ויתפללו מנה גדולה ואח"כ יאכלו, ועי' בא"ד שחולק על המג"א וכ' דאף בתיב שנדחה אין להקל כיון שנהגו ומ"מ במ"ב סק"ד כ' להקל כהמג"א דבנדחה לא התענה. אך לא ביאר שם דהיינו דוקא לאחר חצות, ואפשר דס"ל דכיון דמדינא פטורות ורק נהגו בנדחה דקיל להמג"א דעל כרחק לא נהגו בזה, ממילא הדר דינא דפטורות לגמרי ובפרט כומנו דהדורות הלשים כמ"ש הערוה"ש הנ"ל. ועי' גם בשב"י ח"ג סי' ל"ז שמיקל בנדחה למעוברת וחולה קצת, והובא ברמ"א וביאוריה"ל סי' תקנ"ט ס"ט. ובשב"י משמע שמיקל רק אחר חצות וכנ"ל. אך הביאוריה"ל שם סתם בזה להיתר, ונראה טעמו ע"פ הריטב"א שהובא בביאורו סי' תקמ"ט, דבג' צומות בזמנם בעל ברית חייב לצום, ואילו ח"ב שנדחה קיל משאר צומות. ולפי"ז כיון דבשאר צומות יולדת ומעוברת וחולה אין מתענין כלל, ה"ה בתיב שנדחה. ועי' תשו' והנהגות ח"ב סי' רנ"ז שביאר בזה דהחוב דמתענין ולא משלימין הוא משום השתתפות באכלו של ציבור וכתענית שעות, משא"כ חולים כהנ"ל ליג עליהם כלל רק כשיכולים בכך, ע"ש.

15. בית הלל יו"ד סי' רס"ה ס"ד, והובא בא"ר ובשעת" סק"ז, וכ' שם דהכל לפי הענין ואם גם זה קשה לה לא התענה כלל. וכ"כ במ"ב סק"ד. ונראה הטעם דתענית שעות מצינו רק בחינוך קטן דרבנן, אבל בגדול אם פטור מלהתענות לא מצינו כלל תענית שעות ולא גזרו עליו להתענות ואינו אלא מדין שצריך להשתתף עם הצבור באכלם ותעניתם ולכן יתענה כמה שאפשר לו ועי' אבני נזר סי' תקנ"ג, דס"ל דאין חיוב תענית כלל בחולה דל"ג רבנן. וכ"מ בביהר"א כאן. וכן דעת מרן הגרי"ז זצ"ל כידוע דעל חולה לא גזרו תענית, ואמר שיאכלו כדרכם בכל יום ולא יתענו אף לשעות. ואמנם מצינו בחשו חת"ס סי' קנ"ז שזן שם חולה בתיב אם עולה לחורה. וכי' דהואיל והחולה לא הותר לו לאכול כרצונו אלא מה שמוכרח לו ואם צריך כוס א' לשתות כ'

ז. יולדת שלא נתרפאה ועדיין היא חלושה מהלידה, אינה מתענה, וי"א שבאופן זה אף ביותר מל' יום אחר הלידה, דינה כיוולדת¹⁷.

ח. תשעה באב שנדחה יכולים מעובדות וכן החולה שיש להם קצת מיוחד להתפלל מנחה גדולה ולאכול אחר חצות היום. ויש מקילים אף קודם חצות במקום צורך¹⁸.

מכשעור לא מצינו חילוק זה וכל שפטור מתענית אי"כ חכמים פטרוהו מחיוב זה לגמרי. ואמנם בביאוריה"ל כאן ס"ז כ' בשם הפתחי עולם דבומן מגיפת החולרע שאינו חזק כ"כ יאכלו פחות פחות מכשעור שבזה לא נעקר התענית לגמרי ורחמנא ליבא בעי ע"ש. ואמנם נראה שלא כ' כן אלא ככה"ג שאינו בכלל חולה אלא הוא בריא ודושש שלא ינוק, ובהו אם היינו מקילין לכל הציבור מחשש שמא יחלו הרי תיעקר התענית מהם לגמרי, ולכן כ' ככה"ג יתענו באופן שלא תעקר התענית מהם לגמרי, אבל גבי חולה עצמו שפטרוהו מלהתענות אין חילוק בין פחות מכשעור ליותר מכשעור, דלעולם התירוהו בחיוב תענית זו. ושורר בערוה"ש ס"ז שכ' דלא שייך פחות מכשעור בתיב שהוא מדרבנן, וכן כ' בשם תשרי שערי דעה ח"ב ס' רנ"ב. ושוב שמעתי חילוק הנ"ל דשאני בריא שעושה ע"מ שלא יחלה מהגר"ש שליט"א, אבל לסתם חולה אין דין פחות מכשעור. ומ"מ ע"י במרחשת ס"י י' שכתב על עצמו שאכל פחות מכשעור שיהיה לו שם מתענה ויוכל לעלות לתורה ע"ש.

47. מוזב אדמה בשם הכנה"ג במחזיק ברכה, בקי"א לסי' תקנ"ה ובכה"ח א"י כ"ח.

18. שבות יעקב ח"ג סי' ל"ז הובא בהגרע"א סי' תקנ"ט שם ס"ט, ובביאוריה"ל שם ד"ה ואין משלים תעניתו, והביאוריה"ל סתם בזה שמוחריים לאכול, ובשב"י שם נראה להדיא שדינם כדן בעל ברית שצריכים להתענות עכ"פ עד חצות ולהתפלל מנחה גדולה ואח"כ לאכול וכ"מ להדיא בדבריו שם בשאלה ובריש התשובה. וכ"ה בפמ"ג תקנ"ט א"א ט' לגבי יולדת. וטעמו של הביאוריה"ל נתבאר לעיל דע"פ הריטב"א מוכח

פ. יולדת תוך ז', אפילו אמרה איני צריכה, לא תתענה, ואצ"ל בתוך ג' ימים ללידה שאסור לה להתענות בכל אופן¹⁹.

י. חולים שאין בהם סכנה, כגון אולקוס וסכרת [במידה גבוהה כזו שע"פ הרופא התענית מזקת להם] חולי אנגינה או אנריפה או מי שיש לו חום גבוה, וכן מי שיש לו חולי פנימי כחלל הגוף [שע"פ הרופא התענית מזקת לו] אין להם להתענות, וישתו או יאכלו כפי צרכם ובריאותם ולא יאכלו למעדנים ולא לתענוג אלא לחם ומים ושאר דברים פשוטים, להתענות עם הציבור²⁰.

יא. חולה שיש בו סכנה, אע"פ שאין הצום מסכנו, כלחץ דם כליות ולב, אין להם לצום כיון שהצום מחלישם

דתי"ב שנדחה קל משאר צומות וזכרבי מגילה ה: דאמר האייל ונדרה ידחה, אלא שמשום תשלומין או משום להשתתף באכלו של ציבור הצריכו חז"ל להתענות והני חולים פטורים מזה. ושמעתי מהגר"ש אלישיב שליט"א דהכל חלוי במצב המעוברת אם יכולה בקל להתענות עד חצות התענה ותתפלל כנ"ל, ואם לאו כגון שיש איזה חולשה או קשה לה לא תתענה.

19. א"ר, מ"ב סק"ג ובשעה"צ סקכ"א בשם הבגרי ישע דכן ראוי להורות.

20. מנהג בעלי החוראה, וע' בכה"ח א"י כ"ט, בשם תשרי מהר"ם מרוטנבורג האחר' דמי שיש לו מיוחד בחלל הגוף אין להתמיר ובפרט בזירות חלשים כשלנו וכן אני מורה ובא. ובמועדים וזמנים ח"ז סי' רכ"ז, בשם מרן הגר"ח צ"ל, דחולה בלחץ דם גבוה, דלקת פרקים ובלב, אף שלא יסתכן בצום, כיון שחולה במחלה שעלול להיות מסוכן חזק להורות וטיפול א"צ אומד ולא שאלת רופא, וא"צ לצום כלל.

יג. כל מי שאינו מתענה, מ"מ יאכל וישתה פת חריבה במים כפי צרכו, ומעוברות ומיניקות רק כפי צורך העובר או הולד, ולא יתענגו בתפוקים אלא יתאכלו עם הציבור²².

יד. כל שלא מלאו לו י"ג שנים או י"ב שנים לנקיבה, ואפי' בשנה הסמוכה לבר מצוה, א"צ להתענות, ואפילו בתענית שעות [אבל כלילה המנהג שמתענים]. ויש מצריכין להתענות תענית שעות. והמנהג היפה הוא שקטנים בריאים בלבד מעל גיל תשע מתענים כפי יכולתם תענית

נחבאר במקום אחר דתענית הלילה לא חשיב כלל תענית כמי' בספ' דעירובין שהרי אוכל ושותה מבערי לפיכך מותר אף בשבת להפסיק מבערי. וכן תינוקות שאין מתענין לשעות מתענין כלילה.

ועפ"י נראה דהראי חולה שיכול להתענות בקל רק מקצת צריך להתחיל להתענות כלילה, דלמא יאכל בזמן האסור מדרבנן ללא צורך, ויתענה כלילה עד שיצטרך לאכול ביום כדן. ויותר מזה מצאתי בשעת' להגאונים ס' שכי' לרב שריא גאון שאף בתענית ת"ב צריך להמליץ ולחכות עד לרגע שאם לא יאכל יש חשש שיסתכן ואז יאכל ועי' בט"ז תקנ"ד סק"ד וביד אפרים שם במהר"ם שיק המובא בש"ר

ח ד"י דיני ביהמ"צ, שלא הותר לחולה רק כשיש חשש שעלול להגיע לסכנה ואז א"צ אומד, ותבין. ואף דאנן לא קי"ל הכי דאף שאף בלא חשש סכנה אוכל מ"מ בודאי אין לו לאכול רק כשיצטרך לאכול. וראה לעיל הע' 15 באורך כזה. וכן שמעתי מהגרי"ש אלישיב שליט"א שדאי יש להתענות כלילה שצריך לא נקרא חולה לענין זה, כיון דאין לו צורך כלל לאכול וכלשון הרמב"ן והשר"ע חלה "שצריך לאכול" וכו'.

22. ירי' תענית פ"א ה"ה רמב"ם פ"ג מתענית ה"ה ובטושי' תקנ"ב ס"ה ורמ"א מפאנו ס' ק"א ועוד.

ואין צריכים אומד ויאכלו וישתו כל צרכם²¹.

יב. חולה או יולדת שפטורין ויכולים להתענות בנקל רק יום או לילה, יתחילו התענית כלילה עם הציבור

ומקצת מהיום כיכולתם²¹.

21. ועי' ח' מרן הגר"ז הלוי על הרמב"ם הל' שביתת עשור, הוראת הגר"ח מבריסק זצ"ל אף לענין יוה"כ פ"ב המ"מ פ"ב משבת, דחשיב"ס עושין לו כל צרכו אפי' מה שאין במניעתו סכנה לחולה ואין אוכל כדרכו וא"צ ליתן לו פחות מכשיעור שהרי מתעסק בהבראתו. ועי' גם לנצי"ב בשאלות דד"ן פחות מכשיעור רק על מעוברת נאמר, דאינה בגדר חשיב"ס רק שמא תסתכן, ואף דלענין יוה"כ המנהג להחמיר ע"פ הביאורו ס' שכי' מ"מ בת"ב שמעיקר הדין אין כלל לדין פחות מכשיעור רק שיתאבל עם הצבור בודאי יש להקל. ובמעיני' ח"ז ס' רנ"ב ע"ש. ושמעתי מהגרי"ש שליט"א דאף לענין יוה"כ מצרפין עב"פ סברא זו כשיש עוד חשש וספק אחר בעיקר השיעור אם סגי לחולה וכדומה.

21*. בנוהג שמשון ס' תקנ"ב כ' דיוולדת או חולה קצת שאין יכולים להתענות כל הלילה וכל היום אף שיכולים להתענות רק מקצת מהיום או מהלילה, איזה להעדיף, ומסיק שם שיתענו ביום ולא כלילה, והזכיר כן מהרמב"ם פ"ג מתענית ה"ג, וכ' שם "אנשי משמר מתענין מקצת היום ולא משלמין", ושינה מלשון המשנה "מתענין ולא משלמין" ולומר שהתענית עם הציבור ביום ולא כלילה ע"ש. ולענ"ד מההם לא מוכח כלל, דאדרבה י"ל דכלילה ודאי מתענין וכמ"ש הרמב"ם שם קודם לכן "ובשליש אלה אוכלין ושותין מבערי" כמו שעושין ביום כיפור, ואנשי משמר מתענין מקצת היום ולא משלמין. והיינו דאף הם אוכלין ושותין מבערי. רק שלא נחשוב דסגי להו במה שאכלו ושתו מבערי" לזה כ' דצריכין להתענות אף מקצת היום ולא להשלים וזה נוסף על מה שאוכלין כלילה מבערי. וכן מוכרח דמשמע שהם מתענין כשאור האנשים רק שאין משלמין. ואם אוכלים בחולת הלילה מאי מתענין דקאמר, הרי לא התענו כלל עם הציבור. והטעם לזה נראה דכבר

טז. ובשאר עיניו – התינוקות מותרין ברחיצה וסיכה חוץ מנעילת הסנדל שאסורין בו ויש פוסטריין אף מנעילת הסנדל בת"ב ובפרט כשלא הגיע לחינוך.

23. חיי"א כלל קל"ג ס"ז ובמ"ב תקנ" סק"ה ולא מצינו חילוק בזה בין ג' צומות לח"ב, לענין השלמה בשנה הסמוכה ל"ג ולבת ל"ב, דגבי יוה"כ"פ הבריאה מתענה כמ"ש בס' תר"ז, וכ"ה להדיא בחש"ר רמ"ע מפאנו ס"י ק"א דבהשלמה אין חיוב כלל עד שיגדילו אפי' סמוך לפרקן ואפשר דהוי מהב"ע, עי"ש. וכ"כ ביאור"ל ר"ס תקנ" ד"ה הכל חייבין, דב"ד צומות פטורין מזה, ואמנם במס' סופרים פ"ה ה"ה: "מנהג טוב היה בירושלים ולחך – גי' הגר"א להתענות בניהם ובנותיהם הקטנים ביום צום בן י"א שנה עד עצם היום בן שנים עשרה שנה להשלים, ואח"כ סבלו ומקרבו לפני כל זקן חזק ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ומעשים טובים", עכ"ל. ומבואר דלכ"ע מנהג טוב היה להשלים התענית בשנה הסמוכה לגדלות עכ"פ וישם כל הפרק מדבר בענין ח"ב. וצ"ל דס"ל לכל הפי' הנ"ל דבזמננו הדורות חלושים ואין לנהוג כן, ומ"מ לענין תענית שאז בודאי יש ללמוד משם דמנהג טוב הוא וכדלהלן.

ולענין חינוך שעות, נתבאר לעיל דעת הפוסקים בזה, בחקרי לב ס"י קנ"ב, שיש חיוב חינוך שעות. כ"כ בגזירות שמשון ס' תקנ" וז"ל: "וא"צ אפי' שום חינוך אפי' לחינוך שעות אפי' בת"ב מכש"כ שא"צ השלמה עד שיביא ב' שערות רק לבריא חינוך לשעות מנהג יפה הוא" עכ"ל. ויסודו ברמ"ע מפאנו דלבריאם בלבד מנהג יפה הוא. ומנהג טוב זה מבואר גם במס' סופרים הנ"ל, דכן י"א שנה וחצו עד עצם היום, והיינו הלילה ומקצת היום. מיהו לענין מלאו י"ג שנים יש להתענות אע"פ שלא הביא ב' שערות כמ"ש פמ"ג וביאור"ל ר"ס תקנ". וראה לעיל פרק ב' מה דצ"ע בהפ"ר ס' תר"ז. ואפשר דכחוש שאני.

ופחות מבן חשע אסור להתענות תענית שעות ואפי' ביוה"כ"פ, מיהו כבר נתבאר במק"א דהלילה עצמו אינו בכלל תענית שעות שהרי יכולים להקדים לאכול סעודה מפסקת מבע"י וכן המנהג. ומחנכין למי

הגיעו לכלל חינוך שעות, דהיינו מגיל תשע ומעלה, מחנכין אותו אף לענין רחיצה וסיכה כל היום, בפרט בזמננו שאין רגילין ברחיצה וסיכה בכל יום²³.

טז. הבדלה לחולה – חולה האוכל בתשעה באב שחל במוצי"ש, יש לו להבדיל על הכוס ורק אח"כ לאכול, ויבדיל על חמר מדינה [כירה או מיץ תפוזים] וי"א שאין

שיכול עכ"פ תענית הלילה.

23*. יומא עת: טוש"ע תר"ז ס"א. ויש לענין יוה"כ"פ, ולענין ח"ב, עיין בתוה"כ"פ פב: דהוכיח מסתימת הפי' שאין חיוב לחנכן כלל. וכ"ה בחכמת אדם הל' אבילות ס"י קנ"ב ס"ז, שמסתימת הפי' מוכח דאף בנעילת הסנדל אין חיוב לחנכן בת"ב דרבנן דמשום צער התינוק לא גזרו. ואמנם היעב"ץ בסידורו כ' שדין חינוך הקטן בת"ב שזה לחינוכו ביחוד"פ, וביחוד"פ ביאר דיכול לרוחצן בצונן ולסוכן אבל לא בנעילת הסנדל.

והנה בהגיע לחינוך נחלקן הראשו' אם יש חובת חינוך ביוה"כ"פ לגבי רחיצה וסיכה, וברמ"א תר"ז ס"ד פסק שיש חובת חינוך מומן שמאבילין אותו לשעות, דהיינו מגיל תשע, וע"ש בביאור"ל דאף שהטור חולק מ"מ כן דעת הרבה ראשו' וכן הלכה. ומיהו אפשר דכ"ז לענין יוה"כ"פ אבל לענין ח"ב יש להקל, וכדמוכח מסתימת הפי'. ואמנם במטה יהודה ר"ס תקנ"ד, דבכל עניני אבילות ח"ב יש לפטור קטן בשלא הגיע לחינוך, אבל בשחוגיע לחינוך חייבין לחנכו בכל עניני אבילות ח"ב. והנה אף דלענין רחיצה וסיכה ביוה"כ"פ כ' האחר' שבוה"ז שאין רוחצין ושכין בכל יום לא שייך לומר דהיינו רביתיה ואין לרוחצו, נראה דזהו דוקא משום חומר יוה"כ"פ, אבל בת"ב לכ"ע מותר. והיעב"ץ בפירוש פט"ר בזה, וזאת אף למחייבין חינוך בת"ב, וכש"כ לפוסטריין לגמרי חינוך בת"ב ובנ"ל. וכן נראה דכל שלא הגיע לחינוך יש לפטור, וכשהגיע לחינוך יש לחמיר לחייבו בכל וכמ"ש המ"י. ומ"מ כהיום דמצוי טובא נעלי חיתר, רבים נותנין אף לחינוך שלא הגיע לחינוך מנעלים המותרים, על

לגו היום חמר מדינה לכן יבדיל על מיץ ענבים אבל לא על יין. ואם אין לו אלא יין יוכל להבדיל עליו.²⁴ ואם החולה נצרך לשתיית מים בתשעה באב, ישחה בלא הבדלה.²⁵ [וי"א שבכל אופן אין להבדיל, ובפרט לאשה מעוברת או יולדת או חולנית שאינה צמה].

קטנים האוכלים בתשעה באב, המנהג שאוכלים בלא הבדלה.²⁶

יז. רחיצה - אסור לרחוץ בין בחמין בין בצונן ואפילו

דרך הידור, וחונך לגער על פי דרכו וגו'.

24. ברכ"י ר"ס תקנ"ז בשם תשרי כנסת הגדולה, וחוב"ד בשע"ת שם סק"א שיש להבדיל מיד במוצי"ש, ועי' ברוגל מרובה סי' תקנ"א ובמ"ב שם סק"ז דבסעודה ברית בת"ב שגדלה, מבדילין על הכוס קודם שיאכלו. וצ"ל דדברי השכנה"ג דוקא כשנצרך לאכול בלילה, אבל אם א"צ לאכול עד למחר, למה יבטל התענית, ימתין בהבדלתו עד למחר ויבדיל אז, וכ"כ בבה"ח תקנ"ז א"י סי' נאך בלשון הכנה"ג בתשרי שם לא משמע כן אלא כיון שצריך לאכול בת"ב אין לו לרחוץ ההבדלה למחר אלא לעשות הבדלה בזמנה. וכמו שהעיר בזה בתשרי מנח"י ח"י סי' ל"א. ואמנם למשנת לעיל דעת הרבה פ' דחולה האוכל בת"ב אין לו היתר לאכול מיד אלא צריך לצום עד זמן שיצטרך לאכול, א"כ אין יכול להבדיל על הכוס כל זמן שאין רוצה וצריך לאכול, וכן המנהג שחולה מבדיל ביום קודם שיאכל כמ"ש הפ"י לגבי סעודה ברית, וכ"כ בתשרי בית יהודה ח"ב סי' פ"ז. וראה להלן פרק ח' הע' 20-13 באורך כל שיטות החולקים בזה ופרטי דין זה.

25. רצ"ט ס"א שמדינת מים מותר בלא הבדלה. ופשוט שמחמת כן אין לבטל התענית ע"י הבדלה על הכוס, וכן הסכים הגרי"ש א' שליט"א.

26. עי' מהר"ל דיסקין סי' ה' בק"א סי' ע"ר, שנסתפק בזה. והמנהג שאין מבדילין, ראה ארחות רבינו בשם מרן הקה"י זצ"ל, וכן שמעתי

להושיט אצבעו במים אסור,²⁷ ואפילו לטבול לשם מצוה כגון גדה ובעל קרי אסור.²⁸

יח. מותר לרחוץ להעביר את הזוהמא לפי שאינה רחיצה של תענוג, לפיכך אם היו ידיו מלוכלכות בטיט וצואה מותר לרחוץ להסיר הלכלוך, ובלבד שירחוץ רק מקום הטנופת.²⁹ וכן אם היה כל גופו מלוכלך או מזוהם ומזויע והוא איסטניס, מותר לרחוץ אפי' כל גופו בצונן ובלבד שלא יכוין לתענוג.³⁰

מהגר"ש אלישיב שליט"א, וראה להלן באורך.

27. פסחים נד: ובטוש"ע תקנ"ב סי' ז.

28. בתענית יג. שנינו דכל חיובי טבילות טובלין כדרך כן בת"ב בין ביוה"פ, ומ"מ כ' החוס' בביצה יח: דבזמנו אין טבילה בזמנה מצוה ואין עוסקין בטוהרות רק לטוהר לבעלה, לפיכך אין טבילה בת"ב כלל. ועוד דלענין ת"ב קי"ל כ"ר חנינא דאמר כדאי בית אלקינו לאבד עליו טבילה פעם אחת בשנה. וכ"כ במהר"ק סי' ל"ב שמעולם לא ראנו למי שטבילה בימי אבילה וביוה"כ ובת"ב. וכ"כ בטוש"ע תקנ"ד סי' ח. ולענין בעל קרי מפורש ברמב"ם פ"ב משביתת עשור דבזמנו שאין הטבילה מרינא אין המנהג יכול להתיר איסור רחיצה, וכ"כ בשו"ע תרי"ג סי"א.

29. יומא עז. ובפסחים נד: וברא"ש שילוחי תענית סי' ל"ט ובטוש"ע תקנ"ד סי' ט.

30. עי' מ"ב תרי"ג סק"א ב', ועי' רמ"א תקנ"ד סי' ט ובמ"ב שם שיש להשוות דיני הרחיצה בת"ב ויוה"פ, ולפ"ז אף מה שכ' שם במ"ב סק"ב לענין הזיע הרבה ורוצה להעביר הזיעה מותר כיון שאינו רחיצה של תענוג, ועכ"פ באיסטניס מיקל שם המ"ב למעשה אף ביוה"כ, וא"כ היה לתי"ב. ואמנם אפשר דלענין זה אמרי' כדאי הוא בית אלקינו לוותר עליו הרחיצה א' בשנה ולא דמי ליוה"כ דאיסורו משום עינוי, משא"כ ת"ב

בא. נטילת ידים - מותר ליטול ידיו שחרית ג' פעמים [ואף הנוהגין ליטול ד' פעמים מותר] משום רוח רעה, אך לא יטול אלא עד סוף קשרי אצבעותיו³³. ומימ לא יברך ענטיו אלא כשנוטל ידיו אחר שעשה צרכיו ומוכן לתפילה³⁴.

בב. העושה צרכיו מותר ליטול ידיו עד סוף קשרי אצבעותיו, אך לא יטול רק פעם אחת [ויש מתירין אף ג' פעמים להרגיל בכך]. ואם נכנס לבית הכסא ולא שפשף, אם דעתו להחפץ ליטול ידיו משום הכון, ואם אין

לרוחצם במים ובשורע תקנ"ד סי"א, ובלבד שם שאינו משום תענוג אלא כמו רפואה. ובמ"ב סקכ"ו. ובשלחן גבוה כ' דלפ"ז אפי' בחמץ מותר וחובא בכח"ח או סי"ג. וצ"ל דמיידי בראי אפשר בעונן דאי סגי ליה בעונן למה נתיר לו בחמץ כיוון דמתענג בוה. ובפני משה ביר' שם פ"י כחות מטונפות, ורוחצן מלכלוך. ובוה אין היתר לרוחץ אלא בעונן.

33. הגמ"י פ"ב מיוחב"פ בשם הרא"ם ור"י שאינו רודעה של תענוג, וברא"ש פ' יוחב"פ דהר"ן כידיו מטונפות בטיט וצואה הואיל ואין יכול ליגע בשום מקום. ובטוש"ע תקנ"ד סי"ו. ובמשמרת ימים נוראים סי' ל"ט הארכנו בוה בש' הרמב"ם פ"ז מתפילה ה"ח דאין רודעה כלל ביום הכפורים ובת"ב. ובדעת הגר"א סי' תרי"ג דנקט כן. וצ"ע למה שכ' המגדל עז כהל' תפילה שם דהואיל ואין יצהיר שולט ביום הכיפורים אין אחיה לרוח רעה, אי"כ בת"ב לא שייך זה. ואבמ"ל. וכבר כ' הגמ"י דכל רבותינו פליגי, וכן המנהג אף לנהגים כהגר"א שנוטלים ידיהם שחרית כיוחב"פ. ובמשמרת ימים נוראים שם ביארו דאף להגר"א יש ליטול ידיו ובארחות רבינו ח"ב בשם החו"א שהנהוג כהגר"א ליטול ד' פעמים אף בת"ב נטילין כן כיון שאינו לשם תענוג וראה בסמוך.

34. מ"ב שם סקכ"א, לחוש לש"י הרמב"ם והגר"א דלעיל לענין ברכה, ובלא"ה כ' המ"ב סי' ד' סק"ד מההי"א ומעשה רב דמטעם אחר יש

יפ. גשים המבשלות וצריכות לרוחץ מיני מאכלים או שרוחצות האוכל לקטנים, אע"פ שידיהן מותרטבות בכך מותר לפי שאינן מתכוונות לרחיצת הידים³¹.

כ. מי שרגליו כואבות מחמת הילוך רב וכד' מותר לו לרוחץ רגליו במים לחזקם שאינו אלא לרפואה, וכן אם הם מלוכלכות מותר לרוחצן להסיר הלכלוך³².

שנוסף בהם גם איסור אבילות, ולא מיבבר בוה אבילות אך באמת גם באל מותר לאיסטניס לרוחץ במפורש בספ"כ דברכות, וביו"ד שפ"א סי"ג. ואולי אבילות ישנה חמירא בוה, וכע"ז מצינו בלבוש סי"א שמחמיר מסבירא לענין קינוח פניו במים בת"ב יותר מביחוב"כ וטעמו שבת"ב צריך להיות דעתו יותר ענומה עליו, ע"ש, וצ"ע.

31. שלטי גבורים בשם הרא"ז ריש פ' יוחב"פ, לענין ת"ב, ולמד כן ממדיחה אשה ידה במים ונותנת פת לחינוק ואינה חוששת. ובמג"א תקנ"ד סק"א ובא"ר ובחז"א כלל קל"ה סי' ובמ"ב סק"ט. ובכ"י סי' תקנ"א נראה שחולק ע"ז שכ' לפרש מה שאמרנו מביא מטפות גנובה דהיינו מבע"י, שאי אפשר לפרש שמגבה בת"ב, שהרי על כרחו ידיו מתרטבות כשמוציאה מהמים. הרי דאף דאינו מחבין וצריך לכך ס"ל דלא התירו, וצ"ע. ושו"ר בגוף הפסקי ריא"ז ושם למד כן משומרי פירות שעוברים במים ואין חוששין שאין מתכוונים לרד"צה ע"ש. ולפ"ז י"ל דס"ל לב"י דלא התירו כן אלא לשומרי פירות משום הפסד ממון לשומרים וכמפורש שם דאף זה בהליכתו ולא בחזירתו, וא"א ללמוד מהפסד ממון לכל צורך כישול. ועכ"פ דעת הרא"ז שכל צורך מתיר בכך, כין צורך הבישול ובין נתינת פירות לאוכליהם, וראיתי בשו"ת במחזה אליהו שכ' שאסור לרוחץ הכלים המלוכלכים שהשתמשו בהם בשבת או בת"ב כיון שאינו צורך היום, וזה לא הותר אף בשומרי פירות אף אם נאמר שכל צורך מתיר, ונכון.

32. ייר' פ' בתרא דיומא ה"א, הבא מן הדרך ורגליו כהות עליו מותר

כה. הקם ממטתו לא ירחיץ פניו במים [אא"כ יש לפלוך ע"ג עיניו שיכול לרחצו אם דרכו בכך] אך יכול להעביר ע"ג עיניו את ידי הנטולות כשאין בהם טופח להטפית. ואם הוא איסטנסי ואין דעתו מיושבת מחמת כן זמן רב, יקנח פניו במים³⁷.

לפי דבשכיל תפילה לבר לא תיקנו כי אם בשחרית, משא"כ גבי ת"ב דרבנן נקט להקל בזה כשי"ב אחר דבלא"ה אינו לשם תענוג, ובנוטל ידי לאכילה לכא"ר פשוט דלכ"ע שרי [אף לאוסרים ביוה"כ גבי תפילה], דאין לך טבילת מצוה גדולה מזו, שהרי מברך ענט"י, ואינו מחבין לתענוג, ולא זכיתי להבין ספיקו דהמהר"ל דיסקין בקו"א סי' ד' א"י סי"ח, אם עדיף לאכול בלא נט"י או שיטול ידיו, ועצ"ג.

37. יר"פ יוה"כ מרחיץ ידיו ומעביר על עיניו, ופי' הרא"ש פ' יוה"כ דהיינו להעביר ע"ג עיניו אחר שנתגבנו ידיו ואין בהם טופח להטפח ומ"מ עדיין לחות קצת. היין לפלוך מפורש ברמב"ן בתוה"א ובשם הרצ"ג, ובטור סי' תקנ"ד כ' דהרמב"ם חולק בכל זה, שכ' בפ"ו מתפלה שאין מברך ביוה"כ המעביר שינה ומוכח שאין לעשות כן, אך י"ל דלהרמב"ם לא שייך המעביר שינה רק ברחיצה גמורה, ומ"מ בשר"ע שם סי"א פסק להחיר בכל זה. ובמ"ב שם בשם המטה יהודה דאין בידים טופח להטפח, ומותר בכ"ה להעבירם אף ע"ג פניו ידיו ורגליו, ובאמת שבמטה יהודה שם כ' תי' בזה, לתי' א' לא שרי אלא ע"ג עיניו וכי' דלא דמי למפה דכאן ידיו לחות טפי, ולתי' בחרא מתיר. והמ"ב נקט לקולא כתי' בתרא וראה להלן הע' 38 דאף גבי מפה החיר ידיו ורגליו, ועצ"ע.

ולענין אסטנסי שאין דעתו מיושבת כ' הרא"ש שם בשם גאון דמותר לקנח במים אבל מי שאינו איסטנסי אסור, והובא בטור הל' יוה"כ פ' סי' תרי"ג ובב"י סי' תקנ"ד. ואף דשם כ' הרמ"א דנהגו להחמיר וזה ביוה"כ פ' דוקא משום חומר יוה"כ, משא"כ בת"ב, אבל בלבוש כ' דת"ב חמור מיוה"כ בזה וכפ"ה דקדק כן מל"א הביאו הטור ושו"ע היתר זה רק ביוה"כ, [והב"י שהביאו י"ל דלענין מש"כ שם שכל אדם אסור, וניצוצות על רגליו מותר ע"ש] ודוקא ביוה"כ החירו שתהא דעתו

דעתו להתפלל ישפשף ויטול ידי³⁵.

כג. הנוגע במקומות המכוסים שבו או במנעליו, יטול כל היד שנוגע בה עד סוף קשרי האצבעות, אפילו אין דעתו להתפלל³⁵.

כד. מותר ליטול ידיו לתפילה בין למנחה בין לערבית. וכן חולה האוכל בת"ב מותר ליטול ידיו לאכילה³⁶.

לנהוג כן תמיד בכל השנה לא לברך עד שיהא מוכן לתפילה.

35. ברמ"א תקנ"ד סי' ומ"ב שם, השויו לדין יוה"כ בסי' תרי"ג סי"ג, ושם במ"ב סק"ד, ומשי"ב שיטול רק פעם אחת משום דלא התירו הפ"י ג' פעמים רק בנט"י שהר"ת דהרי לא החירו רק מה שצריך מדינא דגמ', כרחיזין דרק עד קשרי אצבעותיו שרי אע"פ שאינו מכין לתענוג גם על שאר כף היד. ואמנם במט"א סי' תרי"ג באלף למטה סק"ז מתיר אפי' ג"פ למי שדרכו בכך. ועצ"ע ובהל' יוה"כ הארכנו, ובארוחת רבינו ח"ב כ' שמרן הקה"י עצ"ל נטל ידיו רק פעם אחת. וירדע והירות רבינו עצ"ל בנט"י ושהרתם, וכמדומה שכן המנהג.

ועי' בביאור הל' שם ד"ה ואם רוצה, מחלי' האחר' בנכנס לביוה"כ קבוע ולא עשה צרכיו, דלרע"א ופמ"ג מצודים שיטול, ומט"א כ' שלא יטול רק ינקא במידי דמנקי אא"כ לבו תוהה עליו. ונראה דאף למט"א לא החמיר אלא משום חומרא דיוה"כ אבל בת"ב דרכנו קיל טפי וכיון שעב"פ אינו לתענוג מקילין וראה בסמוך. ובלא"ה גם המט"א מתיר כשכלו תוהה עליו ואין דעתו מיושבת להתפלל מחמת כן.

35*. דה"ה הל' יוה"כ ומ"ב תרי"ג סק"י. ובר"ה שם מביאר דאף שאין דעתו להתפלל.

36. טור. משום דהוי כטבילת מצוה בזמנה. וכ"כ הלבוש ואף לענין מנחה ומעריב ובמ"ש במטה יהודה כד"ן טבילת מצוה, ובמ"ב סק"א, ואע"ג דלענין יוה"כ כ' המ"ב סי' תרי"ג סק"ה דלתפילה אם לא עשה צרכיו אין ליטול ידיו, הרי כתב שם שזהו משום חומר יוה"כ שחושש

כו. מותר לקנח פניו ידיו ורגליו [ראה במקורות] כמפה שניגבה מבעוד יום ואין בה טופח להטפוח.³⁸

כו. כלה כל ל' יום לאחר נישואיה מותרת לרחוץ פניה במים שלא תתגנה על כעלה, וראה במקורות.³⁹

מיושבת עליו בתפילה משא"כ בת"ב אדרבה עריך שתהא נפשו עגומה עליו ע"ש בלבוש. ולענ"ד ביתר ביאור י"ל דבת"ב בעינן שיהא מגול טפי מביהוב"פ. ונראה פשוט דלהלבוש אין להחיר לכלה לרחוץ פניה בת"ב ולכן לא הזכירו הפוס' ד"ו רק ביוהב"פ, דבת"ב אין שום ניוול בכך שתתענה מעט. והמט"י והמ"ב בסקב"ט התיירו בזה וכשטתם ראה ה"ע 139. אמנם המטה יהודה כ' לדרות דברי הלבוש שאוסר בלא ראה, וכ"כ במ"ב סקב"ב להחיר לאיסטניס. ובשע"צ שם או' כ"ז ובכה"ח בשם שלחן גבוה.

38. יומא ע"ח. וברא"ש ור"ן שם וברמ"א תקנ"ד ס"ד, ובב"ח ומג"א וש"א שאין בה טופח להטפוח, ובמ"ב סקב"ז. אך מה שהחיר הרמ"א אף להעבירה ע"ג ידיו ורגליו, צ"ע דהרי כל הראשון כ' ע"ג עניניו (והקנינה דידיו ורגליו המוזכר שם היינו מאתמול). וכ' חטור שמעבירו ע"ג עניניו "להעביר הכלכלך". ופי' שם הטעם משום שאין דרכו בכך תמיד ואפי"ה שרי כיון שנגובה ע"ש, אך עכ"פ לא מצינו היתר בזה, רק כשעושה להעביר הכלכלך שע"ג עניניו ולא להעבירה על ידיו ורגליו דהרי בזה י"ל דהוי כרחיצה שאין כאן הסרת לכלוך שע"ג עניניו ורגליו. אך אכתי שעושה לשם תענוג שזה בזה לכלוך שע"ג עניניו לידיו ורגליו. אך אכתי לא נהירא דא"כ למח הוצרך חטור לידחק לפרש דמה שאמרו מקנח במפה בת"ב ידיו ורגליו, היינו בשקנינה בה ידיו ורגליו מאתמול, הרי יכול לפרש בפשטות שמקנח בה בת"ב ידיו ורגליו. ונראה מכל זה דלא הותר לטור, אלא להעבירה ע"ג עניניו להסיר הכלכלך וצ"ע. וראה לעיל ה"ע 37.

39. כ"כ במ"ב סקב"ט כמו שמבואר כ"ז בהל' יוהב"פ תרי"ג ס"ו. וכש"כ לענין ת"ב. ולענ"ד לא ברירא דשאני ת"ב שיש בו משום אבילות, ולא

כח. סיכה - אסור לסוך בין בשמן בין בסבון ובמשחה⁴⁰, ואפילו אצבע קטנה אסור לסוך, וכן כל אבר אחר⁴¹.

כט. לא נאסרה אלא סיכה של תענוג אבל סיכה שאינה של תענוג מותרת, לפיכך מותר לסוך להעביר את הוזהמא. וכן מי שיש לו חטטים בראשו או בכל מקום מותר לסוך כדרכו בחול, וא"צ לומר שמותר למשוח כל מיני משחות לרפואה ובריאות.⁴²

הקפידו שתתגנה דצריך קצת ניוול, וביד"ש שפ"א לא מצינו שהחירו לכלה רחיצה רק קישוט, וצ"ע. וכן מוכח מכל הראשון שלא הזכירו ד"ו בהל' ת"ב וראה ה"ע 37 מהלבוש ומט"י.

במ"ב כ' דפשוט דה"ה לסוך שרי לכלה, וע' בספר בירור הלכה לס' תרי"ג, שכ' דד"ו אינו פשוט שאף ביוהב"פ לא מצינו כפר' שהחירו רק רחיצה ולא סיכה, לפי שהרחיצה נצרכת ביותר שלא תתגנה, אבל אם לא חסוך לא תתגנה כיון שהותר לה רחיצה.

40. ע' תוס' יומא עו. דסיכה בחלב ובמרדכי שם ובפ"ד דשבת, ובמ"ב תקנ"ד סקב"ח.

41. מ"ב שם סקב"ט, ובשע"צ שם כ' שמוכח כן מפסחים נ"ד וכוונתו דאמרינן שם "הא לכל דבריהם זה לזה שוין" ע"ש. ובס' תרי"ד ס"א גבי יוהב"פ מבואר דאסור, וכ"כ בביאור"ל שם.

42. יומא עו. ובטור ס' תקנ"ד, דמותר בסיכה שאינה של תענוג ובש"ע שם סט"ו. ובר"ס תרי"ד מבואר דביוהב"פ אסור להעביר את הוזהמא, ומ"מ כ' בביאור"ל כאן ד"ה סיכה, דבת"ב מותר סיכה שאינה של תענוג דהיינו להעביר את הוזהמא. וכן גם באבילות מותר כמ"ש ביד"ד ס' שפ"א, ולגבי ת"צ בס' תקע"ה ס"ג. וכ"ה בלח"מ פ"ה מתענית ה"י, ודלא כמטה יהודה שכ' לאסור בזה כמו ביוהב"פ ובביאור"ל שם דחה ראיותיו. ושוב מצאתי הדין מפורש ברי"צ גיאות הל' ת"ב בשם רב האי גאון דאע"ג דלא נתפרש להדיא בת"ב, מ"מ אין הפרש בזה בינו לאבל

ל. נעילת הסנדל - אינו אסור אלא מנעל של עור, אבל מנעל של עץ או של בגד ושל גומי, אפילו הם בצורת מרגיש ומגין על הרגל, מותר⁴³. ויש מחמירין שאם אינו מרגיש קושי הארץ, כגון נעלי גומי אסור, וראוי להחמיר בזה, ובפרט בנעלי גומי העבים או נעלים סינטטיות המצויים לרוב כל השנה, ולילך בנעלי בית וכדו' דקים שמרגיש בהם קושי הארץ⁴⁴. ויש מחמירים משום עינוי שלא לילך בשום

ומותר ע"ש. ולפי"ז א"צ לומר שמותר כל מיני משוחות לרפואה ולבריאות. וע' במשמרת ימים נוראים ס' ל"ח באורך, ושם נתבאר דעיקר האיסור דענוי בסיכה הוא בשל תענוג וכמפורש ברמב"ם פ"ה מתענית ה"י, ומה שאוסר ביום הכיפורים אף באינו של תענוג זהו מדין סיכה כשתיה וכמ"ש ביומא ע"ז. דמחמת כן יש לאסור אף באינו של תענוג. ולפי"ז י"ל דגבי תענית דרבנן לא החמירו בדין סיכה כשתיה כמ"ש התוס' שם ביומא שם, בשם ר"ת דרך באיסור כרת החמירו. ועאכ"כ בת"ב שאינו מה"ת אלא מדרבנן עש"ב בדברינו.

43. יומא עה: רי"ף ורא"ש שם, הרמב"ן במלחמות ורי"ן שם, וברמב"ם פ"ה משביתת עשור ה"ז, ובטוש"ע תקנ"ד. ולעיקר שי' הראש' בזה נתבאר במשמרת ימים נוראים ס' ל"ט באורך, דלכא"ר דעת רוב הראשונים לאסור מנעל של עץ ורש"י תוס' רי"ף ריא"ז ורמב"ן ולהתיר בשל גומי ודלא כרי"ז שאוסר בזה. ובא"ר ס' תרי"ד אוסר בשל עץ, מ"מ לענין ת"ב המ"ב לא הביא כלל חולק, אף שביה"כ"פ (שם סק"ה) הביא שיטת הראש' המחמירים, ומשמע דכיון דהוא דרבנן יש להקל בזה בהכרעת הטוש"ע וראה בסמוך.

44. רמב"ם פ"ג משביתת עשור ה"ז, וכפי שביאר היטב בתשו' פנים מאירות ח"ב ס' כ"ח, וישב כל סתירת הסוגיות לפירושו, דלעולם לא הוי מנעל ופסול לחליצה ופ"ד מ"בום ה"ח ומ"מ ביה"כ"פ איסורו משום עינוי לפי שאינו מרגיש קושי הארץ, והוכיח בברכ"י ס' תקנ"ד, ובהג' חת"ס לס' תרי"ד הסכים לדינא לדבריו שילך ברחוב רק במנעל של לבד דק

מנעל אלא רק בגרביים, וכן נהג החזו"א⁴⁵.

שירגיש בקושי הארץ ובכל היום ילך באנפלאות, והובא שיטתו במ"ב ס' תרי"ד סק"ה ובשעה"צ שם. ולדבריו נראה דכל שאינו מרגיש קושי הארץ אף שהוא מרגיש קושי המנעל אסור, דהרי אסרוהו אף במנעל של עץ, וכן שמעתי מהגר"ש"א שליט"א דלכ"ן אף מנעל הפלסטיק לא מזהני לשיטתו זו. ורק מה שיש לדון בנעל בית הפלסטיק לדעת הפר"ח שכל שאינו חופה רוב רגלו מלמעלה לא הוי מנעל כלל, ראה הע' 147. ולפי"ז יש מקום להחמיר גם בת"ב שהרי להרמב"ם אין חילוק בזה וכדמוכח ביומא שם דחד דינא הוא לת"ב וליוה"כ"פ בזה. וכ"ה בשעת" ס' תקנ"ד שהביאו שם לגבי ת"ב, אך המ"ב שלא הוכיח מזה רק ביה"כ"פ ולא כאן גבי ת"ב מוכח דס"ל דכאן יש לסמוך להקל בזה. ובאמת שבעיקר סברא זו הרי הראש' שנקטו להקל בשל עץ ויש מחמירין בעץ משום דהוי מנעל לכל החורה, וגם התירו בשל גומי, מוכח דלא ס"ל לחילוק זה דמשום קושי הארץ הוא, שהרמב"ם הוצרך לכך מכח ישוב הסוגיות. וכן שמעתי מהגר"ש אלישיב שליט"א דאף שלמחמירין דין א' הוא לת"ב ויוה"כ"פ וכן ראוי להחמיר, מ"מ כיון דהוא מדרבנן קיל טפי ויש על מי לסמוך ואין למחות במקילין. והטעם שנתפשט אצל רבים לילך בנעלי גומי, נראה פשוט שהיו דרים בין הגוים והרמ"א כ' שנהגו להקל לגמרי בזה. והח"י"א ועוד פקפקו בהיותו, לפיכך מצאו עצה לילך במנעלי גומי המצויים שבוה אין לו ענין עלינו שאף הם הולכים כך חמדי, דמוטב לילך בנעלים אלו שהם רק משום חומרא מליך במנעלים של עור וכמ"ש במ"ב תרי"ד סק"ה. וכשעלו משם לכאן עדיין החזיקו במנהגם. אבל משום זה אין להקל להתחילה כאן בא"י לילך בנעלי גומי העבים וכנ"ל. ולענין בזמנינו שנתפשט טובא מנעלים כאלו וגעלים סינטטיות שהולכים כל השנה, יש מקום לומר דלכ"ע חשוב מנעל ואסור, ראה הע' 47*, וראה בסמוך.

45. הר"ה מחמיר בכל מילי דמגין, וכ"כ בסמ"ג שיש אוסרים בשל בגד, וכ' הבי"ח ס' תקנ"ד דלכ"ן יש להחמיר לילך יחף לגמרי וכן ראיתי רוב רבוותיו גם בת"ב, אך מסיק שם שאין לגעור בנחמין לילך בשל בגד, והוכיח במג"א שם סק"ז, ובמהד"ש שם דעכ"פ אין למחות

השנה, ראה במקורות.

לג. ההולך במקום שיש שם זכויות או מסמרים או רפש וטיט וכדומה, [ויש מחירין אף כשירדו גשמים ויש שלוליות] ואין לו נעלים המותרות כשל גומי או של עץ וכדומה, מותר לילך במנעלים במקום זה ויחליף נעל של ימין לשמאל, וכשיעבור משם יחלצם.⁴⁸

לד. ההולך בדרך רחוקה וטורח גדול לילך יתן ואין לו רכב או עגלה וכדו' ואין לו נעלי בגד או גומי, מותר בנעילת הסנדל [וטוב שיתן עפר במנעלים] אבל אם יוצא רק לפרדסים חוץ לעיר כגון לבית הקברות וכדו', אסור לנעול אאי"כ יש שם רפש וטיט וכדומה.⁴⁹

בעיקר הר"ט ר"ס כ"ח ובמיעוט לכל הי"א או"י ל"ח. ולענין מנעל של קלף בערוה"ש סט"ז, וע"ש במה שדן לגבי מנעל העשוי מדבק או עור טחון שבישלו ונימוח. ומצד שם שנחבטל ממנו שמו הקודם. ובהיום מצויים לרוב מנעלים מדברים סנטיים שאין בהם שום עור וחולכים עמהם בכל מקום כל השנה. ולכאור' מדינא מותר ודק מחומרת הפנמ"א יש לאסור. אך מסתברא שדבר המשימש למנעל חשוב לכל השנה, ולא רק בתורת מנעל עראי, וכולם הסכימו עליו שזהו מנעל המגין וחופה ויחצאים בו תמיד בזה לכ"ע הוי מנעל ואסור לילך בו בת"כ מדינא.

48. מג"א סק"ז וביד אפרים שם דעכ"פ בזה יהפוך של ימין לשל שמאל, וכמ"ש הש"ל, ופשוט דכל שאפשר במנעל של היתר לא ילבש של איסור, והמג"א שם הצריך לחלוץ אף שיושב בעגלה או רוכב, והזהיר בירדו גשמים מבואר בערוה"ש סט"ז ע"ש. ואע"ג דברמ"א ס"ס תרט"ז לא התיר בזה אלא לאיסטנסי, כ' שם דוחו דוקא ביוהכ"פ, אבל בת"כ דרבנן מותר לכל.

49. יר' פ"ק תענית אבל ומנוחה שהולכין בדרך מותרין בנעילת

לא. סנדל המחופה עור בין מלמעלה בין מלמטה, או שהשולים של עור, אסור.⁴⁶ אבל אם יש שם רצועה של עור ע"ג רגלו שעשויה רק לחזוקו שלא יפול מעל רגליו, מותר.⁴⁷

לב. מנעל העשוי מעור של דג או של עוף או של קלף, אסור.⁴⁷ ולענין מנעלים סינטיים שהולכים בהם כל

במקילין לצאת בשל בגד, וכ"כ הא"ר סק"ג כהמג"א. ובחתי"ס ט"ר תקנ"ד כ' דכל היום ילך באנפלאות וברחוב ילך במנעל של לבד דק שירגיש קושי הארץ. גם החו"א נהג לחמיר בזה כהב"ח. ומסתפקנא אם מדינא או מסברא. בהרגש העינוי, וכן נהגים רבים על פיו וחולכים רק באנפלאות. ואמנם בבא"ח פ"י דברים סכ"א כ' דלא ילכו יחפים לגמרי אלא ינעלו מנעל של בגד, וכי"ב כ' הרוח חיים ופלאגין שהספרים נוהגים שלא לילך יתן כלל מכמה טעמים. פן יכנס לו קין, ופן ידרוך על צואה. ואסור להתפלל כנגדה, וכן ע"פ הקבלה אין לילך יתן ע"ג קרקע ע"ש. ואמנם טעמו שם שייך רק בהולך ע"ג עפר ולא במרוץ או ע"ג כביש וכדומה, וכבר הובא לעיל מהחתי"ס דברחוב ילך בשל לבד ובבידכ"ב או בבית ילך באנפלאות.

46. רמב"ן בתוה"א, וטור יר' ס' שפ"ב, ובשו"ע תקנ"ד סט"ז, ובט"ז סק"ג דאף בשוליים של עור אסור, ובפר"ח ס' תרי"ד וכ"ה בראש"י ו"ל פ' מצות חליצה ובשע"ת סק"א בשם הפנמ"א ועוד, וראה בסמך.

47. הג' מהריק"ש ס' תרי"ד ובפר"ח ובברכ"י שם מהרב פרי האדמה, ובריש דבריו הביא מהחסד לאברהם שמתמיר בזה אך השיג עליו מהנימוי פ' מצות חליצה ומסיק לקולא ושאיין ללמוד מהמנוח בזה ע"ש. וכ"ז אף ביוהכ"פ וכשי"כ בת"כ. ובכזה"א א"י ע"ה.

ובפר"ח שם כ' עוד דמחופה עור מלמעלה שאסור זהו רק במחופה רוב הרגל, אבל אם מחופה רק מקצת מגב הרגל למעלה מותר ע"ש. ולפ"ז יהא מותר בכל נעלי בית וצ"ע.

47*. לענין מנעל של עור דג או עוף, פמ"ג בא"א סק"ו, והוב"ד

לה. כהיום אין היתר להולכים בין הגויים לילך עם סנדל של עור או מנעל כיון שיכול לילך עם נעלי גומי וכדור המותרים מדינא ומצויים לרוב ודרכם בכך. [ואם אין לו של היתר, ראה במקורות]. וכן הדין במה שהתירו חז"ל ליולדת כל ל' יום ולחולה שאין בו סכנה⁵⁰.

הסנדל ולבשיגעו לעיר יחלצו, וכן בתשוב"ן הובא ברי"ף ורא"ש פ"ג דמועד קטן ובשו"ע תקנ"ד סי"ו ובמג"א שם סק"ז דרך כשטורח גדול לילך דרך רחוקה משא"כ בסמוך לעיר, וא"פ ברחוקה דוקא כשהולך ברגליו ע"ש. ואמנם בא"ר שם כ' דא"צ שיהא דוקא רחוק, דכל שהוא חוץ לעיר אפי' אינו רחוק מותר. והוב"ד בפמ"ג בא"א שם, ובמ"ב סק"ב הביא רק דברי המג"א בזה, ובשעה"צ ציין לא"ר, ע"ש. ובמטה משה כ' שיתן עפר במנעלים והוב"ד במ"ב סק"ג.

50. טור בשם ראב"ה מותר מפני שלועגים עלינו, וכ"כ בהג' מרדכי בשם ה"ר שמשון ובהגמ"י. ורי"ז כ' שקולא גדולה היא. והבי' סק תקנ"ד כ' דלמעשה אין להקל בדבר, וכן השמיטו בשו"ע אך הורכי משה השיגו שאין לדחות דבריהם בסברא וכ"כ הרמ"א סט"ז שכן נהגו. והחיי אדם פקפק בעיקר היתר וכ' דאף שיש גדולים המתירים מ"מ אין טעם לזה דבלא"ה לועגין עלינו, והוב"ד במ"ב סק"ז. ובזמנינו שמצויים מנעלים של גומי לרוב וכדור ואף הגויים הולכים בהם תמיד בודאי שלא שייך היתר זה, ואף שהפנמ"א מחמיר בזה מ"מ בכה"ג בודאי יש לסמוך על הראשון והרמ"א וכמ"ש במ"ב תרי"ד סק"ב שמוטב ללבוש אלו שהם רק מחמת חומרא, מללבוש נעלים. ונראה שלכן נתפשט כ"כ לילך בנעלי גומי ע"י הכאים משם לכאן והם חלכו כן דהיו מצויים בין הגויים. ושור"ר כדברינו במנחת שלמה סי' צ"א או' ה' שמצדד שכהיום לא שייך היתר שנתנו חז"ל בנעילת הסנדל לחיה ולחולה שיכולים ללבוש מנעלי היתר בקל והם נוחים ומגינים מפני הצניעה, עיי"ש. וכשי"ב בגרונו שאינו היתר ברור ובנ"ל. אך כ"ז בכה"ג במה שהתירו חז"ל, דצריך להבין לו מראש לכל היום מנעלים של היתר ולא להפקיע התענית, אבל בגרונום דלעיל שלא הפקיעו התענית רק התירו לפי שעה בזה כשאין לו

לו. י"א שאין מברכין ברכת שעשה לי כל צרכי בתיב שאין שם נעילת הסנדל. וי"א שיש לברך, ובפרט כשהולך עם מנעלים המותרים, והמנהג לברך. ולדעת הגר"א אינו מברך אלא כלילה כשנועל מנעליו, וראה במקורות⁵¹.

מנעלים של היתר, שפיר הבאנו ההיתרים שהובא בפוסקים.

51. ברמב"ם פ"ז מתפילה ה"ח מוכח להדיא דרך ענטי"ן אין מברכין ביהכ"פ ות"כ אבל שעשה לי כל צרכי מברך, אע"פ שבי' הר"מ שם שההולך יתף אינו מברך ע' בכס"מ שם דעת הפוס'. גם בעניינן הביא סברת מי שאינו מברך כל צרכי ודחאה, שהרי בידי לגעול משום סכנת עקרב ושאר האופנים שמותר ואזי יכול לברך ככל השנה וכ"כ הרא"ש ר"ן ריטב"א פ' יתהי"פ דמברכין דעל מנהגו של עולם הוא מברך. וכ"כ הלבוש תקנ"ד סי"ז, ובא"ר סקט"ז, ובבב"ד ישע על המג"א סקט"ז, ובפמ"ג במש"ז סק"א שהמנהג לברך, וכן סתם במ"ב סק"א.

ואמנם במעשה רב להגר"א כ' שלא היה מברך שעשה לי כל צרכי וכ"ה לפי האר"י ד"ל כמ"ש בכה"ח או' ע"ח. וכפה"ג פלוגתם תלוי אם על מנהגו של עולם הוא מברך או על הנאות, דלרמב"ם שאם לאן נהנה אינו מברך היה בזה שהרי הלך יתף כמ"ש הר"מ פ"ז מתפילה, ואילו למנהג שבי' הרמב"ם שמברכין אף שלא נהנה וכפי שבאירו הראשון דעל מנהגו וסדרו של עולם הוא מברך אף כאן מברך. וכידוע שדעת הגר"א כרמב"ם לברך רק אם נהנה וכן נהג החזו"א, ולכן החמירו אף בברכה זו לברך כשנועל הנעל במוצאי היום, וכ"כ בלוח א"י שרבים נוהגים כהגר"א בזה לברך רק כלילה. ובמחבר בסי' מ"ז סי"ח פסק כהרמב"ם בזה והרמ"א חולק שהמנהג לברך אף אם לא נהנה.

ואמנם כבר נתבאר דברמב"ם גופיה מוכח להדיא שמברכין שעשה לי כ"צ ביהכ"פ, וצ"ל כסברת העיסור דפעמים שיש היתר אף ביהכ"פ, ובמאמ"ד הדיעב"ד בסידורו הוסיפו עוד טעם בזה שהרי רשאי במנעל של היתר כשל בגד ושל גומי, ונמצא נהנה ושפיר מברך. והחזו"א כשיטתו שהתירו לילך רק באנפלאות כהב"ח.

בתיב [שלא כהוגן] יש להחמיר כנגיעה אף ביום⁵².

לח. תשעה כאב שחל בשבת, אע"פ שאין נוגה בשאר עיניים, מ"מ בתשמיש המטה יש להחמיר, דדברים שבצינעה נוגה. ויש מחמירין אף ברחיצת הידים במים חמים או רחיצת כל גופו בציון וכדו'. ובטבילת בעל קרי כשדרבן בכך תמיד יש להקל. ויש חולקין בכ"ז דאין דין דברים שבצינעה נוגה באבילות ישנה של תשעה כאב, וכן דעת הגר"א. לפיכך במקום צורך כגון כליל טבילה או בא מן הדרך מותר⁵³.

ביהכ"פ לחוש גם להרחקות שבגדה, עי' הג' הגר"פ זצ"ל.

⁵²* מחצית השקל הובא בשע"ה צ"א מ"ד, אך באמת לא הבנתי מה שיין שנשים ילכו מקושטות בתיב. עי' ייד"י סי' שפ"א, ובכלל כל ד' לא שיין כימים אלו. וצ"ל שעושין מה שאין ראוי לעשות כן, וכבר נתבאר שאין ליתן כלל בזה, והכל משום כך לא כו', וגם גרד מקושטת תלוי בזה.

⁵³. הרא"ש פ' בחרה רתענית, הביא שנחלקו הר"י מוינא ובעל האר"ז ומהר"ם בזה דלהר"י אע"פ שדוחין אותו למחר מ"מ דברים שבצינעה נוגה, כמי שקובר מחו ברגל. ומהר"ם מרוטנבורג חלק עליו דכאן נדחה לגמרי דהוי אבילות ישנה שקבועה לציבור, ולא חל עליו דין אבילות כלל עד למחר, ומ"מ כ' המהר"ם שנכון להחמיר בדברי רבו, אך הרא"ש כ' להזכיר מחוספתא דתניא גבי ת"ב שחל בשבת שאינו מחסר כלום, והיינו אפי' דברים שבצינעה, כתשמיש סיכה ורחיצה, וכי ע"ז דכן עמא דבר, וכ"כ הרמב"ן בחוה"א. ובטור סי' תקנ"ד. ואמנם ה"מ כ' בשם האגודה ומנהיגים דאנו נוהגין בו איסור, והשמש מכריז דברים שבצינעה נוגה. ונבשעה"צ כ' בזמננו אין להכריז משום דשכיח ליצני.

ולדינא המחבר בס"ט פסק לחיות, והרמ"א כ' שיש מחמירין ונוהגין לאסור. ואמנם בביהגרא כ' שמחוספתא הנ"ל מפורש בהדיא להיתר.

לז. לא ישן עם אשתו במטה בתשעה כאב, ואף יזהר מלנוגע בה כליל⁵². ואם הנשים הולכות מקושטות

ובמעשה רב להגר"א איתא שהגר"א נהג לברך כל צרכי רק כלילה, וכ"כ בארוחות רבינו ח"ב מנהג החזו"א וואף הוסיף שם ברכת המעביר שינה לכשרחץ פניו. ואמנם כהא גופא נחלקו הפוס' אם רשאי לברך כלילה ברכת השחר, ע' במ"ב ס"ס נ"ד דהגר"א כשיטתו דס"ל דמברך כל היום עד הלילה וכו' משמע אף כלילה קודם שהולך לישון וצ"ע. ושכן דעת המאמיר ונהר שלום. ואמנם בביאוריהל דן שם בדעת הרה"ח ועוד אם רשאי לברך אחר חצות וכי שלא מצא חכרע בפ"י ולכן כ' דבריעבד רשאי לברך אף אחר חצות, ושוב הביא מחש"י הרשב"א דעיקר הברכות, ולכן מסיק שם דבריעבד רשאי לברך עד חצות ע"ש. ובאמת שהדבר מפורש באשכול הל' תפילה ובמאמרי שילחי ברכות דומן הברכות הוא כתפלה עד ד' שעות ואו עכ"פ לדידן בהרמב"ם עד חצות ולפי"ז הרי קולא היא להמתין בברכה זו עד הלילה וצ"ע לדינא.

⁵². הג' מרדכי פ"ג דמו"ק, הובא בב"י סי' תקנ"ד, ובשו"ע בשם יש מי שאומר. נראה טעמו מדלא הזכירו באגודה והמהר"ל אלא לענין ייחזיק"פ [עי' סי' תרט"ו] ולא הובא ד"ז גבי ת"ב דס"ל דבאבילות ישנה דרבנן אין להחמיר. ומ"מ נראה דאינו מוכח דפליגי, דהרי בלא"ה ת"ב יש דין של עזר במשכבו. ויש נוהגים לשכב על הארץ, ועכ"פ משנים במשכבם. לפיכך לא הוצרכו הפ"י להזכירו דוח פשוט בלא"ה, והשר"ע שם כ' דנכון הדבר משום כך לא אמרין נזירא סחור סחור כ"י נראה כוונתו אף דאין מקור לאסור מדינא, אך משום עצה טובה דלך כך בודאי נכון לעשות כן.

ובר"מ כ' דלמה דלמה שמבואר גבי ייחזיק"פ דאין ליגע באשתו אפשר דה"ה בתיב, ובמג"א סק"ט הביא דבריו וכי דביום יש להקל. גם בט"ז עיין למש"כ בס"י תרט"ו ששם כ' להקל אף ביהכ"פ ביום. וכשי"כ בתיב, וכ"כ החי"א כלל קל"ה סי"ב, ובמ"ב סק"ט. ובערוה"ש כ' דאף כלילה אין לחוש רק לעולל ימים [צעירות] ומעולם לא נודחו בזה וישראל לא חשדי ע"ש. ובאמת שכבר נתבאר שכ"ז לאו מדינא רק מצד כך לא כו' וכל דבר לפי ענינו. ופשיטא שבת"ב אין להחמיר במש"כ הפ"י

למ. תלמוד תורה - תשעה באב אסור בתלמוד תורה,
בין בתנ"ך בין בתושבע"פ. משנה גמרא הלכות
ואגדות⁵⁴, בין בפיו בין בהרהור⁵⁵, ואף שנים מקרא וא'

גם המג"א בשם הש"ח כי דביל טבילה יש לסמוך על המחירין. ואף
דח"א חלק שתמיד נהגו איסור, עי' פמ"ג ובאה"ט שרעת כל הגדולים
להיתר. ובח"א כי דהיה חיוב עונה ביצא לדרך או בא מן הדרך וכ'
שם שהכל לפי מה שהוא אדם, והובא במ"ב סק"מ ובשעה"צ שם.
ובערה"ש כי דבכה"ג הוי חיוב לשמש כיון שזו דעת רח"פ, ושכן המנהג
ע"ש.

בגור דברים שבצינעה, כי בט"ז סק"ט דה"ה רחיצת ידיו בחמץ ואבל
בצונן אם לא ירחץ שוב אינו צינעא, ובמנ"ח סוף סי' שיי"ג ביאר היטב
החילוק בזה דרך אבילות וזהו צינעה, אבל צינעין אינו נהג כלל אף
בצינעה, עי"ש. וכ"מ ברא"ש הנ"ל דרחיצה וסיכה בכל דברים
שבצינעה אף לענין זה, וכ"ה במדכ"י פ"ג דמ"ק. וננהר שלום תמה
דהפ"ו הביאו להחמיר רק בתשמיש, וכבר נתבאר דמקור מהרא"ש,
ובמ"ב סק"ט סתם כהט"ז.

במנ"ח מצוה שיי"ג בסופה מבואר דאף אין טובלין בשבת זו בצונן
דאף זה בכלל דברים שבצינעה, וכ' שם דנהגין באשכנז דהולכין
לטבול מרחץ בידן ע"ש. אך בזה כהיום רבים מקליין אם דינו תמיד
לטבול בשב"ק, ונוסף עוד דהוי טבילה שלא לשם תענוג, ובפרט אם
שימש בהיתר מאתמול כדלעיל. וכן שמעתי מהגר"ש אלישיב שליט"א
שיש להקל בזה.

54. תענית ל. רמב"ם פ"ה מתענית ה"א, ובטוש"ע תקנ"ד ס"א.

55. האגודה בשם מהר"ל, ובשו"ע שם סי' כ"ב בשם יש מי שאומר, והיינו
אע"פ ששנינו שם אסור לקרות כו', מ"מ כיון שהטעם דפקודי ד' ישרים
משמחי לב אף בהרהור יש שמחה, ובאמת שאף בטבול אינו ברור
שאסור בהרהור דהרי שם הלפחות דאסור בד"ת מדכת"ב 'האנן דום',

חרגום אסור לקרות, מלבד הבעל קורא שיכול להכין את
הקריאה של שחרית ושל מנחה⁵⁶.

מ. מותר לקרות באיוב ובפס' פורעניות שבירמיה [מלבד
פורעניות גוים] ופס' נחמה צריך לדלגם. ומותר ללמוד
ענינים השייכים לחורבן. וכן מותר ללמוד עניני דיומא
דהיינו הלכות תשעה באב וכן כהל' אבילות כגון אגדות
שבפ' הניזקין, ובפ' חלק ויר' סוף תענית ובמדרש רבה
איכה, וכן מותר ללמוד מעניני דיומא איכה עם פירוש, ופירוש
באב וכן כהל' אבילות, ומגילות איכה עם פירוש, ופירוש
איוב, ובפ' אלו מגלחין שיש בו דיני אבילות מנודה ומותר
ועניני תוכחות וצער כמו איוב, ובכל סיפורי החורבן שבספר
יוסיפון, וכן בתולדות עם עולם [המלקט מספרי יוסיפון
וקדמוניות וחשמונאים]. וכן מותר ללמוד בספרי מוסר
ותיקון המידות המעוררים לתשובה שזהו חיבת היום⁵⁷.

דאסור לקרות בד"ת, עי' ר"מ פ"ה מאכל הל' ט"ו-ט"ז, וכ"מ בשו"ע י"ד
סי' שפ"ה שהאיסור רק בקריאה ע"ש. ובגמ' שם תענית שם השו"ת
לאבל לגבי ת"ת. וע"ל דעכ"פ בת"ב נוסף הטעם דמשמחי לב כמבואר
שם בגמ', וכ"כ במג"א והגר"א דאיסורו בהרהור משום משמחי לב.

56. רמ"א שם סי' ו', ובמג"א סק"ז, וע"ש במחז"ש דאע"פ דהוי דברים
הרעים מ"מ כיון דע"ז יודע הטעמים בע"פ הו"א דאסור משום שמחה
ע"ש. ובמ"ב סק"ח כי ליישב בשם הנזהר שלום דהיינו הכנת הקריאה של
מנחה דוחל דאינה דברים הרעים.

57. תענית שם ו'. אבל קורא הוא באיוב ובדברים הרעים שבירמיה,
וכ"כ הר"מ פ"ה מתענית ה"א 'ואינו קורא אלא באיוב כו', ודוק
בלשונו. וכ' בכלבו דקורא במדרש איכה רבתי לחזקיר החורבן. וה"ר
יחזק אמר שקורא בפ' אלו מגלחין, והיינו משום דאף אבל קורא בו.

59. בתשרי מהרי"ל סי' כ"א הנ"ל כ' דמותר ללמוד איוב בעין, דאטו בשופטני עסקין שאין מבינים מה שמציצים בפיהם, ואי מטעם שיש בו עין כש"כ דעדיף דע"ז מצטער ללמוד ומתקשה טפי ע"ש. וכ"כ בפמ"ג א"א ה', לבאר החילוק בזה ח"ל: "פי' איוב ואיכה אע"פ שיש בו דבר חמור, אדרבה צער הוא לו, אבל קושיא ותירוצ' שמחה היא לו כמאמר החכם מי שלא טעם שמחת החרת הספיקות לא טעם שמחה מעולם, וכ"ה איזה קושיא ג"כ שמחה היא לו" עכ"ל. והיינו שיעקר הקפידא בקושיא ממקום למקום ותירוצ' שזה גורם שמחה אבל הלימוד עצמו ביגיעה ועין אדרבה מצער טפי, ואע"פ שמחהדש לו מה שלא ידע אין בו איסור כיון דברים הרעים, ובשם הגר"ח מבריסק זצ"ל דמותר ללמוד בעין בדברים הרעים וכיון דהתירו ללמוד דברים הרעים, שלא בעין לא מקרי לימוד כלל.

ובאמת שבביהגרא נראה שחולק בעיקר ד"ו שגבי היתר פ' אלו מגלחין, ציין להרא"ש פ"ג דמו"ק שלאכל אסור לישא וליתן עמחם אבל הם מותרין לישא וליתן לפניו, ע"ש. וברא"ש שם סי' ל"ז מבואר דטעם האיסור לישא וליתן לפניו היינו משום דע"ז איכא פרסום טפי אבל כינו לבין עצמו מותר. ומשמע דדומיא דלישא וליתן שהאיסור רק משום פרסום. ומ"מ באופן זה מותר בעצמו, והיינו אף בדרך משא ומתן כקושיא ותירוצ', וכל האיסור רק משום פירסום, ואף בזה התירו שמיעה מאחרים, דלא גרע מהרהור וכמ"ש בדמשק אליעזר. ועי' מג"א סק"ד בשם המהרי"ל דלישא וליתן בהל' אבילות בודאי אסור. ולהגר"א צ"ל דאף זה מטעם פרסום, וא"כ כינו לבין עצמו מותר. ונראה שלכך ציין הגר"א בסו"ד למג"א, לומר שחולק עליו בזה. ובאמת שבמהרי"ל גופיה בסו"ד כ"א מפורש בדברינו שהאיסור לישא וליתן לפניו "משום דמפרסמי מילתנו טובא" וגם ע"ז כ' רק דאפשר דאסור בח"ב. וכ"כ הפרישה הרי דכל האיסור לישא עם אחרים משום פרסומי מילתא בעצם המו"מ בהל' אבילות כינו לבין לעצמו מותר.

וש"ר במאמר מרדכי ובערה"ש שהשיג על המג"א בזה מדברי המהרי"ל הנ"ל שהתיר ללמוד בעין, ותמה עוד שהיאך אפשר ליתח' הלמוד שלא יחדש שום דבר, שבע"כ השכל חושב ק"י ותירוצ', ולכן כ'

מ"א. אף בדברים המותרים אין ללמוד בפלפול או קושיא או תירוצ' או איזה דרוש מפני שיש כזה משום שמחה⁵⁸. ומ"מ כ"ז בדרך קושיא או תירוצ', אבל ללמוד בעין להבין פשט הגמ' והמאמר מותר, ורק להקשות ולתרוץ ממקום למקום וכדומה אסור. ויש מתירין אף בזה כיון שהתירו הלימוד במקומות אלו, ובלא זה אינו חשוב לימוד, וכן הורו כמה גדולים זצ"ל, אבל לישא וליתן עם אחרים

ולענין פ"י איוב כ' הכלבו בשם הר"פ דאסור לפי שהוא עמוק טפי, ורק קריאה התירו ולא עיון. אך בתשרי מהרי"ל סי' כ"א כ' דאף פ"י איוב שרי, ואף שלומד בעין אטו בשופטני עסקין שמציצי בפיו ואינו מעיין במה שקורא. וכן ביאר המהרי"ל הטעם דהותר ללמוד פ' אלו מגלחין אף שאינו מעניני ת"ב, "הואיל ואין בזה משום שמחה ויש בו דיני אבל מנודה ומותר. ועוד דחשוב נמי תוכחה כמו איוב כאשר הוא סוף כל האדם והיה יתן אל לבו", וכ"פ בשו"ע שם סעיף א-ב. ובביהגרא שם, ביאר ההיתר שבפ' אלו מגלחין משום הל' אבילות כמו באבל וגם שאר דברים שישנם בפ' הזהו כולם דברי תוכחות וצער ומותר כמו איוב. והכוונה דיש שם כמה אגרות נע"ש טו: והואיל והם דברי מוסר ותוכחות שרי כמו איוב, ומוזה מוכח דאף ספרי מוסר מותר ללמוד כמו איוב. וכ"מ במאירי סוף תענית שכ' "אלא כל שהוא נאמר דרך שבח ודרך שיתעורר האדם בהם להכניע לבבו לתפלה אין בהם משום שמחה ומותר". וכן מפורש במחזור ויטרי ע"ש. וכן שמעתי מהגר"ש אלישיב שליט"א שיותר ללמוד מוסר אע"פ שיש שם אגרות ומדרשי חז"ל, הואיל ואין הכוונה ללימוד אלא להתעורר לתשובה ותיקון המידות שוות חובת היום בתענית.

והלבוש כ' דמותר ללמוד עניני החורבן שבפ' הניזקין לסיפורי החורבן שבספר יוסיפון, וכ"כ במ"ב סק"ג. וכן בירך סוף תענית ישנו מעניני החורבן.

58. מג"א סק"ה ובט"ז סק"ג למדו בן ממה שאסר המהרי"ל ללמוד ע"י הרהור, וכ"כ הא"ר והי"א ומ"ב סק"ה.

מב. תינוקות של בית רבן בטלים בו - ונחלקו הפו' אם מותר לקרות עמהם בדברים הרעים, ומי' לכל הדעות מותר ללמוד עמהם מעניני אגדות וספורי החורבן⁶⁰. ואם

יודאי אע"פ שיש טעם ומתיקות וחורה, מי' הצער של דברים הרעים שעוסק בהם מבטל השמחה ואף שמדדש איזה חידוש מותר. גם בארצות רבינו חי'ב בשם החור'א שאמר להממה על המג'א והט"ז שאסור הלימוד בעיין, דודאי כיין דהתירו לימוד התירו גם העיין דכלא זה אינו לימוד. וראה לעיל מהפמ"ג והגר"ח. והיה אפשר ליישב ע"פ הפמ"ג הנ"ל, אך החור'א אמר להדיא שזה דלא כמג"א והט"ז כזה. גם בבכ"י יו"ד סי' שפ"ח הביא שגדול א' כימי אכלו למד ה' אבילות בעיין וחידש חידושים והעלם על הכתב, והבכ"י שם תמה ע"ז דלא התירו רק ללמוד פשטי המאמרים, ואמר דבריו לגדול הנ"ל ושתק. ופלוגתתם תליא בפלוגתא הנ"ל.

59. בשבט יהודה יו"ד סי' שפ"ז גבי אבילות, כ' שאין חיוב ת"ת לאבל בדברים הרעים, אלא רק חיתר אבל אם אינו עוסק בהם אינו עובר על ביטול תורה, והביאו הערך השולחן כאן א' י'. ואמנם המהרי" נג"א אף בשמחת יהודה על אבילות כ' לחלק ע"ז דלעולם חיוב האבל בת"ת כמו כל אדם, רק שחיובו הוא ללמוד דברים הרעים. ושמעתי מהגר"ש אלישיב שליט"א שראיית השבט יהודה צ"ע, שהוכיח ממה שאמרו אבל פטור מת"ת דמשמע שאינו חיוב אלא פטור, והרי לשון כזה לא מצונו רק שאסור בת"ת וקאי על דברים האסורים שאסור לו לקרוא בהם. ואמר שגם יתר ראיותיו אינן מוכרחות ועיקר דבריו מראה זו. וכן דעתו לעיקר כדעת המנחת יהודה הנ"ל.

ואמנם באמת יש להתבונן בעוד ראייה שהביא המט"י, שח"ל למדו לאבל אסור בת"ת שנא' האנק דום, ואם היה מצות ת"ת בדברים הרעים לא שייך לומר שצריך להיות דום ושותק. ומשמע שלמעשה צריך לשותק לגמרי מת"ת רק שהתירו לו ללמוד בדברים הרעים. ובסגנון אחר דאי נימא דיש חיוב ת"ת לאבל כבכל הימים, מה שייך לומר דחייב להיות דום, הרי למעשה צריך הוא להיות יושב וגורס כבכל השנה, רק שבמקום ללמוד דברים המשמחים לומר דברים העצובים אטו שייך לומר

שיש כאן דום, אלא משמע שחיובו לשותק מדברי תורה בכלל, ומי' התירו להתעסק בדברים הרעים, וז"ב.

ובאמת שבשבולי הלקט ה' שמחות עמד הזי"א מברכין ברכת התורה ביום זה שהרי אסור בלימוד תורה, וכ' שבאמת אסור בת"ת, ואמנם בה' ת"כ כ' השבחה' שמברכין על סדרו של יום דהיינו על פרשת התמיד, ולא כ' שמברכין על דברים הרעים, ומוכח דאף זה אינו אלא היתר משא"כ סדרו של יום שעל כרחו צריך לאומנם בכל יום. ולע"ד נראה עוד כזה בעיקר לגבי ת"ב, דלמעשה החיוב על האבל שלא יסיח דעתו מן האבילות, וצריך להתאונן ולבכות על החורבן, ומה שעוסקים בדברים המותרים בת"ב אינו מדין ת"ת אלא מדין קניות והתעסקות בעניני החורבן שחזו מחובת היום, וכמ"ש בכלבו שלומדים בפ"י איכה ובדברים הרעים כדי להזכיר החורבן ע"ש. ולכן חזירו כל אלו שאין בהם משום היסודי' מהאבל ולא משום שמחה, אך לא משום חובת ת"ת נגזר בה דשפיר ילפי' מהאנק דום, שאבל לא שייך בחיוב ת"ת. וכן מבואר בכל הראשו' ד"ל שמנהגם שבבוקר אחר שגמרו הקניות וישבין הקהל בביתכניס וקורין באיוב ובדברים הרעים שבידמיה ויש מהם שקורין אף איכה, ומשמע שזה מחובת היום להתעסק בעניני החורבן כמו הקניות. וא"ש דלכן הוצרך השבחה' להגיע לברכה' רק משום סדרו של יום. ויש"ר במחזור ויטרי סי' רס"ה מפורש כן ח"ל: "ישב לקניות לעגן לב הציבור לזכרון אבל שבו עוסקין הכל באיוב ובדברים הרעים שבידמיה ובכ"מ ת"ח בטלן מלימודם הרי תורה בטלה ומאי יקל ראשו לעסוק בדברים בטלים אלא ליעין במילי דעיגונא דברי כיבושים ומורך לב וכו' להכניע מתורה", עכ"ל. הרי שזה אינו מחמת חיוב ת"ת שממנו בטלים אלא דברי צער ועיגון להכניע ליבם לזכרון האבל. ולמשנ"ת לכל הדעות אין לאבל להתבטל מחורה וגם מדברים הרעים ולומר שאינו מצווה בת"ת והוא רק היתר, דעכ"פ הרי הוא מצווה שלא יסיח דעתו מאבילות, ובפרט בת"ב צריך להתאונן ולהתאבל על החורבן שחזו מצוות היום, ועי' תשרי חכם צבי סי' ק', שבישבת חזק"מ אין לאסור האבל בת"ת, דעיקר הטעם שאסורו כדי שיוכל ללמוד דברים המותרים, וכיין שאינו יכול ללמוד בדברים המותרים אף אין בו איסור ת"ת.

60. תענית ל. ובטוש"ע ר"ס תקנ"ב. וכ' הב"ח דמהלשון בטלים בו

מג. הוראה - אין להורות הוראה בתשעה כאב אאי"צ נצרכה לשעתה, ויאמר רק ההלכה בלא נימוקים"⁶¹.

מז. סדר התפילה - מותר לקרות בכל מה ששייך לסדר התפילה ואין בו משום ת"ת, דהיינו פר' הקרבנות ופר' שרגילין לאומרים קודם התפילה [ולענין שאר קרבנות ופר' הקטורת, ראה במקורות] ואיזהו מקומן וברייאתא דר'.

ולמשנ"ת לעיל דחוב דברים הרעים לאו משום ת"ת רק לזכרון אבל ולהכניע לבו, א"ש.

61. ד"ז תלוי אם האיסור על המלמד אותם, או שהאיסור של התינוקות עצמן, דהב"ח משמע דס"ל שהאיסור על הקטן עצמו במה שמחדש לו ע"י הקריאה, שזהו עיקר שמחתו. ובמג"א הביא דברי הב"ח, ומחמיר אף בתינוק שמבין מהו אומר, ומ"מ מפורש במג"א דבתינוק שמבין לא שייך איסור זה רק מצד המלמד. וכן בט"ז כ' שעיקר האיסור מצד האדם המלמד ולא משום הן עצמן, ועפ"ז כ' הביא דה"ל שאם התינוק לומד מעצמו מותר אפי' שלא בדברים הרעים. אך כ' שם דלשון הגמ' בטלית בו משמע דבטלית לגמרי, ובפרט כשהתינוק בן י"ב בודאי שאסור שלא בדברים הרעים ע"ש. ומוכח מכ"ז שבדברים הרעים בודאי מותר לכ"ע בכל חינוך שמבין, ובתינוק שאינו מבין הר"ז בפלוגתא הב"ח והט"ז דלכ"ב אסור ולט"ז מותר, ובהו נראה דכיון דבלא"ה להט"ז אף מותר ללמד לקטן בדברים הרעים, ועכ"פ כשלומד בפניו ד"א דלא שייך כלל איסור אבילות בזה על הקטן ובפרט כשאינו מבין, א"כ כשהתינוק לומד מעצמו בדברים הרעים בודאי א"צ למונעו מזה ובלא"ה א"צ להפרישו במידה רבבן, ומה גם שיש מחזיקין לגמרי וגם ד"א שמצוה היא.

61*. מג"א סק"ה, ומשום דהוראה הוי כהוראה אם הוא לחולה הצריך עכשיו, וכ"כ הא"ר ופמ"ג סק"ה, ובהיי"א כלל קל"ה ס"א ומ"ב סק"ה. והוא הדין לכל הוראה הנצרכת לשעתה שמותר, וכמ"ש היעב"ץ בסידורו והערותיו"ש.

התינוקות לומדים מעצמם בדברים הרעים, בודאי יש להקל"ה⁶¹.

משמע אפי' מדברים הרעים, ובאר הטעם התינוקות אין מבינים מה לומדים, ועיקר שמחתם במה שמוציאים מפיהם ויודעים לקרות, ואין לחלק בהם בין דברים הרעים לשאר דברי תורה, אבל אם התינוק הגיע למדה שמבין מה שלומד יכול ללמוד עמו דברים הרעים. והביאו העטרת זקנים ובשיכנה"ג. והט"ז כ' להחמיר לגמרי דברים הרעים עם התינוקות אפי' שאינם מבינים, וסברתו מבוארת דהרי מ"מ אם אינם מבינים אין איסור עליהם כלל, וכשמבינים הרי לימודם בדברים הרעים, וכל האיסור רק מצד הגדול המלמד, שיש לו שמחה מעצם הלימוד ואפי' כשאין התינוקות מבינים, ובדברים הרעים שרי.

אך המג"א כ' לחלוק על כל זה דעכ"פ אסור למלמד ללמוד והאיסור מצד שיש לו שמחה שמלמד אותם אפי' בדברים הרעים, ולכן כ' דיכול ללמוד עמם רק סיפורי חזקתן עצמו. ובדגמ"ר כ' להשיג עליו שהרי אם רבים צריכים לו מותר ואם אחת אוסר לו ללמוד עמם יהיו התינוקות בטלית ואין ביטול תורה גדול מזה, ולכן מסיק כהט"ז דודאי מותר ללמוד עמם בדברים הרעים. ובמ"ב סק"ב הביא פלוגתא המג"א והט"ז, ומשמע בשעה"צ שנוטה להמג"א מלשון הגמ' בטלית בו. ודבריו ע"ז שהרי הב"ח כבר עמד בזה, ואינו גופיה כ' דכ"ז כשהתינוק אינו מבין מה שהוא אומר שעיקר שמחתו בהוצאת הדברים מפיו, ולכן אז אסור בכל אופן, אבל כשהגיע לכלל שמבין מה שאומר מתיר, וא"כ הא דבטלית בו, שפיר העמידה הב"ח בתינוקות לגמרי. גם בעיקר ידוע מש"כ בשם הגר"א ד"ל בזה דבבטלית ת"ת למקרא מגילה, דאף שמגילה נמי ת"ת, מ"מ כיון שמבטלין סדר הרגיל דלימודם ועוסקין בדבר אחר זהו עצמו חשוב ביטול תורה, וה"ל דתשב"ר בטלית בו מסדרי לימודם, ולא התירו להם זה משום ביטול תורה, ומ"מ שפיר יכולים לעסוק בדברים הרעים. וגם בזה ידוע שלא כל מוחא סביל דא ולא יוכלו לעסוק בזה כל היום כמו בשאר סדרי לימודם ושפיר קאמר ע"ז בטלית, אך אין הכוונה שיהיו הולכין לגמרי בטלית ברחוב. ובמחזיקי סי' רס"ה כ' שאף ת"ח בטלית בו, אע"פ שודאי דורשין בדברים הרעים.

הורה להקל לומר תהלים בתשעה כאב⁶³.
מה. סדר מעמדות או חק לישראל וי"ח פרקי משניות.

גודל ענינה לאומרה בכל יום. והלא ברייתא דאיתו מקומן ומדרש ר' ישמעאל שנתקנו משם לימוד שישלש אדם לימודו ומותרין ועאכ"ר קטורת שכנגד קרבנות נאמרה ולא משום לימוד כלל. ושר"ר שו"ב כ' כן השר"ר ח"ו בפאה"ש מע' ביהמ"צ בשם אגודת איזוב, ובהג' כור' לזהב על הריטב"א שם, שכונת הרמ"א רק על פיתום הקטורת שלאחר התפילה, שאין כל אדם אומרו כידוע שלא אמרוהו או כולם, אבל הקטורת שקודם התפילה היא מסדר הקרבנות שאומרים אותם כל מי שאומר פר' התמיד ואיתו מקומן. ורק שהמג"א למד מזה לפר' הקרבנות שבס"ס א' שאין כל אדם אומרם, דהיינו פרישיות עולה חטאת אשם ושלמים שאין כל אדם אומרם, שזה אסור לאומרם בת"ב וד"פ. ועכ"פ לכ"ע צ"ע מש"כ במ"ב תקנ"ד סק"ז, דפי' מש"כ בש"ע סדר הקרבנות היינו פר' התמיד, ומשמע דפיתום הקטורת שלפני התפילה אין לאומרו, מכל הנ"ל דודאי לא גרע מאיתו מקומן ור' ישמעאל [שחן] כנגד שילוש בת"ת - טור סי' נ"ן שהקטורת מעיקר סדרו של יום, וכדמוכח גם בריטב"א, ושר"ר בערה"ש כאן ובס' תקנ"ט שמתיר לומר כל פרישיות הקרבנות והעקדה משום דהוי סדר היום שריגילים לאומרם בכל יום, ע"ש שמתיר אף פר' חטאת ואשם שזה בכלל דברי השר"ע שהתיר ע"ש. וכן שמעתי מהגר"ש אלישיב שליט"א שהקרבנות שריגילין לומר לפני התפילה מותר לאומרם כולם כדרכו בכל יום.

63. מג"א תקנ"ד סק"ז הביא מהלבוש שבפוזנא אין אומרים תהלים רק משלמים למחר. אך הביא דיש גוהגים לומר תהלים כמנהג לפי שהוא דרך בקשה, וכ"כ במ"ב סק"ז, ובפמ"ג בא"א שם כ' דהנבון כמנהג פוזנא, וכ"כ ברה"ח שאין לומר תהלים במנחה, וכ"כ המ"ב שם שכן נכון. ואמנם בלקט יושר כ' דמנהגו היה לומר תהלים אף בת"ב בין כלילה בין ביום, וא"ש הדטב למשנ"ת לעיל מהריטב"א דעיקר האיסור בדרך לימוד ושינון ולא בדרך תפילה, וכ"ה בלשון המאירי שהובא לעיל הע' 57. וכ"כ בארחות רבינו ח"ב דהחזו"א התיר לומר תהלים בת"ב.

ישמעאל⁶². וכן הנוהגים לומר תהלים בכל יום מותר לומר התהלים השייך ליום המנחה, ויש מתמירין כזה. והחזו"א

62. רמב"ן בתוה"א, הביא שיש שנהגו שלא לקרות קרבנות וכ' ע"ז שאינו נראה שאין לנו איסור בסדר היום כמו שקורין ק"ש וקורין בתורה ומפטירין, ופר' הקרבנות ואיתו מקומן כנגד תמידין תיקנים ואומרם כדרכו. והובא בטור סי' תקנ"ד וכ"כ בש"ע שם ס"ד דקורין כל סדה"י ופר' הקרבנות ומדרש ר' ישמעאל. וגם הריטב"א שילחי תענית הביא דברי הרמב"ן, וכ' שם ביתר ביאור: "ומה שאסרו לקרוא בתורה ומשנה ותלמוד היינו בבא לקרוא דרך מקרא ומשנה ותלמוד ואין סדר היום בכלל שהיו קורין בתורה ומפטירין וקורין ק"ש, ומעתה אין להמנע מלקרוא פר' את קרבני ואיתו מקומן וקורא כדרכו ואינו חושש", עכ"ל. ומלשונו מביאר דמש"כ הרמב"ן בטעם הקרבנות שכנגד תמידין תיקנים לא בא לומר שזהו הטעם המחיר לאומרם ובלא"ה אסור, אלא רק כ' למה קבעוהו בסדר היום, ועיקר הטעם בזה משום שאינו בדרך לימוד רק שאומר כדרך שריגיל לומר בכל יום בתפילה, וכ"ה במאירי שם ע"ש, וכן מוכרח ממה שהתיר לומר איתו מקומן, והרי זה אינו כנגד תמידין אלא כדי לשלש בת"ת כמ"ש בטור סי' נ', אלא ודאי כל שאומר כדרכו בכל יום בדרך תפילה מותר.

והנה בר"מ סי' תקנ"ט כ' בשם מנהגי מהר"ק שאין אומרים פיתום הקטורת אף מי שדרכו לאומרו בכל יום, וכ"כ ברמ"א שם ס"ד, ובמג"א שם סק"ז ביאר הטעם שאינו קרוי סדר היום שאין כל אדם אומר אותו. ומכש"כ שסדר הקרבנות הכתובים בס"ס א' שאין לאומרם ע"ש. ונראה כוונת המג"א מבוארת, שמה שריגילים כולם לומר היינו תמיד וברייתא דאיתו מקומן ודאי מותר, משא"כ פיתום הקטורת שאחר התפילה שאין כל אדם אומר אותו, וכן הקרבנות דפר' חטאת ופר' אשם שאין כל אדם אומר אותם. ומי שנתהייב לאומרו מותר - פמ"ג. ואמנם נראה פשוט שפיתום הקטורת שקודם התפילה שהוא מסדר התפילה וכל אדם אומר כמו פר' התמיד מותר ולא גרע כלל מתמיד ואיתו מקומן ור' ישמעאל, שהרי אומרה בדרך תפילה ולא בדרך לימוד, דאטו המחיר הוא דוקא קרבן תמיד, והלא הקטורת נמי כנגד קטורת שבכל יום תיקנה, וידוע

אסור לאומרו אף מי שרגיל לאומרו בכל יום⁶⁴.

מו. ק"ש על המטה אומר כדרכו⁶⁵, וכן תיקון חצות אומרים בלילה תיקון רחל כלכל, אבל ביום אין אומרים אותו אחר חצות⁶⁶.

מו. ציצית ותפילין בתשעה באב - הטלית קטן לובשים תחת הבגדים בלא ברכה, וכן יש להכניס הציציות מתחת בגדיו. ואם פשטו בלילה י"א שמכרך עליו בבוקר. ולכן מוטב שישן בלילה עם הטלית קטן ולא יפשטנו⁶⁷.

64. ברכ"י לענין מעמדות והובא בשע"ת סק"ד. ובכור לאברהם לענין חק לישראל, ובשלחן גבוה לענין י"ח פרקי משניות וכן פשוט, והוב"ד בבה"ח אר"י ט.

65. כן פשוט לפי שהוא פס' דרחמי דרך בקשה ואומרים אותה בכל יום כדרכו.

66. בן איש חי פר' דברים אר"י כ"ה, ועי' בה"ח סי' תקנ"א ס"ק רכ"ג, מחלי' האחר' לענין חצות היום ת"ב אם אומרים, ודעת רוב האחר' רוח חיים יוסף אומץ שאין אומרים אותו שכבר אמרו קנות ואיכה וולא משום ת"ת נגעו בה אבל כליל ת"ב לכו"ע אומרים כדרכו, ואדרבה זהו עיקר הזמן להתאונן על החורבן, וקרב לודאי דאף מי שאינו נוהג כל השנה לומר חצות מ"מ כלילה זה יש לומר תיקון חצות בבכי ותחנונים ולהתאונן מרה על החורבן שבעו"ה עדיין לא נבנה, ועל עם ד' שנפלו בחרב. ואומרים רק תיקון רחל ולא תיקון לאה וכמ"ש בבא"ח שם.

67. רא"ש סוף תענית בשם מהר"ם מרוטנבורג, דמנהג אשכנז שלא להתעטף בציצית ע"ש בצע אמרתו ובמדרש בזע פורפין דליה (ירוש'יני הטלית) וכ' הרא"ש ד"ש שאינם רוצים לשנות המנהג וגם אין רוצים להיות בלא ציצית ומתעטפין בט"ק תחת הבגדים, וכ"כ האגודה שהיחידים לובשים ט"ק תחת הבגדים בלא ברכה. וכ"פ בשו"ע תקנ"ה

מח. וכן נוהגין שאין מניחין תפילין בתשעה באב שחרית ולא הטלית גדול עד חצות, ובמנהג נהגין להניח הטלית ותפילין ולברך עליהם, ומיד אחר חצות יכול להניח. [ויש מהדרין לעשות כן קודם השנה בצהריים לפני קיום מצות תפילין]. והגר"א נהג להניח מיד אחר שגמרו הקינות ואפי' קודם חצות⁶⁸. [ויש גדולים שנהגו להניח

ס"א, ובלקט יושר איתא שהיה נוהג מיד אחר סעודה מפסקת לשים את הט"ק תחת בגדיו. וכן ראוי להזהיר שיעקר הקפידא כאן על הציצית עצמן שבהם מינבר קיום המצוה, ולכן יש להכניס תחת הבגדים וכמו ששמעתי מגדולי א' זצ"ל.

והנה בעיקר הדין יש מהראשי ז"ל שחולקין, הרמב"ן הרא"ש והר"ן וס"ל שמוחייבים בטלית ותפילין כבכל יום דלא חמיר מימי אבלות דיום כ' ואילן, וכן מברכין עליה במנחה. וכ"כ במ"ב סק"א דאם פשט בלילה י"א שמכרך עליו בבוקר וכ"כ היעב"ץ בסידורו. אך עדיין מייד טפן לא יצאו שחר' בשו"ע פסק במנהג אשכנז הקדום שאין מברכין בשחרית, וכן בחיי אדם כלל קל"ה ס"ח סתם שהמנהג ללבוש הט"ק בלי ברכה, ולכן המדקדקין ישנים כליל ת"ב עם אותה הציצית כדי שלא יבואו לידי חיוב ברכה ביום.

68. מהר"ם מרוטנבורג כ' דת"ב דינו כיום א' של אבלות שאין מניחין בו תפילין שאין לך יום מר גדול מזה, שנקבע בו בכיה לדורות. ובכלבו בשם הראב"ד כ' שנוהגין להניח אפר מקלה במקום תפילין לשום לאבלי ציון אפר חות אפר. ואף הרמב"ם פ"ה מתענית כ' דמקצת החכמים נוהגין שלא להניח בו תפילין של ראש. וכ"כ הסמ"ג והר"ן. וכ' הר"ן בשם הרמב"ם שאין להניח בו תפילין ושכן דעת הר"ף. ואמנם במ"מ שם מבואר דאף הרמב"ם לא אמר אלא בשל ראש ולא בשל יד, ועוד שזהו רק מנהג מקצת החכמים אבל מדינא רשאי להניח בו תפילין, וכ"כ הרמב"ן בתורה"א הרא"ש והר"ן בשילהי תענית שמדינא חייב בתפילין דלא גרע משאר ימי אבלות מיום כ' ואילן, ושהמהר"ם כ' כן למצוא טעם למנהג אשכנז, והרמב"ן כ' להוכיח כן מדברי רב האי גאון

בבוקר בברכה קודם התפילה ולקרות בהם ק"ש דלעולם יהא אדם, ויש אף מתפללין בהם ביחידות בביתם. והמקובלים נהגו להתפלל גם שחרית בציבור בסלית ותפילין וכן נוהגים רבים מהספרדים אך מנהג אשכנז להניח רק במנחה וכו'ל⁶⁹.

בתשובה. ובהגמרי' כ' שמהר"ם היה מניח התפילין מן המנחה ולמעלה, וכ"כ הב"י ס' תקנ"ה שכן מנהג העולם שלא להניח בשחרית ובמנחה מניחין אותם וכ"כ בשו"ע שם ס"א.

ובחי"א כלל קל"ה ס"ח שאחר חצות מיד כבר יכול להניח התפילין ושכן נהג הגר"א. ואמנם במעשה רב להגר"א שמיד אחר שגמרו הקינות הניח תפילין ואף שהיה קודם חצות. והטעם שמניחין במנחה כ' בערוה"ש שאז מקבלין תנחומים שאומרים נחם וא"כ אין דינו כאבילות יום א', אלא כשאר הימים ולטעם זה אין להניח רק לאחר חצות וכו"כ מהפ"י שבי' שבעל ברית קודם חצות לא יתעטף בטלית, אף שהמילה אחר שגמרו הקינות ע"י שיע"ת ס' תקנ"ט בשם תשרי כנהיג ועוד. ולהגר"א צ"ל דמדינא דחייב בתפילין רק להיכרא ע"ש השליך משמים ארץ נוחגין שלא להניח בשחרית שאז עיקר זמן הקינות לקיים המנהג. ואחר שגמרו הקינות כבר נתקיים המנהג. ונראה שדעת הגר"א שהמניח טלית ותפילין בשחרית בצינעה קודם התפילה צריך לברך, וע"י שיע"ת ס' תקנ"ז מנהג מהר"ם גלאנטי. ועב"פ לאחר חצות יש מהדרין להניח תפילין מיד בברכה כדי שלא ישנו לאחר מכן לפני קיום מצות תפילין, וראה הע' *71.

69. הלכות קטנות ח"ב ס' קל"ט בשם מהר"ם גלאנטי, שהיה נוהג לקרות ק"ש. והובא בבאה"ט סק"א ושכן נמצא בחוב להארי' ד"ל. וע"י בשער הציון סק"ד שבי' דבנין עולם תמה ע"ז, משום דקורא ק"ש ואח"כ שוב קורא ק"ש בתפילה, ונמצא ק"ש א' עם תפילין בקורא בתורה שהו שאסור בת"ב. וטעם מהר"ם גלאנטי נראה פשוט ע"פ הריטב"א ועוד שהובא לעיל כיון שקורא בדרך תפלה ולא לשם שינון, וראה גדולה דהרמב"ן הוכיח היות סדרו של יום מדין קורין ק"ש, ומה שייכות לזה הא בתפלה הוי לשם מצוה, הרי דהמצוה לאחר לא היה מחוי, דעב"פ

מט. הנוהגים להניח תפילין דר"ת, מניחין אותן אחר תפילת מנחה⁷⁰. ויש נוהגין לקרות בהם ד' פרישיות, ויש שאינם קורין⁷¹.

דברי תורה הן, רק מה שאומרו בדרך תפלה ולא לשם שינון, והו המתיר. ובפרט כשאומרו קודם התפילה בתוך לעולם יהא אדם גראה דודאי שפיר דמי, דהוי כקורא בסדרו של יום, ראה לוח א"י עצה זו לגבי תפילין דר"ת.

ובכה"ח א"י ד' הביא מהכסא אליהו והרוח חיים שמנהגם להניח תפילין בצינעה בבית ולקרות ק"ש, ואח"כ לילך לביהכנ"ס. וכ"כ בבא"ח פ"י דברים סכ"ה שכן צריך לעשות. והטעם בכ"ז דהואיל והעיקר כרוה"פ דת"ב חייב בתפילין ע"כ לא שרי לקרות ק"ש בלא תפילין. ויותר מזה כ' הרוח חיים דיותר טוב להתפלל כל התפלה בטו"ת בביתו ואח"כ לילך לביהכנ"ס לשמוע חזרת הש"צ בציבור, וכ"כ במועד לכל חי סי' י' ובסידור בית עובד שכן מנהג א"י שמניחין תפילין רש"י ור"ת בבוקר בצינעה וקורין ק"ש ומתפללין ואח"כ הולכים לביהכנ"ס, ולמנהג זה לא קשה כלל ק"י הבנין עולם מצד אמירת הק"ש דבריו תורה שהרי קורא ק"ש ומתפלל כסדר היום. ונוהגין לקרוא בהם ק"ש ע"פ הריטב"א הנ"ל שאף זה חשוב כסדר היום. ובכה"ח שם הביא שכן מנהג המקובלים שמתפללים בת"ב עם טו"ת דרש"י ור"ת כבכל יום ומברכים עליהם, ושכן נוהגין בעיר בני כנסיות וכן נוהגים רבים מהספרדים כהיום, ואמנם מנהגו אינו כן אלא מניחים הטו"ת במנחה, ונראה נהרא ופשטיה.

70. באה"ט תקנ"ה סק"ב ובשע"ת שם, ובמ"ב סק"ד ודלא כערוה"ש שבי' שאין מניחין כלל תפילין דר"ת בת"ב.

71. במ"ב שם סק"ה שבי' דנראה דיותר שלא לקרוא במנחה פרישיות ק"ש וכן פ"י קדוש דהרי אינו אלא בקורא בתורה, ואסור בת"ת כל היום. ואמנם בבא"ח פ"י דברים סכ"ה, כ' שיש נוהגים לאומרים ויש שאין נוהגים לאומרים וכל א' יעשה כמנהגו. וטעם הנהגים לאומרים נראה ע"פ הריטב"א ומאירי סוף תענית דעיקר האיסור הוא רק כשקורין דרך שינון ולימוד אבל כשקורין דרך תפילה כדרכו בכל יום מותר. וראה גדולה

ג. חולה האוכל בתשעה באב, דינו כבריא לענין תפילין בשחרית⁷¹.

לזה ממה שהתיר הרמב"ן פ' איזה מקומן והשריע אף ברייתא דר' ישמעאל, ובוה מה יעיל סדרו של יום לאומרו, הרי"ן ממש בקורא בתורה, והרי כל יסוד חקנת מבואר בטור סי' נ' שהוא מטעם ישלש אדם תלמודו דהיינו לחובת ה"ת, אלא כיון שהוא סדרו של יום ודינו לאומרו בכל יום בדרך מכל המותר, וה"נ ד' פרשיות שאומרים בתפילין. ואולי כיון דלאו כו"ע אומרים אותם מיהיו טפי בקורא בתורה, אך עכ"פ טעם המתירין נחבאר. וכן שמעתי מהגר"ש אלישיב שליט"א שמנהגו לומר ד' פרשיות בתפילין.

⁷¹* בהתעוררות תשובה סי' ע"ב נסתפק בוה שהרי אסור לאכול קודם מ"ע של חורה והניח בע"ע. ואמנם נראה פשוט דמדינא שרי דעכ"פ למנהגו בשחרית אינו זמן הנחת תפילין וולשריע אף אין מברכין ע"ז נמצא שכעת למנהגו אין אנו חייבין בוה עכ"פ מצד המנהג. ולא דמי לעלוה"ש בשאר מצות שזמנן מהנץ לכתחילה, דשאני הכא דשחרית זמן אבלות הוא ואינו ראוי מצד עצמו לתפילין כאבלות יום א', משא"כ שם עלוה"ש זמן תפילין מצד עצמו אלא דהנץ עדיף עליו שהוא ברור טפי של תורה גזירה שמה ימשך. וכן מוכרח שאל"כ היאך ישנן קודם תפילת המנחה בתי"ב, אלא ודאי משום דלמנהג מניחין תפילין רק לעת ערב במנחה, לפיכך ישנן אחר חצות, דקודם לכן חשוב כזמן שאין ראוי לתפילין. ואמנם צ"ע באמות להגר"א שיש להניחין אחר חצות, ולא במנחה כמנהגו, א"כ מסבירא יהא אסור לישן קודם לכן. ובאמות שנו' לעיל דהגר"א הניח אף קודם חצות ולשיטתו קי"ל מדינא שכל היום חייב בתפילין, והנהגת מהר"ם גלאנטי שהובא בשע"ת שהניחין קודם התפילה בצינעה ראיה היא, וא"כ מסתברא לפי"ן שחולה יהא אסור לאכול קודם ויניחון בצינעה קודם התפילה כהנהגת הנ"ל, שרבים נהגו כן ראה לעיל הע' 69.

ושר"ר יסוד אחר בכ"ז, דבאמת ברמב"ם מבואר דהנהגת החכמים שלא להניח תש"ר ראוייה היא, אע"פ שבי' המ"מ שם דגם לשיטתם רשאי להניח תפילין רק מצד אבלות אין מניחין של ראש דוקא. ויותר מה

נא. שאילת שלום - אסור לשאול שלום לחבירו בתי"ב [ור"א רק לחברים, וראה במקורות]. ואם שאל לו

חבירו שלום משיב לו בשפה רפה ובכבוד ראש⁷², ואפילו

במאירי סוף תענית אף לגבי תשי"י, דהנהגין שלא להניח מנהג נאה הוא אע"פ שמדינא מותר בהן בתי"ב, מ"מ דרכן שלא להניחין ע"ש. ומוכח מכ"ז דאע"ג דמדינא לא דמי לאבל ביום א' מ"מ שייך הנהגה שלא להניחין אע"פ שאם מניחין רשאי ומברך עליהן. ונראה דזהו גם טעם מנהגו שמניחין במנחה אע"ג דנקטו דלא דמי לאבל ביום א' מ"מ מצד מנהג החכמים ראוי לעשות כן דעכ"פ אין יום זה ראוי לתפילין. ולפי"ן פשוט שאף לא שייך כל האיסורים שקודם הנחת תפילין כשינה ואכילה, כשם שמסבירא זו יכול לפטור עצמו מעצם המצוה לכה"פ עד המנחה אלא זמן נחמה. וא"ש מנהגו שאף ישנן קודם מנחה. וכן שמעתי מהגר"ש אלישיב שליט"א, דחולה יכול לאכול קודם תפילין למנהגו, וגם שרשאין לישן קודם תפלת מנחה למנהגו.

72. תוספתא פ"ג תענית הי"א, אין שאלת שלי' לחברים בתי"ב ולהיחזקות בשפה רפה, וחובא ברמב"ן בתוה"א וברא"ש שילחי תענית, וכ"כ הרמב"ם פ"ה מתענית הי"א ת"ח אין נותנין זל"ז שלום בתי"ב אלא יושבים דוהים ונאנחים כאבלים ואם נתן להם ע"ה שלום מחזירין לו בשפה רפה ובכבוד ראש. ומפרש האיסור דוקא לת"ח שהן חברים. וכ"כ בטוש"ע תקנ"ה סי"ב, אלא ששינה מלשון הרמב"ם שבי' חברים. מלשון התוספתא ששנו עם חבירים ובמקום זה כ' "לחביר", והיינו דס"ל שהאיסור לא רק לת"ח אלא לכל אדם, ולחבירים דנקט בתוספתא היינו לחבירו. ובבי"ח כ' שמקור השריע מהמדיכ"י שבי' כלשון התוספתא לחבירו. ומ"מ לדינא משמע בבי"ח שנקט כהרמב"ם שעיך האיסור רק לת"ח. ובמג"א תמה על הבי"ח דודאי האיסור הוא לכריע וכל ההיתר רק להדיעות שאין יודעים. ודבריו צע"ג וכמו שתמה עליו בהג' החת"ס שהבי"ח לאו מדיליה קאמר, שכן מפורש ברמב"ם שהאיסור רק לת"ח, וכ"כ הרמב"ם בתוה"א ע"ש. ובאמת שברמב"ן וריטב"א שילחי תענית מבואר דמדינא שאילת שלום עשו אותה כאחד ג' באבילות ולחברים עצמן עושין כותן ג' ואין שואלים בשלום ורק מתירין להשיב שלום כדי

גב אסור לשלוח לחבירו דורון או כל משלוח מנות בתשעה באב, מלבד דברים הנצרכים לתשעה באב עצמו שלא בתורת דורון, וכן מותר לשלוח לעני בתורת צדקה⁷⁴.

שלא יצטרכו להודיעו שהוא אבל. ואמנם כיון מדינא אבל בתורת מנהג מפר ברמב"ן שם ממ"ס "שאין אומרים שלי זל"ז כל הלילה וכל היום עד שישימו קינותיהם", הרי שבזה המנהג לאסור לכרע. אך אסור זה אינו נוהג רק עד גמר הקינות בשחרית ולא לאחר שיצאו מביהכ"ס.

והנה לפי שיעקר האיסור רק לח"ח, אי"כ הסיפא דהדיעות משיבין להם רפה וכבוד ראש, הפי' כפשוטו דלהדיעות לא אסרו הואיל ואינן חברים, ואמנם למג"א דעיקר האיסור לכל אדם אי"כ מה שהחירו להשיב להם הוא כדי שלא יתביישו, כמו שבי' היעב"ץ והחיי"א. ונפק"מ למשיב הפמ"ג שיראה להסביר לו קודם שאינו אומר שלי' שלא יבוא להגיד לו שלום, שזהו רק להשו"ע ומג"א, אבל לרמב"ם ורמב"ן ובי"ח שיעקר האיסור מוטל רק על חברים נראה דאין צורך בכך, שהרי מעיקרא ל"ג בזה.

73. מלשון הרמב"ם אין נוהגין שלי' זל"ז, "אלא יושבים דוהים וגאנחים כאבלים" נראה שאין לומר שום דבר, ואפי' לנענע בראשו אסור, ואצ"ל בוקר טוב וכדו'. וכ"פ בפמ"ג א"א כ"א, דאף צפרא טבא אסור כמו באבל תוך ג', ובחיי"א כלל קליה סי"ג, ובמ"ב סקמ"ו. ואמנם בלקט יושר ראינו שהתיר לומר אגוטע נאכט נלילה טוב וכו'. ונראה שלהדיעות עכ"פ אין למחות בידם, הואיל ובלא"ה לדעת רוב הראשי' עיקר האיסור רק לח"ח כמשנ"ת לעיל.

74. מג"א סקמ"א חיי"א שם סי"ג, ומ"ב סקמ"א. ואמנם ד"ו רק מה שבגדר מתנה, אבל מה שצריך לח"ב עצמו כמאכלים וכדו' בודאי מותר, וכי"ח בבא"ח דברים סכ"ד, ויותר מזה כ' ברח חיים דאם שולח לעני ת"ח מצוה איכא וכש"כ אם שולח מעות להוצאת בני ביתו, והוצא בכח"ח א"י צ"א.

נג. מלאכה - איסור מלאכה תלוי במנהג המקומות, ות"ח בטל"ן ממלאכה אפי' במקומות שנהגו לעשות בו מלאכה. ורשאי כל אדם לעשות עצמו ת"ח לזה כדי שלא יסיחו דעת מהאבילות. וכהיום מנהג ישראל בכל מקום שלא לעשות בו מלאכה בין אנשים ובין נשים⁷⁵.

זמן איסורו - בין כלילה בין ביום. ועיקר המנהג שלא לעשות מלאכה הוא רק עד חצות היום. ומ"מ לאחר מכן ראוי לכל יר"ש שלא לעשות בו מלאכה. ובכל אופן כל אדם לא יקבע עצמו למלאכה אף אחר חצות היום שלא יסיח דעתו מהאבילות⁷⁶.

75. מתני' פסחים נד' וברמב"ם פ"ח מתענית ה"י, ובטו"ש תקנ"ד סכ"ב. וכי' הבי' דבזמננו לא שמענו מקום שעושין בו מלאכה וכל המקומות ששמענו שמעם נהגו שלא לעשות. וכי"כ במטה יהודה ובביאור"ל שם. ופשוט שאיסורו לישראל בין לאנשים בין לנשים בין לקטנים. וכן מבואר בתה"ד והפי' שלא החירו החליבה אלא ע"י גוי, לפיכך אין ליתן לקטנים לעשות מלאכה, ואף נשים צריכות ליתור ממלאכות שיש בהן שיהיו כביבוס בגדי תינוקות או תיקון בגדים ישינים וכדו' (אף שמוותרים בתשעת הימים). וכן מלאכות כישול המתמשכות לצורך הלילה כקילוף תפוז"א וטחינת בשר ודגים וכדו' אין לעשותם עד חצות כדלהלן. וביסוף אומץ למחר"י יחפא סי' תפ"ג, כ' שאף הדיחה כלים שנשארו משבת אסורה קודם חצות, ואף בישול אוסר שם ע"ש.

76. זמן איסורו כ' המג"א סקמ"ג שהוא בין כלילה בין ביום, וכי"כ הפמ"ג ודה"ח חיי"א ומ"ב סקמ"ג, ודלא כרש"י תענית יג. שמיקל בזה כלילה, ועי' מקי"ח שנקט כן. ומ"מ כ' רש"י שם שאין מפרסמין הדברי. ואף רש"י פסחים נד': לא כ' כן, ובמג"א הניחו בצ"ע. והיעב"ץ במור וקציעה וכן בסידורו סומך על רש"י תענית יג. שכלילה עכ"פ קל מהיום, לענין עישון וכדו' אף דבמלאכה כ' שבדאי נכון להחמיר בזה ע"ש. וכי' דה"מ בשם מנהגים שהמנהג שלא לעשות מלאכות הוא רק

ג. גדר מלאכה - מלאכה הנמשכת זמן מה בין שהיא של טורח בין שאינה של טורח חשובה למלאכה ואפילו היה מעשה הדיוט הואיל ועי"ז מסיח דעתו מהאבילות. אבל מלאכה שאין בה שיהוי, כגון הדלקה וכיבוי, קשירה והתרה, אינה חשובה למלאכה ומותרת אף קודם חצות.⁷⁷ וכתיבה אין להתיר אלא להגות ספר לצורך קריאה בו ביום, אבל כתיבת ד"ת אפי' בדברים המותרים אין להתיר קודם חצות היום.⁷⁸

ג. אף במקום שנהגו איסור במלאכה מותר עיי' גוי.⁷⁸

ער חצות. וכ' הגמ"י פ"ח א" ט' דאחר חצות יכולין לחבין צרכי סעודה, וכ"כ ברמ"א שם ובלבוש. והד"י וקיצושי"ע חוסיפו דמ"מ ראוי לכל יר"ש להחמיר ע"ע שלא לעשות מלאכה כל היום שלא להסיח דעתו מאבילות, ובמ"ב סקמ"ט דעכ"פ לא יקבע עצמו למלאכה אף אחר חצות מטעם זה ובשעה"צ א" נ"ג מודה"ה.

77. תרומת הדשן סי' קנ"ג וברמ"א תקנ"ד סכ"ב. ומלאכה הנעשית ע"י מכונות חשמליות המופעלות בלחיצת כפתור כלכד צ"ע לפי"ז, ונראה דלא חילקו בזה וכל דיש עליו שם מלאכה חשובה נהגו איסור בזה, כיון דעכ"פ נעשתה מלאכה זו ע"י מעשיו. ובכל כגון זה הלך אחר המנהג, ונהגו לאסור.

78. שייבנה"ג בשם מהר"י ברונא שהגיה ספרו בת"ב, ובשעת"ס ס"ס תקנ"ד ודלא כבאה"ט שם שמותר כתיבה בכל אופן. וכ"ה למשיב בתה"ד דכל מלאכה מתמשכת איסורה אף שהיא מלאכת הדיוט, הואיל ומסיח דעתו מהענין, ובכתיבת דברים המותרים הרי כבר אסרו לחדש חידושי בת"ב, וגם אפשר לאחר ת"ב ובמ"ש בשעת"ס. ואחר חצות בדברים שאין בהם חידוש רק העתקה בעלמא וכיו"ב, יש להקל.

*78. רוקח, ובשר"ע שם. ובבה"ח א" נ"א הביא מערך השולחן שמוחר אף ליתן לגוי בת"ב עצמו דלא שייך כאן איסור אמירה לכבד דאינו

נז. מלאכת דבר האבד מותרת אפילו ע"י ישראל⁷⁹ [ואף שאפשר עיי' גוי] מלבד דבר שבפרהסיא, כגון קנייה ביריד יש לעשות עיי' גוי.⁸⁰ וכן כל שאפשר עיי' גוי כחליבת הפרות שאינה דבר האבד ממנו, שהרי יכול להמתין לאחר חצות ויש בה שיהוי, יעשו עיי' גוי, ואם אי אפשר יכול לחלוב בעצמו, הואיל ועכ"פ הוא דבר האבד כבחוה"מ.⁸¹

נז. בנין במחבר אסור לעשותו אף עיי' גוי,⁸² ובדבר האבד ראה במקורות.

ג. אפילו פועל שאין לו מה יאכל אין לו לעשות מלאכה בתשעה באב במקום שנהגו שלא לעשות, ויתפרנס מן הצדקה.⁸²

מדין שבתון. אך כ' שם בשם המט"י להחמיר, והזכ"ל השיג עליו ואינו תח"י.

79. תשרי הרשב"א סי' תקנ"א ובשר"ע שם סכ"ג. ובזה מותר אפי' ע"י ישראל עיי' ביאור"ל ד"ה אם אפי' כשאפשר עיי' גוי, ומ"מ במילתא דפרהסיא חילולתא לרבים יעשו עיי' גוי, עיי' ביאור"ל ד"ה דבר, וראה בסמוך.

80. מטה משה סי' תשמ"ב, א"ר ומ"ב סקכ"ח וביה"ל ד"ה דבר האבד.

81. תה"ד סי' קנ"ג וברמ"א סכ"ב. והמג"א סקכ"ד דבאי אפשר עיי' גוי יעשו בעצמו כמו בחוה"מ. וכ"כ האחר' ובמ"ב סקמ"ז, ודעת הגר"א דמדינא מותר עיי' עצמו אף שאפשר עיי' גוי שדינו תמיד כדבר האבד, וכשי"ב ת"ב דקיל מחוה"מ שהוא רק מנהג ולא איסור עיי' במ"ב ובה"ל שם.

82. שייבנה"ג, והובא בשעת"ס סק"ז ובמ"ב סקמ"ז.

*82. רוח חיים סי' תקנ"ד סק"ז, וכדין אבל כל ג' ימים הראשונים, עיי'

נמ. מסחר דינו כמלאכה ואסור עד חצות, ומ"מ גם לאחר חצות לא ימשיך בעסקיו שלא יסיר דעתו מהאבילות.⁸³ אך דברי מאכל לצורך היום נהגין לקנות אף קודם חצות.^{83*}

ס. נהגין שלא להכין צרכי סעודה של מוצאי ט' באב עד לאחר חצות.⁸⁴ וכן אין מציעין המטות ואין מכבדין הבית קודם חצות.⁸⁵

סא. טייל ותענוג - אסור לטייל כל יום תשעה באב כדי שלא יבוא לידי שחוק וקלות ראש.⁸⁶

סב. אין לעשן בתשעה באב, אא"כ למי שמצטער מאד בלא זה שיכול לעשן לאחר חצות צנינעא בתוך ביתו. ויש מקילין בעישון שלנו צנינעא, למי שרגיל בו ומצטער אף בלילה.⁸⁷

84. ראש שילחי תענית בשם מהר"ם ובטש"ע ס"ס תקנ"ט.

85. ברכ"י תקנ"ט סק"ו, שמנהג הנשים לחקן הבית ולכבדו אחר חצות, לחקן אמונתן בגאולה, ובעירוב"ש תקנ"ד סכ"א שאין לעשות כן קודם חצות. וע"י ארחות חיים דיני ת"ב א"י י"א.

86. כלבו, ובש"ע שם סכ"א, וח"י אדם כלל קל"ה ס"ד ח"ל: "ואותן אנשים שיושבין בביהכ"ס ועושין שחוק עליהם נא' כל מי שאינו מחאבל על ירושלים כ"י וגדול עונם מנשוא" וכי"ב בא"ר תקנ"ט סק"ו על הנהגין קלות חורקין בביהכ"ס בובקעס, ובמ"ב שם סק"ב, וע' מאמר מרדכי שרצה להחזיר מחמת כן אפי' ת"ת בת"ב, שמחמת כן באין לידי טיול ושחוק וקלות ראש. וכההיא דיר' דר' אבא בר ממל שרצה להחזיר מלאכת חוד"מ דרבנן, ומ"מ מסיק שם דאין בידינו להקל באיסור ברור בש"ס וכ"י והוב"ד בביא"ה ס"ס תקנ"ג.

87. שייכנה"ג ס"י תקס"ו והחמיר טובא בזה בין מצד עצם מה שמשיביע אותו, ובין מצד עצם מה שמשיביע נפשו שלא ידאג ובת"ב אדרבה צריך לישב דואג ואבל על החורבן. והחכם צבי הסכים לזה וענש לעובר ע"ז כמ"ש בנו היעב"ץ בסידורו וראה להלן. וכ"כ החי"א ס"ס קל"ה בשמו שהחמיר מאד עד שכ' שמשתחין להעובר ע"ז. והוב"ד בשיכנה"ג בשע"ז

י"ד ס"י ש"פ. וכ"כ במועד לכל חי ס"י י' נ"ו. והאיתי למי שכ' לחמיה ע"ז מהר"ש ורמב"ן בתורה"א שכ' דין ת"ב כדין אבילות דלאחר ג' ימים. ולכן ת"ב מותר מדינא במלאכה וא"כ בכה"ג ודאי מותר כדין אבילות לאחר שלשה. וכ"כ להלכה עפ"י בילק"ו. ואחר המחילה אגן במקום שנחגו שלא לעשות מלאכה עסקי, ומבואר בראש"י ד"ל הנ"ל שזה גופא החומרא שהחמירו ליתן לו דין של אבל חוץ שלשה.

83. תשו' הרשב"א ס"י תקנ"א כל שהוא כדי להרויח ולהשתכר, וכ"כ בש"ע שם. וכ' בכה"ז דאף ע"י גוי אסור משום דהוי פרסום והובא בשעה"צ א"י נ'. ומיהו אם הוא דבר האבד, כגון שאם לא ימחר ויקנה יפסיד מקדו כ' המט"י שמוחר אפי' בעצמו כדין דבר האבד. ולענין היידי שבעיירות שעבשו מוצא לקנותו בול כ' המטה משה שמוחר לקנות ע"י גוי. וע"י בביא"ה"ל בשם הא"ר דאף דהוי דבר האבד, הואיל ובפרהסיא אין להקל כשאפשר ע"י גוי. ובמ"ב שם הוסיף טעם דע"י מסיח דעתו מהאבילות, ולא הבנתי שהרי דבר האבד מותר בעצמו אף שמוסיח דעתו מהאבילות.

וכ' בחי"א שהמנהג שלא לסחור הוא עד חצות ואחר חצות נהגין להחזיר ולהיניח אף שכ' שם לגבי מלאכה שראוי ליר"ש להחמיר כל היום כאן לא כ' כן דסחורה קיל בזה. ומ"מ לא ימשיך בעסקיו שלא יסיר דעתו מאבילות, וכ"כ במ"ב סקע"ט. וע"י בערה"ש סכ"א שאצלם נהגו מיד אחר הקניות לפתוח החנויות וכ' שם שמפני דוחק הפרנסה נהגו כן והכל תלוי במנהג, ומ"מ היראים נוהגים עד חצות ע"ש. ובהיום אפשר דראו וכבר נהגו שלא לפתוח החנויות כלל בת"ב, מלבד הנצרכים למאד כמצרכי מזון.

83*. תוספת חיים על החי"א א"י י"ט והובא בכה"ז א"י ק"ו.

היום, שאין אלא לפי שעה להסיר הריגו וליישב דעתו, וארבה יכול לעשן וללמוד עם ספר דברים המותרים ודברי קטנות יחד עם הסגירה, או שיהשוב בנקל בלמוד בלא התאמצות יחידה, לשאוף העשן, לא שייך בזה לכאור' טעם היסח הדעת מהאבילות. וראיה גדולה לזה ממה שהתירו הפוס' לשאוף טבק טבעי דרך הנחירים, ואם משום הסהר' מאי שנא זה מעישון אדרבה עישון סיגריות אינו כ"כ להנאה כמו הטבק. אלא דאי הקפידא היתה על עיסוק בעישון טיטון. אך בכ"ז הלכ' וידע עם לעקל אם לעקלקלות ואם מכין לתענוג אסור ואם רק ליישב דעתו ושרעפיו. שלא ירגו ויכעס מחמת הצום שפיר דמי. ובאמת שנשאל הדבר למרן החור'א והגר'י'ס זצ"ל והסכימו שמדינא אין בזה בכלל ה' עינוי, ואין בזה איסור והתיר החור'א לעשן בצינעה, וכמ"ש בארוחת רבינו ה"ב משמו. ועי' בסדרו יעב"ץ שכ' שאביו החכם צבי הסכים לכנהיג' ואף ענש להעובר ע"ז. ומ"מ כ' היעב"ץ שיש להתיר במקום שצורך כגון שנושה לעכל המזון לנקות עצמו ועשה מעשה בעצמו ועישון כליל ת"ב בצינעה הואיל ולא כיון לתענוג, ולא יהא חמור מרחיצה וסיכה שאינו מכוון לתענוג ע"ש. והחידוש שלמדנו בזה הוא שאף שמסכים לדינא כהנהיג' ואף לענוש ע"ז מ"מ כהנ"ג שלא כין לתענוג ס"ל דע"ז לא היתה הקפידא.

המהרש"ם בדע"ת דן אם נאמר שלא הותר רק בצינעה ובביתו דליכא חילול השם, א"כ שוב יש לאסור משום בחוקיותה לא חלכו שנהגים כהגויים שאין מעשנין ביום התענית. ונראה דאם היתה ההתנעת מעישון מחמת הגויים שפיר יש מקום בזה, אך למשנ"ת טעם ההתנעת מעישון הוא מחמת חומר ת"ב עצמו שלא יראה לאחריים כמולול באבילות ת"ב ופורק עול האבילות אלא ישב בדר' וידום, ובה שוב לא שייך ובהקדושתם דאטו כל דרך ארץ שעושים הגויים מסבא יאסר עלינו לעשותו, וד"ב.

88. שו"ע תקנ"ט ס"ז, ובש"ך יו"ד רס"ה סק"ב, ובלבוש ס' תקנ"ט לפי שאי לעשות דבר של תענוג בת"ב, וכ"כ במ"ב תקנ"ט סק"ז. ובמועד לכל חי ס' י' או"י י"ד. ועי' כהנ"ח תקנ"ד או"י בשם הרוח חיים

תקנ"ט סק"ג. וכי' שם שיש מקילין, ומסיק שיש להקל לאחר חצות בצינעה בתוך ביתו. וכ"כ המ"ב ס"ס תקנ"ה, אך לא היקל רק למי שדחוק מחמת שמורגל בו ביותר, והמ"ב קיצר בזה בש"י הפ"י וראיתי להרדב"כ כאן היריעה.

בתשו' בית דוד וסלוניקין כ' להשיג על כל דברי הכנה"ג שאין בזה משום ה' עינוי, שלא אסור חו"ל עינוי בזה אע"פ שנפשו שבעה מזה, וכן לא אכפת לן במה שהגויים חושבים עלינו, אך כ' בשם המהר"ם בן חביב דבירושלים נקיי הדעת מקפידין שלא לעשן טיטון בת"ב מטעם אם אשכורך ירושלים תשכח ימיני, שלא יסירו דעתם מהאבילות. ובבב"כ ס"י תקס"ז הביא בשם הדרכי נועם שחלק על השכנה"ג, גם כ' בשם מהר"א אולאי דגדולי המורים התירו עכ"פ בת"צ הכתובים התלויים ברצו ודינם כתענית יחיד ומהרש"ם בדע"ת ס' תקנ"ט כ' דלפ"י להורבה פ"י דגם ת"ב תלוי ברצו א"כ גם בת"ב שרי. וק' להקל מכא זה רהב"י וט"ז ושי"א בס"י תקנ"ז נקטו דת"ב חובב גמור מד"ק אף בלא רצו, ואין השיטת כד"ן רצו משנים המנהג. דעכ"פ נהגו להתיר זולתי הפ"י שאין דין רצו בת"ב וד"ב. וכי' הברכ"י שמה שפשוט היתיר זולתי בת"ב זהו מפני האבילות הרי שנהגו לחמור בת"ב וזכ"כ החיד"א במתכ"ר ס' ר"י סק"ג שהשיבו חלום לגדול א' שהמעשן בת"ב מקללן אותו.

ובאמת שגם הדרכי נועם עצמו בס' ס' הסכים לאסור בת"ב משום היסח הדעת מאבילות. ואמנם בתשו' הר' הכרמל שצינו השנית' הובא בדע"ת למהרש"ם ס' תקנ"ט חולק עכ"ז וס"ל דאף אין בזה בשום ביטול ענוי ולא משום היסח"ד מהאבילות, שאין בו שביעת מזון רק שטבע העישון שמסיר דעתו מתאוות המאכל, וכן אין לאסור משום היסח"ד מאבילות כמו שלא נאסר לדבר מעסקיו של אדם וארבה אם נאסור העישון לרגילים בו ילכו לדבר דברים בטלים ומוטב להתיר להם העישון בבית וישב בדר' וידום ע"כ.

הרי מב"ז נראה, שדעת רזה"פ מוחלטת שאין בזה משום ה' עינוי, דעינוי כזה לא נאסר, בין שמשביע בין שאינו משביע, ועיקר הטעם שהסכימו להחמיר ונהגו כן הוא משום היסח"ד מאבילות. ולענ"ד נראה דעיקר דבריהם שלא יסיר דעתו מאבילות, לא דבריו בסיגריות של ימינו אלא בעישון טיטון, שכידוע הוא התעסקות גדולה ופונה מכל עסקי העולם רק לשאוף ולשאוב מהצינור הנתון במים, והיא הנאה גדולה למתעסקין בה שמביריחין מעצמן כל דאגות העוה"ז, אבל סיגריות של

סח. ישיבה ע"ג קרקע - אין צריך לשנות המקום כתשעה באב כאבל, אך נוהגין לישב על הארץ כאבלים [שנא' ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון - אשכול] מיד אחר שענו על ברכו של ערבית עד חצות היום, ומ"מ כיון שאינו מדינא א"צ לישב ע"ג קרקע אלא יכול להניח תחתיו כר קטן או כגד ושק. והמהר"ל יושב ממש ע"ג קרקע. ומי שקשה לו לישב על הארץ, יכול לישב אפי' על שרפרף או ספסל קטן, או שהופכים הספסלים ויושבים על המשענת כשהיא ע"ג קרקע, ויש מצריכין שיהא בתוך טפח או ג' טפחים לארץ. והחזו"א היקל כזה במקום צורך אף ביותר מג' טפחים.⁹²

לשכב אם אבן תחת מראשותיו ורמו לדבר ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו, הואיל וראה חרבן ביהמ"ק. ובשו"ע תקנ"ה ס"ב בשם יש מי שנוהג, וברמ"א שם כ' לדברי הת"י הנ"ל. ובאמת שחילוק גדול יש בזה, דבתוס' מוכח שענין המיעוט מכבודו והנאותו הוא חיוב על כל אדם פרט לעוברות ומיניקות, אבל לחלל בו והגמ"י הוא רק מדת חסידות בכפיות המטה לנהוג כר"י ולא כרבנן, וזה מוכרח בלשון השו"ע שבי' [יש מי שנוהג, ואילו דברי התוס' הם על כל אדם כלשונם "חייב אדם לעצור ולמעט מכבודו והנאותו". ועי' במטה יהודה ס"ס תקנ"ה שבי' עפ"י דכשם שיש מחמירין בכפיות המטה כר"י אע"פ שאין חיובין, ה"ה בעטיפת הראש אם רוצה להחמיר יחמיר ותע"ב. ודין עוברות ומיניקות מפ"י בתוס' שם ובמ"ב ס"ק ו-ז לענין אדם חלוש ובשעה"צ, ומבואר בגמ' שם הטעם לפי שאין יכולים להצטער. ואמנם בלשון התוס' שם שבי' "ועוברות ומיניקות אין חיבות כולי האי" משמע דכמו אחר אינן חיבות אבל אם יש באפשרותן מעט חיבות, לכן יעשו איזה מיעוט ושינוי קל והכל לפי הענין.

92. מנהג זה דיוורדין מספסלים מפורש במס' סופרים פ"ח ה"ז, "ויש שמשנין את מקומן ויש שיוורדין מספסליהן למטה". וברמב"ן בתוה"א מפורש שאין חיוב ישיבה ע"ג קרקע בת"ב שהוא מ"ע שבאבל כשם

וכן יש לכל אדם למעט מכבודו והנאותו ודיבורו כתשעה באב.⁸⁹

סד. משכב - אין דין כפיות המטה כתשעה באב כמו באבילות,⁹⁰ ומ"מ צריך כל אדם להראות חיבר שמצטער כתשעה באב אף בענין שכיבה במטה, כגון אם רגיל לשכב כב' כרים ישכב כאחד, או שישכב בלא כרים, ויש נוהגין ליתן אבן תחת לראשיהם. ויש שאף מורידים המזרון לארץ וישנים על המזרון, ויש שאף ישנים על הארץ, הכל לפי מה שהוא אדם. [וי"א שאף יש מקום להחמיר בעטיפת הראש בתוך ביתו ותע"ב]. ומ"מ עוברות ומיניקות וכן אדם חלוש שאין יכולים להצטער, אין צריכים להחמיר בכל זה.⁹¹

שמחיר לשאוף טבך דרך הנחיריים אך אסור לערב ריח טוב בטבך. ולפי' טבך שלנו אם הוא ריחני שמעריבים בו ריח אסור ואם הוא טבעי מותר. אך צ"ע למה יהא מותר שאינו ריחני בבין דעב"פ שואף אותו כדי להריח ויש לו תענוג מזה, ולמה לא יהא דינו כעישון שאסור משום תענוג. ולמשנית לעיל דהקפידא היתה דוקא בעישון הטיטון ולא בעישון סיגריות שהוא דרך עראי ואינה התעסקות יתירה לומר שמסית דעתו מזהבילות א"ש.

89. תוס' תענית ל' ד"ה כל, רמ"א ס"ס תקנ"ד וה"י אדם כלל קל"ה ס"י"ז.

90. רמב"ן בתוה"א, ורא"ש ר"ן וריטב"א סוף תענית, דתי"ב אינו חייב במצוות עשה דשאבל בקריעה וכפיות המיטה, ורק בל"ת שבאבל, וכ"ה בטור ר"ס תקנ"ה.

91. תוס' תענית ל' ד"א כל ע"ש, ובכלבו בשם הר"ש מאיורא שהיה מחמיר לשכב מוטח על הארץ, ובהג' מרדכי פ"ג דמ"ק שיש נוהגים

סו. ע"פ הקבלה יש נוחגין להניח בגד אחר להפסיק בינם לקרקע, אבל בקרקע מרופפת אין קפידא. ויש מהדריין להפסיק בכל אופן כבגד אחר⁹³.

הקנינות הותר בספסל, ואחר חצות יושבין ע"ג כסאות, הרי דקודם שגמרו הקנינות לא הותר לישב ע"ג ספסל אלא צריך ע"ג קרקע ממש. ונראה דכחיהם שהופכים הספסלים ויושבים ע"ג המשענת או ע"ג רגלי הסטנדר אין דינו כספסל קטן אלא כהפסק עץ, שהרי אינו עשוי לשיבה כן, רק שעושין כן להפסיק בינו לקרקע וזה שרי אף למחמירין בזה או למי שאינו חלוש וכן המנהג. ומ"מ לשיטת המהר"ל והמק"ח והגרי"א הנ"ל יש מקום לחומרא בזה דבעי על הארץ ממש.

ושיעור גובה הספסל, עי בבא"ח פ"י דברים שמצריך שיהיה תוך טפח לארץ. ובגושר החיים ח"א עמ' רי"ד לגבי אבל כ' בתוך ג' טפחים לארץ. ואין לד"ז מקור ברור, רק זהו בכלל סמוך לארץ שבי' בערוה"ש. ובארוחות רבינו ח"ב בשם החו"א שא"צ שיהיה אף בתוך ג'ט לארץ כל שניכר שהוא ספסל קטן, ושכן נהג מרן הקה"י וצ"ל ע"ש. וכן שמעתי מהגרי"ש אלישיב שליט"א דהואיל ואינו מדינא בת"כ אלא מנהג א"צ לדקדק בזה בשיעור רק שיהא ניכר שהוא קטן סמוך לארץ. וכ"ז למי שקשה לו ובמ"ש במשנ"ב. ווקהל שבא לתקן ספסלים גמורים לבקבוכ"ס לת"כ הורה להם שיהיו פחות מג' טפחים. ובאמת שכ"ז מבואר במס' סופרים פ"ח י"ח שמשנין מקומן ויש שיוודין מספסליתן למטה, ולכן אף אם אין כאן ישיבה על הארץ מ"מ שינוי מקום ודאי יש בזה, כמ"ש הלבוש ר"ס תקנ"ט ובמס"י ס' תקנ"ג דעצם הירידה מכסאו זהו שינוי מקום, ולכן למי שקשה לו מקילין בזה.

⁹³. כ' בברכ"י ס' תקנ"ה סק"ה שע"פ הקבלה אין לישב ע"ג קרקע ממש עם בגדיו, אלא צריך להפסיק בבגד שאינו מיוחד למלבושיו. והוא בשע"ת שם סק"ה, וכ' שממהר"ל הנ"ל שישב ע"ג קרקע ממש עם בגדיו מוכח דלא חש לזה, ומ"מ מסיק השע"ת רכיון דמותר לישב ע"ג שק יש לחוש לסכרא זו ולהפסיק ביניהם ע"ש. ולענ"ד אין כאן סתירה, דהאסור לישב רק ע"ג קרקע עולם, כיון שכ' המקובלים שאין לילך יחף ברגליו ע"ג הקרקע דארוהה הארמה כתיב, אבל ע"ג רצפת אבנים

שאין חיוב כפיית המטה וקריעה, ומ"מ כ' הרמב"ן שם שנהגו לידד מהספסל ע"ג קרקע ועושין אותו כשבת הראשונה. וכ"כ הריטב"א בתענית ל'. משמו, וכ' ע"ז שמנהג חסידות הוא. וכן הביאו מנהג זה הראב"ה והשבוע"ל דבליל ת"כ חולצים מעליהם ויושבים על הארץ, ובהגמ"י פ"ה כ' בשם מהר"ם שנוהגין שאין יושבין ע"ג הספסל עד מנחה דומיא דאבל שיושב ע"ג קרקע. וכבר כ' הבי"ח שאינו חיוב מדינא שהרי הוא ממ"ע שבאבל רק ממנהג, ואם היה מדינא לא היו נוהגין היתר במנחה לישב ע"ג ספסל והאשכול כ' סמך למנהג זה מקרא דישבו לארץ ידמו זקני בת ציון. וכ"פ בטוש"ע תקנ"ט ס"ו ובמג"א שם כ' דיכול לישב ע"ג כר הואיל ואינו אלא מנהג. וכ"כ בפמ"ג ובהי"א כלל קל"ה ס"ה. ואמנם בשע"ת כ' שבמהר"ל איתא שישב להדיא ע"ג קרקע ממש, עם סרב"ל גרוע ע"ש. והוא המהר"ל בשכנה"ג ובא"ר, ומשמע דהחמיר לגמרי בזה, ועי' בהגר"א שהביא ראשו ד"ל דס"ל דמדינא יש חיוב ישיבה ע"ג קרקע בת"כ כאנון שמתו מוטל לפניו ושכ"ה בידו. ולפ"ז בודאי אין להקל. אך הגר"א שם כ' דהבבלי חולק ודן שם בזה אליבא דה"ר פרץ. ובפמ"ג דחק בזה לישב דלא תיקשי מהמהר"ל, ולא זכיתי לעמוד על דבריו. ונכפה"נ ר"ל דסרב"ל גרוע דמהר"ל שאני, ובפשוטו י"ל דמהר"ל החמיר על עצמו שהרי גם שינה מקומו הקבוע, וכ' הראשו שא"צ לשנות מקומו ובמ"ש ברמ"א ס"ד. ואמנם החו"י במק"ח כ' שצריך לישב להדיא ע"ג קרקע ולא מקילין בזה ע"ש ולפ"ז דברי המהר"ל כפשוטן והמנהג מנהג גמור לישב ע"ג קרקע ממש, וכ"ה להגר"א אליבא דה"ר פרץ והיר"ו וכנ"ל.

במ"ב סק"א כ' שאף יוכל לישב ע"ג ספסל נמוך למי שקשה לו לישב על הארץ, ובשע"ת שם כ' דבזה אף למהר"ל מותר. והיינו דלא החמיר בזה אלא בדאפשר לו. ודומיא דכפית המטה דל"ר דמחויב מדינא מ"מ לא אמר כן אלא למי שיכול ע' בתענית ל': וכש"כ לרבנן ובשאר מ"ע שבאבל שאינו חיוב מדינא בת"כ. וכ"כ בפמ"ג רמי שחולה וקשה לו רשאי. ועי' ש"ך יו"ד ס' שפ"ו סק"א שמתיר אף באבל לחולה חקן לישב ע"ג כרים וכסתות. ובערוה"ש שם מותר ע"ג ספסל קטן והוכיח כן מירד דסמוך לארץ נקרא ארץ ע"ש. וכש"כ לגבי ת"כ שהוא רק מנהג וכנ"ל, אך בהג' הגרי"ב פרנקל ע"פ הלבוש נראה שחולק בזה, דפי' מש"כ הרמ"א דאחר שיוצאו מביהכ"ס יושבין על הספסל, ואף שהוא קודם חצות, דיש חילוק בין ספסל לקרקע דספסל הוא כסא נמוך, ואחר

סז.

הנוסע ברכבת או באוטובוס, רשאי לישב ע"ג הכסא אף בלילה, ויש מהדרין לעמוד כשאפשר⁹⁴.

סח.

מי שיושב ע"ג קרקע ועובר לפניו זקן או ת"ח, חייב לקום מפניו אף בתשעה באב⁹⁴.

סט.

לאחר חצות היום שכבר אמרו הקינות, גוהגין לישב ע"ג הספסל הואיל ואינו אלא מנהג, והריוצה להחמיר על עצמו שלא לישב ע"ג ספסל עד המנחה, רשאי⁹⁵. אבל

שפיר דמי. ומהר"ל ישב ע"ג רצפת האבנים שבבית הכנסת. וש"ר בכה"ח או ל"ט שכבר כ' כן, וכידוע כל ז' לא אוסר ליה בדברי קבלה, ומ"מ כ' שם דהיכא דאפשר טוב לחוש גם במרוצתו.

94. טעם הדבר הואיל ואין הישיבה בארץ מדינא אלא ממנהג, ולא נהגו כן רק בדאפשר לישב ע"ג קרקע ולא בדאפשר בעמידה, שישודו הוא לירד מהספסל לארץ, אבל במקום שאי אפשר לישב ע"ג קרקע, ואין הישיבה ע"ג ספסל חשובה ישיבה אלא רק כשיבת עראי, ויושב כדי שלא ליפול בשעת הנסיעה ויגיע למחוז חפצו, ה"ז דומה לרובכ ע"ג חמור דודאי שרי. ומ"מ המחמיר לעמוד בדאפשר כגון באוטובוס בודאי הדור הוא עושה וקדוש יאמר לו.

94*. נחלקו בזה השבות יעקב וח"א סי' כ"ז שפוסר, והבית יהודה (ח"ב סי' פ"ח) שמחמיר, והחיד"א במחזיק ברכה תקנ"ד סק"ז הכריע כהבית יהודה, וכ' שם שאף לשבוי"ן אין איסור לעמוד, והעיד שם שכן המנהג פשוט דבח"ב קמים בפני רב וה"ח כשאר הימים. והטעם נראה דהואיל וח"ב אינו אלא מנהג ולא חייב לישב עג"ק, אין בכח המנהג לפוטרו מעמידה, ועוד שכולם אבלים, לא דמי האבל שאינו קם בפני ת"ח שהשנו אינו אבל.

95. רמ"א תקנ"ט ס"ג, דיושבים על הספסלים אחר שיצאו מביהכ"ס שחרית, וע"פ מש"כ הר"מ בשם מנהגים דאחר הקינות הולכים לבית

שאר עניוין נוהגין כל היום. ואפילו התפלל ערבית מבעוד יום, אינו מתיר בנעילת הסנדל ואף לא בדברי תורה עד

הקברות וכשהחזין הוא לאחר חצות ורשאים לישב על הספסל, ובמג"א שם סק"ג ובמ"ב סק"ב. וישב אחר לזה ראה בהג"ר פרנקל ע"פ הלבוש. ואמנם מצאתי בספר הברית לר' יעקב הגור שהביא מתוך הגאונים, שהטעם שמלין לאחר שגמרו הקינות אף שהוא קודם חצות הואיל וכבר נגמר עיקר האבילות שלאחר מכן כבר יושבים על הספסל ע"ש, ומשמע דלאחר קינות מיד יושבו על הספסל. ובאמת שכי"מ במס' סופרים פ"ח ה"ז, כשהביאו המנהג של יורדין מספסלים ושאלת שלו, ומסיים שם עד שישלימו העם קינותיהם ורק ד"ל דקאי רק על שאלת שלום. והובא המ"ס ברמב"ן בתוה"א וריטב"א.

והנה בלקט יזכיר איכא שהחמיר לעצמו לישב ע"ג קרקע עד המנחה אע"פ שלאחרים הורה שמוחר לאחר חצות. ובאמת שבהגמ"י פ"ה מתענית מפורש שמנהג אשכנז יושבו על הארץ כל היום עד תפלת המנחה, וכ"ה בהגמ"י שם בסוף הפרק, ובמדרכי פ"ג דמיו"ק ובמטה משה סי' תשמ"ד ובמנהגיה מהר"א ובהג" שם, משמע להדיא שער שהתפללו מנחה יושבו כל היום על הארץ. והנה אף שהמנהג שיושבים עד חצות כמ"ש בחי"א ובגאונים הנ"ל שחוב"ד בספר ר' יעקב הגור, וכפשוטו מס' סופרים, מ"מ מאן דמחמיר ע"ע לישב על הארץ עד המנחה בודאי רשאי וכמו שאילת שלו' כל היום אע"פ ששנו במס' עד שישלימו הקינות, וזהו טעמו של בעל התה"ד. וביותר מזה שהרי להג"א מה"א ע"פ היר" י"ש מקום לחמיר כל היום בזה, ושכן דעת ה"ר פרץ ע"ש. וכ"ז דלא כמ"ש כשר"ח ח"ז עמ' תע"ז בשם תש"י נאות דשא שאין רשאי להחמיר על עצמו אפי' לגדול בדורו, דלאחר חצות איקרי מועד, ולא ראה דברי הלקט יזכיר הנ"ל, וכבר הביא השר"ח שם שבועמדי אש השיג עליו ע"ש. ומש"כ דלאחר חצות הוי כמועד שאסור לישב עג"ק, ועמודי אש כ' שהוא דר"ח, לא ידעתי למה נדחק בזה, והטעם בזה לאו מטעם מועד דהרי אבילות נודח כל היום, אלא הוא זמן נחמה לענין תפלת המנחה, וכמ"ש בערד"ש שאומרים נחם, לפיכך הקילו בזה, ולא משום מועד נגוע בה.

ע. הוספות בתפילת י"ח בתשעה כאב - מתפללין כדרךן בנוסח של חול, ואין אומרים תחנון וסליחות לא בשחרית ולא במנחה⁹⁷, והחזן בשחרית אומר עננו ברכה בפני עצמה⁹⁸, ובמנחה כל אחד אומר עננו בתוך התפלה כבכל תענית. [והספרדים אומרים עננו בכל תפלה, ערבית

⁹⁶. ט"ז שם, ועי' א"ר דאף מקומות שהתפללו ערבית אינו מותר בנעילת הסנדל ולא בתית ער שתחשך. והמחבר סק"ז הביאו ובי' דבשבולי הלכט הארוך מוכח שנהגו בזמן הגאונים לחקל בזה אף בנעילת הסנדל. ומ"מ מסיק שם דלמעשה אין להחזיר קודם חשבה אף שהתפללו ערבית מבערי.

⁹⁷. רוקח ומרדכי ריש מר"ק וטו"ש"ע תקנ"ט ס"ד ומיקרי מועד מפס' דקרא עלי מועד וכמ"ש הכלבו ושבז"ל. אך בברם שלמה ב' בשם הגר"א ז"ל, דפס' זה המועד שנוכר שם ר"ל ראש חודש ע' שבועות י. דמילאווה לחדש תמוז כדי שיצא החורבן בת"כ, ולכן ב' הגר"א דקאי אפס' 'תקרא כיום מועד מגורי מסביב'. וכמה הדברים מאירים, והתרגום של פס' תקרא כיום מועד פ' דקאי על לעתיד לבוא שינקום הש"ת מהגוים ע"י מלך המשיח משא"כ פס' דקרא עלי מועד קאי על פורענות דשונאיהם של ישראל, ופשטיה דקרא שנאמר מועד כלשון סגי נהור כאומרים קדושה רבא ושונאיהם של ישראל וכו', ואין יהשבוהו בכל מקום מחמת כן ליי"ט ויש בו הזכרת מועד לפורענות, ולדברי הגר"א א"ש היטב.

⁹⁸. ספר הפרדס סי' קס"ג מהר"ל הג"א פ"ד דתענית, ורמ"א תקס"ה ס"ג. ובלבוש הי"א וקלה כא' דה"ח ומ"ב תקנ"ז סק"ג ובשעה"צ שם. וכלא כט"ז בס"י תקס"ה סק"ב, שכ' דבשחרית אין אומרים אותו דאיכרי מועד. וכ"ה במעשה רב לחג"ר"א שאומרו החזן בשחרית.

שחרית ומנחה⁹⁹. שכח לומר עננו וחתם בשומע תפלה, אינו חוזר. ואם נזכר 'אמרנו בלא חתימה באלקי נצור'¹⁰⁰.

עא. וכן מוסיפין במנחה בברכת בונה ירושלים נחם וכו', יחותם מנחם ציון ובונה ירושלים¹⁰¹ [כן מנהגו, ויש חותמין בונה ירושלים]¹⁰², אבל בשחרית אין אומרים נחם לא היחיד ולא הש"צ, ורבים מהספרדים שאומרים אותו בכל התפילות¹⁰¹.

⁹⁹. הי"א שם, ובמ"ב תקנ"ז סק"ג, והספרדים נוהגים כמחבר שם לומר היחיד עננו בכל תפילה אפי' בערב.

¹⁰⁰. שו"ע תקס"ה ס"ב, ובמ"ב ס"ק ו-י. ובשעה"צ שם, דלכתחילה יאמר קודם יהיו לרצון, ובדיעבד אף אחר יהיו לרצון כל זמן שלא עקר רגליו.

¹⁰¹. יר' ברכות פ"ד ה"ב יחיד בת"כ צריך לחזיר מעין המאורע וחובא ברי"ף פ' בתרא בתענית וברא"ש שם, ואבודרהם, וכדעת הרס"ג שרק במנחה מזכירין וכן העיד הרא"ש שכך נהגו ורק שתמה ע"ז. ובי"פ הרמ"א תקנ"ז ס"א. והטעם כ' בבי' הואיל ולעת ערב הציתו בו האש לפיכך מזכירין את שפלות ירושלים ואבליה ומתפללים על תנחומיה, וכן מנהגו כהרמ"א. ודעת השו"ע משמע שאומרים אותו בכל התפילות ערבית שחרית ומנחה כדין הזכרה דמעין המאורע. וכ"כ הפר"ח וברכ"י, ושכן מנהג ירושלים וכמ"ש במ"ב סק"א וכן מנהג הספרדים בהרבה מקומות, ויש מהם שאומרים רק במנחה ע' כה"ח א"ר א'.

¹⁰². ברי"ף ורמב"ם ורוב הראשון הג' בונה ירושלים, ובמחזור ויטרי ובסידור הרוקח הג' מנחם ציון ובונה ירושלים, וכ"ה בט"ז סק"א, ובי"ב השיכנה"ג ועולת תמיד וכן מנהגו. ובמט"י ומאמר"י כ' שעיקר הגי' בונה ירושלים כבכל השנה, שחרי אין חותמין בשתים. ולמנהגו צריך לומר ראין בו משום אין חותמין בשתים דה"א מילתא נחמת ציון ע"י בני ירושלים, וכדמשני בפ"ז דברכות על הארץ ועל המזון, ארץ דמפקא

עב. שכח לומר נחם כבונה ירושלים, אינו משלימו בשמע קולנו אלא ברצה לפני ותחינה [ומ"מ אם אמר בשומע תפלה יצא] ואינו חותם ברוך מנחם ציון אלא מסיים ותחינה כדרכך¹⁰³. לא נזכר לאחר מכן 'אמר באלקי נצור, ואם עקר רגליו ונזכר שוב אינו חוזר¹⁰⁴.

עג. חולה האוכל בת"ב, יש דעות בפוסקים אם 'אמר נחם בברה"מ, ואפשר דשב ואל תעשה עדיף, וכן דעת הגר"א¹⁰⁵. אך לענין נט"י יטול ידיו כדרכו בחול במים

למזון. ונע"י מטה יהודה שנתקשה בעיקר בלשון 'ובונה' ירושלים, וכי שהתחמיתם כן יותר טוב לומר מנחם ציון 'בבנין' ירושלים, דהרא מילתא דיא.

¹⁰³. בב"י בשם אבודרהם, כי שבשכח 'אמרנו אצל ועל כולם, וכ"כ המג"א. אך בר"י מפרש שאמרו בעבודה, וכ"כ הט"ז שהוא ט"ס וצ"ל שיאמרנו בעבודה. וחותם בשומע תפילה. וכן הסכימו המטה יהודה ומאמר מרדכי. המ"ב סק"ב. וע' ביאור'ל ד"ה בבונה שכ"ה להרא"ה וריטב"א ע"פ היר"ו אף לכתחילה, ועכ"פ לענין ריעבד כשכח בודאי 'אמרנו שם חלל כהמג"א.

ובט"ז כ' שיש להשלימו בשומע תפלה כדין הוכרת כל צרכיו וענו, אך המט"י דוחה לדבריו שעדיף להזכירו בעבודה שזהו מעין הברכה שלו, והביאו בביאור'ל שם ושכ"מ מהירטב"א, ואף הא"י דוחה להט"ז ע"ש ומ"מ בדיעבד אם אמרו בשומע תפלה כ' המט"י שיצא ששם שייך כל התחינות, וא"צ לחזור ולאומרה שוב בעבודה, דאף עבודה אין זה עיקר מקומו רק בשכח, וכן הסכים הביאור'ל שם.

¹⁰⁴. שבת כד. דימים שאין בהם קרבן מוסף טעה ולא אמר מעין המאורע אין מחזירין אותו וכ"כ בב"י בשם אבודרהם ובשו"ע תקנ"ז ס"א.

¹⁰⁵. רמ"א ס"ס תקנ"ז בשם מהר"ל שהחילה 'אמר נחם בברה"מ, אך הא"י השיג ע"ז וכן הגר"א בביאורו שלא נתקן נחם רק בתפילה, וכ"כ

ראשוניים, ומים אחרונים [עד סוף קשרי אצבעותיו למחמירין תמיד בזה] שהרי אינו מכיין לתענוג אלא למצוה¹⁰⁶.

בשע"ת שם שהכנה"ג בתשרי חולק על הרמ"א ושכ"ה בשבולי הלקט שאינו מזכיר. וכ"כ בברה"מ [ואף ביוזכ"פ חולקים הט"ז ומג"א סי' תרי"ח שאינו מזכיר יע"י בברה"מ]. וכן במ"ב סוף סק"ב כי שהאחר' פקפקו על פסק הרמ"א, ובכח"ח א"י י"א דשוא"ת עדיף משום חשש הפסק כיון דלכ"ע בלא אמרו אינו חוזר. ומ"מ אם רוצה לכאורה יכול לאומרו ע' בשעה"צ תרי"ח סקכ"א כיון שהוא רק בקשה בעלמא. ומ"מ חתם שאני רוצה ויע"י מצינו שנתקן בברכת בונה ירושלים, אבל נחם אם לא קבעוהו רק בתפילה כמ"ש הגר"א, אזי אין מקומו כאן כלל, ואין רשאי להוסיף בקשות מעין הברכה בברה"מ.

¹⁰⁶. כדין נטילה למצוה כגון תפלה שכ' הראש' ד"ל וכ"כ המט"י ומ"ב דשרי כדין טבילת מצוה, וכש"כ נטילה זו שמברכין עליה. וגראה שנטל עד הפרק כדין כהן הנוטל ידיו לדוכן שהזכירו הפוס' עד הפרק, ע"י מ"ב תרי"ג סק"ז ובשעה"צ שם א"י, דאף שדעת הרבה פ' כיון דמדינא יוצא עד קשרי אצבעותיו כיון דהרחיצה אינה לתענוג וליכא איסור בזה ע"ש. ולענין מים אחרונים ע' ביאור'ל ס' קפ"א ד"ה עד, ובמעשה רב להגר"א.

מנהגי תשעה באב

ב. אין מדליקין נר תפלה בביהכנ"ס לפני העמוד בערבית ובשחרית, אבל במנחה מדליקין¹.

ג. עיקר המנהג של מיעוט הנרות הוא בביהכנ"ס ולא בבית, אך מ"מ יש נוהגין למעט האורה גם בבית ומדליק נר א' או נורה אחת באופן שיוכלו להשתמש ע"י הדחק².

ד. הקורין איכה מתוך מגילה של קלף, מברכין אקביו על מקרא מגילה ואין אומרים שהחיינו³, וצריך לבין לצאת מהש"צ ולשמוע כל מילה, ואף הנשים שבבית הכנסת צריכות לשמוע קריאתה ולומר קינות, ומ"מ אם לא שמעו כמה מילים אינו מעכב כבמגילת אסתר, שאינו אלא חובת

ובמ"ב סק"ו למנהגו שכולם אומרים קינות, וע' להעב"ץ בסידורו שהתיר על המרכים בנרות לפני כל אחד, ומש"כ להדליק עוד נר שאם יכבה ידליק ממנו, לא שייך בזמנו שיש גפרורים.

ז. מהר"ל א"ר תקנ"ט סק"ב ובפמ"ג סק"ג ומ"ב סקט"ו.

ח. כן מבואר ברא"ש סוף תענית ובהגמ"י פ"ה מתענית, שהמנהג הוא בבית הכנסת דוקא וע"פ המד"ר איכה אמר הקב"ה למלאכי השרת מלך ב"ו כשהוא אבל מכבה הפנסים, אף אני עושה כן, והיינו רק במקדש מעט שהוא בית ד'. ומ"מ מטעם במחשבים הושיבני יש נוהגין שלא להרבות האורה אף בבית אלא מעט כפי הצורך.

ט. מס' סופרים פ"ח ה"ג. הגמ"י פ"ר מתענית סק"ב, ובמהר"ל, רמב"ן בתורה"א וראה הע' הבאה בד"מ תקנ"ט סק"ב ובמג"א ר"ס תקנ"ט ובלבוש ס' ת"צ וב"ח ומג"א שם סק"ט וב' הגר"א שם, סק"ט. בפמ"ג שם דענו שלא לברך אף בכתוב מקלף ואין המנהג כן. ושהחיינו לזמן הזה אין אומרים בת"ב ופשוט, רק לעת"ל כשיהיה מועד בב"א.

א. לעת ערב מסירין הפרוכת מלפני הארון⁴ ובאין לביהכנ"ס בבגדים פשוטים⁵, ומיד לאחר ברכו יושבים לארץ ומתפללים ערבית של חול בנחת ובלחש ובכני כדרך אבלים⁶, והחזן אומר אחר שמוע קדיש עם תתקבל⁷, ולאחר מכן מכבין הנרות ונורות החשמל, ומדליקין נר אחד לכמה אנשים באופן שיראו בו ע"י הדחק או נורה חשמלית אחת בביהכנ"ס לומר לאורה קינות ואיכה, שנא' במחשבים הושיבני כמתי עולם⁸.

א. רמ"א תקנ"ט ס"ב ברמ"א מנהגים.

ב. יעב"ץ בסידורו, וב' שם דחולבין לביהכ"ס בבגד קרוע ובלוי, וכ"כ המועד לכל חי ס"י, וביאר בזה מש"כ במהר"ל שלכש סרבל קרוע ובלוי שיש ללבוש בגדי אבל בת"ב ע"ש. ומה נואלו החולבים לביהכנ"ס בעניבות וסיכות וקישוטי זהב שכל אלו צריכים להורידן לעת כזאת, וע"י גיטין ז.

ג. תקנ"ט ס"ב.

ד. רמ"א שם ס"א והיעב"ץ בסידורו שמתפללים בלחישתו. וכ"ה במ"ס פ"ח שמתפללים בלחש, ובברכת שלמה כ' שט"ס ברמ"א וע"ל במקום בנחת בלחש.

ה. רמ"א ס"ד וס"ז ומג"א סק"א ומ"ב סק"ד. וע' ערוה"ש ס"ח מש"כ ע"ז.

ו. רא"ש סוף תענית, ובהגמ"י פ"ה מתענית, ומהר"ל, ושר"ע תקנ"ט ס"ב. ובט"ז שם סק"ה להדליק בכל מקום שיוכלו לקרוא לאורו בדחק.

ציבור. ואם קורין הציבור מתוך חומש הנדפס, אין מברכין.^א ומ"מ אף המתפלל ביחיד צריך לומר קינות ואיכה [בלא ברכה אפי' קורא מתוך מגילה].^ב

ה. אומר החזן איכה בנחת ודרך בכי, ובכל איכה מגביה קולו יותר. ויפסיק בין פסוק לפסוק מעט כדרך האומר קינות,^ג ופסוק האחרון שבכל פרק המתחיל באיכה אומר

י. מס' סופרים פ"ח ה"ד, שצריכים לשמוע ולהבין כל מילה ואף לחרוגם להם שיבינו הגשם וכש"כ נכרים וכן התינוקות, והובא ברמב"ן בתורה"א, וכן שם דמנהגא קתני שנהגו לקרות במגילת קינות וכולם שומעים כמו במגילת אסתר ומברכין בקריאתה ע"ש. ומ"מ פשוט שאם לא שמע בדיעבד אינו מעבב שלמעשה השוו במ"ס קריאה זו לקריאת ס"ת שהוא חובת צבור, וכן בהגמ"י פ"ג מתענית סק"ד כ' שאינו חייב כלל ולא הוזכר בגמ', וכן פשוט שהרי אינה חובה לקרואה דוקא מקלף וכמ"ש הט"ז ומג"א ס"ס ת"צ ואפשר לקרוא מנרדסים שאין מברכין עליהן, וכ"ה בקול אליהו בשם הגר"א שהטעם שלא גזרו על קריאתן בשבת כמו במגילת אסתר, לפי שמגילת אסתר חובת יחיד יש חשש יטלטלה ברה"ר לקרוא משא"כ הני שאינן אלא לחובת ציבור. ועי' ח"י מרן הגרי"ז זצ"ל הל' ברכות שביאר הברכה שבהם לאו משום החיוב אלא על עצם הדברי תורה שקורין בציבור עיש"ב.

יא. רמ"א ת"צ ס"ט, וט"ז שם, ובמ"ב שם סק"ט, וכ"מ בחי' אדם כלל קל"ה סכ"ג, ודלא כלבוש ומחדיש שכ' לברך, ואין המנהג כן. וודעת הפמ"ג שבכל אופן אין לברך.

יב. חיי אדם כלל קל"ה ס"יט ובמ"ב סק"ה ופשוט שאין מברכין אלא בציבור שהוא חובת ציבור ראה חז"י י' וכ"כ בחי' הגרי"ז הל' ברכות בסופו, שהברכה על עצם קריאתו בציבור.

יג. מהרי"ל, הובא במג"א ר"ס תקנ"ט ובמ"ב סק"א, והטעם שמפסיק בין פס' לפס' מעט, ע' ברמב"ן פ"ר האזינו דשירה נכתבה כאריח ע"ג לבינה או אריח ע"ג אריח. שכן דרך הקורא בנעימה להפסיק ביניהם, וכן דרך

בקול רם, וכן פס' האחרון של המגילה אומרים הקהל בקול רם ואח"כ חוזר ואומרו החזן בקול רם"י.

ו. כשמסיימין איכה אומרים מעט קינות, ואח"כ אומר סדר קדושה ומתחיל בויאתה קדוש. וכשחל במוצ"ש אין אומרים ויהי נועם ולא ויתן לך ולא למנצח בנגינות.^ט

ז. יש מהספרדים שנוהגים להכריז קודם הקינות או לאחריו, אחינו בית ישראל כך וכן שנים לחורבן בית המקדש^ט, וגויעים העם בכבי. ויש שנהגו אף לומר ברוך דיין האמת^י.

ח. לאחר הקינות כשהולכים לבית אין אומרים שלום זה לזה. ויזהרו שלא לילך לטייל או להקל ראש"י.

אמירת קינה להפסיק בין פס' ופס', עי' רש"י האמיתי מו"ק כו: ד"ה בשלש דלתות ונתי' בעין יעקב שם שבין פס' לפס' באיכה יש הפסק פרשה, וכ"ה בבית ארם צובא המיוחס לבן אשר, וכ"ה בתנכים וכת"י הקדמונים, וזו שם המזוהר"ל שמפסקין בין פס' לפס' דיש שם הפסק פרשה וכו' אמירת קינה וכנ"ל.

יד. מהרי"ל ורמ"א שם כ"א.

טו. שו"ע שם ורמ"א ס"ב, והטעם שמתחילין בויאתה קדוש, כי השורש שאי אפשר לומר ואני זאת ברייתי שאסור בדי"ת, וגם שאין לקיים בריית על הקינות, ופס' דובא לעיני גואל לא שייך כלילה דאין גואלה כלילה.

טז. תיקון יששכר וכנסת הגדולה וכ"כ בארץ חיים שכן נוהגין בצפת, אבל שם אין אומרים ברוך דיין האמת. והובא בכה"ח א"י י"א.

יז. מס' סופרים פ"ח ה"ז, הובא ברמב"ן בתורה"א, והיינו אף לגי' רמב"ם ורמב"ן שאסור שאילת שלום רק לחברים, מ"מ ממנהג אין שואלים כלל

מ. אחר שגמרו הציבור הקינות ראוי להשאר בביהכנ"ס לקונן או ללמוד מעניני החורבן עד רביעית הלילה [שעה עשר בלילה בקירוב]. ואף הנשים צריכות לקונן על החורבן בעזרת נשים או בביתן^מ.

י. ק"ש על המטה אומר כדרכו בכל לילה^נ וכן תיקון חצות אומרים כליל ת"ב תיקון רחל, ואז ראוי ביותר לאומרו בכבי ותחנן לקונן על החורבן ועל ד' שנפלו בחרב^כ.

יא. רצוי לישן לילה זו עם הטלית קטן, שאם יפשיטנו יש דעות בפר' אם יכרך למחר בשחרית, ראה פרק ז' דין מז^ז.

יב. דין השכיבה על המטה והנהגת הבית כליל זה, ראה פרק ז' דין לז^ז, וראה במקורות^{כא}.

זה לזה, ובמחזור יטרי סי' רס"ד ואין נותנין של' זל"ז אלא בנזופים ואבלים פונה איש לביתו בלא דבר^ז. ולענין טיול וקלות ראש בשו"ע תקנ"ד סכ"א.

יח. כלבו וחובא בא"ר סק"ח דמקוננים שם עד רביעית הלילה, האנשים בביהכנ"ס שלהם והנשים בביכנ"ס שלהם.

יט. ראה פרק ז' הע' 65.

כ. בן איש חי פר' דברים סכ"ה.

כא. ראה פרק ז' הע' 52. ומיהו משיב הבא"ח דברים סכ"ה דגם בהושטת דבר מיזו לידה נכון להחמיר מכל הפי' לא נראה כן ובקושי חזקירו אפי' על נגיעה שנסתפק בה הפי' והט"ז מיקל אף בזה והשריע חזקיר אפי' משכב רק בלשון נכון להחמיר ובערה"ש כ' שלא נהגו להחמיר אף בנגיעה. ובהג' הגר"ב פרנקל דח"ב בתשמיש דרבנן ל"ג

יג. נטילת ידיים שחרית גוטל כדרכו ג' פעמים עד סוף קשרי אצבעותיו [וד' פעמים לנוהגין כהגר"א בזה]^{כב}, ונתבאר לעיל פרק ז' דין כ"ב.

יד. ברכת ענטי' יש לכרך כשנוטל ידיו אחר שעשה צרכיו ומוכן לתפילה^{כג}.

טו. דין טלית קטן וברכתו נתבאר לעיל שם דין מז^ז, ויזהר ללבושו עם הציצית תחת כגדיו עד המנחה.

טז. בשחרית משכימין לביהכנ"ס משום שצריך להאריך בקינות^{כד}, ומ"מ אם עיז יסיימו הקינות הרבה אחר חצות לא ישכימו יותר מדאי^{כה}. אך אין לאחר תפילת ותיקין מחמת כן.

יז. אָבֵל כשאין מנין בביתו, אחר ג' ימים הולך לביהכנ"ס בין בלילה בין ביום עד אחר הקינות, ובתוך ג' ימים ילך רק ביום ולא בלילה. וכן אונן כלילה יושב בביתו

מדינא בשכיבה או נגיעה. ונתבאר לעיל דכל האיסור שבשו"ע משום לך אמרינן גזירא כו', אבל לאסור בהושטת כהרהקות שבגדה ודאי אין לנו. ואף ביהכ"פ לעצמו הוא חומרא גדולה שנקטו כן הפוס' משום חומר העניני. ונראה דאף הבא"ח על דרך מדת חסידות אמרה. אך נראה פשוט דיותר מכל יש לזהר מדיבור בענינים אלו כמו בגדה ואף מצד עצמו אסור משום האבילות והתענית כמו שהזהירו הפי'.

כב. ראה פרק ז' הע' 33.

כג. מ"ב תקנ"ד סקכ"א

כד. מהרי"ל מנהגים מטה משה ובמג"א תקנ"ט סק"ב.

כה. א"ר סק"ב וסמ"ג בא"א ה', ובמ"ב סקט"ז. ופשוט שמוחמת כן אין

וכן ברכת המעביר שינה^ט.
דין טלית גדול ותפילין נתבאר לעיל פרק ז' דין
מ"ז-מ"ח.

יט. אומרים קרבנות פר' התמיד ואיזהו מקומן ור'
ישמעאל ויש מתירין לומר כל פס' הקרבנות שדרכו
לאומרם בחול כקטורת ועוד, וכן המנהג. תפלה עד לאחר
שמו"ע כבכל יום, עם מזמור לתורה ושירת הים^ז. בברוך
שאמר אין אוחזין הציצית ומנשקין^ז. בחזרת הש"ע אומר

נמנבא בטור ס' כ"ח נהג כן כדי לכלול התפילין בברכה זו, אבל כשאין
לו תפילין בודאי מברך על כיסוי הראש. ולענין להמתין לברכה זו
במנחה היא קולא דלהרבה פוס' אין לברך ברכת השחר רק בזמן תפלת
שחרית ראה פרק ז' הע' 51.

כט. ראה פ"ז הע' 37.

ל. לענין מזמור לתורה, בתשרי מהרש"ל ס' ס"ד ובמטה משה ס' תשי'
שבזמן שהמקדש קיים מקריבין קרבן תודה בצום. ובאחר' ומ"ב ס"ס
כ"א. ולענין שירת היום ע' במחזור ויטרי ובכלבו, שאין לומר שירת היום
ובמקומה אומרים שירת האזינו, והובא בב"י ס' תקנ"ט, אך הד"מ סק"ו
כ' שמנהגו לאומרה כבכל יום. וכ"כ בכה"ח ס"ס כא א' נ"ד שכן נתפשט
לאומרו ע"פ האר"י ד"ל. ולענין ברכת חתנים ואו"א, באבודרהם שאין
אומרים שאכל אינו שריי בשמחה. וכ"כ בדגול מרבבה ובישיבה^ז ובחיי
אדם ובקיצו"ש וקכ"ד ס"ג ובלוח א". מיהו יש נוהגין לאומרי כמ"ש
המקור חיים והא"ר ובתשרי עולת שמואל ס' ע"ט, ובכה"ח א' ל' שכן
מנהג המקובלים. וכן נוהגים אצל הספרדים. ולענין חזנון ואו"א וקדיש,
הוא בשו"ע ורמ"א תקנ"ט ס"ד.

לא. ע"י ס' תקנ"א ס"א שלובשין תחת בגדיו ע"ש בצע אמרתו. וכשם
שקורין ק"ש בלא תפילין ואין חוששין כך גם אין אוחזין הציציות.

ולמחרת לאחר הקבורה בבוקר ילך לביהמ"ס עד לאחר
הקניות^ט.

יח. מברכין ברכות השחר, על נטיל ידיים כדלעיל, וכן
שאך ברכות השחר, וברכת התורה אפשר שעדיף לומר
רק סדר היום לאחריה כפר' התמיד ואיזהו מקומן, כיון
שהיום אסור בתלמוד תורה, אך המנהג שאומרים הפסוקים
עצמן שאף הם כסדר היום^ט. וברכת שעשה לי כל צרכי יש
דעות בפוסקים אם מברכין אותה, והמנהג לברך בפרט
כשהולכים בנעלי גומי או בד, ויש נוהגין כהגר"א שלא
לברך. וברכת עוטר ישראל נוהגין לאומרה לכל הדעות^{כח},

להמנע מתפילת ותיקון שהוא מדינא.

כו. תקנ"ט ס"ז ובמ"ב שם סקכ"ב, תכרעת הגר"ש קלוגר בזה.

כו. ע"י מ"ב ס' תקנ"ז רמה שאומרים בתורת ת"ת אף שרגילים לאומרו
בכל יום אין לו היתר של סדר היום וכאן שאומרים בתורת ת"ת לכא"י
עדיף לומר סדרו של יום כפר' התמיד או דברים הרעים, וכ"ה להדיא
בשבולי הלקט שהק' היאך מברכים ברה"ת הרי אסור בלמוד, וחי' משום
סדרו של יום ופר' התמיד ע"ש, וע' רמב"ם הל' תפלה פ"ז ה"א ש"א
בכל יום פרי' התמיד אחר ברכת התורה, וכ"ה במעשה רב. ומ"מ המנהג
שאומרים פס' ברכת חתנים אחר ברה"ת וצ"ל שגם זה נקרא סדרו של
יום, אף שאומרים לשם ת"ת, וכבריתא בר' ישמעאל שנתקנה גם משום
ת"ת.

כח. הפ' דנו בברכת שעשה לי כל צרכי ואף כזה כ' הפמ"ג ומ"ב
שהמנהג לברך, דנקטי' כפר' שעל מנהגו של עולם הוא מברך, ומשמע
שכל שאר ברכות השחר מברך. והיעב"ן בסידורו כ' שלא לברך ברכה
זו עד מנחה שמניח שם תפילין, ודבריו צ"ע דמדינא אין הברכה רק על
כיסוי הראש וכמפורש בברכות ס': ובשו"ע סמ"ו ס"א, רק שהרא"ש

עגנו ברכה בפני עצמה. ואין אומרים ברכת כהנים ולא אר"א, [ויש נוהגים לומר ברכת כהנים], ואין אומרים אבינו מלכנו קדיש בלא התקבל [שנאמר שנתם תפלת]. אין אומרים אר"א, ומוציאין ספר תורה ואומרים בריך שמיא [יש מניחין אותו על גבי שולחן אחר נמוך מהבימה ע"ש "עמו אנכי בצרה"], וקורין שלושה קרואים בפרשת ואתחנן כי תוליד בנים וגו' בניגון הרגיל. והשלישי מפטיר ואומר אחריו חצי קדיש כל קורא אומר לפני שעולה בריך דין האמת בלחש [בלא שם ומלכות] אחרי שקראו אין אומרים לעולה מי שבירך. ומפטירין כירמיה אסוף אסיפם בניגון איכה^{לב}.

ב. גם מי שאינו מתענה יכול לעלות לתורה שחרית^{לג}.

לב. מגילה לא. וברמ"א שם. וברך שמיא אומרים בסדר התפלה ואינו אלא שבו ובקשה. וקורין בניגון הרגיל, עי' מערך לכל חי סי' י' אר"ס. וכל קורא אומר בלחש בריך דין האמת, כ"ה במס' סופרים פ"ח ה"ב. ועי' מג"א תקנ"ט סק"ב שבי' לומר בלא שם ומלכות, וכ"כ בשערי אפרים סי' ח' ובלוח א"י, ועי' ערוה"ש. ואין אומרים מי שבירך לעולה, כ"כ מנהגים ומהרי"ל. [ושם דבמנחה עולים אותם העולים ועושים להם מי שבירך, ובמקו"ח, ולא נהגו כן אצלנו, אך אצל הספרדים נוהגים כן כמ"ש בנהר מצרים]. ובמג"א שם סק"ו כתב שיפטיר בניגון איכה [ובמהרי"ל משמע בניגון הקריאה ולא בהפטרות], וכ"כ האחרונים ומ"ב סק"ח.

*לב. עי' תשרי חת"ס סי' קנ"ז ותשרי רע"א סי' כ"ב, דמשמע דבשחרית הקריאה משום עצם היום ולא משום התענית ויכול לעלות. ועי' שו"ח ח"ו מע' ביהמ"צ [עמ' 342] שבי' שנחלקו האחר' בזה, אך לא מצאתי בדבריהם הוכחה רק לענין מנחה בתי"צ שקורין ויחל, ולא לענין שחרית דקורין כי תוליד. ועי' שערי צדק סי' קכ"ד שבי' שעולה.

כא. מחזירין הס"ת למקומו ואין אומרים היה"ר שלאחר קריה"ת. ומתחילין לומר קינות ומאריכין עמהם כדי שלא יבואו לעשות מלאכה עד הצות, ויש לאומרים בנחת ובכבי כאבלים ולא במרוצה, ולהבין הענין שמקוננים עליו ולא מהשפה ולחוץ כרץ לגמור את דפי הקינות, וא' המרבה וא' הממעט ובלבד שיכוין לבו לשמים. ואסור לספור שום דבר בשעת אמירתן ולא לצאת לחוץ^{לד} [אלא לצורך בית הכסא] ואיסור חמור הוא לזרוק "בובקעס" ובולקלך וכדו' שלא להקל ראש ביום זה ובפרט דעת אמירת הקינות טעם ישראל מקונן על בית המקדש שנפל ועל עם ד' שנפל בחרב^{לד}. ומסיימין הקינות בעניני נחמה כנדפס בסדרי הקינות^{לה}.

כב. אחר הקינות אומרים אשרי ואין אומרים למנחה, ומדלגין פס' ואני זאת בריתי [ואם יש מילה בביהכנו"ס לאחר הקינות אומרים פס' זה] קדיש בלא התקבל, עלינו לשבח^{לז}.

לג. מס' סופרים פ"ח, רמב"ן בתורה"א ובש"ע תקנ"ט ס"ה.

לד. א"ר תקנ"ט סק"ז ומ"ב שם סק"ב.

לה. הגמ"י סוף הל' תענית מנהגי ח"ב. רמ"א שם ס"ה, ועי' פרי"ח שם שתמה עי' ובמאמר מרדכי סק"ד. ובמועד לכל חי סי' י' אר"ס, במש"כ לישב המנהג, ומחלק בין פס' נחמה שבסוף כל קינה שאין לאומרה, לבין נחמות שבסוף הקינות שאומרים.

לו. מהרי"ל, ולענין פס' ואני זאת בריתי במילה במנהגי מהרא"ק [והבא במהרי"ל הנדמ"ח], רמ"א תקנ"ט ס"ד. ובספר תניא כ' שלא לומר עלינו לשבח, אך במהרי"ל כ' שיש לאומרו וכן המנהג.

כר. אחר שיוצא מבית הכנסת נוהגים שהולכים על קברי צדיקים או שאר בית הקברות, ויש להתרחק מהקברים ד' אמות שלא יתדבקו החיצונים. והחזו"א ועוד נהגו שלא ליכנס לבית הקברות ועמדו על פתח בית הקברות^ט. [ומבכרין ברכת אשר יצר למי שלא ראה ביה"ק ל' יום]. ויש מקפידין ע"פ הארי"ז^י והגר"א ז"ל שאין הולכין כלל על בית הקברות ואף לא בתי"ב^י.

מתוך חומשים הנדפסים, לכאן נראה שיקראו ביום בברכה כשקורין מגילה כשרה, שבמס' סופרים פ"ח מבואר שקריאתה שמבכרין עליה היא או כלילה או ביום, ולא שייך לומר בזה שעם הזמן שכל היום זמנה, וא"כ אף שלא קראו כלילה יכולים לקרוא ולברך ביום וע"ע. וכן ראיתי בנטיע גביראל שכ' כן בשם ספר זר התורה. ואינו תח"י, ואף דשם השיג עליו בסברא בלא טעם נראה לכאן כמ"ש במס' סופרים.

לט. רמ"א ס"ס תקנ"ט ובמ"ב סקמ"א, וע"פ הקבלה אין לילך על הקברות שמתדבקם החיצונים כמ"ש במג"א בשם הארי"ז ז"ל. ובחי' אדם כלל קל"ו סכ"ה כ' שלא לעמוד על הקברים רק בריחוק ד' אמות. ובארחות רבינו ח"ב מנהג החזו"א והקה"י שנהגו תמיד לילך בתי"ב על הקברות, אך רק על הרחבה על פתח בית החיים. ולענין קברי עבדים שבמג"א ועוד כ' שאם אין של ישראל ילכו קברי עבדים, כ' האחר' בשם הארי"ז ז"ל שהזהיר מאד שלא לילך שם. ע' תוספת חיים על החי"א, ובערה"ש ס"ז ובכה"ח א"י כ"ח וראה בסמוך.

ולענין ברכת אשר יצר אתכם וגו', מרן הקה"י זצ"ל נסתפק ושאל ממרן החזו"א זצ"ל אם אומרו אותה בתי"ב שהרי אין אומרים צידוק הדין בתי"ב, ולא השיבו. אך למעשה נהג מרן הקה"י לאומרה, ראה בארחות רבינו ח"ב. והטעם נראה דשאני צידוק הדין שהוא בקשה על דין הנפטר, ואין ראוי לאומרה בתי"ב שנקרא מועד, אבל ברכה זו היא מברכות הראיה והשבח שמבכרין על הנהגתו בורא כל העולמים שהוא ממית ומחיה מוריד שאול וייעל.

נז. היעב"ץ בסידורו ע"פ האריז"ל שבמג"א הנ"ל. ובערה"ש ס"ז.

כג. אין אומרים שיר של יום ולא פיתום הקטורת ומשלימן במנחה. [והספרדים אומרים אותם כבכל יום]^י.

כד. נוהגים כהיום שאחר קינות אומרים איכה בציבור, אך אין כזה חיוב כיון שקראוהו כלילה ואין מברכין על קריאתה [אם לא קראוה כלילה כלל חייבים מדינא לקרותה]. ומ"מ אם אינו שומע איכה בציבור טוב שיקרא בעצמו מגילת איכה ביום^{יח}.

לו. רמ"א שם, והלבוש, ושש"י בקיצושי"ע ס' קכ"ב ס"ב שאין לאומרו. ולגבי תפילת המנחה כ' שם שמשלימן במנחה למה שלא אמר בשחרית וכ"כ בלוח א"י. וע' כה"ח א"י מ"ה שמהגם לאומרו בשחרית וכן פיתום הקטורת, ובפרט לדין שרגליו לאומרו בכל יום י"ל דהוא סידרו של יום.

לח. במס' סופרים פ"ח מבואר דקורין איכה אף כלילה, ויש שמאחרין הקריאה ליום אחר קריה"ת ע"ש. ומנהגנו לקרוא רק כלילה כמ"ש ברמ"א ס"א, ולא הזכירו כלל קריאה ביום. וטעם למנהג כ' במנהגים דבי מדר"ם, דכתיב בכה תבכה כלילה, דעיקר הבכיה על החולון כלילה. ומ"מ כ' המג"א ר"ס תקנ"ט בשם השלי"ה דהוא"ל וזהו עיקר הקינה שנאמרה ברוה"ק מנהג טוב שלכ יחיד יחזור לאומרה אף ביום, והובא במ"ב ס"ב. ואמנם באבודרהם מפורש שמהגם לאומרו אף ביום בציבור, וכ"כ המאמר מרדכי שכן מנהגם. ואפשר שזהו מדין אמירת קינות ולא מדין קריאת המגילה. ואמנם י"ל שזהו כדי שיתעסקו בדברים הרעים עד חצות ולא יביאו לעשות מלאכה ע' במהרי"ל ובמהר"א ק' ורוקח ועוד שמהגם היה שקראו אחר קינות איוב וירמיה. ובמהר"ז ואר"ח, מפורש הטעם כרי שלא יטיילו ויבואו לקלות ראש, שהרי בטל"ן בו מתי"ת. ואצלנו שפיר נוהגין כן ע"י אמירת איכה ובהיום נתפשט המנהג שקורין איכה בצבור ובלא ברכה ובאבודרהם, וכמ"ש המאמר וכ"כ בערה"ש ובלוח א"י, אך אינו מעבב אם לא שמעה.

וע"ד ציבור שאיזע לחם שלא קראו המגילה כלילה כלל אף לא

כו. הליכה זו לבית קברות אינה אלא מנהג ואם על ידה
עלול להגיע לידי נעילת הסנדל או לידי קלות באבל
היום, ע"י הליכה בחבורה וכדו' מוטב שלא לילך^{מא}.

כז. אחר חצות יושבים על הספסלים ויכולים לישן על
המטה כדרכם^{מב}.

כח. מילה בתיב - מלין בבית הכנסת לאחר שאמרו
הקנות, דהיינו לאחר שגמרו לומר איכה, ויש
שנוהגין למול אחר חצות. [ולענין לבישת הטלית, ראה
במקורות. וע"פ הגר"א יכול אחר הקנות ללבוש טלית
ותפילין. ואבי הכן ואמו והמוהל והסנדק יכולים להחליף
לאחר הקנות הכתונת ובגדי שבת [אבל לא חדשים, ויש
מתירים גם בגדים אחרים מכובסים ולא בגדי שבת] לצורך
הברית ולאחר הברית פושטין בגדיהם, ומכרכים ברכת
המילה בלא בשמים, ואת הכוס שותה היולדת אם אינה
מתענה ותיזהר לשמוע היטב הברכה בלא שום הפסק. ואם
אין שם יולדת או חולה אחר שאינו מתענה יתן לאינוק
שהגיע לחינוך לשחות, ויתר המנהגים שבברית ראה
במקורות^{יחב}.

דעבשיו שהולכין בחבורות יותר טוב שלא לילך, וכן ידוע ע"פ הגר"א
ד"ל באגרתו להקפיד מאוד ע"ז. ומועד לכל חי סי' י' ל"ט רעמ"ם הוה
נפיק מיניה חורבא ותקנו שלא לילך יותר בעירם ע"ש.

מא. מ"ב שם סקמ"א, וע' במועד לכל חי י' אר' ע"ט.

מב. רמ"א תקנ"ט ס"ג, וחי"א קל"ה ס"ב ושכיבה במיטה קלא מישיבה
על הספסל דאינה אלא חומרא למי שאפשר ע' תקנ"ה ס"א, וראה פרק

י' דין ס"ט ובפ' שם דאם רוצה לחזמיר על עצמו לישב עד המנחה
רשאי, כמ"ש בהגמ"י ובמרדכי ולקט יושר וביה"גר"א.

*מב. מ"ב בשם מהר"ל שר"ע סי' תקנ"ט סי"ח, ובג"כ ומ"ב שם דהמנהג
שמלין אחר קנות, וע' ערוה"ש דלא ילבשו בגדי שבת ממש רק יחליפו
בעלי הברית בגדים אחרים מכובסים, וביאר בזה מש"ב ברמ"א שלא
ילבשו לבנים ממש, ועב"פ בגדים הדורים ביותר כשטריימל ובגד משי
אין לובשים. והמ"ב קיצר בזה, ויש כמה פרטי דינים בזה דכל ברית
מלין קודם עלינו כמ"ש בש"ך יו"ד רס"ה אך כאן יש למול אחר עלינו,
דבאמת יש למול אחרי איכה, כמ"ש במהרי"ל בשם מהר"ק דיש למול
אחר ירמיה ואיכה שאמרו אחר הקנות. וכן בדין שהטעם שמלין אחר
הקנות שצריך למול בעת שמחה ולא בזמן קנות, ויש שהצריכו מחמת
כן למול אחר חצות, ועב"פ אחר שגמרו הקנות לגמרי. ובסדר ר' יעקב
הגוזר איתא דאז זמן שכבר יושבין על הספסלים. ועי' ביה"גר"א טעם ב'
השיטות שמלין אחר חצות או אחר קנות, ולכונן הטעם משום דמילה
צריך להיות בשמחה, ולא שייך למול בזמן בדין על החורבן, ולכן נראה
שיש למול אחר קריאת איכה של היום.

ולענין עטיפת הטלית, עי' בשע"ת תקנ"ה סק"א ובדעת' ומהרש"ם
סי"ח, שלא יתעטף הבעל ברית בטלית קודם המילה. ומ"מ אין למחות
בדי מי שמתעטף ומברך ע"ש. ונראה דלהגר"א שפיר דמי להתעטף
דכיון שהוא אחר שגמרו הקנות אפשר שאין קפידא בזה, וכמ"ש
במעשה רב להגר"א שאין קפידא דוקא אחר חצות, אלא אחר שגמרו
הקנות יכול להניח תפילין, ע"ש. וכן בסדר רבי יעקב הגוזר מהגאונים
שאחר הקנות כבר ישבו על הספסלים.

ובגדי שבת או לבנים לובשים [ראה לעיל מערוה"ש] אך לא
מנעלים, וכמ"ש בבגדי ישע ובכרם שלמה ובכה"ח אר' סי"ה. ומחליקין
נרות למילה כמ"ש במהרי"ל, ואחר המילה מכבין הנרות כמ"ש בשו"ס
שבמהרי"ל שם.

ולענין ברכת שהחיינו לא מצינו בפ' שהחיינו מזה דיש להסתפק
אם ראוי לאומרו בתיב ובפרט קודם חצות שאין ראוי לומר בו שהגיענו
לזמן הזה. ואף נראה דשהחיינו על מצוה שומנה היום אין לדחותו,
ולמן הזה על קיום המצוה קאי, ומ"מ י"ל דשוא"ת עדיף, שהרי עיקר
דין שהחיינו במילה שנוי בפלוגתא, עי' שרי"ע יו"ד סי' רס"ה סי"ז.

שיעשנו בלילה ואז יברך גם על הכוס^{מג}.

לא. מנחה - לעת מנחה מוציאים הציציות שמתחת בגדיו, ומתעטפים בטלית ומניחין תפילין בברכה^{מח}, ורשאי להניחם להניחם כבר מחצות^{מח}.

לב. נוטלין ידים קודם תפילת מנחה עד סוף קשרי האצבעות^{מח}.

לג. משלימין שיר של יום ושאר הדברים, שלא אמרו בשחרית שרגילים לאומרים בכל יום. וי"א אף הזכירות^{מח}. ד' פרושיות עם תפילין יש חילוקי מנהגים, ודעת גדולי ההוראה שיש לאומרן כבכל יום^{מח}.

מג. ראה הע' מ"ב באורך.

מד. תקניה ס"א.

מה. הי"א כלל קליה סי"ח, ועי' מעשה רב.

מו. הי"א שם ס"ה ומ"ב תקנ"ד סקב"א.

מז. סדר יעב"ץ, קיצושי"ע קכ"ב ס"ז. ובלוח א"י, דברי מלכיאל חי' ד"ש זכירות מותר לרגל בכל יום. וכן שמעתי מהגרש"א שליט"א. ומידו נראה דלמ"ד שאסור ק"ש בתפילין אף בזה אסור. ויש עצה שיאמר ענין הזכירות שלא כלשון הפס', שוהי מצותם, כגון הריני זוכר את יום השבת, וכן בשאר.

מח. מ"ב תקנ"ה ס"ב שאין אומרים, ובבא"ח פ"ר דברים חילוק מנהגים בזה ובמקו"ח לחות יאיר ר"ס תקנ"ה שאומרים. וראה פרק ו' הע' ו' שכן מוכח בריטב"א ומאירי שאומרים כסדר היום, וכן שמעתי מהגרש"א שליט"א.

כפ. אין להתעסק בצרכי סעודה הלילה עד לאחר חצות [כדי שלא יעסוק בדברים המסיחים דעתו מהאכילות]^{מח}.

ואין מכבדין הבית ולא מצייעין המטות אלא לאחר חצות^{מח}.
 ל. פדיון הבן שחל בת"ב, יש לעשותו סמוך לערב ומכרכין שהחיינו והסעודה בלילה. ואין מכרכין על הכוס, וי"א

דלרמ"א אין אומרים, ומנהגנו בא"י כהמחבר שמכרכים. ועי' תשרי גור ארי' יהודה סי' קט"ז שאין לברך שהחיינו אף פדיוה"ב בת"ב מדין אבל והגרש"ק בהאלף לך שלמה סי' שר"ט חולק עליו בעיקר הדין שמכרכין שהחיינו על מצוה שזמנה בת"ב. ומ"מ כ' שיעשנו סמוך ללילה ע"ש. וא"כ מילה שעושין קודם חצות, וגם להרבה פ"י אין לברך כלל שהחיינו אפשר דשווא"ת עדיף. אך בדעת' למורה"ש סי' תקנ"א, מבואר דשהחיינו שבזמנו יש לברך בת"ב אף שהוא זמן אבל, וכן שמעתי מהגרש"א שליט"א דלמנהגנו שמכרכין שהחיינו יש לאומרו אף קודם חצות במילה, והעיקר כסברת הגרש"ק זצ"ל בזה. וכש"כ בפדיוה"ב שמכרכין עליו שהחיינו. ועי' שבת הלוי ח"ו סי' ע'. ובערוה"ש כ' שעדיף לעשות בלילה הואיל ובת"ב אין יכול לברך על הכוס, שאין הכוס בפדיוה"ב חיוב כבמילה, עכ"פ יש לעשותו סמוך ללילה כמ"ש הגרש"ק.

ולענין שם הנימול, המנהג שקורין לרך הנימול בת"ב מנחה, וכמ"ש בפ"ת בתשרי תשב"ץ ח"ב סי' ח', והביאו בכרם שלמה וברוח חיים לסי' תקנ"ט. והטעם שקורין מנחה נראה ע"פ המד"ר איכה פ"א נ"ז רשמו של המשיח מנחה, ונולד חינוך וקראוהו מנחה שע"י יגאלו ישראל ע"ש. ומלשונם נראה שאין חילוק בין מל קודם חצות לאחר חצות. ועי' בתשרי זכר שמחה סי' כ"ד. והנלע"כ ובפרט להטעם שנתבאר. ואמנם כ"ז כשאין סיבה אחרת מחמת קורבה וכדו', אבל אם יש לו טעם אחר לקרוא ע"ש אדם או קרוב אחר וכדו', אין שום עיכוב בדבר מחמת שם מנחה, כן הורה הגרש"א שליט"א.

מג. תקנ"ט סי', הי"א קליה סכ"ז. ועי' ברכי יוסף סק"ז. ומועד לכל חי סי' אר' פ"ז.

לד. מדליקין הנרות בבית הכנסת למנחה^ט.

הרגילים לומר קרינות קודם מנחה ואומרים את כעת.
ואומרים אשרי חצי קדיש, וקורין בתורה בפר

ויחל ומפטירין דרשו כשאר ת"צ ובניגון הרגיל^א.

לו. מי שאינו מתענה נחלקו הפוסקים אם עולה למנחה,
ודעת רוב הפ"י שאין לו לעלות, אך יש ליהדר מאד

בכבוד הביריות^ב.

לז. מתפללין שמורע ואומרים נחם, ענו, ונתבאר לעיל
פרק ז' דין פ-פב. ואומרים שים שלום קודם אלוך

נצור אומר רבון העולמים, שבגמר התענית^ג. הש"צ חור
התפילה ענו ברכה בפניע נחם בכונה ירושלים, ברכת
כהנים, שים שלום. ואין אומרים תחנון ולא אבינו מלכנו.
ואומרים קדיש עם התקבל, עלינו לשבח^ד.

מט. מהרי"ל א"ר ומ"ב תקנ"ט סק"ו.

נ. סידור יעב"ץ וערוה"ש.

נא. תקס"ו ס"א וברמ"א שם.

נב. החת"ס בתשרי סי' קנ"ז מתיר, שהרי מחייב כשאר עניוין, ואינו
אוכל רק כפי צרכו. וכ"כ המהרי"ל בק"א סי' ה' א"ר רב"ע. והגרע"א
בסי' כ"ד מחמיר בשאר תעניות במנחה שקורין ויחל חוץ מיוהכ"פ. ועי'
שד"ח ח"ו עמ' 342 בשם לדוד אמת ושערי אפרים שמתמירין. ועי'
מרחשת ח"א סי' י"ד סק"ב שהוא נהג לאכול פחות מכשיעור ובוה שפיר
חשיב מתענה ועולה לתורה.

נג. תקס"ה ס"ד וסדור יעב"ץ.

נד. סדור יעב"ץ, לוח א"י.

לח. הרגילים בתפילין דר"ת מניחין אותן, ואמירת
הפרשיות בהם כדלעיל^ה.

לפ. נותנים צדקה ביום התענית לעת ערב^ו.

נה. מ"ב תקנ"ד סק"ד, ולענין הפרשיות ראה הע' מ"ז-מ"ח.

נו. ברכות ו': וברשי' שם, רוח חיים תקנ"ד סק"ב. ובמועד לכל חי סי' י'
א"ר ס"ח שהאריך בזה מסתהדין לה. דכל תענית שמלינין בה צדקה הוי
כשופך דמים, ובכח"ח א"ר צ"א ע"ש.

כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה, וכל
שאינו מתאבל על ירושלים דהיינו כל שנוהג ביום זה
כמצות אנשים מלומדה ואינו מעורר את לבו להתאבל על
ירושלים, אינו זוכה ורואה בשמחתה, שנא' שמחו את
ירושלים וגילו בה כל אוהביה שישו איחה משוש כל
המתאבלים עליה^{יז}.

יז. תענית ל': ובמאירי שם, ועי' שבולי הלקט סי' רע"ד שכ' בשם אחי
רבי בנימין לפרש וז"ל: "המתאבל עליה ראוי לראות בנחתה ואם יהיה
בעקבי הקץ והרי הוא נכתב בכתב הצדיקים על כל הכתוב לחיים
בירושלים הראויין לגאולה וכל שאינו מתאבל עליה אינו ראוי לראות
בנחתה ואפילו אם יהיה בעקבי הגאולה והרי הוא נכתב בכת הרשעים
שאין מאמינין ואין ראויין לגאולה כמו שמצינו במצרים בשלשת ימי
אפילה, וכל ישראל המאמינים ישועת אלקינו נוכח לחות בנועם ד'
ולבקר בהיכלו ולהתנחם בנחת ציון עם כל ישראל אמו כאיש אשר
נתחננו אמו כן אנכי אנוחכם ובירושלים תנוחמו", ע"כ.

לחפון לחפון כיום

רבות אפרים ח"א שג

כ"י בתמוז אס מותר לשנות בדיקת שחיה

רבות אפרים ח"א שג: שער שמעון א' ח"א

קל

לחפון לחפון כיום אס מותר

עם כלבא ר

אס יש להחפון כיום תענית כמו מ' הדימ של

חודש אב

ב"ן השם עז: צ"ן אלעזר ח' מו לב (א):

עם כלבא ר (11)

ג' צומות אס צו"ן להחפון עז צאח הכוכבים

בשמים ראש קיב

אס יש להחפון כיום תענית כמו מ' הדימ של

חודש אב

ב"ן השם עז: צ"ן אלעזר ח' מו לב (א):

עם כלבא ר (11)

ג' צומות אס צו"ן להחפון עז צאח הכוכבים

בשמים ראש קיב

אס יש להחפון כיום תענית כמו מ' הדימ של

חודש אב

ב"ן השם עז: צ"ן אלעזר ח' מו לב (א):

עם כלבא ר (11)

ג' צומות אס צו"ן להחפון עז צאח הכוכבים

בשמים ראש קיב

אס יש להחפון כיום תענית כמו מ' הדימ של

חודש אב

ב"ן השם עז: צ"ן אלעזר ח' מו לב (א):

עם כלבא ר (11)

ג' צומות אס צו"ן להחפון עז צאח הכוכבים

בשמים ראש קיב

אס יש להחפון כיום תענית כמו מ' הדימ של

חודש אב

ב"ן השם עז: צ"ן אלעזר ח' מו לב (א):

עם כלבא ר (11)

ג' צומות אס צו"ן להחפון עז צאח הכוכבים

בשמים ראש קיב

אס יש להחפון כיום תענית כמו מ' הדימ של

חודש אב

ב"ן השם עז: צ"ן אלעזר ח' מו לב (א):

עם כלבא ר (11)

חיל אס חייב לצום בתענית ציבור

עם כלבא ר

ד"ן השלמה חזקון לחפון כ"י צומות

רמ"ע קא

אס יש חזקון לקטנים לצום ר' צומות

חזקון לב ח"א עז: שאל תשאל ח"ד כו: עם

כלבא ר

קטנים להחפון בתענית באב

רבות אפרים ח"א שג

קטנים בני י"א אס משלמים תענית כ"י באב

שאל תשאל ח"ד פס

נער חזקון י"ג שנה שאב"ר צו"ן לו שלא יתענה

עז יח"ז באב צו"ן להשלים צומות ורבות עז

יח"ז

מי שנעשה בן י"ג שנה בתענית באב אס חייב

להחפון אס

עלון רענן ה: שאלת יצחק ח"א נב

כ"ל וצו"ן לא הכ"א כ"י שערות

התעוררות תשובה ח"א פא: שגם הלוי ח"י

קב (ב)

כ"ל שנעשה בר מצוה בתענית ט"ב שנוחה

דברי מלכאל ח"א קל: מדרשים ח"א שג:

מסעמי צחק (בדשטין) לא: יד מוסר: יד צ"ן

אלעזר ח"א עז ח"י ע (יג): רבות אפרים

ח"ב קנה ח"א עז ח"י ע (יג): רבות אפרים

בולבא ח"א עז: כ"י אב"ר ח"ד מו: דברי

ישראל ח"א קא ח"א עז ח"א עז: שבי צ"ן כ

בענין חזקון בצו"ן ובחפון כ"י הצומות

תשכ"ח ח"א רצא

כ"ל סכילת אשה כל"ל י"ז בתמוז

כ"י אב"ר ח"א עז

אשה שצריכה לטבול במצוה צו"ן גול"א אס יכולה

שאן מדרון קידושן כימים שמעונים בהם

תענית ציבור

מסקת שפסקה מלגנין חזקון כ"י חודש אס לחפון

בשמים ראש קיב

אס מותר לעשות נשואים בתענית ציבור

מנחת אורח ט"ב רב

המקור שסעודה פרי"ן הבן עולה לפ"ד תענית

כ"י אב"ר ח"א עז

בענין אימתי נקרא תענית נדחה

אב"ר שגם (סומשוב) ח"ד לה

תפ"ג דברי שיש בן ח"א ליתר צומות

ב"ר

כל הצומות בשלם חזקון מ"ב מ"ב קצעים

האידא חובה (הרב הרצל) ח"א עז

ענין ר' צומות ההבול שביניהם וכן מ' באב

אב"ר ח"א עז ח"א עז: שגם הלוי ח"י

במש"כ המכתב צומות הללו חזקון מ"ב

מוחלים בחזקת וכו'

במש"כ המכתב ב"ב ק"י צום וק"י ל"י ששון

וכ"י

ענין מאירות ח"א עז: רש"י לבית הל"י כו

ב"ן ח"א א' חזקון להחפון

גולת מדר"כ (אמ"ס) ח"א עז

עובדות ומניקות אס חייבות להחפון בשאר

תענית חזקון מדר"כ וכו' באב

רמ"ז ח"א עז: פסקי ריקאנטי חזקון: שאל

תשאל ח"א עז ח"א עז: פסקי

תשובה ח"ד דברי חכמים ח: יחזה דעת ח"א

לה: גולת מדר"כ (אמ"ס) ח"א עז: עז

כלבא ר

כספ שיעור כ"י קיום חזקון למעבורות ומניקות

בתענית

שאל תשאל ח"א עז

בגיל עשרה כשבת אם מותר להשתנות בתענית
משעשע

עם כלבא קצו

כשחל י' כשבת בע"ש אם נופלים על פניהם
במנחה

בית דוד ש"ז

עשרה כשבת שחל בע"ש אם רשאים להפסיק
התענית מבעוד יום לכבוד שבת
יב"ע אומר ח"י לא; יזוה דעת ח"א פ

כמש"כ רש"י (משנה מגילה ה) דמי' באב כשחל
כשבת מאחרים דהוה הדין לי' כשבת שיחול
כשבת, והא לא משכחת ליה"ד כשבת שיחול
כשבת

חסר לאברהם מהר"ק סח

במש"כ הב"י שאם היה י' כשבת חל כשבת לא
היו יכולים לדחותו
עמ"ד אש"ו (סי"ז): רצוננו יוסף נה' (א);
מהר"ם בריסק ח"צ כט

ברית מילה שהיה כע"ש שחל בו עשרה כשבת
תקום א' הורה שלמנין אנשים מותר כבר לאכול
בתחילה הבוקר, אם טוב הורה

שארית נהן א

כג"ל לחמם את המקוה שיטבלו בו אנשים לכבוד
ש"ק

מהרש"ה נא

מ' באב שחל כשבת מאחרין התענית לאחר שבת
משום שהוא פורענות

אצורג היה מגילה א

אחא (מגילה ה) ח"ד אקדומי פורענות לא מקרימי
מים חיים (דפי"ט) יס': חזקה הקדוש פח;
מקדשי השם ע

במש"כ המחבר כשבת קדם הצום מכריז השמש
וכי'

בענין יום קידוש הבגלי בעשרה כשבת
עם כלבא רד (יח)

ענין טירוד תופה וקידושין כ"י כשבת אחר הצות
היום

מפעיעי ישועה יד

זוג שורשפו לנשואין בחי"ל לפי תאריך אורח,
וכבר שלחו ההפנות, ואח"כ הוכרז שהאריך זה
חל ביום צום י' כשבת אם יש להחזיר בזה

יב"ע אומר ח"י אבדני"ז ז

כג"ל במקום שיש חשש שאם לא יעשו הנשואין
החיי חופת נידה

שערי הלכה ח"א נ

חזון שאירע תוך ימי חופתו ח"צ והוא דחוי אם
צריך להתענות

חסר לאברהם (אלקלני) כא

כשחל יום י"ז כתבדו כשבת התענית נדחה ליום
א' אם יש להקל לחזן וכלו בתוך י' ימי המשתה
שלום שלא להתענות ולהשלים, או שמא אין
לפרש מן הציבור

יזוה דעת ח"צ לו

כג"ל חזון וכלה כשבע של עשרה כשבת
רבבא אפרים ח"צ חקפו ח"י רמז

חזון שאירע יום שבת בו אביז או אמו בתוך י'
ימי חופתו אם יש לו להתענות
דבר משה מא': כתנת יוסף ה'

במש"כ המג"א שחופה התענית אסור החזון
לשתות מכות של בריכה מבעוד יום
עמ"ד אש"ו (סי"ז): מפעיעי ישועה יד

פרוץ הבן שחל בתענית מה הדין

יד הלוי קו

לבעל ברית אם מותר לטעום וזבוב בעשרה כשבת
פוחי כוהנו לט

ברבי מנהג באסיפת החברה לבחירות הנבאים
להתענות באותו יום עד אחר מנהג ולחוג אח"כ
כשמתו ובטעודה, והמנהג קיים למעלה ממאה
שנה, אם אפשר מסיבות שונות לדחותו ליום אחר
בית אברהם (אולמן) י

אי שרי בי"ז כחמור לשטן בבהר
באי משה ח"צ פז: רבבא אפרים ח"א שטן

תקנא דין שבעה שח"י באב ז'היות בחובה
מבאי דמול עשוי הוא רק עד חצי חודש אב ולא
יותר

בדין ישראל דאית ליה דינא בחי"ד גוי דלשתמיט
מדינא באב

אם נכון לנסות להוציל מדי' עכר"ם משונכס אב
זכרון יזרח קצו

חודש אב לכתוב מנחם אב
רבבא אפרים ח"א שסר ח"צ קנה (יב)

מה שנתנו והאשכנזים שלא להחליף הבגדים כשבת
חזון אם יש להם ספק על זה

רדב"ז ח"צ תרצג

בענין כג"ל
כית דוד שכב: יד השב ואם למסות ח: יב"ע
אומר ח"צ לא: באר משה ח"י בני אי"י וחז"ל
תקנא: דברי ישראל ח"א קמח

במה שנתנו וחסידים לילין כשבת חזון שטרימל
חלק לוי קפו

מי שנמצא כשבת חזון על קברו של הרמ"א אם
מותר לו ללבוש בגדי שבת

רבבא אפרים ח"צ קנו

בגדים שלכשם פנים אחת אם מותר ללבוש כשבע
שחל בו מ' באב

משפטי צדק (גומלין) מו

ללבוש כובע של שבת כחששת הימים
רבבא אפרים ח"צ שלט

מ"כ שחל כשבת ונדחה ליום א' אם כפי' דברים
חלים והימים של שבע שחל בו ח"ב

החיים והשלום פי: רבבא אפרים ח"ד שעט

כג"ל להחליף בגדים
רבבא אפרים שטן

מזהל וסנדק ובעל ברית אם מוחלים לגלח מריז
אב עד מ' באב

פנים מאירות ח"צ לו

מ' באב שחל ביום א' ומילה ביום ד' שלפניו אם
מותר למזהל ובעל ברית להסתפר

אר נעלם י

אם יש מילה בין המצרים ביום א' אם מותר
לבעלי הברית לגלח בע"ש הקדש

נדע ביחודה מהר"ק כח

לאבי הבן או למזהל אם מותר להסתפר וללבוש
בגדים חדשים כשבע שחל מ' באב להיות בתוכה
ודע אפס ח"א עז: בגדי אהרן סו

כג"ל אם מותר כחספורה לאחר הברית
ר"כ מונעבנורג אהני"ז גג

מי שיש לו סנדקאור בין המצרים ומותר לגלח,
מתי יגלח

צולת שמאל (קידור) עז

כג"ל כשבע שחל מ"כ להיות כשבת
בנין ציון לא

מ"כ שדודה ליום א' ואירע ביום ג' כשבע שלפניו
ברית מילה אם בעל הברית יכול להסתפר ביום
המילה

אהב משפט כד

כג"ל כימי בין המצרים
יזוה דעת ח"י לו: חבאות שמט עז

אב משפט כד

סנדק אם מותר לו להתגלח כעבר ש"ק של מ'
באב שדודה

יד הלוי קז

גילוח לצורך מצוה כשבע שחל בו מ' באב
ולאשר אמר יח

צריך למול את בנו ביום מ' באב אם מותר לעשות

במש"כ המ"א דנוהגין שאין נשואין נשים מי"י
בזמנו, חזקין ל"י שהוא לאור חצי חודש
חודש וצדק ק"א
לחזירי גרושת מי"י בתמו ער ר"ח אב אם מותר
משכב הלכו ח"ב ר"ל
לסדר קדושין בין המצרים מוחמת שנוחץ ליטע
לא"י אם מותר
מראה חזקאל (הנכבד) ח"י: דעת משה ו'
אם מותר לסדר נשואין כליל י"י בתמו
צ"ץ אליעזר ח"י כ"ו: לב אי"י ו': אגרת משה
ח"א קטח: פטנא לאגרת חס: המאור (אמטל)
ע' חקקה: רבנות אפרים ח"א שעה ח"ד קלה
(י'): פיה שושנה פס: מנחת אהרן מ' באב דר
בנין אירוסין ושידוכין בטי' באב
צ"ץ אליעזר ח"י י"ג ס'
נקרא לצבא לשונתים ורצה לישא אירוסתו קורם
נסייעתא אם מותר לישאנה קורם השכר שחל בו
ס' באב או לכל הפחות קורם ר"ח אב
לכ אי"ה
טעמים לחזירי נשואים לכני ערות המזרח גם אחרי
י"י בתמו ער ר"ח אב
יב"ע אומר ח"י מג'
אשה מערת הספרדים הרצה להנשא בימים שבין
י"י בתמו לר"ח אב משום שק" בימים אלה
יכלים הוריה הגרים בת"ל להשתתף בחופתה
אם מותר
מקוה המים ח"י נד'
בדורן חופה וקדושין בימי בין המצרים
יתנה דעת ח"א ל"ה: מי באר (צריג) ב'
רוק ורוקק שקבעו זמן לנשואין וכיום החופה
לא הופיעו ונעדרע כי הכולה הרה ממנו ובקושי
הצליחו שתיצח להעמיד חופה והמים ימי' בין
המצרים והוצרכו להעמיד החופה בכ"ה בתמו
אם הוא נכון
ביח מרדכי לב'
לסוד קדושין בין המצרים מוחמת שנוחץ ליטע
לא"י אם מותר
מראה חזקאל (הנכבד) ח"י: דעת משה ו'
אם מותר לסדר נשואין כליל י"י בתמו
צ"ץ אליעזר ח"י כ"ו: לב אי"י ו': אגרת משה
ח"א קטח: פטנא לאגרת חס: המאור (אמטל)
ע' חקקה: רבנות אפרים ח"א שעה ח"ד קלה
(י'): פיה שושנה פס: מנחת אהרן מ' באב דר
בנין אירוסין ושידוכין בטי' באב
צ"ץ אליעזר ח"י י"ג ס'
נקרא לצבא לשונתים ורצה לישא אירוסתו קורם
נסייעתא אם מותר לישאנה קורם השכר שחל בו
ס' באב או לכל הפחות קורם ר"ח אב
לכ אי"ה
טעמים לחזירי נשואים לכני ערות המזרח גם אחרי
י"י בתמו ער ר"ח אב
יב"ע אומר ח"י מג'
אשה מערת הספרדים הרצה להנשא בימים שבין
י"י בתמו לר"ח אב משום שק" בימים אלה
יכלים הוריה הגרים בת"ל להשתתף בחופתה
אם מותר
מקוה המים ח"י נד'
בדורן חופה וקדושין בימי בין המצרים
יתנה דעת ח"א ל"ה: מי באר (צריג) ב'
רוק ורוקק שקבעו זמן לנשואין וכיום החופה
לא הופיעו ונעדרע כי הכולה הרה ממנו ובקושי
הצליחו שתיצח להעמיד חופה והמים ימי' בין
המצרים והוצרכו להעמיד החופה בכ"ה בתמו
אם הוא נכון
ביח מרדכי לב'

אורי' הלכות ס"ב תקנא
ק"ד
כי חדש כדי למול את החנוך עליו
ובחי צדק ח"א ל"ה: י"י אליהו ח"ב ז'
מילה שחלה בין המצרים אי שרי לגנן כליל
המילה בכלי שיר
שער ציון לח
יש נדהגים ב'י שכתות הסמכות לסי' באב לומר
קרב"ץ זכר לחורבן אם מותר
רדכ"ז ח"ג אלף ע' (תרמה)
על מה שנהגים להחזיר תפורת בבין המצרים
לבעלי בריית מילה ולמה לא נהזיר התפורת לבעלי
סעודת פדיון הבן
חזק סופר קנח"ט
אלו הקוראין הפטורה ג' שבתות שלפני ט"ב
בניגון קיעות אי שפיר עבדי
מקוה המים ח"ד ז'
לסילי בתשעת הימים אם מותר
רבנות אפרים ח"א שער ח"ג שלב: עשה לך
דב ח"ב ל"ה: יצחק יתן מר'
סיל למדי בימי בין המצרים אי שרי
עם כלביא ור'
במש"כ המג"א כי במקום שנוהג לא לעסוק
במרים לא מוהי הנה
כרם שלמה ח"ב ק'
החזיל קודם חודש אב לסתור ולבנות בבית שיש
לו בו חזקה הוה שייך לגוי אם מותר לו להמשיך
ולבנות
כנסת ישראל ה'
בין בניית בית בימי בין המצרים
שאריה יעקב (ווסט) לח'
לקנות קורות לבנין מרי"ח אב ער ההצנתי אם
מותר
ובחי צדק ח"א לא'
לבנות ביהוב"ס ע"י עבד"ס ביום ט' באב במקום
שיגורם הפסד אם מותר
דברי סופרים מר'

שבע שחל בו סיב באב אור מותר לומר שירות
והשכחות במעורת מעות, בלי רקודים ומחלות
וכלי פח שקורין חוכה

החיים והשלום קא

באיסור לשמות מרי"ח אבנונים מחוננים מתקליטים
או מפייהם

קצין תורה בהלכה ח"יב ק

השעה כאב שחל בשבת אם מותר להסתפר ולכבס
בשבת שלפניו
רשבי"א י: מפעמי ציוק (נורשטין) לב

בתיב שחל בהי' בשבת אם יש איסור הספורת
קודם חצות של יום שישי
שאלת יעבץ ח"א צו

למה נזהגין אנן האשכנזים ליהור בלוח מרי"ח
בהמור עד סי' באב ואפי' בשבת שחל סי' מורע
אסור כעיש הלא אמרין ובהמשי מותרין מפני
כבוד שבת
שער חקנים ח"א דין פה

אם מותר לספר חוקן מרי"ח אב עד שבת וסי' באב
הל בשבת שני
מהרי"י ברנא ט

כניל להסתפר בערב שבת חזון
אבני שהם (סומשוב) ח"ב ג: יר רמה (פוקס)
לג

אם מותר להסתפר בליל י"ח בתחמו
אגרות משה ח"ד קיב: רבבות אפרים ח"ד
קלה (י)

תענית י"ח בתחמו שחל בשבת ונרחה ליום א' אם
יש לאסור להתגלח במצ"ש
אגרות משה ח"א ק

בנרונים שלא להסתפר מרי"ח בתחמו ועד סי' א
מהני התורה
שערי ציון (הכהן) לו

נער שהגיע לגיל המצוות בין המצרים אם מותר
להסתפר
כת אב"י ח"א כ

יש לו טילת גרול שכינס ועדיין לא לכס אותו
אם מותר ללבוש בשבת שחל סי' ב
רב פעלים ח"ד כט

המתאכסן בבית מלון כסי' הימים שמרי"ח עיר סי'
כאב אם מותר שיתלפי עבדו מצעות המיטה
שישן עליהם איש אחד ולשים לו מצעות אחרים
מבובסים
צ"ץ אליעזר ח"ג טא

כניל להחליף כחנות בכתנת המוכנסת ומגוחצת
עוד מלפני השבת
יחיה רעת ח"א לט

במש"כ תב"י וכן המוכנסים מקודם וכו'
קרת ונהי דוד ח"א נו (טו): שש אנכי (ע"ט
דן וסוכ) דף פ

להחליף טיין נקי ומגוחץ לכבוד אורח בתשעת
הימים אם מותר
רבבות אפרים ח"א קנה (גי)

לשים סדינים נקיים בתשעת הימים אם מותר
רבבות אפרים ח"א שפ
כשבת חזון אם מותר לומר לאשת לחת לו כחנות
נקיות כדי שיוכל ללבוש באמצע השבת
מנחה אהרן סי' קצו

כעל מסעדה אם מותר לכנס מגבות מפות הקנור
השליחן מרי"ח אב חללאו
שואל ונשאל ח"א מב: רבבות אפרים ח"א
שנו: שער שמעון א' ח"א קלד

להשתמש במגבת מבוכסת בתשעת הימים מותר
רבבות אפרים ח"א שפ
כניל להחליף ממחטות אף
שם ח"א קנה (ט)

כניל להחליף גרביים
שם ח"א שנה
יש לו מכבסה (לאונורי) שעומות ברה"י אם
מותר לפתח בסי' ימים אלו
מנחה אהרן סי' רכה

יש לו מלפני השבת
יחיה רעת ח"א לט
במש"כ תב"י וכן המוכנסים מקודם וכו'
קרת ונהי דוד ח"א נו (טו): שש אנכי (ע"ט
דן וסוכ) דף פ

להחליף טיין נקי ומגוחץ לכבוד אורח בתשעת
הימים אם מותר
רבבות אפרים ח"א קנה (גי)

לשים סדינים נקיים בתשעת הימים אם מותר
רבבות אפרים ח"א שפ
כשבת חזון אם מותר לומר לאשת לחת לו כחנות
נקיות כדי שיוכל ללבוש באמצע השבת
מנחה אהרן סי' קצו

כעל מסעדה אם מותר לכנס מגבות מפות הקנור
השליחן מרי"ח אב חללאו
שואל ונשאל ח"א מב: רבבות אפרים ח"א
שנו: שער שמעון א' ח"א קלד

להשתמש במגבת מבוכסת בתשעת הימים מותר
רבבות אפרים ח"א שפ
כניל להחליף ממחטות אף
שם ח"א קנה (ט)

בענין מלבוש מגוחץ בשבת חזון
ישלח עבר ח"א יט
לכס מכנסים קודם רי"ח אב ועדיין גיחצן ניכר
אם מותר ללבוש בתשעת הימים
רבבות אפרים ח"א שטט: שער שמעון א' ח"א
קלג

אם מותרות הנכבירות לכבס בגדים לנכרים בשבת
שחל בו סי' באב
תרומת הדשן קוב

לחת לכוכסת נכבית בערב רי"ח אב בברי פשטן
שחשורה אותם בו כיום במים ואחר שנכנס אב
תגמור ללבוש צ"י מים ואפר וברית כנהוג וכל
זה בבית ישראל אם מותר
זרע אמת ח"א עו

בענין לצאת ולחבוך הנעלים בתשעת הימים
יכ"ע אומר ח"א לא: אגרות משה ח"א ט
(בסופה): רבבות אפרים ח"א שעה

שבת שחל סי' באב בנחה אם מותר לחת לכוכס
וכרי בגדים לצורך חתונה
מקור ישראל ה

להרחיב הרצפת בשבת שחל בו סי' וכן בתשעת
הימים אי שרי
יכ"ע אומר ח"א לא: רבבות אפרים ח"א שעה
ח"א שלד: כפי אהרן (נעשטין) מב: שער
הלכה ח"א נו

לחזק הקודשים של חדר כסי' הימים אם מותר
התעוררות חשוכה ח"א ערה
במש"כ המגרי"א אם חל סי' באב בע"ש וכו'
נרע ביהודה מהרי"ת קה

לכבס במוצאי סי' שנרחה ליום א' אם מותר או
שיש להמונין עד הבוקר
מנחה אהרן סי' קצו

חקון בגדים צ"י גוי או בכיתו של גוי לצורך
חתונה מרי"ח עד סי' באב אם מותר
מהרי"י ברנא י

לכבס במוצאי סי' שנרחה ליום א' אם מותר או
שיש להמונין עד הבוקר
מנחה אהרן סי' קצו

חקון בגדים צ"י גוי או בכיתו של גוי לצורך
חתונה מרי"ח עד סי' באב אם מותר
מהרי"י ברנא י

לכבס במוצאי סי' שנרחה ליום א' אם מותר או
שיש להמונין עד הבוקר
מנחה אהרן סי' קצו

חקון בגדים צ"י גוי או בכיתו של גוי לצורך
חתונה מרי"ח עד סי' באב אם מותר
מהרי"י ברנא י

לכבס במוצאי סי' שנרחה ליום א' אם מותר או
שיש להמונין עד הבוקר
מנחה אהרן סי' קצו

חקון בגדים צ"י גוי או בכיתו של גוי לצורך
חתונה מרי"ח עד סי' באב אם מותר
מהרי"י ברנא י

קח	אויף הלכות מיט תקנא	אויף הלכות מיט תקנא
כשבת שחל בה ט"ב אם מותר לכנס בגדי קטנים שעיר עזרה כי	לקנות בגד חדש בטי' הימים על מנת ללבושו לאחר ה"ב אם מותר	לקנות בגד חדש בטי' הימים על מנת ללבושו לאחר ה"ב אם מותר
ה"ב שחל בשבת אי שבע שלפניו יש לה דין שבע שחל להיות ה"ב בחזקה	ממח ברוך פכ	ממח ברוך פכ
לכאוי החילוק בין ט"ב בדמנו לט"ב שדחה וברי מלכאל ה"ב כי; פירש שישנו צ	לחיות תפילין מהדורות חדשות מרי"ח עד ט"ב מהו	לחיות תפילין מהדורות חדשות מרי"ח עד ט"ב מהו
ט"ב שנדחה אם הוא בחזרת השלומים או חיוב מצד עצמו, וי"מ לקטן שהגדיל	המוכר מלבושים אם יכול לעסוק עצמו בבגד חדש להוראות לקונה בטי' הימים	המוכר מלבושים אם יכול לעסוק עצמו בבגד חדש להוראות לקונה בטי' הימים
לכנס בצנעה בגדי אינו יהודי בשבוע שחל בו ט"ב אם מותר	בענין לבשת בגדים בין המצרים שצריך לכוין עליהן שהחיינו וכן בגדים שאין צריך לכוין עליהן שהחיינו	בענין לבשת בגדים בין המצרים שצריך לכוין עליהן שהחיינו וכן בגדים שאין צריך לכוין עליהן שהחיינו
עזרתה גיזה שכאה פעם בשבוע ולא אומרים לה מה לעשות אלא ערשה לכוין, וכתשעת הימים עשיתה כביסה אם צריך להפסיק אותה	בגדים ישנים שצבען אם הם בכלל בגד חדש	בגדים ישנים שצבען אם הם בכלל בגד חדש
נקרע קרן סליתו בשבוע שחל ה"ב וא"א לתקנו אם מותר ללבוש בגד חדש של ארבע כנפות שאלית יעבך ה"א פכ	מועלים הנקראים ג'אפנים חדשים מבגד אם מותר בו"ב	מועלים הנקראים ג'אפנים חדשים מבגד אם מותר בו"ב
לקרוע לו מלבושים של חול אם מותר בטי' הימים ללבוש מלבושי שבת	מרי"ח עד ט' באב אי רשאין לסבול ולהשתמש בכלים חדשים	מרי"ח עד ט' באב אי רשאין לסבול ולהשתמש בכלים חדשים
בעיניו בין המצרים אם מותר ללבוש בגד חדש לפני שקיבל שבת	עשיתי אותו לספורים חדש וכן כל כלי עץ ויהיטיס בטי' הימים, וכן להביאם לביתו אי שרי	עשיתי אותו לספורים חדש וכן כל כלי עץ ויהיטיס בטי' הימים, וכן להביאם לביתו אי שרי
דברים חדשים כגון כחנת למי שאין לו, נעלי גומי למי"ב, תפילין, מכונות וכדומה, אם מותר לקנות מרי"ח אב	כנ"ל לקנות תפילין או סלית, וכן נעלי בד (מגיס) עבוי ט"ב	כנ"ל לקנות תפילין או סלית, וכן נעלי בד (מגיס) עבוי ט"ב
כאיסור לבשת כלים חדשים	לחיות ציצית בבגד חדש בטי' הימים שכך רי"ח וה"ב אי שרי	לחיות ציצית בבגד חדש בטי' הימים שכך רי"ח וה"ב אי שרי
לקמן אם מותר ללבוש בגדים חדשים לאחר י"ח שאלות יהודה (כלהם) עד—ה	כנ"ל לקנות מכונות	כנ"ל לקנות מכונות

קח	אויף הלכות מיט תקנא	אויף הלכות מיט תקנא
שבע שחל בו ט"ב אם מותרין לכנס לגופן, לקנות בגדים חדשים, לגמור עבודות תפירה שהחלו בהם לפני שבע	שם ח"ב קנה (כא)	שם ח"ב קנה (כא)
החיים והשלום פה	לחפור בגדים בשכר מרי"ח עד ט"ב אי שרי	לחפור בגדים בשכר מרי"ח עד ט"ב אי שרי
מלאכה שגשגות הנשים לצעופים וכו' וגם הנשים הסרות חושים לחפור בהם בגדים אם מותרת בשבת שחל בה ט"ב באב	מחור"י דינא י	מחור"י דינא י
נערה הלומדת מלאכת החייט אם מותרת ללכת לבית עבודה לאחר רי"ח אב	אגרת משה ה"ב עט	אגרת משה ה"ב עט
הלך לוי קפה	אשה שלכשה בחנות כובע בטי' הימים ולא הורידה והלכה בו לכיתה אם יכולה להמשיך ללבושו בתשעת הימים	אשה שלכשה בחנות כובע בטי' הימים ולא הורידה והלכה בו לכיתה אם יכולה להמשיך ללבושו בתשעת הימים
רקיעת גובלן בתשעת הימים מהו	לחפור שמלה בימי בין המצרים אי שרי	לחפור שמלה בימי בין המצרים אי שרי
בצל החכמה ח"ד נד	לעקר בגד בתשעת הימים אי שרי	לעקר בגד בתשעת הימים אי שרי
כמותה ק"ן לבחורות שבתוך סודי היום שלחן כלול עבודתו ד', איננה, סידה ורקמה, אם מותר לזון לעסוק בעבודות תפילין כטי' הימים	בנ"ל לחזק או לכוין ספורים בתשעת הימים	בנ"ל לחזק או לכוין ספורים בתשעת הימים
משה הלכות ח"ד עט; קין חזרה בוללה ח"ב	רבות אפרים ה"א שע; בית אביי ח"ב ז	רבות אפרים ה"א שע; בית אביי ח"ב ז
לנשים אם מותר לצטות מעשה רקמה של ציורים על מספחות ובגדים בטי' הימים	לחזות על גביע בטי' הימים אי שרי	לחזות על גביע בטי' הימים אי שרי
להורות נתן ח"ב לה	לקבל מתנה בין המצרים אי שרי	לקבל מתנה בין המצרים אי שרי
מזה לאכול כשר מיי"ח בחמור עד ט' באב	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר
חכמי אשכנז וצרפת ע	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר
בירושלמי מפורש שלא לשחות י"ח מא' באב עד החצות	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר
שם	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר
בענין תפילין	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר
בית אברהם (אשכנזי) קט; עם כלביא וח	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר
הא דאסור לאכול כשר ולשתות י"ח בשבת שחל ט' באב אם הוא י"ח או ממנו	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר
בית דוד שא; בין של שפחה מו	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר
קבל על עצמו שלא לאכול כשר י"ח מיי"ח חמור עד אחר ט' באב אי שפיר עבדי אפי' בשבת	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר
בית דוד שכר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר
מה שנהגו אנשים שלא לאכול כשר באותו ג'	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר	לחז מתנה בתשעת הימים אם מותר

מוחר לו לאכול בשר

יוחז דעת ח"א מא

כ"ל חולה לחזיר לו לאכול בשר בטי' הימים

רבנות אפרים ח"ג שפט

לאום חלוש אם מותר לאכול בשר עד י' באב

באר משה (שטרן) ח"ה פוז

אשה נידה אם מותרת לאכול בשר מרי"ח אב

ואילן שבות יעקב ח"א כו

הנהנין שלא לאכול בשר בשבת שחל בה ט"ז

אם צריכין הנהנין שואל ונשאל ח"ה פוז

מי שנהגו שלא לאכול בשר מרי"ח אב עד התענית

ובשבת אוכלין רק בשר עוף, ואיך שחל ר"ח

אב כע"ש אם ינוגו כן בבי' השבתות או בשבת

השנית בלבד בגדי אוה"ז

מאיזה גיל אסור להאכל בשר לקטן בטי' הימים

שלפני ט"ז והעשרות חשוכה ח"א רזא: אז גרברו ח"ז

סא: רבנות אפרים ח"א שטא

כ"ל בערב שבת שחל בתענית הימים

אגרת משה ח"ז כא: רבנות אפרים ח"ג שלח

כ"ל בימי בין המצרים

רבנות אפרים ח"ב קנה (כב)

כ"ל בשבת שחל בו ט' באב

שער שמעון א' ח"ג קלז

ק"ב שבת חזון מוקדם אם יכול לאכול בשר

רבנות אפרים ח"א שטו

בטי' הימים אם אפשר לאפות לחם עם חלב

רבנות אפרים ח"ב קנה (ז)

מקום שנהגו שלא לאכול בשר מרי"ח אי שרי להז

לאכול בשר שנשאר מרי"ח או משבת

ק"ל אליהו פוז: מחזיק ח"ס ח"ז מא: מהר"ט

שבעות ומוסיפין עור עד שבת נחמו כאשר כתוב

במנהגים אי מנהג הוא או לא

רש"ל נר

כ"ל, ואלה הנהגים כן אם צריכים הנהנין

יעה נוף (מזא) צו

ביין שותית יין מגנו בשבוע שחל ט' באב

פיר האומה ח"א דף מג

מי שנהג שלא לשבת יין בשבת שחל ט' באב

ונתנו לבדן ברחמי' בכוס אם צריך לזקק שלא

לשותות יותר מרביעית או לא

זכור לאברהם נ

יין מצימוקים אם מותר לשותות בימי בין המצרים

רשבי"ד ב

כ"ל י"ש שבא מידעה של יין

שרא המאיר ח"ג כו

מציצה ביין בטי' באב אם מותר

זכור ישאל קוב

כמשי' המניא ע"ד הרמ"א רבשבע שחל ח"ב

אין לאכול בשר ולשותות יין רק מנין מצומצם.

שכ' והשאר אוכלים מאכלי חלב, מה רצה המניא

בוה

פיר השדה ח"ד קג

כיום כי לרי"ח אב בישראל חבשיל בקירית בשר כן

יזמן, מותר לאכול או לא

משיב הלכה ח"ב רלג

בערב שבת חזון אם מותר לטעום מאכלי בשר

שמכשלים לשבת

העשרות חשוכה ח"א רמס: עין אליעזר פוז:

רבנות אפרים ח"א שטו

כמשי' המכתב ויש מוסיפין מרי"ח עד התענית

וכי

קרי"ח תנה דוד ח"א נב (כו)

בענין בשר מלוח בשבת שמראש חודש אב עד

התענית, אם חל רי"ח אב כשישי בשבת אם יש

שאלת יצחק ח"י נג: יזהר דעת ח"י חל: רבנות אפרים ח"א רצה ח"י קנה ח"י רמי: מנחת אהרן סי"ב רא

כ"ל המקלחין והזנהות מוכרי צופות צלילים מנחת אהרן סי"ב רא

הקובע דירות במקום שכולם נהגים שלא לאכול בשבת בשבת שקורם סי"ב אם מותר לו לאכול שאל תשאל ח"א כו

קטן ששילמו לו ג' שנה כ"ח מנחת אי מותר לספר אותו משעורותיו תורת יקותיאל (חובו) מ: רבנות אפרים ח"י קנה (יש)

מי שנהג איסור הספורות מי"ז בתמוז ואילן ואירעו אבל בח"כ אם יש לו להקל להוריד שערי שהכביד עליו שאלת יעקב ח"א עו

מי ששלמו לו י' יום של אבילות אחרי ר"ח אב כש"כ באכ בשנה זו חל ביום א' אם יכול להסתפר ועד אמת ח"י כו

מי שששלמו לו י' ימי אבילות בתוך שבוע שחל ט"ב אם מותר לו לקץ צפרתו כי קשה עליו הדין רב פעלים ח"ד כט

הוריתו בא' שהיה אבל כ"י"ב חורש ולא גילה, ושוב רצה לגלח תוך י' שבועות, ג"ל דדמי לתכפרות מה"ל דסקין ק"רא ה' אות כפ

מי שגמר תגלחת שניה כ"ט תמוז והוא נמצא בתוך י' לאבילות בנו אין יעשה למנהגו שאין מסתפרין מי"ז בתמוז שאל ותשאל ח"ה ידד קלה

מי שכלתה לו ימי אבלו תוך שבוע שחל ח"ב אם מותר לספר ולכבס שער הקנים ח"ב סף פו

ט"ב שחל להיות ביום ה' אם מותר לכבס ב"י כשחולץ למרחקים דברי מנחת (ששי"י) יב

אמאי סיום שעשים קודם ט"ב לאכול בשבת נהגין לאכול רק באותה סעודה סיום ואילו בערב פסח שעושין הכבודים סיום אוכלין אח"כ כל היום ארץ צבי (פורמל) עט: רבנות אפרים ח"י קנה (ח)

עשה סיום ב"י הימים ואכל בשבת ורצה ללכת לביתו ולגמור שם הסעודה אם יכול רבנות אפרים ח"י שכב

מי חזיר את ממי' דרך ארץ, ואם עשה סיום על מסכת זו ב"י הימים אי שרי לאכול בשבת מבשר טוב אבה"ע עו

כ"ל סיום על מסכתות הקנים כגון מסי' סופרים, כלה וכדומה מנחת אהרן סי"ב רה

כ"ל כשגמר איהו מצוה אפרקטא דעניא קטב מנחת אהרן סי"ב רה

למה מוכיחין כסיום מסכת את בני רב פפא שם משמעין (פולק) יס

במש"כ המ"א שבסעודת אירוסין מותר לאכול בשבת ולשחות יין, הלא אמרי לעשות אירוסין בימים אלו כמ"ש בסעיף ב' בית דוד (יוסף דוד) שכ"י: שער הקנים ח"ב דף פה

סעודה שעושין קודם אירוסין אי הוי סעודה מצוה פעולת צ"ק ח"י רכד

בשבת סעודה בר מצוה וסעודת חינוך הכרת אם מותר לאכול בשבת ב"י הימים מתי"ם בריסק ח"י סו

אם מותר לארצ"ס לילך על סעודה מצוה ה"ר ו

מי שיש לו גאסט - הניח (בית הארחות) אם נכון להאכיל בשבת להזכיר אצלו בשבוע שחל בו ח"ב קין לודד קמו

כ"ל בעל מסעדה אם מותר למכור מאכלי בשבת

אין שם איש מי שבקי בברית' אם רשאי לשחות בברכה הואיל ואין סופו לאכול ממנה שער אפרים נז

על ענין השחיטה ביום מי באב פ"ר הארמה ח"י דף ח

בהמה מסוכנת אם מותר לשחות בערב ח"ב אמרת נעימה מה"י ח"א כו

אם יש למצוא היתר למכור באטלזי בשבת בהמה מ"ה ער ט"ב שאלת שלום מהר"י צו: משפטים ישרם (בידורג) קפ: ריכ"ס (שניידן) מה: זכרון יהודה קעח: מנחת דוד ח"ב ע' (כו)

כ"ל לשחות במצאי שבת שחל בו ח"ב שיכולו הסבוכים למכור ביום התענית בבוקר בשבת אחרונים לנכרים רע"ז צא

דין שתיות יין להבדלה ובה"מ"ז משנכנס אב מה"ל"ט טו

במש"כ המ"א דהא דמותר ליתן הכוס של הבדלה להניח היינו דוקא שאינו יודע להתאבל על יירושלים התעוררות תשובה ח"א שפ

כ"ל אם יש חינוך שכבר הגיע לחינוך דבריה וגם לחינוך אבילות חורבן ביה"מ"ק שלמח חיים ח"א פו

כ"ל שתיות כוס ברה"מ"ז ב"י סעודות או בסעודת מצוה ולאשר אמר יט

לאכול בשבת ולשחות יין כליל שלפני המילה מ"ה"ז אב ואילן אם מותר שבות יעקב ח"י נז

הבעל בריית הוא המניח וגם המורה שלא אכל סעודה במקום המילה, הסעודה שאוכלין בביתם אם מקרי סעודת מצוה בריית אברהם (אשכנזי) קפ

בריית אברהם (אשכנזי) קפ

קפו	אויף הלכות פיר תקנא	אויף הלכות פיר תקנא	קיד
כמשיכ המוצר טוב יותר מלומר שהחיינו על פיר חדש, אם מותר לאכלו בלא שהחיינו כהנה יוסף יא: באר מים חיים ז: באר משה ח"ד כד	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	במה דהורה המורה – בן מורד ומורה, להסיק המורה בערב ט"ב	כענין תנ"ל
במשיכ בספר יוסף אומץ על הגאון המקובל מוהר"ח זצ"ל שאגל פיר חדש בין המצרים ולא ביין שהחיינו	כמשיכ המוצר טוב יותר מלומר שהחיינו על פיר חדש, אם מותר לאכלו בלא שהחיינו כהנה יוסף יא: באר מים חיים ז: באר משה ח"ד כד	שימש מיטתו בשבוע שחל ט"ב ורוצה למכול אחד התוספת משום שהיה כי בן דרכו חמיר אם רשאי	בא מן הדרך בשבוע שחל ט"ב בתוכה ויש חורש ימים שלא גילה את ראשו ומצא לאמו חוקינה חולה קרוב לגוססת אם מותר לו לגלח בשבוע זאת קודם שחממת אמו שאח"כ לא יוכל להסתפר דען אברהם (פאלאג'י) ח' ד"ד זל
כ"ל מה הדין בזה באשה מעוברת שפיר ציין (והבין) לו	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	מי שהיה חולה ונחלפה אם יש להחזיר לו שיגלח וקנו אחר שכתב ר"ח אב
אם מותר לאכול פיר חדש מבושל בין המצרים כפי אותו (עפ"משיך) מה	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	בא מבית האסורים אחר ר"ח אב אם מותר לו להסתפר יהיה וט"ב חל ביום א'
אם לכוין שהחיינו בין המצרים על פיר שספק אם ימצא אחר ח"כ	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	זרע אמת ח"צ נח
דברי סופרים מה	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	אוצר המכתבים ח"כ אלף מה
ר"ח בנבשח ע	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	ר"ח אב שחל בע"ש ואם חל בשבת לענין רחיצה ושאר דיני אכילות
כ"ל ביין בחמת שחל בשבת ונדה לאחר אם מותר לכוין שהחיינו או לנהוגם שלא לכוין שהחיינו	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	מורה"מ מר"ח (מק"ז) שש"ל קס"ב י: ביו"ד
בין המצרים ואפי' בשבת	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	השם מ
ר"ח בנבשח ע	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	מי שקיבל עליו שלא לאכול בשר בין המצרים ולא לשחות יין אי שרי במרחץ
לכוין שהחיינו בשבת שבין המצרים אם מותר	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	רש"ל עב
כ"ד דוד שכתב: כתב סופר קג: ישיב משה ח"כ	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	איהו רחיצה אמר מר"ח אב עד אחר ט"ב, ומה בערב שבת
כ"ד קבו: יהיה דעת ח"א לו	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	דברי נחמ"ל: שואל ונשאל ח"צ רג: יכ"ע
כ"ל יין בחמת אם מותר לעשות שהחיינו חיים שאל מר	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	אומר ח"ה מא: מענה לשון ח"כ ענינים שונים
אם מותר לכוין שהחיינו בימי בין המצרים	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	ט
משיב דברים קי: ובהו צדק החי ח"צ קיט:	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	כ"ל שעבר א' הסיק המורה ע"ד עצמו, והלכו אחרים וכתבו אש המורה וגורם נזק מזה אם המכבים פטורים
מורה"ג ירד צה: שלחם חיים ח"א פג: בבין אב גב: עב כלבא ח: מנחת אותן ט"ב קצט	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	שכס הלוי ח"צ ע (יב)
בעל הבית ופיריו וכן שהותר לחם לכוין שהחיינו בין המצרים אם יוכלו ליקח פיר חדש בידם ולכוין בברכת שהחיינו גם על הפיר חדש, וכן אם יוכל	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	מה שהמורה דקדושתו הורה להסיק המורה בערב ח"כ וכמו וכתבו את העצם שהסיק, אם יפה הורה, ומי ישלם דמי העצם לבין
	לחזק גופו מר"ח אב מפני שמצטער אם מותר דברי ישראל היא מה	טכילה במקוה בסי' ה' ימים	האלף לך שלמה שו

דבר הבניה והמיקחת בסעודה המפסקת
זבחי צדק ח"י קח

אכל סעודה המפסקת קודם חצות נמשך סעודתו
עד לאחור חצות והביאו לו תבשיל או מצטנן למזו
שאכל מקודם שיהא אסור משום כי תבשילין
התעוררות תשובה ח"א רמ

כניל לחמנית מפת הבאה בכיסון
התעוררות תשובה ח"א רמ

דן כי תבשילין כשאנו אוכל פת
כעל התלמה ח"ד נה

לחם אם נחשב כתבשיל
רבנות אפרים ח"א שמו

במנהג לאכול עדשים או ביצים בסעודה המפסקת
בית דוד שכו

הנהגים לאכול תבשיל מעדשים לחוד הדיצים
לחוד היפן מפסק השי"ע אם הוא נכון
וזה שלום ר

מה שנהנו לאכול דיצים שלוקים בתוך סעודה
המפסקת

קני ראם (אנקואו) ול
הביצה שאוכלים אי קשים וקרים דוקא או אף
משכב הלכה ח"א קצב

כמה שדוגנין לטבל פת באפר, שיש מי שאוסר
בית אברהם (אשכנזי) קיג

אחא (תענית כס ל) אסור רבא הלכה ברשב"ג
ואסור רבא הלכה כר"ם ותוריהו לקולא (לענין
צידון קולות דברי שאסור רק ממנהג)

במש"כ השעיה דאין לשב"ע צדק וקרקע רק בהפסק
בגד שאינו לביש בו

דברי מלכאל ח"י ט: מוחה אברהם (שטיינ)
קכה: משה האיש באיב

נשים אם אוכלות סעודה המפסקת על האין
רבנות אפרים ח"י שמו

כניל אם יש שום חשש במי בוסר או במי חומץ
לחם בתוך התבשיל

זרע אמת ח"א עט

כשר מתבטלת שעבדו עליה כי ימים אם מותר
עובד ח"ב

הלכות קטנות ח"ב קלד

דן כשר שעבד עליו יותר מכי ימים ולילה א'
לאכול בערב ח"ב

מהר"ל דסק"ל קריא ה אות סה

במש"כ המתבר אפי' כשר מלוח וכו' נוהגים
לאכול עדשים וכו'

באורות המים כד

בקשיית המ"י בענין דבערב ש"ס מותר לאכול
כשר עוף

גור ארי יהודא צה

בערב ח"ב שיכול לשתות יין מגנו שיש לו ג'
ימים, אי ח"י ג' ימים שלמים או מקצת ג' ימים
כולו

בני יריס (קריספון) כא

הוכיח פסק רב האי גאון דלא אסור כי תבשילין
אל מבי מינים אבל מין א' כבי קידיות מותר
עדות בעקב קי

כישל כי מיני תבשילין בקידיות אחת אם מותר
לכי בני אדם לאכול כ"א מין א' בסעודה המפסקת
ר"ח בבבשת לו

במש"כ רש"י (תענית כו:): ד"ה שני תבשילין:
בשר ודגים או בשר וביצים שעליו וכו'

זכר שמונה סח

דג המזוקן בבצלים ודגש אם ידא תבשיל א'
חיים שאל ח"ב חז"ה נט

בסעודה המפסקת אם מותר לאכול פת עם המאה
או גבינה ותבשיל אחד

עמק הלכה (ד"ריו) קמח

דבש של תמרים ותבשיל א' אם נקרא כי תבשילין
זבחי צדק ח"א לב

הלכות ומוהגי בין המצרים
מעה לשון ח"ב ענינים שונים י

לפטור אחרים ע"י ברכות
צפחית בדבש לו: יריס משה די: ישיב משה
ח"ב כס קכו: הלכה למשה (מיטון) מכ: רבנות
אפרים ח"א שסכ: שואל ומשבי (מוח) לו

תקנב ד"ני ש"ס תשעה באב

אם מצוה לאכול סעודה המפסקת בערב תשעה
באב

הלכות קטנות ח"ב קלדו

כשר אפי' תבשיל א' לא יאכל אדם בערב ש"ס
ד"ע קצב: אצטנז ח"ה תענית קג

במש"כ ורמב"ם (פ"ה מהל' תענית) מילניו לא
אכלנו אפי' תבשיל של עדשים בערב ח"ב אא"כ
כא בשבת

אכילת וזיתים ומלפפונים חמוצים בסעודה המפסקת
תפלה למשה ח"ב כו

כניל משי"כ שאסור לאכול כי תבשילין בסעודה
המפסקת

פעולת צדק ח"ג ומו

משקל שערשין מצמיקים אם מותר לשתותו בערב
ח"ב בסעודה המפסקת

בית דוד שכת

במש"כ המג"א ממצט בשותיותו פ"י שאם היה
דגיל לשתות ד' כוסות ישותה ג'

פתחא זוטא לא

אם מותר לאכול דגים בערב ש"ס
עמדי אש ו ס"ק ז: ד"ד ח"א נב בדש:

רצבדו יוסן לו

שתיית מי קאורי אי חיי בכלל תבשיל לענין איסור
כי תבשילין

זרע אמת ח"א פח

אחר סעודה המפסקת אם מותר לאכול מיני דגים
בדוך אצ"י

התעוררות תשובה ח"א נב

כניל שתיית קאורע בחלב

מנחת יוחאל סט

לפטור אחרים ע"י ברכות
צפחית בדבש לו: יריס משה די: ישיב משה
ח"ב כס קכו: הלכה למשה (מיטון) מכ: רבנות
אפרים ח"א שסכ: שואל ומשבי (מוח) לו

אשה כימי בין המצרים רחוקה כמה חדרשים מומן
ליחיה דאין מותרין לה לבדך שהחיינו דלמא
השות, אורבה מקמין לה בחזקת מעובית ולא
תפיל קודם ט' חדרשים

תחלת ביעות קט

על אהוב נאמן שלא ראו לי יום אם יש לבדך
שהחיינו בין המצרים

מסע לוי ג: הלכה למשה (מיטון) מה

אכל אם מותר לבדך שהחיינו, ואח"ל דלא אם
מותר לבדך ברכת הטוב והמטיב או דלמא לא
שנא

שם משפטן (כ"ר אברהם מנשה) ו

כניל אבל ח"ך י ימי אכלותו אם יוכל לבדך
שהחיינו במילת בנו או בפירון הבן

פעולת צדק ח"ג מו: שאלת משה מב

בענין ברכת שהחיינו בעשירי באב
התעוררות תשובה ח"א ה

מניח תפילין פעם ראשונה בטי ימי אב אם יבדך
שהחיינו

במצאי ט"ב שדחה אם מותר לומר שהחיינו
רבנות אפרים ח"ד רמו (חכ)

במאי דקרייל דצדק ליהוד מיין בתמזד עד ט"ב
מליקן יחזירי מדי שעות עד ט', אם הוא מתחילת
שעה י' עד סוף שעה ט' או מסוף י' עד תחילת
ט'

בגד יריס (קריספון) כ

כניל אם זה דוקא כיצא בדרך או גם בעיר
התעוררות תשובה ח"א רה

בענין לילך יחזיר כימי בין המצרים
רבנות אפרים ח"ג שלג

ק"ח   **א"ח הלכות ס"ב תקנ"ב**   **א"ח הלכות ס"ב תקנ"ב**

אם צריך לחלוץ המעלים בסעודה המפסקת
תורמם הרשן קנא

אכל סעודה המפסקת פ"ג הקרקע וחלץ את
מגדליו אי רשאי לחזור וללבוש המעלים עד
הלילה

משיב הלכה ח"א קנא; מנחה אחר מ"ב רב

בענין לומן ב"י בסעודה המפסקת
אצה"ג תענית קירק

אבלים שאוכלים יחד אם חייבים בזמן ג' י"י,
וכן בסעודה הראה שמברין את האבלים
מנחה משה י"ט

קובצין סעודה ערב ט' באב המפסיק בה קודם
צלווא דמנחה

רב שר שלום גאון נ

אין בסעודה המפסקת אם אוכל מ"י שעות ולמפה
מותר לאכול בשר וכו'

אצה"ג ח"ה תענית צדק

במש"כ הדימ"א ונהגין להרבות קצת בסעודה
ראשונה וכו'

דבר הלכה מלואים נה; מפעמי ישעיה סא-
סב

ברין סעודה אירוסין ערב תשעה באב
מהר"ל דסקין ק"ר א אות ט

כשחל ט"ב בשבת ונראה או כשחל כיום א' דיאן
נהגין בסעודה המפסקת

רב שר שלום גאון נ; מהר"ם מור"ס (מק"צ)
שש"ל קט"ו ר' 316

ט"ב שחל בשבת או כיום א' אם מותר לאכול בו
כשר ולשתות יין

אצה"ג ח"ה תענית צדק; שואל ונשאל ח"א
לה; שבס הלך ח"ו ע (ה); מנחה חיים לה

במש"כ רש"י (תענית כט); וכן ערב ט"ב שחל
לחיות בשבת אינו מפסיק סעודתו

שתי הלוח 1

כנ"ל אח"ל דמותר אם רצה להמנע מזה
מנחה חיים לה

ק"ט   **א"ח הלכות ס"ב תקנ"ב**   **א"ח הלכות ס"ב תקנ"ב**

המפסקת
תשעה (אסף) ח"א צד ט ח"ב קנא; אצה"ג
ח"ה תענית לו-ל קב

סעודה המפסקת ערב ט"ב אם יכול לאכול לאחר
סילוק עד שחצון

מהר"ם מור"ס (מק"צ) שיש איצח (129)

אימתי קובצין סעודה המפסקת בערב ט"ב
אצה"ג ח"ה תענית ק

לדעת הרמב"ם אם יש תוספת לט"ב מפני שכתב
ט"ב וכו' כיום הכפורים

דב"ז ח"ב ללש הרמב"ם קי

במש"כ כסור ואיסור אכילה רשתי כט"ב כדון
איסורי ביורה"כ

עץ אפרים דין כר

השוה מים שלא לצמא רק כדי שלא יצמא מהר
בזמנתו וכדצא אם חייב לבין

דבר המשפט ד

ק"ל עליו תענית מוקדם אם נאסר בכל התמורות
רבות אפרים ח"א שפ"ו (ו)

התחיל לאכול סעודה המפסקת מה שעות ומעלה
אם אסור מאז גם ברחיצה וסיכה כמו בש"כ

באותו המים כג

אם אכל סעודה המפסקת שמונת לחזור ולאכול
אין הדין ברחיצה וסיכה

ק"ל גדול יא

אשה שקיבלה עליו תענית ערב ט"ב מבטור יום
אי מותרת ברחיצה והפסקת טהרה

משיב הלכה ח"א ער

כשחל ט"ב כיום א' אימתי מתחילין ליל מצוה ש"י
עובית

ובחי צדק ח"ה ח"ב קנא

כשחל ח"ב כמנצאי שבת אם יש לומר המכביל
קודם שחולץ מגדליו

צמורד אש ו ט"ק 1

ק"ט   **א"ח הלכות ס"ב תקנ"ב**   **א"ח הלכות ס"ב תקנ"ב**

ח"ב שחל במצוה ש"י מתי תליצת ונעליים
שלמת חיים ח"א פ"י; יתרה דעת ח"ה לה;
רבות אפרים ח"א שפ ח"ב שני

כנ"ל מתי לחולין הכורים
רבות אפרים ח"ה ח"ו (1); שרגא המאיר ח"ה
כב

אם מותר ללמד בערב ט"ב כל היום
ברית אברהם (אשכנזי) ק"י; דברי אפרים
אליעזר קה

כנ"ל ללמד עם חנוך אחר תצות
התעוררות תשובה ח"א קיב

ברין לימוד בערב ט"ב אחר תצות
דברי ישראל ח"א קנ"ד

כנ"ל אם השיגה יד כמה חידושים אם מותר
לכתוב כדי שלא לשכחם

יב"ע אומ ח"ב י"ד כו

בענין ק"ש שעל המיטה לליל ט"ב
רבות אפרים ח"א שפ

כשחל ט"ב בשבת אם אסור ללמד אחר תצות
כמו בחול

מהר"ל מ"י; מהר"ם מלוגלין צ"ט; מלמד
להעיל ק"א; רבות אפרים ח"ה שני; מנחה
דבר ח"ב צ; דברי אפרים אליעזר קה

להקויל קולות ביכים לודדס בפניהם בשבת
שחל בט"ב כדון שערשים כשאר שבתות אם
הוא נכון

וחם סופר קני

ללמד בשבת במגילת קינות אם מותר
ברית אברהם (אשכנזי) ק"י

ערב ט"ב שחל בשבת אם מותר ללמד בו
ברית אברהם (אשכנזי) ק"י; דברי ח"י
השוה ש"י ח"א שפ"ו; שבס הלך ח"ו ע (ו)

כנ"ל לימוד אחר תצות מזה
מהר"ל דסקין ק"ר א אות ט; מנחה אחר
ט"ב קנא

קכ	אורי' הלכות פ"ב תקנ"ד	אורי' הלכות פ"ב תקנ"ד
בני' לימוד עם אחרים בדברים המותרים שבת ל"ח ע' (ו)	מה דין גשם בלימוד תורה בטי"ב ורבנות אפרים ח"ב קנה (ד')	בני' לימוד עם אחרים בדברים המותרים שבת ל"ח ע' (ו)
טי"ב שנתה אם יום ר' נקרא ערב טי"ב ואסור בלימוד אחר חצות אוצר המכתבים ח"ב אלף ו'לה	הנודר בעת צרה שלמד כל יום משנה וכל לילה מה יעשה בטי"ב שואל ומשיב (מו"ח) ד	טי"ב שנתה אם יום ר' נקרא ערב טי"ב ואסור בלימוד אחר חצות אוצר המכתבים ח"ב אלף ו'לה
תקנ"ד דברים ואסורים בתשעה באב	בענין לימוד תורה בטי"ב לאחר חצות דברי נדבה סג	תקנ"ד דברים ואסורים בתשעה באב
היכי נהגי רבנו במדינתא למעבד בכשר ויין בטי' באב אוצר' ח"ה תענית צח	מי שהוחזקו בני משפחתו לעלות לס"ח יום טי"ב רשנה אחת אירע לו אבילות אם מותר לו לעלות לחורה במגונו בית יצירה ח"ב פד	היכי נהגי רבנו במדינתא למעבד בכשר ויין בטי' באב אוצר' ח"ה תענית צח
במשי' הטור דהאידנא נהגו להתענות בטי"ב הלכות קטנות ח"ב קמ	אבל בטי"ב אם יוכל לעלות לחורה בשחרית ולחפסד משיב הלה ח"ב קנ"ט; אוצר המכתבים ח"ב אלף צה	במשי' הטור דהאידנא נהגו להתענות בטי"ב הלכות קטנות ח"ב קמ
במשי' הטור' ח' באב אין בידי יכול לבטלו בית דוד שי	שור ללמוד פ"י מאויב דרמתי ופסיק אלו מלחמן בטי"ב, ושאר ענינים אסור ללמוד אף בהרהור באבילות ופי' באב מהר"ל רא	במשי' הטור' ח' באב אין בידי יכול לבטלו בית דוד שי
אין נהגו בכית שני בצום ח"ב אפרקטא דעניא מו: צ"ח אליעזר ח"ה ה' (ה)	אלה שנהגו להתאבל על חורבן הבית בין המצרים חצי שעה אחר חצות הי"ט ואסורים ההיקון חצות היזוע וכן היום: אשר התחילו לנהוג בני' לא מנעו את עצמם מלאמרו גם בטי"ב עצמו כותספת קצות, ועתה יש מי שמפקפק בלימוד המזמורים שיסבגם כאל"ה וכו' שכסודי הנ"ל ביום טי"ב מחמת שאסור בתנית, מה יעשו אם יאמרו או לא ודע אמת ח"ה סא	אין נהגו בכית שני בצום ח"ב אפרקטא דעניא מו: צ"ח אליעזר ח"ה ה' (ה)
לאחר קום מדינת ישראל אם אפשר לבטל צום טי"ב עשה לך רב ח"ה יג	ספר מוסר אם מותר ללמוד בטי"ב יכע אומר ח"ה י"ד כו: רבנות אפרים ח"ה שפר	לאחר קום מדינת ישראל אם אפשר לבטל צום טי"ב עשה לך רב ח"ה יג
שכח וטעם במצאי טי"ב קורם הבדלה אם צריך להפליט מנחת עני כג	בטי"ב שמונה ללמוד פ"י אלו מלחמן אם מותר ללמוד בו דני תהיה יכע אומר ח"ה י"ד כו: רבנות אפרים ח"ה שפר	שכח וטעם במצאי טי"ב קורם הבדלה אם צריך להפליט מנחת עני כג
בענין שכיון שאסור לטעום מצד טי"ב אי מקרי אינו ראוי לביולה מאורות נתן (ליטור) קיח	בטי"ב שמונה ללמוד פ"י אלו מלחמן אם מותר ללמוד בו דני תהיה יכע אומר ח"ה י"ד כו: רבנות אפרים ח"ה שפר	בענין שכיון שאסור לטעום מצד טי"ב אי מקרי אינו ראוי לביולה מאורות נתן (ליטור) קיח
במשי' הבאר היטב ושיבוש לומר דתפילת ערבית יעשו יום ללילה למקל באיסורים שושנים לודד (צבאנה) נד	בטי"ב שמונה ללמוד פ"י אלו מלחמן אם מותר ללמוד בו דני תהיה יכע אומר ח"ה י"ד כו: רבנות אפרים ח"ה שפר	במשי' הבאר היטב ושיבוש לומר דתפילת ערבית יעשו יום ללילה למקל באיסורים שושנים לודד (צבאנה) נד
במשי' הכ"י דאסור לקרות בטי"ב אלא בדברים הרעים כתנת יוסף ט	בטי"ב שמונה ללמוד פ"י אלו מלחמן אם מותר ללמוד בו דני תהיה יכע אומר ח"ה י"ד כו: רבנות אפרים ח"ה שפר	במשי' הכ"י דאסור לקרות בטי"ב אלא בדברים הרעים כתנת יוסף ט
סעם למד אסור ללמוד בטי"ב לבושי מרכי מנה"ח קלו	בטי"ב שמונה ללמוד פ"י אלו מלחמן אם מותר ללמוד בו דני תהיה יכע אומר ח"ה י"ד כו: רבנות אפרים ח"ה שפר	סעם למד אסור ללמוד בטי"ב לבושי מרכי מנה"ח קלו

קכא	אורי' הלכות פ"ב תקנ"ד	אורי' הלכות פ"ב תקנ"ד
אשה וילדת כשבת כ' באב וטי"ב חל כשבת ונדחה התענית ליום א' אם צריכה להתענות יום א' רשל"ג נג	בענין הדברים שמוחר ללמוד בתשעה הימים ובח"ב שעי שמעון א' ח"ה קלו	אשה וילדת כשבת כ' באב וטי"ב חל כשבת ונדחה התענית ליום א' אם צריכה להתענות יום א' רשל"ג נג
מניקה שולחנה חולה ומסוכן אם מותרת לאכול בטי"ב כדי שיהי' לו חלב הצריך להניקו דבי שמואל קו: שואל ומשיב ח"ה פו: גדולה מרכי (אמיס) ח"ה ח"ס	דברים המותרים ללמוד בטי"ב אי מותר גם ללמוד להלמדי'ם הלכה למשה (חוס המסולש) כה	מניקה שולחנה חולה ומסוכן אם מותרת לאכול בטי"ב כדי שיהי' לו חלב הצריך להניקו דבי שמואל קו: שואל ומשיב ח"ה פו: גדולה מרכי (אמיס) ח"ה ח"ס
כשחל ח"ב כשבת והתענית נדחה לאחר השבת אם יש מקום להקל למעשרות ולמניקות לכל יחזנו יכע אומר ח"ה פ' (ה): יחזנו דעת ח"ה פ'	ללמוד בטי"ב צ"י הרהור אם מותר מהר"ל רכא: בריית אבהים (אשכנזי) קסו: מאיר עץ חיים כו: מבשר טוב י"ד סא	כשחל ח"ב כשבת והתענית נדחה לאחר השבת אם יש מקום להקל למעשרות ולמניקות לכל יחזנו יכע אומר ח"ה פ' (ה): יחזנו דעת ח"ה פ'
במשי' המג"א כשם מהר"ל מי שהיה חסר ויעה ותירפא מיום ליום מותר בבשר ויין וכו' מיום חיים (דפיס) מו: דברים אחרים רג	בטי' לשמעת דברי תורה שם	במשי' המג"א כשם מהר"ל מי שהיה חסר ויעה ותירפא מיום ליום מותר בבשר ויין וכו' מיום חיים (דפיס) מו: דברים אחרים רג
חיה כל ל' אם מתענה בטי"ב כשמיס ראש צא: דבי שמואל קו: פני יהושע ח"ב מו: שפאל בבית דין ד': מור"ם מור"ם הא"ח סו: גדולה מרכי (אמיס) ח"ה יג: שכט הלוי ח"ה צ' (ו')	כל יום שאסור לקרות בתורה אסור לבין ברכת התורה אוצר' ח"ה תענית קטו	חיה כל ל' אם מתענה בטי"ב כשמיס ראש צא: דבי שמואל קו: פני יהושע ח"ב מו: שפאל בבית דין ד': מור"ם מור"ם הא"ח סו: גדולה מרכי (אמיס) ח"ה יג: שכט הלוי ח"ה צ' (ו')
כדין צום טי"ב לילולת דברי יוסף (אירגס) י	בטי"ב אם יש לומר הוכחות, אני מאמין, פטום הקטנות והתפילות שקורם התפילה דברי מלכאל ח"ה ט	כדין צום טי"ב לילולת דברי יוסף (אירגס) י
בני' ביולדת אחר ו' תוך ל' שהיה קצת חולה וגם הירפא אחר שיש קצת סכנה לחול' ודע אמת ח"ה ס	במשי' המחבר ומותר לקרות כל סדר היום ופרש הקרבנות וכו' באר חיים מרכי ח"ה ח: רבנות אפרים ח"ה קלה (יא)	בני' ביולדת אחר ו' תוך ל' שהיה קצת חולה וגם הירפא אחר שיש קצת סכנה לחול' ודע אמת ח"ה ס
דין ילולת לאחר ד' בטי"ב מזה וכרן יוסף כא	טי"ב שחל ביום א' אי מותר לחזור ופרשה ראשונה של ואתחנן משיב הלה ח"ה שכב	דין ילולת לאחר ד' בטי"ב מזה וכרן יוסף כא
עד מתי מותר לילולת לאכל בטי"ב ד"ר מנח"ם נב בהשטות ס"ח ה': גדולה מרכי (אמיס) ח"ה ו	בטי' שחל ביום א' אי מותר לחזור ופרשה ראשונה של ואתחנן משיב הלה ח"ה שכב	עד מתי מותר לילולת לאכל בטי"ב ד"ר מנח"ם נב בהשטות ס"ח ה': גדולה מרכי (אמיס) ח"ה ו
בני' אם חל טי"ב כשבת ונדחה ליום א' והוא יום ל"א ללידתה התעוררות חשבה ח"ה צט	בטי' שחל ביום א' אי מותר לחזור ופרשה ראשונה של ואתחנן משיב הלה ח"ה שכב	בני' אם חל טי"ב כשבת ונדחה ליום א' והוא יום ל"א ללידתה התעוררות חשבה ח"ה צט
מעורבות ומציקות ויולדות בתוך ל' ללדתם אם צריכות להתענות בטי"ב יחזנו דעת ח"ה פב: עם כלכא דע (6)	בטי' שחל ביום א' אי מותר לחזור ופרשה ראשונה של ואתחנן משיב הלה ח"ה שכב	מעורבות ומציקות ויולדות בתוך ל' ללדתם אם צריכות להתענות בטי"ב יחזנו דעת ח"ה פב: עם כלכא דע (6)

קבר

אורח הליכות מ"ב תלמוד

על מנת אנשי מצרים שנעלים סנדל בת"כ מחצות ואילך
השהי' קהלם שלמה מ"ה ט: אצור"ג ח"ה
תענית ק"ז

אם מותר להילך בבתי שוקים של עור בת"כ
דבר שמאל ק"ז

כנ"ל במעלים העשויים מבד לבר (פילטיץ
כלי"ץ) שאינו מרגיש כל הקרקע כשהלך
מנס מאירות ח"ב כח: כנסת יחזקאל יא

אנפלאות של בגד מלמעלה ומבפנים ומלמטה של
עור אם אסור לילך בהם כיה"כ ובט"כ
משפטי שמאל יב

כנ"ל לנעול מעלים של עור על אנפילאות של
צמר (כענין שהכשר לא נוגע בעור)

דבר משה לט

כנ"ל ואיכא לספקי' בהא מילוא אי יכלי לעלות
לסית' או אם הוא כהן אם יכול לעלות לדוכן כ"ן
שהוא חייב נידוי

מעלים של בגד הנקראים ג' אפונים אם עשאת
חרשים מבד חרש אם מותר לזגנם וללבושם
הפ"א בט"כ
הלכות קטנות ח"ב קלס

איה מעלים מותר לנעול בתשעה כאב
כ"ח דוד שלב: פ"י האומה ח"א דף מג

כענין מנעל של עץ מוחמה עור (קבאב) אם
מותר
שערי עזה ב"י: יצחק ידן ח"ב כח

כנ"ל מעלים של לאסטיקים, רמורגל בפומא
ראשית דמצי' גומי הם נעשים
מורשיא אי"כ

מי שנעל כל ימות הקץ מעלים של בגד רשל
גומי אם מותר לילך בהם גם בט"כ
מ"ס חיים (משאש) רכ

אורח הליכות מ"ב תלמוד

אם מברכים בת"כ ובח"כ שעתה לי כל צרכי
אפי"ן שאסור בנעילת הסנדל
כ"ח דוד שנט

הצורך לנעול מנעל בט"כ אם יכרך שעתה לי כל
צרכי

מזה לנעול הסנדל בת"כ אחר התפילה עם נטות
היום

עיר של יהודים וגוים דרים בה ובכרתם היהודים
יש שם רחוב כמו מבד גזל דורים יהודים מזה
ומזה אבל משכירין קצת חנויות לגוים ונקרא
המבד קהל בשביל שעובדים ושבים שם גוים
כמו רד"ק, יש מי שהחזיר לילך בט"כ ובח"כ
בנעילת סנדל

מורשי"ם יט

כמש"כ המג"א דברוח היהודים אפי"ן שמשכירים
קצת חנויות לעברים וכו' אסור וכו'
עמוד אש"ו ס"ק ו

כנ"ל שאין רחוב מיוחד ליהודים רק הם דרים בין
הגוים
מ"ס חיים (משאש) רכ

מי שמצטער לילך בת"כ יתן מפני הקיריות אם
מותר לילך מעלים
כ"ח דוד שלג

פורעל יר"ש שמכרח לעבדו בט"כ ועברתו פועל
בין אם מותר לנעול בשעת עבודתו מפני הסכנה
וגם יוסף לה

בשבת איכא החרוץ לקנות בצבור דרך הכנה
ושבירת הצר
מ"נ אבות ע' ק"ה, אצור"ג ח"ה תענית קכ

ט"כ שחל להיות בשבת מזה כתשמיש המטה מי
הוי כאכל דעלמא דאמרינן דברים שבנפשו נהוג
רשבי"א ח"א הקב: פסקי ריקאנטי קמ"י: מהר"ל
רסקין קרי"א ה אות ט: שבת הלוי ח"ב ע' (ח);
באר משה ח"ז ב"י א"י תחילת הקלן: ש"ב צ"ן
יב

אורח הליכות מ"ב תלמוד

קבד

כנ"ל במש"כ המג"א שבליל סבילה שחל בשבת
סובלת ומשמשת
כ"ח סופר קא

כנ"ל מי שחב מן הדרך אם מותר
מנחת אהרן מ"ב רט

לשלוח לחבירו תמאד בת"כ אם מותר ויש כזה
השם שאילת שלום
התפירות חשונה ח"א רעו

בענין אמירת שלום בט"כ
דבר הלכה מילואם ט: ע"ס כלביא רט

לשאול בשלום חבירו בלשון בוקר טוב, ערב טוב
וכזהו גותא אם מותר
רבנות אמרים ח"ב קנה (כה): בצל החכמה
ח"ה עב

אם מחזירים בט"כ לעמוד בפני רבו או מי שגדל
ממנו
שבת יעקב ח"א ב"י: בית יהודה ח"ב פ"י: יב"ע
אומר ח"ג ירד כו: רבנות אמרים ח"ב ש"פ

הטעם שאין צריך לעמוד בפני רבו או מי שגדל
ממנו
או נדברו ח"א יא מח

להצריע לקצין בת"כ אם מותר
מש"ב מלמטה ח"ב קמ

לסע מעיר לעיר שלא לצורך מיוחד אם מותר
הלכה למשה (מסמח) מג

אם מותר לחלוץ הפותח בט"כ או צריך לחלוץ
ע"י גוים
תורת הדין קג

לח"ה אם מותר לעשות מלאכה בט"כ ואם מותר
לכל אדם לזנוח כמו ת"ח
כ"ח דוד של: חיים חסד טו

לבנות ביתו ע"י עבדים בפרהסיא בט"כ אם מותר
מניחת צד

כנ"ל לעשות מלאכה לחדש כלים במוצאי שבת

אורח הליכות מ"ב תלמוד

קבד

הוא ליל מ"ב שנדרחה
שמלת בנימין דף ב

להרחי כלים שהקטנים אכלו בהם בט"כ כשאין
צורך באותם הכלים לעשות הלילה אם מותר
מחזה אליהו פו

איסור מלאכה בליל מ"ב אם הוא כינוס או לא
חיים חסד יב: דבר הלכה, מילואים נח

מלאכה בט"כ אי חלוי במבוגא
ולאשר אמר יב

בענין איסור מלאכה בט"כ
ע"ס כלביא רט (9)

בין בית שעומד בו ואיכא הפסד מרובה אם יחדל
עולה שמאל (קידור) פ

מלאכה דבר והאברו אם מותר לעשות בת"כ
משנת ר' אלעזר (טוליד) ח"ב יט

לנחתו יתרוי אם מותר לאפות במקום הפסד
מרובה
נטיעה של שמהה יח

אם יש להחזיר לפתיל שאין לו מה לאכול לעשות
עבודות האסורות בט"כ כמו בחור"ץ
דברי מלכאל ח"ז ט: משה הא"ש כא"כ

יריד שנעשה בשירון יר"א חזק לעיר יום אי בשה
ואירע שנה אחרת ויריד בט"כ אם מותר ללכת ערב
ט"כ למכור פרקמטיא בט"כ

ח"ב שהוא כינוס רשוקא ורוצים בעלי חנויות
להתפלל ולומר קינוח כדי שיפתחו חנותם ערב
קודם חצות אם צריך למחות כידים
מהר"ג ח"ב קג

יש לו תנח למשא ומתן בעיר אחרת שם עושם
מלאכה מחצות היום ואילך ועדיו הוא מקום שאין
עושים מלאכה בט"כ, ואירע שיום מ"ב הוא יום
חגם שיהי' מזה מרים חרבה אם מותר לו לפתוח
חנויות
שיבה צ"ח (זכות) ב

ס"ב שחל ביום א' והוא חולה שמותר לאכול אם יש להבדיל על היין במוצאי שבת.
י' חיים בנבשט צא: בית יהודה חייב פי: לב חיים חייב קנס: מהר"ל דסקלן קריא ה' אות עב: זכר שמחה סט: צמח פנח (ורד"י) ח"ב לב: מנחת יצחק ח"ד ל (ז), רבנות אפרים ח"א שפ: לנדרות נתן ח"ב לו

הבדלה למי שאוכל בת"ב שחל ביום א' שארית שמחה ד'

כ"ל בעל ברית

ר"ח בנבשט עא

כ"ל אם מוכר גם על הבשמים
לב חיים ח"ב קט

נשים חולות ונדומה שאין מתענות בט"ב מה יעשו בהבדלה כשחל ט"ב במוצאי שבת
דבר יהושע ח"ב עה: או נדברו ח"י ג ח"א מה: רבנות אפרים ח"ד קצ: מנחת אורן ס"ב רכב

מי שאינו מתענה בת"ב אם מחזיר לפרנס עצמו ולהבדיל לנשים חולות ומעוברות שאין מתענות ק"ן חורר בהלכה ח"ב קיא: מנחת אורן ס"ב קצו

כ"ל אם קטנים וכולים לאכול בלי הבדלה שרגא המאיר ח"ג טז (ו): רבנות אפרים ח"ג שגא

תקנו צומר נהם ועגנו בחשמה באב

מתי אומרים רחם ומתי אומרים נחם בהפילות ס' באב
רשכ"א טז: יתור דעת ח"א מד: באר משה ח"י בני איי וחול' חקנו

אם יש לומר ענינו בשחרית בט"ב
ברית אברהם (אשכנזי) קטו

יחיד המתענה עם הניבוי בת"ב אם צריך לומר ענו בברכת שומע תפילה יתור דעת ח"ג מא

אם אפשר כס"ב להשאיר הצניצת של הטיף בחוץ ואם צריך לאחות בזמן קיש וברוך שאמר רבנות אפרים ח"א שג

אבל שחל יום ד' שלו בת"ב אי פוסק בשחרית או ממחין עד הערב
תשד"ג (אסף) קצא: אצור"ג ח"ד מ"ק סז: מתח ידו מהר"ח מ

תקנו חשמה באב שחל ביום ראשון

רש"י היה נוהג ליל ט' באב שחל במוצ"ש לברך על הגז אר"פ שאין מברלין עד לאחר התענית רש"י רפב: מפשה הנאותים מט

כשחל ח"ב להיות בשבת ונדחה ליום א' אם יבדיל במוצאי ח"ב כסבור ונאותים
דרכ"ז ח"ב תרפב: יגה וורד"ס, ג המלך קפד: עמק הבקע נא: שאילת משה טז

במשי"ב המביא הטעם אם חל ח"ב ביום א' שאין מברלין בשבת מפלג המנחה ולמעלה דאם הברלין מפלג המנחה כבר חל עליו התענית מיד עם הבדלתו
האלף לך שלמה שוב

בענין הבדלה על יין במוצאי ט"ב שחל ביום א' דבר מלכיא ח"ז ט

הפסקים קודם הבדלה אם לאמרם במוצאי ט"ב שם: משה וא"ש כא—ב

ח"ב שחל במוצאי"ק מתי יעשה הבדלה וא"ך ד"ד מהר"ק ט

בענין ט"ב שנדרשה

שבת הלוי ח"ז ע

כ"ל אם צריך לדרוך עצמו לשנות מהניס לפחות כמלא לונגמי שהוא רק רביעית
מעט מים ע

איסור הורח בט"ב אם הוא משום תענוג או שמחה הדיים והשלום קלה

אויף הלכות ס"ב תקנה—1

קבו

האם לומר אוכעז הפרשות בהפלין בת"ב רבנות אפרים ח"ג שטג
החש"ב משה לר

המתפללים שחרית ח"ב כסלית ותפילין אם יניחו אותם שנית כמנהג, ואם אומרים הפרשות קדשי, והיה כי יבא"ך
שער שמעון א' ח"ג קלט: מנחת אורן ס"ב ר"ג: עמק יהושע (מאמן) ח"ב י"ד כה

פירקמטיא שאמרת אם מותר כטי' באב

רשכ"א ח"א תקבא

כשחל ט"ב ביום א' ועפ"י חוק המדינה צריך לסגור התנח כ' שעות אחר חצות אם מותר לפתחו בבוקר ע"י בני ביתו משום דבר האבד, ומה וד"ן כינמא רשוקא

מנחת אורן ס"ב רכ

במשי"ב המתכר כל האוכל בשר או שוהה י"ן בסעודה המפסקת עליו הכתוב אומר ותור עזרתם על עצמרתם
בית דוד שלא

מי ששר שירים כלל ח"ב ולא הלך לבידוכ"ס ולהתפלל בקול אם ראוי לנדרות
ר"ח בנבשט מד

ביאור ברין חשנה באב

רחא ליהודה ז

תקנה דיני תפילין וצניצת בת"ב

אונתו הנהגים שלא ליכסל ממצות תפילין גם כס"ב שחרית אין אנו מניחין אלא של רש"י בלבד והמברך עליהן לא הפסיד, וצניצת בט"ק בלבד
רמ"ע ק

אם יש להניח תפילין וסלית קטן בת"ב שחרית בלי ברכה
הלכות קטנות ח"ב קלט: דבר משה לו: פרי האדמה דף מר: עולת שמואל (פלוז'י) ב: באר המים כב סק"ה

במנחה בת"ב לשמניחין תפילין אם יש לברך עליהם
בית דוד שלו

העשרים ב' ימים ט"ב ושש' כאב חל בשבת ונרחה אין צריכים להתענות יום י"א מהר"ל קה	קצת לחתוך במרחץ משב הלכה ח"ב כד	יוס העשרי דאב קודם תצות אם יש להחיד לחול' קצת לחתוך במרחץ משב הלכה ח"ב כד
כענין הנ"ל כנין דעה נה	להתרחץ במצאי ח"ב אם מותר יתוה דעת ח"ה פא	לחתחץ במצאי ח"ב אם מותר יתוה דעת ח"ה פא
ט"ב שנרחה אין איסור בינ' י"א אב עד הצות, חק במצאי ט"ב אסור באכילת בשר ויין, אבל רחיצה ותספורת מותר שבת הלוי ח' ע' (ט)	ט"ב שנרחה אין איסור בינ' י"א אב עד הצות, חק במצאי ט"ב אסור באכילת בשר ויין, אבל רחיצה ותספורת מותר שבת הלוי ח' ע' (ט)	כענין נסילת ידים במצאי ט"ב רבבות אפרים ח"ב קנה (כג)
דיני עשרה באב עם מלכא ות' (9)	אם מותר לכבס ב' באב לפני תצות אז נדברו ח"ה יג	אם מותר לכבס ב' באב לפני תצות אז נדברו ח"ה יג
דין אכילת במצאי ט"ב ועד מתי נותנין דיני אכילת שם רט (12)	מי שיש לו בורים נקים לנבור שבת אם מותר לו לכבס ב' באב שחל ביום ג' אז נדברו ח"ה מ	מי שיש לו בורים נקים לנבור שבת אם מותר לו לכבס ב' באב שחל ביום ג' אז נדברו ח"ה מ
מי שהוא בדין ביום ט"ב ולא ידע שהוא ט"ב וחשב שוק למחר הוא ט"ב וכל וכל וכל בערב לעיר ונודע לו שהוא ט"ב אם יתענה בעשרי ואם יתוה ה' עננים פ' הארץ ח"ב ט: משיב זבר (בן דוד) קמה	כשחל ט"ב ביום ה' אם במצאי ט"ב שרי לכבס באר משה ח"ה ע: רבבות אפרים ח"ב קנה (כד) ח"ה שפב: להורות נון ח"ב לח: מחוזה אליהו פ'	כשחל ט"ב ביום ה' אם במצאי ט"ב שרי לכבס באר משה ח"ה ע: רבבות אפרים ח"ב קנה (כד) ח"ה שפב: להורות נון ח"ב לח: מחוזה אליהו פ'
נוסע בספינה מאוסטלי' לאר"י ועובר את קו התאריך אין יתוהג לענין התצת בל התכמה ח"ה לא	נוסע בספינה מאוסטלי' לאר"י ועובר את קו התאריך אין יתוהג לענין התצת בל התכמה ח"ה לא	נוסע בספינה מאוסטלי' לאר"י ועובר את קו התאריך אין יתוהג לענין התצת בל התכמה ח"ה לא
כענין קידוש לבנה במצאי ט"ב שבת יעקב ח"ב יא	כענין קידוש לבנה במצאי ט"ב שבת יעקב ח"ב יא	כענין קידוש לבנה במצאי ט"ב שבת יעקב ח"ב יא
הקנפ מונחי ט"ב דין מ"ה בפ"ב	הקנפ מונחי ט"ב דין מ"ה בפ"ב	הקנפ מונחי ט"ב דין מ"ה בפ"ב
ח"ב שחל בשבת אם יש לומר צדקתן צדק הלכות קטנות ח"ב קלח	ח"ב שחל בשבת אם יש לומר צדקתן צדק הלכות קטנות ח"ב קלח	ח"ב שחל בשבת אם יש לומר צדקתן צדק הלכות קטנות ח"ב קלח
כאיסור הסרה הספסלים בשבת ערב מ"ב אחר מנחה הלכות קטנות ח"ב קלס	כאיסור הסרה הספסלים בשבת ערב מ"ב אחר מנחה הלכות קטנות ח"ב קלס	כאיסור הסרה הספסלים בשבת ערב מ"ב אחר מנחה הלכות קטנות ח"ב קלס

אורח הלכות ט"ב תקנדר	קכב	אורח הלכות ט"ב תקנדר	קכב
למה חייב הקב"ה לשלם הבערה (כ"המ"ק) והא אורכים הציות, ואי משום שלוחות הא אין שלוחות לנכרי שאית יהודה (בלוהם) ע	למה חייב הקב"ה לשלם הבערה (כ"המ"ק) והא אורכים הציות, ואי משום שלוחות הא אין שלוחות לנכרי שאית יהודה (בלוהם) ע	למה חייב הקב"ה לשלם הבערה (כ"המ"ק) והא אורכים הציות, ואי משום שלוחות הא אין שלוחות לנכרי שאית יהודה (בלוהם) ע	למה חייב הקב"ה לשלם הבערה (כ"המ"ק) והא אורכים הציות, ואי משום שלוחות הא אין שלוחות לנכרי שאית יהודה (בלוהם) ע
אזא (משנה תענית כט) בתשעה באב חז"כ הית בראשונה וכו', וכמ"ל מנל דכתיב ביהושע השביעי וזה מחו ד' ג ע"ד	אזא (משנה תענית כט) בתשעה באב חז"כ הית בראשונה וכו', וכמ"ל מנל דכתיב ביהושע השביעי וזה מחו ד' ג ע"ד	אזא (משנה תענית כט) בתשעה באב חז"כ הית בראשונה וכו', וכמ"ל מנל דכתיב ביהושע השביעי וזה מחו ד' ג ע"ד	אזא (משנה תענית כט) בתשעה באב חז"כ הית בראשונה וכו', וכמ"ל מנל דכתיב ביהושע השביעי וזה מחו ד' ג ע"ד
אם מותר לאכול בשר בל' י' באב מנין מצומצם באר יצחק (מפוזנא) ז'	אם מותר לאכול בשר בל' י' באב מנין מצומצם באר יצחק (מפוזנא) ז'	אם מותר לאכול בשר בל' י' באב מנין מצומצם באר יצחק (מפוזנא) ז'	אם מותר לאכול בשר בל' י' באב מנין מצומצם באר יצחק (מפוזנא) ז'
לאכול בשר ולשתות יין ביום העשרי באב אם מותר התעוררות תשובה ח"ה קט	לאכול בשר ולשתות יין ביום העשרי באב אם מותר התעוררות תשובה ח"ה קט	לאכול בשר ולשתות יין ביום העשרי באב אם מותר התעוררות תשובה ח"ה קט	לאכול בשר ולשתות יין ביום העשרי באב אם מותר התעוררות תשובה ח"ה קט
יולדת אחר י' ימים שהתענתה בט"ב אם מותרת בל' ט"ב לאכול בשר משיב הלכה ח"ב כא: מנחה אחר ט"ב י"ז	יולדת אחר י' ימים שהתענתה בט"ב אם מותרת בל' ט"ב לאכול בשר משיב הלכה ח"ב כא: מנחה אחר ט"ב י"ז	יולדת אחר י' ימים שהתענתה בט"ב אם מותרת בל' ט"ב לאכול בשר משיב הלכה ח"ב כא: מנחה אחר ט"ב י"ז	יולדת אחר י' ימים שהתענתה בט"ב אם מותרת בל' ט"ב לאכול בשר משיב הלכה ח"ב כא: מנחה אחר ט"ב י"ז
לענין הבילה בט"ב שנרחה אם להקל שישתנה הדין בעצמו שבת הלוי ח"ה ע' (ט)	לענין הבילה בט"ב שנרחה אם להקל שישתנה הדין בעצמו שבת הלוי ח"ה ע' (ט)	לענין הבילה בט"ב שנרחה אם להקל שישתנה הדין בעצמו שבת הלוי ח"ה ע' (ט)	לענין הבילה בט"ב שנרחה אם להקל שישתנה הדין בעצמו שבת הלוי ח"ה ע' (ט)
מי שהיה מוחן ללכת לדרב מצוה למל תתק אחר בעיר אחרת אם יכול להסתפר בליל מוצאי ט"ב שחל בשבת ונרחה ליום א' ודע אמת ח"ה פכ	מי שהיה מוחן ללכת לדרב מצוה למל תתק אחר בעיר אחרת אם יכול להסתפר בליל מוצאי ט"ב שחל בשבת ונרחה ליום א' ודע אמת ח"ה פכ	מי שהיה מוחן ללכת לדרב מצוה למל תתק אחר בעיר אחרת אם יכול להסתפר בליל מוצאי ט"ב שחל בשבת ונרחה ליום א' ודע אמת ח"ה פכ	מי שהיה מוחן ללכת לדרב מצוה למל תתק אחר בעיר אחרת אם יכול להסתפר בליל מוצאי ט"ב שחל בשבת ונרחה ליום א' ודע אמת ח"ה פכ
הנהוגים שלא לאכול בשר ולא לשתות יין עד תצות עשרי באב אם יכולים להסתפר ביום שיש קודם תצות שהוא י' באב מגר שמים נד"ר	הנהוגים שלא לאכול בשר ולא לשתות יין עד תצות עשרי באב אם יכולים להסתפר ביום שיש קודם תצות שהוא י' באב מגר שמים נד"ר	הנהוגים שלא לאכול בשר ולא לשתות יין עד תצות עשרי באב אם יכולים להסתפר ביום שיש קודם תצות שהוא י' באב מגר שמים נד"ר	הנהוגים שלא לאכול בשר ולא לשתות יין עד תצות עשרי באב אם יכולים להסתפר ביום שיש קודם תצות שהוא י' באב מגר שמים נד"ר
כ"י באב אם מותר להסתפר ריכ"ם שניטון ט: שער צדק (חזירי) ע	כ"י באב אם מותר להסתפר ריכ"ם שניטון ט: שער צדק (חזירי) ע	כ"י באב אם מותר להסתפר ריכ"ם שניטון ט: שער צדק (חזירי) ע	כ"י באב אם מותר להסתפר ריכ"ם שניטון ט: שער צדק (חזירי) ע
כניל במצאי ח"ב אם מותר יתוה דעת ח"ה טא: רבבות אפרים ח"ב קנה (1)	כניל במצאי ח"ב אם מותר יתוה דעת ח"ה טא: רבבות אפרים ח"ב קנה (1)	כניל במצאי ח"ב אם מותר יתוה דעת ח"ה טא: רבבות אפרים ח"ב קנה (1)	כניל במצאי ח"ב אם מותר יתוה דעת ח"ה טא: רבבות אפרים ח"ב קנה (1)
ח"ב שחל ביום ה' אם מותר להסתפר במצאי ח"ב באר שרים ח"ב ט בשי"ו	ח"ב שחל ביום ה' אם מותר להסתפר במצאי ח"ב באר שרים ח"ב ט בשי"ו	ח"ב שחל ביום ה' אם מותר להסתפר במצאי ח"ב באר שרים ח"ב ט בשי"ו	ח"ב שחל ביום ה' אם מותר להסתפר במצאי ח"ב באר שרים ח"ב ט בשי"ו

אורח הלכות ט"ב תקנדר	קכב	אורח הלכות ט"ב תקנדר	קכב
מי שאמר נחם בכונה וירושלים לא בט"ב אם צריך אגרות משה ח"ה פ'ר	מי שאמר נחם בכונה וירושלים לא בט"ב אם צריך אגרות משה ח"ה פ'ר	מי שאמר נחם בכונה וירושלים לא בט"ב אם צריך אגרות משה ח"ה פ'ר	מי שאמר נחם בכונה וירושלים לא בט"ב אם צריך אגרות משה ח"ה פ'ר
מה שאומרים בחפלת נחם העיר החרבה והבזיה האכלה והשוממה, אם יש מקום לשתות תנוסח יתוה דעת ח"ה טג: עשו לך רב י' ח"ב לרלס: חסדה גוהה (שלוש) ככ (ח)	מה שאומרים בחפלת נחם העיר החרבה והבזיה האכלה והשוממה, אם יש מקום לשתות תנוסח יתוה דעת ח"ה טג: עשו לך רב י' ח"ב לרלס: חסדה גוהה (שלוש) ככ (ח)	מה שאומרים בחפלת נחם העיר החרבה והבזיה האכלה והשוממה, אם יש מקום לשתות תנוסח יתוה דעת ח"ה טג: עשו לך רב י' ח"ב לרלס: חסדה גוהה (שלוש) ככ (ח)	מה שאומרים בחפלת נחם העיר החרבה והבזיה האכלה והשוממה, אם יש מקום לשתות תנוסח יתוה דעת ח"ה טג: עשו לך רב י' ח"ב לרלס: חסדה גוהה (שלוש) ככ (ח)
שי"ן ששכח לומר נחם י' אלקינו בת"כ אפר"ג ב' ר' עב הערה י', ח"ה תענית קכג	שי"ן ששכח לומר נחם י' אלקינו בת"כ אפר"ג ב' ר' עב הערה י', ח"ה תענית קכג	שי"ן ששכח לומר נחם י' אלקינו בת"כ אפר"ג ב' ר' עב הערה י', ח"ה תענית קכג	שי"ן ששכח לומר נחם י' אלקינו בת"כ אפר"ג ב' ר' עב הערה י', ח"ה תענית קכג
שכח לומר נחם לא יאמר כהודאח רק כעברה מהר"ל ריסקין קרי"א ה אות עג	שכח לומר נחם לא יאמר כהודאח רק כעברה מהר"ל ריסקין קרי"א ה אות עג	שכח לומר נחם לא יאמר כהודאח רק כעברה מהר"ל ריסקין קרי"א ה אות עג	שכח לומר נחם לא יאמר כהודאח רק כעברה מהר"ל ריסקין קרי"א ה אות עג
שכח בט"ב בחפלת מנחה כחזרת השי"ן לומר נחם בברכה בונה וירושלים מה הדין שאילת משה ד'	שכח בט"ב בחפלת מנחה כחזרת השי"ן לומר נחם בברכה בונה וירושלים מה הדין שאילת משה ד'	שכח בט"ב בחפלת מנחה כחזרת השי"ן לומר נחם בברכה בונה וירושלים מה הדין שאילת משה ד'	שכח בט"ב בחפלת מנחה כחזרת השי"ן לומר נחם בברכה בונה וירושלים מה הדין שאילת משה ד'
חוללה האוכל בט"ב אם יאמר נחם בית יהודה ח"ה פו	חוללה האוכל בט"ב אם יאמר נחם בית יהודה ח"ה פו	חוללה האוכל בט"ב אם יאמר נחם בית יהודה ח"ה פו	חוללה האוכל בט"ב אם יאמר נחם בית יהודה ח"ה פו
מי שאכל בט"ב ושכח לומר נחם כהרמ"ז אם מחזירין אותו משיב הלכה ח"ב כ: מנחה אחר ט"ב רטו	מי שאכל בט"ב ושכח לומר נחם כהרמ"ז אם מחזירין אותו משיב הלכה ח"ב כ: מנחה אחר ט"ב רטו	מי שאכל בט"ב ושכח לומר נחם כהרמ"ז אם מחזירין אותו משיב הלכה ח"ב כ: מנחה אחר ט"ב רטו	מי שאכל בט"ב ושכח לומר נחם כהרמ"ז אם מחזירין אותו משיב הלכה ח"ב כ: מנחה אחר ט"ב רטו
בעל ברית בט"ב שנרחה שאכל פה אם יאמר כהרמ"ז נחם משיב הלכה ח"ב ע'ר	בעל ברית בט"ב שנרחה שאכל פה אם יאמר כהרמ"ז נחם משיב הלכה ח"ב ע'ר	בעל ברית בט"ב שנרחה שאכל פה אם יאמר כהרמ"ז נחם משיב הלכה ח"ב ע'ר	בעל ברית בט"ב שנרחה שאכל פה אם יאמר כהרמ"ז נחם משיב הלכה ח"ב ע'ר
אכל מונות בט"ב אם יאמר נחם בברכה אחרונה רבבות אפרים ח"ב קנ' (ה)	אכל מונות בט"ב אם יאמר נחם בברכה אחרונה רבבות אפרים ח"ב קנ' (ה)	אכל מונות בט"ב אם יאמר נחם בברכה אחרונה רבבות אפרים ח"ב קנ' (ה)	אכל מונות בט"ב אם יאמר נחם בברכה אחרונה רבבות אפרים ח"ב קנ' (ה)
הקנח במצאי ט"ב אין אוכלין בשר	הקנח במצאי ט"ב אין אוכלין בשר	הקנח במצאי ט"ב אין אוכלין בשר	הקנח במצאי ט"ב אין אוכלין בשר

אורח הלכות ט"ב תקנדר	קכב	אורח הלכות ט"ב תקנדר	קכב
ר' יוחנן שאמר אלמלא הייתי באותו הודר לא קבעתי אלא בעשרי, משום דעיקר נשדף בו (תענית כט) ב"ק פ' כיצד הניגל) וזה סוהר ה' ח"ב א: רצבד יוסף י: שארית יהודה (בלוהם) ע: דברי ישראל ח"ה קנ"ז	ר' יוחנן שאמר אלמלא הייתי באותו הודר לא קבעתי אלא בעשרי, משום דעיקר נשדף בו (תענית כט) ב"ק פ' כיצד הניגל) וזה סוהר ה' ח"ב א: רצבד יוסף י: שארית יהודה (בלוהם) ע: דברי ישראל ח"ה קנ"ז	ר' יוחנן שאמר אלמלא הייתי באותו הודר לא קבעתי אלא בעשרי, משום דעיקר נשדף בו (תענית כט) ב"ק פ' כיצד הניגל) וזה סוהר ה' ח"ב א: רצבד יוסף י: שארית יהודה (בלוהם) ע: דברי ישראל ח"ה קנ"ז	ר' יוחנן שאמר אלמלא הייתי באותו הודר לא קבעתי אלא בעשרי, משום דעיקר נשדף בו (תענית כט) ב"ק פ' כיצד הניגל) וזה סוהר ה' ח"ב א: רצבד יוסף י: שארית יהודה (בלוהם) ע: דברי ישראל ח"ה קנ"ז
כדברי ר"י אלמלי הייתי באותו הודר הייתי קובעו בעשרי, ולא עשו כן מטעם וכאו פריצת חוללות, הרי קדושת המקדש לא בטלה שומרי הגהלת ז' (ג)	כדברי ר"י אלמלי הייתי באותו הודר הייתי קובעו בעשרי, ולא עשו כן מטעם וכאו פריצת חוללות, הרי קדושת המקדש לא בטלה שומרי הגהלת ז' (ג)	כדברי ר"י אלמלי הייתי באותו הודר הייתי קובעו בעשרי, ולא עשו כן מטעם וכאו פריצת חוללות, הרי קדושת המקדש לא בטלה שומרי הגהלת ז' (ג)	כדברי ר"י אלמלי הייתי באותו הודר הייתי קובעו בעשרי, ולא עשו כן מטעם וכאו פריצת חוללות, הרי קדושת המקדש לא בטלה שומרי הגהלת ז' (ג)

ק"ל	אורח הלכות ס"כ תקנ"ט	אורח הלכות ס"כ תקנ"ט
ס"כ שחל כשכח אם אומרים את שני המזמורים (קמח וטכ) שנוהגים לומר לפני ערכית במצו"ש רבנות אפרים ח"צ שסכ; דברי ישראל ח"צ א	או לא	משכב הלכה ח"כ כט
במש"כ בטי גדרולות אלישע מה שנוהגים שקורים קורם תפילת ערבית שירת האוינו ולא כן נוהגים כיום	מגילת איכה אם יש לקרוא בכתובה על קלף רבנות אפרים ח"צ קלה (יב)	משכב הלכה ח"כ ל
ה"כ שחל במצו"ש ג"א יהי נועם אלא אומר ווא לציון גואל ואתה קדוש וכולה קידושא כסידרן אצוה"ג שבת שלו תענית ח"יה קיד	לא קראו כלל כלי ס"כ איכה מתוך קלף אם יברכו על קריאתה בברכה כיום רבנות אפרים ח"א שפה; פאז שרן נה	משכב הלכה ח"כ כט
בענין הג"ל	על מ"ש המקנן איכה ישבה בדר ובר שרתי במדינות היתה למס, ה"ל לומר היתה למס שרתי במדינות כמ"ש ברישא דקרא שוקיים מפלחה לעבונה הקדש	משכב הלכה ח"כ כט
במש"כ במג"א אם יש לומר קדיש שלם אחר תפילת י"ח קודם איכה	לפרש מ"ש הראב"ע ו"ל באיכה ב' פסוקי ה"ל וירב בשלש נקודות תחת ויריד מוהבין הכבוד הנוסף עכ"ל	משכב הלכה ח"כ כט
כוס שלמה ח"כ קלי; רצבור יוסף די (ח); רבנות אפרים ח"א שפ	מ"ס חיים (משאש) רכו	משכב הלכה ח"כ כט
ש"ן כליל ח"כ בתפילת מעריב שכח לומר אחר תפילת שמע"ע קדיש התקבל אם יאמר אחרי אשרי ובה לציון	בענין אפירות השוכנו ע"י הויכבר בקל רס רבנות אפרים ח"צ נא	משכב הלכה ח"כ כט
משכב הלכה ח"כ כ; מנחת אוה"ר ס"ב וירח טעם שא"א ויהי נועם כח"כ שחל במצו"ש"ק ולאשר אומר יכ	הורצה לישב בח"כ על הקרקע כל היום אי רשאי נאות דשא לו; עמדי אש ו ס"ק ז; משכב הלכה ח"כ לא	משכב הלכה ח"כ כט
כינו"ס שלא מתפללין בו אם צריכים להודיר הפוכות בטי"ב	לישב על כסא כמכונות אם מותר רבנות אפרים ח"א שפכ	משכב הלכה ח"כ כט
ח"כ שחל ביום א' וגויה על היהודים שלא לצאת חוצה בערב אם מותרים לומר איכה כציבור מבעוד יום	כ"ל לשבת על ספסל ב"ן השמשות רבנות אפרים ח"כ קנה (י)	משכב הלכה ח"כ כט
שמי הקולות שמכנין נרות והדלקות בבהכ"ט ביום ס"ב לילו ויומו עד אחר גמר הקטנות אי שפיר עברי	כ"ן ישיבה ע"ג קרקע בטי"ב דברי ישראל ח"א קנה	משכב הלכה ח"כ כט
לכ חיים ח"צ מח	סדר הישיבה בבהכ"ט בטי"ב עם כלבא רט	משכב הלכה ח"כ כט
כשעת קריאת החזן איכה אם מותר להדליק אבוקה כדי שכל הקהל יהיו רואים לקרות עמו זמן	כשיחשב על האו"ן בטי"ב אם צריך לקום מפני רבנות אפרים ח"צ קנה	משכב הלכה ח"כ כט

ק"ל	אורח הלכות ס"כ תקנ"ט	אורח הלכות ס"כ תקנ"ט
לחריץ ולהשם בחזירים טבכ בטי"ב ובד"כ אם מותר	גנח ורדים, גן המלך קמה; בית דוד שלי; פעולת צדיק ח"א קנה (ק"ל) ח"כ כב	משכב הלכה ח"כ כט
שוטית המוטו"ן ביום התענית אם מותרת	בית יהודה ח; פעולת צדיק ח"כ כב	משכב הלכה ח"כ כט
מנוב ירושלים רוב ח"ה ככלם לשונות המוטו"ן בכל יומי התענית ד"ק בטי"ב עד לאחר תצות היום שא"ן שותין אותו	פרי האדמה ח"א לח	משכב הלכה ח"כ כט
אם יש איסור לעשן בתענה באב	החיים והשלום ע	משכב הלכה ח"כ כט
הו הכומל יט; מחרשים ח"ד קמה; מלמד לתועיל קיב; באר שרים ח"צ עו (יב); יכע	במנוב העצם שנושים רעש חורקים קוצים בשעת אפירות הקטנות	משכב הלכה ח"כ כט
אומר ח"א לו; יחזה דעת ח"ה לס; רבנות אפרים ח"ד קלה (ח); החיים והשלום ע	דברי ישראל ח"א קנה	משכב הלכה ח"כ כט
כ"ל לעשן מה שקורין נציגלה	החיים והשלום ע	משכב הלכה ח"כ כט
לנהגים לומר כסוף שמ"ע הפסוקים הרומזים לשמם אם מותר בטי"ב	רבנות אפרים ח"א שפ	משכב הלכה ח"כ כט
שיש לומר כרנה כהנים בטי"ב בשחרית ובמנחה עולת שמהל (קידר) עט; קרית ונה דוד ח"כ קונ"ט ששי" ז; כוס שלמה ח"כ קיב; רבנות אפרים ח"צ שפה	כ"ל כרנה שים שלום קרית ונה דוד שפ	משכב הלכה ח"כ כט
מדינות אשכנז שוגילין לומר קרוב"ן לטי"ב כשמע"ע אין להונג בציבור ראשון המוחלף אא"ן חשע מאות וכו"ו אם צריך כל שנה לשנותו לפי סדר השנים	שם משמען (פולק) כה	משכב הלכה ח"כ כט
במש"כ המחבר ערבית אומר קדיש שלם אחר	שם משמען (פולק) כה	משכב הלכה ח"כ כט

מי שבויתום בחו"ל לא גזרו בקריאת הפטרה מותר בטי"ב במנחה ועוה לשעול לאחר הוציא להנציג בבידוכים שלום לקראת ההפטרה בברכותיה כמנהג ירושלים אם אין כוח חדש ברכה שאינה צריכה יתוה דעת חייה מ

כ"ל לבין על הבשמים כהנהג או לא מים חיים (משאש) ובר אם אירע כיוה"כ או בחי"ב מילה אם יכרך על הכוס ורשעים לחינוך רבנים (פ"ז) ע"פ; בניצח ואב סוף הלה; פסקי ריקאנטי תקצ"ו; חקרי לב ח"א ק; מים חיים (משאש) וכו'; קריא חנה דוד ח"א כב (ל)

אם היולדת מצריה במקום המילה יברך על הכוס ותשחה ממנו היולדת דברי יוסף (אירגס) י

כ"ל בפירין הבן ככל החכמה חי"ד נו כשיש מילה בחי"ב קורם חצות אם המזגך ילבש טליתו ורובך עליך ר"ח בבבשת לח

כ"ל משי"ב הורמ"א דמותרין ללבוש בגדי שבת לאחר שנמזרו הקנינות ב"ח אב כפ; רבנות אפרים שעט כ"ל אחר חצות אם רשאין המזגך ומותר ללבוש טלית גדול בהמנהג משיב הלכה ח"א חכ

כ"ל לנעול מעצלים של עור זבחי צדק ח"א לז; ידי אליהו חי"ב יז לבעל בריה אם מותר להמזגו בחי"ב ביח יתוה חי"ב פה

כ"ל לענין חספורת של בני בריה על מילה שחלה מרי"ח ע"י אחר ט"ב שאילת יעבך חי"ב כז

מי שגדל לו בן זכר וגמול בטי"ב ואכל, וקודם שאכל הוזהיר לו שלא יאכל ואעפ"כ אכל אם ראוי להכריז עליו בשוק

ר"ח בבבבשת מד

מי שבויתום בחו"ל לא גזרו בקריאת הפטרה בטי"ב במנחה ועוה לשעול לאחר הוציא להנציג בבידוכים שלום לקראת ההפטרה בברכותיה כמנהג ירושלים אם אין כוח חדש ברכה שאינה צריכה יתוה דעת חייה מ

בספר גזר מצרים ט"י כז כתב המנהג פשוט במצרים להפטיר במנחה ט"ב שובה רבנות אפרים חי"ד עז (נט) בענין הפטרת ט"ב שם שם קלה (יג)

בענין סדר התפילה בטי"ב זבחי צדק חו"י חי"ב כב; רבנות אפרים ח"ג תור

אם מותר לעשות בטי"ב דרש של הספר לחי"ח דבר שמאול ט; פיר האדמה ח"א דף מד; רבנות אפרים חי"ד רמו

כזמן הקנינות אם מותר לזכר רבנות אפרים חי"ד קלה (ו) אונן כליל ט"ב יכול לילך לביהובנים לשמוע קריאת איכה או לא משיב הלכה חי"ב כח

אבל אם הולך בטי"ב לביהובנים לשמוע הקנינות כשהוא תוך ג' ימים גזר ארי' יתדא ע"ז; משיב הלכה חי"ב לט

כשחל מילה ביום ט"ב אם מליך קורם מנחה גדולה משום ורי"ח מקדמינן למצוות או יתוה אוהה לאחר מנחה גדולה רי"ח אבהם מא; רשכ"ן ור (וראה משפ"צ)

כשחל פירין הבן בטי"ב אין גזהינן אם עורשים הפירין ביום או כלילה כ"ן השם ככ; מנחה אהרן ט"ב

על דבר מציצת המילה ב"ז בטי"ב ובין כיוה"כ דבר שמאול צח

לעשות המציצה עם י"ן במילה שחל בטי"ב אם

מדוע השמיט המחבר שקורין בחורה בטי"ב רבנות אפרים חי"ב קנה (טו)

אין לנהוג כס"ת בחי"ב רבנות אפרים חי"ג שנט

מפסקי דיני עזת ישראל כבדלן. יג. בחי"ב שחרית אומרים חצי קריש אחר ההפטרה ולא אחר הקריאה; עפ"י הגהת רע"א מלמד להועיל קינ

במשי"ב בסיוורים לומר חצי קריש לפני ההפטרה כיום ט"ב הורב גזר מצרים קורא גזר על זה יסביל עברי חי"ז סז

בענין הגיל רבנות אפרים חי"ג שנו

המפסיר בתי"ב צריך לכרך לפניה ולאחריה, וברכה ר' אין מבין תשי"ר ח"א דף 42, אצה"ג חי"ה מגילה ומה"ז

כידור בענין הפטרת השעה באב בית דוד שלט

כמשי"כ בנהג שא"א פיסוס וקטורת, וקשה מ"יש מבריינא דאיהו מקומן ור"י שאומרים בתי"ב אגודה אויב מדיכ"י יח

כדין שיר של יום בחי"ב למנהג פוזנא מהר"ל רספ"ן קריא ה אות ע"צא

המאחרין להתפלל בטי"ב גם תפילת שחרית אחר חצות היום מה יעשו עם חתקבל ועם אין כאלקטו חק משה לג

בנוסח תפילת ט"ב כשחרית, בענין קריאת כל סדר וזיום. פ' קרבנות והקטורת וכו' משה האייש כא ככ

באמירת תקן בין המצרים ביום יוסף אונק' כא

כמשי"כ בקנינות יעלי זבחי חמוריה ופירייה בבוריה', הלא פירין כבוד נהג גם בדה"ז ואי"כ

במקום שנהגין את שטחו הכותלים בטיט וסד כסיר וצובעים בצבע חירות שנה בשנה בצבע הלוח אם צריך שיר אמה על אמה

התעוררות התשובה ח"א ק"ג

מה שערשין בביתם אמה על אמה שחור וזכר לחורבן אם יוצאים בזה

רצבון יוסף י' (יב): אגרוה משה ח"ג פו

האמה על אמה וזכר לחורבן אם דקא בבית או יכול להיות כפורחודור

משה הלכות ח"ה צא

הסד כיתבניס בסיד שצריך להוציא אמה על אמה ויותר צריך היכר בית שבני אדם רגילים שם לבוא חזיר

מח"מ מרדכי (מק"י) שיר שלג

מי שבונו הבית מדרש ח"ת דרכים אם חייב לעשות היכר וזכר לחורבן ביהמ"ק אמה על אמה כמפורש הדין בבונה בית

לכ חיים ח"ג קכא: מנחה אלעזר ח"ג טו

אם צריכין לשירי שלא לסוד אמה על אמה בבנין של מצוה באהלים של צדיקים

מנחה אלעזר ח"ג טו

קנה בית ולא היה שויר גבר הפתח צריך לקלוף אמה או לא

דרכיו ח"ב תרמ

קנה רק חזר אחד אי צריך לשירי אמה בלי סיד או דקא בקנה בית של כמה חדרים

שאלת יעבץ ח"א קס"ט

לקח חצר מגוי כוה"ז ממשיכה אי מחייבין לי לקלוף משום זכר לחורבן

בגרי ירוש (קרישפין) כג

וד בחזר קטן שכנו מאת בעה"ב וזר בחזר גדול שדרכו הולכים לחזר הקטן, אם מחוייב השוכר לעשות שירי אמה על אמה גם בחזר הקטן

מגיל השן טז

הבונה בית ע"מ למכור או להשכיר אם חייב להשאיר אמה וזכר לחורבן

אגרוה משה ח"ג פו: משנה הלכות ח"ה צא

אם מותר לאכול הבשר ששטח בטי"ב בבוקר, מפני שנהגו העם שלא לשחוט

רשב"א ח"א שו

אם אין לשחוט כמנצח"ק ליל חצות ח"ב שנהגה

כזה מופר קב

אם מותר לשחוט אצל קצבים ישראל כליל ח"ב מח"מ ש"ק רפח: מח"מ בריסק ח"א קל"ז

בדמה מסוכנת בתי"ב שאם לא ישתנה היום תחמת האם מותר לשחטה בתי"ב

רובות אפרים טו (ד)

לשחוט עופות כליל ח"ב כמנצח"ש אם מותר רשב"ן קצו

אם אומרים צידוק הדין בטי"ב

משכיל הלכה כה

בערב טו כאב אחד חצות אם אומרים צידוק הדין משכיל הלכה ח"ג כו

ביאור ביצור לשבח נחמו

בני ציון (אית"י) לג

תקם לעשות זכר לחורבן

הא דתנא אין מסיידין וזכר כוה"ז אם עבר וסיד או צריך לקלוף כל הכתלים או רק אמה גבר הפתח

דרכיו ח"ב תרמ

הבונה בית אבנים ורוצה לצאת ידי חובתו לשירי זכר לחורבן ואין מקום גבר הפתח מה יעשה

גור ארי יהודה לג

אם צריך להוציא לשירי אמה על אמה גבר הפתח זכר לחורבן

משכנות הרועים יח: וזכר יהושע ח"ב צג: או

נדבון ח"ג טג: רובות אפרים ח"ד קלז: קין

תורת בולגה ח"א קי

כנ"ל אי מוכרח להוציא כלי בית או סג כלי ציור ערובת הבשם קטס

אם מותר לאכול קורם מצוות מילה ופדיון הבן מח"מ ח"א רפח

מח"מ ח"א רפח

כמנצח"ב חכ"י דדקא בטי"ב שנהגה היה מקל"ר יעבץ שלא להשלים אבל לא בטי"ב שחל באחד מימי השבוע

מנחה יהודה לכ

טי"ב שאינו נדחה אם אבי הבן, המוחל המסנך פוסקין או משלימין

כרם שלמה ח"ב ק"א

כנ"ל אם בעל הבית והמוחל מותרים לאכול אחד המילה

דברי ישראל ח"א קג

בענין תענית שעות (נכון לבעל ברית בטי"ב) אבני שהם (טומשו) ח"ד לו

מילה שחל כיום אי טי"ב אם בעל הבית משלים תעניתו

הושב משה לו

כנ"ל כספ"ק מילה בטי"ב

שם

מי שהוא בעל ברית כיום שמת אביו אם מותר לו לאכול בסעודה הביתית

בית דוד שמו

כשאירעה מילה בטי"ב שנהגה ליום אי מותרין להמחול והמסנך לאכול

שאלת יעבץ ח"ב כג: ידוע אושר ח"א לג

לבעל ברית אם מותר לאכול בתי"ב הנדחה

ר' שלמה לבית הלוי כ: פסוד אש"ו ס"ק

ז: מנחה כיוון פג: בית אב פכ: גלי יס טו:

התעוררות תשובה ח"א ק: פעולת צדק ח"ג

קסו: ידוע אומר ח"א לג

בתי"ב שנהגה והיה מילה כיום אי ואכלו כשר רשות יין עפ"י מורה אי שהורה כן אי ראוי לקנסו

שאל ומשיב מח"מ לט

כנ"ל לאוכל עם ר' אנשים

הד"ר לט

השוכר בית אם צריך לקלוף

אגרת משה ח"צ פו

מה שהגוי לשכור כלי חרות החזקה אם דקא כלי זמכות או אפי' כלי חרס

אבן השתם זמ"ע נא"כ

מה המקור שנהגין לשכר כלי חרס בעת התנאים

יורדש רצחור כו

כספם המגנה לשכור כלי בתנאים תופה

אינן ארי קיט

איסור שתיית יין הוא בכל מיני זמר וזכר לחורבן

אצה"צ ח"י יא סופה קמד

מיני זמר האסורין והמותרין בזמן הזה

אצה"צ ח"י ניסן ט"רכ: אגרות משה ח"א

קמו (ראה מענה לאגרות): באר שרם ח"צ

סכ: או נדברו ח"א מה: שבת הלוי ח"י טו:

פאט שרד נ: עשה לך רב ח"צ ד: בית אביי

ח"י ז

איסור ללמד בנות בכלי זמר

שבת הלוי ח"י טט

פח שקורין חנכ"ה אם נקרא כלי זמר

הזיים השלום קב

לשמוע מוסיקה כל השנה אם מותר

להחצות משנתו ע"י קול זמר אי שרי

באר שרם ח"צ סכ

כ"ל שמיעת מוסיקה בנסחית או של מוטלמס

עשה לך רב ח"צ ה

שירה חמדה ששמצעם דרך מיטפיקורדו רדיו

פסיפון וברומה אם דעה כשמיפה מכלי זמר

צ"ח אילעזר ח"טו גל (ד"ח): יחזה דעת ח"א

מה: או נדברו ח"יז נח

השירה כפח אם אמור אפילו שלא על היין

או נדברו ח"יז נח

אם מותר להחלל כחול בסידעת גיגון העוגב

הנקרא אוצול או לא

לשמוח שמחה של מצוה כה"ח אם מותר

דברי מרדכי (פרי"ד) מה: בני ביט טו

לשיר גיגון של שמחה כ"י שלא ליפול לעצבות

אם מותר וכן שיר געגועים לך

משנה הלכות ח"י קו: או נדברו ח"יז נח

אם יש להקפיד לדברי מ"ד שמותר לשיר רק

השירים שנתקנו על הסעודה

או נדברו ח"י יא טכ (ה)

לשיר שירים עם פסוקים אם מותר

להורות מן ח"יז מדימו

אזה (ברכות לא) אמור לאדם שימלא פיו שחוק

בעוה"י

שלמח חיים ח"א מה: שבת בנימין ע' 120

נשבע שלא יעשה שחוק משום שאסור לאדם

למלא פיו שחוק בעוה"י אם יש להזהר לו מחשש

שכא יפתנו צדו רעבור על השבטעה

רשב משה ח"צ לרח

תקסא דין הרהור ע"י יהודה וירושלים והמקדש

בחורבנה

במש"כ הטור הרהור ע"י ישראל בחורבנה אמור

וכי הרהור ע"י יהודה אם צריך לברך

קול נהל נא

קרעה על חורבן ע"י יהודה וישראל בזמן הזה

משב מלחמה ח"כ קמא: יגיד חודה קיג

ע"י חכרון אם דעה ככל ע"י יהודה לענין קרעה

ראשית בברית ס

הרהור ע"י יפו בחורבנה אם חייב לקרע כרץ

ע"י יהודה

מקום שמבחינה ארכיאולוגית היה בו יישוב יהודי

לא הזכיר זה הכ"י והדמ"א

גדול בהקפדת רב שני אחי משני יהודה שנהרבה

ע"י הורמאס מספר שנים לאחר החורבן וגם כיום

אין בו יישוב יהודי אם חייבים לקרע

קיבץ פסקי הל' צבא פ"י 3

אם לקרע היום על ראיית ירושלים

אגרת משה ח"י ע (יא)

בענין מקום הצופים ועתה בזמננו אין מציאות

לפנישת המקדש תחילה

מי שראה את מקום המקדש ממקום שהוא רחוק

מן הצופים אם צריך לקרע

אגרת משה ח"צ מה

בראות את הכותל המערבי אם צריך לקרע

שאל תשאל ח"צ תג: בית מרדכי לג

בענין קרע על מקדש ומוסין על ירושלים

בית אברהם (אשכנזי) קיח

הרהור ע"י יהודה, ירושלים, וביהמ"ק בחורבנה

— דיני קרעה הברכות שאומר בה"ח

באר משה ח"י בני איי חור"ל תקסא: רבנות

אפרים ח"צ שפ"ה

בין שאין להערים ח"י להפיק עצמו מחיוב

קרעה כשזוהר ירושלים וביהמ"ק שייבנו כב"א

פאט שרד נ

הרהור ע"י יהודה וירושלים ומקום המקדש

בחדשים אם יש לקרע

לבוש מרדכי מהר"ת קע: בצל החכמה ח"ה

יב

הרהור את מקום המקדש בערב שבת ופורים אם

חייב לקרע

בצל החכמה ח"ה יב (ח)

פוח הרהור את מקום המקדש כס"ז, וכן כרץ

הרהור כ"י, אם חייבים לקרע

לא הזכיר זה הכ"י והדמ"א

אורח משפט קלו

בן הסמוך על שולחן אביו ובגדיו הם משל אביו

אם רשאי לקרע בבואו למקום המקדש

להורות מן ח"יז לט

הדר בירושלים ועבור עליו ל' יום שלא ראה מקום

כיהמ"ק אם חייב לקרע אח"כ כשראה

דכ"ז ח"א תבמו

מי שראה מקום המקדש ממקום שהוא רחוק

מן הצופים ובתוך ל' יום ראה מקדוה אם חייב

בקרעה

אגרת משה ח"צ מה

לא ראה ירושלים ל' יום אי חייב לקרע מדינא

משנה הלכות ח"י קי

כ"ל על ע"י יהודה וירושלים שלא ראה ל' יום

דברי יואל ל (ו)

אם מותר להכנס לעליות הבנויות סביב לבית

המקדש שחן בוללות לחת המקדש על גבי זיזין

גזוהרשאות, לפי שראית שנהגו בה היתר נאין

מוחה כ"דן

דכ"ז ח"כ תרצא

בענין חובנס כה"ח למקום המקדש אם חייב כות

חשונה חן יו: שובה ישראל כה"י פנינים

בשיטת הרמב"ם (בית הבחירה פ"ז) שקרשה

לעזיז לבוא, ולהלכה אם גם הראב"ד נקט

כורמב"ם

הר צבי יר"ד קרובות כה"י (נ"ד)

בענין מצוות ודרישה בזמן הזה

צ"ח אילעזר ח"י ה

אודות בנין בית המקדש העתידי

צ"ח אילעזר ח"י ז (ג)

בענין הלכה לכותל המערבי

דברי אפרים אילעזר ר"ח השפ"ו

לככם במצואי ת"כ בלי שיישי

קבלתי שאלתו כשהו שהל' ה"ב יום חמישי
שמחתו לככם בצעירי מפני כבוד השבת.

אם הדינת מחיל כבר ממוצי הצום, או שרק צריך את
בבוקר של ע"ש התירו לכבוד שבט, שאין צריך את
להחמיר צד חצות, ובאיז' (סי' הקצ"ט ס"ג ל"א) אולי
כתב בדפוס יום ה' מתוך לחספתו בשחרית של
ע"ש, וכן בקיצור סי' (כל' קל"ד ט"ב) כתב דאם
יום העשרי חל בע"ש אותו לכנס מיד בשחרית
לכבוד שבת, ומשמע דבמצואי הצום לא שרינן און
לכבוד שבת, וכלוח ארץ ישראל מהגדרת
סי' קצ"ט נכתב י"ב שהיה רוב המקור.

אמנם בסידור עיבוי מבואר שמתח מיד, וכך בספר "הלכות בין המצות" (מהגרמניסטי) קארפ שליס"א מביא שלכבוד שבת מותר לילך ששי, ועוואה דהטעם הוא שהיה חקנת עוואה הוא לכנס ביום חמישי ואם ממחר נמצא שמקל, והתשובות "אכן ישראלי" (מהרמ"ה) הוראב"ד דעה"ק זצ"ל) פשוטא ליה שמתן רשאו קסום לחמיר.

וְלַמַּעֲשֹׂה נִרְאָה חֵלֶק בּוֹדֵה, שֶׁאִם מִכְבֵּס לִכְשֵׁי
 שָׂבֵת, מִוֹתוֹת כִּיּוֹן שֶׁעֵדֶק הָאֹמֶץ
 בְּמִצְוַת חִי' אֵינוֹ אֵלָּא מְגֻזֵּל כֶּשֶׁר לְבַד וְאוֹתוֹ אֵינוֹ
 מְרִידָנוּ, וְכֵן עוֹד דִּישׁ חֻלְלֵין דְּאֵין מִמֶּנְהוּ כֶּשֶׁר
 נֶאֱסָר אֵלָּא בְּבִבְרוֹ וְיֵין וְלֹא בְּכִיבּוֹס (עֵינִן בְּהֵן)
 חֲתָנָהּ דִּי"ה עַד חֲצוֹת הַיּוֹם, כּוֹה יֵשׁ הֶלֶקֶל
 צוּרֵה לְהַחֲמִיר, וְגַם אֵין צוּרֵה לַעֲמֹס בְּשִׁטָּה
 וְלִכְבֵּס רֵק מֵה שֶׁעֵדֶק לְשֶׁבֶת, אֵלָּא אִם יֵשׁ
 חֻלְלָה שֶׁעֵדֶק לְשֶׁבֶת מִוֹתוֹת כְּבֵד לִכְבֵּס

החלוצות נוספות באותה מכונית, אבל בגדים ממין
אחד שאינם לצורך שבת כלל לא יכנס עמהם.
שביליה נדחה הדבר רק מפני כבוד שבת ואיך
להחזיר לכנס דברים אחרים אלא מאותו מקור
שמכנס לצורך שבת.

אמנם כיום ששי בבוקר, וקל יותר ממוצאי ח"י"א
(וכדוהין בת"י שגדשה שמשי בשבתות)
(מ' תקצ"ז) שמוה"ר לאב"ל בשר ושלוחת יין
כיום שני אבל במוצאי ח"י"א אסורין מפני אבילות
של יום), לכבוד שבת בודאי הותרה, ואם כן נראה
שאם יש שם דבר הדרוך כיבוס לצורך שבת מכבס
עמו כל דבר ואפילו ממין אחר.

אשר נוסעים לדרך, ואז מותר בכל אופן ואין צורך להחמיר.

היה אמת שאין לזכרם אלא יסוד מעיק הדיון, אך כדאי הוא בית קשינו להחזיר בו לשאשש.

[illegible]

הכאוב לעומים. ומה
טענו התגוררים לו?
למפוללים ואף
למרות שהפגעו
מדות המכשע לו
מקור מרת הזה
על חורבן הבית מה
האכלים שישע וקונו
וחושדם על קהל
לחטיף אצטובלס
מבית חרע נגזר היה
בקהלות ובת

י"ע"כ ראוי לבער
 המנהג הרע מקרבנו,
 אותם הנערים
 ומשרתים שזורקים
 ומכין לחבירו, ומשמחים
 בתשעה באב כאילו
 הוא יום טוב, בבית
 הכנסת שלנו, בשעת
 הקינות, ומוטל להשגיח
 על זה חכמי ופרנסי
 הדור, לגדור גדר
 ולקנוס וללקות לאותם
 פושעים בגופם. ואל
 יהיה נשיאת פנים
 בדבר זה. ידוע: כל מי
 שיש בידו למחות ואינו
 מוחה וכו'

כשהייתי בן חשע שנים הייתי תמה על המנהג
 המוזר, ומתבייש בפני עצמי: איך זה ייתכן כי ביום
 אבל האומה... יקומו הילדים ויצחקו לפנינו
 בקוצים וברקנים, ואף אחד מקהל המתאבלים,
 ומהם רבנים חשובים, תלמידי חכמים ואנשי
 מעשה, אינם מוחים כלל. הוא פנה אל אביו,
 ושאל אותו על כך. ואביו השיבו שהמנהג כבר פשט
 בתפוצות ישראל, ושהוא ראה מנהג זה בימי נעוריו.
 בערים שונות באוקראינה, פודוליה, ובסרביה.
 ופעם, סיפר אביו, שאלתי את המלבי"ם על המנהג,
 והוא השיבני כי הרבנים מניחים לנערים ולילדים
 להשתולל בעת הקינות, כדי שיבינו שבעת אבל על
 ירושלים יש לקוות לשמחה. זאת משום שאבלנו
 על ירושלים הוא אות וסימן לכך שהיא לא "מתה"
 וארצנו עוד תשוב לתחיה מחודשת, שאילו הייתה
 בבחינת "מתה", הרי "גזירה על המת שישתכח מן
 הלב".

הרב משה צבי נדריהו רואה את מנהג זה
 כהוספה במנהגי האבלות, ומעיד שגם בעיירות
 קנייז' וקרוטשה הוסיפו בתשעה באב למנהגי
 האבלות קטיפ של "שישקעס" (איצטרובלים)
 והשליכום זה על זה.

עדות נוספת יש באמתחתנו: גם על העיר
 סעלץ שבגרוזיה. שם אספו הילדים חרולים, ואגרו
 אותם בשקים. ובזמן אמירת הקינות, הלכו הם
 לעזרת הנשים, ומשם זרקו חרולים לעבר זקניהם
 של המתפללים.

כדי להפיג את העצבות

כנראה, נעשתה זריקת ה'בעראלאך' כדי להפיג
 את העצבות, שלא ירבו באבלות יותר מדי.
 למעשה אין בתיאורים אלה הסבר למנהג זה,
 וכנראה עשו זאת כמעשה קונדס בלבד, ואף על פי
 כן, כפי שנראה בהמשך, יש להם על מה שיסמוכו.
 בעדות הבאה אנו מוצאים גם נסיון לתת סיבה
 אפשרית למנהג החרוג הזה. כמו בקהילות רבות,
 גם בעיירה מארקולשטי שבבסרביה, היו הילדים
 ובחורי בית המדרש, ולפעמים גם אברכים חסידים,
 זורקים חרולים על פניהם וזקניהם של באי בית
 הכנסת. וכן מספר הרב יהודה ליב הכהן מימון
 בספרו: "אודה ולא אבוש, בהיותי בן שש שבע
 שנים, השתתפתי גם אני ב"משחק" זה, אבל

מעשה נורא התרחש בעיר סלונים, וכפי שתיעד זאת הצדיק הירושלמי רבי אריה לוי ביומונו: "לאחר חג הסוכות החלטתי בדעתי בע"ה לנסוע ליישיבה בסלאנים, יחד עם רעי הרב ר' אלתר הלר... בבואנו לסלאנים, נתקבלנו ב"ה ליישיבה, וחיזרנו על הפתיחה לבקש ארוחות (ימים)", כן היא דרכה של תורה. דבר אחד רשום בזכרוננו מאותם ימים. בליל תשעה באב, בעת אמירת "קנינות" ביישיבה, זרקו נערים שובבים שיסקס (אצטרובלים), כשהגר"י חריף יושב על הארץ ואומר "קנינות". נפלו השיסקס בזקנו של הגר"י והתחיל לצעוק בקול מז: "בית מקדש נשרף, בית מקדש נשרף". ואכן בלילה זה אחר חצות נפלה דליקה בשכונה, ונשרף הבית עם הגערים, ובט' באב, אחר אמירת "קנינות" הביאו רק את האפר לקבורה.

רבי אליעזר אוקרי מציין סיגוף זה כדבר שאינו נחוצו לתלמידי חכמים אלא לבעלי בתים. רק לאחר מכן, בשלב מסוים, נהפכו היוצרות, והקוצים נזרקו שלא לצורך עיני עצמי, כי אם לשם מעשי טובות. כפי הנראה, בדורות האחרונים כבר לא נוהגים לזרוק בעראל-אן, ואת מקומם תפסו האצטרובלים.

לבער המנהג הרע

הערות: (2) צמח זה מכונה גם בשם: חרולים (רש"י כתובות נג, בד"ה שקילא טיבוחדן). קוצים (רש"י ד"ה שקילא, שבת סג; בביתא כט; ובבא קמא פג), שיסקעס, יאצדון
יס, בובקעס, חיורין, ועוד. בסדר הקנינות לתשעה באב מחזירים החרולים בקינות של המהר"ם מרוטנבורג (קניה מא, שאלי שרופה באב').
עד או עדינה תתי שוכנה ברוב השקט. ופני פרחי האל כסו חרולך". ובסדר הקנינות המבואר (עמ' קצג) ביאר: "את, מכלות אדם, המתעדת בשלוה, עד מתי שוכנת ב'
השקט, זפני ציערי ישראל כאילו כסו פניהם בקוצים על כסו חרולך". ובסדר הקנינות המבואר (עמ' קצג) ביאר: "את, מכלות אדם, המתעדת בשלוה, עד מתי שוכנת ב'
בסופו. (4) תורת מנחם, התועדות תשי"א ח"ג עמ' 262. (5) ראה ליקוטי סיפורים (להרח"ח ח"מ פערלוב), עמ' נג, ובשמחות וסיפורים (להרח"ח דפאל וחמן כהן), ח"א,
38. (6) ספר המנהגים (חבר') עמ' 48 וש"י. (7) הצמח צדק נהג לקרוא לחינוך בנינו "חרוזינים הקדוש" ספר המנהגים, שם. (8) קרא עלי מועד איכה א, טו.
(9) תרגום הסיוור שמחת כל אדמו"ר הר"י, מוצאי ח"ב (נדחה) תשי"א מופיע בפני טעמי הדברים ומקורי הדברים (תולעת אשכול) עמ' דצה. (10) אי' בירוק, זכרונות
ובנו, עמ' 347. (11) מה שראיתי, זכרונותיו של יחזקאל קוטקי, עמ' 180. (12) שריץ סי' תקנ"ט, "וברמ"א, ועיי' בנוקבי אור"ח שם, ובדרכי חיים ושולם אות תר"פ. ועיי' גם
ישראל תורה (ח"א) עמ' ג' ד סעי' יג באריכות. אך כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש ז"ע כתב באגרות קודש (ח"א עמ' ט) עיי' בנוקבי אור"ח שם, ובדרכי חיים ושולם אות תר"פ. ועיי' גם
העבר עמ' 73. (14) הגה"ח יוסף שמחה גינזבורג, המכתרים, גל' שטו, עמ' 16. (15) למען ציון לא אחשה (ח"א) עמ' 103-104. (16) מכות כד; בסופו (17) החילים לא, יג, ברג
נח; מועד קטן ה; ומסתכ סופרים כ"א. (18) שחר אורו (עמ' 23) פה, ע"א. (19) ש, רו, איש צדיק היה, עמ' 23. (20) מ, בניהו, עמ' 23. (21) שם, עמ' 360. (22) לרי' ועליל ח"א, סי' קנה, בסופו. (23) ש, ע"א. (24) לאדמו"ר בעל "מנחת אלעזר" ממונקאטש, אות תרס"ד. (25) תענית כט, והיי' שקיבלו מימרה
(21) שם, עמ' 360. (22) לרי' ועליל ח"א, סי' קנה, בסופו. (23) ש, ע"א. (24) לאדמו"ר בעל "מנחת אלעזר" ממונקאטש, אות תרס"ד. (25) תענית כט, והיי' שקיבלו מימרה
בפשותו ושולל כל שמחה והוללות בח"ב. ועיי' מאמרו של הגר"ש עיינבוטקי בקובץ תורה שעל פה (מוסד הרב קוק), חוב' מא עמ' נג. (26) תקנו, כ. (27) מנהגי פרוקפו
סי' תתפג. (28) מסכת תענית, עוניי תשעה באב (מהר"א אלברט הוצ' אוצר הספרים), עמ' רסה. (29) תענית לו. (30) שירת אהל אברהם (מונקאטש תרנ"ט) יג, ע"ב. (31) או
תקנ"ט, סי' כב. (32) ועיי' י"ד פלשטיין, יד בבין המצרים, (בני ברק תשנ"א) עמ' קלג, שהארץ בנושא: "איסור חמור לדורך 'בובקעס', וכדו". (33) סו, י. (34) תענית לו.

שבעה דנחמתא

הרב דוד דב לבנון

נערך על ידי הרב

מוקדש לעלוי נשמת
אשר בן חיים

שבעה השבתות שלאחר תשעה באב, שנמשכות עד ראש השנה, נקראות שבעה דנחמתא, על שם שבע ההפטרות של נחמה שאנו קוראים בהן. נשאלת השאלה מה משמעות הנחמה אם עדין בית המקדש חרב, וישראל סובלים ייסורים קשים, ובכל זאת אנו מחזיקים בתקנת חז"ל וקוראים את דברי הנביא "נחמו נחמו עמי" ומתנחמים!!

"עבודת ישראל" 1 מסביר את משמעות שבע השבועות הללו, כבניין מלכות השכינה מחדש, לאחר שנחרב כביכול בחורבן הבית, וזה בה לידי ביטוי בשנה המתחדשת, (כעין שבעת עמודי הבניין, "חצבה עמודיה שבעה") 2. ולפי זה אפשר לומר, שכל שנה ושנה נבנה נדבך נוסף בבניין בית המקדש שעתיד להבנות, ובכך אנו מתנחמים שמכאן והילך מתחיל תהליך של התחלתא בגאולה.

אולם נראה להסביר יותר לעומק את משמעות הנחמה, שהיא נובעת מתוך התבוננות בפרקי הנחמה, שמראים את אהבת ה' לעמו, שמקרבת אותנו בעבודתו אהבה אל הקב"ה, עד שאנו רוכשים מבט חדש על כל מה שקרה לנו, שהיו אלו ייסורים של אהבה, כאשר ייסר איש את בנו ה' אלוקיך מייסרך, וגם הקב"ה מתחרט על מה שייסר אותנו כמבואר באותם פרקי נחמה, ונוצרת כעין "התפיסות" הדדית בין כנסת ישראל לקב"ה, משל למה הדבר דומה לאיש ואישה שהיה ביניהם משבר אימון וחזרו לאהבת קדמונים שלהם, ואף ביתר שאת ויתר עוז, ועל כל פשעים תכסה אהבה. כך אנו חוזרים ומרגישים בימים אלו כלפי הקב"ה יחס של קרבה כמו הרעיה אל הדוד וחוזר חלילה, ורמז לכך בראשי התיבות של חודש אלול: "אני לדודי ודודי לי", היינו, שבחודש זה אנו מתקרבים אל הקב"ה בחינת הדוד והרעיה. ולכן ההפטרה האחרונה של ז' דנחמתא היא "שוש איש ב' תגל נפשי באלוקי ... כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה", משמע שהתכלית של שבעת השבועות, שהקב"ה יגל בנו כחתן עם הכלה. ואם כן שבעה השבועות הן כספירת שבעה נקיים של אשה המטהרת לבעלה כדי להתחבר אליו, בראש השנה יום חתונתו (זמן המלכת ה' משול לקידושין, שבו מתקדשת האשה בברית לבעלה, וכפירוש הר"ן, ע"י שמפקרת עצמה לו הוא קונה אותה, היינו ביטול עצמי של הכלה שדומה להמלכת ה'), וביום הכפורים יום שמחת לבו במתן לוחות שניות, והביאני המלך חדריו בחג הסוכות, להיות עמו בצילא דמהמנותא. והדבר מקביל לספירת שבעה השבועות לפני מתן תורה בשבועות, שע"פ האריז"ל הן כספירת נקיים של טהרה להתחבר לקב"ה בקבלת התורה שמשולה לקדושין. אלא שבלוחות ראשונות היוזמה העיקרית היא מצד הקב"ה שקורא לנו לקבל תורה, ואף במידה מסויימת כופה עלינו את ההר כגיגית לקבל את התורה, ובלוחות שניות היוזמה העיקרית היא מצד ישראל ששבים בתשובה ומבקשים את ה', ומכאן משתלשל גם המנהג של בנות ירושלים שהיו חולות במחלות בט"ו באב וביוה"כ ואומרות בחור שא נא עיניך וראה את מי אתה בוחר, יוזמה של הבנות המבקשות את החתן שיתרצה להן.

כמובן אין הדבר קל כל כך להבין שאהבת ה' אלינו קיימת גם לאחר החורבן והגלות, קשה לקבל את העובדה שלקינו בכפלים כאמור "לקותה כפלים בכל חטאותיה", ולכן אנו מוצאים שישראל לא קבלו ניחומים מהנביאים, עד שהקב"ה בעצמו בא ונחם אותם.

וכך מובא במדרש (ילקוט שמעוני ישעיהו רמז תמג)

"א"ל הקב"ה לאברהם לך נחם את ירושלים שמא מקבלת ממך תנחומין, הלך אברהם ואמר לה קבלי ממני תנחומין, אמרה לו היאך אקבל ממך תנחומין שעשיתני כהר שנאמר בהר ה' יראה, הלך יצחק וא"ל קבלי ממני תנחומין א"ל היאך אקבל ממך תנחומין שיצא ממך עשו הרשע שעשאני שדה ובניו שרפוני באש. הלך יעקב וא"ל קבלי ממני תנחומין אמרה לו היאך אקבל ממך תנחומין ששמתני כלא הייתי אין זה כי אם בית אלוקים, הלך משה ואמר לה קבלי ממני תנחומין, א"ל היאך אקבל ממך תנחומין שכתבת עלי קללות וגזירות קשות שנאמר מזי רעב ולחומי רשף, מיד הולכים כלם לפני הקב"ה ואומרים רבש"ע אינה מקבלת ממנו תנחומין שנאמר עניה סערה לא נחמה, א"ל הקב"ה אני ואתם נלך וננחמה הוי נחמו נחמו עמי נחמה עמי (עמי בחיריק)".

נראה שישראל לא מתנחמים מהבטחות הנביאים, מפני שהם חיים בפועל את נבואות התוכחה, ואין בהבטחות הנחמה שיתקיימו לעתיד לבוא בכדי ליישב את דעתם, שהקב"ה גם עתה באומן אהבתו אתם. ורק כאשר הקב"ה בעצמו פונה עליהם בדברי נחמה הם משתכנעים שהוא אוהב אותם גם בשעת קלקלתן וניבולותם.

והנה בהמשך המדרש אנו מוצאים, שהקב"ה כביכול מתנצל על שפגע בישראל, וז"ל:

"[הקב"ה אומר] אין ראוי לילך אלא אני בעצמי, מפני שעברתי על מה שכתוב בתורתי: לא תעבוד בבכור שורך, ולישראל קראתי בני בכורי ישראל. ואמרתי להם הביאו צואריכם בעול מלך בבל. כתבתי בתורתי: לא תשנא את אחיך בלבבך, ואנכי שנאתיה ע"כ גם עלי לפייסה, כתבתי בתורתי: לא תסגיר עבד אל אדוניו, ואני מסרתים לעובדי אלילים, שנאמר: אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם, כתבתי בתורתי: לא תכלה פאת שדך, ואני כליתי בם חמתי, שנאמר: כלה ה' את חמתו, כתבתי בתורתי: שלם ישלם המבעיר את הבערה, ואני הצתיה באש, שנאמר: ממרום שלח אש וגו', ואני עתיד לבנותה שנאמר ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב וגו'. מיד ילך הקב"ה אצלה ויאמר: בתי כל כעס זה למה!! אומרת לפניו: רבש"ע! ולא בדין אכעוס שהגליתני בין האומות וקללתני קללות רעות ולקיתי עד שנעשו פני כשולי הקדירה ובכל זאת קדשתי את שמך הגדול!! אומר לה הקב"ה: כנגד זכויות שעשית חובות עליך שעברת על מה שכתוב בתורה: כבד את אביך ואת אמך, ואת כתיב בך אב ואם הקלו בך, כתיב: שופך דם האדם וגו', וכתיב בך: אנשי רכיל היו בך למען שפך דם, כתיב: לא תרצח ולא תנאף, וכתיב בך: אלה וכחש ורצוח וגנוב ונאוף, אמרה לפניו: רבש"ע! כיון שהגליתני בין האומות בדין הוא שלא אשמור שבת ואקיים המצות שלך, א"ל: בתי הגיע זמנך להגאל, וכו'".

מה משמעות הדברים שאומר הקב"ה כביכול שהעניש את ישראל שלא כדן, "השופט כל הארץ לא יעשה משפט!! אלא כאשר ישראל חוזרים בתשובה ועוקרים את החטא, גם הקב"ה כביכול חוזר בתשובה על מה שהעניש אותנו, ואלמלא היו חז"ל אומרים זאת לא היינו מעיזים לומר זאת, שיש בחינה של תשובה אצל הקב"ה³.

בסוף הדיאלוג הזה אומרת כנסת ישראל "כיון שהגליתני בין האומות בדין הוא שלא אשמור שבת ואקיים המצות שלך", נראה שרצונם לומר, שקשה לקיים את המצוות בגלות, אם זה מפני הגזרות המעכבות ואם זה מפני שבחז"ל המצוות הן רק בבחינת "הציבי לך ציונים", ואינם באותה רמה שהיו יכולים לקיים בארץ, ולכן באה התשובה של הקב"ה "בתי הגיע זמנך להגאל"⁴.

וכך אפשר לפרש את סדרת ההפטרות דנחמא, הקב"ה שולח מנחמים שינחמו את ישראל עמו, "נחמו נמחו עמי יאמר אלוֹקֵיכֶם" (עמי בחיריק). אבל ציון אינה מתנחמת מהם ואומרת "ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני", והקב"ה מרגיש שאינם מתנחמים בחינת "עניה סוערה לא נוחמה", וממילא פונה בעצמו לנחמם "אנכי אנכי הוא מנחמכם", ובמה הוא מנחמם "רני עקרה לא ילדה", אך גם זה אינו מספק את ציון שאינה חפצה בטובות של ריבוי בנים אלא בטובה רוחנית של שוב ה' ציון, וקרבת אלוֹקֵים לה טוב, כפי שמובא בפסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה כב:

"למטרונה שהלך בעלה ובנה וחתנה למדינת הים. אמרו לה באו בנייך, אמרה להם ישמחו כלותי. הרי חתניך, אמרה להם ישמחו בנותיי. כיון שאמרו לה הרי בעליך, אמרה להם, הא חדו חדו שלמה. כך הנביאים אומרים לירושלם בנייך מרחוק יבואו (ישעיה ס: ד), והיא אומרת להם, ישמח הר ציון (תהלים מח: יב). בנותיך על צד תאמנה (ישעיה ס: ד), והיא אומרת להם, תגלנה בנות יהודה (תהלים שם מ"ח). וכיון שהם אומרים לה, הנה מלכך יבא לך (זכריה ט: ט), היא אומרת להם הא חדו חדו שלמה, שוש אשיש בה' וגו'."

ולכן אומר לה הקב"ה "קומי אורי כי בא אורך", כאן מדובר על אורה הרוחני של ירושלים "אורו של עולם", והיחס בין כנסת ישראל לקב"ה, שהקב"ה קורא לה "אורי" והוא אורך ציון. ע"פ המדרש (פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה כא) "אמר הקב"ה לישראל: בני, הואיל ואורי הוא אוריכם, ואורכם הוא אורי, אני ואתם נלך ונאיר לציון, קומי אורי כי בא אורך".

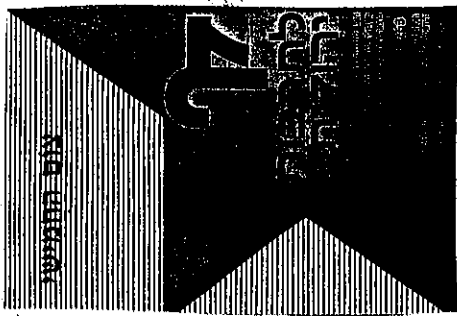
ואז באה שלימות השמחה שמשוש חתן על כלה "שוש אשיש בה' תגל נפשי באלוקי כי הלבשני בגדי ישע מעיל צדקה יעטני כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה".

1 לרבי ישראל המגיד מקוזניץ תלמיד המגיד ממזריטש, בפרשת דברים.

2 בפרשת דברים, מסביר שתקון עולם במלכות ש-די נרמז השם אדנות. כנגד אות נו"ן באים חמישים הימים שבין עשרה באב לר"ה, כנגד אות יו"ד באים עשרת ימי תשובה, כנגד אות דל"ת באים הימים שבין יוה"כ לסוכות, וכנגד האל"ף בא יום ראשון של סוכות.

3 הרבי מפסצנה זצוק"ל אומר זאת בפירוש בספרו "אש קודש", ע"פ מאמר חז"ל שהקב"ה מקיים מצוות, ממילא בודאי מקיים גם מצוות תשובה, שמתחרט על שהעניש את ישראל.

4 יש ספור חסידי על רבי אלימלך מליזנסק, שבליל סליחות בקש להראות לתלמידיו כיצד אומרים סליחות, והביאם לחלון ביתו של חייט פשוט, והם שמעו אותו קורא מתוך מחברת את רשימת עוונותיו שעבר במשך השנה, ואחר כך לוקח מחברת אחרת עבה יותר ומקריא משם את כל יסוריו שעבר במשך השנה שגרמו לו שלא יוכל לקיים את המצוות, ואז פנה לקב"ה ואמר בו ונתפייס אני אמחול לך ואתה תמחול לי .... נדמה שיש לכך אסמכתא במדרש, ועומק הרעיון בזה, שכאשר ישנה התקרבות כ"כ גדולה בין האדם לקב"ה שיכול לדבר עמו כך זה עצמו גורם לסליחה וכפרה.

הרב י"ז סולובייצ'יק על השואה

אין להסיף מועד שבו...

משנות השואה ואילך חתלו כמה פעמים את התנועה לקבוע יום אבל מיוחד לחורבן אירופה, ותמיד היתה תשובת רבנו ע"י מה שאומרת אומרים בקינה ל"ט באב שנתחברה על קדושי אשפירה ורומזא ומנצא (המחוללה "מי יזן ראשי מים")

ואין להקדים זולתי לאחור,

חתח כן היום [בט"ב] ליווית אשורה,

ואספדה אלילה באבה בנפש מרה.

כלומר, שהאבלות של השעה באב כוללת בתוכה לא רק האבלות על חורבן הבית, אלא על כל הפוגרומים ועל כל החורבנות של כל שנות הגלות כולה.

עפ"י הרב צבי שכטר, נפש הרב עמ' קצ"ח

משיב חכמים אחוה...

כמה צדיקים וגדולי תורה יעצו לחסידיהם שלא לעזוב את אירופה קודם למלחמת העולם השנייה, ולבסוף יצא שנהרגו כולם בדי תנאים האוררים, ימת שמים. ופעם בדרשה התבטא רבנו על כל אותם הצדיקים שהיה ענין זה בבחינת "משיב חכמים אחוה דעתם יסכל". וכוונתו היתה על פי הגמ' בגיטין פרק הניזקין (נ"ג) שרבי יוחנן בן זכאי ביקש מאספסינוס שלוש דברים בלבד: תן לי יונה וחכמה וכו', קרי עליה רב יוסף ואיתומא ר' עקיבא, "משיב חכמים אחוה דעתם יסכל", איבעי למימר ליה לשבקינתו הדא זימנא (היה לו לבקש: הניח להם בפעם זו).

הרב צבי שכטר, מפני הרב עמ' קצ"ח

אחנו והעולם

פעם שאלנו את מרן הגר"ד זצ"ל בקשר לעריכת כנס בעד התלמידים שבבית הספר שלנו ליום השואה, מה דעתו על כך, ומה עלינו להדגיש, והשיב לי מרן בהתרגשות

ובהקפדה יתירה, "מי מכריז אותך לעשות את זה? למה כך להכניס שאלות לראש החלמידים, שאלות שלא תוכל להשיב עליהן?" והמשיך מרן, "נתבקשתי לאומד על זה? ומה יכולים כבר לומר? היום יש באוניברסיטאות קונטרסות על השואה ופרופסורים על השואה, ומה יכולים כבר לומר? לרוביבטיסטיין יש תשובות על זה". שאלתי את מרן, מי הוא רוביבטיסטיין? "לא ראתי את ספרו (האנגלי) 'לאחר אושוויץ' לו יש כל התשובות!" המשיך במרירות ובלעג שגון.

בהלתי מאד מדברי מרן זצ"ל, ומעמדתו האיתנה והרגישה, והרהבתי עוז להסביר למרן זצ"ל שהתכנית שעליה מדברנו היא הצגה שמראה את היהודים בימים ההם – של חושך וצלמות, ובחוסר כל, איך ממסרו את נפשם להתלל ולקיים מצוות כמו מצה בפסח, נר תנוכה, וכו', והעיקר להודיש את מסירות הנפש לקדושי האומה, ואמונתם החזקה של אחינו בני ישראל בתקופה הנוראה ההיא. וכשמעו מרן את דברי, נחה דעתו, ואמר שעלינו להדגיש שלושה דברים:

א. שאנחנו היהודים באמריקה לא עזרנו לאחינו בעמק ההשמדה, ואשמים אנחנו על אחינו אשר ידענו בצרת נפשם בהתנגס אלנו, על ידי שליחים, ולא השטנו מספיק עזרה על ידי השתדלות אצל ממשלת ארצות הברית וארגונים אחרים על מנת להציל מה שהיה אפשר להציל.

ב. שגם שאר מדינות העולם אשמים על שלא הרימו קול זעקה למחות, ולא השתמשו ביכולתם, ובכלי המלחמה שברשותם, להכשיל את ההשמדה. והנה שני שומרי זכויות האדם המפורסמים ביותר בתקופה ההיא היו מתטמא גארי והרופא ד"ר אלברט שווייטצ'ר (שהקדיש את זמנו וכוונתו באפריקה לרפאות את הירמיו קול זעקה שם), שניהם כאחד את הירמיו קול זעקה ומחאה על האכזריות, ההרג וההשמדה שהתבטאו ימח שם עסקו בהם בכל כוחם.

ג. ובכל עת שהיהודים בכל מקום שחם נמצאים בסכנה וקוקים לעזרה, חייבים אנו

לעשות כל מה שבידינו לעזור, ולהשתמש בכל האמצעים העומדים לרשותנו.

(שם)

באמצע מלחמת העולם השנייה דרש רבנו פעם בבוסטון וחזר בלילה, הפסוק בתהילת ספר איכה, 'כזה תבכה בלילה, ורש"י הביא ביאור אחד מהמג' סוחרין (קד): "למה בלילה? שכל הוכחה בלילה, השומע קולו בוכה עמו".

במשך כל ההקפות חמיד היו פוגרומים ושהיטות ורדיפות, ותמיד היו שמה מקצת מדינות, או קבוצות של בני אדם, שהזהירו עם כלל ישראל, בבחינת "כבו עמו". אבל כעת, בעת צרה זו, לא נמצאת אחת מדינה בכל העולם כולו שתתנהג אחר שבמ' שמה, והנקיים בו הפירוש האחר שבמ' שמה, שכל הוכחה בלילה, כוכבים ומזלות (הנראים בלילה) בוכים עמו, כלומר, שגם השמים בכו עלינו, בבחינת "במסותי תבכה ונפשי" (עיי' גמ' הניגה ה'). בבתי גואי (בחדים פנימיים), אבל אף אחת מאומות העולם לא השתתפה בצערנו. (שמעתי מהר"ד ישראל שורין, מאפרת, שלמד אז בכלל רבנו בבוסטון).

שם, עמ' קה

דיון בכנסת על ההצעה למזג את יום כז' בניסן, יום זיכרון השואה והגבורה, עם יום השעה באב

מדען האזנה

אדוני הושרדאש, כנסת נבדלה, בעת מסעו של ראש הממשלה בארצות-הברית, נתפרסמה הודעה כי ראש הממשלה, בשיחתו שם עם הרב סולובייצ'יק, חיוה דעתו כי ראוי שיום זיכרון השואה והגבורה ואולי גם יום אחד נוסף או יכללו ביום השעה באב. ניתן פרסום זה לדבר, בהבטלה יתרה, וגם מי שאינו נמנה עם תומכיו הקבועים של ראש הממשלה ידע שאין הוא משחית דבריו לריק. יש על כן מקום להניח כי אכן הכוונה

היא להמשיך ביוזמה זו, בממנה להשיג את מיוזג יום זיכרון השואה והגבורה בתשעה באב.

יום זיכרון השואה והגבורה נתקבל לאחר דיון נוקב וממושך בכנסת. הכוונה היתה לייחד יום קרוב ככל היותר ליום מרד גיטו ורשה, אשר פוץ, כידוע, בערב פסח. והואיל ולא ניתן הדבר לייחד לכך את ערב פסח, וברוראי לא את התאריך הלועזי של 19 באפריל, גמרה הכנסת אומר לקבוע לכך יום קרוב והוא כז' בניסן. תאריך זה לא רק נכתב בספר החוקים ולא רק נקבע בלוח השנה היהודי כיום זיכרון; הוא נחרת גם על לוח הלבבות של העם בארץ ובתפוצות. הוא מאחד את המוני בית ישראל – דתיים וחילוניים, מסורתיים ואחרים – מכל השכבות. כל מי שהשתתף אפילו באסיפת זיכרון אחת בארץ או בתפוצות יודע כי יום זה מלכז את העם, וכפי שהשואה שטפה ועברה כמסה זעם את האומה כולה, כך מאחד יום הזיכרון את שרידי החרב ביזכרון השואה והגבורה.

אין בדעתי לפגוע כהוא-זה בקדושתו של יום תשעה באב, המסמל את חורבן המקדש ואת חורבן הארץ. אבל יום השואה מסמל את חורבן העם בדורותינו. השעה באב, הנחה כיום אבל מאז חורבן הבית הראשון, יבטל למעשה ויבלע את יום זיכרון השואה והגבורה. מה יעשה יהודי חרד בערב יום "מאוחד" זה? הילך לבידוד-כנסת? לומר קניות על חורבן הבית או ילך לאסיפת זיכרון בהר-הזיכרון בירושלים? לאן נלך – לאסיפת זיכרון או לבתול, להקיף את העיר העתיקה על החומה, כנהוג מימים ימימה?

וארי ראש הממשלה הוא זה אשר בצדק טען כי השואה היא הרקע להווייתנו בישראל, כי עם אשר עבר שואה לא יחזור עוד להיות מה שהיה מקודם וכי העולם עמד מגד בימים הנוראים ההם. בשם לקחי השואה, בשם העם שנותר לפליטה, דיבר ראש הממשלה באוזני אישי ארצות-הברית והעולם. אך אפשר לבסס את הטענות ההוא, המוסרי, המדיני, לקחי השואה, ובו בזמן לומר שאין לנו צורך ביום זיכרון מיוחד לאירוע מחרוזת זה בתולדות ישראל?

נכון, רבים ימי האבל בלוח השנה שלנו, רבים מדי. עם הנמצא על במת ההיסטוריה זה כארבעת אלפים שנה כבר ימי זיכרון רבים בתולדותיו. ימי האבל רבים מימי השמחה. אבל זהו מעט מן המחיר שהעם יכול וחייב לשלם בעד זה שהוא ממשיך לצעוד על במת ההיסטוריה וחדש נעוריו במדינתו.

ולבסוף, אדוני היושבי ראש, אין זה ניסיון ראשון בתולדות ישראל לבטל ימי אבל. הניסיון נעשה עוד בימי שיבת ציון הראשונה, לאחר חורבן בית ראשון. זכרו של אותו ניסיון מצוי בספר זכריה, כאשר הכתוב והנביא פנו אל הנביא ושאלו אותו שמה אפשר כבר עכשיו, לאחר שיבת ציון, לבטל את יום צום תשעה באב, הוא יום צום החמישי, וכך אמרו: "האבכה בחודש החמישי הקיץ כאשר עשיתם זה כמה שנים?" והנביא ענה בשם ה': "האם בשבילי אתם צמים?" "אמור אל כל עם הארץ ואל הכהנים לאמור: זה צמתם וסופר בחמישי ובשביעי זה שבעים שנה, הצום צמתי אני? וכי תאכלו וכי תשתו הלא אתם האוכלים ותאמרו: 'זכרה ז' (ד')".

לא למען פולחן דרוש יום צום תשעה באב ולא כדי לצאת ידי חובת השואה דרוש לנו יום זיכרון השואה והגבורה. לנו הוא דרוש, למענו, למען הקלוקים שפיק ממנו ולמען ישריו אותנו בהחלטתנו הנחושה כי לא תהיה עוד שואה.

הנביא זכריה חזר לנושא אחד כך בפרק ו' ואומר: יבוא יום ויבטלו כל ארבעת הצומות, גם צום גדליה, גם עשרה בסבב, גם שבעה עשר בתמוז, וגם יום צום תשעה באב. יבוא יום ובו "צום הרביעי וצום התמישי וצום השביעי וצום העשירי ויהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום יהיו". יבוא יום, כשישיר השלום ותשורר האמת בינינו לבין עצמנו, ביחסים בין עם לעם, וישרור השלום באזור, אז יהיה מקום לחשוב על יומה זאת. עתה, בדרגתי, אני מציע לראש הממשלה לחדול ולמשוך ידו מיזמה זו. הדבר מחריד את ניצולי השואה ואת שרידיה ומדאיג רבים רבים.

זהו מצע כי הנכנסת תחווה דעתה בכיוון זה וחדון בנושא.

ראשי-הממשלה מנחם בגין
אדוני היושבי ראש, מורי ורבותי חברי הכנסת, אני עולה להשיב על הצעתו של חבר-הכנסת האזרחי דחילו ורחימו. אנתנו מדברים על אסון האסונות שקרה לעמנו, שלא יישכח לעולמים. לא רק בדרגתי אלא גם בדרגות הבאים.

וראשית תשובתי – העמדת הצעה על תקנה ועל אמיתותה. לא הצעתי לבטל את יום השואה. נהפוך הוא, הצעתי שיהיה יום התייחדות עם השואה והוא יהיה בתשעה באב.

ועתה אסביר לכנסת מה הגיע אותי, לא רק בזמן הביקור בארצות-הברית אלא במשך שנים רבות, לחשוב על הענין הזה. רבותינו קבעו גם את יום האבל על המקדש הראשון בתשעה באב. אף-על-פי שאין הוכחות כי דווקא בימי ההוא נחרב מה הטעם? משום שיש גבול לביטוי הצער והאבל. רבותינו ידעו את נפש האדם ולכן לא רצו שיהיה שני ימי אבל על חורבן בית תפארתנו וקבעו אותו יום אחד, הוא תשעה באב.

חכמינו בדרגות אחדים קבעו שהזיכרון של אחד המאורעות הבירים בתולדותינו, בלי רצח עם, הלא הוא גידוש ספרד, יהיה בתשעה באב. עוד לפני כן, בחקשור של מסעי הצלב, קבעו חכמי הדור שזכר קידוש השם במגפה ובזרמייה יהיה בתשעה באב. זאת היא המסורת, והיא נכונה.

באה עלינו השואה הזאת. לא הצעתי, כפי שאמרתי כבר, לוותר על זיכרון השואה, ובאשר לגבורה אייחד את דברי במשך לחשיבותי. תשעה באב הוא סמל של מקור תלאותינו וצרותינו. מאז נחרב בית תפארתנו החלו היסורים של עמנו לפני 1907 שנים, וכל ימי האבל שריברתי עליהם וזכרו לאורח יום האבל שהיה זכור בתפוצות הגולה בהתייחדות עם המונס, של כל הצלבות. אני זוכר כילד וכנער את תשעה באב בקהילה היהודית שבה נולדתי וגדלתי. המונס המונס של בית ישראל זרמו לבתי-הכנסת וישבו על הרצפה ואמרו "איכה" ואמרו קינות. אחת הקינות היא על קדושי ורומייה ומנוגנה.

היום בתשעה באב לא זה המצב. אני נתאייתני לפני צאתי מארצות-הברית, וזה היה יום תשעה באב, ואמרתי באוזני מיליונים אמריקנים: יום זה מיוחד במינו, ולכן אפתח במקום תשובה על השאלה הראשונה בהצבת העובדה שלפני 1907 שנים הסתערו הליגות החמישי והשניסעו על חרבתה, הציתוה, החרבוה, העלבוה את עמו ופתחו את כל פיהם תלבונו וצוריתו במשך יותר 1800 שנה. אמרו לי אחר כך יהודים: בפעם הראשונה אנתו שמענו על היום הזה. עד כדי כך.

גם בארץ יש המשיגים אם בתשעה באב יכולים או לדבר על ירושלים הבויה ועל העיר המושפלת והיו גם השגות של כל מיני חכמים. נכון שנהרגים רבות יהודים דתיים לכוהל באותו יום, אבל נשאל את עצמנו: האם הדור הצעיר מתייחד באותו יום, שאסור לבטלו? את התשובה אני צריך להחליט. אם נחזיר בתשעה באב את השואה, את חורבן הארץ, את חורבן העם, זה יהיה יום מיוחד בחיי העם במולדת ובתפוצות: זה יהיה יום אבל כן, אמיתי, לא רק בדרג שלי אלא גם בדרגות הבאים, על-פי המסורת של עמנו, על-פי קביעת חכמינו.

אני מתפלל כלל על שאחד מאדירי החור, הרב סילביצ'יק, ביע מיד הסכמתי לכך שיום השואה לא יבטל ויהיה לדורות. בתשעה באב, ואני יכול לומר היום בכנסת, אדוני היושבי ראש, שהחלטנו לי להתייעץ עם שני הרבנים הראשיים, עם הראשון-לציון ועם הרב גורן. שניהם הביעו הסכמתם לרעיון הזה, ורק אז אנתנו באמת נאחד את העם כולו סביב יום השואה, סביב זיכרון השואה. זה רעיון נכון.

באשר לגבורה – לא הצעתי לבטל את יום הגבורה בקשר עם השמדת עמנו. נהפוך הוא. אני מציע שביום הזיכרון לגיבורי ישראל, הלא הוא ערב יום העצמאות, יהיה יום זיכרון לפרטיזאנים וללוחמי הגיטאות. יום עולם לא יכולתי להבין איך אפשר להפריד בין דם לדם, בין גבורה לגבורה. מורדי הגיטאות והפרטיזאנים נלחמו למען עמנו, ולמען עמנו נלחמו בארץ-ישראל חילי צבא ישראל, ההגנה, הפלמ"ח, האצ"ל, לח"י

ומח"ל. כולם גיבורים, כולם קדושים, כולם מסרו את נפשם למען העם היהודי. בגולה ידעו שלא ינצחו. מסרו את נפשם למען כבודו של העם היהודי. בארץ, נלחמו למען תקומתו של העם היהודי, אך כולם נלחמו וכולם נפלו למען העם היהודי. יהיה לנו יום גיבורי ישראל אחד – ערב יום העצמאות. ביום ההוא נזכור את הגיבורים שנפלו בשורות הצבא, המתותות, הפרטיזאנים ומורדי הגיטאות. יום גיבורי ישראל אחד.

אחד ילדן

אדוני היושבי ראש, כנסת נכבדה, גם אני מציר העדות, כאשר אני בא להציע לספל בנושא הזה בוועדה, בדחילו ורחימו, אדוני ראש הממשלה, ובדחילו ורחימו מבקש אני לבחון מחדש את הצעתך ולא לדבוק בה.

אני סבור שיש שלושה ימי זיכרון לעם ישראל, ואמנם יש ביניהם סמיכות של זמן, אבל בעיקר יש ביניהם קשר מהותי פנימי. אני מציע לשמור על שלושת ימי הזיכרון, כל אחד בפני עצמו. כוונתי לתשעה באב, ליום ללוחמי צה"ל. נכון, תשעה באב הוליד בהיגיון האכזרי שלו את השואה הנוראה, ולשואה הנוראה הזאת לא יכול להיות תקון, אם בכלל יכול להיות לה תקון, אלא בחידוש עצמאות מדינת ישראל שהגדילו לנו לוחמי צבא הגנה לישראל, לוחמי ההגנה, לוחמי המחנות. איתם אנתנו מתוחדים ביום הזיכרון ב' באייר. זאת אינה בעיה של הפרדה בין דם לדם, כפי שתואר זאת ראש הממשלה. אי-אפשר להפריד את זכר השואה הנוראה מזיכרון הגבורה המפלאה של הפרטיזאנים. יש הגיון בצמידות הזאת של התייחדות עם השואה הנוראה מחד גיסא וגורה שהתגלתה בתנאים שאין להעלותם על חזקת מאידך גיסא.

אני סבור שלא נכון הדבר שאין גבול לביטויי צער ואבל. חכמינו וזרונם-לדברכה שמרו על עשרה בסבב, שמרו על שבעה עשר בתמוז, אירועים הקשורים בתהליך החורבן, ועל תשעה באב בנפרד. נכון, הם לא הציעו – ובכן גילו תבונה גדולה – להבחין

בין חורבן בית ראשון לבין חורבן בית שני. אבל הם לא ויתרו על תאריכים קובעים בתהליך אובדן עצמאותנו. והעובדה שיגורו ספרד וחורבן מגנצה נקבעו לתשעה באב קבעה, לצערי, שהם אינם נושאים להתייחסות בעם ובנוער בישראל. אפשר שאילו היה זה יום נפרד לגירוש ספרד היה זה יום שהיינו זוכרים ומתייחדים איתו, כצירוף היסטורי חשוב בתולדות אותה יחדות מאוחדת, יחדות ספרד, שהיא רוב רובה של האוכלוסייה במדינת ישראל. אבל גם גירוש ספרד וגם חורבן מגנצה הם שונים מהשוואה הנוראה והאימה – שואת תשנ"ה הנאצית, שואה שלא היה לה אח ולא תקדים לא רק בהיסטוריה היהודית, אלא בתולדות העמים כולם, כאשר אומה שלמה הופקדה למבקשי נפשה בתכנון שטני ומתוחכם של מכונית המלחמה הנאצית, כשם שנבחרה הלוואית בגיטו הייתה גבורה יחידה במינה, שאין דומה לה בתולדות מאבק האדם על כבודו וחירותו.

לכן, אדוני ראש הממשלה – בנושא חשוב כזה אני מבקש שתקשיב – ההצעה שלך אינה הצעה טובה. היא לא תמלא את התפקיד הראוי בחינוך העם ובמצוות החינוך.

אני רוצה להדגיש ניומק אחד, הוא חלק מחינוך במדינת ישראל, מנקודת ראותה של מערכת החינוך והנוער. תשעה באב חל לעת חופשת הקיץ של תלמידי ישראל, וההוצאה היא אדוני ראש הממשלה, שאנחנו מתמזגים את ההדמנות לספל ביום הזה במערכת החינוך – יום חורבן מקדשו ואובדן עצמאותנו. זאת בעיה במערכת החינוך. צר לי שזה כך. ואילו מרכז ביטן, היום שקבעה הכנסת הריבונית כיום השואה והגבורה ועד יום ה באייר – יום העצמאות – מתקיימת במערכת החינוך פעולה הינוכית אינטנסיבית ביותר.

ד"ר הלל זיידמן בליל זה יבכינו...

רעיונות מבעיתים.
רד ערב אני חולק הביתה, וראשי מלא

ההפילה הקטן שלנו (מחמת הסכנה ללכת ברחוב, היו מסדרים בידתפילה מיוחד לכל מנינים יהודים. ליל תשעה באב הלילה... שתי שלהבות של הנרות מבלילות עמומות על ה"עמוד", ראשי היהודים מורכבים; עיניהם מביטות לתוך מרחק סתום; והנה עולה הניגון העתיק, הקורק סתום לב... הניגון שעלה לראשונה, אפשר מפי גולי ירושלים, ושספג לתוכו את דמעות כל הדורות...

"איכה"...

כל דור דור – "איכה" משלו. אבל "איכה" של דורנו יש לה צלצול מיוחד – כאשר לא היה לה עוד בשום דור. אפשר, זוהי ה"איכה" האחרונה שלנו...

"איכה" ישבה ביד העיר רבתי עס" כמה בחדים, כמה גלמדים אנו היום... "כל רדפיה השיטה בין המצרים"..." "קראתי למאתי – המה רמוני"..." כמה אקטואליים הם הדברים העתיקים האלה... כמה בוטא בהם האסון שלנו...

עוד אז התחיל הדבר... עם אובדן מלכותנו ומולדתנו. אז, לפני 1872 שנה, התחיל הדבר. בשרשרת. אינה אלא החוליה האחרונה

והרי אנו יושבים, יהודי וארשה, על הקרקע, צאצאי אותם גולי ירושלים, ומבכים את החורבן שלנו, חורבן עיר ואם בישראל, ווארשה – שהוא תוצאה מאותו החורבן. אנו מבכים את החורבן המדול והער

בקיבוצים היהודים באירופה. מבכים את גורלנו את גורל עם בלי ארץ הגנון בכפו של הנורא שבאויביו והניחו למות. יושבים אנו ומבכים את חורבן בית המקדש ואת חורבן חיינו אנו – חיים שהיו מלאים סבל, אבל גם תקוות – שעתה לא תתשטנה עוד לעולם... מבכים אנו את חיינו, שהיו קשים, אך עשירים ומשגשגים ושופעים על אף הכל – שהאויב זומם להכריעם...

(יזמן גיטו ורשה)

אריה סטריקובסקי מניכור לדממה ולמחשבת אלוהים מגילת איכה כדממה ובמדרש הדורות

פרשנותו למגילת איכה מתבססת על ההנחה שיש לקרוא את המגילה כדממה שבה מתחלפות הדמויות.

שבעים פנים לתורה ופרשנותה של איכה כדממה לא באה אלא כהצעה שיש בה לספק פתרונות חדשים לבעיות עתיקות. החוקרים פתקו במגילת איכה מצאו בה "פגמים" למיניהם, רובם הסכימו שאין אחדות רעיונית בין המש הקניות והן כוסס באקראי. אף המאחדים את הקניות מצאו בהן סתירות פנימיות וכן רעיונות מנוגדים לתורתו של ירמיהו. הבעיות הללו מתיישבות כאשר נקרא את המגילה כדממה שבה מתחלפות הדמויות.

יש לציין שכמה ממדרי איכה מבוססים על הדמיונות שבהתחלפות הנפשות וכמה פיוטי דממה כלולים בקניות תשעה באב.

העלילה

אחרי חורבן בית המקדש מוצאת "בית ציון" את עצמה בבדידות מוחלטת. כל רעיה מאומות העולם בוגדים בה ואלוהיה מסתיר ממנה את פניו, אינו מקבל תפילותיה ר"גם נביאיה לא מצאו חזון מה"...

"בית ציון" מנסה לשבור את בדידותה על ידי פניות ונאשות לה' (א, ט, יא) ול"עוברי ידי

דור" (א, יבטו) אך אינה זוכה לתשומת לבם.

הנביא המקונן, שהוא לפי המסורת, ירמיהו, משקיע את כל מאמציו לקרב את "בית ציון" לה'. בתחילה (פרק א) "בית ציון" אינה משגיחה בדבריו, אך לאחר שהיא מזהה עמו היא מקבלת את עצמו ופונה לה' בבכי ובדמעות (ב, ככב).

מכאן ואילך יורשים בני העם את מקומה של "בית ציון", ולפי הנחות הנביא הם מתוודים ומתחברים על משנתו (ג, מזמז). בכך מעורר העם רחמי שמים ה' חוזר לעמו על ידי בשורת גאולה מפי נביאו (ד, כאכב) והעם מגיב על ידי תפילה ושיבה לה' (פרק ה).

ידיד, פרופסור יהודה ראי, מצא באמצעות דגם מתמטי של שכיחות מלים, שבסיווי הצער והקינה הולכים ופוחתים לקראת סוף המגילה. ממצאו משתלבים יפה בפרשנותו.

מחאה כלפי מעלה וצידוק הדין

בכל אחד משלושת הפרקים הראשונים פוחתים אנו במחאה כלפי מעלה ולבסוף "חודרים" לה'. בפרק א מתלוננת "בית ציון" לפני ה' על אויביו (א, ט, יא). בעקבות השתקפה האלוהית היא "בצפת" על ה' ומתלוננת עליו לפני "עוברי דרך" (יבטו). אדישותם "משכונות" אותה לחזור לה' ולבקש ממנו נקמה באויביו (יחכב).

בפרק ב רמזה המחאה כלפי ה' בדברי הקריין המתאר את פעולת ה' כ"אויב" של עמו (ב, אט). כיוון שמגיע הקריין לתאור התינוקות הרעבים פנה הבלגה והדמעותיו כובשות אותו (איכב). מתוך ניסיון אשוי זה הוא מציע ל"בית ציון" לעורר רחמי שמים על ידי דמעותיה והסבל של עוללה (יחכב) ואכן בת ציון עושה בדבריו, אך אין היא מצדיקה את דינה אלא מוחה בתוקף על גורלה (כ).

בפרק ג מגיעה המחאה לשיאה, והיא פורצת מפי ירמיהו בכבודו ובעצמו. לועמו כנגד ה' יש מקבילות רק בספר איוב ה'.

התאכזר כלפיו כדוב וכאריה והביאו ליאוש גמור: "אומר אבד נצחי ותוחלת מה" (יח). אל אבד בשיאו של הייאוש בורח הנביא מה... אל ה: "חלקי ה' אמרה נפשי על כן אוהיל לו... טוב ויחיל דומם לתשועת ה'... אלי יש תקוה" (כד, כו, כט).

כאשר אחר מנציג העם משמיע רעיונות "אפיקורסיים": "לדא תחת רגליו כל אסירי ארץ; להטות משפט בבר נגד פני עליון; לעות אדם בדיבו ארזי לא דאח" (לדל). מתקומם הנביא: "מה יאונן אדם אים ה'?" ותשובתו: "בבר, על חטאיו, תפשה דרכיו ונחמורה ונשובה עד ה' " (לט); ואכן העם משתבע, מתוודה ושוף את שירו לפני ה' (ממו).

הנביא שחור לאלוהיו חוזר ומתאר את סבלו מתוך ראיה חדשה (נאיז): סבלו לא בא מה' אלא מאויבים ארציים. אויביו השליכוהו לבור מלא סיוט. כשטבע בסיו (הסיפור מובא בידימו לח, ו) הוא זעק לאלוהיו: "קראתי שמך ה' מבור תחתיות" (איכה ג, נד). ואז הוא שמע את קול האל המסתתר: "אל תירא" (נז) ומיד אחר כך באה ההצלה. ה' הפך מאויב לאוהב ולמציל. התגלות זו וההצלחה האישית של הנביא היו נקודות אור זוהרות בתקופת החורבן, והן מעניקות ציפייה ותקווה לעתיד: אם ה' הושיע את עבדו יש תקווה שיושיע את עמו.

הציפייה מתממשת באופן חלקי כאשר ירמיהו חוזר, לא כמקונו ולא כמזכיר אלא כנביא המנבא את בשורת הגאולה: "זם עונן בדיציון לא יוסיף להגלות, פקד עונן בבר אדם גלה על חטאיו" (ה, כב). רק אחרי בשורה זו מוכן העם להדש את מסלול התפילה לה' (פרק ה), וממילא למדים אנו שנומג הענן שחם את שיערי התפילה.

ביקבות התפילה חוזר העם ומתקשר עם אלוהיו. חידוש הקשר עם ה' מסביע את חותמו על תיאור החורבן. בעוד שבפרקים הקודמים מתמקד תיאור החורבן בסבל העם והאויז, הרי כאן, בפרק ה, מתמקד התיאור בעלבון מקדש ה', ובכך מזדהה העם עם הסבל האלוהי. עם זאת ידע העם ששלטונו

של ה' לא נפגם במאומה על ידי חילול המקדש של מטה. אמנם "על הר ציון ששמום שועלים הלכו ב" (יח) אך "אתה ה' לעולם תשב סכאך לדור ודור" (טז). מתוך הכרה זו מתפלל העם עבור חשונה הדדית לה: "השיבו ה' אליך ונשובה".

דמות המנחה

קיימת התפתחות פנימית בדמותו של ירמיהו ההופך מקיימן וממנחה למקונו ולנביא, ותוך כדי כך הולך הוא וחושף בפניו את דרשוני ותחושותיו. בפרק הראשון הוא מופיע כקיימן גרדיא, המתאר בבוהיקיטיות את ציון של מטה, חטאיה ועונשה. ציון אינה מטה לו את אותה, שררי הוא מתייחס אליה כחוטאת וכנידה ומצדיק את דינו של ה' ללא סייג.

בפרק ב הופך הקיימן למקונו וידיד. דומה שהוא אומר ל"בת ציון": אני מסכים איתך שה' התנהג כלפיך כאויב. גדלה מזו, אני שותף לאבדל, תחושותיך ("מעי" חמרמרי, "הפך" לבי בקרבך" (א, כ), תחושותי ("חמרמרו מעי נשפך לארץ כבדי על שבר בת "עמי" (ב, יא). אך דעי, העולם כנגד ואין לו מנוס אלא לעורר עלייך דמעותיך את רחמי ה' הכבושים.

בפרק ג מתנצית הסודגיה הלאומית ב"גבר", בירמיהו. הלה נוקט בעמדותיה של "בדיציון" ומכריז: אני מוכחש לכל מה שאמרת עד כה. אינני מייצגו של ה', אלא קרבן לעזמו (א-יח). חשיפה זו מבטיחה לו לעם על חזרתו לה', גם כשהוא מספר על בכיותו עבור עמו (מזג) וגם כשהוא מגלה את תוכן התפילה שנשא כנגד בני עמו שרדפוהו (סביסד). ואכן בזכות חשיפה עצמית זו הוא מצליח לגרוף את הציבור ברידיו של אמת (ממב).

בסוף פרק ד מופיע המקונו-המנחה כנביא נחמה וכמבשר גאולה. כאן מסתיים תפקידו והוא נבלע בתוך עדת המתפללים.

קיימת הזדהות עמוקה בין ה' ונביאו, ההתקרבות בין ה' והעם היא גם ההקרבות

בין הנביא ובין העם ובמהלכו חושף הנביא שכבות דתיות ואנושיות מנמקי נשמתו.

"בת ציון"

"בת ציון" מופיעה בפרק א כשהיא אפופה בתחושת בדידות. הבעיה הקיומית שלה היא מציאת ארון קשבת שלפניה תוכל לשפוך את ליבה. בתחילה היא פונה לה' כנגד האויב (א), ואז, וכשה' אינו מגיב, הוא פונה לעוברי ארץ, דברי ירמיהו: "כל רעה ברוי בה", אינם נקלטים באוזנית, והיא מנסה לשווא ליצור קשר עם "עוברי ארץ", כנראה, היא אינה מסוגלת להשתחרר מהחששות שיש לה יידיים (אשליית שהפיתו את המרד בבבל). רק אחרי שעיברי הדרך מתרחקים (א, טז) ואף סופקים כפיים ושורקים (ב, טז) חוזרת היא, מחוסר ברירה, לה' ושופכת לפניו את סבלה שנגרם על ידי "אוהביה", אך גם אז נמשכת הדממה האלוהית.

בפרק ב מוצאת "בת ציון" שפה משותפת עם המנחה. היא מזהה השקפתה בפרק א את ה' כאויבה. זה הייתה השקפתה בפרק א) ומצאת שהמנחה כואב את כאבה. אך כשהוא מציע לה לחזור לה: "שפכי כמים לבך", ליבה אינו נשפך במפילה אלא במחאה: "למי עוללת כרה? (ב, יז). עם זאת, יש במחאה זו משום התקרבות לה'. בעוד שבפרק א היא פסחה על שני הסעיפים, הרי עתה היא יודעת שאין לה תקווה אלא ברחמי שמים.

כיון שמגיעים אנו לחפילה שבפרק ה, איננו מוצאים כל מחאה או בקשת נקם. תחתם באים נעגעים למלכות ה' ולחשובה.

ירמיהו מוכר כנביא

בפרק ג נבלעת "בת ציון" ציבור המייצג את העם ואת אצטלת הבדידות וירש ה"גבר", שהגיע לניתוק מה' וגם היה שחוק "לכל עמי" (ג, ד), ולבסוף הגיע למסקנה שאין מנוס אלא "ישב בבר וידע כי נטל עלי" (כח). על הבדידות הפולה הזאת התבר הגבר בשלבים. כאשר ה' הצילו ועודדו: "אל תירא", הוא השלים עם אלוהיו וכאשר הביא את עמו לחשובה, הוא הוכר על ידי עמו.

אם ה"גבר" שבפרק ג הוא ירמיהו, נבין את תפקידו שבסוף פרק ד. שהרי ירמיהו היה בודד בקרב בני עמו ורק אחי החורבן הוכר כנביא אמת. הכרה זו נוצרה אחרי ש"בת ציון" ייחלה לפרוץ את מעגל בדידותה ויצרה קשר עם ה' באמצעות נביאו. בדרך דומה (שמור יט, יז; כ: טז; דברים ה, כ; שמ"א, ג, החל כשמצא שפה משותפת עם בת ציון ושלם כשניבא לעמו נבואת גאולה בסוף פרק ד.

מיפגש משולש

ידע הנביא וידעת "בת ציון" שאלוהיהם אמיתי ואין מחזפים לו. "בת ציון" סיבה להתוודות לפני ה' ולהתפלל אליו טרם יכניח לה גאולה ואף ה"גבר" שבפרק ג אמר בדעת ייאוש: "אבד נצחי ותוחלת מה" (ג, יח). מה שאירע ל"גבר" אירע ל"בת ציון". כשחזר הגבר לה' זכה לגילוי: "אל תירא" (ג, מ) וכשהתוודתה "בת ציון" לפני ה', זכתה בשורות גאולה ובמסלול תפילה. היות ובשורת הגאולה באה ל"בת ציון" מפני ה"גבר", נוצרה בכך התקרבות בין העם, ה' ונביאו. מיקומו של פרק ג במרכז המילה ממחיש זיקה זו.

זכר בן לוי פתח: עד שלא נגאלו ישראל ממצרים, היו יושבים בפני עצמם והשכינה בפני עצמה. מיום שנגאלו, נעשן כולם חמוניא (חסיבה) אחת והפפה שכינה עליהם. וכיון שגלו, חזרה שכינה בפני עצמה ישראל בפני עצמו. (איכה רבתי, פתיחתא, כט)

נוכל לשחזר את המשך המדרש: ...כיון שהתוודו לפני ה', נעשו כולם חסיבה אחת וחזרה והפפה שכינה עליהם.

* * *

מדי שנה בשנה אנו קוראים את מגילת איכה וחורם מחדש את זכרון הסבל, תחושות הניכור ותקוות ההתחדשות. כל דור יוצק למגילה את צורותיו ומצפה ומייחל לתקווה ולגאולה. הדילול לעשות פייסני

הדורות שהנציחו את תחושותיהם בקינות ובפיטוסים.

* * *

במהדורה זו העתקנו את ספר איכה כדרכה שבה מתחלפות הנפשות. הוספנו לדרכה קטעים ממדרשי חז"ל שמסקנים את החורבנות שאירעו עד זמנם וכן תיאורים מחורבנות שאירעו בתקופות מאוחרות יותר תוך דוגמה על השואה האחרונה.

כדי להקל על הקורא הצגנו את הדברים באותיות שונות.

איכה פרק א

המשתתפים: ירמיהו, בת ציון והעם.

שחקני רקע: זקני ציון, בנות ציון ונציגי אומות.

שחקן רקע עם קול ייחודי משמיע את קול ה"שכינה".

בין פסוקי המגילה משמיעים את קולם אישי מדרש ורמזיות מחלודות ישראל והמשואה האחרונה.

ללא סממני אבולות של תשעה באב: ארון קודש ללא פרוכת, נרות דלוקים על הרצפה.

[ירמיהו מדבר על בת ציון הנושבת כשראשה בין ברכיה. היא מכונסת בעצמה]:

אִכָּה וְשָׁכַח הָרָד הָעֵינַי וְרָבִיתִי עִם הָיִתָּה פְּאֻלְמָנוּ רַבְּתִי שְׁרָרִי פְּטֻדֵּינֹת הָיִתָּה לִּי:

איש מדרש א: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה:

רִיבֹן הָעוֹלָמִים, מִיָּמַי לֹא נִכְנַסְתִּי לְבִתִּי תִּיאֲרָאוּת וּלְבִתִּי קִירִקְסָאוּת שֶׁל אוֹמוֹת הָעוֹלָם וּשְׁחָרְתִי עֲמֹוֹתֵי וְאֻעֻלוֹ.

נגעה בי ידו של פרעה – ולא ישבתי בדר,

נגעה בי ידו של סנחריב – ולא ישבתי בדר

אך בחורבן מקדשך, משגבעה בי ידך – בדר ישבתי, (פסיקא דרב כהנא, איכה ב, עמ' 250; ילק"ש [ילקוט שמעוני], איכה רמז תתרג).

לי עונותיכם! איש מדרש ב: אמר הקב"ה: ראו מה גרמו לשרות את ביתי

ולחזירי את עירי ולחלודות את בניי בין אומות העולם

ולישב לי לבדי. (פתיחתא דאיכה רבתי, ט).

איש מדרש ג: מה הצפור הזה בשעה שאתה בוסל גולה

היא ישבת בדר, כך אמר הקב"ה:

שרפתי את עירי והחריבתי את עירי

והגלית את בניי לבין אומות העולם וישבתי לי לבדי. (פתיחתא דאיכה, כא).

איש מדרש ד: עד שלא נגאלו ישראל ממצרים,

היו יושבים בפני עצמן ושיכנה בפני עצמה.

מיום שנגאלו, נעשו כולם הומוניא (חסידות) אחת.

וכיון שגלו, חזרה שיכנה בפני עצמה וישראל בפני עצמן (שם, כט).

שרה פרוקל: [ניסן תש"ג]

בצעדנו ברחובות הגיטו הרגשנו כאילו נשארו היחידים בעולם. השימומון מכל עבר, הבתים הגנושים פרוצי חלונות ודלתות, והרחובות הריקים העבירו חלחלה בעצמותינו. .. אפילו חיות בית לא ראינו ברחובות ששקקו חיים רק לפני כחודש ימים, וכעת אופפת אותם דממת מוות...

איכה ישבה בדר העיר, רבתי עמו ליבנו מתפלל בראותו את קרקוב – עיר ואם בישראל – ברחובנו. עירנו, ששכלה את בניה בידי זרים ובני עוולה, עכשו היא עוזבה וזועקת עד לב השמים בשתיקתה הרועמת ... זכור ה' לבני אדם! (דבר השועה, גמר קידוש השם, התשנ"ד, עמ' 115).

יד אב תש"ג.

עכשו לא נשאר שום יהודי בסלוניק.

איכה ישבה בדר העיר ואם בישראל.

אבדו בתי תפילה נשמו בית החיים שלנו, נשמדו ספריותינו, ספרי תורתנו, נשרפו כל פנקסי העדה ולקחו את כל רכושנו... שולקם "ישמע בכל העולם ודרשו אוז מוצל. (אלו דברי האחרונים, עמ' 19).

כִּכָּה תִּבְכֶּה בְּצִלָּהּ וְדִמְעָתָה עַל לִחֶיהָ אֵין לָהּ מָנוּחַס מִפְּלִי אֶהְיֶה

שרה פרוקל: (חנוכה תש"ה)

בשירת "מעוז צור", כאשר הגיע אל הקטע "דעות שבעה נפשי", פרץ אבא בבכי מעוז, כי המילים האלה שיקפו את הסבל שעבר עלינו במשך יותר מ-5 שנים ועדיין לא נסתיים. מי רואה אותו בוכה ואינו בוכה עמוז? (דבר הישועה, עמ' 1207).

פְּלִיטָה בְּרָדָה הִיא לֹא לְאִנְיָסִים:

גִּלְתָּה וְהָיְתָה מִעֵן וְאֶרֶב עֲבָרָה הִיא יִשְׂרָאֵל בְּגוֹשׁ לֹא מִצֵּלָה מָנוּחַ [מַצְבֵּעַ עַל יַצְיָא הָאוֹמוֹת]: פְּלִיטָה לְהִשְׁלֵךְ בִּין תַּפְצִיזִים:

משה בלו, אוסטרית 1938:

נשארו בוניה ... סידרו לנו פספורטים עם תעודות לידה שאנחנו נוצרים. על ידי כך יכולנו לעבור לסלובקיה. הגענו לגרטיסלבה והחלטנו לעבור לצד ההונגרי, כי חשבנו שההונגרים יתנו לנו להישאר בהונגריה.

אבל... ההונגרים היו יותר גרועים מהסלובקים. אספו את כל היהודים, אגנוז ביניהם ושלחו אותנו עם עגלות, עם רכבות ל"נימסלנד". זה היה שטח הפקר בין סלובקיה ובין הונגריה היה שם רשק שדות ושלג יד. ... היינו תחת כיפת השמים. אחר כך באו היהודים מצד ההונגרי והיהודים מברטיסלבה (פרסבורג) והביאו לנו אוהלים ועגלות. ה'נימסלנד' (ההונגריה) היו מאוד אכזרים והיינו צריכים לשחד אותם שינתו להכניס כמה מצרכי מזון ושמיתות. הרביצו מכות לכלנו. (עמוד האש עמ' 1247).

...עוֹלָה הָלֵכַ שֶׁבִּי לְפָנֶיךָ:

וְאֵא מִפְּתִיחָאן לְמִדְבָּרָה

איש מדרש: אמר רבי יהודה: ברא וראה כמה חביבין התניקות לפני הקב"ה,

כאשר גלו סנהדרין – לא גלתה שכינה, אולם כיוון שגלו התניקות – גלתה שכינה, (איכה רבה, א, לב; מהדורת בוכר, א, ד),

...טָמֵא הָטָמָה יִרְאֵלְמִלֵּם

הרב ברוך רבינוביץ:

כאב לי מאוד כשמישהו בא לראות בשואה מעין עושה על חטא פלוגי או אלמוני.

רבותינו, מי שבא למצוא כאן ושם איזה חטא אינו אלא מקטרג על כלל ישראל בשעתו הגדולה ביותר: שקידוש השם של מיליונים לא היה אלא עושה על חטאים.

אין כאן בעיה משפטית אלא תוכנה של ברית בין הבתרים בה מלך עם ישראל בליל אימה תשכה מתוך כריתת ברית של ייסורים. ברית זו תובעת את מסירות הנפש לאלוהים. להחזיר לו מה שנתן לנו. (דף לתרבות יהודית, מס' 67, טבת תשל"ז); הרב רבינוביץ, תתנו של האדמו"ר ממונקאץ, שימש כחבר בוועד רבני בודפשט בזמן השואה ואח"כ שימש כרבה של חולון.

על"פ לְיָדָה הָיְתָה

השועים האירנים קבעו את מעמד היהודים כנגים דהיינו טמאים. בין היתר נאסר עליהם לצאת את ביתם בימי גשם. פן תעבור טומאתם לאחרים באמצעות המים.

כל דבר שיהודי נגע בו הפך מיד להיות טמא. ואם נגע יהודי בפרי כלשהו בעת הקנייה נאלץ היה לשלם עבור כל הפירות, שכן טימא אותם במגע יד. (עפ"י אסתר קדוה שקלים, תולדות הציונות בארצות המזרח, תיק ח: ארון, משרד החינוך, המרכזים הפדגוגיים, עמ' 4).

מערכת ההתייחסויות אל היהודי כאיל מעין תרדאדם, יצור שפל, ביו וטמא (נגיס) החלה להתבסס בחזות יהודים מעוראק שהיגרו להודו נתון מהחסות הבריטית וחזלו

להיות גורם חשוב גם באזורי הריכוז של השטחים כבר במחצית הראשונה של המאה ה־19. (פרופ' מיכאל זאנר, פעמים, 29 תשמ"ז, עמ' 109).

פְּלִמְפְּדִיָּה הָיְלָה פִּירְאָה עֲרֻמָּה גְּסֻרָה נְאֻמָּה וְתִשְׁבֵּי אֲחֻרִּי:

סְמָאָה בְּשׁוּלָהּ לֹא זָכְרָה אֲחֻרִּיתָהּ וְתִדְרִי פְּלָאִים אִין מְנַחֵם לָהּ

בַּת צוֹן [פורשת ידֶיהָ לַמַּעֲרֻלָּה]: רָאָה ה' אֲדִרְעָנִי בְּ הַמְּדִיל אֹלֶיךָ:

אִישׁ מִדְרָשׁ: רוּחַ הַקּוֹדֶשׁ צוּרָת וְאוֹמֶרֶת: רָאָה ה' אֶת עוֹנֵינִי (וְאִיכָה רַבָּה, א', ס"י, ל"ה).

[נרמיותו]: יוֹדוּ פֶּדֶשׁ אֶרֶץ כָּל־מְהַמְדִּיָּה פִּי רָאָה גוֹיִם כְּאִם כְּאִם מְהַמְדִּיָּה אֲשֶׁר צִוִּיתָהּ: לֹא יָבֹא בְּקֶלֶל לָךְ:

פְּלִימָה נְאֻמָּה מְבַקֶּשֶׁת לָחֵם וְנִתְּנָה מְהַמְדִּיָּה פְּאֶלֶל לְהִשְׁבֵּי לְנַפְשָׁהּ

זוֹלָלָה: [בַּת צוֹן]: רָאָה ה' וְהַפְּסִיטָה בְּ הַיָּמִין הַלֵּוִי כִּירְבָבָאִים:

בְּמִיִּדְאָה הִיא צוּר לְהִלָּחֵם עַל הַכּוֹל: עַל פִּסִּית רִצְפָה בְּצִרְיָה, כִּד לְהַתְמַחֵם בְּלִילִיָּה, עַל שְׂמִיכָה, עַל קַעֲרָה חִלּוּדָה שְׂבִלְעִידָה אִי אִפְשָׁר הִיא לְקַבֵּל טִיפֹת מִרְקָא אִם צוּחִבִּים מְסִיחִים לִשְׂתִּיָּהּ.

[כִּין תַּמְנוּלָה לְמַחֲרָה, עמ' 130].

[פִּסְוָה לְצִוִּי הָאוֹמֹת]: לֹא אֶלֵּיכֶם פֶּלִי עֲבָרִי דְּרִיר הַפִּסְטָה וְרָאָה אִסְיָא מְכָאֹב פְּמִכָּאִי אֲשֶׁר עוֹלָל לִי אֲשֶׁר הוֹנָה ה' בְּיוֹם הָרָחָק אֶפְרָי:

מְסָרָחֻם שְׁלִחָאֵשׁ פְּעֻמָּתִי וְדִפְרָהּ:

אִישׁ מִדְרָשׁ: וְהִיא הִיכֵל קוֹרָא עַל צִמּו קִינָה שְׂמָאָה: מִמֶּדֶם שִׁלָּח אִישׁ בְּצַמּוֹתֵי וִידִרְנָהּ (יִלְכִּישׁ אִיכָה רַמּו תַּחֲרָם, ד"ה כ"ה).

[נרמיותו]: הִיא דְּרִיר אֲדָרָה לְבִתְּהָלָה פֶּת־יְהוָה:

[צִוִּי הָאוֹמֹת מִתְרַחֵק]:

וְכִדָּה פִּסְוָה פִּי־חֶזֶק מְמָנִי מְנַחֵם מְשֻׁב־נַפְשִׁי הִיא בְּנִי שְׂמֻמָּה בְּ יָבֵר אֹלֶיךָ:

אִישׁ מִדְרָשׁ א: רוּחַ הַקּוֹדֶשׁ צוּרָת: עַל אֵלֶּה אִין בְּרִיכָה:

יִשְׂרָאֵל בְּקִיָּא עֵינֵי שֶׁל הַקְּבִיָּה:

אִמֵּר הַקְּבִיָּה: תִּבְכֶּה עֵינֵי עַל עֵינֵי אִישׁ מִדְרָשׁ ב: עַל מַה תִּבְכִּיָּה?

מִשּׁוּם שֶׁנִּסְתַּלְקָה רַעֲשֵׁי שֶׁל צִדְקָהּ הַמִּלְכִּי. צִדְקָהּ עוֹמֵד וְרוּאָה בְּנֵי גְשׁוּמִים לְפָנֶיהָ, וְרוּאָה אֲחֻרִּים מְבַקְשִׁים עֵינֵיהָ

וְלֹא הִיא לֹא לְהִקְשִׁי רֹאשׁוּ בְּכוֹחַ וְלִמְחֻזָּה (אִיכָה רַבָּה, בּוֹבֵר, א', עמ' מד).

[נרמיותו]: פֶּרֶשָׁה אִין פְּדִיָּה אִין מְנַחֵם לָהּ אֲדָה ה' לְעֻלָּב סְבִיבֵיהּ צִדְקָה הָיְתָה וְהִשְׁלֵם לְקֶחַח פְּהִימָם:

[בַּת צוֹן]: צִדִּיק הוּא ה' פִּיפִיָּה מְרִיָּה שְׂמֻעָתָהּ כְּלִי־הַמָּסִים וְרָאָה מְכָאִי בְּחֻלָּתִי וְצִדְקָהּ הִלְכִי בְּשִׁבָּה:

אֲתוּמָה, כֹּא בִּאֲלוֹ תִשָּׁג

חֲבִירִים יִקְרִים, בְּרַגַּע זֶה אֲבֵל גְּדוֹל וְכָל גַּם עַל עוֹי אֲתוּמָה... קָרָא לְפָנֵי חֲצִי שַׁעַת אֵת הָרֵב הָרֹאשִׁי וְהוֹדִיעָנוּ לוֹ, שֶׁגַּם פֹּה יִיעֲשֶׂה כָל הַעֲשִׂיָה בְּסִלּוֹנִיק לִיהוּדִים.

אִם יֵשׁ בִּידָכֵם לְהַצִּילָנוּ, חוּשׁ וְלֹא תַנּוּמָה. הַסְכְּנָה גְדוֹלָה.

דְּרָשׁוּ תִיכֵף וְמִיד מַהֲרִי הַיּוֹנִי בְּלִמְדוֹן וּבְקִיָּה וְיִגִּדוּ לְאִחֵינוּ הַיּוֹנִים כְּאֲתוּמָה, מַה הִיא חֻבְתָּם בְּשַׁעֲוֹת צִרָה אֵלֶּה (אֵלֶּה דְּבָרֵי הָאֲחֻרָנִים, עמ' 89).

זָכְרָנוּ לְמַעֲהָבִי הַמָּתָה רַמְיָה

גוֹלָדָה מֵאִיר (צִיגָת הַהִסְתַּדְרָוֹת בְּאוּרֻזָּה):

הַנְּשִׂא רִזְבֹּלֵט זִמְנָה בְּעִיר הַנּוֹפֶשׁ הַצִּרְפָּתִית אֲוִיָּא, וְעִידָה בִּין לְאוֹמִית לְדִיוֹן בְּשִׁאֲלֹת הַפְּלִיסִים הַיְּהוּדִים. כָּל הַנְּאוּמִים הֵיוּ בְּרִגְשִׁים מְאֹד, עַל הָאֹפִי הָאוֹמִים וְהַנּוּמָה שֶׁל הַמִּשְׁטָר הַנָּאצִי, עַל רַחֲמֹת עַל יְהוּדִים. אֲבֵל הִיא פּוֹמָן חוֹזֵר לְכָל אֲחֻד

מִהֲנֻאֲמִים: הַמִּדְרָה שֶׁלִּי לֹא יִכְלֶה לְקַבֵּל אֵת הַפְּלִיסִים.

...וְאִנִּי זֹכֶרֶת שְׂאֵנִי אֲמִרְתִּי, שְׂאֵנִי רֹצֵחַ לִחְיוֹת וְלִדְאוֹת אֵת הַיּוֹם, כְּשִׂאֲשׁ לֹא יִצְטָר לִרְחֹם עַל יְהוּדִים (עֲמוּד הָאֵשׁ).

כִּתְּנֵי חֲזָקָה בְּיָדִי בְּעִיר פִּי־בִקְשׁוֹ אֲכַל לֶמֶן וְשִׁבְרֵי אֲחֻרֵּי־נַפְשִׁים:

[פִּסְוָה לָהּ]: רָאָה ה' פִּי־צִרְרִילִי מִעַן הַמְּרַמֵּי וְהַפֶּה לִּפִּי בְּקוֹרְבִי בִּי מְרֹא מְרִיָּה מְחֻלָּה שְׂפִילָה חֲרִב פְּבִיָּת פְּסָלוֹת:

שְׂמֻעָה בִּי נִאֻמָּה אִין מְנַחֵם לִי כְּלִי־אֵבִי שְׂמֻעָה לְרַעֲמֵי שְׂשׁוֹ בִּי אֲתָה עֲשִׂיתִי הַבֵּאת יוֹם־לְרִאָתָה וְהִיא כְּמִנִּי:

כִּבְּלָה לְרִעֲרָתָם לְפָנֶיךָ וְעוֹלָל לֶמֶן פֶּאֲשֶׁר עוֹלָלָה לִי עַל פְּלִי־שִׁעָל פִּי־דְבוֹת אֲחֻרָתִי וְלִפִּי יוֹ:

בְּבֵית כִּסֵּס יֵשׁ שְׂבַעֲרִי קוֹבֵל וְנִצָּחָה עַל אֲחֻד הַקִּיּוֹת שֶׁלֹּא נִיחָקָה בְּדִלְקָה צוּאֻתָהּ שֶׁל אִישֶׁה יְהוּדִיָּה אֵל בַּעֲלִיהָ. וְזֶה לִשְׁוֹן הַצּוּאָה:

רִאֲוֹן אֵלֶּס, דָּס, כִּי כֹא נִסְטוּ אֲשֶׁרֶךְ אִינֵה וְכֹסֶם אִינֵה, לְפָנֶיךָ מִרְיָה בְּכִיָּה, וְהָאֵל רַבָּה לְמֹאֲוִן, כֹּסֶם לְמֹאֲוִה וְכֹסֶם אֵת לְמֹאֲוִן אֲשֶׁרֶךְ וְלִקְרִי, וְחִיָּרֶךְ, אֵין מִחִים עַל כֹּסֶם לְמֹאֲוִן. אִינֵה אֵלֶּס.

פִּי־טִרְקוֹב, 26 באפריל, 1943.

מוֹשִׁיָּה: כְּמָה רֹצֵחַ אִין לְחִיוֹת הֵינִי רֹצֵחַ לְדֹאוֹת בְּעִינֵי אֵת נִקְמַת מִלִּיָּוִי הַקּוֹרְבָנוֹת בְּעַד הַסִּבֵּל שֶׁאִין לוֹ שִׁיעוֹר. לְצַעֲרֹנוּ לֹא נוֹכַל לְדֹאוֹת אֵת יוֹם הַנִּקְמָה.

יִקְרִי, עֲלִיכֶם הַחֻבָּה לְקוֹסֶם. לְאִמִּיתוֹ שֶׁל דְּבַר לֹא תִיתֵן בְּכָל־נִקְמָה. מַה שֶׁלֹּא יִקְרָה הוּא מַעַט, כֹּאִין וְכֹאֶס לְעוֹמֹת גּוֹלָנוֹ. לֹא קָל הוּא לְהִפְרִיד לְעוֹלָמִים.

עוֹלָם, כְּבֹר אִין הַחֲלִים לְמֹת בְּצֻחוֹק עַל שְׂפִיתֵינוּ. חֵיוֹן בְּשִׁלּוֹם, הַצִּלִּיתוּ, וְאִם תִּכְזָּל בִּיּוֹם מִן הַיָּמִים – תִּקְמָנוּ (אֵלֶּי דְּבָרֵי הָאֲחֻרָנִים, עמ' 96)

הַנְּשִׂא רִזְבֹּלֵט זִמְנָה בְּעִיר הַנּוֹפֶשׁ הַצִּרְפָּתִית אֲוִיָּא, וְעִידָה בִּין לְאוֹמִית לְדִיוֹן בְּשִׁאֲלֹת הַפְּלִיסִים הַיְּהוּדִים. כָּל הַנְּאוּמִים הֵיוּ בְּרִגְשִׁים מְאֹד, עַל הָאֹפִי הָאוֹמִים וְהַנּוּמָה שֶׁל הַמִּשְׁטָר הַנָּאצִי, עַל רַחֲמֹת עַל יְהוּדִים. אֲבֵל הִיא פּוֹמָן חוֹזֵר לְכָל אֲחֻד

אִיכָה פֶּכֶךְ ב [ברקע שְׂרִפַּת הַמִּקְדָּשׁ] [נרמיותו]: אִיכָה יַעֲבֹד בְּאֶפְרָי אֲדָרָה... ...בְּעִיר פְּתִירָאִי פֶלֶל לְרָחֵם יִשְׂרָאֵל הַשִּׁב אֲחֻרִּי יִמְיָנוּ מִפְּנֵי אֹיֵב וְיִבְעֵר בְּשִׁעֲלָב פֶּאֲשׁ לְהִזָּה אֲכֹלָה סְבִיב:

אִישׁ מִדְרָשׁ: אִמֵּר הַקְּבִיָּה: קִין בְּתַחֲתִי לִימִינִי כָל זֶמַן שִׁימִינִי מִשְׁוֹעֲבִדָּה – בְּנֵי מִשְׁוֹעֲבָדִים, גִּזְלָתִי בְּנֵי – גִּזְלָתִי יִמִּינִי, (אִיכָה רַבָּה, בּוֹבֵר, ב' ג).

דְּרִיר קָשְׁתוֹ פֶּאֲוֵב נִבֵּר יִמְיָנוּ פֶּרֶךְ וְהִזָּה פֶּלֶל מְהַמְדִּיָּה:

חֵיוֹם מִפִּי־טִרְקוֹב:

אֲתוּמָה בְּשׁוּרָה וְכָל חֲמִישִׁי טוֹרָה לְמוֹת. אִין לֹא הִיִּיתִי הַחֲמִישִׁי, אֲבֵל אִין יוֹדַע שֶׁלֹּא אֲבֵא יִקְרָא חֵיוֹן יִקְרִים, וְאִין מְרִיד מְכֹס, אֲמֵם יִקְרָה דְּבָרֵי הָאֲחֻרָנִים, מוֹבָא בְּעִיטִיפָה).

בְּאֵהֶל בְּרִיָּאִין שְׂפֶכֶת פֶּאֲשׁ הַמָּתָה:

הִיא אֲדָרָה פֶּאֲוֵב פֶּלֶל יִשְׂרָאֵל פֶּלֶל פֶּלֶל אֲרֻמֹּתֶיהָ שְׂחֹת מְבַרְרִין וְדִיר בְּבִתְּהָלָהּ תִּצְאָנָה וְאֲנִיָּה:

וְחִמָּס פֶּלֶן שְׂחֹת מוֹעֲרָו שְׂכַח ה' בְּאֵיָן מוֹעֲרָו וְשִׁפְתָּה

לְפָנֵי אֲכִילָת חֲמֵץ יִאֲמַר בְּכוֹנֵת הַלֵּב:

אֲבִינוּ שְׂבַעֲמִים, הִנֵּה גִלּוֹ וְיוֹדַע לְפָנֶיךָ שְׂרַצוֹנוֹ לְעֹשׂוֹת רָצוֹן וְלַחֹל אֵת חֵג הַפֶּסַח בְּאֲכִילָת מַצָּה וּבְשִׂמְרִית אִיסוּר חֲמֵץ. אִין עַל זֶה דְּבָרָה יִלְבֹּט שְׂהִישִׁיעוּבֹד מַעֲבָד אוֹתוֹ וְאֲחֻתוֹ נִמְצָאִים בְּסִכְנוֹת נִפְשׁוֹת... (מִתּוֹן תִּפְלִיל אֲכִילָת חֲמֵץ, חוֹבֵר עַל יִד הַרְבִּיּוֹם בְּמַתָּה בְּרַגַּע בִּלְיוֹן, מֵאוֹסֵף בֵּית לְחֻמֵּי הַגִּיטָאוֹת).

...גְּסִינְיָאִי לֹא־מִצָּא חוֹן מִרָּה:

קִרְיוֹ: יִשְׁבֹּב לְאֶרֶץ יִדְמָה וְזָנָה בְּרִדְמָאִין הָעִלָּה עֶפֶר עֲלִי־רִאשִׁים חֲגָרָה שְׂלִים הוֹרִידוּ לְאֶרֶץ רֹאשָׁן בְּחֻלָּת יִרְאִשָׁלָם:

איכה – פרק ג

ימיהו: אֵיךְ הִנֵּנִי רָאָה עָלַי בְּשָׁרְבִי עֲבָרְתִּי:
איש מדרש: אמר רבי יהושע בן לוי:

אמר כנסת ישראל לפני הקב"ה: ריבנו של עולם, אנא הוא איוב, (איכה רבה ג, א). כמה טובות עשיתי לפניך!

קידשתי שם על הים, אמרתי לך שירה, קיבלתי תורתך בשמחה – מה שלא קיבלו האומות, ואחר כל השנה הזה – אני הגבר ראה עוני, וילקיש, איכה ג, רמז תתלה.

דן יצחק אברבנאל: אני הגבר ראה עוני. ראיתי את העם הזה בחודו יופיו ונעמיותו ויהי היום ללץ ארבע שנים לגירושן ולחומותיו, כי גבוה מעל גבוה שומר מִשְׁנֵה בְּקֻשְׁתוֹ, שֵׁם יְמִינוֹ כָּר, ויֵרָץ לְקִרְאָתוֹ בְּחַמַּת כּוֹחוֹ לְחַלּוֹ וּלְאֲבֹדוֹ כִּי כֵן מִזְרָה חֹכְמָתוֹ (מעייני הישועות, הקדמה, עמ' רעד).

אלחן אלקס 19 באוקטובר 1943:

אני הוא הגבר שראה את עוני הלקוחים למוות.

בעצמי עמדתי ב־29 לאוקטובר (1941) בבולר השכם בתוך המחנה שהובלה לשחיטה להפרט התשיעי.

באותו שמעתי את הסימפוזיה הנוראה של בכיות, יללות וזעקות של עשרת אלפים איש, זקן ונער שקרעה שמנים.

אין מי ששמע כזאת בכל הדורות והזמנים...

יואל אוהבין היה בן נאמן לעמך... השתדל להתיישב בארץ ישראל...

שרה בתי האהובה, הנני סומך חביבתי על שכלך הן...

לרגע אני עוצם את עיני והנני רואה את שניכם עומדים לפני...עד נשמותי האחתה הנני איכנס אוהבכם. (הכתוב

היה ראש גיט קובנה). ויליאמפוליה, גיט קובנה 19 באוקטובר, 1943

[מתחשכים את הנבמה:]
אותי זהג וְלֹא חָשֵׁךְ וְלֹא אֶרֶץ:

איש מדרש: משל למלך שיצא למלחמה והיו בניו... מְקַיְּשִׁים אוֹתוֹ.

למחר יצא המלך לבדו ולא היו בניו עמו.

אמר המלך:
הלוואי והיו בני עמי ואפילו...היו

מכעיסים אותי!
(איכה רבה, ג, ז)

הלוואי והיו בני עמי בארץ ישראל אף על פי שמטמאים אותה:

(איכה רבה, בורב, פרשה ג כ עמ' סו)

[האור חור לבמה:]
זאת אֲשִׁיב אֶלְכֶּם עַל־פִּי אוֹחֵל:

הסֵפִי ה' פִּי לֹא־תִמְנֶה פִּי לֹא־כֵל רִחְמִי:
תְּרַשְׁמֶם לְפָקִידִים וְרָבָה אֲמַלְגָּמָתָם:

אנדרי נור:

האתגר אשר לפני עומד היהודי שריד השואה הוא

ולא להתפלל סתם, ולא לקוות סתם

– אלא ליצור את האמונה ואת התפילה ואת התקווה, חדשים לבקרים ומחודשים לערבים. כמעין הנובע והמתגבר מתוך בחירה מתמדת בין הלא ובין החר, בין הספק ובין הודאות, בין האבסורדיות ובין המשמעות.

תִּלְוָה ה' אֶמְרָה נִפְשִׁי עַל־פִּי אוֹחֵל לוֹ:
טוב ה' לִלְוֹת לְנֶפֶשׁ תְּרַשְׁמָה:

טוב וְאוֹחֵל וְדוֹאֵם לְתַשׁוּעָתָהּ ה':
טוב לְגִבּוֹר פִּי־יִשְׂרָאֵל עַל בְּנֵי־עָרָיו:

[מתחשבים:] יִשֵּׁב בְּדֹד וְיִדְּם פִּי נֶטֶל עָלַי:

איש מדרש: שאל הקב"ה למלאכי השבת:

מלך בשב ודם שווא אבל, מה ראוי לי לעשות?

אמר לו תולה שק על פתחי.

אמר להם: אף אני אעשה כן.

ועוד שאלו:

מלך שווא אבל מה הוא עושה?

אמר לו: הולך יחיד.

אמר להם: אף אני אעשה כן.

ועוד אמרו לו: יושב דומם.

אמר: אף אני אעשה זאת. (איכה רבה ג, י)

יְהוָה בְּעֶפְרַי פִּיהוּ אֵלֵי יֵשׁ תְּקוּהָה:
[מסטה לחיון:] יְהוָה לְמַפְתֵּי לְחֵי יִשְׂרָאֵל בְּחִזְקָתָהּ:

[עומד:] פִּי לֹא יִנָּח לְעוֹלָם אֲדִי:
פִּי אֲסִיגְהָ וְיָרֵם כִּרְבִּי הַסִּדִּי:

פִּי לֹא יִנָּח מִלְּפִי וְאֵה בְּיָדֵי־אִישׁ:
[מפנין שלום מן המהלך זועק כלפי מעלה:]

לִרְפָּא תַּחַת רִגְלִי כֹל אֲסִירִי אֲרִי:
לְהַטּוֹת מְשִׁפְטִי־כָּבֶד וְגַד פִּי עָלַי:

לְעֹלֶת אֲדָם בְּרִיבִי אֲדִי לֹא רָאִה:
[רמיחה גוער בו:] מִי זֶה אֶמֶר וְתִרְי אֲדִי לֹא אֲדִי:

מִפִּי עָלַי לֹא תֵּצֵא תְרֵעוֹת וְהַטּוֹב:
מִרִּיגְאוֹן אֲדָם מִי גָבַר עַל־הַטּוֹב:

[וכולם:] תְּחַפְּשֶׁה וְדַכְכֵּה וְנִחְלָה וְנִשְׁכָּה עָרָה:
...סִפְתָּה כְּאִף וְתִדְבַּרְתָּ תְרֹגֶת לֹא תִמְלֹת:

סִפְתָּה לִרְעוֹן לֵב מַעֲבֹר תִּפְלֵה:
סִפְתָּה לִרְעוֹן לֵב מַעֲבֹר תִּפְלֵה:

יצחק רודרשסקי: יום ג, 16 באפריל, 1943:

דיכאון. כבר ידועים כל פרטי האימים. 5000 יהודים חובלו לפוגאריו... וכאן השומות מאות יהודים גורו בשעות בריחתם. לפנות ערב יצאתי אל הרחוב

השעה חמש. מראה הגיט גורא. עניי עופרת כבדים. טום סער. מצב הרוח, כשמים אשף הוא מעונן. והסימטאות

מלאות אנשים נבוכים מבוהלים. עשרים וחמישה שוטרים נלקחו לשם פינוי המותים מן הבורות... מחשך והולך ופתע רעם ברק – וגשם מתחיל לרדת.

האנשים העצובים, המפוזרים נטרדים מן הסימטאות. הגשם טופח בעזם, כאומר למחות הכל מתבל איזמה זו. (מיומנו של נער. בין תמולת למחרת, עמ' 142).

שרה פרנקל [חשון תש"ה]:

המחנה שלנו היה רק חלק קטן של מחנה ברגו בלון הענק...לפעמים לאות ערב נראו השמים מואדמים, ומפה לאון סיפורי המבגרים זה לזה כי זהו הקרטוטרים (המשרפות) שעשטן מסתיר את עין השמים ואת הארץ (דבר הישועה, עמ' 184).

הענן העולה מן הכבשן כפוף ככל ענן לחוקים הפזיזים : החלוקים מצטברים ומתפזרים לפי הרוח הנושב בהם. העלייה היחידה לקברות תהיה... להסתכל לעתים לשמי סער בעצבות. (אודרי שוורץ בארד, אחרון הצדיקים, סוף הספר)

סְרִי אֶמְאֹס תִּשְׁמְנוּ בְּזָבֵב תַּעֲמִים:
פָּצָה עֵלְיִי פִּי־ם לִי־אֶרְצִי:

שלמה: יושבו במרתף חשון וקר בחלמנו. לאחר יום עבודה מפרץ בקבורות הנרצחים היינו נופלים על מרבץ הקש הדליל ונבוכים...באותו הערב נכנס אל המרתף אחד הקלגסים, עמד בפנת ואיים עלינו באקדחו ופָּקֵד עלינו לשיכר.

...בבוקר חרד פניתי לחברי האסירים ואמרתי: "חברים, קומו על רגליכם חבשו כובעים, וחזרו אחרי". הקלגס האץ בנו בחוסר סבלנות. הכל קמו על רגליהם ואני פתחתי: שמע ישראל, ה' אלוהינו ה' אחד... (מתוך עדות שנכתבה בווארשה, אלו דברי האחרונים, עמ' 17)

פחד ופחד היה לנו השאת והשבר: [האדמו"ר מרדכי, רבי שמואל שלמה ליינר, היה מוכן לצאת אישית בראש חמישים איש על מנת להילחם בגרמנים]. יש צורך להתגבר על הפחד. הגרמנים רוצים לבלבל את החושים שלנו ורוצים שנאמין שאין מוצא מן המצב הזה. לכן עלינו לומר "או חבורה או מיתות". לבל קשה להילחם באיב אבל בחבורה נוכל להתגבר ולא לאבד את הניצוץ האלוף ולא לישקוע בבוא היאוש. (מסר שמעון קאניץ, ולדאבה והסביבה סוביבור, עמ' 696)

[ורמיהו:] פלג'מים תרד עני על שבר פחד עמי: ... צוד צדתי פצפור אבי חנם: צמתי בבור ה' מבור פחמתי: צפמ'ם על ראשי אפרתי נגדתי: קראתי שטק ה' מבור פחמתי: קולי שטמט אל תמלם אונד לרומתי לשועתי: קרבתי פום אקראג אקראג [קול ממעלה:] אל תירא [כולם:] אל תירא [ורמיהו:] רכב אדתי רכב נפשי אלהי: ראיתי ה' עותתי שפט משרט: ראיתי פלג'מתי פלג'מתי שפט: שטמט חרפתי ה' פלג'מתי שפט: שפתי קמי והגונם עלי פלג'מתי: שבתם וקומתם הפסטה אני מונחתי: תשובי לם אמר ה' פמטשה יד'הם: ותן לם מגדל רב תאלת לם:

תרחץ באר והשמידים מתחת שמי ה' [כולם:] תדרוך באר ותשמידים מתחת שמי ה' איכה פרק ד [מקונו:] איכה יאם זרב ... פני צאן הקלרים המסללים פני אכר נחשבו לנבלי-תרש מעשה יד יצא: פס תפסם חלוצי שד הויקו גי'תו פד'תעמי לאכר פ'ענים בפספרי: דוד: אני דוד, אני ילד יהודי מפולין, כן ... נלקחתי מגיסו ורשה יחד עם יהודים אחרים לגיוש למחנה עבודה הנקרא טרבלינקה... מעת לעת הקרן נעצר לאסוף קורבנות נוספים מערים אחרות לאורך הדרך. בתחנות האלה, משליכים לתוך הקרן כיכר או שתיים של לחם. אנחנו רומסים את שכנינו כדי לתפוס חתיכה. זה עתה מתה ומההנה קנהה שריתיה ליד, ילד קטן צורת ומההנה את אמו. אני רוצה למות. (בן תמולת למחרת, עמ' 61)

דברן לשון וינן אל ח'רפ פצמא ... קשה משחור תאדם לא נכר פחמות אפר ערם על צמם ויש היה קעץ: סבים ה' חל' ח'רפ מחל' רעב שיהם קבו מ'קורים מתחנות שרי: חיים ממי: אלה שחור [מהמחנות בסוביבור] היו רעים מאוד, והבדלים שלהם היו מכוסים בז' יבש וצואה עד שהתביישו להסתכל בהם. (מתוך עדות, בן תמולת למחרת, עמ' 84)

בלקנה לוי 16 בדצמבר, 1944: מדושיקה אחותי, זה שמונה ימים שאנו סגורים בקרן. מתוך 77 איש ... גמלטו עד כה 14, ואני יודעת אם לעשות כן בעצמי.

פעם ביום אנו מקבלים פרוסת לחם אחת עם "ביס" שמורים, וגם זאת רק מיום שליש - עד אז לא קיבלנו כלום. הלב מתפוצץ בעד ליגמת מימ אחת. נוסף על כך יורד שלג וחסרת בית אני לחלוטין, כל כך לבדי בעולם.

אני חושבת שאנסה להימלט כי אם אכשל (והתפסונו - לפחות אז המוות בטוח. (ומתכתב בכתב בדרכת שהובילה את הכותבת לבדן בלון, אלו דברי האחרונים, עמ' 15)

יד נשים רחמנות פשלו יד'תו ה' לברות למו פ'שבר פ'תעמי: איש מדרש: אמר הקב"ה: בנותי לא הבינו אותי לפשוט יד (הקשה) בעולמי. זה כיצד? היה בן של שכנתה מת הייתה לה גלוסקין אחת, ויהי לה לאכול היא ובעלה ובנה ולחיות עלי יום אחד, והייתה נוסלתו מפי בעלה ובנה והלכת ובגדה לשכנתה וגמנתה אותה, והעלה עליהן הכותב כאילו בישלו בניהם למחלות חסד איכה רבתי, בוכר, פרשה ד' א'.

היא אכלה חתיכה קטנה, ואת השאר עטפה בניין עיתון: "זה לאתי הקטן". (בן תמולת למחרת, עמ' 118)

רצח ילדים בגורי (רוסיה הלבנה) בעשרה באוקטובר 1941 נכנסו הגרמנים לעיירה גורי. קצין גרמני ראה ילד בן שש ומיד ירה בו. זו הייתה ההתחלה... הישישה רחל קראה לעבר הגרמנים: דמם של התינוקות לא יישכח, אתם עוד ראיתם את הילדים הפשוטים ערומים ונאשנים את היהודים הפשוטים ערומים ונאשנים את הילדים הקטנים. חנה גריבץ זעקה: "לא אתו לכם להתעלל בילדותי". היא חתקה במו ידה את בתה. (בן תמולת למחרת, עמ' 68)

ראיתי אמה ששלושה מילדיה נלקחו, ניגשה למכונית וצעקה לגרמני: תן לי את ילדי. והוא שאל כמה הם ילדיך? היא ענתה: שלושה, והוא אמר: אחד מהם את

יכולה לקחת. שלושת הילדים הושיטו ראשיהם אליה, כל ילד רצה ללכת עם אימא שלו. האימא לא יכלה לבחור. (עדות ממשפט אייכמן, עמ' 68)

[ורמיהו:] פלה ה' את חמתי שפן הרן אפן יצאתי אש בצאן ותאכל יסדתי: תבל [מקונו:] לא תאמינו מלכי' ארץ כל ישרי פי יבא צר ואיב פ'שגרי ורשעם: רבי יוסף גרסון (ממגורשי ספרד): לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבואו ופורטוגל, שכאו מעט המלוכויות [ספרד וביאנו לשלום (בן פורת יוסף, דף 198)] [ורמיהו:] מחטאת נביאיה קולת פתחי השפ'כים בקר'תה דם צדיקים: [מקונו:] נעו עורים פחמות נאלל פ'ם פ'פ' כהנים לא נשאו וק'מים לא חנם: ק' צטניק (יהואל דינור): מבצע זקנים הגה עובר מבצע הזקנים. הם מובלים אל הקרונות. באישון לילה התחולל מבצע של זקנים בגיטו. ליקטום והביאום מתוך בתיהם וממושבי חזקים. גברים ונשים כולם. כולם עקרום ממשיכיהם ומבין חיבוקיהם הלופתים של ילדיהם הבוגרים. והם הולכים עתה בדרכם אל הקרונות. הגרמנים נושאים רוביהם מורדי ידיים. איש לא יברח. זהו מבצע של זקנים. (בן תמולת למחרת, עמ' 69)

[כולם:] עדינו תכל'ה קמנו אל קרונתנו תבל פצפיתנו צפינו אל-גו לא יושעי: צוד צדתי מלכת פ'תחמתי: בלומה שדר: אנחנו היינו יוצאים יום יום לעבודה בבית חרושת... ויצאו בבוקר לעבודה. זה היה מרחק רב מאוד. ליהודים היה אסור ללכת על המדרכות, הלכנו באמצע הכביש, ואחריו רצו ילדים פולנים והשליכו עלינו אבנים ושמו אותנו

לצחוק. אבל העבודה שלנו הייתה בשבילנו מאוד חשובה. זה איפשר לנו להוציא מן הגיטו כל מיני דברים ולהחליף אותם בצד הארי ללחם, למזון, בבית כבר היה רעב בלתי רגיל כבר לא היה מה למכור. (עמוד האש, עמ' 293).

קרב קציני מלאו ומינו פריא קצינו:

ציפורה: משה היקר... בייליה.

למענכם. אנא שלמו למי שישלח לכם את המכתבים.

אנו צמים יומיים והולכים לשחיטה.

היאצייט שלנו יהיה ב' 29 באוגוסט.

...אנחנו היהודים נהיה הקורבן למען גאולתכם. (אלו דברי האחרונים, עמ' 186).

קלים היו רופינו ממשרי שמים עליהם קלנו בפנינו ארבו לנו:

הרמאן פרידריך גרבה:

הלכתי סביב הבור וראיתי שאנשים יחידים עדיין מתנועעים שם. כשהלכתי בבוקר יום המחרת... ראיתי שכמה אנשים צעירים, בני עשרים או עשרים וחמש כולם כמובן ערומים כביום היוולדם, ישבו בקצה הבור וחיממו זה את זה בגופותיהם. יעצתי להם שינסו להגיע אל היער הקרוב... הם אמנם ניסו לברוח לכיוון היער, אלא שבאותה שעה ראיתי קרון נסע מתקרב מלא אנשי אס-אס.

הקרון נסע אחריהם. הפלו כמה יריות, מבלי לפצוע את האנשים. אך הללו הוכרחו לחזור ולרדת אל הבור – ומיד שמעתי שוב כמה יריות. (עדות בירושלים, דברי הוולקטו בסתו 1965, י' ושם, קובץ מחקרים, עמ' 261).

מתוך דוח מסכם של גורל ס"ס שטרופ, וארשה 16 במאי 1943:

על ההתנגדות שגילו היהודים והבנדיטים ניתן היה להתגבר רק על ידי הפעלה נמרצת ובלתי נלאית של יחידות

המחץ יומם ולילה. החלטתי לבצע את ההריסה המוחלטת של גוש המגורים. החזתי על ידי שריפת של גוש המגורים... כמעט תמיד יצאו היהודים מהבונקרים המחץ... רק על ידי הפעלה מתמדת ובלתי נלאית של כל הכוחות הצלחנו לתפוס בסך הכל 56,066 יהודים או להשמידם בוודאות. (השאול בתיעוד, י' ושם, תשל"ו, עמ' 248).

רח אפינו משה ה' נלפד פשוטותם

אשר אפרנו פצלנו נחיה בנאום:

נרמיהו בלבוש נבואי מעוטו בסליה פונה לבר אדום. אורות מקסמליים על הבמה: שש וששתי בדראדום ונשבת פארג על פס קלור פערפוס תשכרי ותחערי:

[פונה לבת ציון:] תסיעונן בתיציון לא יוסף להגלותך פקד קלור בדראדום קלור על תסארתך:

[המשתתפים מסירים את סומי האבלות כולם:] זכר ה' מהיה לנו תפיסה ארה ארת תרפתת:

אברהם שביט, סקמפא פולין, 1939:

עלינו על משאית, היא בה אנשים רבים. לא היו ספסלים ועמדנו צפופים. הגרמנים סגרו את הברזנט, לא היה אוויר, היה חושך. הילדים הקטנים בכך, הזקנים השתעלו והאמהות הרגיעו. נסענו זמן רב, היטלטלו מצד לצד, לא נפלנו בגלל הצפיפות. הילדים צעקו שהם רעבים, צמאים וצריכים לעשות פיפי וקקי.

לאמהות לא הייתה אפשרות לעזור לילדים והן אמרו להם לעשות את צרכיהם במכסכים. זה אחד האירועים שלא שכחתי עד סוף כל החיים. (הכוח לשרוד – הרצון לחיות, גבעתיים תשס"ג, המתבר הוא ילדי תרצ"ה)

גיוז פליישמן [10 במאי 1942]:

...בקרן בהמות אפשר לאכלס ארבעים איש, אך הגרמנים דוחסים לשם 120 איש על הרצפה נמצא סיד בעומק של

כעשרה סנטימטרים. לאנשים אין אפשרות לעשות את צרכיהם אלא במקום שבו הם עומדים. כאשר הפסולת נוגעת בסיד, נוצר גז המעלה במידה רבה את שיעור התמותה. (תיק י' ושם, יהושע בן עמי השתיקה, עמ' 123).

על צארתו נדפנו

לענו ולא הצחנו לנו:

הרגע הנרא מכל ב' 24 השעות של חי המחנה היה רגע היקרה: שלוש שרירות של משרותיה היו קרועות אותנו בלי רחם, בעוד לילה, משנתנו המיניקת באותה שעה היינו מתחילים להתלבט בבעלים הרטובות, שבקושי רב יכולנו לתחוב לתוכן את רגלינו הפצועות והבצקות. ברבע השכמה אלה נשמעו אנחות ורבות על צרות פטוטות ערך, כנו קריעת תיל ששימש תחליף לשריכים.

בוקר אחד שמעתי אדם, שהכרתיו כאיש ממיץ בעל הליכות של כבוד, בוכה כילד משום שגנולי הצטמקו ממידת רגלי ואנס היה לצאת יתר אל רחבת המצעד המושלגת (אלמוני, שם עמ' 103).

מצרים נהנה י' שאר לשבע לחם:

זאב דבוסוסקי [מתוך מכתב ללוד האליפקס, משרד החוץ הבריטי, 23 בינואר 1940]:

אני סוקר אלפי כהקפה להציל את 2000 הפליטים שנקטו כמריחה בקרית האנפנה, אין מאור את ייסורי, של ראש ככלי האונות חרף איום של החרמות אונות, ושל ואסר קברניקים וצוותים באמרה שנקטס ליי חופי ארץ ישראל.

חוסר טעם הוא לתנועת סתה אס "קרקו" פליטים אלה או "לא קרקו" כנסיון להחלץ מן הרייכמן. האמירה היא פליט, סתה חייבים להציל אותם, ואסר ורומיה לא חמיר להם קרקו, של ארמיה, הרצון היחיד להצילם של 90 שמה ארמיה היא להציל לפחות למסמך את חורב הנפסה ארץ ישראל. נוכח מצוקה ככאן אין מקום לפליטות "אריות", רק תנועת האנשים ככאן להאשים את קולו

התשובה הבריטית: (30 בינואר 1940) מוכן הוא שאנשים אמורים אלה יצאו למסמך בלוי כהקפסת סוכן ליסות חמיר מצאנו, שהאנשים מוכן את האמירה שאנשים חמיר, חמיר, כנסה אסורה הנפסה ארץ ישראל

ככל הנראה

(?) 'ו' 'ו' חמיר

(לני יחיל, קובץ י' ושם, י' עמ' 199 – 200).

...שירים פדים נחלו פני קלנים לא נהדר:

אברהם שביט, גטו שצאוב, פולין, שנת ת"ש:

במקור פרצו כמה קאפו לבנין וצעקו: "כולם לצאת החוצה! להשאיר את הכל בבנין! לצאת מיד!"

...יצאו למרכז הגיטו, התאספו שם זקנים, נשים וילדים מארבעת בניני הגיטו. מולנו ראינו עשרה עמודים, מכל עמוד השתלשל חבל עם לולאה. מתחת לכל עמוד היה השולחן ועליו כיסא, ליד כל שולחן עמד כיסא רבים, עם ריפוס בידהם. חייל אס-אס רבים, נוסף מולנו עמדו הרובים היו מכונים אלינס. פתאום נשמעו צעקות: "אכטונגו אכטונגו" שקט השתרר במקום. לפתע ראינו עשרה זקנים מובלים על ידי קאפו. כל זקן הועמד על ידי שולחן. הקאפו עזרו להם לעלות על השולחנות ולהיצמד לחבלים.

ברגע זה נשמע בכי גדול בקהל, אנשים זיהו בין הזקנים את בני משפחותיהם והבינו מה עומד להתרחש.

הקאפו צעק בידים: "שקטו ואם לא, החיילים יתחילו לירות לכיוון הקהל!"

הזקנים הועמדו על הכיסאות העליונים וראשיהם הוכנסו ללולאות. ואז, בבת אחת, הכיסאות הוצאו מתחת לרגליהם.

ראיתי ממול זקן תלוי, שהסתכל עלי בעיניים גדולות, שכמעט יצאו מחוריתו. לשונו השתלשלה החוצה, ראשו היה מוסה לצד אחד וכל גופו התנדנד מצד לצד. מראה מפחיד ומזעזען ילד קטן

שהיה בדרעות אמו, הצביע לכיוון אחד הזקנים התלולים וצעק: "סבאן סבאן" אמו סתמה לו את הפה בכף ידה והתייפחה בשקט. (הכוז לשרוד – הוציא לחיות, גבעתיים תשס"ג).

פאריס טחן וְשָׁאָה אֶתְרִים בְּעַץ פְּשִׁלָּה:

...אֲמָרָה הִי לְעוֹלָם תִּשָּׁב פְּסָאָה לְדֹר וְדֹר:

והיה השיל רפפורט, יהודי פשוט. בימיו הגיוס היו אפופים להבות אש. התאספו כארבעים יהודים בדירה כליל שביתו של פסח היהודים חשבו שעכשיו יעלה הבניין שלהם באש. מספרת אחת הניצולות:

ואז פתח ר' השיל ואמר: דווקא בשנה האחרונה יש להתחזק הרבה שלא תחלוף מחשבה פסולה במוחנו כאילו הקב"ה עזב אותנו... אמנם רצינו להמשיך ולחיות בכדי לעבוד הלאה את השם יתברך, אולם רצונו שגיל לקדש את השם, ואנחנו מקבלים זאת בשמחה ובהלהבות. (אלה שיל נכנעו, א. עמ' נט"ס: אליעזר ברקוביץ, עמו אנכי בצרה, עמ' 102).

לְמַעַן לְהַצִּיחַ הַנְּשִׁיכָה תַּעֲזֹבֵנוּ לְאָרֶץ יְמִינִים:

אנה פריק:

עלינו לשאת את כל הסבל ולא להתאונן: עלינו לעשות כל מה שביכולתנו ולבסוח באלוהים...אלוהים הוא ירימו עשה אותנו כך ואלוהים הוא אשר הבה בנין את העמוד שהוטל עלינו ולא נתלונן: עוד יבוא מוצא: מעולם לא נטש אלוהים את עמו (ויקרא, 11 באפריל 1944)

הַנְּשִׁיכָה הִי אֶלֶיךָ וְהַשְׁמָרָה תִּשָּׁרֵשׁ וְיָמִינוּ פְּתִיחָם:

איש מדרש: אמרה ישראל לפני

הקב"ה: הִשְׁבֵנוּ הִי אֵלֶיךָ

אמר להם הקב"ה:

שובו אליי ואשובה אליכם.

- ריבנו של עולם, שלנו היא?
- שלך היא, שובנו אלוהי ישענו והפך כעשך עמנו ואיכה רבתי בוכר ה, כא.

[בזקל נמוך:] פִּי אֶסְמָאס מְאֻסְתָּנוּ לְצַפֵּת עֲלִינוּ עַד-מָאָה:

[שרים ורוקדים: השיבנו...]

נשים בבנין בית המקדש על ליון

מפשט דברי הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פ"ק א הלכה יב עולה כי בניין המקדש הוא מצוות עשה שהזמן גרמא. החלה אף על נשים: "אין בונים את המקדש בלילה. שנאמר 'וְיָבִיטוּ הָעַיִן אֶת הַמִּשְׁכָּן' (במדבר ט"ו), ביום מקדשם לא בלילה. ועוסקין בבנין מעלות השחר עד צאת הכוכבים. והכל חייבין לבנות ולסעד בעצמן ובמנוחם אנשים ונשים במקדש המדבר".¹

ביאורים מביאורים שונים הוענקו במנוחה ליישב הלכה זו עם הלכה יב עולה כי בניין המקדש הוא מצוות עשה שהזמן גרמא. כיוון פרשני אחד מבקש להצביע על כך ולהראות כי אין לפנינו מצוות עשה שהזמן גרמא במובן המקובל של הדברים. כן, הוזהר. בין היתר, בהקשר לכך כי קיימת חובה לבנות את המקדש פעם אחת, כאשר הלילה אינו מבטל את המצווה אלא מפסיק אותה, ולפיכך לפנינו מצוות עשה שאין הזמן גרמא. נימוק אחר שהובא הוא כי מכיוון שהבנייה לבדה אינה נעשית בלילה אך פעולות הסיוע

1. רבנו משה ב"ר יחיאל, משנה תורת הוא הדי

החוקי, מהדורות שבות פרנקל, ירושלים: ספר ברק

השני, עבודת הלכות בית הבחירה, עמ' ת.

2. ראו, בין היתר, ר' יצחק יהודה שמלקיש, שאלות ותשובות בית יצחק, חלק אורח חיים, פרקמישל תרל"ה, סימן ג, אות ג, ו' ע"א ע"ב;

3. ר' חיים אלעזר שפירא, שאלות ותשובות מנחת אלעזר, חלק שני, מנהגאש תרס"ז, סימן מז, מ.

ע"א ע"ב.

מתבצעות בו, אין נחשב הדבר מצוות עשה שהזמן גרמא, ומשום כך נשים חייבות.³

יש שסברו כי מצוות-בניית המקדש נלמדה מהקמת המושב בה היו נשים חייבות, ואף כאן חיובן הוא דאורייתא, בדומה להקדש ולחובת השמחה בשלושת הגלים שהתחולל גילתה שנשים מחויבות בהם, גישת אחרת המועילה על הצורך, ולא על החיוב, ואף נשים חייבות במצוות מסוג זה, כל עוד אין מצוי מיעוט מפורש שיהווה סיבה לפטורן מכך. פסוק של נשים ממצוות עשה שהזמן גרמא הוא ממצוות אישיות החלות על היחיד.⁵

הירוצים אחדים נסבים סביב היות המקדש מקום להשראת השכינה. על פי דעה אחת, בניין המקדש הוא הכשר מוצוה, שיעקרו השראת השכינה בקרב העם, כמכר: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמות כה, ט), ועל כן אינו נחשב מצוות עשה שהזמן גרמא, וזאת בדומה למצוות פרו ורבו, אשר לדעת הרמב"ם ואחרונים נוספים עיקר המצווה הוא התעוררות צאצאים, כאשר משה הביאה הוא הכשר מוצוה בלבד.⁶ לפי נימוק אחר, מטרת בנין הבית היא השראת השכינה בן ישראל וכל כפרת ישראל תלויה בבין זה נחשבת בגדר מצווה של תנאה, ונשים חייבות במצוות הנכללות בקטגוריה זו אף כשעניין לנו במצוות עשה שהזמן גרמא, כשהדבר נלמד ממצוות השמחה בה.⁷ ביגלים שלעצת ר' זירא נשים חייבות בה.⁸

3. ראו, בין היתר, בית יצחק, שם, סימן ג, אות ה, ד ע"ד ע"א; הרב מנשה קליין, משנה הלכות, מהדורת קמא, חלק שני, נז יו"ק תשנ"ח.

4. סימן שכו, ר"ע.

5. מנחת אלעזר, (לעיל הערה 2), סימן מז, מ.

6. משנה הלכות, (לעיל הערה 3), סימן שכו, ר"א ע"א.

7. הרב דוד אונטרמן, הליכות ביתה, ירושלים תשמ"ג, פתח הבית עמ' 34.

8. ראש השנה ו ע"ב: ר' מאיר דן פלוצקי, המדע ישראל, חלק ראשון, פנימיתקוב תרס"א, קונטרס נר מצות, אות יט, ג ע"ב.

והנה, נימוק ייחודי אשר מסתייע במוביט זה של השראת השכינה מצוי בבנין בנין נחמן אגיל [נפטר בשנת תרפ"ה (1925)] לזמור אשת חיל.⁹ ר' וידאל אביו [נפטר בשנת תרס"ז (1907)] עלה ארצה בשנות השלושים של המאה התשע עשרה יחד עם קבוצת רבנים ושמם כראש אב"ד בעיר מודלי רבני ירושלים ושמם כראש אב"ד בעיר מודלי בראש קהל חסידים "בית אל" שיסד המקובל ר' שלום שרעבי. ר' נחמן היה בחלק הראשון של חיי שד"ך לקהילות יהודיות שונות ברחבי העולם, ולאחר מכן שימש אף הוא כאב"ד בירושלים וכראש קהל "בית אל" בפועל.¹⁰

להשקפת הכם זה, לנשים יש שייכות במצוות בנין המקדש "לפי שיעקור בנין הבית הוא כדי שתשרה שכינה על ישראל וגם שהיו שואבים משם רוח הקודש. גם הנשים צריכות שתשרה שכינה ונבואה יליטן כמו שנאמר: שבע נביאות עמדו לישראל. במיד דנשים שייכי ביה לא מספרי [בדבר הנשים המוסיב של אין נפטרת (מטעם הזמן גרמא)]. שואבים רוח הקודש מוצר במקורות אחדים. כן, לדעת ר' יהושע בן לוי, שמחת בית השואבה נקראה כן "שמשים שואבים בית הקודש", ועל יונה בן אמיתי מכר שהיה מעולי רגלים "ונכנס לשמחת בית שואבה. ושרתה עלי רוח הקודש. ללמד שאין רוח הקודש שורה אלא על לב שמח".¹¹ דבריו ביחס לשבע הנביאות מתייחסים למקור קולקטיבי בבבלי מגילה ד ע"א ע"ב המקור מספר נביאות זה, אם כי במקורות אחרים עולה כי מספרן היה דב יותר.¹²

8. דרדשים ופרושים: כתבים מעובדו של הר"ר, נחמן בן וידאל אגיל ד"ל, ירושלים תשל"ו, עמ' 187-186.

9. שם, פתח דבר, עמ' ד"ב.

10. ירושלמי סוכה ה"א, ה ע"א. אף על אשת יונה נזכר שהייתה "מעולי רגלים" (ספיקא רבתי).

11. מהדורות מאיר איש שלום, ונה תר"מ, עשרת הדיברות פ"ק תניינא, ק"ב ע"ב.

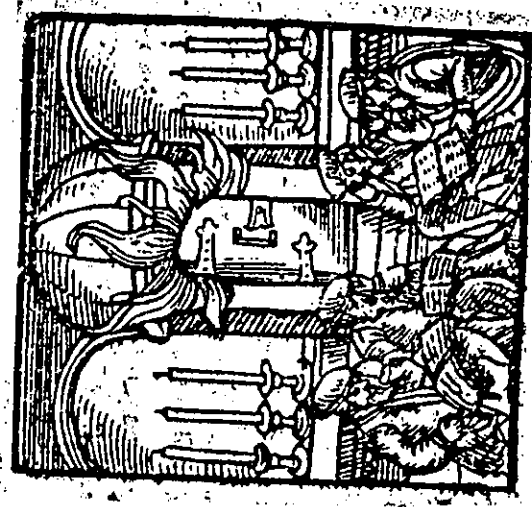
12. ראו, לדוגמה, שני השרים רבה, מדרש רבה, חלק שלישי, וילנא תרל"ה, ד"א, כ ע"ב.

תפילת נחם חדשה
בלפור חקק

אב נאמן לבניו זכר יצוריו
יחמו נא רחמיך לבנים החוזרים
ותפלא העיר מצהלות ילדים
כלם חסידיו עליון, אבי
גם תללי השבועים
לו תשפין בתוכה לכלם
אהבת ידדים.
היה לה עתה חומת אש
אז גם חומת מים
פי אותה לנו אב
בונה ירושלים.

חשעה באב חש"ס

אב הרבנו זכר יצוריו
ראה אבלי ירושלים בתשעה באב.
ירושלים תמן קולה נקמה נקמה
שקמה משפבר ליונות זרים
שקמה משפבר בוצה שוממה.
ואתה אבי שפאש הצתה דור לדור
ואתה אבי שקמת לבנותה
להיות לה באהבה
חומת אש ומסתור
ראה ירושלים לא עוד תרבה.
שמן בירושלים הפניה עם אור
ועם דדת
שמן בירושלים החומה פיללת.

אמרת קנות, ספר המנהגים, פראג 1611. שלושה נרות
מימין, שלושה נרות משמאל, הער האמצעי הוא ארון
הקודש ששלחבת יוצאות ממנו תורות לסחן פרימין
שהפנתה אותי למקור זה.

לגישת ר' נחמן, נשים חוייבו במצוות
אחרות מהטעם של "אף הן היו באותו
הנס", ולא מצונו שנפטרו מן בנימוק שכן
מצוות עשה שהזמן גרמן. ביחס לזיון בדבר
חובת נשים במצוות תלמוד תורה ציון כי
ללא המיעוט המפורש "ולמדום אותם את
בניהם" (דברים יא, יט) ממנו דרשו "ולא את
בנותיהם", היו הן מתחייבות במצוות, כדעת
בן עזאי, כאשר, לשיטתו, התניות המקוראיות
הנזכרות באות למעט את בני הבנים.
"במילתא דנשים שייכות בית, אי לאו דאיכא
מיעוטא בדמיא לא ממעטי ליה" (בבבא
שנשים שייכות בו, אם אין מיעוט מפורש
אין ממעטים אותן). באשר לבנין המקדש,
אין מצויו מיעוט מפורש, ועל כן נשים חייבות
במצווה זו "כיון שגם הן שייכות בה ליהנות
מאותו השפיע".
כבר הודגו חכמינו כי "כל המתאבל על
ירושלים זוכה ורואה בשמחתה", ולפי
גירסאות אחרות "בבניה" או "בנחמתה".
במקורות מדרשיים אחדים אנו שומעים על
רחל אמנו, בצד האבות ודמויות נוספות,
אשר תבעו את שיבת הבנים אחר חורבן
12. שבת כז ע"א: פסחים קח ע"ב: מגילה ד ע"א:
ערכין ג ע"א. והשוו ירושלמי מגילה ב, ד, עב
ע"ב.
13. קידושין כט ע"ב: ע"א.
14. קידושין שם.
15. הענין ל ע"ב: ברא ברא ס ע"ב ומקבילות.
16. פסיקתא דרב כהנא, מדרשות דרב מדרבנים, וי
יורק תשמ"ז, שוש אשיש, עמ' 468.
17. סדר דב עמרם גאון, מדרשות גאון גולדשמידט,
ירושלים תשל"ב, עמ' קלה.

הבית הראשון.¹⁸ בקינה שחיבר ר' אלעזר
הקליר, "אז בחלוד ירמיהו אליקברי אבותי".
הנאמרת בבוקרו של תשעה באב, הובאו,
אחר הוכרת דברי תשעה באב, הובאו,
תגובותיו של רחל ואף של לאה, של בלוה
ושל זלפה לשריפה: "קול בני לאה /
מתופפת על לבבה / רחל אחותה מבכה על
בניה / זלפה מכה פניה / בלוה מקוננת
בשתי ידיה".¹⁹
הנשים שהיו שותפות גורל לאבל על
החורבן במהלך הדורות, ונשטלו חלק
בהיבטים שונים של המקדש בעומדו על
חילו, ובהם אריגת הפרוכות, סמיכה על
הקרבנות ועלייה לרגל.²⁰ עתידות לחיות
בבנינו של המקדש ולזכות בהשראת השכינה
והנבואה עליהן, כחזון הנביא יואל: "והיה
אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו
בנים ובנותיכם זקנים חלמות יחלמו
בחוריהם חזיונות יראו וגם על העבדים ועל
השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי"
(יואל ג, א"ב).
18. מדרש איכה רבה, מדרשות שלמה באבנר, וילנא
תר"ס, מנוחא, כז, עמ' 28-25; פסיקתא דרב
כהנא, (לעיל, הערה 16), מה גאון על הדרים,
עמ' 464; פסיקתא רבתי, (לעיל, הערה 10), ביום
השמיני, יא ע"ב: סדר אליהו דרב, מדרשות מאר
איש שלום, וינא תרס"ב, כח, עמ' 48; מדרש
הנעלם על איכה, זוהר חדש, מדרשות ראובן
מרגליות, ירושלים תשי"ג, צב ע"א: ע"ב.
19. סדר הקניות לתשעה באב כמנהג פולין וקהילות
האשכנזים בארץ ישראל, מדרשות גאון
גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' ק. וראו עוד
חיבור מדרשה של חובת שורות אל, תחנית
הנשים לבנין המקדש, תל אביב תשי"ז.
20. המתייחס לחורבן הבית השני.
הוספתא, מדרשות שאול ליברמן, מנחם, ניוארק
תשי"ב, שקלים ב, עמ' 207; כתובות קו ע"א:
תגובה טו ע"ב: שמואל ספריא, העלייה לרגל
בימי הבית השני, ירושלים תשמ"ה, עמ' 91-88.

אלים אים מטהר
ינודב קפלין

מלוותיו האחרונות קרועות
עד קצה קולן וגופן הנמיש
מקריד באפלה.
אלים אים מטהר
את העולמות
ואל שפתותיהם גואה לאטה
נחמת ידאשלים.

אלמנט עברי, תוצאת שוקו, תשנ"א.
ספרו האחרון של ינודב קפלין "אחת עוד כותב"
יצא לאור בימים אלה בהוצאת כח.

טוף ירח" – הניבט מהירח האפל אל כדור הארץ המואר. ציור הילד פטר גינו שהיה כלנא בניסו
טריווישטט כשנתיים נותר בארשוויץ ביל 16. צייר זה נבחר ללוות את אילן רמון ז"ל במסעו
בחללית "קולומביה" בארצות "יד ושם".

אהרן מירסקי
איר אברהם המספר

ימים אלהים בכבודו ויפן את-קולו בקניה,
רצנו בשמים נהי, ובאכל יעטף השכינה,
תחבר בשטוקים ה"איכה", והיך תדבר פה ער-תם,
והשמע ממרום המספר, ואנחנו נשכ ונדם.

פל-העיר נהלכה

פל-העיר נהלכה ללונה, העדה ותבה בראשם,
פל-אחר על-שכמו. העמים ביצחק נשמתו לאשם,
פורה ליהדות של גועם, פורה ליהדות של-דמם
הולכה כל-העיר לקברות לכפר לאשמת העולם.
לונה רכתי משוכה ואין איש מלזה ואכל,
פל-אדם מלזה את-נפשו, לכל-איש מלזה רק העל.
רק נשמות ורעותיו אחריו מהלכות ומכפות את-האב
שלא נזה ללחם לנאזה פתוחו וכל-תפולתיו.

נשאים יהודים נשמותם פשאות אב הינוקו לקברות
ובלבו צינור צינורים מתניו שריו לקברות:
הנה כני פבר לומר סלמחו, הנה בני פבר אמר סלמחו,
הנה בנו פתחת תננים שלא חו פונה מעורו. —
פך חוז יהודים צינורים: זכו נשמותם לפירות
וגופם עפרהם מהלך, עולים להר העץ היום.
פופרו שם נשמות יהודים והעץ חונם מצברות, —
נשאו יהודים נשמותם פשאות אב הינוקו לקברות.

ואולי משלי. כאן טעה, ואולי לא יכון העייר,
משורר פדמיין רק תפשי, אכל בפשפל הוא אסור;
נפש איש, יהודי בספקה אין משלה במשלות פני איש,
ופה-דמיין אדפה נשמתו בבואו את-נפשו להקדיש.

דין השיר, מוסר הרב קוק, ירושלים, תשנ"ד

לשוד עירי גדול כים שברי

קינה לא ידועה לרבי יצחק בן ששת מאלג'יר

אפרים חזן

הקינות הלאומיות יסודן בפיוטים לתשעה באב, שהיו משולבים בתפילת העמידה בשחרית בברכת בונה ירוש' לים. במשך הזמן התנתקו הקינות מתפילת העמידה ונעשו פיוטים עצמאיים, הנאמרים במקובץ לאחר התפילה, כליל תשעה באב ויומו. משוררי ספרד הרבו לכתוב קינות ובהן ביכו את החורבן, את הגלות הקשה ואת צרות ישראל הקשות מנשוא תוך זיקה למסורת הקינה בשירה העברית: הקינות המקראיות ומגילת איכה, אגדות החורבן והפיוט הקדום.

תוכני הקינות ודרכי הניסוח המיוחדות להן הוזינו גם את הפיוטים לשלוש השבתות שלפני תשעה באב, 'תלתא דפורענותא', הן במערכת היוצר והן בפיוטי הקדושתא. תיאורי הבכי, הצער והמספר '... הי והגה... הו הו והגה וקיי נים... בבכיה מררה' הם חלק נכבד בקינה. העובדה כי הקינות חוזרות ונאמרות שוב ושוב 'שנה בשנה אהגה כינה' מעצימה את הכאב, והשאלות והקריאות העולות בקינה: 'איך איכה', 'מתי', 'למתי', 'עד מתי', 'עד אנה', 'הלעולם' הופכות לקריאת שבר ולזעקת יאוש.

את כל צער ומרירות לבם ותסכולם מן הגלות המתמדת שכת ללא קץ וגבול ביטאו יהודים בכל הדורות במנהגי האבלות של ימי בן המצרים ובקינות של תשעה באב. בערב תשעה באב, שעה ארוכה לפני השקיעה, נאספים יהודים בקהילות שונות ואומרים קינה עד לתפילת ערבית ולאחריה. הוא הדין ביום תשעה באב.

קובצי הקינות כוללים קינות רבות ממשוררים קדומים וממשוררים מאוחרים. מסגרת הקינות היא מסגרת פתוחה וניתן לשלב בה קינות בלי לדחוק דברים קיימים ובלי כל חשש להפסק בתפילה. על כן הייתה הקינה לתשעה באב אחד הסוגים הנפוצים, מה עוד שנשואי הקינה וצער החורבן בן בתיאור הגלות ובבקשת הגאולה היו הנושאים המרכזיים של שירה זו והעסיקו מאוד את כלל ישראל בתקופה הנדונה. גם כאשר נושא הקינה הוא חורבן הבית עצמו ואי גדות החורבן מלפני אלפיים שנה, הייתה בדברים השתקפות של ההווה וצרותיו. ויש לציין את ריבוי הכתיבה בסוג זה בדור גירוש ספרד בדורות המצוקה שלפני הגירוש ובדורות שאחריו.

בפרעות קנ"א התנפל המון מוסת על הקהילה היהודית בולנסיה, והרג כמאתים וחמישים יהודים. רבים אחרים נאלצו להתנצר, כדי להציל את עצמם ממוות, וחלק קטן וביניהם הריב"ש הצליחו להימלט לצפון אפריקה, רבי יצחק בן ששת הגיע לאלג'יר, הוא נתקבל שם בהוקרה ובהערכה ואף יזם התקנת תקנות בענייני כתובה. מלבד ענייני הלכה ותלמוד עסק הריב"ש גם בפרשנות המקרא והקדיש מזמנו גם לשירה ולפיוט. שירתו ממשיכה את המסורת הארוכה של שירתנו הספרדית. שיריו כתובים בחן רב ובסגנון נעים ובנאמנות למסורת הכתובה הספרדית, והוא דוגמה לרבים ממשוררי צפון אפריקה – תורה ושירה במקום אחד.

אנו מדפיסים כאן לראשונה קינה לא ידועה לריב"ש מתוך כתב יד 26 מספריית בית המדרש לרבנים בפריס. כתבי היד החשובים של ספרייה זו שמורים עתה בספריית "כי" בפריס. תורתנו לספרייה ולעובדיה על הסברת הפנים ועל הרשות לפרסם את הקינה.

כתב היד כולל מעל 130 קינות למשוררי אלג'יריה במאות ה"ו-י"ח. רוב הקינות הן קינות לאומיות לתשעה באב ובהן חלק נכבד למשוררי ספרד, אך כשלושים קינות הן קינות אישיות, מהן על אישים מרכזיים בתולדות יהודי אלג'יר התורמות לא מעט להארת דמותם. הרשימה הנכבדת של כתבי הקינות האישיות מלמדת על מרכזיותה של השירה בקרב יהודי אלג'יריה ועל תפקידה החברתי.

רשימת הכותבים כוללת בין השאר את הריב"ש, הרשב"ץ, ר' אפרים אגקאוה, שלום בן אבא מארי אבן כספי, יצחק הכהן, הרשב"ש, יוסף אבן כספי, אברהם גבישו, שלמה דוראן, ר' אברהם אבן טוואה, בנימין דוראן, סעדיה זוראפה ועוד. רצף הדורות מלמד כי השירה הייתה חלק מחינוכם של החכמים וגדולי התורה באלג'יריה.

סבנה הקינה

לפנינו קינה בת מדריך ושתי עשרה מתרונות. בכל מחרוזת שני טורי ענף וטור אחד. בכל טור ענף שתי צלעות. במדריך ובטורי האזור שלוש צלעות. ניכר היטב האקרוסטיכון 'ליצחק בריב"ש ששת חזק'.

בקינה ניכרים היטב שיבוצי המקראות ממגילת איכה, והיא רוויה בציורי לשון, דימויים ומטפורות, חריפים לאבל לצער ולכאב, מתוך אלה עולה מתח עצום בין האמונה המוחלטת והצדקת הדין לבין מעשה החורבן הנורא ובין תפארת העבר למפלת ההווה, ועל רקע זה חותמת הקינה בתפילה לגאולה שלמה ולבניין בית המקדש. הקינה וביאורה להלן מדברים בעד עצמם.

רבי יצחק בן ששת

הדבר ניכר היטב כבר בשירתו של הריב"ש הוא רבי יצחק בן ששת אחד מגדולי התורה שצמחו בספרד במאה ה"ד. מצעירותו הוכר כבר סמכא בענייני הלכה ומקהילות רבות פנו אליו בשאלות שונות. יחד עם רבי חסדאי קרשקש היה מן המנהיגים הגדולים של קהילת עדת ישראל, בתקופה של לחץ ומצוקה ורדיפות ורבים היו שלא עמדו בלחץ זה והמירו דתם, מנהיגותם של שני גדולי ישראל אלה הייתה דבר בעתו לעדת ישראל שנשארו נאמנים לדת אבותם.

"זכור דגאקות ודעש העקקות"
קנינות לחשעה באב לזכר השואה

"איככה נאלמנו? איככה נחשה"

סדני מאיר

חולאת ① אורחות

פתיחה

למן היום בו הסתיימה השואה ועד היום עולה חרשים לבקרים השאלה, כיצד ראוי להנציח את קורבנותיה. הקושי בעניין זה נובע, מהשמרנות המאפיינת עולם דתי. אדם דתי החי על פי מסורת שהתפתחה במשך מאות שנים, ער לא רק לעובדה שהשואה היא אירוע שחובה להנציחו, אלא גם לכך שבמשך מאות רבות של שנים לא תוקן יום צום חדש וסידור התפילה נשאר קבוע, והשינויים שנעשו בו היו קטנים ביותר.¹ במצב זה האדם הדתי קרוע ונבוך בין השמרנות ובין התחושה הפנימית המחייבת לחדש איזושהי צורת הנצחה לשואה. אחת הדרכים שנמצאו להנצחה זו היא אמירת קינות² ביום תשעה באב.³ דרך זו, כמו דרכים אחרות שהוצעו, שנויה במחלוקת בין גדולי ישראל. מהם שתמכו ואף הצטרפו למאמץ למסד דרך זו, בין אם על ידי קריאה לומר קינות ובין אם בכתיבתן בפועל. אחרים התנגדו עקרונית לעצם הרעיון.

צמיחת הקינות

הוספת הקינות לא נעשתה 'בין רגע' והיא עברה מספר שלבים, שנוכל לתאר בצורה הבאה:

בשלב הראשון כמעט ולא דיברו בנושא, לפחות לא ברמה הציבורית, אף על פי

¹ בעניין זה ראה דבריו של הברמן (א"מ הברמן, על ההתפלה, לוד תשמ"ז, עמ' 44-45). מעניין לצייץ שבין השינויים המעטים שיש ציין את הוספת קינתו של י"ל בייאלר על השואה - "אלי אלי" - לקינות הנאמרות בתשעה באב.

² השירה והקינה שנכתבו בשואה ובעקבותיה רבות ביותר. לענייננו קינה היא מה שנכתב במטרה להיכנס לסדר הקינות (גם אם בפועל לא נכנסה) או קטע שנכנס לתוך סדר הקינות, גם אם לא זו הייתה המטרה שלשמה נכתב.

³ אמנם כבר קיימים שני דיונים בנושא זה, אם כי חסרים: "חבורי, אנציקלופדיה עברית, מילואים, ג, ירושלים תשנ"ה, חפילה, עמ' 1065; "תידור באומל, 'קול בכיות' - השואה והתפילה, ירושלים תשנ"ב, לאורך הספר. לאחר פרסומו של מאמר זה, בצורתו המקורית התפרסמו המאמרים הבאים: הרב י" רון, 'קינות-שואה בתשעה באב (פרשה עלומה בפעלו של הרב מ"מ כשר זצ"ל)', צהר, ז, עמ' 153-164; הרב מ' אברהם, 'תיקון קינות לשואה', צהר, ח, עמ' 183-189; הרב י" רון, 'על קינות ועל קאנון', צהר, ח, עמ' 191-193. תוכנם משולב בתוך מבוא זה.

מהציבור הרחב. כפי שנראה בהמשך, הדברים נכונים בייחוד בנוגע להתפתחותן של קינות לזכר השואה ולהפצתן לאחר מכן.

ככל הידוע לי, הקריאה הראשונה לכתובת קינה לזכר השואה, מתוך רצון לצרפה לסדר הקינות של חשעה באב, הייתה בצרפת בשנת 1947. לאון מייס, נשיא הקונסיטואר (Conseil) המרכזי של יהודי צרפת, פנה לרבים שונים בצרפת וביקש מהם לחבר קינה לזכר השואה. מייס קיווה כי יוכל לבחור מתוך כמה הצעות את הקינה המתאימה ביותר. בין הרבנים שנבקשו לעשות זאת היה הרב פרופ' אנדרה נהר, שעמל, עם אחיו רישארד, על כתיבתה של קינה בצרפתית במשך כחודש ימים⁶. ואולם, בפועל הם לא קיבלו כל החייסות שהיא לקינה שחיבר, כנראה משום שהיו היחידים שנענו לאתגר, ובשל כך גננו הרעיון. הדבר גרם עגמת נפש מרובה לנהר, הן באופן אישי, והן מכיוון שראה חשיבות מרובה בהכללתה של קינה מעין זו בסדר הקינות לחשעה באב, והוא כמעט שלא הזכיר אותה מאז.⁷ הקינה עצמה נעלמה ורק לאחר פטירתו מצאה אותה אלמנתו, ד"ר נהר נהר, והיא, בעידודו של הרב הראשי של צרפת, פרסמה אותה בשנת 1990.⁸

קריאה ציבורית גלויה ראשונה הופיעה ב'עמודים', ביטאון הקיבוץ הדתי, בחודש אב תשכ"ח. בסוף הרעיון של 'הועדה להכוונת החיים הדתיים' נכתב:

בשורת הקינה הנאמרת בחפילת שחרית אנו מציעים להכניס לפחות קינה אחת על שואת קהילות אירופה בזמנו. להלן אנו מביאים שתי הצעות של קינות כגון אלה.⁹

- ⁶ הרב א' נהר תכנן להוציא את הקינה לעברית, אך מכיוון שהדבר לא יצא אל הפועל נדחק רעיון זה והקינה לא הוצגה. ענה היא רואה אור לראשונה בעברית לאחר שתורגמה על ידי מר' גרינברג.
- ⁷ הרב א' נהר ראה בכך כישלון של הדור שלא מצא דרך לשלב את זכר השואה בקינות לחשעה באב. כאשר ראה את קינתו של י"ל ביאלר 'אלי אלי' הוא חשב שהיא ראויה. הוא שמח שהיא נאמרת במקצת בתי הכנסת, אך הביע את צערו על שהיא לא נאמרת בכל הציבור.
- ⁸ על פי ראיין עם אלמנתו של הרב נהר ד"ר נהר נהר 11/3/2000. על אודות קינה זו ונסיבות פרסומה ראה: . . . 1111, no. 1111, *Tribune Juive*, 20-21 April 1990, pp. 399-401. ובקיצור: *Une Qina Ecrite Pour Le 9 Av*, *Genocide. Entre La Memoire et Lwoubi*, Paris 1992, pp. 347.
- ⁹ עמודים, כרך ט"ז, חוברת י"ב, מנחם אב תשכ"ח, עמ' 347.

שקינות החלו להיכתב מיד עם תום השואה. בשלב השני, החלילה להתעורר בציבור הדרושה לכתובת קינות ולאמירות, והיא באה לידי ביטוי בפנייה לרבנים בשאלה על עצם הרעיון, ובפרסומים שונים. יש שבעקבות כך נכתבו כמה קינות. בשלב השלישי, קינות אלה נכנסו לאט לאט לבחי הכנסת, תחילה בדפים נפרדים, עבור לנספחים לספר הקינות וכלה בשילובן כחלק בלתי נפרד מסדר הקינות. אגב, צורת ההוצאה לאור של הקינות דורשת החייסות בפני עצמה כיוון שהיא יכולה להעיד על ההתפתחויות ועל יחסם של המפרסמים ושל המו"לים השונים. מרבין כי תהליך זה לא הקין את כל הקהילות ויש חלקים בציבור שאליהם הדבר לא נכנס כלל וכלל.

יש להדגיש כי תהליך זה אינו חד-משמעי ויש מקרים שבהם לא קיימים כל השלבים האלה, או שהמעבר ביניהם היה מהיר מאוד. עם זאת חלוקה כזו תאפשר לנו לעקוב ביתר קלות אחר חידות הקינות לסדר התפילה.

קריאות מיוחדים ומהצבור לכתובת הקינות ולאמירותן

החוויה האישית של כותב הקינה וסערת הרגשות הפוקדת אותו,⁴ הן בלי ספק גורם חשוב בצמיחת הקינות,⁵ אך הפצתן בקרב הציבור הרחב נעשת בדרך כלל ברחיפה

- ⁴ ראה דבריו של א' שביד, ספר מחזור הומנים, תל-אביב 1984, עמ' 185: "מהי קינה? בראש ובראשונה זוהי לילת הכאב של האבל, כאשר חודרת גורלו של האסון מבקיעה מבעד למסך של ההדרמה הראשונה. האבל חוזר ומספר שוב ושוב מה שהיה הוא מספר זאת לעצמו ומשווה לנו ענינו את פרטי הפרטים. כל הזכות מעלה מחדש התפרצות של בכי..."
- ⁵ כגון הקינה של ביאלר ושל הרב וייסמנר. על אודות הרב וייסמנרל ופועלו בזמן השואה ראה: י' גוסמן (עורך), האנציקלופדיה של השואה, כ, תל-אביב תש"ן, עמ' 415-416.

"זכור הנאקות ורעש הצעקות"

הצעתם כללה את קינתו של י"ל ביאלר אלי, ואת שירו של צחק קצנלסון "שפך חמתך" שחורג מיידיש.¹⁰

במאמר "קינות-שוואה כתשעה באב"¹¹ מספר הרב ישראל רוזן על ניסיונו של הרב מנחם מנדל כשר להוסיף קינות לזכר השוואה.¹² כתשעה באב תשל"א (1971) קרא הרב כשר לרב רוזן ופתח בפניו את סגור ליבו:

אני איני מסוגל לומר קינות; הן אינן מדברות אלי לאחר השוואה האיומה באירופה! אי אפשר לככות את הרוגי מגנצא, וורמיוז ואשפירא ולזנוח-לשכוח את קול דמי אחינו הוועקים אלינו מאושרונו, ממייזינג ומסטרבלניקה. הנהגתי לעצמי לקרוא בספרי השוואה ובמאספי זכרונות לקהלות שחרברו, ואלו הן הקינות השוכרות את לבי.¹³

בטרם כילה לדבר הוסיף:

הכרחי לערוך ספר קינות על השוואה ולהפיצו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות! ובמקום שאין אנשים אטול משימה זו על עצמי; אדפיס ואפיץ ואעשה נפשות לענין.

הרב כשר היה מודע לכך שמבוקשו יצליח רק אם יהיה מקובל על גדולי הדור ואמר "משימה קדושה זו תצליח אך ורק אם קינות השוואה יכנסו לשטריבלאן, לקליוז החסיד ולישיבות החרדיות. אם ספרון הקינות שאדפיס יאמר רק ביהיכל שלמה, בקיבוצים ובשיכוני המזרחי - הנושא לא יחזיק מעמד, ולא ישתרש במסורת העם". בסוף דבריו ביקש את הרב רוזן לחפש חומר העשוי לשמש כבסיס לקינות.¹⁴ אך רק

¹⁰ שם, עמ' 351-350.

¹¹ הרב י. רוזן, "קינות-שוואה כתשעה באב", צהר, ג, עמ' 165-153.

¹² פרשיה זו לא זכתה לאזכור על ידי כתבי קהותיו ופעלו של הרב כשר (לדוגמה ראה הרב מ' זיגר, "מפעל חייו של הרב מ. כשר", ועם, כה, עמ' קפ-קצו).

¹³ שם, עמ' 155-154. לגבי קריאה בספרים העוסקים בשוואה ביום תשעה באב ראה דברים המובאים בשמו של הרב ש"ז אוירבך: ג. סטפנסקי, ועלו לא יבול, א. יירושלים תשנ"ט עמ' ר. מעניין ציין שלמרות שהרב כשר עצמו כתב קינה "ככה אככה מר", הוא לא מצא לנכון להציע לעשות כה שימוש (ראה: הרב מ"מ כשר, חומש תורה שלמה, ח"ח כרך ט, ניו יורק תש"ד, כחוליל הספר ללא מספר עמודים). מן הראוי לצטט דברים שככה בדאש אותה קינה. "...

נראה חוטאים לאמת אם נשווה את שברו כימים אלו, לצער שנצטער בני ישראל במצרים. הנחש הקדמוני גדל ונחפתה במשך שלושת אלפי שנה. לרשות עמלק ושחפתי עומדים כל כלי

"איכבה נאלמנו: איכבה נחשה"

כזה שנכתב על ידי שומרי תורה ומצוות שאם לא כן הדבר לא יתקבל. וכפי שניסח זאת "הרבי מגור לא יעלה על דל שפתיו פיוט, תפילה או קינה שנכתבו על ידי חלוני או אשה".¹⁵ כדוגמה ראויה הזכיר את קינתו של הרב וייסמנדל 'סלח נא'. התנאי שכותב הדברים יהיה שומר מצוות הקשה מאוד על הרב רוזן, הוא הציע להשתמש בדברים שכתב אורי צבי גרינברג שהיה קרוב מאוד לדת, או יצחק קצנלסון שנספה כגטו ורשא. על הצעות אלה השיב הרב כשר "זה לא יעבור את מפתן השטיבעל החסיד. אולי בקושי אפשר לקבל את ביאלר ואת יעקב רימון וחיים חמיאל היציוניים, וגם זה בדוחק רב! רק פרי עטם ורוחם של רבנים ואישי חזרה ידועים ירצה". באחד הלילות סיפר "כבר שוחחתי עם הרב הראשי הרב א"י אונטרמן, ועם שר הדתות זרח ודהפטיג.¹⁶ והם הסכימו מיד ואין כל בעיה בצד הזה. עכשיו אני צריך לרתום שני אישי חסידות כפופי הדרך, ויש סיכוי לכך. הלא המה האדמו"רים לבית גור וקלויזנבורג. שוחחתי עם האדמו"ר מגור שכית מדרשו מעבר לכביש הוא-הוא מקום תפילתי הקבוע, ואף נסעתי במיוחד לנתניה ונפגשתי עם האדמו"ר מקלויזנבורג.¹⁷ וכינתים אדבר עם אדמו"רים ורבנים נוספים".¹⁸ בעוד הרב רוזן ומשה פראגר, שצורך אף הוא למשימה, עוסקים באיסוף החומר החליט הרב כשר, כחודש סבת תשל"ב, לפנות במגשר לרבנים שונים בעניין זה. את דבריו הדסבר לערוץ הוספת הקינות הוא פותח במילים:

איכבה נאלמנו? איכבה נחשה? איכבה נוכל לחת מחסום לפינו וללכנו? איזה מקוון? איזה סופר? איזה נושא נהי? מה אידע לנו, שארית הפליטה, כי שכתנו חלילה את חלילנו, את קדושתנו כדחו איברים ממנו, ראשי איברים ומרבית גופנו, ואנו - איננו צועקים, איננו מקוננים, איננו מרעישים עולמות, שבנו והיינו כאילו לא היה דבר...

המדע להשחית להשמד ולאבר. בחיי אף וילא שבעה הסתעור פראים, טמאים וזדים על בני עמנו שבאירופה לגדוד אותם מן החיים, כאיש כאשה כס כעולל...¹⁹ טענה דומה עולה שוב ושוב לאורך מאמרו של הרב מ' אברהם ("הקוץ קינות לשוואה: צהר, ת, עמ' 189-183).

¹⁵ ראה להלן ליד הערה 22 את דבריו ביחס לניסיון זה.

¹⁶ הערכתו של הרב כשר את עמדתו של האדמו"ר מקלויזנבורג הייתה נשגויה. דעתו הנחרצת היא שאין להוסיף קינות חדשות העוסקות בשוואה. ראה להלן ליד הערה 59.

¹⁷ לפי זכרונות של הרב רוזן הכוונה לרבנים צבי יהודה הכהן קוק, הרב שלמה זלמן אוירבך והרב אמ"ם שך.

בזה הלשון:

...אל קינות החרבן שאנו אומרים בטי' באב נוספו בספרי הקינות פיוטים שונים על פורעניות בגלות אשכנז וספרד וצרפת על פרעות בימי מסעי הצלב, גזירות ח"ח וח"ט ועוד. ביום זה ילילו בני ישראל ודמעם מצויה. ביום זה נושאים אנו על ראשינו וכליבוחינו וזכר החורבנות כולם, ולא אחד עומד וחמה על עצמו: איפה הביטוי לאותה שואה נוראה? הלא לליגע היינו בעינינו: המחבלים על פרעות מסעי הצלב בשעה שמחנו מוסלים לפנינו, בשעה שקורבנות אותה שואה נוראה – אימים ניצבים עלינו ואנו מתעלמים, חלילה, מהם ומיגוננו. יחד על כן: לא אדם אחד מרגיש מעין "שקר בנפשו" והרגשת "מן השפה ולחוץ", לקונן ולעוק על חורבן של קהילות יהדות – כגון אשפירא או וורמייא ומנצא, על שריפת התלמוד בפריס, על השמר בקולוניא, גזירת פראנקפורט, בו בזמן שאינו מצרפים לקינותיו זו את חורבן של מאות ואלפי קהילות ישראל באירופא בדורות אנו, השואה הנוראה שבימינו אם נותנים אותה בכף המאזנים מצד אחד וכל הצרות כולם מחורבן בית המקדש עד ימינו מצד שני הוא מכריע את כולם.²³

בהמשך הוא כתב, שפנה בנושא זה לאדמו"רים נוספים, ומציין באופן ספציפי את האדמו"ר מקלויזנבורג, וכן כתב ש"חברי פגשו באדמו"רים שבארצנו הקי' כדי לקבל את חוות דעתם על הענין הזה". הוא מציע להביא את השאלה לפני חברי מועצת גדולי התורה, "כי לפי עניינת דעתו זה ענין של כלל ישראל וצריכים את ההסכמה לזה מכל גדולי ישראל".

לא ידוע לי על תשובה של הרב משה פיינשטיין למכתב זה, ולא למכתב דומה שנשלח לרבי מלובאוויטש,²⁴ מכל מקום, קריאה ממועצת גדולי התורה יצאה רק שמונה שנים לאחר מכן.²⁵

בתחילת שנות השמונים, הוקם יעזר המעוררים לאמירת קנה לזכר קורשי אירופה.

²³ המכתב מיום י"ז בשבט תשל"ז. חודתי נחתה לגנון קידוש השם בבני-ברק על שהעמיד לרשותו מכתב זה.

²⁴ עותק שלו מצוי בגנון קידוש השם.

²⁵ ראה להלן, הערה 31.

פורעניות רבות ניתכו עלינו... אך פורענות כזו, שכל כוה, אשר דורנו הוכה בהם, לא הייתה כזאת בישראל. למיום כדוא א-להים שמים וארץ לא נשמע כדבר הזה...

בהמשך דבריו מאריך הרב כשר לתאר את גודל האסון שבשואה ולבסס את הלגיטימיות של הוספת קינות חור' שימוש בדוגמאות מדורות שעברו.¹⁹ בדבריו הוא עוסק גם בשתיקתו של העולם וכלקחים שעלינו להסיק מן השואה, תוך שימת דגש על העובדה שהשואה נגרמה על ידי העם 'הנאור ביותר'.²⁰

לאחר מספר חודשים, מספר הרב רוזן, הפסיק הרב כשר לעסוק בעניין. הוא משער שהרב כשר נואש והצטננה התלהבותו. "מיעוט 'חומר רבני מהאיים' ותגובות ספקניות שהגיעו מעולם התורה החרדי חברי יחד להוריד פרופיל ולנטוש את המטרה שכה האמין בה".²¹

זרת ורהפטי, שהיה שר הדתות באותם הימים, ובין אלה אליהם פנה הרב כשר, כתב לי כיחס לפועלו בעניין זה:

נכון כי כשעתו פנה אלי הרב הגאון מי' כשר בהצעה להסדיר כי יאמרו קינות על השואה כליל תשעה באב. חייבתי את ההצעה וניסיתי לעשות לה מהלכים, ולא הצלחתי. בחוגי הרבנות הייתה אדישות לכן. ניצולי שואה לא רצו להרבות לדבר על השואה. ובחוגי יד ושם העדיפו לעסוק בארועים המועטים של מורד והתנגדות ואולי גם הצלה...²²

שנים בודדות לאחר שנואש הרב כשר ממאמציו, בשנת תשל"ז (1976), פנה הרב חיים אורי ליפשיץ לכמה רבנים בשאלה לגבי אמירת קינות בתשעה באב. לאחר ששוחח בנושא זה עם הרב משה פיינשטיין, כתב הרב ליפשיץ לרב פיינשטיין מכתב

¹⁹ כפי שניתן לראות בהמשך המבוא הבאת דוגמאות מאסונות קדומים שבמקובלותם נכתבו קינות הייתה דרך שבחרו בה רבים בכרי לבסס את טענתם שניתן להוסיף קינות חדשות.

²⁰ בשל אורכו של המנשר לא יכולתי להביאו בשלמותו. דוגמת המלא נדפס במאמרו של הרב רוזן, לעיל הערה 11, עמ' 162-157, ועותק ממנו מצוי בגנון קידוש השם בבני ברק.

²¹ הרב רוזן, לעיל הערה 11, עמ' 163.

²² המכתב מיום א' אלול תש"ס. מעניין להביא את שכתב בסוף המכתב "הרב מי' כשר הציע גם שייאמר הפסק 'שמע ישראל' על ידי כל יהודי בכל יום. והצליח כי הפסק שורר בראש שידורי היום בקול ישראל".

פנחס הערצקע,²⁶ יו"ר הוועד, נימק את הקמת הוועד, בכך שחששו של הרב וייסמנדל מפני שכחת השואה מחממש. הוועד החליט לעורר מחודש את הנושא, ופנה לצורך כך לגדולי ישראל.

כבר עברו ארבעים שנה... עוד לא מצאנו נוחם לנפשנו... ומדי שנה בשנה השכחה גוברת בעולם, והחוש מעיד ומוזיר על הסכנה שלא ישתכח חלילה הצער והיגון מקרבנו, ובפרט מצעירי הצאן, הדורות הבאים שלא ידעו ולא יחשבו את השואה שירדו לישראל כימי חורבן איומה. ולכן נתעוררנו, תבורת יהודים תמימים כאבי לב, מן שארית הפליטה שנצולו בחסדי השם, לדרוש מרבוחינו מנהיגי העם להסכים ולקיים עליו את העצה היעוצה מפי רבים לומר קינה מיוחדת ביום חשעה באב ולבכות יחד בצבור בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ביום חורבן בית אלקינו גם על החורבן אשר הי' לנו בימינו אלה.²⁷

מן הראוי לשים לב לכמה נקודות בקטע הנזכר. ראשית, הקריאה באה מפי ניצולים, שחשש משכחת מוראות השואה הגביר, בלי ספק, את עצמת קריאתם. נוסף על כך אפשר ללמוד על היקף הדרישה הציבורית מהצגת דרישה זו כ"עצה היעוצה מפי רבים", החסרה רק את הסכמת גדולי הדור. כמו כן קיימת תמימות דעים באשר לאופן הויתרון. ברור לפונים שהויתרון צריך לבוא לידי ביטוי באמירת קינות כתשעה באב. וכל שהם מבקשים זה אישור לדרך זו.

במקום אחר מתוארת פעילותו של פנחס הערצקע, ומתואר זה יכולים אנו ללמוד הן על האיש והן על הסביבה שבה פעל ושובה גם נאבק במידה מסוימת.

האיש פועל מזה שנים להנצחת השואה. הוא פועל בשקט ובצניעות מדהימה. הוא מודע למחדל של השתקת והכחשת הקדושים בחוגים חרדיים, והדבר כואב לו וגורם לו צער רב. הוא מעדיף לפעול כמעט באלמוניות: עובר מגדול חורבן אחד למשנהו, מסובב בין ראשי-ישיבות, מחונכת ומשכנע. הוא מעדיף שנוע-אישי שקט פנים אל

26

פי הערצקע זכה להערכה רבה על פעילותו, וכך כתבו עליו (בלי ציון שם הכותב) "ר. פנחס הרצקה - מוסר מפואר של איש אדון! ... מי יתן ר' פנחס יקרונו - ויזכו הרבה כמוך בישראל". "כרוניקה ומכתבים", וביר, י"א, ירושלים תש"ן, עמ' 190.

27

פי הערצקע, קונטרס דברי דרישה והתעוררות לאמירת קינה ביום חשעה באב לזכר קדושי ישראל שנשמדו באירופה בשנות תרצ"ט-תש"ז, ניו-יורק תשמ"ה, עמ' ראשון (לא ממוספר).

פנים. הוא חובע את עלבונם של הקדושים: היתכן - הוא שואל - שגדולי התורה בדורות הקדומים הקדישו 'קניה' - או קינות - לקהילה קדושה אחת בגומיה, בה נהגו על קדוש השם ל" קדושים, ואילו בחורבן שלנו, כאשר נעקדו על קדוש השם ששה מליון קדושים - אין דורש להם? שקר ר' פנחס ואסף 'קינות אחדות' שנכתבו במיוחד ע"י גדולי ישראל לזיכרם של קדושי השואה. ר' פנחס צירפס לקינות 'המסורות' והדפיסן - ביחד - על חשבונו הפרטי, והוא מפיצם ומחלקם גם בארצה וגם בישראל. ר' פנחס הרצקה לא הסתפק בכך: הוא יודע שיש התנגדות בחוגים מסוימים נגד אמירת ה'קינות' לזכר קדושי השואה - למה ומדוע, איש לא יודע ולא מוכן להסביר את התופעה המשוונה והמחירה הזאת - מה עשה ר' פנחס? במשך הזמן הוא בקר כמעט אצל כל הימי ומי שבין גדולי ישראל המפורסמים. בשקט-בשקט ובצנעה הוציא מזה 'מכתבי הסכמה' לאמירת ה'קינות' על קדושי השואה... ר' פנחס ממשיך את מאבק ההדאביליטאציה של קדושי השואה. הוא שולח - מדי פעם מכתבי-התעוררות לאישים שונים וכן לעתונים, מבקש ומתחנן: אנא, זיכרו נא והזכירו, התעוררו למען יהודים על שם קדשך!²⁸

ארבע שנים לאחר מכן, בשנת תשמ"ז, התפרסמה קריאה נוספת, של יהודה שורין, שאין בה פנייה לזיכור לומר קטע מסוים, אלא רק התייחסות לנקודה העקרונית.

במשך הדורות בשנות הגלות הניצחו המנהיגים הרחניים את התרבות והפניות נגד היהודים על ידי צום ואמירת סליחות וקינות, שחובו על ידי הרבנים והפייסנים של אותה תקופה. כאלפים שנו הגלות, לאחר כל חורבן שהתרחש, שקדו חכמי ישראל להנציח את המאורע, חוברו סליחות וקינות מרגשות ומרטיטות לב.²⁹

בהמשך דבריו מביא יהודה שורין דוגמאות רבות של אסונות שפקדו את פוזרות ישראל השונות, שלאחריהם נכתבו קינות: לאחר ההריגה בעיר ארפורט בשנת 1221, לאחר ההתפלגות על תושבי פרגנקפורט בשנת 1241, לאחר מסעי הצלב, לאחר חורבן ויניצורה בשנת 1266, לאחר גזרת הדונים בשנת 1306, לאחר השחיטה כימי משלח וניצוליס בשנת 1389, לאחר גזרות ת"ח ות"ט בשנת 1648, לאחר השחיטה בוורומיא, לאחר האירועים בליפניק, לאחר הריגה של יהודים בבודפשט בשנת 1686, לאחר

28

לעיל, הערה 26.

29

"שורין, י"ספר קינות על קדושי השואה", וביר, ח', ירושלים תשמ"ז, עמ' 175-172.

ובמה יתעוררו להוריד דמעה על השריפה אשר שרף השם³¹
 הם מציעים לצרף קינה שתיאמר בסוף סדר הקינות המקובל, לפני אמירת הקינה 'אלי
 ציון ועריה'.
 מעין דברים אלה אנו מוצאים גם בדבריהם של רבנים אחרים. כך, למשל, האדמו"ר
 מבובוב בחב:

...אנו רואים שברכות הימים והעמים נשתכח ונשתקע מלכות בני אויס עד כדי כך שגם

אודים המצלים מאש גם הם כעצמם לא עולה על לבם לספור ולקנות על האבדה
 הגדולה עטרת תפארת בית ישראל הקדושים הי"ד.³²

הרב מילעש מנמק את תמיכתו "כדי שיהיה זכרון עולם לנו ולבנינו החורבן הנורא
 ר"ל³³, הרב ואונר, אב"ד זכרון מאיר ומחבר שרית שבט הלוי, הוסיף על חשש
 השכחה את סכנת הכחשת השואה ואת סכנת השכחה של מחייבת זכרון עמלק.

ונספו גם אלה על שונאיו מחנכים מאומות העולם שמטעמים שונים רוצים לשקר
 בכל הענין ולהכחיש כאילו לא היה ולא נברא גורא הנורא הלו... וגם מטעם אחר
 אסור לשכוח מעשה עמלק של המשמידים האזרחיים ע"פ משי"כ החינוך כי חצא בענין
 מחזית עמלק שמצוה לזכור שנאמר, ואע"פ שאין בידינו הכח למחות הרשעים אבל
 מצוה לזכור מעשי הרעים שעשו לעמנו עם ה' וכל הקם נגד ישראל כאילו קם נגד
 הקב"ה...³⁴

³¹ פ' הערצקע, (לעיל, הערה 27), גילוי דעת מאת חברי מועצת גדולי התורה שעל יד אגודת

ישראל באמריקה. על גילוי הדעת חתומים הרב משה פינשטיין, הרב יעקב קמינצקי, הרב ישראל
 שפירא מלוויץ, הרב יעקב יצחק וורדמן והרב מרדכי גיפטר. לגבי דעתו של הרב יעקב קמינצקי
 ראה: הרב נחן קמינצקי, רבי יעקב, ישראל (בלי שנה), (תרגום של ספרו של ר' יונתן רוזנבלום),
 עמ' 441: "ר' יעקב הביט בחיוב על חיבתו של קינות חדשות המנציחות את האמונות הנוראים
 שאירעו לסם ישראל במאה השנים האחרונות".

³² הוב ש' ה'לברשט (האדמו"ר מבובוב), פ' הערצקע, (לעיל, הערה 27), מעניין שהקריאה יצאה

מפי גיצולים, ואילו האדמו"ר רואה שגם בציבור זה "לא עולה על לבם לספור ולקנות".

³³ הרב ח' מילעש, פ' הערצקע, (לעיל, הערה 27).

³⁴ הרב שמואל הלוי ואונר, שם. ביחס להשוואה בין גרמניה הנאצית לעמלק ראה להלן שגם
 הרבנים הראשיים של העיר תל-אביב עשו השוואה כזו, אך בלי נגיעה בממדי ההלכה. בנוסף
 לכך יש לציין שהשוואה זו היא אחד המוטיבים המרכזיים בקינות שנכתבו על השואה. עוד על

הרעש בליוורנו בשנת 1742 ולאחר פוגרום אודסה בשנת 1905. החשיבות שבהבאת
 דוגמאות כה רבות, היא בהדגשת החמיהה שלגבי השואה המצב שונה.

שונה וחרגי הוא דווקא – דור השואה. בדורנו לא ניתן כל כיסוי מוחשי והודעות עם
 קדושי השואה, אף שהטרגדיה הייתה גדולה יותר מכל אלה שהוזכרו לעיל. אנחנו כבר
 42 שנה אחרי השואה, ועדין לא מצא חורבן יירות אירופה את כיסויי הנכון בצורה
 של אבל לאומי ושתתמסד במסגרת ימי צום וזכרון, במיוחד לכך. עדין לא נשמעה
 הקינה המרה העקת השבר, שתביע את מלאו עומק הטראגדיה של השמדת ששה
 מליין יהודים, ושחוקקע את קלון הרוצחים והשונתקים מסביב גם יחד, האחראים
 במישרין ובעקיפין, לסבב הנורא הזה. היה רצוי להשלים חסרון זה במהירות
 האפשרית ביותר, עוד בחייהם של אנשי דור השואה.

מעניין לשים לב, שבקריאתו-דרושתו של יהודה שורץ מחלולה לצורך להנציח את
 הרוגי השואה גם הצורך להוקיע את הרוצחים ואת העולם ששתק ולא עשה מאמץ
 למנוע את ההשמדה.³⁰

קריאות אלה גוררו תגובות שונות, כפי שיובא להלן.

עמדת החומכים באמירת קינות לזכר השואה

הרבנים שתמכו באמירת קינות דיברו בדרך כלל על סכנת השכחה. כך למשל, נסחר
 זאת חברי מועצת גדולי התורה שעל יד אגודת ישראל באמריקה, בגילוי דעת מיום ג'
 בטבת תשד"ס:

לנו ולבנינו צפויה הסכנה כי במוצות הזמן ובהרגל החיים פן יפוג הכאב מלבנו, ופן
 ישתכח חלילה מזכרונו גדול האסון ועומק הצרה אשר באחנו. כי דור הולך ודור בא,
 ושרידי החרב אשר אחנו, אלה אשר ראו כעניניהם ואשר סבלו על כשרם את טרף
 השואה, מחמטטים והולכים כעוה"ר. ובנים אשר יולדו, דור החדש אשר לא ראה את
 תפארת בית ישראל וקדרושו שעלו על המוקד, איך יזכרו את גאון יעקב אשר נפל

³⁰ נושאים אלה מופיעים בחלק מן הקינות.

"זכור הנאקות ורעש הצעקות"

קריאה מפורשת מטעם הרבנות הראשית לאמירת קינות בליל תשעה באב, לפי הידוע לי, לא יצאה במשך שנים ארוכות. אם כי בבתי כנסת רבים המנוג הלך והשתרש. בראשית שנות התשעים³⁵ פרסמו רבניה של העיר רמת-גן, הרב יעקב אריאל והרב יצחק כר-דע מכתב הקורא לומר את קינתו של י"ל ביאלר 'אלי אלי'. במכתב הם כותבים:

הקינות נאמרות כתשעה באב הן שק הדמעות של צרותינו במשך כל שנות הגלות הארוכה מאז חורבן המקדש ועד היום. אולם חסרה בו קינה על הגדולה והקשה שבאסונותינו בדרות האחרונים – השואה. העדר קינה כזו הודגש מאוד. המלצתנו להוסיף את הקינה הרצופה כזו לקינות הנאמרות בבית הכנסת כתשעה באב. אפרם של הקורשים הצבור לפני הקב"ה יזכינו לטובה לחיות בשוכו לציון כרחמים.³⁶

בשנת תשי"ן יצאו הרבנים הראשיים של העיר חל-אביב, הרב ישראל מאיר לאו והרב חיים דוד הלוי, בקריאה דומה, וזה לשונה:

בימים הקרובים ימלאו 50 שנה ליום המר והתנודה בו פרצה מלחמת העולם השנייה. במהלך המלחמה החרשה הגוראה בעקידות כאשר עם ישראל, שכל ששה מליון מבניו ובנותיו הי"ד, שליש האומה נודע במיתות נוראות, קשות ואכזריות. גדולי ישראל – בראותם כי מספר האזדים המוצלים מאש פוחד והולך והעדות החיה לשואה מצטמקת – העלו על נס את החובה לקיום מצות זכירת עמלק של ימינו. בין היתר נקבע לומר קינות מיוחדות שנחברו על ידי אדמו"רים, רבנים ואישים דגולים כחוספת לקינות תשעה באב. 'מגלגלים חובה על ידי חייב' קבעו חז"ל, והלילה שנקבע בעו"ה – כליל 'בכיה לדורות', מתאים להתחדד עם זכרם הטהור של קדושי השואה. כליל זה יכניון בני על אדירי התורה, רבי המעש, 'עמך', מכל שכבות הצבור, סך

השואות הנאצים לעמלק ראה: הרב צ' שפטר, 'ירושלים תשנ"ה', עמ' פ"ז; א' סורוצקי וא"מ סגל, ראש גולת אריאל, ירושלים תשנ"ה, כ, עמ' ש"ג; א' הורוביץ, 'מדרור של משה ועד דורו של משיח: היהודים מול עמלק וגלגליו', ציון, שנה ס"ד, חוברת ד' (תשנ"ט), עמ' 454-425.

³⁵ ד' מכמן (להלן, הערה 36) מתאריך פרסום זה לסוף שנות השמונים. אולם עד שנות התשעים

הרב יעקב אריאל, החתום על מכתב זה, לא היה רבה של רמת-גן.

³⁶ ד' מכמן, 'השפעת השואה על התרבות היהודית', י' גוטמן (עורך), תמורות יסוד בעם היהודי

בעקבות השואה, ירושלים תשנ"ז, עמ' 628, הערה 40.

"איככה נאלמנו? איככה נחשה"

ונשים, זקנים וערים, עוללים ויונקים שעלו בסערה השמימה בשל היותם בני אברהם, יצחק ויעקב. פונים אנו כזה אל רבני העיר, ראשי הצבור, גבאי בתי הכנסת, קהל המתפללים וכל חושבי העיר, כי תזאמו על ידינו בתוספת לקינות המקובלות מדורי דורות, קינה אחת, לפחות, מבין הקינות המוכאות בחוברת המיוחדת.³⁷ הבה נישא כלבבנו תפילה כי לא יטוש ד' עמו ותחלתו לא יעזוב, כי יקיים בנו ישמחנו כימות עניתנו, שנות יאיתו רעה, ימי הזכרון הללו יהפכו למזערים ולימים טובים והאמת השלום אהבו.³⁸

ההתייחסויות הנוכחות לעיל קצרות ולא כוללות דיון מקיף בנושא. הרב גולדשטיין, רב חוג חתם סופר בירושלים, נשאל שלוש פעמים בעניין אמירת הקינות, והשיב באידיכות רבה. בחשובותיו החייתם הרב גולדשטיין לנושאים נוספים הקשורים לעניין, ובשל חשיבותם נביא גם אותם בתוספת דברי רקע.

כאשר הועלתה האפשרות של קביעת יום תענית לזכר השואה היא עוררה התנגדות בין רבים מגדולי הדור. הרב גולדשטיין מבהיר שגם מי שמתנגד לקביעת יום כזה, התנגדות שהוא עצמו מקבל, לא יתנגד לאמירת קינות. בנימוק דבריו הוא נתלה באילן גבוה:

ידועים דברי החזון איש בקובץ אגרות חלק א' מכתב צ' שהתנגד לקביעת יום תענית ואכל לזכר השואה והחורבן שעברו עלינו... אולם אנו דנים כאן לא על הוספת יום אבל אלא על הוספת קינה, וע"ז לא מצאנו התנגדות בדברי החזון איש זצ"ל.³⁹

לכן הוסיף גם טיעון בזכות אמירת קינות, דווקא משום שיש ללכת בדרכי הראשונים: והנה כך נהגו בכמה תפוצות ישראל שכשאיזנה צרה ר"ל חיברו קינה על אותו

בחברות נמצאות קינותיהם של הרב וייסמנדל, של האדמו"ר מבוכוב, של הרב ואורו, של הרב סופר, של הרב אונגר והקינה 'אלי אלי' של ביאלר. מעניין לציין כי כל הקינות צולמו מקונטרס הקינות, (להלן, הערה 46), אלא ששם לא מופיעה הקינה של י"ל ביאלר, שאותה הוסיפו רבני חל-אביב-יפו.

³⁸ הרב י"מ לאו והרב פ' שיינמן, מכתב כנב הכריכה של קונטרס קינות על חורבן אלפי קהילות קדושות באירופה וירשיבה ביניהם צייקו הדור וגדולי חורו שנהרגו על קדושת השם בשנות הועם הציט' עד תשי"ה הי"ד, הרבנות הראשית והמועצה הדתית ללח-אביב-יפו תשי"ן.

³⁹ הרב י' גולדשטיין, שר"ת אהל יששכר, ירושלים תשי"ן, סימן מ'.

המאורע וצידופה בחך קינות לתשעה באב... על גזירות תתנ"ו... גזירה כפונקטורט בחחילת האלף השישי... גזירת קולותא (קאל)... גזירות ת"ח... גזירה נשאלה השאלה למה נגרע אנחנו בידר הזה מללכת כעקבות קדמונינו, האם רק הגזירה שנגרעה עלינו מן השמים שרק הידוע תעלומות מכין את סיכחה ותכליתה עלינו לקבל כקדמונינו ז"ע, ואילו לקנון עליו אנו מנעים מחמת חשש הדרשות ח"ו...⁴⁰

הרב גולדשטיין התמודד גם עם הטענה שקיים חשש של 'הדרשות' לטענתו, כל כוונת מחברי הקינות והאומרים אותן הייתה לשם שמים. נוסף על כך, הוא מעיד שהחשש שמא יישכח "חרכן הקהילות ואבדן הנפשות עשר פעמים כיצאי מצרים", הוא כה גדול עד שמוטלת עלינו החובה להזכיר זאת לפחות פעם אחת בשנה – בקינה לחשעה באב. הוא דוחה את הטענה כאילו הדבר ייתן פתחון פה ל'מודרשים', כיוון שאלו "אינם שואלים להסכמתנו ועושים כל העולה על רוחם". הוא מציין כי גם העובדה שאין קינה משותפת לכולם, אלא "זה אומר קינה זו זה אומר אחרת", מפחיתה את עצמת החידוש, והוא מסכם ואומר "ולכן אין לעניד שום חשש ופקפק באמירת קינה חדשה".⁴¹

מעניין כי בתשובה נוספת בעניין זה הרב גולדשטיין מרגיש צורך להדגיש שלא מדובר בתקנה מחייבת אלא על המלצה: "כל הרבנים הדגישו רק שראוי ונכון לומר איזו קינה שהיא כת"ב ולא ה' המדובר לא מחויב ואפי' לא ממצה וכ"ש מתקנה...".⁴² אם בכך אין די, הרי שהוא גם מוצא אסמכתא עקרונית בדברי רש"י לעצם הרעיון שאפשר וראוי לחבר קינה לזכר אסון: "נפרש"י כשמודמן להם שום צער ובכיה שהם מקוננים וכוזים על המאורע, הם מוכיחים זה הצער עמו דוגמא בתשעה באב שמזכירים קינות על ההרגים בגזירות שאורעו כימינו וכו' עכ"ל".⁴³ ידוע לנו על עוד רבנים שהביעו את הסכמתם לאמירת הקינות, ובהם (לפי סדר א"ב):

40 שם. ומעין דברים אלה כתב בקצרה בסיומן מ"ב דאין סברא שהגזירות נקבל ואת הקינות על הגזירות לא נאמר".

41 שם.

42 שם, סימן מ"א. ההסתייגות מתקנה מחייבת מאפיינת רבנים נוספים, אליהם אחיינוס בפרק הבא.

43 שם. וראה בסוף סימן מ"ב מוכרז שלא רש"י חיבר את הפירוש לזכר המים.

הרב שלמה זלמן איריבך,⁴⁴ הרב שלום משה הלוי אונגאר,⁴⁵ הרב שלום יוסף אלישיב,⁴⁶ הרב יהודה אנסבך,⁴⁷ הרב יעקב פרלוב - האדמו"ר מגאומאזנסק,⁴⁸ הרב יוחנן סופר - האדמו"ר מערליץ,⁴⁹ הרב דוד רוזן,⁵⁰ (רבה של אירלנד), הרב משה דוד רוזן,⁵¹ (רבה הראשי של רומניה), הרב משה שטרן (אב"ד דרבנן ומחבר שו"ת באר משה),⁵² הרב חיים פנחס שינברג.⁵³

בהקשר זה מעניין לציין את המוכא אודות ניסיונו של הרב שלמה זלמן איריבך להחזיר את הקינות לציבור (הדברים נכתבו על ידי שניים מנכדיו):

... וכן עשה רבנו מעשה באותה שנה בבהב"ס שבכטונתו, ואמרו כל הציבור את קינתו של הגרמ"ד וייסמאנדל (נוגם בישיבת קול חודה רצה שיעשו כן, אך לבסוף הסכים להצעה אחת שיאמרו את הקינה על בית ישראל ועל עם ה' כי נפלו בחורב פסקא פסקא בציבור, לזכר הקדושים ה"י). ואולם לאחר שלא כל גדולי הדור קבלו את הדבר לא יסף עוד לדבר בזה.⁵⁴

לסיכום עמדתם של הרבנים החומכים בהוספת קינות לזכר השואה נוכל לומר,

44 "...אפשר שקינות של הגר"ש מרדכי מיכאל דב וייסמאנדל זצ"ל או חלקים ממנה שהם שיום לל, אפשר שהיא חתקל על כולם בגלל הזכויות המיוחדות שיש לאיש גדול זה...". מתוך מכתב מתורגמ"ס שיון תשמ"ה. שלח אליי פ' הערצק.

45 "...מן הדאוי שכל בית מדרש יבחרו להם איזה קינה אם ממה שכבר נחברו ע"י ראי ה' או שיחברו ע"י מי שיש היכולת ביד...". מתוך מכתב מיום א' לסדר אחרי מות קדושים תשמ"ג. שלח אליי פ' הערצק.

46 "קונטרס קינות על חורבן אלפי קהילות קדושות באירופה, ויזשביהם – ביניהם צדיקי הדור וגדולי החורה – שנהרגו על קדושת השם בשנות הזעם תצ"ח עד תש"ה ה"י", ולקט ע"י העזר להצנחת זכר קדושי אירופה, נדפס בסוף קינות לחשעה באב, הוצאת ליון-אפשטיין, ירושלים תשמ"ז, עמ' ב'. עותק של המכתב שלח אליי פ' הערצק.

47 "באומל (לעיל, הערה 3), עמ' 94.

48 קונטרס הקינות (לעיל, הערה 46). עותק של המכתב שלח אליי פ' הערצק.

49 קינתו ההופרסמה בקונטרס הקינות (לעיל, הערה 46) עמ' י"א.

50 "באומל (לעיל, הערה 3), עמ' 94.

51 "באומל, שם, שם.

52 הרב מ' שטרן, באר משה, א. ירושלים תשמ"ד, עמ' ר'.

53 קונטרס הקינות (לעיל, הערה 46).

54 "סורגו וא' אויערבאך, הליכות שלמה, ירושלים תש"ס, עמ' רכט הערה 72.

שהרעיון החורז את דבריהם הוא סכנת השכחה של השואה, ויש מי שאף משווה את זיכרון השואה לזיכרון מעשה עמלק. ראוי גם כי בקרב רבנים שתמכו באמירת קינות יש רתיעה מיזמות אישיות של השואלים, הנובעת מענווה ומחשש לחידוש דבר שעדיין לא נעשה. מבחינה זו מאלפים דבריו של הרב אונגר המחזיר את נהגו לומר בביתו קינות שחזר,⁵⁵ ודומה שהם ממחישים זאת בצורה הטובה ביותר. ההכרה בחשיבות העניין אינה מוטלת אצלו בספק, הדרך ברורה לו והוא אף עושה מעשה ומחזר כמה קינות לזכר השואה, אך הוא אומר אותן בביתו. למרות הבהירות הזו, מחסום החידוש בפרהסייה הוא מז גבוה וממש, עד כדי כך שהרב אונגר דורש מעצמו והירות רבה ואומר את הקינות רק בצנעה בחוץ ד' אמוחיו.

עמדות המסורתיים מאמירת קינות והמתנגדים לתקנה כללית

כאמור, על אף המאמצים לקבל את הסכמת גדולי הדור לאמירת הקינות היו רבנים שהתנגדו לכך. הנימוקים של המתנגדים מגוונים, ביניהם יש הנוקטים עמדה מהותית ויש המתנגדים מסיבה פרוצדורית. חלקם עוסקים במחברי הקינות ואחרים דנים בשאלה האם ראויה השואה שתיכתב עליה קינה.

מי ראוי?

הרב יוסף דב סולובייצ'יק תיאר את הרגשותיו ביום תשעה באב:

כשאני קורא את הקינות על חורבן והרובי 'אשפרה' השמרת קהל 'ירמיה' וזעקת שבר 'מגצא' ההדורה, אני חושב על ורשה, ווילנא, וקובנה. תשעה באב הוא יום זכרון של כל חורבני ישראל, אין הכרח לייחד ימים מיוחדים לחורבן ואין צורך לחבר קינות חדשות ופיוטים, שלא לדבר על תפלות. מי בימינו ירהיב בנפשו לחבר תפלות חדשות... רעדה ופלצות תאחזו בטרם שניגשים למלה של נוסח התפלה. גם חכמי אשכנז וצרפת שחברו את הפיוטים ותפלות הלא הם היו מאורינו חכמי המסורה, חוליות בשלשלת הקבלה של חורה שבעל פה, כמו שבעלי החוספות מצמטים

⁵⁵ "...ובאמת לי לעצמי כבר עשיתי כ' קינות אשר רגיל אני לאמרם בביתי לאחר הקינות בחי"ב" לעיל, הערה 45.

דבריהם לכמה פסקי הלכה את דבריו של הפייסן ר' אליעזר הקליר ושאר הפייטנים. כן כל התפלות והפיוטים שלנו 'יסודותם כהרי' קודש ומביעים את כל צרכי ורגשי הגופש של האומה הישראלית של הכלל ושל הפרט ואין שום צורך לתפלות חדשות בליטורגיה שלנו, ואין מחאימות כלל לרוב ישראל סבא.⁵⁶

הרי"ד סולובייצ'יק חש בחורבן חורבן את הצורך למצוא מקום שבו יבוא לידי ביטוי זכר השואה, אך בפועל הוא אינו מייחד לכך מקום אלא במחשבתו בעודו קורא קינות על חורבן של הקהילות כימים עברו. אכן, ראוייה היא השואה לקינה משל עצמה אבל הרב מטעים כי אין אנשים הראויים לכתבה, ולכן נמנע הדבר. תיאור גדולתם של כותבי הקינות מעמיק את המרחק הקיים בינם לבינינו, עד שנמנעת מאתנו כל אפשרות לכתוב קינות.⁵⁷

הארמור"י מקלוינבורג הביע התנגדות לאמירת הקינות חוץ שהוא מדינאי את דמותם של מחברי הקינות בדורות הקודמים. הדברים נכתבו לרב מנחם מנדל כשר, כיום כ' במרחשוון תשל"ז:

ענין זה בודאי גדול הוא אשר ראוי לעיין ולדון בו בכובד ראש ובנחיצות הראוי...
מ"ש מעכ"ה שליט"א בדבר הוספת קינה השואה שכתב הסופר הי"ד...⁵⁸ הנה הגם

שהסופר הנ"ל מוכשר ומפורסם מאוד בכתיבתו ויר"ש [=יודא שמים] – אבל עליו להתבונן כמ"ש (דברים ל"ב) וזכר ימות עולם כינו שונות דור דור, אשר מאז ומעולם בכל ימי גלותנו אשר התהלכנו מגור אל גור וגוי נתקינו את הקינות גדולי ישראל

⁵⁶ ר"ל ארז, "ביקורת עם הגאון ר"ד סולובייצ'יק", שנה בשנה, תשמ"ב, עמ' 324-325. ראה גם: J.J. Schachter, Rabbi Joseph B. Soloveitchik on The Tisha B'Av Kinot, Volume 4, Summer 1994, Jewish Action, Volume 54, Number 4, Summer 1994.
⁵⁷ יש לציין שהרב סולובייצ'יק התנגד לכל הוספה שהיא לתפילה (איש ההלכה) וירשלים תשל"ט, עמ' 246.
⁵⁸ באיגרת הנדפסת והשטט שמו של מחבר הקינה הנדונה. מאנשי צאנז נמסר לידי המדובר בקינה שחבר מ' פראגר (מ' פראגר, מגילה השואה קינה על חורבן בית ישראל באירופה, מהדורה מיוחדת בדפוס גנון קידוש השם, ירושלים תשכ"ז). בכריכה הפנימית נכתב: "נכתבה בקינה לחבורת לומדי המשנה היומית, וצורפה להוצאה המיוחדת של משניות מטעם מפעל ההצחה לקודש השואה"; מ' פראגר, אלה שלא נבנו, בני-ברק תשכ"ט, עמ' ול"א-ל"ה).

"זכור הנאקוה ורעש הצעקות"

הכנסת שלהם, אלא תקף את מי ש"מתקנים תקנות חדשות והמציעים תפילות חדשות וקינוח חדשות"⁶⁴ מכיוון שיש בכך פריצת גדר ונתינת מקום ל"מתקנים" ולרפורמים למיניהם להיתלות בזה בתקדים לחיקונים אחרים.⁶⁵

הרב משה שטרנבוך, סגן נשיא העדה החרדית, מסכים שמוטלת עלינו חובה לזכור את השואה. לדעתו, "ראוי לזכור ולא לשכוח החרבן הנורא הנ"ל"⁶⁶, ואם כאשר הרב קהילות בימי הביניים חוברו קינות לחשעה כאב שאו מספר ההרוגים היה קטן בהרבה מאשר בשואה "כ"ש בדורנו בעו"ה שרוב מניין ובניין חרידי עם ה' נשרפו ונחנקו, הזמן המחאים להזכיר זאת הינו כה"ב דוקא וכמכואר בקינות, נאה ויאה הדבר להתאבל או גם ע"ז". אלא שלמרות תמיכתו באמירת הקינות הוא מתנגד באופן נחרץ ל"חקנה כללית" משתי סיבות: הראשונה "שאין אנו ראויים כדורינו לחקן שום תקנה לכית ישראל", והשנייה, שאם נתקן תקנה בעניין זה "אנו מסכנים לעתיד שידרשו מאתנו כל מיני דרישות לתקן תקנות". ולכן הוא מסיק בסוף דבריו ש"כל קהלה וקהלה יחליטו לעצמם אם רצונם לומר או לא ועכ"פ שיהיה כלי חקנה קבועה"⁶⁷.

גם הרב י"ז הלוי (ולוול) סולובייצ'יק התנגד לאמירת קינות לזכר השואה. כך מגלה הרב הלורד עמנואל יעקובוביץ' בראיון עם מיכאל ששר:

הוא מצא שאחרי גזירות ח"ח-ת"ט ביקשו להכניס קינה מיוחדת לזכר מקרי ה' וחכמי הדור פסקו שאל לנו להוסיף על מה שיש. כמו שכתוב בקינה 'מי יתן ראשי מים', שנאמרה בתשעה באב: 'שימו נא על לבכם מספר מר לקשרה; כי שקולה הריגתם להתאבל ולהתעפרה כשריפת בית אלקינו... וכי אין להוסיף מועד שבו

⁶⁴ על נושא זה ראה ש' בייקר, "א באגעניש מיט הרב ר' אליעזר שן אין בני-ברק", אלגעמיין זשורנאל, 11.10.1985, עמ' 9.

⁶⁵ הרב י' שורץ והרב י' גולדשטיין, השואה, ירושלים תשמ"ז, עמ' 288.

⁶⁶ הרב מ' שטרנבוך, שר"ת חשבות והנהגות, א, ירושלים תשמ"ז, סימן ש"ל.

⁶⁷ שם.

"איככה נאלמנו? איככה נחשה"

וחבערה... מכאן – טען – שיש להתנגד לכך.⁶⁸

יש להעיר שמענה זו – המתבססת על האמור בקינה – אינה מוזכרת בדרך כלל לגבי אמירת קינות, אלא לגבי קביעת יום תענית מיוחד.⁶⁹ מכל מקום, הרב יעקובוביץ' סבור שלא זו הייתה הסיבה האמיתית להתנגדותו של הרב וולל סולובייצ'יק, והוא מייחס לה הסבר אחר:

לדעתי, נבעה עיקר ההתנגדות מכך שהחילוניים קיבלו עליהם את משימת הזכרת

השואה החל ממרד גיטו ורשה והוא לא רצה שליהדות הנאמנה יהיה חלק בזאת. שכן

סיכסיהם אינם נעשים על פי המסורת היהודית.⁷⁰

אם נכונים דבריו של הרב יעקובוביץ', הרי שהם מבטלים את הטענה העקרונית המוזכרת בדברי הרב י"ז סולובייצ'יק. לאמור, לא בעיית כתיבת הקינות היא העומדת על הפרק, אלא שאלת הדמיון או הקרבה בין מעשיהם של החילונים לאלה של שומרי המסורת היהודית.

כלל לא ניתן לכתוב על השואה

ההתייחסויות השונות לשאלה מי ראוי לכתוב על השואה שמו את הדגש על רוס מעלולם של מחברי הקינות בדרווח עברו לעומת קטנות דודנו, אך לא התייחסו למושא הכתיבה – לשואה. הרב שלום נח ברוכבסקי, האדמו"ר מסלונים, שם את הדגש דווקא על גודל האסון של השואה, אותו כך הוא טוען, לא ניתן כלל לתאר במילים, וכך הופך גודל ממדי האסון של השואה לסיבה מדוע לא מקוננים עליה.

...דווקא משום שהינק האסון הוא כה איים וגורא, ששה מליין יהודים – ובתוכם

למעלה ממיליון ילדים רכים ועיללים – שניספו בכל מיני מיתות משונות ואכזריות, דבר

שלא נשמע כמוחו מיום שנברא האדם בצלם, דווקא בגין גוראות הטרגדיה אין כנמצא

שום מלה מתאימה אשר תוכל להביע את עומק הכאב הצורב בלבב פניהם. דלה מירי

⁶⁸ מי ששר, הרב הלורד עמנואל יעקובוביץ', ירושלים 1996, עמ' 71.

⁶⁹ ראה הרב צ' שכת, נפש הרב, ירושלים תשנ"ז, עמ' קצ"ז-קצ"ח; הרב מ' שטרנבוך, חשבות

והנהגות, כ, ס' תשכ"א.

⁷⁰ מי ששר, שם.

"זכור הנאמקות ורעש הצעקות"

היא השפה האנושית מכדי לכטא נכונה את מלאו האכזריות הלא-טבעית שהוכיחה המפלצת בצורת אדם, או לחאר את גודל האבידה של חייו של שלם והווי יחיד במינו, שנכחה מעל פני האדמה. לבו ומוחו של האדם אינם מסוגלים לתפוס מה התרחש כאן, אין שום ביטוי לכך, כי הרגשות האנושיים הטבעיים הם אפסיים מדי בשביל להרגיש כאב בעל היקף ועומק איום כזה. רק הדומיה האילמת, כדבר שנאמר 'ידום אהרן', היא המבטאת את מחץ ליבנו הרבה יותר מכל שאר הביטויים, שאינם הולמים ואינם מהווים את הביטוי הנכון ככגון דא.⁷¹

מלבד הקושי שבדברים עצמם, הם מעוררים לכאורה את השאלה כיצד ניתן היה לקונן על חורבן המקדש. תשובתו של האדמו"ר מסלונים מפתיעה. אכן לא ניתן היה לתאר את גודל האסון שבחורבן בית המקדש. חורבן התאפשר רק בשל היות ירמיהו נביא ה'.

רק מקונן כימיהו, נביא ה', מסוגל היה לחת מבע לכאבו של כלל-ישראל בהתרגש עליו פורענות חורבן בית-המקדש, וכדבריו: 'מי יתן ואשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה את חללי בת עמי'. הדמעה הטבעית, המוגבלת, שבשר ודם מזיל מעיניו אינה מתאימה כדי לכבות את חללי בת עמי. היה צורך בבריאה חדשה, במקור דמעה, כדי לקונן בצורה נכונה והולמת על בית ישראל ועל עם ה'. כי נפלו בחורב.⁷²

האם יש לכתוב קינה על השואה?

בעוד לאדמו"ר מסלונים ברור שראוי לקונן על השואה אך אנו איננו מסוגלים להביע את גודל האסון, הרי שהרב ישראל משה דרשינסקי, שעמד בראש בית הדין של העדה החרדית בירושלים, פקפק בכך וטען שלא גודל האסון הוא קנה המידה לאמירת קינה ואנו איננו יכולים להכריע הכרעה שכזו:

...לתקן תפלה או קינה לדורות אשר יקובל בכל תפוצות ישראל כמנוג שאלו עליו עוררין, ער"ז אולי י"ל לא כל הרצה ליטול את השם וכו', ולדבר כזה באמת צריכים

71 [הרב ש"ז ברוכנסקי], זכרון קדוש, 'ירושלים תשמ"ה', עמ' כא; [הרב ש"ז ברוכנסקי], קונטרס ההרגעה עליך, 'ירושלים תשמ"ח', עמ' 16.
72 שם.

"איכבה נאלמנו: איכבה נחשה"

כוננה 'פנימית' כלשון מרן זי"ע, כלומר ראייה רחוקה וזמחשה עמוקה שהיתה מקובלת על מתקני התפלות הקבועות ראשונים כמלאכים, הם-ילכו לתקן תקנה לדורות ושהיה מתואמת לכל דור ולכל מקום באשר הוא שם. ובאמת כאשר מתבוננים בתולדות הדורות וקורות ישראל במשך זמן גלוחם הארוך נכמה ונמה גזירות וצרות אימות שעברו עליהם ושככל דור ודור עומדים עלינו ללחותנו ר"ל, ולא מצינו רק על אחדים מהם שתיקנו לנו קינות, או שתיקנו ולא נתקבלו בתפוצות ישראל... א"כ נראה שעצם ההחלטה על מה שיש לקונן ועל מה שאין לקונן היא למעלה מסדר השגחתנו ורק חכמי ישראל שבדורות הראשונים אשר אין לנו מושג כלשהו במדרגתם הם הראויים לקבוע לנו תקנות לדורות.⁷³

מן הראוי לשים לב שמה שהוא מקור לרבים לכן שכתובת קינות היא דבר לגיטימי, אצלו הוא מקור למסקנה הפוכה. הוא מרגיש דווקא את ריבוי הצרות שלא הונצחו בכתיבת קינות, מה שמעיד, לדעתו, שאין להקל ראש בכתיבת קינות. נקודה נוספת העולה מדבריו, והיא משמעותית הרבה יותר, היא הפקפוק העולה מחוץ דבריו, האם ראוי לכתוב קינה על השואה. הוא שולל את התפיסה האנושית בסוגיה זו, בטענו שאין משמעות להבנתנו את ממדי האסון. רק "חכמי ישראל שבדורות הראשונים אשר אין לנו מושג כלשהו במדרגתם הם הראויים לקבוע לנו תקנות לדורות" וכל שיקול אחר אינו רלוונטי בבואנו לדון בסוגיה זו.

כיוון אחר בהתלבטות זו נוכל למצוא בתנועת חב"ד. בהתורדות שהיתה כפורים תשס"ז⁷⁴ ענה הרב מנחם מנדל שניאורסון מלובאוויטש לשאלה "מפני מה עושים 'דעשי' מהגזירות והשמדות שאירעו בדורות הראשונים, בייסוד תעניות קינות וכו', ואילו על אלו שבדור האחרון שגדלו במאור – הן בכמות (מספר גדול יותר) הן באיכות (ייסורים מבהילים ביותר) – לא נתקנה תענית מיוחדת ולא חוברו קינות מיוחדות?".

והשיב ואמר –

73 הרב י"מ דרשינסקי, "תשובה בענין הנ"ל", מוריה, שנה שבע עשרה, גיליונות א-ד-ר (קצ"ג-קצ"ז).
74 קצ"ז, שבת תש"ז, עמ' קמ"ה-קמ"ו.
שיחות קדוש, תשס"ז, עמ' 178 ואילן. הדברים הלן מובאים מתוך: הרב מ"מ לאופר, "המבלי של דורות", יצונו רבי, א' חשון תשנ"ב, עמ' 12.

"זכור הנאקות ורעש הצעקות"

"איכבה נאלמנו? איכבה נחשה"

הדרושה בכתיבת הקינות. חריגות הן רעותיהם של הרב דושינסקי ושל הרבי מלובאוויטש, המטילים ספק – משיקולים שונים – בצורך בכתיבת קינות לשואה ובאמירתן.

בפועל נכתבו כמה וכמה קינות, לא כולן מתוך מטרה שייכנסו לסדר הקינות של תשעה באב, אך מקצתן נכתבו במפורש לשם כך. להלן רשימת הקינות הידועות לי (לפי סדר א"ב):

- ♦ הרב שלום משה הלוי אוונגאר אב"ד נייטרא מאנט קיסקא⁸¹ – 'אמר בכי' יחרדה לי"ב ביאלר – 'אלי פולין',⁸²
- ♦ 'אלי אלי נפשי בכי',⁸³
- ♦ 'אחה בן אדם',⁸⁴
- ♦ הרב רפאל כלום אב"ד קאשוין,⁸⁵ – 'עפעפינו יזלו מי'.

י' גרוס, חורבן אייראפע אין ליכט פון תורה, ניו יורק תשמ"ז, עמ' ח"ע-תע"א. במכתב המובא לעיל הוא מזכיר שהוא כתב שתיים שלוש קינות, אך אלה לא מצויות בידינו.

82 התפרסמה אצל ש"י כהנא, י"ל כהנא, הרב מ' כהן, אם אשכחך גולה להצחת קדושי השואה, חש"ט, עמ' ו"ח. בסוף הקינה נדפס: "הקינה הזאת חוברת על ידי ל. ביאלר משרידי ורשה ופורסמה על הוצע הקהלות הקדושות בפולין בשנת תש"ז, ונתקבל לאמרה בימי זכרון השואה". בסדר היום של תשעה באב נדפס: "א. תפלה קריאת התורה איכה וקינות... ו. קריאת הקינה 'אלי פולין'...". בספר המדעים נכתב בקשר לעשרה בטבת: "...וגאמרת קינות, ישנות וגם חדשות – 'אלי פולין ועידה', 'אלי אלי ועידה'. כמו כן נדפסה על ידי י. וילנסקי, ספר המדעים – ימי מועד הזכרון, תל-אביב תשס"ז, עמ' 94.

83 פורסמה לראשונה על ידי הרבנות הראשית וועד הקהילות בפולין תש"ח. הודפסה מחדש על ידי הרבנות הראשית בשנת תשכ"ז. הרב יששכר יעקובסון הוסיף לה מקורות והערות (הרב י' יעקובסון, נתיב כינה, ג. תל אביב תשל"ג, עמ' 503-500).

84 את הקינה הזו נתן לי מר י' פריי, שלפי דבריו נאמרה באחד מבתי הכנסת, לא זכור לו הוכן.

85 פ' הערצקע, קונטרס דברי ידישה והתעוררות לאמירת קינה ביום תשעה באב לזכר קדושי ישראל שנעשמו באירופה בשנות תרצ"ט תש"ה, ניו-יורק תשמ"ה. בשעה שבקשתי אתג'רשתי: של הרב בלום להדפיס את הקינה הוא ביקש לעיין שהוא לא מצרף אותה לסדר הקינות אלא אומרת רק לאחר חום הקינות.

- ♦ הרב אלחנן היילפרין אב"ד גאלדסגרין לונדון⁸⁶ – 'חיות אש',⁸⁷
- ♦ הרב שלמה הלברשטם האדמו"ר מבאבוב⁸⁸ – 'זכור נא וקונו'.
- ♦ הרב שמואל הלוי ואונר אב"ד זכרון מאיר⁸⁹ – 'אש תוקד בקרבי'.
- ♦ הרב חיים מיכאל רב וויסמנר⁹⁰ – 'סלח נא'.
- ♦ הרב מנחם חכם רב העיר אור עקיבא⁹¹ – 'מענינו דמעות נשפכות כמים'.
- ♦ הרב ישראל מלמד לרנ"ך⁹² – 'עלי שואה ומשואה'.
- ♦ הרב אביגדור נבנצל רבה של ירושלים העתיקה⁹³ – 'אספרה דין'.
- ♦ הרב פרופ' אנדרה ורישארד נהר⁹⁴ – 'Quand nos peres s'esseyaient pour pleurer en souvenir de Sion'.
- ♦ הרב חיים סכנו – 'איך על אחי',⁹⁵
- ♦ הרב יוחנן סופר האדמו"ר מערליך⁹⁶ – 'פלגי מים תרדנה עיני'.

86 שם.

87 במכתב בו נתן לי הרב היילפרין רשות להדפיס את קינתו ציין שכן יש לקרוא לקינה, ולא על פי מלוחי הראשונות.

88 נדפסה לראשונה בתוך חש"מ, 'קינה', 'כרם שלמה', סט, עמ' ה-ט (שם הובאו גם הדברים שאמר האדמו"ר מבובוב בשעה שהציג בפני חסידייו את הקינה); כמו כן נדפסה בזכרון, ח', ירושלים תשמ"ז, עמ' 16.

89 י' גרוס, (לעיל, הערה 81), עמ' חס"ט.

90 פ' הערצקע, (לעיל, הערה 85), ביאור אויך לקינה זו ראה בתוך הרב המ"ד וייסמנר, תורת חמד, ניו יורק תשנ"ה, עמ' שצו-תי.

91 הרב מ' חכם, ובה מנחם, ג. בני ברק תשנ"ב, עמ' ענ-ער.

92 הרב י' מלמד לרנ"ך, 'קינה על השואה (לתשעה באב)', שנה בשנה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 473. שם נדפס בתוך: Halakic and Theological (ed.), B. H. Rosenberg, pp. 361-362, 1992, new york. Reflections on the Holocaust, new york.

93 362-363. כמו כן נדפסה קינה זו בתוך: הרב י' מלמד לרנ"ך, שירי מלמד, ירושלים תש"ס, עמ' 29.

94 ע"פ בקשת המחבר נמנעתי מלהדפיס את קינתו.

95 הרב א' נבנצל, קינה על השואה בשנים ה'ח"ש-ה'תש"ה, י"ל ע"י בית הכנסת רמב"ן, ירושלים תשמ"ח.

96 לעיל, הערה 8.

97 קינה זו נכתבה בהשמי"א ופורסמה לראשונה שנה לאחר מכן ב'באר התורה', 2, עמ' גג. המחבר כלל לא כיוון שהדברים 'אמרו בבתי כנסיות אך כפי שנמסר לי מזהר י' וולדן בבית הכנסת שבפניה נהגים לומר קינה זו.

"זכור הנאקות ורעש הצעקות"

- ♦ הרב מנשה קליין האדמו"ר מאונגאר - 'אני הגבר' ⁹⁷
- ♦ הרב אברהם יצחק יעקב רוזנפלד ⁹⁹ - 'איכה תפארתו' תשבי יבשרני ⁹⁸
- ♦ חיים ריקלין ¹⁰⁰ - 'חלץ מנעלים'
- ♦ הרב שמעון שוואב אב"ד קהל עירת ישרון ¹⁰¹ - 'זוהר מזכירי'

פרסום הקינות והתגובה בציבור

לצד הדין שהתנהל בין גדולי ישראל אודות חוספת הקינות, החלו להיכתב ולהתפרסם קינות שונות. צורת הפרסום לבשה ופשוטה צורה. בראשית התהליך קינות שנועדו להיאמר בחשעה באב לא התפרסמו בחוץ ספר הקינות, אלא בנפרד, כגון על גבי דפים משוכפלים או מצולמים. יוצא דופן הוא 'סדר

⁹⁶ לעיל, הערה 49.

⁹⁷ הרב מ' קליין, שרית משנה הלכות, ו, ישראל תשל"ג, בראש הספר (לא ממוספר).

⁹⁸ הרב מ' קליין, שרית משנה הלכות, ו, ברוקלין תשנ"ז, הקדמה עמ' כד-כה. מעיין לעיין שהוקדמה לכך זה כוללת את קונטרס 'פרסומי ניסא' בו מספר הרב קליין על קורותיו בזמן השואה.

⁹⁹ הרב א"י רוזנפלד, סדר קינות השלם לחשעה באב, לונדון תשכ"ו, עמ' קע-קעה. קינה זו התפרסמה גם אצל ש' טל, קינות לחשעה באב רינה ישראל, אפרח תשנ"א, עמ' 210-214. שם מיוחסת הקינה ל-י"ל ביאלי, אלא שרוזנפלד בדקדקתו שם כתוב במפורש שהוא כתב קינה זו בעצמו, שם, עמ' XX. בנוגע להזכרת השואה בתפילה אמר הרב יעקובוביץ "אני עומד על כך. כאנגליה ניסתנו קינה לחשעה באב לזכר השואה, והיא נדפסה בסדר הקינות שלני". מעיין לשים לב גם להמשך הדברים "וכן או אמרים סליחה לזכר השואה בעשרה בטבת". מ' ששי, הרב הלורד עמנואל יעקובוביץ, ירושלים 1996, עמ' 70-71. מזהר משה רוז, שהיה מזכירו של הרב יעקובוביץ, נמסר לי כי הכוונה היא לקינה שפרסם הרב א' רוזנפלד 'איכה תפארתו'.

במקומו בית הכנסת 'גבעת רימון' אפרחה תשנ"א נכתב שכתשעה באב חאמר קינה זו (ותדחי נחתה לידו א' ארנד שהעמידו על עובדה זו).

¹⁰⁰ קינה זו נשלחה להנהלת עורך קדוש השם בבני-ברק, מחוץ רצון להפיצה בקינה לחשעה באב.

¹⁰¹ סדר תפילה למשה, ניו-יורק 1992, עמ' 392-393. ושם בלעגות הביא את סיפורי כתיבתה של קינה זו.

"איככה נאלמנו? איככה נחשה?"

קינות השלם לחשעה באב, ¹⁰² שיצא כאנגליה בשנת 1965, שכן במהדורה זו כבר נדפסה הקינה של המו"ל הרב רוזנפלד, בגוף הספר. ¹⁰³ גם המהדורה השנייה של סדר קינות זה (1970) יצאה לאור בעוד כשרם נפוץ עניין הקינות לזכר השואה.

אחת ההדפסות המעניינות ביותר, היא 'קינות לחשעה באב' בדוצאות 'התנועה ליהדות של תורה'. ¹⁰⁴ בחוברת זו, שהתפרסמה לאחר מלחמת ששת הימים ושחרור ירושלים, הושמטו קינות רבות. הסיבה להשמטה אינה בגלל חוסר הסבלנות של הקהל או בגלל הקושי שבהבנת הדברים, אלא כיוון ש"אי אפשר להמשיך ולומר כיסם תפילות וקינות, שבהן מדובר על מצב עם ישראל כנדא ושפל וכזוי בעמים ועל ירושלים". ¹⁰⁵ ודנה, בצד ההשמטה של קינות רבות, מטעימים העורכים כי "על הצרות הראשונות נוסף האבל על השואה האיומה", שממנו אי אפשר להתעלם, ולכן הם הוסיפו את הקינה 'אלי אלי לזכר השואה'. ¹⁰⁶

קינה אחרת שהתפרסמה בשלבים מוקדמים היא קינתו של הרב שוואב, שמלבד פרסומה בקהילת 'קהל עדת ישרון', נדפסה גם בעיתון *Jewish Tribune* ¹⁰⁷ ביולי 1974.

כאמור לעיל, פנתם העריצק פעל רבות לקידום העניין באמצע שנות השמונים. בחשמה"ה הוציא הועד שהוא עמד בראשותו 'קונטרס דברי ידישה והתעוררות לאמית קינה כיום תשעה באב לזכר קדושי ישראל שנשמדו באירופה בשנות תרצ"ט-תש"ה'. ¹⁰⁸ בקונטרס זה מצויים גם גילויי דעת של רבנים בנושא וגם 'דוגמאות לקינות' - קינותיהם של הרב וייסמנדל, הרב הלפרין, הרב בלום והרב שוואב.

הדבר יצר הד ציבורי וכנראה גם הביא לידי אמירת קינות בפועל. לפחות כשני

¹⁰² Tisha B Av Compendium, Translated and Annotated by Reb. Abraham 1983 Rosenfeld This Ed. New York.

¹⁰³ שם, עמ' קע"ג-קע"ה.

¹⁰⁴ קינות לחשעה באב, בהוצאת 'התנועה ליהדות של תורה', ירושלים תשכ"ח.

¹⁰⁵ שם, עמ' 3.

¹⁰⁶ כמו כן הם הוסיפו את 'הפיתוח לקידוש מאת שיי עגנון. ראה דבריהם בעמ' 3.

¹⁰⁷ תחת הכותרת *The Holocaust A Lament On The Holocaust*. הקינה מופיעה בכתבית ובאנגלית.

¹⁰⁸ לעיל, הערה 27.

שבשונה מהוצאת לין-אפשטיין היא לא יצרה הפרדה בין הקינות הרגילות לקינות שנוספו לזכר השואה.¹¹³ על תפיסת עולמו של המו"ל בסוגיה זו אנו יכולים ללמוד מתוך דברים שכתב הרב ש' טל בהקדמה:¹¹⁴

כמנהג פולין ואשכנז נוספו עוד קינות על צרות שאירעו... על פי אותו כלל נהגו בקהלות שונות לצרף לקינות של חשעה באב קינות על גזירות וצרות שאירעו במקומותיהם ובימיהם (כגון באנגליה, על קדושי יודק, ד' תקמ"ב), ובימינו על חורבן בית ישראל בידי הטמאים האזרחיים המנוצים בשואה.¹¹⁵

בשנת תשנ"ב הוציא לאור דוד הישראלי את 'סדר חשעה באב'. בספר קינות זה כלל הישראלי, בסוף הקינות הנאמרות כליל חשעה באב את קינתו של ביאלר 'אלי אלי' ואח שירו של קצנלסון 'שפוך חמתך'.¹¹⁶ להוספה זו החייתס במבוא בו כתב:

... במשך הדורות צורפו לקינות אלה גם קינות על אירועים בקהילות, שהמשוררים והפייטנים נהנו להם כיושר והן נשמרו לדורות... וגם אנו נהגנו בן בצרפת קינות על השואה.¹¹⁷

- 113 מבחינה זו היא דומה למהדורה של הרב רוזנפלד (לעיל, הערה 102), ולמהדורות של הרבנים אברהם חיים פייר ואביה גולד, סדרו תפלה למשה, ניו-יורק 1992. במהדורה זו התפרסמו הקינות 'זכורנו של האדמו"ר מבוכיב והזוכר מזכיר' של הרב שוואב לפני אלן ציון יעריה. זאת על אף שהמנהג בקהילת המחבר היה לאמרה כליל חשעה באב.
- 114 דברים דומים כותב הרב רוזנפלד (לעיל, הערה 102), עמ' V II.
- 115 ש' טל, רינת ישראל – קינות לחשעה באב, אפרת תשנ"א, עמ' 3-4.
- 116 ד' הישראלי, סדר חשעה באב, קבוצת יבנה תשנ"ב, עמ' 40-45.
- 117 שם, עמ' 5.

"זכור הנאקויות ורעש הצעקות"

עיתונים יהודיים¹⁰⁹ הזכירו את החוברת הזו ואת הקינות שנאמרו במקומות רבים. כך עולה גם ממכתבו של הרב יעקב פרלוב, שהעיד כי "(ב)כמדינתנו החפשו הדבר מאד בשנה שעברה לצרף קינה אחת לסדר קינות על חורבן ביהמ"ק, אשר משתפך בה הלב לככות ולקוין על החורבן הנורא שאירע בימנו".¹¹⁰

בשנת תשמ"ח הוציא פנחס הערצקע בעיר ניו-יורק חוברת דקה בשם 'סדר הקינות לזכר קדושי שואת אירופה', במאמר ביקורת שנכתב על מהדורה זו כעיתון 'המודיע' נאמר:

אמנם אין זה מקובל בומני, להוסיף לסדרי החפלות הנהוגים מדורות שעברו, ואכן נזהר המו"ל ואת הקינות המיוחדות שכבר נהגו לאמנם אחרי הקינות, בכמה מקומות, ונהרא ונהרא ופשוטי, הוסיף בסוף הספר, לאחר החפלות יפה עשה כן.¹¹¹

גם הוצאת לין-אפשטיין יצרה הפרדה כזו וכסוף 'סדר קינות לחשעה באב' שהתפרסם לראשונה בשנת תשמ"ך.¹¹² הופיע 'קונטרס קינות' לזכר השואה. מעניין לציין שבקונטרס זה, שפנחס הערצקע ליקט וסידר, מלבד הקינות עצמן יש מכתב מהרב משה שטרן כדבר אמירת הקינות, קטע מ'סדר היום' העוסק בכתיבת קינות, דברי רש"י בספר דברי הימים, קטעים מתוך הספר 'מן המצר' מאת הרב וייסמנדל וקטעים מתוך הספר 'עין דמעה' מאת הרב יהושע גרינלר. שני המקורות האחרונים עוסקים בהיסטוריה ואילו הקטעים הראשונים באים לתח לגיטימציה לכתיבת הקינות ולאמירתן. דומה שכתבאת דברים אלה הביע העורך את הצורך להסביר את עצם הופעתם כחוך ספר הקינות, ככל הנראה מתוך הכרה שקהל היעד יזהה על מעשה הכתיבה והחיבור.

מהדורה אחרת שיצאה בארץ ישראל היא 'רינת ישראל' בעריכת הרב שלמה טל, אלא

- 109 א' ווארשעווער, "פיל טויגטער אירן האבן לעצטן חשעה באב צום ערשטן מאל געזאגט א קינה אויפן חורבן פון אירן אין אייראפע", דאס אידישע ווארט, חמו" אב, תשנ"ם: "אירמטע גדולי חורא רופן צו זאגן א קינה אין חשעה באב אויף ד' קורבנות פון חורבן אייראפע", אלגעמיינע זיורנאל, 3 באוגוסט 1984.
- 110 מכתב מיום כ"ז בשבט תשמ"ח, שלח אליי פ' הערצקע.
- 111 "ספר הקינות יחד עם הקינות לזכר קדושי שואת אירופה", המודיע, א' באב תשמ"ח, 15.7.1988.
- 112 עמ' 6, וכך כתב גם הרב גולדשטיין, ראה לעיל בטקסט ליד הערה 41.

הרב ישראל רוזן
ראש מכון 'צוהר'

נקודת מבט

אלי קטיף ועריה

אלי ציון ועריה כמו אשה בציריה...
עלי ארמון אשר נטש...
עלי הגיון מחולקה אשר דמם בצריה
ועל נעד אשר שמם...
עלי שמחת משנאיה בשחקם על שבריה...
עלי קולות מחרפה...
ועל רגשת מנדפיה בתוך משכן חצריה
עלי שמך אשר חלל בפי קמי מצריה
ועל תחן וצנחו לך קשוב ושמע אקריה
(מתוך קינות ואשכנז) לתי"ב. מחד אלמוני

לא התאוששנו

ארבע שנים לחורבן גוש קטיף! ועדין האדמה רועדת! עדין מהלכים בתוכנו אלפי נפגעים שטרם שוקמו, ומי יודע האם יזכו לכך אי פעם. והשיקום איננו רק פיצוי הולם ויכולת לשוב למעמד האישי, המשפחתי והכלכלי כבעבר, אלא מזור לפגיעה נפשית עמוקה ולתחושת הנבגדות היוקדת. ובפיהם השאלה הנוקבת: במה אשמנו שלקינו בכפליים, בגירוש מן העיר ובאכילת דגים מעופשים!

והשאלה היותר נוקבת איננה רק על שפתותיהם של עקורי חבל עזה, אלא על לב כולנו: לשם מה! מה הרווחנו? האם, במבט לאחור, שיפרנו עמדות בטחוניות או מדיניות? או

אולי כלכליות? ושמה פנים-חברתיות! האם העולם חדל מלראות בנו אחראים לגורל אוכלוסיית רצועת עזה! או שמא להפך, העולם כולו ממשיך להטיח בנו אשמת כליאה של מיליון בני אדם, ודוגלי זכויות האדם - כולל כאן בתוכנו - אינם חדלים מלהצביע עלינו כפושעי מלחמה.

יודעי-דבר טוענים כי התמורה לפינוי גוש קטיף היתה הבטחה אמריקאית חשאית לאפשר עיבוי התנחלויות במסגרת גידול טבעי. מי יודע! וברדאי לא ניתן להעריך האם אכן מדובר היה בתמורה ראויה. מה שברור הוא שתמורה זו ירדה לטמיון, והתנדפה כאבק פורח, בעלות הנשיא החדש לכס הנשיאות בארה"ב, והתכחשותו להבטחות הממשל הקודם.

בחלוף ארבע השנים, ובעקבות שתי מלחמות שעברנו בפרק זמן קצר זה, בדור לי יותר ויותר כי שוב נשוב לגוש קטיף, במהרה בימינו. בינתיים, כמה הערות

בפי, בעקבות העקירה שחווינו.

לא נשכח!

ראשית, טיפוח זכר גוש קטיף ושימור הלהבה הבערת ב'לפיז השיבה'. כך אירע לגוש עציון אשר ייט שנה נשאנו נהי וקינה לחורבנו, ערב הכרזת המדינה בתש"ח, וצרבנו בתודעתנו את האתגר והחזון - "עוד נשוב!" ואכן, שבנו בתשכ"ז. עם הנצח משקע זכרוננו גם בספר תפילותיו; דאש המדור העתקתי קטעי משפטים מתוך קינה ידועה (בכל מקהלות האשכנזים) לתשעה באב, והם ראויים גם לענייננו.

אני מציע לכל בעלי היוזמות והרעיונאים בקרבנו להציע דרכי זכרון וטיפוח המורשת. ואני מזהיר בהדגשה: אל לה למורשת קטיף להבליט את האופי הדתי של חלוצי חבל עזה, ואת מוסדות התורה המפוארים ששכנו שם. אם המטרה היא להנחיל את המעש הציוני לדורות - המסר צריך להיות לאומי, ציוני ומכורתי (=אהבת מולדת). לא פוליטי, לא בטחוני, לא כלכלי, לא אקולוגי ואפילו, כבד אמרנו, לא דתי...

לא נסלח!

מעבד לצריבת הזכרון, ולקריאת הכיוון "נשוב!", אני מציע לשוב ולטרטר חזור וטרטר באוזני עמישראל, בארץ ובתפוצות: **לא יהיה פיוס לאומי עד אשר רבי המדינה יצהירו בפה מלא: שגינו! אשמנו, בגדנו, גזלנו,**

לא יהיה פיוס לאומי עד אשר רבי המדינה יצהירו בפה מלא: אשמנו, בגדנו, גזלנו, כזבנו ותעתענו

יעצנו רע, כזבנו ותעתענו.

ובעמדי בזוית מבט זו איני יכול שלא להיזכר במחולל המהלך הנפשע, ובעיקר בתהליך קבלת ההחלטות הקיסרי, של היוזם והמבצע אריאל שרון. הלה מנותק מן העולם החיצון מזה 43 חדשים, וכמדור זה כיניתי בעבר את מצבו כנתון בכף הקלע. רחוק אנכי מלכהן כמקובל וכשולח-יד במיסטיקה, אך לבי אומר לי כי בקשת מחילה אמיתית ועמוקה, מצד סובביו וממשיכי דרכו - תיטיב עמו; עם גופו, רוחו ונשמתו. משום מה עולה דאשי אסוציאטיבית תפילת הכהן הגדול ביום הכפורים: "ועל אנשי השרון היה אומר שלא ייעשו בתיים קבריהם, ולא היה מאריך שלא להבעית את ישראל" (ירושלמי יומא ה,ב)...

(נכתב במוצ"ש מטו"מ)

אבל תשעה באב וקינותיו בימי אבותינו ובימינו

**"מסופקני אם בני יקרא
את קינות תשעה באב
בספר שנהגו לקרוא בו
סבו ואביו"**

מאת יעקב יהושע

א

כשפושתי בערב חשעה באב שנה זו את מר
נ. פ. בן השמות הנמנה על בניה הוחקים של
שכונת אהל משה, בפתח בית הכנסת הגדול
"שא ברכה" שברחוב ז'בוטינסקי, כשמעילו
חלוי על כתפיו וצווארון כתנתו פתוח ללא
עניבה, הפעם השונה מהופעותיו הרגילות
הנאות והקפדניות בערכי שכתות ומועדים.
הכנתי כי בכך רצה להפגין את אירוע האבל
ביום זה כפי שבאה לידי ביטוי בשכונת ותיקה
זו, שכונת אהל משה, ששמרה על המסורת
הירושלמית כפי שהיתה נהוגה בבתי הכנסת
של הרובע היהודי בעיר העתיקה.
פשטוח לבוש ביום זה היתה נחלתם של כל
באי בתי הכנסת בירושלים. הם לא התהדרו
בלבושם. ביום בוודים הם הממשיכים
במסורת זו.

וכשנחבקצו עוד מספר "וחיקים" מבני
העיר העתיקה התחילו להעלות זכרונות
וחזית מאותם ימים וחוקים ימי הילדות.
העלינו את שמוותיהם של החוננים שנוסח
קינותיהם הרעידו את לבבנו. מר ש. בן
העיר העתיקה, העלה את זכרו של חנם דריגין
פיוזני המלמד הוחק שנהג לזרוק את שוטו
על החלמיר השוכב, "רעדו" אמות הסיפים.
העלינו את חרונמה הספרדי של הפטוח חשעה
באב, בהפטרם של שמעון הורידו הנשים
בעזרת דמעות "שליש".

אולם הנושא העיקרי שהעסיק אותנו הוחק
קם כשעה זו היה "מעשי הקונדס" של הילדים
בבתי הכנסה, בשעת כיבוי האורות כשהשליח
ציבור יושב על הקרקע וקורא את הפסוק
"אחינו בני ישראל שמעו היום אלף... שנים
שנחרב בית קדשנו ותפארתנו נפלה עטרת
ראשנו אוי נא לי כי חטאנו". כל הפעילות
השובבית של ילדי בית הכנסה התרכזה ברג-
עים ספורים אלו.

כל אחד מאתנו הקשישים נזכר במעשה
קונדס: שנעשה בשעת כיבוי האורות אשר קשה
היה לנו לעמוד על פשרו, אשר בוצע דוקא
כשעה זו, כשכית הכנסה היה שרוי כאפלה
ואין כל אפשרות לגלות את "הפרשע". ברגעים
ספורים אלו עמדו השמשים על משרתם
הושגחו "בשבע עינים" על המתפללים לכל
יאוונה להם חלילה כל רע.

ומן הראוי לציין כי אלה אשר "נפעו"
ממעשי הקונדס קבלו זאת כרוח טובה וכא-
ירה סלחנית. הילדים השוככים אשר "פגעו
וברחו" זכו לכמה זכר תרעומה מצד השמר
שים והגבאים, אולם לאחר מכן נשכח
המעשה.

קשה להסביר כיום את מעשי הקונדס
האלה, שבו נטלו חלק הילדים דוקא כשעה זו.
שעת אבל כשהקל המתפללים מוזיל דמעה על
חורבן הבית. מסתבר כי "הפגיעות" הללו
תוכננו מראש, ואין פלא, ספר אחד המתפל-
לים, כי שמש בית הכנסה הגדול בשכונת אהל
משה היה עומד בערב חשעה באב בשער
ובדוק את כיסיהם של הילדים, בדיוק כפי
שנהגים כיום לבדוק את החקים בשערי
המשרדים ועוד, מחשש של פגועים.

"העלולים" של ילדים אלו בבתי הכנסה של
הספרדים בעיר העתיקה ובשכונות הוחיקות
נשכחו כמעט רק בימי חשעה באב אנו הקשי-
שים חוזרים ומעלים אותם על דל שפחנו.
קשה לברר אם מעשי קונדס אלה נעשו גם
בבתי הכנסה של אחינו האשכנזים.

שאלתי את אחד הקשישים האם ילדים אלה לא
"לקחו ללב" את האבל של יום זה והשתתפו
בצערם של ההורים. השיב לי, ילדים אלה
החילו דמעה בגלל סיבה אחרת. בימים אלה
נהגו לקנות לילדים "צעצועי חרס" שאותם
הביאו מחברון. צעצועים אלה שהיו עשורים
כדים קטנים, צלחות קטנות ועוד היו חביבים
על הילדים. משהיו צעצועים אלו נשברים היו
הילדים בוכים, ודמעות אלו היו לכבוד חשעה
באב. מסתבר, הוסיף הקשיש, כי צעצועי חרס
אלה נגעו ללבם יותר מחורבן הבית. צעצועים
אלה היו נפוצים ברובע היהודי בעיר העתיקה.
אולם התעלולים הנפוצים ביותר שהיו
מצויים בבתי הכנסה של הספרדים בירושלים
היו אלה:

כמה ילדים הצטידו בחוט ומחט ובשעת
כיבוי הנרות היו מתקרבים לקשישים שכרוב
המתפללים "תופרים" את כנפות בגדיהם
במחצלת או בשטיח שעליהם ישבו. רק בסיום
תפילת ערבית כשקמו מקומותיהם הרגישו כי
הם קשורים למחצלת או לשטיח, ואכן בעזרתם
של מתפללים אחרים עלה בידם "להנתק
ממסורותיהם". מעשה זה לא עורר רוגז רק
העלה חיוך על שפתותיהם של "האסירים".
מעשי קונדס "חמורים" יותר היו זריקת
חפצים שאותם אספו מאדנים וכדורים קטנים
קשים שגם אותם אספו מאחד העצים, וקליפות
קטנות של קליפות אבטיחים, שאותם הטמינו

בכיסיהם וזרקו אותם על המתפללים מתוך
עזרת הנשים. האבטיח היה בן בית בימי הצום.
והוא לווה אותנו בסעודות הצום.
היום מסתפקים ילדינו להחזיק את הנרות
כדי שאבותיהם יגידו את הקינות בשעת כיבוי
הנרות. מחזה זה, דהיינו הישיבה על הרצפה
החזקת הנרות, דיו לעורר את סקרנותם של
ילדינו כיום, ואין ספק כי הוא ישמר בזכרונם
חמיד.

ב

תפילותינו כחגים ובמיוחדים בימי אבל
ובימי צום הולכים ומתכנסים. חזונו הצעיר
רים מעוטרי הקנים "העגולים" אינם בקיאים
בנוסחים השונים שהיו נהוגים בימי ילדותנו.
גם קהל המתפללים בבתי הכנסה שלנו שונה
הוא מקהל המתפללים שהיה בימינו.
כל ימי נהגו לקרוא בשעת כיבוי הנרות את
הקינה "קול ברמה נשמע בלילה, קול נהי
מציון וכו'. השנה שכת החון את הקינה הזאת
ולא אמר אותה, ומעשה זה הסב לי צער.
וכשם "שקונו וזכרונם" קינות ערב חשעה
באב כך קונו במידה רבה גם הקינות שנהגנו
לאמרן בתפילת הבוקר.

אולם עוד נחקרו כמה קינות שאותן לא
נשכח לעולם. מהן אשר "הפיוחו בנו חיים"
ומהן אשר השרו עלינו עצבות. האם אפשר
לשכוח את הקינה "מדי שנה קינה" שאליה
צרפנו "נוסח ספרדי" מוזר מאד.

היו קינות שאותן אמרנו "בעליזות" מעין
"שירה בציבור". אזכיר את הקינות "כת ציון
שמעתי ממדרת אמריה", "שאי קינה במנגינה
בח ציון ונודי", אולם היו קינות אשר זעזעו
אותנו עד מעמקי נפשנו. אציין את הקינות
"דממו שרפים מומר", "אש חוקר בלכי בהע"
לוחי על לבבי", "יהודה וישראל דעו מר לי
מאד", "עני עני יורדה מים" "אמרה ציון
מצאוני עוני" ועוד.

בכל ערב חשעה באב נוטל אני את הספר
שאבא נהג לקרוא בו "קול ה' חתנה" מאת הרב
אברהם אנקאוה שודפס בליורנו יע"א בשנת
התרל"ה ונדפס בדפוס המשכות של שלמה
בילפודט: "חברון... שהיו 'מדפיסים' ומוכרים
ספרים. ספר קינות שעל דף הכריכה שלו כתב
אבא ו"ל ככתב ידו היפה את הקינה "קול
ברמה נשמע בלילה", ספר שנמא מדפיו הול-
כים ומחפרקים.

מסופקני אם בני עוד יקרא את קינות חשעה
באב בספר שנהגו לקרוא בו סבו ואביו.

תודעת אבלי ציון
כגורם בהתפתחות מנהגי ט' באב

יעקב גרטנר

8
הוצאה לאור
המכון ללימודי יהדות

[א]

במאמרי 'השפעתם של אבלי ציון על מנהגי ט' באב בחקופת הגאונים'¹ ניסיתי להראות, שההחמרה ואופי האבל המובהק שקיבלו מנהגי ט' באב בחקופת הגאונים היו תוצאה של השפעת אבלי-ציון הקראים, שמרכזם היה בירושלים. כאן נברר איך תודעתם זו של אבלי-ציון השפיעה והיחה לגורם בעל משקל בהתפתחותם של מנהגי ט' באב בחקופה הבתראונית.

הקהילה הקראית, והרבנית, בירושלים נחרבה בשנת 1099 בידי הצלבנים². אבל כמשך המאה העשירית והאחת-עשרה, עד כיבושה בידי הנוצרים, שימשה ירושלים מרכז רוחני וספרותי לקראי העולם. במיוחד מהמאה האחת-עשרה הגיעו לידנו ידיעות המצביעות על הקשר בין קראי החפצות למרכזם בירושלים³. אבן דאוד מספר בספר הקבלה⁴ על אחד בשם אבו אלטראס מקאסטילה, שלמד בירושלים במאה האחת-עשרה אצל הקראי אבו אלפרג פורקאן אכן עסאד. הידוע בשם ישועה בן יהודה⁵, ובחזרו לספרד הביא ספר שחיבר אבו אלפרג. אבו אלטראס הפיץ את תורת הקראות בספרד, ולאחר מותו המשיכה אלמנתו את פעולתו ועמדה בראש התנועה הקראית בספרד⁶. גם מנהיגה של הקהילה הקראית בביוזאנטיון במאה האחת-עשרה, טוביה בן משה, נסע בצעירותו לירושלים ולמד אצל יוסף בן אברהם הרואה⁷. טוביה כינה עצמו "האבל", באות להשתייכותו לחוגם של אבלי-ציון מימי לימודו

1. בראילן, כ-כא (חשמ"ג), עמ' 128-144.
2. ראה: בן-ציון דינבורג, "לתולדות היהודים בארץ-ישראל בימי מסע הצלב הראשון", מאסף ציון, ב (תרפ"ז), עמ' 38-66 ובמיוחד 44-54.
3. ראה: צבי אנקורי, "אליה בשייצי הקראי" — לכריקת מסורותיו על ראשית הקראות בביוזאנטיון, תרביץ, כה (חשט"ז), עמ' 191-194; הנ"ל, 184-189, pp. *Karaite in Byzantium*, New York, 1959; השווה על כל זה: Jacob Mann, *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, Philadelphia, 1935, II, pp. 42-43, 287-291.
4. מהדורת כהן, פילדלפיה, 1967, עמ' 69.
5. ראה עליו: S. Poznanski, "The Karaite Literary Opponents of Saadia Gaon", Published in: *Karaite Anthology*, Hermon Press, New York, 1971, pp. 178-183; L. Nemoy, *Karaite Anthology*, New Haven, 1952, pp. 123-127.
6. על יהודים ויהודיות מספרד שעברו לקראות והתיישבו בין הקראים בירושלים וברמלה, ראה: ש' אסף, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ירושלים, חש"ו, עמ' 106-107. על מכלול, ספר הרקדוק של אבן אלפרג, שהובא לספרד עלידי יעקב בן העיר ליאון בספרד, ראה: אסף, שם, עמ' 105-106.
7. ראה עליו: פוזננסקי (הע' 5 לעיל), עמ' 176-178.

בירושלים.⁸ יש ידועות שגם הקהילות הקראיות במצרים⁹ ובצפון אפריקה¹⁰ קיימו קשרים עם המרכז הירושלמי. לא הגיעו לידינו מקורות ספרותיים מקהילות אלו, שהיו עשויים ללמדנו באיזו מידה פשט בגולה אורח-חיים הסגפני והאבלות של אבלי-ציון הירושלמיים. אבל ניתן להניח שלפחות כימי האבל הקראיים על החורבן נהגו הקראים בקהילות השונות לחקות את מנהגי האבל של החבורה הירושלמית.¹¹

יש לזכור, שבתקופה שבה אנו דנים (מאות 10-11) התנהל מאבק ממושך בין הקראים והרבניים על דמותה הרוחנית והדתית של האומה. היו מאמצים ונסיונות, כולל שליחת שליחים מארץ-ישראל להפיץ את תורת הקראות בין הקהילות השונות שבהן פעלו הקראים. דוגמה מובהקת לנסיונות אלו נשמרה באגרת התוכחות הידועה של סהל בן מצליח.¹² מסתבר שהדחת לנסיונות אלו נדבק חלק מדיקתם הנפשית החזקה של הקראים לארץ-ישראל וצערם האבל על החורבן על הציבור הלא-קראי. יש לשים לב גם כן לארצות שאליהן הגיעו הקראים, כדי ללמוד על התפשטות צורת אבלות זו אל יהודי התפוצות. מעידאק ופרס, עריסתה של הקראות, היא התפשטות לארץ-ישראל, סוריה, מצרים, ביזאנטיון וצפון אפריקה.¹³ היא הגיעה עד ספרד הרוחקה, ויש סימונים שהגיעה לאיטליה, אשכנז וצרפת, או לפחות הייתה ידועה למנהיגות הרבנית בהן התעסקה אותה.¹⁴ לאור קשרי הקהילות הקראיות בגולה עם מרכז הירושלמי וחפידו כמדריך רוחני בעולם הקראי, אין זה בגדר אפשרות

8. ראה: Z. Ankori, "The Correspondence of Tobias Ben Moses The Karaite of Constantinople", 1959, in *Essays on Jewish Life and Thought* (Presented in Honor of Salo W. Baron), New York, pp. 1-38.

9. על קראי ביזאנטי אחר שלמד בירושלים באותה תקופה ראה ספרו של אנקורי (הע' 3 לעיל), עמ' 188, 429. יהודה הדיס, מתבאר של אשכנז הכופר, אמנם פעל במאה השתים-עשרה שבהתבאר בירושלים כבר לא היה קיים, אבל בכל זאת היה ידוע כיהודי-אבלי. על החבורה להתאבל על המקדש בעיני הדיס, ראה: אשכול הכופר, דף צ ע"צ, סי' נלו.

10. על הקראים במצרים, ראה: מאן (הע' 3 לעיל), עמ' 1562 בערך "קראים במצרים". השוה: S. Goiten, *The Mediterranean Society*, Berkeley, Los Angeles, London, II, 1971, p. 7.

11. על הקראים בצפון אפריקה ראה: ח"י הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, ירושלים, תשכ"ח, א, עמ' 116-121. על הקשר בין קראי ואנוניאן, בנאות הצהרה האליגריית, לארץ-ישראל ראה דבריו בעמ' 118 ומאמרו בספר גיבול של סיני, ירושלים, תשי"ח, עמ' שסו ואילן. על הקשרים בין יהודי המגרב לארץ-ישראל בתקופת הנאונים ראה מאמרו בארץ ישראל, ה' (1958), עמ' 213-219. לקשרים בין המרכז הקראי בירושלים לקראי התפוצות ראה גם: ספר הישוב, ב, עמ' נ-נ, עמ' 43-47; ספרו של אנקורי (הע' 3 לעיל), עמ' 429. עמ' 203.

12. ראה להנחה זו – דברי יהודה הדיס על החבורה להתאבל על המקדש (הע' 8 לעיל). השוה גם: אדריאן אליהו לאליוהו בשיינץ, ישראל, 1966, עמ' 156-157: גן עדן לאוהין בן אליהו, ישראל, תשל"ג, עמ' 64-66. ראה גם: בן-ציון כץ, מרושים צדוקים קטנים נוצרים, תל-אביב, תשי"ח, עמ' 74-76, לדוגמאות אך תודעת אבלי-ציון חדרה להלכה הקראית.

13. ראה מאמרי (הע' 1 לעיל), עמ' 141. על התפוצות המיסיוניות של הקראים, ראה: S. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, New York, 1957, V, p. 269, 412 n. 71.

14. עמ' 79-80.

15. ראה: גוטסין (הע' 9 לעיל), א, 1967, עמ' 65.

16. על בעיית מידת ההתפשטות של הקראים באירופה המערבית, ראה: יהודה ורונטאל, "קראים וקראות באירופה המערבית", ספר חיובל לרבי חנוך אשכנז, ירושלים, תשנ"ג, עמ' 425-442.

רחוקה להניח, שהזיקה לארץ-ישראל והתחושה שיש להתאבל ולהצטער על אבדן המקדש הגיעו לתודעת יהודי העולם על-ידי הקראים.¹⁵

כרם נדמה, שאם אמנם תודעת אבלי-ציון הגיעה לתפוצות על-ידי קהילות קראיות, לא ניתן לראות בתודעה זו את הגורם להחמרה במנהגי ט' באב ובמנהגי בין-המצרים, כפי שעולה מספרי ההלכה הקדומה בארצות הנצוריות באירופה וכפי שנבדל להלן. הקראות לא הצליחו להיאחזו ולהשתרש באירופה המערבית, ולכן קשה להניח שהיא הכוח שביסוד המגמה המחמירה בענייני ט' באב. ועוד, מפני העימות שהיה קיים בין הציבור הרבני לציבור הקראי ומאבקם של מנהיגי היהדות הרבנית בדעות קראיות, לא מסתבר שהיא הגורם שאנו מבקשים למצוא.

יידו לנו על יישובים קראיים באירופה המערבית רק בספר. זמנה של ראשיית יישובם שם אינו ברור.¹⁶ אבל אנו יודעים, שבמאה השתים-עשרה הרבנים ראו בקראים גורם עיון ומסוכן, ולכן יצאו במלחמה גלויה נגדם.¹⁷ על ידיפות הקראים בספרד, מידי הרבנים, אנו שומעים גם בחתולת המאה השלוש-עשרה. בשנות השישים של אותה המאה גורשו הקראים יחד עם הרבנים מן העיץ מונטסקי.¹⁸ גם המלחמה הספרותית נגדם נמשכה במשך כל אותה המאה ולאחריה.¹⁹ יש לנו אפוא ידיעות היסטוריות על הקראים בספרד, עם זאת אין הן מצביעות על יחס של איבה.²⁰

אין ידיעות ישירות על חזירת קראים לאיטליה הדרומית, אם כי היא אפשרית, שהרי עד המאה האחת-עשרה נשלטה על-ידי ביזאנטיון שהיו בה כמה קהילות קראיות. איטליה הדרומית הייתה נחנה גם להשפעת הערבים שפלשו לחוכה לעיתים קרובות. אבל יש עדות מסוף המאה העשרית, שחזמי איטליה גלחמו נגד השפעת הקראות, ר' משולם בן קלונימוס מלוקה.²¹ חזכר ספר פולמוס קטן נגד הקראים, שבו תשע תשובות נגד ההלכה הקראית.²²

15. כאן המקום לציין משרות של כ"צ בן בספר (הע' 11 לעיל), עמ' 77, שרבי יהודה הלוי, משרד שיר ציון הגדול, השפע ממסירותם של הקראים לארץ-ישראל. בנידון זה יש לציין גם את דעתו של ר"צ בנעט, "שנתנו הראשון של ספר הבדור היה קצר באופן יחסי, ושבעיקרו בא להשיב על שאלות החכם הקראי עלום-השם", ראה מאמרו "אוטונומיה של יהודה הלוי ולהתחלת ספר הכוזרי", תרביץ, כו (תשי"ח), עמ' 297-299.

16. בקשר זה ידוע שאחד ממוצעי כתיבה ספר הקבלה של אברהם אבן דאוד היה הפולמוס עם קראי ספרד: XLVI-XLIX, pp. 1967, *The Book of Tradition*, Philadelphia, Gerson Cohen.

17. לפי ספרות אותה, זו הייתה גם ממגמות חיבור ספר הלכות גבראחא לשמואל הנגיד. ראה: מורכב מרגלית, ספר הלכות הנגיד, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 19. כמטרין, לפי סבירה אותה, כוח בר שירא נאמן את איגרת המפורסמת "כיצד נכתבה המשנה" לקהילת קוראן ששאלה אותו על נושא זה, כדי שיעזר להשיב לקראים: ראה: אגרת רב שירא נאמן, מהדורת לורן, חיפה, תרפ"א, עמ' V-X.

18. ראה: הירשברג (הע' 10 לעיל), עמ' 117, 354. הע' 76.

19. ספר הקבלה, מהדורת כהן (הע' 4 לעיל), עמ' 69. השוה: שם, עמ' XLIX-XLVI, ורונטאל (הע' 14 לעיל), עמ' 433-429. יצחק כר, תולדות היהודים בספרד הנוצרית, תל-אביב, 1965, עמ' 38, 44.

20. ורונטאל (הע' 14 לעיל), עמ' 432.

21. שם, עמ' 433.

22. הושה דבריו של הושה בנימין מטרול, מהדורת אדלר, עמ' 16. על יחסי הקראים הרבנים בקרשטא במאה השתים-עשרה: "ישם כמו אלפים יהודים רבנים ומהם כמו ח"ק קראים כצו אחד וביניהם מהידי", ראה עליו: בן-ציון דנינו, ישראל בגולה, תל-אביב, תשכ"א, כך ראשון ספר שלישי, עמ' 255-260; הנצטרף: 1401, p. 11, *Encyclopedia Judaica*.

23. ראה: Aron Freimann, "Meshullam b. Kalonymos' Polemik Gegen Die Karaer", *Festschrift zu Herman Cohen's Siebzigsten Geburtsstage*, Berlin, 1912, s. 569-578.

תשובות אלו היו מפורסמות בקרב חכמי אשכנז וצופת הובאו בספריהם²³. נמצאו למדים שבומו של ר' משולם היה הקראות סכנו דחית גם באיטליה, והרבנים נלחמו נגדה²⁴. שאלת קיומה של קהילה קראית באשכנז וצופת העסיקה כמה חוקרים. יש כמה ראיות להשפעת פרשנות קראית על כמה ממפרשי המקרא בצופת ואשכנז במאה השנים עשרה, אבל הוכחה ברורה על קיום יישוב קראי בגלילות הייטנים אפשר להביא רק מספר חסידים של ר' יהודה החסיד. ברם הוכחה זו אינה חותכת, שהרי היא קשורה בבניית המסוככת של עירכת ספר חסידים. כך מסכם יהודה רודנשאל שאלה זו: "בסיכום יש לומר שיש מקום להשערה שגם בגרמניה נעשו נסיונות של ייסוד יישוב קראי, ונסיונות שלא עלו. הפרטים עדיין מוכוסים ערפל. הדי המאבק בין היהדות הרבנית והקראית הגיעו גם לגרמניה וצופת והשאירו את רישומיהם בספרות וגם במחשבה הדתית הרבנית"²⁵.

מסתבר אפוא, שלא הקהילות הקראיות במערב אירופה הן שהשפיעו על אופיים של מנהגי ציון: על כל אנו למדים מכמה מכתבים וקניות של רבנים וקראים כאחד²⁶. יש להניח, שהשפיעו על חורעתו והתנהגותו של הציבור הרחב. בירושלים לפחות, אם לא ברוב יישובי הארץ, הציבור היהודי באותה התקופה לא היה חזק לא רק בין אבלי ציון: על כל אנו למדים מכמה מכתבים וקניות של יהודי ארץ-ישראל, ובמיוחד שראשית המגמה להחמיר בכל הקשור לט' באב הייתה מצויה בין יהודי ארץ-ישראל, ובמיוחד בקהילה הירושלמית, ומשם נפוצה מגמה זו ליתר קהילות ישראל שבהן אנו מוצאים אותה. דומה שיש די מקורות ספרותיים והיסטוריים המאפשרים לנו לעקוב ביחוד דיוק איך חודעת אבלי-ציון הגיעה לאירופה המערבית. יש לשם לב לעובדה הידועה, שהיו קיימים קשרים הדוקים בתקופה שאנו דנים בה, ובתקופות קודמות לה, בין איטליה וארץ-ישראל, וכי דרך איטליה הגיעה לאירופה הצפונית מורשת ארץ-ישראל, הכוללת את הספרות המדרשית, מנהגי תפילה ורג הפיוט הארצי-ישראלי הקלאסי³⁰. כאמצעות ערוך תרבותי זה מצאה גם חורעת אבלי-ציון דרכה לאיטליה, וקרקע פוריה שבה יכלה להיקלט בנקל, מפני הרגש

23. השוה: ספר של דניר (הע' 21 לעיל), עמ' 328 הע' 57. ראה גם: אלכסנדר שיבר, "אגירתו של משולם בן קלונימוס בן משה הזקן לקושטא בדבר הקראים", ספר רפאל מאחלו, מרחביה, תשל"ד, עמ' 19-23.

24. על הקראים הקראות באיטליה ראה: רודנשאל (הע' 14 לעיל), עמ' 426, 435-436.

25. עמ' 442. ראה דניר המאמר על כל הבצית, שם, עמ' 442-436.

26. אבל אין להתעלם מהאפשרות שהייתה השפעה עקיפה של מנהגי אבלי וקראים הקשורים לחורבן הכית על הציבור הרבני או לפחות על יחידים. זאת אומרת, שהתנהגות הקראים בתפוצתם שימשה דוגמה גם לרבנים לדרך שיש להביע רגש צער דיוק על החורבן הלאומי.

27. ראה במאמרי (הע' 1 לעיל), עמ' 141-144.

28. רשימת יישובי יהודים בארץ ישראל באותה תקופה נמצאת בספר השושו, ירושלים, תשי"ד, עמ' י"ב-כד.

29. ש' אסף ולי"א מאיר, שם, עמ' מו.

30. ראה: מ"א שלושאס, רומא וירושלים, ירושלים, תשי"ד, עמ' 7-1; ספר השושו, עמ' מב-מד; עודא פליישר, שירת הקורט העברית בימי הביניים, ירושלים, 1975, עמ' 432-425; בצלאל רות, תולדות היהודים באיטליה, חל אביב, 1962, עמ' 45-46; א"מ הרבמן, תולדות תפוצת היהודים, רמת-גן, 1972, Abraham Schechter, *Studies in Jewish Liturgy*, Philadelphia, 1930, pp. 26-33; H.J.I. 11: עמ' 99-103.

המקום הנאותם ראה: הלכות קצובות, מוזחרת מדרכי מרגליות, ירושלים, תשי"ד, עמ' 10-11.

העמוק לארץ-ישראל, הצער על החורבן והתקווה לגאולה שהיו קיימים בציבור היהודי האיטלקי³¹. סימנים לתודעה זו לא איחרו לבוא. אוימעץ במגילה שלו מספר, ששפטיה ואחיו חננאל (סוף המאה התשיעית) "בעדו התפלה מערביים ומשכנים, הגלות והחורבן כבו בעינינו³²". כבר ציינו את שלמדנו מאותה מגילה על אחימעץ הזקן, פלטיאל ובנו שמואל וקשריהם עם אבלי-ציון³³. ידיעות יקרות אלו, שניצלו מתוהם הנשיה, מלמידה על הקשר הפיסי, נוסף לפנשי, שקשרו את יהודי איטליה עם אחיהם שישבו בארץ-ישראל ובכו את החורבן.

גם בתחום הליטורגיה השאירו אבלי-ציון את רשמייהם. בספר הקצובות, המיוחס לרב יהודאי גאון³⁴, שלדעת מדרכי מרגליות הוא חיבור איטלקי מוסף המאה התשיעית³⁵, מובא כהרגה האבלי³⁶:

כשתחזרין מן בית הקברות עם האבל אוכלין עמו ואחר אכילתו מברכין ברכת אבלים ובכר מחם אבלים שאכלנו משלו וענינו ברכך מנחם אבלים שאכלנו משלו ובטובו חיינו ב' הון ונדחה לך ה' אל' ב' על הארץ ועל המון ובבונה ירושלים ואומר נחם ה' אליקנו את אבלי ציון ואח אבלי ירושלים ואח האבלים המתאבלים כאכל הזה נחם מאכלם ושמחם מינום כאמור כאיש אשר אמר תחממנו בן אנכי אנחמכם ובירושלים תנחמנו³⁷. מנחם אבלי ציון ובונה ירושלים³⁸.

כאן מופיעים אבלי-ציון בתור אלו שמבקשים גם עליהם נחמה כשהנחמנים באים לנחם אבליים. זאת אומרת, שראו אבלי-ציון אבליים ממש שגם עליהם יש לבקש נחמה. גם בתפילה עצמה מופיעים אבלי-ציון בתור אלו הזקוקים לנחמה: בתפילת "נחם", הנוספת לברכת "בונה ירושלים" בט' באב, הנוסח הוא: "נחם ה' אליקנו את אבלי ציון ואח אבלי ירושלים ואח העיר האבלה והחורבה תבוייה וההשוממה..." מקור הנוסח זה הוא הירושלמי³⁹, אבל שם הנוסח: "נחם א' אליקנו בחימיו הרבים ובחסדיו הנאמנים עליו ועל ישראל עמן ועל ירושלים עירך

31. שלושאס, שם, עמ' 9-5.

32. מנחם אחימעץ, מוזחרת קלאר, ירושלים, תשי"ד, עמ' 27, שר 25-26. השוה גם: ספר יוסיפון, חיבור איטלקי, מהמאה העשרית, מוזחרת פלוסר, ירושלים, תשל"ד, עמ' 339-343; 431-428; ובמבוא של יהודה אבן שמואל לחזון דניאל במדרש גאולה, ירושלים-חל אביב, תשי"ד, עמ' 232-244.

33. ראה במאמרי (הע' 1 לעיל), עמ' 135.

34. ראה: חיים מאיר הדרוויץ, תורת של ראשונים, פרנקפורט ע"ז מיין, תרמ"ב, א, עמ' 12-7, 14 ואילן.

35. הלכות קצובות (הע' 30 לעיל), עמ' 20-11.

36. תורת של ראשונים (הע' 34 לעיל), עמ' 34; הלכות קצובות (הע' 30 לעיל), עמ' 146.

37. ישעיה טו, י'.

38. ברכה זו הובאה גם בלכות גדולות, ירושלים, תשל"ב, עמ' 447; סדר רב עמרם גאון, מוזחרת גולדשמידט, ירושלים, תשל"ב, עמ' קפח; בקצט מנהגיה ספרים א"מ הברמן בידעות המכון לחקר השירה העברית, ח' (תרכ"ט), עמ' קא. השוה: מדרש שכל טוב, בראשית, עמ' 335-336, שבעי הלקט, עמ' 329. בסידור זו סעודה גאון, ירושלים, תשי"ד, עמ' קה. חסר האזהרה של אבלי ציון, אבל בהבאה מרב סעודה בטור, יורה דעה, ט' שש כבד נמצא בהשיר "אח אבלי ציון ואח אבלי ירושלים", מסכת שביעית עמ' 352.

39. זו בהלכות גדולות ובסדר רב עמרם גאון אינה אלא הוספה מאוחרת לסדר וכל הנחשט טעון בירור. ראה בנתיים: הלכות גדולות, שם, עמ' 446-447, הע' 61-64; בן ציון דניר, ישראל בגולה (הע' 21 לעיל), עמ' שר, עמ' 268, הע' 1; הלכות קצובות (הע' 30 לעיל), עמ' 20-11.

39. תענית פ"ב ה"ב, ע"ה צ"א.

"מאבלי ציון" בסוף שמי"ז⁵², כפעם הראשונה באשכנז. למידע זה יש לצרף קטע ממסעות של רב בנימין, המתאר את הקהילות באשכנז⁵³:

המודיעת האלו יש בהם חלמדי חכמים וקהלות אוהבים את אחיהם ודוברים שלום לכל הקרובים ורחוקים ואם יבא אליהם אכסנאי שמחים בו וטובים לו משה ואמר שמהו אחינו כי ישועת השם כהרף עין ולולא שאנחנו מפחדים שלא בא הקץ ולא הגיע אנהנו היינו מתקבצים אבל לא נוכל עד שיגיע עת הזמר וקול החור ויבאו המבשרים ויאמרו תמיד יגדל השם והם שלחים כתבים אחד לאחר ואומרים להם התחזקו כדת משה ואבלי ציון ואבלי ירושלים יבקשו רחמים מלפני השם ויחתנו לובשי בגדי שחורים בוכחים.

[ב]

אחרי שבידנו את הדרך שבה הגיעה תודעת אבלי ציון ליהודי המערב, נוכל לעמוד על הדרך שבה התפתחו מנהגי סי' באב בתקופה הכתר-גאווית. כאשר אנו בודקים את הידיעות על מנהגי סי' באב בראשית החקופה הרבנית, שומעים אנו על החומרות שמצאנו כבר בתשובות הגאונים⁵⁴, ובמקרים מסוימים אף על התפתחות נוספת כפי שגאווה בפרק ג להלן. כיום, בתקופה זו אנו גם שומעים על חומרות חדשות. בספר מעשה הגאונים⁵⁵ אנו קוראים: "ושמעתי מר' יצחק ב"ר משה⁵⁶ שלא היה רחוק מיי" בתמוז עד סי' באב". מנהג זה היה, כנראה, מנהג יחיד, שהרי בתשובה שהשיב ר' קלונימוס מרומא לר' יקר ב"ר מכי"ז מצוין מנהג שונה⁵⁸:

52. בספרו של אברהם בן צוראל, ערונת הבשם, מהדורת א"א אורנב, ירושלים, תרצ"ט, נמצאים שני הקטעים הבאים: "בא"א, עמ' 197, "אופן דר' מאיר שליח צבור מאבלי ציון, אפי"ע שאין בו סימן קבלה

הוא שהוא פיסוט" "בא"א, תשכ"ג, עמ' 96, "ושמעתי כי נמצא בבתי דין של ר' מאיר שליח צבור מאבלי ציון...". ב"ב, רצברג נחמיה כ"א, "מאבלי ירושלים", ראה שינוי גרסאות שם. ייתכן שיש להוסיף מאבלי ציון ברשות לחתן חורו שהוא לאמרו בשמחת חתונה. נאמר שם לראות הסוף "ופניו להאמר בצדקה באספקלריא המאירה כבא ישיעו מלא רוח עצת ונבונה, שמתו את ירושלים וגילו בה מדה, שישו אותה ממשו כל זמנאבלי עליה באבלי צורה" (ראה ישעיה סו, ט').

53. מהדורת אורל, לונדון, תרס"ן, עמ' עב, יש דעה שקטע זה הוא מלפני זמנו של בוימין מסודלה ונשתרבה לחתן ספרו. ראה: *Studies in Judaism*, "Jewish Saints in Medieval Germany", S. Schecter, pp. 6-8. Philadelphila, 1945, 3rd Series. ומן הדרך לציון הקטע במסעות ר' בנימין, שבו מוזכר, בקשר לגילוי קבר דוד בזה ציון, יהודי בשם ר' אברהם וחסידי הפירוש אלקוטטנטי שהיה מאבלי ירושלים.

ראה שם, עמ' כו.

54. ראה מאמר (הצ' 1 לעיל), עמ' 130-134.

55. ברקן, תרנ"ט, עמ' 34. ספר זה משקף את המנהג בעיר הדייטס כבאח האחר-עשרה. על הספר ומחברו ראה שם, מבוא, על אברהם אפסטיין; אברהם גרסמן, "בני מכיר וספרים מעשה המכיר", תרנ"ט, מז (תשל"ו), עמ' 110. נעל חייהם ורצונותיהם של חכמי אשכנז בתקופה שאנו דנים בה, יש לראות את ספרו החשוב של א' גרסמן, תכנון אשכנז הראשונים, ירושלים, תשמ"א, ברם, מפני שמאמר זה נכתב לפני הופעת הספר, אין החיזיונות לספר במאמר.

56. ראה עליו בספר האורה, מהדורת בוכר, לבוב, תרס"ה, מבוא, עמ' 17.

57. על ר' יקר ב"ר מכיר ראה הצ' 55 לעיל. על ר' קלונימוס מרומא ראה הצ' 70 להלן.

58. הנסח בפנים הוא על-פי ספר הדרקם, עמ' קפ, שבו הנסח יחד מחוץ ממקומות האחרים. השווא: מעשה הגאונים (הצ' 55 לעיל), עמ' 35. ספר הפורס, מהדורת אהרונות, בודפשט, תרפ"ד, עמ' רנה; שכלי הלשן, עמ' קכו, סי' רסד, ראה: א"א אורנב, בעלי הנוספות, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 328.

ועל ציון משכן כבוד ועל העיר האבילה ההרוסה השוממה...". לא נזכר כאן אבלי ציון, כפי שביטוי זה עדיין חסר בסדר רב עמרם גאון⁴⁰, בסידור רב ספריה גאון⁴¹, ברי"ף⁴² ואצל רב יצחק אבן גאון הספרד⁴³. אבל הביטוי "נחם ה' אלקינו את אבלי ציון ואת אבלי ירושלים" מופיע במחזור ויטרי⁴⁴ ואצל ר' אליעזר ברכי יואל הלוי⁴⁵, המייצגים את האסכולה הצרפתית-אשכנזית, ויש להניח, בהחם לדברינו למעלה, שהוא הגיע לצרפת ואשכנז דרך איטליה⁴⁶.

אולי כאן המקום להעיר, שהעברת המסורת הארצישראלית מאיטליה לצרפת-אשכנז מובנת לאור ההגירה מאיטליה לצפון אירופה בתקופה שאנו דנים בה⁴⁷. עדות לדרך שבה הגיעה מסורת ארץ-ישראל לאשכנז ישמש הקטע הבא⁴⁸:

זה ספר הורית הקורא אשר הוכא מירושלים לכאנר⁴⁹ בדרך קצרה והביאו יוסף בן חייא הסופר משם מתורגם בלשון ערבי כאשר העתיקו לשון ר' נתנאל ב"ר משלם הפכן מלשון ערבי ללשון הקודש בעיר מיינצא.

ועובדה מעניינת היא, שבין המהגרים לאשכנז מאיטליה היה החכם המפורסן הנודע ר' משולם בן קלונימוס מלוקה, שהתיישב במגנצא⁵⁰. כבר ראינו לעיל (על-יד הצ' 22,21), שהוא נלחם נגד חזירות השקפות קראיות, ואין זה בגדר אפשרות רחוקה שחכם כמותו היה מסוגל להעביר לאשכנז את תודעת אבלי ציון, שהוכר באיטליה בין יהודים רבניים ואולי גם בין הקוראים. אבל אין ראיה מפורשת שהוא היה קשור איכשהו לאבלי ציון. ברם אצל החכם האשכנזי ר' מאיר ב"ר יצחק שליח ציבור, פייטן נודע מורמזיה שנפטר לפי 1096⁵¹, מופיע הביטוי

40. מהדורת גולדשמידט (הצ' 38 לעיל), עמ' קלב. הביטוי "נחם ה' אבלי ציון ואת אבלי ירושלים" נמצא רק בב"י¹.

41. עמ' שח (הצ' 38 לעיל).

42. הלכות הרי"ף, מהדורת זקס, ירושלים, תשכ"א, עמ' רלס.

43. שער שמחה, פירסה, תרכ"א, עמ' כד, המעטט את רב עמרם גאון.

44. עמ' 68. השווא גם עמ' 229; סידור רש"י, עמ' 208; טור, אורח חיים, סי' תקנו.

45. ספר ראב"ה, מהדורת אפנברגר, ירושלים, תשכ"ב, ג, עמ' 676. וכן אצל חלמדי, ר' יצחק ב"ר משה באור זרע, עמ' פד, סי' תסז. השווא גם טור, אורח חיים, סי' תקנו.

46. השתלשלות נוסח "נחם" טענה מוזק מיוחד על-פי כתב-יד, דפוטים ראשונים וספור תוספים. יש לעיין, שהנוסח האיטלקי של נחם הוא "יחם ה' אלקינו עלינו ועל ישראל" עמ' רעל ירושלים עיניך ועל ציון משכן כבוד". ראה: דנאל גולדשמידט, "מנהג בני רומא", עמ' 92. הל' אביב, תשכ"ו, במבוא למחזור בני רומא של שרדל. ואולי הוספת "על אבלי ציון" הייתה חמלה חוג מסרים באיטליה, שלא התלחז לגרם שינוי בנוסח המקובל ברוב הציבור, אבל היא דווקא התקבלה באשכנז ובצרפת. ראה כעת מאמרי "תפילה נחם" ישעת נחמה וקראים", סיני, פס (תשמ"ד), עמ' קק-קסד.

47. ב' רח (הצ' 30 לעיל), עמ' 46. לצורית על מנע שיש בין אשכנז-צרפת המבדק הארצישראלי ראה: ספר השו"ב, עמ' 114-113; דינו, טראקל בנולה (הצ' 21 לעיל), בך ראשון ספר שלישי, עמ' 232-236.

48. התפורס לראשונה: REJ, XXIII, p. 310. השווא: *under the Fatimid Caliphs*, Oxford, 1920, I, p. 73.

49. עיר חוף באיטליה הדרומית.

50. ראה הצ' 21 לעיל.

51. הוא ידוע כמחבר של "אקדמות מלין", שנהג לאמור בתו השבעות. ראה: יהודה ליב פישמן (מיימון), "האקדמות ומחברן", החור (תפ"ג), גיליון כה-כו, עמ' 11-14; אליעזר לאנדווסט, עמודי עבודה, ברלין, 1862, עמ' 162, 167.

אמנם כך היה, המונח לא נשאר בצדפה ואשכנז מנהג יחיד לתקופה ממושכת, שהרי "דבר הגאונים שכלוחיד נהגו שלא לאלל בשר ושלל לשתות יין משנכנס אב עד ט' באב... דיש" שמקדימין מיין בתמוז עד ט' באב לנהוג כן⁷⁷. ואמנם המקורות מלמדים שבמשך כמה דורות היו מנהגים שונים בעניין הפרישה מבשר ויין. המקלים אסרו בשר ויין רק בערב ט' באב⁷⁸, המתמירים בשבת שחל ט' באב בחוצה או מראש חודש⁷⁹, והמתמירים ביותר פורשו מבשר ויין מיין בתמוז⁸⁰.

המעניין הוא שהמתמירים הביאו שני מקורות, אחד מקראי ואחד הלמודי, כראיות למנהגם. כמה ראשונים כחבו בשם רב סעדיה גאון, שאסור לאכול בשר ולשתות יין מיין בתמוז עד ט' באב, שהסתמך על דניאל י' ג: "לחם חֲמֹרֹת לא אכלתי ובשר ויין לא בא אלי פי וסוף לא סכתי עד מלאות שלשת שבָּעִים ימים"⁸¹. היה זה שייך ב"תולדות רבינו סעדיה"⁸² שהעיר לראשונה, שדעה זו יוחסה לרב סעדיה גאון בטעות⁸³, שזוהי אנו מוצאים בלקוטי

76. צ"ל "יש" השווה: ספר הפרדס (ה' 58 לעיל), עמ' 203.

77. מחזור רמב"ם, עמ' 225.

78. ראב"ן, שאמלוי, חרפ"ה, עמ' קכב; ובי יעקב חזן מלונדון, עץ חיים, ירושלים, תשכ"ב, א, עמ' שצח; ו' טון ברכי יהודה, ספר המזכים, ירושלים, תשנ"ז, 147; רמב"ם, הלכות תענית פ"ה ה"ז; מגיד משנה, שם; ו' משה מקציע, ספר מצות גדול, ורצ"ה, דף רמט ע"ב; ו' דוד ב"ר לוי מנרבנות, ספר המכנס לתענית ירושלים, תשכ"ב, עמ' יעה; המאירי, בית הבחירה על סוכת תענית, ירושלים, תשכ"ט, עמ' 106.

108.

79. חושבנ דב הא"י גאון, אוצר הנאונים, תענית, עמ' 44, סי' צח, ו' 3 של לוח; המנהג (ה' 71 לעיל), עמ' רפז, ה' 29 לש"י 29. ראב"ן (ה' 78 לעיל), שם; "ואיכא דנהגו שלא לאכול ולשתות מראש חודש דמנעטין בשמחה ואין שמחה אלא בבשר ויין". אבל השווה ספר האורה (ה' 56 לעיל), עמ' 61: "משנכנס אב ממעטין בשמחה ולא לנעין אכילה בשר ושתייה יין קא אמרינן אלא לענין שמחה כגון שמחת חתונה ושמחת מרעים וכל דבר שמחה". ראה גם א' אברהם אב בית-דין, ספר האשכול, מהדורת אלבק, ירושלים, תרצ"ז – תרצ"ח, עמ' 179; ו' אשר מלונדון, ספר המנהגים, ספרן של ראשונים, ירושלים, תרצ"ח, עמ' 175; ו' ישעיה אהרן, פסקי הרא"ה לתענית, ירושלים, תשל"ט, עמ' קט; ו' יצחק ב"ר משה, או"ד דור, ב, עמ' 167; ו' אליעזר מגרמיה, ספר הירקון, עמ' קצ; ומאירי, שם; ו' אהרן מלונדון, ארחות חיים, ירושלים, תשנ"ז, עמ' רי; ו' דוד אברהם, אברהם השלם, ירושלים, תשכ"ב, עמ' רז; ו' רמב"ם, שם; מרדכי, תענית, סי' תרל"ט; חושבנ בעלי תוספות, מהדורת איגוס, מיר-ירוק, תשי"ז, עמ' 188; ו' מנחם הורוץ, צדה לדרך, וארשה, תר"מ, עמ' 284-285; כל בו, ניר-ירוק, תשי"ז, דף כה ע"ב, התחלת סי' סב; לקט ישר ל' יוסף ב"ר משה, הלמד ישראל איטולין, בולין, תרס"ג, עמ' 108; ספר מנהגים דבי מהר"ם ב"ר יוסף ב"ר יוסף קד; "מנהג י' חיים פלסאלי", קרית ספר, כד (תשי"ח), עמ' 82; ספר מנהגים ל' יצחק אייזיק טירנו, ירושלים, תשל"ט, עמ' עה; מהרי"ל, ב"רברק, תשי"ט, עמ' ס.

80.

ראב"ה, ג, עמ' 659-660; פסקי רא"ה, שם; עץ חיים (ה' 78 לעיל), עמ' שעה; מרדכי, מועד קטן, סי' תתקל"ד; ו' שמשיין ב"ר אברהם משנין, חושבנ ופסקים מאת אשכנז וצרפת, מהדורת קופפר, תולד"ה; ו' שמשיין ב"ר אברהם משנין, חושבנ ופסקים מאת אשכנז וצרפת, מהדורת קופפר, ירושלים, תשל"ג, עמ' 115; ספר המנהגים, שם; "ראיתי נשים קירות שמנעונו לשתות יין ומאכל בשר מיין בתמוז עד י' באב ואמרו כי כן קבלו מאבותינו דוד ואורי דוד... ויש מן האנשים הנזכרים כן". מאירי, שם; ספר מנהג טוב (ה' 73 לעיל), עמ' 237; ו' ישראל איסאלי, תרומת השושן, סי' קמו, לקט ישר, שם, עמ' 108; ספר מנהגים ל' יצחק אייזיק טירנו, שם, עמ' עז; מהרי"ל, שם.

81.

ראה: ראב"ן (ה' 78 לעיל), שם; ראב"ה, שם; הערת אפסטיבר עמ' 660, דף 9; מרדכי, שם; הירקון, עמ' קצט; שבלי הלקט, עמ' 252; תשובות ר' מאיר בן ברוך מרוטנבורג, מהדורת בלאן, בולין, תרנ"א, עמ' 316, סי' קסט; והשווה: הגהות מיימוניות, הלכות תענית, פ"ה סי' ב.

82.

בבבוי תענית, תקפ"ט, עמ' 34, דף 39, ונדפס שוב בתולדות, וארשה, תרע"ג, עמ' 152, דף 39.

83.

לדעתו המקורית של רב סעדיה ראה ה' 86.

פורדס⁸⁴, דפוס אמשטרדם, דף י' ע"א: "ואמר לי רב סעדיה ג' שבעות שמיי' בתמוז עד ט' באב הן רחמים כדניאל⁸⁵ שהתנה ג' שבעים שצריך להתענות מבשר". ברוקח הגרסה היא: "ואמר רב סעדיה ג' שבעות..." בלי המלה "לי", ואילו בשבלי הלקט כבר כתוב: "ומצאתי בשם רב סעדיה גאון זצ"ל שמשבעה עשר בתמוז..." שייך מניח שבעל שבלי הלקט, ו' צדקיה ב"ר אברהם הורופא, לקח הצורה זו מספר הירקון שלקח אותה מלקוטי פורדס. המחבר בלקוטי פורדס הוא ר' יקר, שמוסר שורמו זה מספר דניאל אמר לו רב סעדיה: "זכר הידוע מרחק המקום והזמן מהלמדי רש"י לרבונו סעדיה הגאון לא יסתפק עוד, שלא לרבונו סעדיה גאון כיוונו שם. וזה לדוגמא, כמה ישחה כל דבר אם ירוק מכלי אל כלי. בעל הירקון גרע מלה 'לי' וכתב בסתם 'אמר רב סעדיה' ובעל שבלי הלקט הוסיף עוד מצעמו מלה גאון, ותייז בקל היה יכול הטעות להתחזק, שהפירוש המיוחס לגאון על דניאל הוא באמת מאמרו⁸⁶.

כמה ראשונים מביאים ראיה, שיש לפורש מיין מראש חודש אב, מן הירושלמי פסחים פ"ד ה"א, ל ע"ד: "א"ר זעירא נשיא דנהיגי דלא למישתו חמור מן דאב עליה מנהג שבו פסק שוהיה וזה טעם כי השתה יהושע⁸⁷ 88. אבל כבר הראה שאול ליברמן⁸⁹ שגרסה הדפוס, שרד"י הירושלמי, כ"י לייזן וכמה ראשונים היא: "דלא למישתו חמור מן דאב" כלי להזכיר המלה "חמור". מספר אור וזרוע⁹⁰ אנו למדים, שכבר רבו נסים גאון החיחס לגרסת

84. השווה: ספר הפרדס (ה' 58 לעיל), עמ' 61, סי' קנה; המקור לפסקה זו נמצא במעשה הגאונים (ה' 55 לעיל), עמ' 34.

85. שייך לחזן "חן רמזים כדניאל", על-פי מעשה הגאונים (ה' 55 לעיל) והמקורות שבהם 81-80.

86. שייך בבבוי תענית (ה' 82 לעיל). דומה שיש לשער שבעל שבלי הלקט לא שאב ידידיו זו מספר הירקון אלא מכ"י מעשה הגאונים: ראה: אברהם אפשיטין מבכארי לנעשה הגאונים (ה' 55 לעיל), עמ' VIII, דף יד. במעשה הגאונים הגרסם הטקסט הוא: "ואמר לי ר' סעדיה ג' (שבועות) שמשבעה עשר בתמוז..." כנראה שמהל "שבועות" לא היה ב"י, המהדיר יעקב פריימן הניסח על-פי שבלי הלקט, שזוהי מצויין בהצעה רפא. ואם הדבר כך, בקל ניתן לקרוא "ואמר לי ר' סעדיה גאון" שמשבעה עשר בתמוז..." וקריאה זו תואמת לגמרי בשבלי הלקט "ומצאתי בשם רבינו סעדיה גאון זצ"ל שמשבעה עשר בתמוז..." כלי להזכיר ג' שבעות.

87. תולדות יא, ג, הרגום הקטן: נשים שנהגות שלא לשתות יין משנכנס אב מנהג (יש לקיים את המנהג) שבו פסקה [אין השויה]...

88. או"ד דור, ב, עמ' 167; הגהות מיימוניות הלכות תענית פ"ה סי' יז (אצלו המאמר בשם ר' ישמאלי); כל בו (ה' 79 לעיל), עמ' כה, סי' סב; מנחם אבות למאירי, ירושלים, תשי"ח, עמ' קה; השוה: ליקוט שמעוני, תולדות, רמז תרנ"ב, במחזור רמזי, עמ' 225; הגרסה בירושלמי: "ואמר לי ר' סעדיה ג' (שבועות) שמשבעה עשר בתמוז..." שמשבעה עשר בתמוז עד חשעה באב מנהג הוא. השווה לגרסה זו: ספר הפרדס (ה' 58 לעיל), עמ' 61; סידור רש"י, עמ' 203; א' אפסטיבר, ראב"ה, ג, עמ' 660, דף 1. ועל המשמעות מספר המנהג (ה' 71 לעיל), עמ' רפז, שכן היתה הגרסה בירושלמי גם אצל ר' חזקוני ראה: אוצר הגאונים, תענית, עמ' 44, דף 71.

3. ראה לגרסה הירושלמי: בער רטר, ארבת יציון וירושלים, פסחוס, עמ' 57-58; ו' משה, תענית, עמ' 66-65 שמשנ"ן ש מנהג המנהג, דף מא ע"א ורש"י מהר"י מברנא, סי' ט. מהר"י ברנא חסה שם מודע מידבר כאן בשנים ולא כבבבוי, לפי גרסת רבו נסים בירושלמי, ראה להלן בפנים, אין זו קרישה שהמהדור במלאכה אשה. במהרי"ל הגרסה: "והניגון שלא לשתות יין", כלי להזכיר נשים, וכנראה בביתן הגרסה רצו להבטע מקצתו זו.

89. הירושלמי כפסחוס, ירושלים, תרצ"ב, עמ' 431.

90. ח"צ, עמ' 167, סי' תד; השווה גם: ראב"ה, ג, עמ' 654, 650; אגודה, תענית, פ"ה, סי' כב; מרדכי, תענית, סי' תרל"ה; הגהות מיימוניות, שם, סי' ד; סור, אורח חיים, סי' תקנא.

הירושלמי: "מיהו רב נסים גאון⁹¹ לא גרס חמר אלא גרס דלא למישתי עמרא ופירשו לשון כשתי או ערב אבל בשתי יין לא איירי כלל". וכן מסיק ר"ש לברכין: "ובלי שום ספק זו היא הגירסה הנכונה (גירסת הדפוס). ואיהו סופר שלא הבין מה זה למישתיא הוסיף: חמר. וכל אופן נראה שבא"י היו באמת נוהגים שלא לשתות יין בתשעת ימים וע"כ הוסיפו כן כירושלמי⁹²".

בעל הטור⁹³ סיכם את המנהג כך: "ומנהג אשכנז היחידים נמנעים מבשר ויין מ"ז בחמור ואילך ומראש חודש ואילך נמנעים כלם מבשר ויין וזאת שבת שאוכלין ושוחטין כדרך כל השנה כולה". ר' יוסף קארו הביא בשולחן ערוך⁹⁴ את שלושת המנהגים: "יש נוהגים שלא לאכול בשר ושלל לשתות יין בשבת זו ויש מוסיפין מר"ח עד התענית ויש מוסיפין מ"ז בתמור". הרמ"א, המשקף את המנהג הרווח בין האשכנזים, מוסיף שם: "ומצניעים מר"ח ואילך הסכים של שחיטה שאין שוחטים כ"א לצורך כגון לחולה או שבת או מילה וכיצא כד". התפתחות דומה חלה במנהג שלא לרחוץ לפני ט' באב. בתלמוד נאסרה רחיצה רק בט' באב עצמו⁹⁵. בספרות הגאונים שהגיעה לידנו לא הוזכר במפורש איסור רחיצה לפני ט' באב⁹⁶. אבל כבר ראית⁹⁷ שר' יצחק כ"ר יהודה, חכם אשכנזי במאה האחת-עשרה, לא היה רוחץ מ"ז. וכן ראית, שהמנהג לא לרחוץ מראש חודש אב נהוג בקהילות אשכנז ואיטליה, כפי שעולה מההכתבות שבין ר' יקר בן מכיר ור' קלונימוס מרומא. המנהג הובא עליידי ר' אליעזר כ"ר יואל הלוי⁹⁸: "נהגו אבותינו שלא לרחוץ מראש חודש ועלינו לקיים משום אל תטוש תורת אמר⁹⁹", ומשם הובא המנהג כאור זרוע⁹⁹, במדרכ¹⁰⁰ ובטור¹⁰¹. המעניין הוא, שר' ישראל איסרליך¹⁰² מסתפק אם האיסור כלל גם רחיצה במים קרים. הוא מסיק, לאחר דקדוק בלשונו של בעל אור זרוע והמודרי, שהאיסור כלל רחיצה בצונן:

91. ראה: שמונה אסן, י"ט מגילת ספרים לרב נסים, תרנ"ז, יא (ת"ש), עמ' 252; שרגא אברמסון, רב נסים גאון, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 274. השווה גם: ספר מנהגים דבי מהר"ם מורנובבורג (הע' 79 לעיל).
92. ראה: אחרת, שיש להימנע מבשר ויין מ"ז בתמור, מב"א הראב"ה, ג. עמ' 660 מהירושלמי תענית פ"ד ה"ן, סח ע"ג: "מימי שהובקעה העיר עד יום שחרית הכית אחד ועשרים יום, אמר רבי ביבא (גרסת הדפוס: רבי אבונה) וסימנן 'סלך שקל אני ראה' (ירמיה א. יא) הלוך הוה משהוציא נציו עד שנומר פירוהו אחד ועשרים יום וכל יום ירמי ראהי שלא לשמח".
93. אורח חיים, סי' תקנא.
94. אורח חיים, סי' תקנא, סעי' ט.
95. תענית ל' ע"א.
96. אבל השווה חשוכה רב הא"י, ראה: סערי שמונה, עמ' כא: ספר המנהג (הע' 71 לעיל), א. עמ' רפ"ו; אוצר הגאונים, תענית, עמ' 37, סי' עה.
97. לעיל לד' הע' 76.
98. ראב"ה, ג. עמ' 653.
99. ב. עמ' 167, סי' חיד.
100. סוף תענית, סי' תרל"ג.
101. סי' תקנא.
102. הרומה הדין (הע' 80 לעיל), סי' קג.

ואצ"צ דלשון המב"ם משמע דדקא בחמין נהגו איסור דכחש שנהגו הכל שלא לכנס למרחץ בשבת זו מ"ם. נראה דכיון דאור זרוע ומדריכי פליגי עלה בהא דאינו סביר נהגו מר"ח ואילך ואיהו לא כחב אלא בשבת זו ה"נ נימא דבהא נמי פליגי דנהגו אפילו בציון ולהכי נקט איהו שלא לרחוץ ולא נקט שלא לכנס במרחץ כהרמב"ם. אמנם כמודמה לי שראיתי בימי חופי ורחצים בנדרות מר"ח ואילך ולא מיהו בידיס המחמיר תבא עליי ברכה.

ברם המקור לדברי בעל אור זרוע והמודרי הם דברי הראב"ה, שהובאו לעיל, ומתוך דבריו עולה, שלפי המנהג אינו אסור אלא בחמים.

בשולחן ערוך לא הובא המנהג לא לרחוץ מ"ז בתמור, וכנראה הוא לא התפשט, וההוכחה לשולחן ערוך לא הוכח מהצירוב לא להרחוץ במשך שלושה שבועות בקיץ. אבל המנהגים לא לאור הקושי לדרוש מהצירוב לא להרחוץ במשך שלושה שבועות בקיץ. אבל המנהגים לא לרחוץ מראש חודש אב¹⁰³ או בשבת שחל בו ט' באב¹⁰⁴ הובאו¹⁰⁵. הרמ"א מוסיף, על-פי דרומת הדשן: "ינוהגין שלא לרחוץ אפי' בציון מר"ח ואילך", אבל כמו באיסור אכילת בשר ושתיית יין היו מקומות שלא קיבלו על עצמם ההזמרות של רחיצה לפני התענית¹⁰⁶. אף בעניין תספורות וכביסה חלה התפתחות דומה. המשנה¹⁰⁷ קובעת: "שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה אסור מלספר ומלכבס", אבל אנו מוצאים מקומות שהחמירו ואסרו תספורת וכביסה לפני השבוע שחל בו ט' באב¹⁰⁸.

[3]

לאור הדברים שבידנו לעיל על חידת חודשת אבלי-ציון לאירופה, דומה שאפשר להסביר את המניע להשתלשלות מנהגים אלו ומנהגי ט' באב אחרים שלא עסקנו בהם¹⁰⁹. התודעה שהיודי בט' באב חייב לנהוג כאכל לכל דבר לא הצטמצמה ביום היום בלבד, אלא גרמה שחודשה זו תורגש בכל המקופה שבין י"ז בתמוז לט' באב, כפי שאנו מוצאים עניין זה גם אצל

103. ראה: הרקת (הע' 58 לעיל), עמ' קצו; האגור, מהדורת הרש"ל, ירושלים, תשי"ן, עמ' קלב; שבלי הלקט, עמ' קכז; מהרי"ל (הע' 79 לעיל), עמ' 32.
104. ראה: רמב"ם, הלכות תענית פ"ה ה"ז; מגיד משנה, שם: "אכל אין ובנסין למרחץ (בשבת זו) דבר בודד הוא שברין גמור אפי' ערב תשעה באב מותרין לרחוץ"; מאיר, תענית, עמ' 108; רמב"ן, תורת האדם, שער אבילות ישנה, בחד: כתבי רמב"ן, מהדורת סערות, ירושלים, תשכ"ד, ב. עמ' רמה; קץ חיים (הע' 78 לעיל), עמ' שעת.
105. סי' תקנא, סעי' טז.
106. אידנות חיים, עמ' ריא: "יניל שאם התנה ונצא מותר לרחיצה ולשתות מים ואפי' לרחוץ כל גופו עד שקיעת החמה (בערב ט' באב)": עדה לדרך (הע' 79 לעיל), עמ' 284; "הנהגו להכנס למרחץ": המנהג (הע' 71 לעיל), עמ' רצ. ראה: תוספתא, תענית, מהדורת ליברמן, עמ' 341 ובנוספתא כפשוטה.
107. תענית ד' ז. אבל השווה המסוגל שם בסוף כט ע"ב.
108. פסקי ריא"י (הע' 79 לעיל), עמ' קט; יושל"א לספר משבעה עשר בתמוז: "ספר המבנים (הע' 78 לעיל), עמ' רע"ו; ראב"ה, ג. עמ' 652; מהרי"ל (הע' 79 לעיל), עמ' 32; שולחן ערוך, אורח חיים, סי' תקנא, סעי' ד ברמ"א.
109. ראה: שולחן ערוך, אורח חיים, סי' תקנא-תקנב, תקנז. נוסף לקליטת תודעת אבלי-ציון אצל האשכנזים ניתן להתייחס, שחרם לנסיחים להחמיר בענייני ט' באב ונסיחים הכלליים להחמיר והדריפות שהיודי אשכנז סבלו במשך תקופה זו. דריפות אלו גרמו את ההיגשן שסבל זה הוא תוצאה הממשך של חורבן המקדש. ראה: צימלס (הע' 30 לעיל), עמ' 188-190, 197.

מדינן חייב אדם למנוע מלחוק קדם אב, יום קודם ראש חדש או ראש חדש עצמו, והשיב חייב אדם למנוע מלחוק מדי"ח אב וכדאש חדש עצמו אסור משום שג' זהה חדש ושבתה⁵⁹ אבל קודם י"ח מותר לחזק ביום, ועוד שאל"ה אם ידמן לבר מין אבל שישלמו לו ל' ימים אפי"ו יום אחד או כ' ימים או לאחר ראש חדש לאלתר באותה שבת שחל ט' באב להיות בחובה אם מותר לחזק כס"ט או אם יש להמנע עד לאחר ט' באב והשיב אם ידמן לו סוף דבר לאחר ראש חדש לאלתר אסור לחזק עד לעצבו ט' באב שאין לו אבילות גדולה מזו שחבר בית אלקינו דמיא להא דקאמר רבנן במסכת תענית⁶⁰ לגבי אכל תניא תפוחו אבילו כזה אחר זה אם הכביד שעור מיקל בתער ומכנס כמותו אלמא אסור בחמץ אסור הנא נמי כתפוחו אבילו דמי ואסור בחיפה עד אחי ט' באב.

ל"י יקר היה ידוע שאין רוחצים בין ראש חודש אב לט' באב, שאלו היתה אם האיסור מתחיל מלפני ראש חודש או לא. על שאלה זו השיב ר' קלונימוס, שהואסור מחזיל רק מראש חודש. אבל מתשובתו השנייה אנו רואים שכשהאסור כבר חל, זאת אומרת מראש חודש, אין מקלים אפילו לאלב שתכפוחו אבילו. כאן התעוררה השאלה של טבילת אשה לנידחה, ותשובת ר' קלונימוס היא:

לגבי אשה נדה שידמן לחזק באלו ימים משומאחה מותרת לחזק על ידי פורשין ולטוה כמי מקוה אם מתעסקת לטוה לצמה לצמה ומשום פריש ורביה הקלו לה כי זה דאמרו חכמים⁶¹ גדולה פריה ורביה לפני הקביה מבניה בית המקדש שנאמר⁶² חדש יהיו כלבונן ושנים חדשים בביתו ועוד שאנו אסור בתשמיש המטה כי אם בט' באב בלבד אבל קודם לכן מותר.

המקורות מתקופת הרבניה גם מספרים על ר' יצחק ב"ר יהודה⁶⁴, ראש ישיבת מגנצא ואחד מרבותיו של רש"י, שלא היה אוכל כשר מראש חודש אב עד התענית⁶⁵, מנגה שכבר שמענו עליו בתקופת הגאונים⁶⁶. ר' יצחק שונה לאכול ביצה בסעודה המפסקת בעין אבל והנקרא פורש⁶⁷, בייקר בדומא⁶⁸. אף על פי שאין הדברים מפורשים, שוב עולה כאן הקשר בין צפון אירופה לאיטליה, ויש מקום סביר להניח שר' יצחק הושפע באיטליה מאורח-חיהם של אבלי-ציון או אלו שהיו קרובים לחוגם. קשר זה שוב עולה מההתכתבות בין ר' יקר בן מכיר⁶⁹, בן אחיו של רבנו גרשם מאור הגולה, לבין ר' קלונימוס ב"ר שבתי מרומא⁷⁰, שחלק ממנה

59. הושע ב. ג. השווה: תענית כט ע"ב; ירושלמי תענית פ"ד מ"ט, סט ע"ב.
60. צ"ל "במנו" על-פי הנוסח במעשה הגאונים, הפרסם ושלם הלכס.
61. יג ע"א.
62. השהיה: ירושלמי כתובות פ"ה ה"ז, ל סוף ע"א.
63. מלכים א ה. כז.
64. ראה עליו במבוא לספר האורח (הצ"ע 56 לעיל), עמ' 110; א' אפסוביצר, מבוא לראב"י, ירושלים, 1938, עמ' 371-372.
65. משעשה הגאונים (הצ"ע 55 לעיל), עמ' 34; הריקת, עמ' קעט, ס"י שיא.
66. ראה מאמר (הצ"ע 1 לעיל), עמ' 130-131.
67. מחזור ריטרי, עמ' 225.
68. מרדכי, שבת, ס"י שצח: "וטעם זה שמע ר"י ב"ר יהודה בעיר רומא מפי (=בשם) רב האי גאון".
69. ראה הצ"ע 55 לעיל.
70. ראה: מבוא לספר האורח (הצ"ע 56 לעיל), עמ' 108-109; מבוא לראב"י (הצ"ע 64 לעיל), עמ' 393-394.

הכאנו לעיל⁷¹? כשהתלכט ר' יקר, בן למשפחת חכמים ידועה באשכנז, איך לנהוג בעניינים שונים הקשורים בטי' באב, פונה הוא לאיטליה והחוקה כ"י לקבל הנחיות. האם מפני שהחכמים שכאשכנז ראו באיטליה המקור להדרכה במנהגי ט' באב, שהרי משם הגיעה אליהם תודעת אבלי-ציון? ברם, מה שניתן להוכיח הוא, שמתשובת ר' קלונימוס עולים דברים והשקפות התאמצים את השקפותיהם של אבלי-ציון. כשנשאל ר' קלונימוס על רחיצה אבל שמים את אבילו בתשעת הימים, השיב⁷²: "אם ידמן לו סוף דבר לאחר ראש חודש לאלתר אסור לחזק עד שיעבור ט' באב שאין לו אבילות גדולה מזו שחבר בית אלקינו⁷³". קשר זה בין אשכנז ואיטליה התחזק כשכא ר' קלונימוס מרומא והתיישב בוורמזי⁷⁴. ואפשר להניח, שאם אמנם הוא היה קרוב או חבר בחוגם של אבלי-ציון, היה השפעתו בכל הקשור לאבילות על החורבן הורגשה במקום מושבו החדש⁷⁵.

מתוך המקורות שסיפר על ר' יצחק ב"ר יהודה משתמע, שמהגו היה מנגה יחיד. אם

71. ראה גם מחזור ריטרי, עמ' 226: "תשובה שהשיבו קהל ורואה על שירת הים הדינו וירושע, דעו כי שירת

הים היה מנהגו מנהג כל קהל רומא ומנהג כל קהילות אשר סביבותיו ומנהג כל קהילות אשר בספר מדינת גלות ירושלים ועד עדה לומדה כל השנה כולה בכל יום ויום וזלתי חששה באב בלבד שאין בספר אומה משום אבל וכן בבית האבל אינו אומה כל שבעה ימים". השווה: ספר המנהגי, מהדורת ארמון ירושלים, תשל"ח, עמ' רצ"ו: "ובין שמעתי בארץ ישראל מולגים היום שירת הים ולמנצח מומר מלגין בכל הקומות בצרפת ופריז, וכן בבית האבל שאינו נכון לומר שירה ולא ואני זאת בריז משום סופר, ובט' באב וכן באבל שנינו שאסור לקחת בתורה ובימים וכתובים משום שנאמר פקדון יי ישרים משמוזי לבי". ראה הערותיו של המחבר, שם.

72. ראה כל התשובה לעיל.

73. המנהג בהירה לאורחיהם של אבלי-ציון האיטלקים אפשר לקבל מספר מנהג טוב של חכם איטלקי אנונימי מהמאה השלוש-עשרה, שהתפרסם מכ"י קופמן ע"י מאיר צרי וריס בתוצאות לחמלת ישראל, ג (1929), עמ' 217-238. בשל חשיבות התאור אי מביא אז כל הקטע שבט"ו 237: "ומנהג טוב מיום י"ז בחזק עד י"ח אב למעט כשמתה כון שלא לאכל בשל ושלל לשתות י"ז כלל שבו בשל התמיד וניסוך היין ושלל לתנן כמות וממללים חשישים ושלל ליהנות מדבר חדש שלא נהנה ממנו וממנו באותה שנה ט"ו י"ז בחזקת. ושלל להתענג בשום תענוג כון תשמיש המטה ורחיצה על גופו בחמץ ושלל ליכנס במשוחו בחברה ב"ו אדם ושלל להסתפר כלל לא בחזק ולא במספרים ולעשות ציפורי ולימנע מלמאות פיו שחוק וגם כן ידיו שלשוחק בהן וגם מלומד כי אם מומד דבי כנישוא ומה שנהגו שלא לאכל דברים אושיים משום שצריך לברך עליהן שהחיינו ואין ראוי לברך בימים הללו שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. ומנהג טוב משכנע ר"ח אב עד שבת שחל ט' באב להיות בחובה להחמיר על עצמי יותר כון שלא לאכל אכילת תבשיל כי אם לסעודה אחת ביום ושאר סעודותיו שבוים יאכלם כלום ומים ונצנים הדיגם צלום וגבינה ופירות וכדומה בהן ושלל ולישן במטה מצוה בסדינים ושלל תפוח רחש אבל אם הוא אינו יסרקו במסרק. ושאר הדברים שלפי ר"ח אב כן במקומם עומדים להחמיר על עצמו. ומנהג טוב בשבת שחל ט' באב להיות בחובה להחמיר על עצמו יותר כון שלא לאכל אכילת תבשיל כלל כי אם לחם ומים וגבינה ופירות ובצנים ונצנים בהן ושאר הדברים הכתובים מרי"ח אב עד שבת שחל ט' באב גם כן במקומם עומדים להחמיר על עצמו". ראה גם בהמשך שם.

74.

רש"י, בצה כד ע"ב, ד"ה ולערב: "...אם אלי מבחב מגרמיי"י שגא לשם אדם גדול וכן וירושב ביישיבה מן רומא ושמור ר' קלונימוס ובקי בכל הש"ס". השווה ב. ש"י רעה, ד"ה לפי י"א אפסוביצר, ורבינ' ד (תתצ"ג), עמ' 168. מלא ר' קלונימוס את מקומו של ר' יעקב בן יקר בראש שיבתו ודומיה. חלק עליו א' אפסוביצר, מבוא לראב"י (הצ"ע 64 לעיל), עמ' 394.

75.

שענין לציון, שרי מאיר ב"ר יצחק המכונה "אבל ציון" (ראה לעיל ליד הצי 52) היה חושב ודומיה. והאם יש כאן קשר בין אבלי-ציון האיטלקים, המוצגים על-ידי ר' קלונימוס מרומא, לבין אבלי-ציון האשכנזים, המוצגים על-ידי ר' מאיר ב"ר יצחק שיין?

הקראים¹¹⁰. לכן סממנים שונים של אכלות הופיעו כבר לפני ט' באב. כמובן, לא ניתן היה להקדים איסורי אכילה ושתייה¹¹¹, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה¹¹², אבל נאסרו אכילה בשבת ושתייה יין, רחיצה, כיבוס ותספורות. חכמי ההלכה שהשתתפו בתהליך זה חיפשו נימוקים הלכתיים לבסס את המנהגים החדשים. ההצדקה הייתה, בדרך-כלל, שבפרישה מהנאות השונות מקיימים את דברי המשנה¹¹³ "משנכנס אב ממעטין בשמחה"¹¹⁴. אבל יש גם הסברים מקוריים, אם כי רחוקים, כגון זה של ר' קלונימוס: "חייב אדם למנוע מלדחוק מראש חרש ובראש חרש עצמו אסור משום שגא' חגה חרשה ושבתה"¹¹⁵, וזה של הראב"ה¹¹⁶ שזכיר את דרשת הירושלמי על הפסוק "מקל שקד אני ראה"¹¹⁶. מגמתם של חזגי אבלי-יצין לחת לט' באב צביחן של יום-אבל לכל דבר, מגמה שהתקבלה במיוחד בין חכמי אשכנז, מסבירה את הדקע להלכה אחת שההלכטו בה חכמי ההלכה בראשית ימי הביניים – איך לנהוג בט' באב שחול בשבת. כבר עמדנו על בעיה זו בדיונונו על חומרות חדשות בתקופת הגאונים¹¹⁷. ראינו ששני גאונים מתירים אכילה בשבת ושתייה יין בסעודה המפסקת בשבת, עובדה המלמדת שהיו שנוגו איסור כזה. וכן ראינו שם, שר' קלונימוס בתשובתו "מתיר" בשבט יין בסעודה המפסקת, בשבת, וראייתו מההלכה. מלשונו ניתן להסיק שהוא מחד, אך אינו מחייב אכילה בשבת ושתייה יין, והרצתו להימנע אינו פוגע בעונג שבת וכעבודה. אף העובדה שר' יקר שאל אם רבנוהינו שברומא נוהגים לאכול בשבת ולשתות יין בסעודה המפסקת, מצביעה על הדעה שיש להימנע או מכשיר יין. ברם ביכולתנו לא רק לשער קיומו של מנהג זה באשכנז במאה האחת-עשרה, אלא גם לקבוע קיומו, שהרי בסיום תשובה זו של ר' קלונימוס מוסיף ר' יקר:

אבל אני יקר מצאתי בהלכות גדולות¹¹⁸ בפירוש שחייב להפסיק לסעודה ט' באב משום שנותן ולמעלה בשבת שלא יאכל בשבת וישאל ישותה יין אבל קודם שש שעות מותר ולאכול בשבת מלוח יין מגיחו אפילו כל היום כולו מותר¹¹⁹ והמחמיר יחמיר מה שצדקה

110. השוה דברי דיאל אלקומיס שהובאו במאמר (הצ' 1 לעיל), הצי' 71: "יעלינו לצום ולספד ולבכות ולקנות בכל ימי גלות ובחמישי ובשביעי סגולה". ר' אשר מלוויל, ספר המנהגות (הצ' 79 לעיל), עמ' 175, כותב: "וכיון שאמרו חכמים שבכל עת צריכין אנו לזכור חורבן בית המקדש ולמעט בתענוגין כ"ש וכ"ש בימי חורבנו כגון מיין בחמור ואילן שיש להתמיר יותר עד ר' באב שבו נשרף בית אלהינו ואירעו לאבותינו ה' צורה ביין בחמור ה' בט' באב". ראב"ה, ג. עמ' 659: "וכל הן יומי (מיין) בחמור עד ט' באב" ראוהי שלא לשמור ורבוהינו קבעו לאפטורי רשיה שהוא ענין פורענות משבעה עשר בחמור ואילן". אבל השוה דברי ספר האורה (הצ' 56 לעיל), שהובאו בהצ' 79 דברי רבנו סרן, אורחות חיים, עמ' ר'.
  111. ספר בראב"ה, עמ' 659: "ורש פורשים שמתענות מיין בחמור עד ט' באב".
  112. אבל בספר מנהג טוב (הצ' 73 לעיל): "ירשלא להחנע בשום תענוג כגון תשמיש המטה".
  113. תענית ד, ו. השוה: גם יבמות מג ע"א: תענית ד ע"ב.
  114. השוה: ראב"ה, ג. עמ' 652: מנהגו ר' יצחק אייזיק פירטא (הצ' 79 לעיל), עמ' עה.
  115. ראה לעיל לד' הצי' 59: השוה: תענית כט ע"ב-צ"א: ירושלמי תענית פ"ד ה"ט, סט סוף ע"ב.
  116. ראה מאמר (הצ' 1 לעיל), עמ' 132.
  117. ראה שם, עמ' 130.
  118. בהלכות גדולות שלנו לא מופיעה דעה זו, וכבר שיער שאול ליכמן, תוספתא כפשוטו, תענית, עמ' 1121, הצי' 65 שבספר הלכות גדולות של ר' יקר היתה התספה על-פי רב נטרונאי. ראה מאמר (הצי' 1 לעיל), עמ' 131. אפטוביצר, ראב"ה, ג. עמ' 667, הצי' 2 משער אחרת: "יראה שהיה בתנו במעשה הגאונים 'בחצי', ר"ת תשובת גאונים, הכוונה לחשובת רב שאר שלום שהוכרז (ראה מאמר, עמ' 131) ונשתכח ה"צ נפתח בהלכות גדולות".
  119. ראה תענית כט ע"ב.

גישה מחמירה זו של ר' יקר ניכרת בכל שאלותיו שם לר' קלונימוס, וכן במנהגי ט' באב השונים המובאים בספר מעשה הגאונים בסמיכות לשאלותיו של ר' יקר. שאמנם היו מחמירים כאלו מתאשר מפסקו של ר' שלמה ב"ר שמשון¹²⁰ חזרו של רש"י: "ראין אוכלין בשבת בערב ט' באב שחל להיות בשבת בסעודה המפסקת"¹²¹. וכן היה מנהג אשפיה באותו זמן¹²². על המנהג כנגנצא אנו שומעים מפי ר' אליעזר ב"ר נתן: "נוהגו העולם שלא לאכול בשבת ולשתות יין אבל איסור אין ברי¹²³. אף נכדו, ר' אליעזר בן יואל הלוי, מוכיח את המנהג: "ויש נוהגין שאינם אוכלים בסעודה המפסקת בשבת ואין שותין יין אפילו בשבת שאין תובה להעלות על שלחנו בסעודה שלמה אך רשאי לעשות כן, ושלש סעודות השבת יכול לקיים קודם סעודת המפסקת"¹²⁴. אבל אנו גם שומעים על התנגדות למנהג. ר' ברוך ב"ר שמואל¹²⁵, דיין במגנצא, מביא בספרו ספר החכמה דברים אלו בשם רבו, ר' אליעזר ממיי¹²⁶, בעל ספר יראים:

ראיתי מנהגים שלא ישרו בעיני אומר אני חדשים מקורב באו ולא שערם רבוחינו הראשונים אשר מימיהם אנו שותים ומפיהם אנו חיים ואומר מקצתם ראיתי נוהגין כט"ב שחל להיות בשבת או ערב ט"ב שחל להיות בשבת שלא לאכול בשבת ושלא לשתות יין בסעודה המפסקת ונוהגים סימני אכילות ושתייה חכמים¹²⁷ אוכל בשבת ושותה יין מצלה וכו'¹²⁸.

וכן הובא פוסקים ראשונים מביאים להלכה הדעה, שיותר לאכול בשבת ולשתות יין בסעודה המפסקת בשבת¹²⁹. בעל הטור, אחר שהביא את תשובת רב שר שלום גאון עם הסיום "אבל אין אנו רגילים..." דברי הראב"ה על היש נוהגים שלא לאכול בשבת ולשתות יין בסעודה המפסקת, הוסיף: "וניל כיון שהוא משום אכילות אסור לעשות בשבת וא"א הרא"ש נהג

120. ראה עליו: אפטוביצר, מבוא לראב"ה (הצ' 64 לעיל), עמ' 407; שר דברי, מבוא לספר האורה (הצ' 56 לעיל), עמ' 111. ר' שלמה ב"ר שמשון היה תושב ורמיה בזמן שר' קלונימוס הגיע לשם מרומא. ראה: אור החיים לחיים מכל, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 592. האם אין בלתי אדם בר' שלמה ב"ר שמשון אדם שהושפע מבואו של ר' קלונימוס לזרמיה? ראה הצי' 75 לעיל.
121. מעשה הגאונים (הצ' 55 לעיל), עמ' 36. ראה גם ספר מנהג טוב (הצ' 73 לעיל), עמ' 238: "יגום בשאר דברים למעט כגון שלא יאכל בשבת ושלא ישותה יין בסעודה שלישית של שבת".
122. כך מעיד רב יקר. ראה ברוקת, עמ' קפא; תפודס (הצ' 58 לעיל), עמ' דנו; שכלי הלקט, עמ' 254. השוה גם מעשה הגאונים (הצ' 55 לעיל), עמ' 34 וגם מנהגו של ר' יצחק ב"ר יהודה, שם.
123. ראב"ה (הצ' 78 לעיל), דף פג ע"א.
124. ראב"ה, ג. עמ' 668-667. בספר הרוקת, עמ' קמ: "ומנהג אבותי וישעין על גבי סאנות מוכיחים בשבת ולא על גבי קרקע ואוכלין על שלחן קטן ביצים ושוחין מיס ואין מברכין חמנו ואין הולכין יחפסי".
125. פעל בסוף המאה השלושה-עשרה. ראה עליו: מבוא לראב"ה (הצ' 64 לעיל), עמ' 329.
126. פעל בראשית המאה השלושה-עשרה. ראה עליו: בעלי התוספות (הצ' 58 לעיל), עמ' 132-140.
127. תוספתא תענית פ"ד ה"ה. השוה: ירושלמי תענית פ"ד ה"ה, סט ע"א; תענית כט ע"ב; עירובין מ ע"ב.
128. הובא במדריכ, תענית, סי' תרלז. ניתן ללמוד מקטע זה שבמין, ציר בצפון מורה צדקת, לא היו מקובלות חומרות כט. באב. בראה הם הגיעו שמה מעיר היריט.
129. רבנו יוחנן, תענית, סי' א. עמ' 164: ספר מצות קטנות, ישראלי, תשי"ט, עמ' ס, סי' צו, מאיר, שם, עמ' 109: ספר המכתבים (הצ' 78 לעיל), עמ' 147; המנהג (הצ' 71 לעיל), עמ' צ"ב; אורחות חיים, עמ' ר"ב; הגהות מ"מיות, שם, סי' ל. בשכלי הלקט, עמ' 254. מובאה דעתו של ר' אביגדור כיון דק"ל: "יגום הפירושם המהרים מלאכול בשבת ולשתות יין מיין בחמור עד ט' באב אין להם מלהמנע מלאכול בשבתות שחן חלק ביניהם ואם עשו כן יצאון שכר בהפסקת".

משה, שלמד אצל המהר"ם, מוצאים אצל¹³⁶: "ט' באב שחל בשבת ונחה עד למחרתו כיום א' כחב הר"ם שאסור בתשמיש המטה בו וכשלמדתי בירושלם ורק באותו פעם חל ט' באב כך ושמעתי שהשמש הכריז על המגדל תשמיש אסור בזה השבת". כשני דורות אחריו אנו שומעים¹³⁷: "יומתי שאירע כן (ט' באב בשבת) הנהיג מהרי"ל אה שמש העיר (מגנצא) להגיד מבית לבית לנהוג איסור בדברים שבצנעה כל אותו שבת כשעה שקרא ללכת לבית הכנסת". אבל הרה"ש, תלמיד המהר"ם, חולק עליו בהסתמכו על לשון התוספתא "ומעלה על שלחנו ואינו מונע עצמו משום דבר"¹³⁸, ומסיק מזה: "משמע אפילו בדברים שבצנעה וכן עמא דבר"¹³⁹. בשולחן ערוך נפסקה ההלכה: "אם חל ט' באב בשבת מחוץ בכולל אפילו בתשמיש המטה"¹⁴⁰, אבל הרמ"א, המשקף את המנהג האשכנזי, מוסיף: "ויש אוסרים תשמיש המטה וכן נוהגין"¹⁴¹.

בספר מעשה הגאונים¹⁴² אנו קוראים: "ושבת של חזון ישעיהו לא החליפו כסות אלא כוחנו בלבד לכשב אכל ר' יוסף ומיתר העם כמניין החליפו קמצות"¹⁴³. מכאן ניתן ללמוד, שכשם שאין האכל מחליף בגדיו כך היה קיים מנהג באשכנז לא להחליף בגדים, וכנראה מראש חודש אב. כל זה בהתאם לדניי אבלי, שאכל אסור כביכוס, וזה כולל לכישת בגדים מוכנסים ככר¹⁴⁴, אלא שכאן אנו שומעים שנהגו מנהג זה גם בשבת חזון. הצדקה להלכתה לזה ניתן למצוא בדברי הרשב"ם בקשר לאכל: "אסור לכוש בגדים לבנים בשבת דהיינו מילי דצנעה שהרבה בני אדם שאינם אכלים אין לכושים בגדים לבנים בשבת שאין להם"¹⁴⁵. מנהג זה היה קיים בין יהודי אשכנז במשך מאות שנים; מזכירים אותו הראב"ה, ר' יצחק ב"ר משה מורינוא, מהר"ם מרוטנברג, ר' מאיר הכהן, המרדכי, לקט יושר, מהרי"ל, ר' יצחק אייזיק

136. פסקי הלכה של ר' חיים אור זרוע, ירושלים, תשל"ג, עמ' 53.

137. ספר מהרי"ל (הע' 79 לעיל), עמ' לב. השווה: לקט יושר (הע' 79 לעיל), עמ' 108. ר' יעקב לנדא, פעל באיסוריה במאה חומש עשרה, בספרו האגור (הע' 103 לעיל), עמ' קלז. כוחב: "זאת המתבר שמעתי שהמנהג בקהילות מדינת ריגנס שהשמש מכריז בבית הבנסת בשבת בדברים שבצנעה נהג וכן הנהיג מורי אבי מהר"ר יהודה לנדא ד"ל".

138. ראה מאמרי (הע' 1 לעיל), עמ' 132.

139. תענית פ"ד, סוף סי' לב. לפוסקים אחרים המזכירים ראה: הריקת, עמ' קט; שבלי הל' קט, עמ' 255; ס"ק, עמ' ס; רבנו ירחים (הע' 129 לעיל), עמ' 164; המאירי, תענית, עמ' 109; רמב"ן, תורת האדם (הע' 104 לעיל), עמ' רמה; ארחות חיים, עמ' ריב; שו"ת רשב"א, ח"א, סי' תקכ. ראה כענין: אליקים ג' אלינסקי, "לחקר קווי הפסיקה של הרה"ש", סיני, צג (תשמ"ג), עמ' נל-נמו, ובמיוחד עמ' נלס; ומאמר הביקורת של דוד פרייזר, "לדרכי הפסיקה של הרה"ש", סיני, צד (תשד"ס), עמ' רעז-רעפ.

140. סי' תקכ"ט, ע"י.

141. בדרכי משה הוא מציין את הנהגת ר' אברהם קלרונר, האגודה וספר מנהגים כמקורות שנתגים איסור בתשמיש המטה.

142. עמ' 35. השווה: הפרס (הע' 58 לעיל), עמ' רנו; הריקת, עמ' קטס.

143. בפרס, שם: "חלוקים", ברקת, עמ' "קמצות".

144. ראה: סו"ר, יורה דעה, סי' שפט.

145. אור זרוע, ח"ב, עמ' 179, סי' תלז. ראה: Israel Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages*, New York, p. 288.

ג. הוא נשאל: "אין נהגים אכלות בשבת שלא לשנות בגדים והשיב דלא מונבי כזה אכלות דהוראה אומר בגדי שבת אין לה". ראה כל דבריו שם.

לאכול כשר ולשותו יין בשבת בסעודה המפסקה". וכך נפסקה ההלכה בשולחן ערוך: "אם חל ט"ב באחד בשבת או שחל בשבת ונחה לאחר השבת אוכל כשר ושווה יין בסעודה המפסקה ומעלה על שלחנו אפילו בסעודה שלמה בעת מלכותו"¹³⁰.

בבירור זה ראינו איך תודעת אבלי-ציון נקלטה בציבור האשכנזי והתגששה, בסופו של דבר, כהלכה המקורית. יש מקום להניח, שהמנהג להקל בכבוד שבת ככל הקשור לאכלות ט' באב בחוג אבלי-ציון הארצישראלי התפשטה מאבלי-ציון הקראים, שלא ראו שום מניעה לנהוג אכלות על החורבן אפילו בשבת¹³¹. מגמה זו ניכרת בשני מנהגים נוספים הקשורים בשבת, שבהם יש לכאורה נימוק הלכתי להצדקתם. ר' יצחק ב"ר משה מורינוא עוסק, בספרו אור זרוע, באיסור תשמיש המטה כחלק מהלכות אכלות. לאחר שהוא מסיק שדברים שבצנעה נהגים בשבת כמשך שבעת ימי אכלות, כגון כיסוי הראש, רחיצה בחמין, תשמיש המטה ושהאכל מטייל בחלוק קרוע, הוא מוסיף¹³²:

נראה בעיני אני יצחק המחבר ב"ר משה רה"ב שחל להיות בשבת ודחינתו עד אחר השבת דאזנה שבת אסורה בתשמיש המטה מדי דהנה אקובר מתו ברגל שאנו דוחים אכלו עד לאחר הרגל ואעפ"י דברים שבצנעה נהג ברגל א"כ הכי נמי האי שבת כלפי ח"י כרגל ואסור בתשמיש המטה וחי' ואכל שייכי אהדיי כדרכ חסדא בפ"ק דתענית¹³³.

ר' מאיר מרוטנברג, תלמידו של ר' יצחק ב"ר משה, מצטט בהלכות אכל שלו את פסק רבן ומעיד¹³⁴:

הדבר יצא מפי מורי הקדוש וכל עדת ישראל יעשו אותו כדי הוא בית אלקינו לאבד עליו עונה אחת בשנה אע"פ שיש לי להשיב דתשעה באב ואכלות חלוקים בכמה דברים דכאמרינן... שאני בין אכלות חדשה לאכלות ישנה בין אכלות ודבים בין אכלות ודחיד... ומיהו נכון להחמיר כדברי מורי אפי' הוא מקיל ואני מחמיר היה לנו לעשות כדבריו וכל שכן שהוא מחמיר ואני מקיל¹³⁵.

גישוה זו של המהר"ם התקבלה בין קהילות אשכנז. בדרשות ל"ר חיים, בנו של ר' יצחק ב"ר

130. סי' תקנב, סי' י. ראה שם במשנה ברה"כ כדי לראות איך הפוסקים האחרונים נהגו שלא יפגעו בכבוד שבת.

131. ראה המובאה מיהודה דהסי במאמרי (הע' 1 לעיל), עמ' 143. ראה גם דברי המאירי, מגן אבות, לוחות, תרי"ט, עמ' קנ; "אע"פ שהשבת נאסר בכל מדי הספר ובכל ענין של קינה בשבת איכה החדיד לקונן בעבור דרך הכנה ושיבת היצר מפני שיש בוכיות החורבן והתאונן על הצרתה שאירע באותו זמן חלק משרשי החשבה וכל שיעורו להשווה ולהכנה: היתר שאר התפילות אנבן. וכ"כ בימים המיוחדים לכך". המאירי מייחס דעה זו ל"הגאונים", רש להניח שהכוונה לגאון ארץ-ישראל שהתפשט מאבלי-ציון. ראה מאמרי: "תענית בראש השנה", הדרום, לו (תשל"ג), עמ' 139.

132. ג. עמ' 179, סי' תלז.

133. י. ע"א. יש לציון העובדה שפעל אור זרוע בחור בהלכות אכלות כמקום מותאם להביא דעה זו ולא בהלכות ט' באב. דבר זה מוכיח, מפני שאצלו הוריד נהג באכלות כט' באב. חומרה זו של ככל אור זרוע מביאה גם בספר מנהג סוב (הע' 73 לעיל), עמ' 238. ובשבלי הל' קט, עמ' 254. בגי'מנו של מחבר אור זרוע.

134. הלכות שמחת השלם, ירושלים, תשל"ו, עמ' קמו. ראה גם שו"ת מורדים (הע' 81 לעיל), עמ' 316; ספרי מנהגים דבי מהר"ם (הע' 79 לעיל), עמ' 33. השווה: הרה"ש, תענית, סי' לב; הנהגות ר' פרץ לסמ"ק, סי' 13.

135. דעתו של בעל אור זרוע מובאת על-ידי שלוש תלמידים המהר"ם מרוטנברג: ר' שמשון ב"ר צדוק, ספר תשכ"ז, סי' קח; המרדכי, תענית, סי' תרלה; ר' מאיר הכהן, הנהגות מיימניות, הלכות תעניות, פ"ה, סי' ע.

רכנו ירחם: "להניח תפילין כבי"ב באב נחלקו בו גדולים, יש שפסקו שחייב בתפילין וכן כתב גאון בתשובה ויש אומרים שאין להניח בו תפילין כיום ראשון של אבל וכן כתב הר"ד"ף¹⁵⁸ והרמב"ם¹⁵⁹ ומקצת חכמים נהגו שלא להניח תפילין ביר"ב¹⁶⁰. חכמי ספרד, כפי שניתן לצפות, אינם סומכים את ידיהם על המנהג. הוא לא הוכח אצל ר' יצחק אבן גיא, והרמב"ם¹⁶¹ והרשב"א¹⁶² מתירים הנחת תפילין. בצדה לדרך לר' מנחם הורוץ כתוב: "בב"ב באב מניח תפילין שהרי אינו חמור מששת ימי אבלות"¹⁶³. הפניה במנהג ארעה באשכנז הורוץ לר' מאיר מירטנברג. בהלכות שמחות שלו כתוב: "ונראה דבב"ב באב אין להניח תפילין כמו ביום ראשון דאבל שאין יום מר יותר ממנו, יום קצו לבכיה לדורות"¹⁶⁴. הרא"ש, תלמיד, חולק עליו וסובר שבב"ב באב מניחים תפילין, ומוסיף: "ואפשר שדוק למצוא סמך למנהג אשכנז"¹⁶⁵. תלמיד אחר, ר' מאיר הכהן, מציין אף הוא שר' מאיר אמנם סובר שאין מניחים תפילין, אבל מוסיף: "אמנם ראיתי מניח תפילין מן המנהג ולמעלה"¹⁶⁶. עדות זו מתאשרת על-ידי תלמיד נוסף, ר' מרדכי ב"ר הלל: "בב"ב מותר להניח תפילין משום דרמי לאבילות שניה אמנם ר"מ לא היה מניח תפילין ולא היה מתעסק בטלית גדול בבוקר משום דרמי לאבילות שניה אמנם ר"מ לא היה מניח תפילין ולא היה מתעסק בטלית ותפילין אבל בערב מניח תפילין ומתעסק בציצית ובכך לובש טלית קטן לפי שאין נראה לעולם"¹⁶⁸. דור אחר אחרי המהר"ם אנו כבר שומעים: "ונתונים שלא להתעסק בטלית גדול בתשעה באב שנאמר בצע אמרתו בוע פורפרי"¹⁶⁹ אך אריבע נפוח לובשין דאבל חייב בכל המצות ותפילין מניחין מן המנהג ולמעלה"¹⁷⁰. מנהג זה נעשה למקורב אצל יהודי אשכנז¹⁷¹ ובסופו של דבר התקבל גם בקרב הספרדים¹⁷².

¹⁵⁸ ליתא ברי"ף שלנו.

¹⁵⁹ בהלכות תעניות, פ"ה הי"א כתב הרמב"ם: "ומקצת החכמים נהגין שלא להניח בו תפילין בראש". השווה: מגיד משנה על אהל.

¹⁶⁰ א, עמ' 164.

¹⁶¹ תורת האדם (הע' 104 לעיל), עמ' דה.

¹⁶² שו"ת הרשב"א, ח"י, סי' לו. הורבאה בבית יוסף, סי' תקנא. המנהג אינו מוכח בספר המנהגים הנדפס, אבל במהדורת רפאל (הע' 71 לעיל), עמ' דצט מובא על-פי כ"י דעתו של רבי יצחק חזקן שמוחזק. ראה הע' 151 לעיל.

¹⁶³ עמ' 285 (הע' 79 לעיל). בתקופה יותר מאוחרת, בהשפעת חכמי אשכנז, הסתפקו בעניין. ראה: אבדורום.

¹⁶⁴ עמ' דה.

¹⁶⁵ רא"ש, תענית, פ"ד, סי' לו. הושרה גם: "מנהגו ר' חיים פליסאל" (הע' 79 לעיל), עמ' 83; מנהגו ר' אברהם קלונר (הע' 79 לעיל), עמ' קצט.

¹⁶⁶ הגאון מיימניות, מנהגי תשעה באב, סי' ג. הושרה: ספר מנהגים דבי מרז' (הע' 79 לעיל), עמ' 35.

¹⁶⁷ ליתא לפירוט.

¹⁶⁸ מרז'ק, תענית, פ"ד, סי' תלח. הושרה: גם תשכ"ג, סי' קג-קד. כנראה שהמהר"ם מירטנברג נהג כך כפשרה בין שתי הדעות המנוגדות. על יחסו של המהר"ם מירטנברג לתענית בשבת שכתב הראש השנה, ראה מאמר "תענית בראש השנה" (הע' 131 לעיל), עמ' 158-160.

¹⁶⁹ איכה דבה, דפוס ראוב, ב בא, מהדורת בוכר, עמ' 120, סי' ז; ראה: עמ' 42, הע' יא.

¹⁷⁰ ר' אלכסנדר זוסל'ין, ספר האגודה (הע' 146 לעיל), עמ' קמא.

¹⁷¹ ראה: ספר המהר"ל (הע' 79 לעיל), עמ' 34; ספר מנהגים לר' יצחק אייזיק סירינג (הע' 79 לעיל), עמ' פב; ספר האגודה (הע' 146 לעיל), עמ' קל.

¹⁷² שולחן ערוך, אורח חיים, סי' תקנא, סעי' א; ראה גם: סי' לו, סעי' ג. בין עדות המדרש יש נהגים להניח בבוקר בבית. ראה: מקור חיים לרב דוד הלוי, ירושלים, תשל"ו, א, עמ' 131, סי' ט.

סירינג ור' אלכסנדר זוסל'ין¹⁴⁶. המנהג לא הוכח בשולחן ערוך, אבל מוכח במפה של הרמ"א¹⁴⁷.

המנהג לראות כומץ בין-המצרים תקופה אכלות השפיעה, כמובן, גם על יום תשעה באב עצמו. בתקופת הגאונים הייתה דעה שבב' באב אסור להניח תפילין¹⁴⁸. אם כפי"ב באב יש להודיע דין של אבל גם לגבי הנחת תפילין יש לו דין אבל, ולכן כפי"ב באב אסור להניח תפילין. לפי גישתנו, הכרה זו הייתה קיימת בין אבלי-ציון, ומצאנו רמז שאמנם כך היה. בקטע מהפסקתא רבתי הדין באבלי-ציון נמצא משפט זה: "ואח"כ עומדים צדיקי הדור ומסלקים תפילתם ומניחים אותם על הארץ ואומרים לפניו רבשיע לא עשינו יפה כל השנים בצאן ומקבלים על עצמם סימני אבלות"¹⁵⁰. הרמז הראשון לקיום המנהג באירופה הוא, כנראה, מה שאנו מוצאים אין המודבר כאן בב' באב, אבל הכוונה שצדיקי הדור מסכימים לאבלי-ציון ומקבלים על עצמם סימני אבלות¹⁵¹. עדות מפורשת, שהיו שנתנו לא להניח תפילין בב' באב, יש לנו מתקופה יותר מאוחרת. הראב"ד, ר' אברהם בן דוד מפרשקירא בפרובאנס, בעל ההשגות על הרמב"ם, כותב: "זי"ט באב אסור בתפילין כך כתב גאון, מי שערב לו הדבר יעשה כמותו כי אני מעולם לא הנחתם בו, יוחר טוב לשים אפר מקלה בראשו"¹⁵². ראמנו בן היה המנהג בוורמזיה: "תשעה באב אין מתעטפין על שם בצע אמרה"¹⁵³ ולא תפילין על שם השליך משמים ארץ הפארת ישראל¹⁵⁴, נותנין אפר מקלה בראשוין כראיתא בפרק חזקת הבית¹⁵⁵ לשום לאבלי ציון פאר חזת אפרי¹⁵⁶. ר' חיים, בנו של ר' יצחק בעל אור זרוע, מודע לנימוקי המחירים הנחת תפילין בב' באב, ובכל זאת כותב: "ותפילין אבל כיום שני לובש תפילין אעפ"כ אמור רבי שאין להלביש בב' באב"¹⁵⁷. אח עמדת המחירים והאוסרים מסכם

¹⁴⁶ ראה: ראב"ה"ה, ג, עמ' 673; אור זרוע, ח"יב עמ' 167, סי' תטו; תשובות מהר"ם (הע' 81 לעיל), שם, עמ' 316; הגאון מיימניות, מנהגי תשעה באב. בסוף הלכות תעניות: מרז'ק, תענית, סי' תרלח; לקט יושר (הע' 79 לעיל), עמ' 108; ספר מהר"ל (הע' 79 לעיל), עמ' לו; ספר מנהגים לר' יצחק אייזיק סירינג (הע' 79 לעיל), עמ' פו; ספר האגודה, ירושלים, תשכ"ג, עמ' קמ. ראה גם: בית יוסף, סי' תקנא.

¹⁴⁷ סי' תקנא, סעי' א. על ההנחות למנהג זה אצל כמה אחרונים ראה הע' 206.

¹⁴⁸ במאמר (הע' 1 לעיל), עמ' 134.

¹⁴⁹ פסקא לו, מהדורת איש שלום, עמ' קנת. ראה מאמר (הע' 1 לעיל), עמ' 134.

¹⁵⁰ ראה: משנה צוקר, בספר חיובל לרבי חנוך אלבק, ירושלים, תשכ"ג, עמ' 379, הע' 6.

¹⁵¹ אור זרוע, ח"יב עמ' 179, סי' תלח; ידראידי כתוב שהשיב רבינו יצחק דמוחזק להניח תפילין בב"ב ולא גרע מיום שני של אבל דשרי. ראה: ספר דשרי, עמ' צ"א. דברים דומים מובאים בשם מרן, ר' יצחק חזקן מדונצ'ק, שבלי הלקט, סי' רע, עמ' 256. ראה: שם, המבוא, עמ' ז, הע' קח. מועד קטן כא ע"א, תוספות ד"ח משליש; המנהג (הע' 71 לעיל), עמ' רצט.

¹⁵² תמים דעים, וורשא, תרנ"ז, עמ' 13, סי' מ. גם בספר מנהג טוב (הע' 73 לעיל), עמ' 238 אנו מוצאים דעה זו, אלא ששם הוא מוסיף גם בדיקור של יום י באב לאיסור. על האורחה של חסידות ופרשיטת בפרובאנס בזמן הראב"ד, ראה: 24-29, pp. *Rabad of Posquieres*, Cambridge, 1962.

¹⁵³ איכה ב, יד.

¹⁵⁴ שם ב, א.

¹⁵⁵ בבה בראש ס ע"ב.

¹⁵⁶ הדיקון, עמ' קצח. בפרק חזקת הבית לא מודבר בב' באב, אלא באפר מקלה ששמים בראש הנתן במקום התפילין זכר למקושר. הושרה גם: שבלי הלקט, עמ' 256; מנהג טוב (הע' 73 לעיל), עמ' 238.

¹⁵⁷ פסקי הלכה (הע' 136 לעיל), עמ' 50. הושרה גם: סמ"ג, עש"ג, הלכות ט' באב, דף רמז ע"ג; המאירי (הע' 78 לעיל), עמ' 107; אורחות חיים, סוף עמ' ריא.

אבודרהם¹⁹³. אבל המנוג לא היה מקובל בין יהודי אשכנז, ולא הובא בספרי המנהגים ולא בשולחן ערוך. תופעה זו אפשר להסבירה בהערה שבמחזור ויטרי: "למחר גוללין ספר חוריה במקומו שלא למעט בכבודו"¹⁹⁴. נראה שאבלי-ציון הרבניים היו משנים את מקום הנחת ספר החוריה כאות שהבית חרב וארון הבית אינו במקומו, כפי שהם לא הדליקו נרות כאות שלא ניתן להדליק את המנורה. יש לציין, שהקראים מתאבלים בהעניותיהם על חורבן הבית הראשון, שאז נטמן הארון, ולא על הבית השני שבו לא היה הארון. כאות להעדר הארון נהגו הקראים לשנות מקום קריאת התורה, ומהם הגיע המנוג לאבלי-ציון הרבניים. המנוג לא התפשט, בסופו של דבר, מפני שראו בו פגיעה בכבוד החוריה¹⁹⁵.

[ה]

סקירתו במאמר זה ובמאמרו הקודם¹⁹⁶ בספרות ההלכה, מהחלמוד עד השולחן ערוך. לימדה אותו כמו דברים מאלפים. ט' באב בחקופת המשנה היה נהוג כצום, ובדומה ליום הכיפורים היו אסורים בו חמשת העינויים, אבל גם כמה איסורים הנהוגים אצל אבל. כימים שלפני ט' באב ניתן להבחין בשלושה שלבים: א. סעודה המפסקת; ב. שבוע שחל בו ט' באב; ג. מראש חודש אב. האיסורים לפני ט' באב לא היו מורכבים וחמורים והצטמצמו במיעוט בניה, ונטיעה ושמחה מראש חודש, כיבוס ותספורת בשבוע שחל בו ט' באב ואיסור בשו ויין כסעודה המפסקת. הסימנים הראשונים למנהגים חדשים בט' באב, מנהגים המבטאים רגשות אבל עמוקים, נמצאים במסכת סופרים המשקפת בעיקר את המנוג הארצישראלי. אמנם, בניצנים הראשונים לרוח זו כבר אפשר להבחין בתלמוד הירושלמי¹⁹⁷, לעומת התלמוד

193. אבודרהם השלם, עמ' רנז: "ומציא ספר חוריה ומניחו על מגיל קטן אצל התיבה". פסמו, שם, דומה לזה שבספר האשכול.

194. עמ' 227. השווה גם אודות חיים, עמ' רנז.

195. אבל ראה: ילקוט מנהגים, משרד החנוך והתרבות, ירושלים, תשל"ז, עמ' 205 מנהג יהודי כורדיסטאן. עמ' 267 מנהג יהודי מודקן. ואולי יש למצוא בהתנהגות למנוג קריאה התורה לא במקום הקבוע לה את הסיבה להתנהגות מנהג אחר, שמביא דרכי משנה, סי' תקנז וכן במפה שלו בסע' ב, שמסירים הפריכה מלפני הארון. השווה: מנהגי ר' יצחק אייזיק טירנו (הע' 79 לעיל), עמ' פב. במקום להוירי ספר החוריה מ"המנוגל" בשעת הקריאה הסיור את הפורנת מארן הקודש, ומצניץ לציין. שמונה זה דומה במקצת לענף, בדרך II, p. 29, 1910, Cambridge, Documents of Jewish Secularities. ואמרי: "יבכל המצות לאחד התקונים שהוכנס ענף לעבודת בית הכנסת. באחד הקטעים שפורסם שי שכטר מספר דאמרינן פסקי דערוך בין כיום הכפורים ובין בשבוע... ביתו... ובין בחייו יומי הפורים ובין בשבועין יומים כדומא מכסין פראכי רשונן קיסמא". י' מאן סוכר, שכונת "מכסין פראכי" להסרת הפריכה ביזם צום כאות אבלות. ראה מאמרו (הע' 183 לעיל), עמ' 345. על שבעים ימי צום ראה: ספר מצות לענף, מהדורת הכיכ, פטרבורג, 1903, עמ' 149, 130, 40. לפי מאן, היו הקראים מסירים הפריכה ביזם צום. אבל נפגלי וירי, n. 1, p. 188, London, 1955, The Jewish Scrolls and Karism. חולק על מאן וסוכר, שפירדשה של "מכסין" הוא לכסות הכוונה לכסות הפריכה כשק. לפי דעתו, מד שנהגוים ההרבים ליום לכסות את הארון ביזם הכיפורים בפריכה לבנה בא כמחאה נגד הקראים שהפכו יום כיפורים ליום אבל.

196. ראה הע' 1 לעיל.

197. תענית פ"ד ה"ט, ט"ז ע"ד: "ירדשה ר' חיה בר בא ליצירהרי (להלח המים בין ט' באב ושבת שלאחריו כביכוס ובחשפורת) ולא קבלו עליהן... כתיב השבתי כל משושה חגה חדשה ושבתי וכל מוצאי (החש ב' יג) דרמאי נהגין חגה צפריא נהגין חדשה טירביא נהגין שבתא, חורין רבנן דשיבתי לצימאי כרבנן דציפורין". השווה: תענית כ"ט ע"ב.

הכבלי ששם מורגש נטייה לקילא¹⁹⁸. וכן הבורק את תשובות הגאונים אינו מבחין כאותו הלך רוח שובתנו במסכת סופרים. אף-על-פי שבשאלות השואלים כן אפשר להרגיש ב¹⁹⁹. הצעתו היא, שתפנית זו במנהגי ט' באב הארצישראליים קשורה בהופעתו של חוג אבלי-ציון, והצניק אבלי-ציון הקראים. חוג זה הפך יום ט' באב ליום אבל לכל דבר, וגם הנהיג סימני אבלות בתקופה שבין צום הרביעי לצום החמישי. בחוגם של אבלי-ציון הרבניים קיבל הצום אופי חדש, שלא היה לו בתקופת התלמוד. מארץ-ישראל הגיעו מנהגי ט' באב החדשים לארצות הקרובות לה — לסוריה, מצרים, צפון אפריקה ואולי אף לבלק²⁰⁰. במקורות הספרותיים ההלכתיים שהגיעו לידינו אפשר לעקוב אחרי תהליך זה בהתפשטות מארץ ישראל לאיטליה ומשם לצפון אירופה. וחשוב לציין, שזו הייתה הדרך שבה הגיעו מנהגי אבלי-ציון לאירופה, מפני שאז מובן מדוע אנו שומעים על המנהגים החדשים האלו בעיקר בין האשכנזים ולא בין הספרדים. המעיין בשערי השמחה לר' יצחק אבן גיאת²⁰¹, בספר האשכול לר' אברהם אב בית-דין²⁰², ספר חוריה האדם לרמב"ם²⁰³ ובספר המנהג לר' אברהם כ"ר נחן הירש²⁰⁴ מוצא דיון הלכתי, המבוסס בעיקרו על הסוגיה התלמודית ותשובות הגאונים, בלי החומרות החדשות שמצאנו בספרות ההלכה והמנהג מהאשכול והאשכנזים²⁰⁵.

198. תענית ל' ע"א: "אמר רבא הלכה כרבי מאיר ואמר רבא הלכה כרבי שמעון מן המילא והירדו לקילא..."; שם: "אמר רב יהודה אמר רב לא שט אלא משע שעות ולמעלה אבל משע שעות ולמטה מותו ואמר רב יהודה אמר רב לא שט אלא בסעודה המפסקת בה אבל בסעודה שאינו מפסק בה מותר והירדו לקילא וצרכא...". ראה: אוצר הגאונים, תענית, עמ' 49-42.

200. מנהגי ט' באב אצל יהודי ככל היום דומים בעיקרם למנהגי ט' באב ימי העדות. ראה: ילקוט מנהגים (הע' 79 לעיל), עמ' 120.

201. רמב"ם, ע"ב כ"ב: "המבטא... הלכות תענית פ"ה".

202. ב (הע' 19 לעיל), עמ' 179-183. בעמ' 179 הוא כותב: "יראיא מאן דמחמיר ונהיג דלא למכיל בשאר ולא לשנות ומרמא מראש חדש ועד תענית. מיהו דקדוקי דחומרא ויחרא דמנעק שמעתי לא אסר בשו ריין אלא כסעודה המפסקת בה כערב ט' באב משע שעות ולמעלה הוא דתנן משכנא אב ממעטין בשמחה לא אמרו לענף בשו ריין אלא לענף מליל דשמחה". ספר האשכול הוא, כיצד קצור של ספר העתים לר' יהודה הנשיא הביצילוני, כנראה אחד מרבותיו של ר' אברהם.

203. ענין אבלות שנה, עמ' רמא-רסד. בעמ' רנז הוא מביא הקטעים אודות ט' באב במסכת סופרים, ומסו' י: "ומסתברא דהנן מכלילת מנהגי תניא". בעמ' רנז הוא מציג: "וכן נהגו ענשין (שידורים מהספלים) שאלו מן הדין אין לו בגמרא שיעור מקום ישיבת קרקע בתשעה באב כולל, קל וחומר מבפני המטה". בירדושי הריטבא, תענית, ירושלים, תשל"ה, עמ' קצח: "ויכיש שאין לו שני מקום בבית הכנסת ומקום שנהגו בו עשאוהו כשבת ראשונה ומנהג חסידות הוא", ראה שם בהערות.

204. א (הע' 71 לעיל), עמ' דפי-רצט. השווה: ארחות חיים, עמ' רי-רדב: "זהו לדרך (הע' 79 לעיל), עמ' 285-284. גם במסג' עשין, דף רמח ע"ד-דמט ע"ד ובסמ"ק, עמ' נט-סא אין נטייה לחומרות.

205. כבר עמד על חומרת המנהג האשכנזי לעומת המנהג הספרדי צמלס (הע' 30 לעיל), עמ' 197. עם הזמן מורגשת ההשפעה האשכנזית גם במקומות שמוחק לאזור האשכנז. המאירי, תענית, עמ' 108 כותב: "אצי"פ שהרבה דברים התיב בהו מבח ההלכה אין לו לאור לוקל ראשו בכי וכל בלימודי חרה בט' באב שחל בשבת ומוכרז באבילות ה"ר זה שבתא". השווה גם הלכות ט' באב בספר ירוחם, קאפוט, ארמז"ח, א. עמ' 164. גם בבית יוסף מביאים כמה מנהגים אשכנזים שנקשרים בתרבות אבלי-ציון, וחלק מהם מצאו את מקומם בשולחן ערוך. ראה: ר' חיים חזקוני ורמ"ה, שיר חמד, ו. עמ' 469. אות ה, שרן בלימודי חרה בט' באב שחל כשבת חורף דכרו של הדב טוהר המים שבתא, שלדע מרן בשולחן ערוך לדין דקבילתו הוראותיו אין להחז בשבת אבלות אפילו בצינא שכן כותב האחרונים לדעתו וגם בערב ט' באב שחל בחול אינו אסור בלימוד עד שיכנס ט' באב ומהם על רבני האחרונים (בנסת גדולתה, וכו' לאברהם ויכנא) שמביאים בענינים אלו חומרות ה"מ"א ושאר רבני האשכנזים. ראה שם בראש עמ' 470 דעתו של בעל שד' חמד עצמו. המאירי בשבת לאלו שאין יודעים ללמוד כי אם תהלים ופרקי אבות, ללמוד מה שידרשים ולא

תפילת "נחם" - מן הלב או סתם שיגרה?

מרכזיות בישראל וגדולי תורה, במסורה לעורר תשומת לב לכמה משפטים בתוך תפילת "נחם" במנחה של ט' באב, שאין לאמרום על פי הבנת כלשונם, כי חוברו אחרי חורבן הבית השני בגלויות קשות, כאשר ירושלים בירת ישראל היתה שממה ואין בה יושב. מאז תקומת ישראל ובמיוחד אחרי מלחמת ששת הימים ובגין ירושלים לתפארת, אין משפטים או קטעים מסויימים אלא קטרוג כלפי שמיא, או לפחות אמירה שגרתית חסרת הכרת תודה לה, תוך איטום הלב והפה.

פניתי לכל עשרים ושניים הרבנים ופוסקי ההלכה בנפרד, כדי שכל אחד בנפרד יתן את דעתו לענין זה. מאחד הרבנים הפעלתניים ביותר והמקובלים בציבור, בקשתי להביא דברי לפני מועצת הרבנות הראשית, בה הוא חבר מכובד.

וזהו לשון המכתב:

לכבוד מורנו רבנו הרב:
כבן דור השואה והתקומה, כשרידי ופליט מן השואה, כלוחם בצבא ההגנה לישראל במלחמת השחרור, במלחמת סיני ובמלחמת ששת הימים, כבן נאמן לתורה לעם ישראל ולאץ ישראל, הנני מבקש הסכמתך, כי אוכל לשנות את נוסח תפילת "נחם" במנחה של תשעה באב.

לא אוכל יותר לאמר ניסוח אשר עדיין מבכה

יוסף בן ברית חיבת ציון

הרב הראשי מר יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל אמר וכתב בין היתר: "בישיבת האומה לארצה, מתמלאות הבטחות הנצח של הנביאים. מצד אחד ירדו עלינו בדרונו חושך, ערפל וצלמות, השואה האיומה שלא היתה דוגמתה בתולדות עם ישראל, ולעומת זאת ננצח פתאום אור גדול, אור חדש על ציון: שיבת האומה לארצה וכינון ממלכת ישראל השלישית..."

אטום הוא הלב וקטן הוא המוח כל ירגיש את הרמות-הרוח תוראה ורח הנובואה, לגד ענינו הולכות ומתמלאות הבטחות-הנצח של נביאי ישראל.

דורנו זה לא יהיה ראוי לגאולה, אם בעלי הנס לא יכירו בניסם, אם לא נתעמק בתופעה הרוחנית העליונה הזאת...

ראוי להתבונן (לנו לאומות העולם - קיצור מן המקור) ולהיזכר, כי אכן יש הי במקום הזה, וכי מלמעלה מעל הכל יש השגחה אלוהית פרושה על דרכי בני האדם. (מתוך דף ליה השבוע "שבת בשבת", העמדה לתורה יהודית)

בחדש מנחם-אב התשמ"ז פניתי לעשרים ושניים רבנים ידועי שם מן המנחה הדתי הציוני, ביניהם הרבנים הראשיים לישראל, רבני ערים

כי מצוין תצא תורה, מירושלים ויהדות, והתורה-העבודה תהיה בפני הפורענות.

כל האופק אלו-מורה וכן קטרת-צב, גבע וגבעת-מורה, נוהל פל ארץ הצבי. מי מוהל ועד קטיר ומראשו ועד אילת, ולפניה עינו תשקף. יהי לרגל הריג-לער.

והוא ישמור די-הריג-פריה. עץ-שלום יתן פריה פשלישית - ובע-ברייתו-עץ-שלום יתן פריה.

עם קם לדרשת את ארץ, פשלישית - ובע-ברייתו-עץ-שלום יתן פריה.

שלמה גביש

לעשות את המסעל עליו תם זאת להישמר ולהיזהר לא לגלוש ולהתנחל לחילה לחיות סוף, כפי שראים לפעמים שונאנו.

רק דבר אחד יכול לשמור עליו מסכה זו הוא: לזון בעומקה של הלכה זו, דווקא בשעה זו, כשאנו נתונים בעיצומה של המערכה על קיומנו בארצנו. ויש במקורותינו סוגיות שלמות העוסקות בנואים אלו ויש ללומדם בעיון, ככל נושא רציני בהלכה, ולא עיי ציטטות חלקיות ומקוטעות, כפי שעשה הדבר לפעמים עיי אשים משני הקצוות.

ומשום כך חייבים או להיות צדקים לפחות כלפי עצמנו. משום שאם נהיה רשעים בעיני עצמנו, כפי שאהה מצני, או עלולים להידרדר לשחיתות מוסרית, שתמוטט חלילה את כל עצם קיומנו כעם ישראל שיש בו שלשה סימונים: רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים. עם זאת אני בא להציע משום כך התקפלות, התרפלות, ויותר כל שהוא על זכותנו וחובתנו כלפי קיומנו וארצנו, שניתנה לנו עיי מקור הצדק והמוסר, כדי שנקים בה מדלור לצדק ולמוסר לעולם כולו.

חזקה על הקביה שציונו את שלוש הדברים בו זמנית: את קיומנו, את ארצנו ואת מוסרנו (ואשר הוא חלק מתורתנו) שא... וזאת שתייה בין הדברים הללו, אלא אדרבה השלמה. לא יזכר מיסר וצדק בעולם ללא קיומו של עם ישראל בארצו. ועל הגויים להכיר בכך, עדיף כמובן מתוך הכרה והבנה ומכיון ששומר מצוה לא ידע דבר רע, אם נדאג לקיומנו בארצנו, לא מתוך אינטרס קיומי בלבד, אלא מתוך שליחות של מצוה וניזהר בשליחות זו שנעשה אותה רק לפי רצונו של בעה"ב ששלחנו, כפי שהוא ביטאה בתורתו ומפרשה המוסמכים, מובטחו שהוא יתן לנו רחמים ורחמנו (עיינן אורחים ונצי"ב דברים י"ג, י"ח, ורמב"ן סוף פרשת אמור).

מתוך גישה אחראית ושקילה או חשים מצד אחד אחריות לעולם כולו וראיית כל אדם כפי שצבא בצלם, דווקא משום כך, בגלל אחריות ושליחות אלו, חייבים אנחנו לנקוט לפעמים, בעל כרחנו, באמצעים לא נעימים, כמורה הראלץ להעניש ולמדי שסדר.

זהו המבדיל תרומות בינינו לבין גרמניה הנאצית. ומשום כך אין לנו ברירה אלא לעסוק במה שאהה מכנה כ"פולטופיה" ואשר אני רואה בה סוגיא תורנית החייבת לימוד.

כל טוב ק'
בברכת התורה, תעם והארץ
יעקב אריאל
כפר מימון

ששה עשר מרבנינו, מורי ההוראה לא הניכו עקב אריכותה.

קבלתי חמש תשובות בכתב למכתבי זה, אשר לחלן אביא את רובן בשלמות, ואחת מקוצרת עקב אריכותה.

בבבד התורה

כאמור לעיל אבקש הסכמתך הרוחנית בנדון.

ברוך אתה ה', מנחם ציון ובונה ירושלים.

ה' חשיעה הפלך יענונו ביום קראנו

שערך ביד בניך בקרבן.

ירושלים את ה', חללי אלוקים ציון. כי חזק ביהמי

יקפץ. הוצא לשבוי לב ומחבש לעצבותם. שבחי

כי נעים נאות תחילה. בונה ירושלים ה', מזחי ישראל

ולכבוד אחיה בחמה. חלליה כי שוב ופדה לאלקינו,

כאמור: ואני אחיה לה, נאום ה', חובת אש סביב

שלוש וכנחל שוטף כבוד גויים.

כי אתה ה' באש חצתה ובאש אתה עתיד לבנותה,

הבית האבל מאין מקדש ומאין תפילה יחדית עליי.

למן ציון במד תבכה וירושלים תתן קולה. לבי לבי

על חלליה, מעי מעי על הרוגיה. נסה אליה. בנח

באב כניסוח הבא:

נחם ה' אלוקים את אבלי ציון וירושלים, ואת הר

מתוך הכרה ברורה בהשגת "מנחם ציון ובונה

ירושלים" ברצוני לאמר מעתה בימי תשעה

באב כניסוח הבא:

נחם ה' אלוקים את אבלי ציון וירושלים, ואת הר

מתוך הכרה ברורה בהשגת "מנחם ציון ובונה

ירושלים" ברצוני לאמר מעתה בימי תשעה

באב כניסוח הבא:

נחם ה' אלוקים את אבלי ציון וירושלים, ואת הר

מתוך הכרה ברורה בהשגת "מנחם ציון ובונה

ירושלים" ברצוני לאמר מעתה בימי תשעה

באב כניסוח הבא:

נחם ה' אלוקים את אבלי ציון וירושלים, ואת הר

3. הרב הגאון שאול ישראלי כותב: ואכן יש

וקנה.

מדורות ראשונים, דברי תוכחה, כדברי אב

לשחור ולתקן דברי נביאים וחכמים ופייסנים

לתפארת על בית מקדשנו, אם גם אז יש

יתקיימו כל דברי הנבואה וירושלים תקום

שלישית, ספק הוא בידי כבי הרב, שאם

נשמעים בה ברמה...

וסלסולי קריאות המוזיאונים המוסלמים

הנוסח, כל עוד צלצולי פעמוני הנוצרים,

מרמס בה לאפיקורסית. כן מתנגד הרב לשוני

ואוכלוסיה רבה יהודית בה, אך היהדות היא

האיטראות וכדי אמנם חוגגים את קיומם,

לירושלים "יהודית" כזו התפללנו, בה בתי

כבי הרב מתנגד לשוני הנוסח הקיים, מכון לא

תמצית העניינות:

מחשבותיו, שמתחלקות לשלושה סעיפים. להלן

מכתב רצוני וארך ביותר, עם פירוט רב של

2. הרב הגאון שלמה מן ההר הירושלמי שלח לי

ההבטחה".

ועדיין לא התקיימה ומצפים אנו לקיום דברי

מיושבת כבר הרבה שנים, ובתפילה אנו

מבקשים מהקב"ה שיקיים הבטחתו על כך

יושב... מכוונת לתקופה ההיא, כי ירושלים

המצב שהיה בזמן החורבן - השוממה מאין

שתיקנו חכמים. תפילת "נחם" מיוחדת על

"כבר נפסק בזמנו שאין לשנות ממטבע

בשמו של כבי הרב:

שפירא שליטא, שלח תשובת עוזרו הראשי,

1. הרב הראשי לישראל כבי מרן הרב אברהם

להלן התשובות:

כלל.

גם תשובה זו היא בכתב יד על גלית, דהיינו

הראשי בירושלים.

ישראל. אני מציע שכבי יפנה בנדון לרבנות

בברכות" בלי החלטת בי"ד המקובל על כל

שעדיין לא אושר הדבר ע"י הרבנות הראשית

ואין בכתו לשנות "מטבע שטבעו חכמים

הרב גורן שליט"א הציע בזמנו נוסח חדש, אלא

לחיות חללה כפי טובה לקב"ה.

...בעצם כבי צודק וגם אני בתפילתי האישית

שניתני ואמרת העיר "שהיה" וגו', כדי לא

4. הרב הראשי לחיפה, כבוד הרב שאר-ישוב

כחן כותב:

ומעשים פסולים מקרבנו אנו.

מחייב גם הטהרות מגילולי נכר ומחשבות

וידעו כי שחזורה של העיר מכבוש השונאים

להכשרת הלבבות ובאיחוד הלבבות, אשר יכיו

מצטרף אליהם. על כן, בתפילות ביצור, נחכה

את ירושלים בתפארתה המקורית, וצ"ל

מתוך קוצר-ראות של הרבה מהרצים לראות

ראש העיר (אשר נבחר לעמוד בראש עירו,

הקדושה מעיר הקודש. ולעצרת ולחפתנו גם

מנהלים מלחמה ממש על הורדת עטרת

מיצר על הללו אשר בשם חופש המצפון

אב, עם כל השמחה שבשחרור ירושלים, הלב

ובפילוגים והתחלקות הקיימים.

שמונה עשרה. בדם, אשר ליצור, קשה לסטות

מן המקובל, ודי לנו בריבוי הנוסחאות

הבנינו בעלי נוסח ספרד (האשכנזים) בתוך

הת"ל כאשר לבו מרגיש. ויעידו גם השניים

רשאי אדם להוסיף בתוך הניסוח הקבוע על

הנד רשאי לאמר נוסח כטוב בעיניך, כי אכן

צדך בהערותיך. ואשר לשאלתך - באופן פרטי

התפילה. והאומר שאסור לשנות מנוסח

על ידי רבני ישראל כדי לקבעו בסדר

נוסח זה או בדומה לו, לאוי שיוצא ויוסכם

אתה ה' מנחם ציון ובונה ירושלים.

חומת אש סביב ולכבוד אחיה בתוכה, ברוך

לבוותה, בכתוב: ואני אחיה לה, נאום ה',

בני. כי אתה ה' באש חצתה ובאש אתה עתיד

שגדלו עד לשמים. לבי לבי על הר המוריה,

מעי מעי על קדש הקדשים שטמאים הילכו

הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו,

לפניך בבית בחירתך בנוה הצדק, בבית

ואין אנו יכולים לעלות ולראות ולהשתחוות

תירש גבירתה, בני הגר בנו עליו מסגדים,

ציון ששם מבלי בני הוא יושב/ שפחה

"נחם ה' אלוקים את אבלי מקדשך ואת הר

שלמה החכם: ודבר בעיתו מה טוב".

החולם את חרבן המקדש בלבד. וכן אמר

"ידן הוא שיוחלף הנוסח הקיים בנוסח

גוזה, עמ' בל"ד)

הזהה לתוכן מכתבך בנדון (שותי "חמדה

... הרב כתב בספרו "חמדה גוזה" תשובה

לשכתו הרב יוסף בן הרוש, וזו לשון התשובה:

5. בתשובה הנחרצת ביותר זיכני כבי הרי

הראשי לתנח"ה, הרב דוד שלוש, באמצעות ראש

לישב את ירושלים עה"ק.

"היתה", בלשון עבר, בימינו אלה, כשזכינו

הרב לשאלה זהה היא, כי רשאים לאמר

תשובתו של כבי הרב הראשי לתל-אביב-יפו,

אציין כאן בסוגריים, כי הופנית בעי"פ אל

אישית:

אישית:

אישית:

אישית:

אישית:

נעלי התעמלות שהפכו לנעלי התאבלות

סיפור לילדי הגן

לאה קפלין לבנא

והנה הם רואים שכולם יושבים על
הרצפה
צעירים על הרצפה, על המזרקות,
ומבוגרים
על כסאות נמוכים, והם לא מסורקים
ולא כליך רחוצים.
והנה קוראים מגילת איכה – בקול עצוב
ומדוכא
ואח"כ אבא אחרי אבא מתחיל להקריא
קיונות! עוד קינה
ועוד קינה על ירושלים ועל החורבן
והנעליים בינותיים – דבר עם הרגליים.
תמיד תמיד היה

תשעה באב? לא! אמרו הרגליים.
פעם היו חגים של הרגליים, שלשת
הרגליים.
היו עולים לרגל לירושלים לבית המקדש,
והיה
מספיק מקום לכל הרגליים. אבל אח"כ
נכנסו
חיילים בנעלי-צבא וגרשו את היהודים.
הרבה רגליים רמסו את הר הבית
ועכשיו מתחילה הגאולה אפילו הכותל
בידינו, הכותל המערבי.
אז נקוה שעוד מעט במקום לנעול נעלי
התעמלות – לאבלות
נעל נעלי התעמלות לצאת בריקודים
לכבוד משיח ב"ר דוד.

הראשוני הנ"ל, שאף הם הודפסו מאוחר יותר
והתפשטו.

באתי לעורר את קהל בית ישראל לאור דברי

כבי הרב הראשי י. הרצוג צ"ל באשר לא"י -

זכאותה לגאולה, אם לא נכיר בניסים שנעשו

לדורנו, אחרי השואה הנוראה שפקדה אותנו,

ותהליכי הגאולה הניכרים בעליל, אך הקשים

לנו עתה שוב, עקב אסימיות לבנו וקטנות מוחנו

שלא מרגישה את רוממות-הרוח הנוראה וחד

הנבואה... וצ"ל.

כאן אוסיף עוד דוגמה משמעותית ביותר,

לימים אלה דוקא, כאשר כבישי ארץ-ישראל

לא בטוחים תמיד למסיל ולנוסע היהודי.

בתפילת שחרית בברכת "אהבת עולם" או

"אהבה רבה" ע"פ נוסח אחר אנו מבקשים:

"ושבור עלנו מעל צוארינו ותוליכנו מהרה

קוממיות לארצנו" כן בברכת המזון "הרחמן

הוא ישבור עלינו מעל צוארנו והוא יוליכנו

קוממיות לארצנו".

אנו היושבים בארץ צריכים לאמר "והוא

יוליכנו קוממיות בארצנו" אך הפתרון הכללי-

ישראלי יהיה: "והוא יולכנו קוממיות לארצנו

ובארצנו". יש נוסחים האומרים מפורשת

ישבור עול הגויים מעלינו/מצוארנו; והיתה זו

כוונת המחבר הפייטן, אך מפאת פחד הגלות

הושמטה מנוסחים באשכנז המילה "עול

הגויים" ושונתה "לעולנו": זו הוכחה שניתן היה

לשנות מפה; עתה על אחת כמה וכמה

מרומומות א"ל פנימית והודייה לה!

עת לעשות לה, הפור תורתך!

לא "תורותינו" כתוב, כי אם "תורתך", אלא

שאמה רשאי לשנותו, כי מעשך הן, מחשבותך

הן, תפילתך הן.

ברכת ובא לציון גואל בקרוב בימינו.

המקובל יואיל לפתוח סידור רב עמרים גאון
וסיידור רב סעדיה גאון ויראה שכל אחד
מהם נוסחתי שונה ושניהם שונים
מנוסחתנו.

והי יערה רוח ממורמים ושכין שלום בינינו,
ושנוזה לבגין מקדשנו במהרה בימינו, אמן.

6. עוד שני רבנים ידועי שם אישרו את קבלת

פנייתו, בדרכי בברכת שנה טובה, אך לא

התייחסו כלל לעניין אותו עליה לפניהם.

מספר הרבנים שלא הגיבו, מתוך כבי

המכובדים, הוא איפוא י"ז.

ניתן לפרש את המנעותם מתשובה בשתי

דרכים:

א. שתיקה כהודאה דמאי, דחינו הסכמה

שבשתתקה.

ב. חוסר רצון להתמודד עם שאלת המשמעות

הפנימית של תפילות שונות, ובקשות

משמעותיות כלפי מציאות חיינו, לפני הקביה.

מחמשת התשובות, כאמור, שתיים היו בלתי

רשמיות, על גלית דאר ובכתב-יד.

- שתיים אלה מציעות להוסיף את המלה

"היתיה" חרבה וכד', בתפילת היחיד.

- תשובת עוזרו הראשי של כבי הרב הראשי

שפירא שליטא אינה בהירה לצערי. שאלה

באשר למשפט התשובה האחרון (ראה תשובה

מס. 1) אותה שגרתי לעוזר הרב הראשי,

נשארה ללא תשובה.

- תשובת הרב ש. מן ההר המפורטת גורסת

שאין לשנות עד לגאולה השלמה.

- תשובת הרב ד. שלוש קובעת כי מן הדין הוא

לשנות בימינו את הנוסח הראשוני, שנכתב

לאחר חורבן הבית השני. כן מצביע כבי הרב על

נוסחים קדמונים שונים, לעומת הנוסח

Shlomo Moshe Amar
Rishon Lezion Chief Rabbi Of Israel
President of the Great Rabbinical Court

שלמה משה עמאר
הראשון לציון הרב הראשי לישראל
נשיא בית הדין הרבני הגדול

ערב תשעה באב תשע"א

קריאה קדושה לחשבון נפש והתעוררות

ימי בין המצרים שהם ימי אבל על חורבן בית המקדש וירושלים ולא על החורבן שהיה זה כאלפים שנה בלבד אנו מתאבלים אלא על של עתה אנו בוכים, שמיום שנחרב בית המקדש אין לך יום שאין קללתו מרובה מחברו, והחורבן ממשיך ומתגלגל בכל דור ובכל מקום, ומחדש צרותיו ותלאותיו בכל עת כעוה"ר, ועל דא ודאי קא בכינא. ובשנה הזאת הוכנו הושברנו, שבר על שבר בא, באסון הנורא שנכפלו בו צרות בהסתלקות כ"ק האדמו"ר רבי אלעזר אביחצירא זללה"ה, ומלבד ההפסד הגדול שהפסדנו צדיק וחסיד שהיה מגן על הדור בתורתו ויראתו, ועוד זאת שנעשה הדבר ע"י חלול השם וחלול התורה הקדושה, ואין לנו פה להשיב ולא מצח להרים ראש. אשר מאז הריגת זכריה הנביא ע"ה, לא היתה זועה כזאת בעם ישראל אשר יהרג כהן ונביא בבית השם, בידי בן עולה מבני עמנו. ואע"פ שאין לנו עסק בנעלמות, והנסתרות לה' א-ל-הינו, ומי יעמוד בסוד ה', מכל מקום לימדנו חז"ל, שמפני הרעה נאסף הצדיק, היינו הרעה שלא תבא, כלומר שכדי לבטל גזרה קשה מעל הדור, נסתלק ונאסף הצדיק, ואם הוצרכנו לקרבן צבור גדול כזה, ובהסתלקות נראה כזאת, מי יודע כמה קשה היתה הגזרה ה' יצילנו. וע"כ חובה גדולה מוטלת על כל איש ואשה כגדול כקטן לפשפש במעשיו, ולהפש בהתנהגותו, ולשבור ליבנו לפני השם בהכנעה גמורה, ולהרחיק כל חטא ועוון, הן שבין אדם למקום והן שבין אדם לחבירו, אשר בזה שפלנו מאד, ולא מקפידים על כבוד הזולת ואהבתו, ונשליך מעל פנינו כל קנאה ושנאה, ונרבה אהבה עם ותרנות מרובה, ונרבה בעמל התורה לשם שמים, וה' הטוב רחום וחנון, וניחם על הרעה, וישוב ירחמנו ויכבוש עוונותינו, ויגאלנו בישועה וברחמים בב"א.

המצפה לישועת ה' ברחמים,
Shlomo Moshe Amar
שלמה משה עמאר
הראשון לציון הרב הראשי לישראל

קינה לתשעה באב תשע"א

אוי כי פאה השמועה, וכל הלכות קרעה,
אוי לאון ששקעה, וצינים ולכו דמעה, והיום יום השקעה,
לכבוי גרות שקעה, של המנורה השחורה, ופה וברה,
של רב האי גאון צדיק ונביא כ"ק האדמו"ר רבי אלעזר אביחצירא זללה"ה וזיע"א.

אלה אנברה, וקול נהי אעירה,
על שרפת התורה, וחילול שם הנזרא,
אברה ואחמרה, על גזירה סוערה,
בהריגת, רבי אלעזר אביחצירא.

אנן ועה והתנועה, מנהמת השמועה,
אוי לאון ששקעה, הורידו כנחל דמעה,
שמש בעוד יום שקעה, בעננה חשוכה ושסועה,
מעי מעי אוחילה, ועקו חקמים בקרה.

דמים בדם נגעו, נימי לבבות שוסעו,
רתחו גם בעבועו, שצרי נפשות הקיעו,
ובזעקם וצעו, נתיבי חיים התפרעו,
אדם ואשתו מקמה, פכה אור המנורה.

לזאת השקפה בכו, דמעות פים ילכו,
והשבון נפש תערכו, וכל שנאה השליכו,
את חבריכם תמליכו, בנתיבות שלום תדרכו,
והחיש א-ל בקמרה, להשיב ליושנה עטרה.

judaism יהדות

שלחו להדפסה

קינות

בתום השבעה: הרב עמאר - בקינה על רבי אלעזר

בצעד יוצא דופן חיבר הרב הראשי לישראל קינה מיוחדת לזכרו של רבי אלעזר אבוחצירא, שנרצח לפני שבוע - ויצא בקריאה לעם ישראל לערוך חשבון נפש על הרצח הנורא, ולהשתפר בעניינים שבין אדם לחברו, ברוח ימי בין המצרים קובי נחשוני

ויקונן רבי שלמה על "באבא אלעזר". עם תום ימי השבעה על הרב אלעזר אבוחצירא, וברוח ימי האבלות על חורבן בית המקדש, ערב תשעה באב - מפרסם הרב הראשי, שלמה עמאר, פיוט קינה שחיבר על רצח המקובל מבאר שבע.

הרב אלעזר אבוחצירא
צילום: בחדרי חרדים

לחצו כאן להגדיל
הטקסט

לחצו להקטין את
הטקסט

בפיוט, המבוסס על הקינה על "עשרת הרוגי המלכות" (תנאים שנרצחו על ידי השלטון הרומאי על דבקותם בדת היהודית), מקונן הרב עמאר על חילול שם שמים שנגרם עם מות הצדיק לבית אבוחצירא, ועל הנזק הרוחני שנגרם לעם ישראל בעקבות כך.

אחרי הרצח:

הגימטריה שרמזה, דפי הזיכרון /
ynet

בציבור הדתי מתקשים לעכל את רצח רבי אלעזר אבוחצירא, ועוסקים בו מכל זווית - גימטריה ש"רומזת" על המעשה, שאלת רב על מקומו של האל באירוע, ודפי זיכרון ביוטיוב ובפייסבוק

לכתבה המלאה

בקינה - כמו גם בקריאה לציבור שמפרסם הרב הראשי במקביל לה - הוא מבקש לערוך חשבון נפש על הרצח הנורא, ולהשתפר בעניינים שבין אדם לחברו. הראשון לציון מזכיר כי "מאז הריגת זכריה הנביא ע"ה לא היתה זוויה כזאת בעם ישראל, אשר ייהרג כהו ונביא בבית השם בידי בן עוולה מבני עמנו".

**אוי כי באה השמועה, וכל הלבבות קרעה,
אוי לא זן ששמעה, ועינים ילכו דמעה, והיום יום השבעה,
לכבוי נרות שבעה, של המנוחה הסהורה, זכה וברה,
של רב האי גאון צדיק ועניו כ"ק האדמו"ר רבי אלעזר אביחצירא
זללה"ה וזיע"א.**

**אלה אצפרה, וקול נהי אעירה,
על שרפת התורה, וחילול שם הנורא,
אבקה ואמתמרמה, על גזירה סוערה,
בהריגת, רבי אלעזר אביחצירא.**

**תורה בשק תחגירי, וקינים תעוררי,
יום חשך מאורי, ויהי לאבל פינורי,
ניטל ציץ נזרי, ויהי לאפר פארי,
אליך ה' אקרא, אל תישן עורה.**

אָרץ זעה והתנועעה, מנהמת השמועה,
אוי לא זן ששמעה, הורדי כנחל דמעה,
שמש בעוד יום שקעה, בעונה חשוכה ושסועה,
מעי מעי אחילה, זעקו חכמים במרה.

דמים בדמים נגעו, נימי לבבות שוסעו,
רתחו גם בעבעו, שערי נפשות הבקיעו,
ובזעקם זעזעו, נתיבי חיים התפרעו,
אדום ואשתוממה, כבה אור המנורה.

עורו ישנים במוֹרָא, קראו למספד ועצרה,
נחפשה נחקורה, בשלמי הסערה,
להרחיק פשע ועברה, בעוז ובגבורה,
וקראו באמונה, כי יד ה' לא קצרה,

לז את השרפה בכו, דמעות כים ילכו,
וחשבון נפש תערכו, וכל שנאה השליכו,
את חבריכם תמליכו, בנתיבות שלום תדרכו,
ויחיש א-ל במהרה, להשיב ליושנה עטרה.

"החורבן ממשיך ומתגלגל"

בקריאה לציבור שפרסם הרב שלמה עמאר נכתב כי בימי האבל על בית
המקדש וירושלים, מתאבל
עם ישראל לא רק עליהם -
אלא על החורבן ש"ממשיך
ומתגלגל בכל דור ובכל מקום,
ומחדש צרותיו ותלאותיו בכל
עת".

פרידה

לא אשכח את זיו פניו / אבי שושן
"הוא העלה מעט את גלימתו ופתאום
יכולנו לראות את פניו. באותם רגעים,
אני זוכר שבעיקר הייתי נפעם. לצערנו,
בלילה הארוך הזה, רבי אלעזר הפך
לדמות מיתית. הרוצח לא רק שפך את
דמו, אלא גם פצע את הנפש של מאות
אלפי מאמינים"

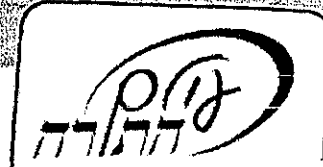
לכתבה המלאה

"בשנה הזאת הוכנו
והושברנו, שבר על שבר בא,
באסון הנורא שנכפלו בו צרות
בהסתלקות כ"ק האדמו"ר
רבי אלעזר אביחצירא
זללה"ה", כתב הרב. "ומלבד
ההפסד הגדול שהפסדנו

צדיק וחסיד שהיה מגן על הדור בתורתו ויראתו, ועוד זאת שנעשה הדבר על
ידי חילול השם וחילול התורה הקדושה, ואין לנו פה להשיב ולא מצח להרים
ראש".

לדברי הרב הראשי, אף ש"אין לנו עסק בנעלמות", לימדונו חז"ל כי צדיקים
נפטרים כדי לכפר על עם ישראל ולהסיר מעליהם גזירה קשה, ולכן על
הציבור כולו לפשפש במעשיו
ולהתרחק מכל חטא ועון -
בין אדם למקום ובין אדם לחברו.

"נשליך מעל פנינו כל קנאה ושנאה, נרבה אהבה עם ותרנות מרובה, ונרבה
בעמל התורה לשם שמים, וה' הטוב רחום וחנון, וניחם על הרעה, ישוב
ירחמנו ויכבוש עוונותינו, ויגאלנו בישועה וברחמים במהרה בימינו אמן".

ט' אב בכותל המערבי

הגיגטואלי / מ. גינסור

ואיהבו שיחרו מוסר

מעשה באחד מנכבדי וחשובי העיר טבריה, אשר היה ידוע כחסיד גדול וחכם מופלג. יום אחד קרא איש זה לבנו בן ה-12, והוכיחו על מעשה מסוים שעשה, ובתוך דברי תוכחתו סטר לו לבן על לחיו. הילד, שהיה חכם ומצטיין אף הוא, התפלא על שום מה היה ראוי לסטירה. נדמה היה בעיני הילד, כי לא היתה זו יותר מאשר אמתלא והזדמנות עבור האב להעניק לו את הסטירה.

לתמיהתו, הסביר לו האב: הלא החכם מכל אדם אמר "חושך שבטו שונא בנו, ואוהבו שיחרו מוסר" (משלי יד, כד), והנה קרב אתה לגיל המצוות, ומאז ועד היום לא סטרתי לך אלא פעם אחת. סבורני כי אין די בפעם אחת בכדי לקיים חובה זו. חיפשתי אפוא הזדמנות לעשות זאת בשנית.

רק זאת נוסף ונציין, כי ילד זה התעלה בהמשך דרכו בתורה ויראת שמים, עד שלמים הפך לאדמו"ר מפורסם ביותר בארץ ישראל. דרך חינוכו של האב, שהייתה נאמנת לדרך התורה ולמסורת המקובלת מפי

הז"ל, הוכיחה את עצמה והצמיחה גדול בישראל.

אין ספק כי חלק בלתי נפרד מהחינוך הוא הקרבה וההימנעות שיש להעניק לבן או לתלמיד, וברור כי הדגש על כך אמור להיות חזק בהרבה מאשר על הדחיה וענישה, וכבר אמרו הז"ל: "לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת" (סוטה מז, א). הוי אומר: היד החזקה יותר, הימין, היא תהא זו שמקרבת, ושמאל החלשה ממנה תהא הדוחה. אולם כאשר מערכת החינוך נעדרת כל סממן של מוסר וענישה, היא נעדרת גם אהבת אמת. שכן כאמור "ואוהבו - שיחרו מוסר".

הנה כי כן, בערוב ימיו של משה רבנו, הוא מזמן אליו את כל ישראל ומייסרים בדברי תוכחה, המופיעים בהרחבה בספר דברים. קיים כאן מימד חינוכי שהיה נחוץ לשעה ולדורות. טרם היפרדו מהעם, ראה משה לנכון להשלים את מנת המוסר שהיתה נצרכת לעם בהתהוותו. כעם חכם ונבון, הוא השכיל לקבל את תוכחת המנהיג בצורה הנכונה, ולאמץ אל ליבו את הדברים כאהבה וכבהנה.

בגמרא קיימת אמרה משמו של רבי יהודה: "המהלך לימין רבו הרי זה בור" (יומא לז, א). חכם אחד פירש אמרה זו על משקל האמרה שהוזכרה לעיל "לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת". וכך אמר: המהלך לימין רבו - תלמיד הבוחר תמיד אך ורק את צד הימין המקרבת, הרי הוא בור. שכן לו חכם היה, ודאי היה מבין כי השמאל הדוחה חשובה והכרחית אף היא.

משה רבנו שימש אם כן כמנהיג העם האידיאלי, שידע גם ידע לשלב בין ימין לשמאל, במידה הנכונה ובזמן הראוי, וכך יכול היה להכין כראוי את עם ישראל לקראת היכנסם לארץ ישראל.

מהשבות / עולם התורה

ירושלים עצובה בימים אלו, על אף השנים הרבות שעברו מאז החריב טיטוס את בית המקדש - מפעפעים הגעגועים בלב כל יהודי. האגדות והסיפורים אודות הפאר וההדר העוברים מאב לבן, יחד עם הזיכרונות החקוקים ברשומות ההיסטוריות, מגבירים בלב כל אחד את תחושת ההחמצה ההיסטורית הזו. שנאת חינוס בין היהודים היא שהביאה את החורבן, "על קמצא ובר קמצא חרבה ירושלים" (מסכת גיטין).

ההר שנשא על גבו את חגיגות הקרבת הפסח, טרקליני בית המקדש שאכלסו בין כותליהם את רגעי ההוד של יום הכיפור - שוממים. במקום חגיגות העלייה לרגל, במקומם של פרחי כהונה עולים בסולמות להדליק את משואות השמחה בימי הסוכות - שועלים הילכו בו.

צלילי השמחה של כלי הנגינה - נדמו, שירת ההלל - שקטה, קולות השמחה - אינם עוד, ובמקומם - קולו המאיים של המואזין.

ובתוך ים הדמעות - עלינו לזכור.

השקיעה ביגון ובקדרות, מעולם לא אפינה את העם היהודי לדורותיו. האבילות והזיכרונות העצובים של ימי חורבן אלו, מטרדם היא להורות לדורות על תיקון הפגמים שהובילו לחורבן.

רבי ישראל בעל שם טוב יצא פעם עם תלמידיו לשדה, ושם לקח קנה כווד ושברו בקלות. לאחר מכן הוא לקח מספר קנים, איגדם יחד וביקש מאחד התלמידים לשבור אותם. לאחר שלא עלה הדבר בקלות (אם בכלל), הסביר: כך היהודים, כשאנו כוודים קל לשבור אותנו. אולם יהודים שהאחדות שוררת בינום, אין כל אויב יכול להם.

תעורה

בשנת תרע"א (1911) כתב זלמן רוכשוכ, מי שיהיה כעבור חצי מאה שנים נשיא מדינת ישראל, זלמן שז"ר — את הרהורי תשעה באב שלו. הדברים התפרסמו בכתב-העת "האחדות", שיצא לאור בירושלים, בעריכת דוד בן-גוריון ויוסף-חיים ברנר, מטעם תנועת "השמאל" הציוני של אותם הימים.

זלמן רוכשוכ

הנצחיות שבעבר

ליד הכותל המערבי — הרהורי תשעה-באב

אין כאן בקשת סליחה על חטאיו. האם אנו חטאנו. חזק אם רחמייה יש כאן בנים אובדים היינו והגנו. שבעי חמוריים ונדוד. וכשמחפוצץ הלב תחת "פטיש צרותינו הגדולות", כשהעלנו והבדירות מסביב מרעילים את הנפש ומרכאים את הרוח, מרווח או דמעותינו את חזק אמנו האהובה. אין אלו דמעות של חתונות ולא דמעות של ייאוש, אלא דמעות של בן איהב כדורענו אם רחמייה. ודורות לעשרות, למאות ולפז. אריב הולך ואריב בא. מהחלטים המושלים, משתנה צורת העבדות. שונות תקופות ההשעבדות, ובכל פעם, בכל רגע הייתי קודש לנו, — דמעות רוחות שונות ורחצות את אבני הכותל הזה. שריד הילדות והנעורים. וכשנעושות נולד אל חצר הכותל, הנך חש ומרגיש, איך נשתורה ומשך לתוך הארץ הנצי בן אלפים השנה, איך נגעת באותן הימים ההולכות ועוברות דרך כל השורה הארוכה והטובה של התקופות המרוכות ונאבדות שם החק בעובי העבר. קמו תנועות בתי האומה ונאבדו. תקוות קוסמות עוררו לזמן מה את רוח העם והלכו לעולמן. חלקים של העם כאילו החפדו מן הגוף הלאומי ונעשו ספלים לגבי המרכז הראשי של העת ההיא. חלק עמנו בארץ אחת, אולי אנו ידוע כלל ליהודי ארץ אחת; קצין זה שנחשב לעיקר העיקרים לכל העם בחקופת זו — נעשה ספל ומיותר, ואולי גם נשכח מלב בתקופה אחרת. ובכל זאת לא ערד אנו, כי אם עס.

נעב לספרות, אמת וביקורת

ש. כשהנך משחק בדיסטוריה של העם, ולפניך תקופות-תקופות שלכאורה אינן מתאחדות ומתחברות יחד; איברים-איברים החיים כל אחד על-פי הכוחות והנאיו, או מפורדים בין החיים ובין המוות. לענין חלקים-חלקים של העם טווים את ארג חיהם בפני עצמם, בלי קשר, בלי יחס ובלי קירבה ביניהם. ואז נדמה לך כי החל מהלך כך ההיסטוריון. אין כאן היסטוריה. כשם שאין כאן חיים מיוחדים. כשם שאין כאן טביכה כוללת מיוחדת ומאחדת. נסור העם על פני כל שכולי החבל הגדול ונעשה פירושים-פירושים. וכל פירוש — עולם בפני עצמו. לא עס. ואולי גם ערד אינו.

ואז — הנך טועה.

ואם עדיין עומד אהב כשעונך, אם החוש ההיסטורי אינו מעמידך על האמת, אם הניעות שליליים אין די איל בהם להעביר אותך על דעתך המשובשת, — בוא הנה. כליל חורבן העם והארץ תבוא, ודך הסימטאות הצרות של ירושלים העתיקה חידר, למקום הכותל תגיע — ותעמד. ולא תראה כבר בעיניך, אלא חודש, תמשש בכל הוריותך את סוד הנצח שבעברנו.

א"ר כי תחרב — העם יקמנו, העם כי יחרב — מי יקמנו?

העם כי יחרב? אבל עד הנה לא נחרב העם. הלך העם והתנוון. חיוו נעשו מאוסים וממאסים. כהיותו ספורו ומפורד בין כל שבילי החבל — נעשה לעבר לכל העברים השונים. רגל מי לא בעטה בו? את יד מי לא נשק? וכשנרלה החמוריות, כשנגרשה הסאה ופקע כוח הסבל, נשא את עיניו הנה — ופרצו הרמעות.

כולו; מבטי אהב, נעניעים אי-בדורים, דמעות-עלבון והפילה חרישה — זוהי שפת כל השרות הרחבות, ואפילו של "הנשמות היותר אלמות" בכל התקופות; שפה זו — ישרה היא, טבעית, איתנית.

ובה מרבדים ררי גלות אל שרי המולדת.

ואצל הכותל אין הברל בין ארצות וחוקפות. דמעות מלב אחד כולן נבעו, ממקור אחד באו, וכולם לאחד יתפללו ■

"האחדות" מספר 39-40, תרע"א

אל חצר שריד הכותל הזה חדרות האנחות מכל קצווי הארץ בכל החקופות. וזס חי של מבטים מלאי אהבה שפך כלל העת מהם להבא; ומתפנה היותר נידחה שלח הנה והודי את נעניעיו לחיים אחרים, אחרים לגמרי. התנועה הדתית, המשיחית, המדינית והעממית אינן אלא התגלמותו של אותו הצער הלאומי, החובע את עלבונו, רק בשוני נוסחאות, בהתאמה לתנאי החקופה והמקום. תנועות, מדינות, שאיפות ציבוריות — כלשון זו משתמשים רק דרי מעלה, דורות-גנולה, וגם לא הדר

אשר תורן

עץ התרוב

בצלו של עץ תרוב פוד נשנים מתוכנו תכנו
גיות
למעלות מתוקים בנציל-בק, לבתי קפה חשר
כיס
בתי-וינים ולדוכני פיסטוקים בדמשק. שן
פתח השתרע למיני באלות קצי טעו בקשקמר
העמק.

מתחת לזקלים הולמים טענים מתוכם תכנו
גיות
לחצי משר חסותי בגנתי ומרצלה ולמל
ות
הפאר ברחוב תירקון. שפלת פרזות השתרעה
למיתים
באלות ימים נשנים ברימים ונעין.

בגלן הקשקשי יגבל ואחמד ותנזן ויצרים שתי
אחד ונצא.
בזיס תחורים אריאל ואבדאחמד מתשלמים
מעבר ונרד ונבד.
בטיי בעבט יביל, אחמד ונענו ונצא לנסע
שילי חרוב ונצל.
ב-15 במאי אחמד ויגבל קנו קלשניקוב צעצוע
אל הצות וטכחום.

יבלית

מה קרת בין פלתי וקדומים,
בין גבירת חשונת תדקח ונסגינה
ממורשת ישראל, במדרשות ומריסו
קנן ונעוזה וחסד הלאח חלש
וכנצי אשמה הנשו נד פילי התקמח.

מי שם את השקששו בקפסות
אפתה, אחי, אפת.
מי שם את חסריו בגליתו
אפתה, אחי, אפת.
מי קרמון שכת לשנור נצרה
אפתה, אחי, אפת.

אני על הקביש שטוח ומורח
קחלחל נקמני קלור השקשש ונצרה.

מי קרת את חקלמקטיות בגרדסו
אני, אחותי, אני.
מי הקיס את חסאנה לתכניתו
אני, אחותי, אני.
מי פסח את נקבעת בגליתו
אני, אחותי, אני.

בזש ונגלם, קלשקשי בגרמה מנחיד...
מי אני, אפלי, לצאת לבדור תיבליתו

הבית

שהיה ואיננו

י. יואל

רק בדתות המונותאיסטיות (נצרות, איסלאם) שקיבלו את עקרונות האמונה מהיהדות (אמונה בבורא עולם, שהוא אחד ויחיד, שנתן תורה לעמו ישראל, אלא שהם מאמינים שקמו אנשים במהלך הזמן והחליפו את התורה האלוקית באחרת, ורק היהודים האלה מתעקשים להישאר נאמנים לתורה המיושנת וחלא אופנתית ההיא שקיבלו מבורא עולם) גם בדתות אחרות למדו עקרונות, רק שאצלם אין מושג כלל של בורא עולם, ואז, ואם ברא אותו מן הסתם ברא אותו לתכלית מסוימת, סתם לא בוראים דברים בסדר גודל כזה, רק בשביל שיהיה. אצלם (והכוונה במיוחד לדתות המזרח) המושגים פחות מחייבים, אצלם מדברים על האחדות של היקום, שלמות היקום והתמזגות של האדם עם האנרגיה היקומית. האפשרות להתאחד אצלם עם אותה אחדות היא באמצעות מדיטציה

לנו רק להגיב לדברים שאחרים עושים ולא לעשות כלום משלנו. בשביל זה, כנראה אנתנו צריכים את הרגעים הללו, כדי שנוכל להיזכר שוב בעצמנו, שלא נרגיש רק כמו בודג במכונה ענקית שאינה נחפסת כלל בגודלה.

ליהודי מאמין יש פחות בעיה. ליהודי המאמין, זה שמאמין באמת, מאמין שמעצמו אין לו כלום, הכל ניתן לו מבוראו, אז אם כך למה לו לנסות להתחבר לעצמו, הרי זה מיותר, העצמו שלו לא שייך לו. וממילא כל היום כולו מיועד לבוראו, גם כשהוא עובד, גם כשהוא ישן או אוכל, ואת ההתנתקות מהמולת היום הוא עושה באמצעות שלוש תפילות ביום שבו הוא דבק במי שנתן לו את עצמו, במי שהוא מאמין שנתן לו את הכל. גם בדתות אחרות קיים מושג של תפילה. לא

כל אחד מאיתנו, בכל יום, צריך איזה זמן לעצמו, בשביל להירגע. להירגע מהלחץ, מהעצבים, מהמורצה, מהרעש. כמה דקות של שקט בשביל לארגן את המחשבות בראש, לסדר את הדברים, לתפוס שלוה, לתכנן מה הלאה. כל אחד עוצר לכמה דקות ביום את שטף החיים לצורך כך. בלי זה אפשר להשתגע. אנחנו חייבים את הרגעים האלה לעצמנו, לעשן סיגריה, להסתכל בשקיעה, לשכב על המיטה ולהביט בתקרה, כל דבר שעוזר לנו להיות קצת בשקט עם עצמנו. יש לנו צורך ברגעים השקטים האלה כי אז אנחנו מרגישים שאנחנו מתחברים לעצמנו, אנחנו מרגישים הכי קרובים לעצמנו באותם רגעים. זה נותן לנו את הכוח להמשיך הלאה בקלחת הבלתי אפשרית הזאת של החיים, של ההמון שתמיד נראה כאילו רוצה לבלוע אותנו ולקחת מאתנו כל אישיות עצמאית, שגורם

או יוגה או שאר דרכים שונות ומשונות שבאמצעותן אמורה הנפש להתאחד עם השלמות או עם איך שזה לא נקרא.

נחזור לענייננו. כל נקודות הזמן הללו שאנחנו עושים לנו בכל יום כתחנות הרגעות, לא מספיקות לנו בטווח הזמן הארוך. כל אחד מרגיש על עצמו את זה. באיזה שהוא שלב אנחנו מרגישים צורך בהתנתקות גדולה יותר, ארוכה יותר, איכותית יותר. בקיצור מגיע הזמן שאנחנו מרגישים שאנחנו חייבים חופש. הצורך הזה בדורות האחרונים נהיה כל כך עמוק, כל כך בסיסי, עד שהפך להיות תרבות בפני עצמו, הוא הקרייזם בפי בעלי המקצוע 'תרבות הפנאי'. הצורך הזה כל כך גדול אצלנו, עד שרוב האנשים מרגישים ששווה להם לעבוד כל כך קשה כל השנה, רק בכדי שיוכלו לצאת לחופש ולהינפש ולהנות מרגעי החסד שיש להם בעולמם. הצורך הפך לתכלית.

זה משונה מאוד. הרי אם הצורך היומיומי הזה להתנתק מההמון גורל במשך הזמן עד שאנו מרגישים צורך בחופש לזמן ממושך, והצורך הזה בדורנו הנוכחי הוא כאמור מאוד גדול, אז לכאורה היינו אמורים לראות אנשים מחפשים את מקומות בהם יוכלו להתנתק מההמון הסואן ולהירגע שם. אבל זה לא כך. המציאות היא שאנשים לוקחים חופש לחדש, מתנתקים מההמון שלהם מחליפים אותו בעוד המון רק עם גוף אחר. נוסעים לניו יורק, לאירופה, או נדחסים עם בבית מלון עוד המון של אנשים שברחו מההמון שלהם. והאיכותיים באמת נוסעים לאיזה אי בודד שבו יוכלו להתבודד ביחד עם עוד המון איכותי אחר ולשתות אתו מיץ פרות אל מול השקיעה.

למה זה ככה? למה גם כשאנחנו מחפשים חופש, אנחנו חוזרים שוב ושוב לקלחת ההמונית הזאת? נראה שהסיבה פשוטה. עצובה מעט, אבל פשוטה. אנחנו נהנים מזה. בטח, טוב להיות שלווים, אמיתיים, טוב לנו להיות עצמנו, אבל יש גבול. כמה אפשר? כל פעם לעצור ולחשוב אני צודק? אני טובה? אני טוב? אני רע? אני צריך לתקן את עצמי או לא צריך? זה בשביל פילוסופים. יותר טוב לחזור כל פעם לרכבת ההמון. איזה כף. עולים על הרכבת והכל מסתדר. לא צריך יותר לחשוב, להתלבט, לברר, להתייגר. עולים לרכבת והכל קורה מעצמו. עוזבים את עצמנו ומצטרפים להמון. אנחנו יושבים והרכבת נוסעת. לא חשוב שלא יודעים מאיפה היא באה. לא חשוב לאן היא נוסעת לא חשוב אם בסוף תגיע למקום שלא רצינו להגיע אליו בכלל, העיקר שנגיע לשם עם כולם. העיקר לא להיות לבד. העיקר לא להחליט כלום. שהרכבת תקבע את הכל. אנחנו רק נשים אוזניות, נביט במסך הטלוויזיה וזהו. החיים האמיתיים, אלה שמוחוץ לרכבת שבהם הרגשנו כל כך קרובים לעצמנו, הופכים להיות בסך הכל גוף מטושטש, עד ששוכחים שיש בכלל חיים כאלה, חיים שלא קשורים לרכבת. עד כדי כך חדרו בנו האמונה שלא ייתכנו חיים ללא ההמון המקיף, הקובע, ללא

עולים לרכבת והכל קורה מעצמו. עוזבים את עצמנו ומצטרפים להמון. אנחנו יושבים והרכבת נוסעת. לא חשוב שלא יודעים מאיפה היא באה. לא חשוב לאן היא נוסעת לא חשוב אם בסוף תגיע למקום שלא רצינו להגיע אליו בכלל, העיקר שנגיע לשם עם כולם. העיקר לא להיות לבד. העיקר לא להחליט כלום. שהרכבת תקבע את הכל. אנחנו רק נשים אוזניות, נביט במסך הטלוויזיה וזהו

העוצמה הטכנולוגית שהרכבת הזאת מציעה, שאם נגיד למישהו לפתוח את הדלת של הקרון, מבעד לדלת הפתוחה הוא יראה את הנוף המטושטש ואת האדמה הסלעית עליה נוסעת הרכבת במהירות של 300 קמ"ש. איזה פחד. לפתע נגיד לו לקפוץ. הוא לעולם לא יעשה זאת. עד כדי כך זה קשה להאמין שניתן לעזוב את רכבת ההמון. רק שלהבדיל מהרכבת האמיתית, כאשר קופצים מרכבת ההמון לא פוגעים באדמה הקשה, אלא חוזרים לעצמנו ונופלים לידי האהובות של מי שנתן לנו כל זאת. אבל זה כבר עניין אחר.

בדתות העולם יש גם מושג כזה של בריחה מההמון, רק שאצלם זה באמת, בלי משחקים. עוזבים הכל ונוסעים למזרז להרבה שנים. בלי אף אחד מסביב, בלי טכנולוגיה, בלי תבריים, בלי משפחה בלי כלום. בצנצורה זה מקובל ואלה שעושים זאת נקראים נזירים, גם באיסלאם ובדאי שבדתות המזרח. המעשה הזה נקרא אצלם מעשה נזירות. היחיד מנסה להתנתק מההמון ומנסה לזהות מי הוא באמת.

אלא שגם ליהודי לא מאמין יש לעיתים את התשוקה להתנתק לגמרי מההמון באמת ולנסות ולמצוא את עצמו. לחזור למקורות, לחזור ליהדות לצורך כך, חס וחלילה, חס מלהזכיר. הלב החלש והנפש הרגישה לא יעמדו בהתרגשות הזאת. יהודי זו הרבה עבודה. שמירת שבת, הנחת תפילין, עבודה על הצניעות, גמילות חסדים, הרבה עבודה. עדיף להיות יהודי בלב ולחפש במקומות אחרים. להיות נוצרי או מוסלמי לא נעים. אם כבר להודות שיש בורא לעולם, אז בטח כמו במקור, כמו ביהדות. אז מנסים את דתות המזרח. אלא ששם יש בעיה. בגלל חוסר האמונה בבורא עולם ממילא ה'אני' שכולם מנסים להגיע אליו הוא ה'אני' הזה שנוצר כתוצאה מה שגבל שאני ידע שיש אותך, אני יודע שיש אותי. זה 'אני' שנוצר כתוצאה מעברנו, מהחיים שעברנו על פני האדמה, מזיכרונות, מהיותנו נוסעים ברכבת ההמון. אלא שיש בנו עצמיות שנובעת מתוכנו, שלא קשורה ולא תלויה בכלום. העצמיות החיה שנטע הבורא בתוכנו. ואם

נפנה לדתות המזרח לא נוכל להגיע לעצמיות הזאת שהרי שם אין בורא וממילא לא נטע בתוכנו מאומה והכל נוצר מעצמו אם כן אין מה לגלות, הכל ידוע.

ביהדות לא קיים המושג של להתנתק מההמון, אין מושג של מנוח. כאמור, מאחר והיהודי המאמין, מאמין שהמטרה היא לדבוק בבורא ולא בעצמו אם כן לאן יילך? הן בורא עולם נמצא בכל מקום ואליו הוא מתחבר כל יום, באמצעות מצוות, באמצעות תפילה. אבל גם הוא מרגיש מדי פעם צורך בהתחברות גדולה יותר לבורא מאשר הוא מרגיש ביומיום, היכן יעשה זאת? בבית המקדש. בבית שנבנה בכדי שבורא עולם יוכל לצמצם שכינתו לתוך קירות ואבנים פה בארץ בכדי שיעם ישראל וכל באי עולם יוכלו לדבוק בו ולעבודו כל על פי שהשכינה היא כל כולה רוחנית ואנחנו אף כך בשר ודם. לא היית צריך לעזוב את הגוף, לא לברוח למנוח. לשם בא כל כולו, גוף ונפש אל מקום בו שרתה השכינה, הקשר של העם היהודי עם מלך העולם. שם ניתן היה להתנתק מהמציאות היומיומית, מהקטנוניות, מהאפרוריות, משרגת החיים ולהתעלות לדרגות הרוחניות הגבוהות ביותר שיכול אדם להגיע אליהם על פני האדמה. שם עצמיותו פרצה ממנו כפרפר מתוך גולם ודבקה בבורא שמים וארץ.

ועכשיו מה? הרי כבר 2000 שנה שביט המקדש לא קיים. 2000 שנה שכבר אין לו שום מקום שבו יוכל להראות בפני בוראו. מה הוא יעשה? לאן הוא יילך?

לשום מקום. הוא פשוט לא יכול ללכת לשום מקום. לאן יילך? הן שם יכל לדבוק באמת, בחסד, ברחמים, בדומיה האינוסופית בטוב הנצחי ובמי שנתן לנו כל זאת. אז עכשיו, שזה חרב וכל זה נעלם לאן יילך? לעשות על האש בים? לחופש ביוון? לחפש עצמו בחדר? זה מה שיתן לו מרגוע? מי שיש לו בית לא צריך חופש, ומי שאין לו, שום חופש לא יעזור.

אם נצליח לדמיין בעיני רוחנו את כל חיינו ללא חופש כלל, ללא הירגעות, ללא מנוחת הנפש, אם נצליח לדמיין כל זאת ודאי נכנס לדיכאון עמוק החיים יראו לפתע עצובים, נטולי תכלית כל שהיא, משעממים. אם כך נרגיש נוכל אולי להבין במשהו את העצב והצער שמרגיש יהודי מאמין, זה שמאמין באמת, בזוכרו בכל יום שביט המקדש נחרב ולא נבנה עדיין בשנית.

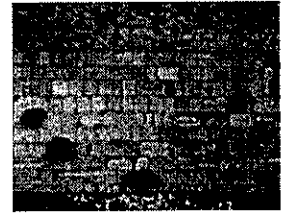
אולי נצליח להבין שבמשך 2000 שנה שכלאשר בוכה יהודי ומתאבל על חורבן בית המקדש, לא על האבנים הוא בוכה. הוא בוכה על השכינה, על עצמו שאיבד הוא בוכה כי מה הוא יהודי בפני עצמו? מאומה. כל עצמיותו של אותו יהודי מוגדרת על פי היכולת שלו לדבוק בבורא. לא צריך להיות מאמין גדול בשביל להבין את האבדון. די להתבונן מעט בעצמנו, לנסות ולהבין ולו במעט איך היה יכול להיות אחרת כדי שגם אנחנו נרגיש באמת ולו מעט צער על הבית שהיה ואיננו.

ז' אב תשע"א, 07/08/11 08:50

מד"א: כך תעברו את הצום בשלום

צום תשעה באב הוא יום של קינה וחשבון נפש, אולם חשוב לשים לב ולהיערך נכון על מנת שהצום לא יגרום לנזקים בריאותיים.

שלמה פיוטרקובסקי

מדי שנה, מטפלים מתנדבי ועובדי מד"א בעשרות קריאות של נפגעי התייבשות והתעלפויות כתוצאה מהצום ומהחום הכבד השורר בעונה זו. השנה, יחל צום ט' באב ביום שני (08 באוגוסט 2011) בשעה 19:32 ויסתיים למחרת בשעה 19:59.

בכל שנה, גם השנה צוותי פאראמדיקים וניידות טיפול נמרץ יאבטחו את המתפללים הרבים שיגיעו לרחבת הכותל המערבי בירושלים.

על מנת לסייע לציבור לעבור את הצום בשלום ממליצים במד"א:

ארוחה מפסקת - בכדי להקל על הצום, יש להקפיד על שתייה מרובה לפני תחילת הצום. יש לשותות לפחות ליטר וחצי של נוזלים ולהפחית את שתיית המשקאות המכילים קפאין (קפה, קקאו, קולה, תה). כמו כן, מומלץ להימנע משתיית משקאות מתוקים המגבירים תחושת צמא ולהימנע ממאכלים מלוחים במיוחד, דוגמת חמוצים ופיצוצים הגורמים לספיחת נוזלים ולצמא. על ילדים שאינם רגילים לצום ואינם נחים במהלך הצום, להקפיד על שתייה מספקת ושהות באזורים מוצלים במהלך הצום. במהלך הארוחה המפסקת, מומלץ לשלב מכל קבוצות המזון, פחמימות מורכבות עם חלבונים וירקות, היוצרות תחושת שובע לזמן רב יותר.

חולים וקשישים - מד"א ממליץ לחולים ולקשישים להתייעץ עם רופא לפני הצום. על חולים הסובלים מאי ספיקת כליות, ממחלות לב, טרשת עורקים, בעיות בעורקים כליליים, חולי סרטן, מושתלי כליות, לב או כבד להמשיך ליטול תרופות כבשגרה, בשל החשש שהמחלה תחמיר עקב הפסקת נטילת התרופות. כך גם הסובלים מסוכרת, לחץ דם גבוה, אפילפסיה, בלוטת התריס ומחלות כליות וכבד.

פגיעת תפקוד כליות - עקב הימנעות משתייה במהלך הצום, עלולות להיווצר בגופנו אבנים בכליות. מדובר בבעיה נפוצה, המתגלה לרוב בעיתות צום. הסימנים הראשונים לפגיעה במערכות הגוף בשל חוסר נוזלים הם כאבי ראש, טשטוש ראייה ובשלב חמור יותר קשיים במתן השתן ופגיעה במערכות בגוף האחרות. לצמים מומלץ להישאר במקומות מוצלים, ממוזגים ומרווחים.

התייבשות - על פי תחזית מזג-האוויר, צפויים לשרור במהלך הצום תנאי חום כבד. טמפרטורות גבוהות, שהייה בחום והימנעות משתייה ומזון עלולים לסכן את הצמים. בכל מקרה בו מורגשת חולשה כללית ומופיעים סימני התייבשות, כאבים בחזה, הזעה מוגברת או קשיי נשימה, יש להזעיק במהירות את מד"א בטלפון החירום – 101.

יציאת הצום - מומלץ לשבור את הצום בארוחה קלה. להתחיל בשתייה פושרת (לא חמה מידי) מלווה בפרוסת עוגה פשוטה או שתי פרוסות לחם עם גבינה. לאחר כשעה ניתן לאכול ארוחה קלה.

מנכ"ל מד"א, רמ"ג אלי בין, אמר כי "צוותי מד"א עומדים הכן כבכל שנה לפגיעות האפשריות הנובעות מהצום המתקיים בתנאי חום כבד. אני ממליץ לציבור לשהות במרחבים ממוזגים במהלך הצום ולהימנע ככל האפשר מפעילות פיזית מאומצת. מד"א יעמוד לשירות הציבור, כבכל יום אחר בשנה, ויטפל בכל קריאה שתגיע אליו".

